

Doktori (PhD) értekezés

KIRÁLY ZOLTÁN

**BÓNIS SÁMUEL KÖZÉLETI PÁLYÁJA
1849 AUGUSZTUSÁIG**

DEBRECENI EGYETEM

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI DOKTORI TANÁCS

2020

BÓNIS SÁMUEL KÖZÉLETI PÁLYÁJA
1849 AUGUSZTUSÁIG

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a történelem tudományágban

Írta: **Király Zoltán** okleveles történelem–etika, ember- és társadalomismeret szakos tanár

Készült a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi doktori iskolája
(Történelem programja) keretében

Témavezető: Dr. *Velkey Ferenc*
(olvasható aláírás)

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 200... ..

Az értekezés bírálói:

Dr.
Dr.
Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.
Dr.
Dr.

A nyilvános vita időpontja: 200... ..

NYILATKOZAT

„Én Király Zoltán teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés önálló munka, a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne található irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljeseek. Nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve öt éven belül nem vontak vissza tőlem odaítélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.”

Debrecen, 2020.....

.....

Király Zoltán
doktorjelölt

TARTALOMJEGYZÉK

I. ELŐSZÓ.....	6
II. KÖZELÍTÉS	9
1. A Bónis-kép a történeti irodalomban	9
2. Elméleti keretek és módszer.....	16
3. Lehetséges utak. A politikai életrajz megújításának néhány újabb gyakorlati példája	22
III. A TOLCSVAI BÓNIS CSALÁD EREDETE ÉS BIRTOKVISZONYAINAK ALAKULÁSA A 18. SZÁZADI SZABOLCS VÁRMEGYÉBEN.....	27
1. Borkereskedelemtől a nemesi címerlevélig. A Bónisok felemelkedése a 17. században.....	27
2. Nehéz örökség. Váradai Mária és Bónis Zsigmond küzdelmei a szabolcsi birtokokért	30
3. A szabolcsi birtokok sorsa Bónis Zsigmond gyermekei idején	32
4. Az unokák nemzedéke. Bónis László családjának felemelkedése.....	35
IV. A FIATAL BÓNIS POLITIKAI ÖRÖKSÉGE ÉS PÁLYAKEZDETE: JURÁTUSÉLET ÉS HIVATALNOKOSKODÁS.....	42
1. Adalékok a nagyapa, Bónis László vármegyei karrierjéhez	42
2. Az édesapa, idősebb Bónis Sámuel (1780–1833) Szabolcs vármegye közéletében.....	43
3. A Bónis-testvérek. Házassági kapcsolatok a Bónis családban.....	49
4. A fiatalabb Bónis Samu, mint pataki diák.....	52
5. Házasságkötés és családalapítás	64
6. Bónis Samu, mint kezdő megyei tisztségviselő	69
V. ELŐSZÖR POZSONYBAN. ORSZÁGGYŰLÉSI KÖVETSÉG AZ 1839–40. ÉVI DIÉTÁN	87
1. A szabolcsi delegáltak követutasítása	87
2. Bónis és a Ráday-ügy	90
3. Csatában a szólásszabadságért	94
4. Bónis és a reformkérdések	97
5. Az első országgyűlési követség mérlege.....	108
VI. KÉT ORSZÁGGYŰLÉS KÖZÖTT (1840–1843).....	117
1. Diétai utómunkák és vallásügyi vita	117
2. Az 1841. évi tisztújítás	119
3. Ismét középpontban a vegyes házassági vita	121
4. Nyugodt hétköznapiak és korteshadjáratok az újabb országgyűlés előtt	123
VII. EGY DRÁGÁN VETT KÖVETSÉG. BÓNIS ÉS AZ 1843–44. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉS.....	133
1. Látogatóban Deáknál.....	133
2. Vallásügyi viták és a magyar nyelv kérdése	134
3. Szabolcsi álláspontok Horvátország ügyében	140
4. A szabolcsi politikai légkör változása és Bónis kisebb felszólalásai	147
5. Napirenden a szabad királyi városok.....	156
6. Erőfeszítések a megyei kihágások megfékezésére	161
7. Bónis lemondása és a félbehagyott követség értékelése	167
VIII. SZABOLCS MEGYE ELLENZÉKI VEZÉREKÉNT AZ UTOLSÓ RENDI ORSZÁGGYŰLÉS ELŐTT (1844–1847)	176
1. Az 1844. évi tisztújítás és a diéta eredményeinek fogadtatása	176
2. Megnyilvánulások a katonai erő bevetése ellen és a rabok védelmében	179

3. A felvidéki éhínség és a galíciai események	181
4. A Tisza-szabályozás kérdése.....	184
5. Bónis és a társadalmi szerveződések.....	187
6. Harcban az adminisztrátori rendszer ellen	191
7. Az ellenzék egységesülése és a szabolcsi követválasztás az utolsó rendi országgyűlés előtt.....	198
IX. KOSSUTH OLDALÁN, AZ 1847–1848-AS ORSZÁGGYŰLÉSEN	205
1. Utazás Pozsonyba, az országgyűlés előkészületei	205
2. A diéta első szakasza. A királyi előadások és a rendek válasza.....	207
3. Az országgyűlés második szakasza.....	214
4. Bónis Sámuel a válaszfelirat újabb vitáiban, valamint a márciusi események sodrában.....	226
5. Az országgyűlés törvényalkotó időszaka	234
6. Az országgyűlési szereplés mérlege.....	241
X. BÓNIS SÁMUEL SZEREPVÁLLALÁSAI 1848–49-BEN	245
1. Az Igazságügyi Minisztérium osztályigazgatója, az első népképviselői választások, valamint képviselőházi tevékenykedés 1848 nyarán	245
2. Nemzetgyűlési biztosként a szeptemberi fordulattól a kormány Debrecenbe költözéséig.....	262
3. Kormánybiztosi működés Szabolcsban, az ország felszabadításáig	278
4. Bónis Sámuel a szabadságharc utolsó szakaszában	291
XI. EPILOGUS. KITEKINTÉS BÓNIS SÁMUEL ÉLETÚTJÁRA 1850–1878 KÖZÖTT.....	302
XII. BÓNIS SÁMUEL A BIOGRÁFUS SZEMSZÖGÉBŐL	315
Források és irodalom	324
Melléklet.....	349
Absztrakt.....	358
Summary	359

I. ELŐSZÓ

„A magyar negyvennyolc egyéniségei között még az úgynevezett második vonal képviselői is kiemelkedő politikai képességekkel rendelkeztek. Egyéni balszerencsájük, esetleg tragédiájuk sok esetben abból fakadt, hogy tevékenységük és személyiségük háttérbe szorult az igazi nagyok, Kölcsey, Széchenyi, Wesselényi, Kossuth, Eötvös, Deák és Batthyány mögött.”¹ E meglehetősen találó sorok két évtizeddel ezelőtt egy Szemere-életrajzban láttak napvilágot. Nem lehet azonban kétséges, hogy az állítás, az első felelős kormány belügyminiszterén kívül, a 19. századi magyar politikatörténet több tucatnyi szereplőjéről elmondható.

A második-harmadik vonalbeli politikusok hosszú sorába illeszkedik az a tolcsvai Bónis Sámuel (1810–1879) is, aki az 1839–40-es országgyűléstől kezdve lett a diéták rendszeres résztvevője, és 1847-ben már Kossuth egyik fontos bizalmasának számított. Pályafutása Szabolcs vármegyében kezdődött, ahol már nagyapja és apja is fontos hivatalokat viseltek. A sárospataki jogakadémia elvégzése, a tisztikar munkájába történő bekapcsolódás ily módon a család presztízséből fakadó törvényszerűségnek számított. Az első, némiképpen váratlanul érkezett követi megbízatással viszont Bónis Samu egy csapásra a formálódó szabolcsi reformellenzék meghatározó szereplőjévé lépett elő. Neve az 1840-es években országosan is ismertté vált, a forradalom előtti utolsó országgyűlésen pedig Kossuth megingathatatlan híveként az alsótábla egyik legaktívabb tagjának minősült. Életének talán legtöbbször felidézett momentuma a szent korona Pestről Debrecenbe szállítása volt. A szabadságharc ügye mellett egészen az aradi végórákig kitartott, így Világos után abban a feltételezésben kellett bujkálnia, hogy elfogása esetén bizonyosan halálbüntetés vár rá. Végül akasztás helyett tízévi várfogságot mértek rá, ahonnan 1856 decemberében amnesztiával szabadulhatott. A politikai életbe 1861-ben tért vissza, és 48-as elvei mellett kitartva a határozatiakhoz csatlakozott. A kiegyezés után is aktívan politizált, de 1869-ben képviselőházi helyét kúriai bírói székre cserélte. 1879 novemberében a Semmítőszék tanácselnökeként helyezték örök nyugalomra.

Közel fél évszázados közéleti szerepvállalása után a korabeli lapok még „a szabadelvűség egyik kalauzcsillagaként” emlegették, kinek neve „alkotmányos küzdelmeink történetének lapjain” él majd tovább.² Alig húsz évvel később, 1900 márciusában azonban a Kossuth sírjához zárandokló ifjúság már Bónis nyughelyét sem találta, így Móra Ferenc róla

¹ *Hermann Róbert*: Szemere Bertalan. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998. 9.

² Bónis Sámuel temetése. Fővárosi Lapok 16. (1879. november 25.) 271. sz.

szóló emlékbeszéde végül a néhai kormányzó-elnök pompásan feldíszített emlékművénél hangzott el.³ Az idő előrehaladtával a szabolcsi politikus emléke még tovább kopott, a korszakkal foglalkozó történészeken kívül neve inkább már csak szűkebb pátriájában cseng ismerősen.

Ebből adódóan a jelen disszertáció keretei között íródott Bónis-biográfia legfontosabb céljának mindenképpen a hiánypótlást kell tekintenünk. A fellelhető néhány portrévázlat, lexikonbeli szócikk, különböző tanulmányokban hozzáférhető rövid utalások után bővebb terjedelemben is fel szeretnénk tárni a reformkori Szabolcs vármegye ellenzéki vezérének politikai pályáját, a törvényhatóság tisztikarában szerzett első tapasztalataitól kezdve egészen odáig, hogy megrögzött kossuthiánusként az utolsó képviselőházi tanácskozásig szolgálta a szabadságharc általa jogos önvédelemként értelmezett ügyét. Négy év alszolgabírói hivatal, több mint egy évtizedes táblabírói működés, három diétai követség, az első népképviselői országgyűlésen játszott szerep, az Igazságügyi Minisztérium osztályigazgatójaként, majd államtitkaraként, végül három ízben kormánybiztosként végzett munkája a család- és birtoktörténeti előzményekkel együtt olyan mennyiségű ismeretet szolgáltatott, ami bőven meg tudta tölteni az ilyen jellegű munkáknál megszokott terjedelmi keretet. Az életrajzírónak fontos feladata a szelektálás, annak mérlegelése, milyen forrásokat tekint marginálisnak, illetve választott gondolatmenete szempontjából irrelevánsnak. Sokszor éppen ez ad létjogosultságot ahhoz, hogy valakiről újabb és újabb értelmezési mezők mentén, más súlypontokat választva ismételt biográfia születhessen. Bónis Sámuel esetében azonban érdekes határhelyzet állt elő. A forrásanyag nem tekinthető olyan mennyiségűnek, amely eleve súlyos kompromisszumkötésre kényszerítene. Másfelől életének második szakaszát jelen dolgozat keretei között így is csak vázlatosan érinthetjük. Hatévnyi raboskodása, majd a neoabszolutista rendszer bukását követő újabb parlamenti szerepvállalásai, végül a bírói pályán eltöltött egy évtizedes munkásságának aprólékos tárgyalása mindenképpen szétfeszítené a jelenleg rendelkezésre álló teret, illetve további hosszadalmas kutatásokat is igényel. Ezért választottuk azt a lehetőséget, hogy ezúttal csak a személyes életútja szempontjából is határkövet jelentő világosi fegyverletételig tartunk vele. A közpálya első szakaszának vizsgálata során viszont már csak azért sem dönthettünk egy redukcionistaabb közelítésmód mellett, mert számolni kell azzal, hogy Bónissal foglalkozó újabb nagymonográfia egyhamar nem születik. Ez ad magyarázatot dolgozatunk terjedelmére is. Az életút rekonstrukciója elszórt adatokból valósulhatott meg, továbbá a főszereplő

³ Budapesti Hírlap 20. (1900. március 27.) 85. sz.

beszéltetéséhez sokszor csak olyan beszédfoszlányok álltak rendelkezésre, melyek a kontextus alapos kibontása nélkül nem lennének értelmezhetőek. A nagy politikai események háttérének részletezőbb megvilágítását nem kezeltük prioritásként, mivel alapjaiban Bónisra kívántunk koncentrálni. Ugyanez a helyzet a korszak történetére vonatkozó könyvtárnyi terjedelmű irodalommal is. Nem kívántunk elveszni az egyes árnyalatok ismertetésének tengerében, ezért hivatkozásaink között a kifejezetten Bónisra irányuló forráshelyek vannak többségben.

Ezzel ellentétben kifejezett célunk volt ugyanakkor számos helytörténeti vonatkozású kutatási eredmény megosztása. Ugyan a reformkori Szabolcs vármegye politikai életéről hozzáférhetőek résztanulmányok, Bónis Sámuel szinte állandó jelenléte azonban jó lehetőséget nyújt a szétszórt ismeretanyag integrálására. Ráadásul, mivel a törvényhatóságok a kor politikai folyamatainak irányítására törekedtek, a szabolcsi fejleményeknek önmagán messze túlmutató jelentősége is van. Bónis szerepeinek végigkövetése emellett reményeink szerint adalékokat szolgáltathat az 1840-es évekre kiszélesedő, az alkotmányvédelem és sérelmi politizálás helyett egyre inkább a polgári átalakulást zászlajára tűző reformellenzék belső viszonyainak megismeréséhez. Szó sincs ugyanis arról, hogy az alsótábla legmeghatározóbb véleményvezérei mögött pusztán technikai segédkezésre vállalkozó, az első számú döntéshozókat engedelmesen támogató, önálló gondolatokat nélkülöző statisztákat találjunk. Bónis Samu ugyan 1847-re „*mint acél és vas*”⁴ állt Kossuth mellett, de cselekedetei nem elv nélküli ragaszkodásból és nem hatalomvágyból fakadtak. Bár nevét azok között szokás emlegetni, aki megbízhatósága miatt Kossuth egyik legjobb választottjának minősült,⁵ valójában nyakasságát még vele szemben sem adta fel. Szimbiózisukban nem csak feladatot teljesített, de hatni is próbált eszmetársára. Bónis megtestesítője egy olyan jó értelemben vett hazafiúi elkötelezettségnek, amely a személyes egzisztencia és biztonság, a családi boldogság oltárán is kész volt nagyon jelentős áldozatokat hozni. A kiszélesedő reformmozgalom, majd a szabadságharc egyik legderekasabb szolgálójaként túl sok időt töltött az országos politika élvonalában ahhoz, hogy közéleti szerepléseiről csupán másokat fókuszba állító munkákban, illetve a műfaji sajátosságok miatt kivonatos ismertetőkre kényszerülő országgyűlési évkönyvekben találhassunk meg néhány, valódi pályaképpé össze nem illeszkedő részletet.

⁴ Kossuth Lajos 1848/49-ben I. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48 (a továbbiakban: KLÖM 11.) S. a. r. Barta István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1951. 515. (Kossuth Lajos összes munkái 11.) – Titkos jelentés az adminisztrátori leirat utáni hangulatról. Pozsony, 1848. február 5.

⁵ Ezt a véleményt lásd: *Degré Alajos: Visszaemlékezéseim*. S. a. r. Ugrin Aranka. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 78–79. (Magyar Századok)

II. KÖZELÍTÉS

1. A Bónis-kép a történeti irodalomban

A magyar reformmozgalom, valamint negyvennyolc időszaka már a saját korában is alapvetően személyiségközpontú volt. A politikai viták emberek között zajlottak, így nem csodálkozhatunk azon, hogy még többnyire éltek a korszak politikusai, amikor a biográfia- és jellemrajzírás már elkezdődött.⁶ A dualizmus korának nemzeti hagyományteremtő törekvéseihez a történelem antropomorfizálása szintén hozzátartozott. A Széchenyi- és Kossuth-kultuszt leginkább életrajzokkal lehetett manifesztálni, ezért a portréírásra még felhívások is buzdítottak. Az eredmény polcok sokaságát megtöltő, könyvtárnyi életrajzi mű lett. Bármennyire bőséges ugyanakkor a termés, a történészeket mindig is a politikatörténet kulcsszereplői izgatták. A közvetlen élvonaltól kicsit távolabb álló epizodistákat így az utókor sem igazán emelte ki a hatalmasok árnyékából. A probléma persze távolról sem magyar specialitás. Ahogyan mi a reformországgyűlések szereplői közül csupán egy tucatnyi résztvevő nevét emlegetjük gyakrabban, addig a francia történetírás ugyanúgy legfeljebb pár tíz ember nevére emlékszik az 1789–91 közötti nemzetgyűlés ezerháromszáz képviselőjének sorából.⁷ Pedig ennél lényegesen több diétai véleményformálót tarthatunk számon, nem beszélve arról, hogy a merev követutasításos rendszer miatt a törvényalkotást befolyásoló egy-egy szavazat mögé a vármegyék politikaformáló értelmiségének további népes seregét kell odaképzelnünk. Az emlékezet ezen természetes szelekciója Bónis Sámuel sem kerülte el, aki bár húsz éven át folyamatosan az országos politika centrumában helyezkedett el, a 19. századot fókuszba állító összefoglaló munkák íróinak figyelmét mégis csupán néhány elvével és cselekedetével tudta felkelteni, amiből aztán adalékjellegű, gyakran lábjegyzetbe száműzött megjegyzések keletkeztek.

Bónis portréjának rövid megírására először nem történész, hanem Szász Károly költő, író és műfordító vállalkozott. Midőn a Vasárnapi Újság megbízásából a kiegyezés utáni parlamenti élet ismertebb neveit vette górcső alá, úgy látta, az alkotmányos átalakulásért folytatott harc „*tiszteletre méltó veteránjai*” között nem feledkezhet meg Bónis Sámuelről sem, kinek neve már „*a pozsonyi sérelmi és reformországgyűlések korszakából*” fennmaradt.⁸

⁶ Az első hagyományt teremtő munkaként lásd: *Csengery Antal: Magyar szónokok és statusférfiak. Politikai jellemrajzok.* Heckenast Gusztáv, Pest, 1851.

⁷ *Patrice Gueniffey: A biográfia a megújuló politikatörténetben.* AETAS 17. (2000) 3. sz. 143.

⁸ Vasárnapi Újság 14. (1867. április 14.) 15. sz. Ugyanezt a közleményt lásd még: Országgyűlési emlékkönyv, 1866–1867. Szerk. Farkas Albert. Heckenast Gusztáv, Pest, 1867. 594–596.; Szász Károly (1829–1905) 1867-től

Később, amikor Vachot Imre első országgyűlési almanachjának folytatásai rendszeressé váltak, Bónis már nem élt, így az 1886 után megjelent gyűjteményekben nem juthatott számára hely.⁹ Csupán 1892-ben figyelt fel rá a Szabadelvű Párt politikusa, Móricz Pál, aki a Balközép és a Deák-párt fúziójának megírására ragadott tollat. Az előpártok nagyjai között Bónis életútját is papírra vetette, de 1848 előtti pályájáról csupán foszlányokat osztott meg olvasóival.¹⁰ Kortárs visszaemlékezőként Móricz még maga hallotta a szabolcsi politikus felszólalásait, így képviselői stílusára, habitusára vonatkozó tömör megállapításait mindenképp adekvát Bónis-képként kell fogadnunk. Azt a benyomását, miszerint Bónis Samu hirtelen természetű, de hevesége ellenére szerethető ember volt, az életrajz rekonstruálása során, országgyűlési és más megnyilatkozásainak sokaságát feltárva, számtalanszor megerősítve láttuk.

A szaktörténészek közül Bónis munkásságára azok kezdtek el felfigyelni, akik helytörténeti aspektusból vizsgálódva Szabolcs vármegye 19. századi fejlődése iránt érdeklődtek. A sorban úttörő munkaként kell említenünk Reiszig Edének a később sok bírálatot kapott Borovszky-sorozat számára készített összefoglalását.¹¹ Ez a monográfia jellegéből adódóan nem arra vállalkozott, hogy Bónis szerepeivel kitüntetetten foglalkozzon, de közéleti ténykedésének néhány állomását mégis felvillantotta, így biztosítva kiindulási pontokat a későbbi kutatásokhoz.¹² Száz évvel Bónis Sámuel halála után, amikor a főiskolai tanulmányait Nyíregyházán végző Tidrenczel Sándor centenáriumi életút-ismertetésre vállalkozott, munkájának egyik bázisaként használta is a Reiszig által publikált adatokat. Bár úgy érezte, hogy a „*jobblétünkért folytatott küzdelemben ellobbant élet sokszorosan rászolgált arra*”, hogy az utókor megmentse emlékét a feledéstől, amikor később valódi

harminc éven át volt a lap főmunkatársa és –á–r aláírással mintegy 277 életrajzolt közölt. Erről lásd: *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái*. Hornyánszky Viktor, Budapest, 1909. XIII. 429–430.

⁹ Vachot Imre munkájában Bónist csupán megemlíti, helyette inkább követtársáról, Erős Lajosról érezte szükségesnek megjegyezni, hogy „az első igazán eredeti magyar szónok, mindig keleties lassúsággal, egyszerűen, őszintén és természetes józan okossággal szokott beszélni”. – Országgyűlési almanach. Szerk. Vachot Imre. Trattner-Károlyi István, Pest, 1843. 154.

¹⁰ *Móricz Pál: A magyar országgyűlési pártok küzdelmei a koronázástól a Deák- és balközép pártok egybeolvadásáig: 1867–1874*. Országgyűlési Értesítő Kő- és Könyvnyomdája, Budapest, 1892. I. 46–48.

¹¹ *Reiszig Ede: Szabolcs vármegye története*. In: *Szabolcs vármegye*. Szerk. Borovszky Samu. Apollo Irodalmi Társaság, Budapest, 1900. 398–491. (Magyarország vármegyéi és városai 5.) A sorozatot Mályusz Elemér az üzleti inspirációk, valamint „sebtében összeütött” gyors készülése miatt komoly bírálatban részesítette. Ennek dacára a hasonló jellegű próbálkozások hiánya miatt ma sem kerülhetjük meg. A bírálatra lásd: *Mályusz Elemér: Falutörténet*. Magyar Szemle 3. (1929) VI. 178.

¹² Reiszig Ede elsősorban a három diétai követséget emelte ki Bónis életéből, a megyei életben játszott szerepéről azonban szinte teljesen megfeledkezett, és gyakorlatilag említés nélkül hagyta 1848–49-es megbízatásait is.

biográfiák írásába fogott, Bónis helyett mégis más szabolcsi politikusok, előbb Böszörményi László, majd Kállay Ödön felé fordult figyelme.¹³

Az eddigiektől terjedelmesebb Bónis-portré származik Lácza Magdolna tollából, aki nem csak iskoláit végezte Szabolcs megyében, de születése is ehhez a tájhoz köti. Ebből fakadóan fiatal kutatóként érdeklődése a törvényhatóság nemesi társadalmának rétegződése felé fordult, de behatóan tanulmányozta az 1790–1830 közötti időszak lokális politikai viszonyait is.¹⁴ Vizsgálatai során számos adathoz jutott a tolcsvai Bónis családról, így amikor 1988-ban korábbi cikkei alapján a tudományos népszerűsítés szándékával önálló kötetet adott ki, az ismertetésekből nem hiányozhatott Bónis Sámuel életútja sem.¹⁵ Pálmány Béla az első népképviselői országgyűlés történeti almanachjának szerkesztése során a szabolcsi politikus bemutatásához értelemszerűen Lácza Magdolna segítségére támaszkodott.¹⁶ Annak dacára, hogy mind Tidrenczel Sándor, mind Lácza Magdolna csupán rövid arcképvázlatok közreadására vállalkoztak, a téma feltáratlansága miatt a primer forrásokat (vármegyei jegyzőkönyvek, országgyűlési naplók, korabeli sajtókiadványok) is használniuk kellett. A kortárs visszaemlékezők (Móricz Pál, Pálffy János) és Reiszig megyemonográfiájának szűkszavú megállapításai ugyanis még a terjedelmesnek aligha mondható, néhány oldalas portréikhoz sem tudtak elégséges bázisként szolgálni. Meg kell jegyeznünk, hogy Szabolcs megye történetének néhány további kiváló kutatója, Takács Péter, Pók Judit, Bene János szintén jól ismerik Bónis Sámuel politikai szerepvállalásait, de valamilyen oknál fogva életrajzi jellegű írás érdekében mélyebben mégsem merültek el pályafutásának aprólékos vizsgálatában.¹⁷ Megint mások (Hermann Róbert, Fónagy Zoltán) 1848–49 történetéhez

¹³ *Tidrenczel Sándor*: Arcképvázlat Bónis Sámuelről. Szabolcs-szatmári Szemle 14. (1979) 4. sz. 70–75.; *Uő*: Böszörményi László a „Kis-Kossuth”. Krúdy Gyula Könyvtár, Nagykálló, 1986.; *Uő*: Kállay Ödön: „Az igazi Danton”. Nagykálló, 1992. (A Nagykállói Helytörténeti Füzetek 2.)

¹⁴ *Lácza Magdolna*: A szabolcsi nemesség rétegződése 1797-ben. In: Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás, 1–2. Szerk. Gyarmathy Zsigmond. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, Nyíregyháza, 1979. 77–96.; *Uő*: A megyei önkormányzat a reformkori Szabolcs megyében. Levéltári Szemle 31. (1981) 1. sz.; *Uő*: Szabolcs megye politikája és nemesi társadalma 1790–1830 között. [Doktori értekezés] Debrecen, 1982.

¹⁵ *Uő*: Sorsok a múltunkból. Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács V. B. Tudományos Koordinációs Bizottsága, Nyíregyháza, 1988. 22–26.

¹⁶ *Uő*: Bónis Sámuel. In: Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Szerk. Pálmány Béla. Magyar Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2002. 149–153.

¹⁷ A teljesség igénye nélkül: *Takács Péter*: Kossuth és Szabolcs megye. Pedagógiai Műhely 27. (2002) 3. sz. 46–55.; *Pók Judit*: Szabolcs megye társadalmi, politikai viszonyai a reformkorban. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 33. (1998.) 2. sz. 165–179.; *Uő*: Választási küzdelmek a reformkori Szabolcs megyében. Honismeret 30. (2002) 2. sz. 10–15.; *Uő*: A Szatmári tizenkét pont visszhangja Szabolcs megyében. In: Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv. Szerk. Nagy Ferenc. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 1997. 129–135. (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai I. Évkönyvek 12.); *Uő*: Az adminisztratív rendszer Szabolcs megyében. Honismeret 24. (1996) 6. sz. 79–84.; *Bene János*: Népképviselői választások Szabolcs vármegyében és Nyíregyházán 1848-ban. In: Tanulmányok választásokról és önkormányzatokról Szabolcsban (1848–1948). Szerk. Vinnai Győző. Stúdium Kiadó, Nyíregyháza, 1994. 5–28. (Az MTA Szabolcs-Szatmár-

kötődő munkáikban említették Bónist, de mivel alapvetően másokra fókuszáltak, így életéből csupán néhány adalékot villanthattak fel.¹⁸ Ennek ellenére azt a kérdést mégis meg kell fogalmaznunk, az említett szerzők munkái alapján megragadható-e valamilyen Bónis-kép. Felbukkan előttünk a tűzrőlpattant szónok, az elkötelezett kossuthiánus politikus, de értelemszerűen a személyiségre vonatkozóan mindezekből legfeljebb sejtéseket fogalmazhatunk meg. A közéleti pálya ily módon megismerhető néhány mozzanata kijelöli az életút egy-egy sarokpontját, de nem mutathatja meg Bónis Sámuel egyéniségét. Az a tény, hogy a reformkor, a forradalom és szabadságharc, valamint a dualista rendszer konszolidációját tárgyaló szakirodalom tucatnyi különböző témában emlegeti Bónis nevét, mindenképp arra enged viszont következtetni, hogy szerepe volt annyira jelentős, ami alátámaszthatja egy kifejezetten rá koncentrált kutatás létjogosultságát.

Tényleges biográfiára irányuló kísérletként az elmúlt évtizedekből két szakdolgozatra sikerült rábukkannunk. Révész Lászlóné, a tuzséri általános iskola egykori tanára 1990-ben történelem–népművelés szakos hallgatóként próbálkozott meg Bónis közéleti tevékenységének bemutatásával.¹⁹ Munkája során a legnagyobb terjedelemben az 1848–49-es időszakot érintette, forrásbázisa pedig jelentős hasonlóságot mutat egy korábbi diplomamunkáéval, amely az ilyen jellegű feladatoknál rendelkezésre álló szűk időkereteket jobban felismerve eleve csak a forradalom és szabadságharc időszakára összpontosított.²⁰ Pető Beáta bő tíz évvel később egy másik felsőoktatási intézetben nyújtotta be Bónis Sámuel „hűséges hazafiként” ábrázoló dolgozatát.²¹ Mindkét munka szakmai-szellemi horizontja a feladatteljesítés szintjéhez kötődik. Főként Pető Beáta sok levéltári anyaggal is dolgozott, használta Bónis feleségének, Darvas Erzsébetnek memoárját, a politikust érintő feldolgozások közül pedig Láczy Magdolna kandidátusi értekezését is kezébe vette. Ennek ellenére prekoncepciójától, az idealizált emberképtől nem tudott elszakadni, továbbá összefüggő élettörténet helyett jobbra csak széppé és harmonikussá varázsolt pillanatképeket sorakoztatott fel.

Bereg Megyei Tudományos Testületének közleményei 13.); *Uő*: Nyíregyháza 1848–49-ben. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 43. (2008) 3. sz. 291–308.

¹⁸ Csak példaként: *Hermann Róbert*: Csány László, mint a feldunai hadtest kormánybiztosa (1848. szeptember 29.–1849. január 18.) In: Kossuth kormánybiztosa Csány László 1790–1849. Szerk. Molnár András. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1990. 133–219. (Zalai Gyűjtemény 30.); *Fónagy Zoltán*: Deák Ferenc és a jobbágyfelszabadítás. In: A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere. Szerk. Molnár András. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1998. (Zalai Gyűjtemény 43.) 21–52.

¹⁹ *Révész Lászlóné*: Bónis Sámuel közéleti tevékenysége. [Főiskolai szakdolgozat] Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza, 1990.

²⁰ *Rozsályi Éva*: Bónis Sámuel 1848-ban. [Főiskolai szakdolgozat] Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza, 1982.

²¹ *Pető Beáta*: Bónis Sámuel, a hűséges hazafi (1810–1879) [Egyetemi szakdolgozat] Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Miskolc, 2001.

A vázoltak függvényében mindenképp el kell gondolkodnunk azon, vajon miért nem született eddig Bónis-életrajz. A nehezen megválaszolható, összetett kérdés kapcsán csak abban lehetünk biztosak, hogy az okot nem a név tökéletes elfeledettségében kell keresnünk. Mint láttuk, Bónis Samut nem csak a 19. század kutatói és a helytörténészek ismerik, de olykor a történelemtanítást hivatásukként választó, forrásfeltárásban még járatlan, elsősorban szabolcsi kötődésű fiatalok is úgy érezték, hogy a fordulatokban gazdag, négy évtizedes közéleti pálya megfelelő témát szolgáltatathat egy hosszabb dolgozat számára is. A szétszórt írásos emlékek között azonban nem találhatunk egyetlen olyan domináns anyagot sem, amely a kutatáshoz vezérfonalként szolgálhatna.²² A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának gondozásában őrzött, a tolcsvai Bónis családtól származó iratok elsősorban csak a família 17. és 18. századi történetére vonatkoznak. Munkánk során az egy iratfolyóméretű kitévő fond csak a birtokviszonyok alakulásához tudott segédkezet nyújtani. A Turul 1940-ben adta hírül, hogy a Pálóczi-Horváth család letétének részeként az Országos Levéltár a Bónis családhoz kötődő anyaggal gyarapodott, melyek rokoni kapcsolatok révén keveredtek oda.²³ A rendezetlen, csak darabonkénti átnézéssel kutatható anyag azonban 1956 novemberében a Q szekcióban elkülönített oklevelek kivételével teljesen elpusztult.²⁴ Ezen túlmenően további levelek kallódásában is biztosak lehetünk. A rendszerváltás idején az akkor Mohorán élő Szalachy Béla azzal a szándékkal kereste fel T. Pataki László nógrádi újságírót, hogy családi ereklyeként őrzött, Bónis Sámuelhez kötődő forrásokat mutasson be neki. Tárcájából többek között Klapka Györgytől, Drevenyák Ferencről, Darvas Erzsébettől származó sorok kerültek elő.²⁵ Mindezzel csak azt kívántuk érzékelteni, hogy a családi levéltár, amelyhez egy születő életrajz esetében talán először fordul a kutató, Bónis Samu életének feltárásában csak gyöngye támaszt nyújthatott.

Szintén nem könnyíti az utókor rekonstrukciós munkáját, hogy Bónis élete során nem vezetett naplót, és dacára a páratlanul gazdag 1848-hoz kötődő emlékirat-irodalomnak ő maga memoár készítésére sem vállalkozott. Az autobiográfiai jellegű forráshiány, függetlenül attól, hogy az ilyen hagyatékokkal kapcsolatban a történetírói óvatosság igencsak indokolt, mégis

²² Hasonlóan értékeli a helyzetet, továbbá felhívja a figyelmet a források alapvetően politikatörténeti vonatkozására: *Völgyesi Orsolya*: Családtörténet, politikatörténet, mikrotörténelem. Egy reformkori, Békés megyei politikai karrier: Novák Antal. In: Mikrotörténelem: vívmányok és korlátok. Szerk. Dobrossy István. Hajnal István Kör, Társadalomtörténeti Egyesület–BAZ Megyei Levéltár, Miskolc, 2003. 128.

²³ Turul 54. (1940) 3–4. sz. 98. A pontosság kedvéért hozzá kell tennünk, hogy a Pálóczi-Horváth Simonnak és húgának, Máriának személyi levéltárként leírt anyaga a Bónisok mellett a Bay, a pazonyi Elek, a Földváry, Kállay, Komjáthy, Lónyay, Paraszniai, Ragályi, Richter, Siró, Szunyogh és Vay családoktól is tartalmazott iratokat, ismeretlen és ma már kideríthetetlen arányban.

²⁴ *Bakács István*: A Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárának története az Országos Levéltár keretében, 1934–1945. In: Levéltári Közlemények 43. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 82.

²⁵ Nógrád 46. (1990. február 19.) 42. sz.

inkább nehézség, mint könnyebbség. Hiszen ha kapcsolatrendszerekről, családról, műveltségről, életmódról, lelkiállapotról, magánvéleményekről akarunk tájékozódni, akkor többnyire az önéletírásoktól remélünk segítséget. Ma, amikor a törtéénsszel szemben szinte alapelvárás, hogy a klasszikus politikai életrajzon túllépve a közszereplőt emberként, sőt magánemberként is ábrázolja, mikrotörténeti, társadalomtörténeti, mentalitástörténeti közelítésmódokat is alkalmazzon, akkor a bizalmasabb, intimebb, bensőségebb hangvételű elbeszélések nélkül nehéz boldogulni. Szerencsére, ha Bónis Samu nem is, környezete mégis kitermelt néhány ilyen jellegű szöveget. A fiatalkori barát, Jászay Pál naplójában feltárul a jurátusok víg élete, „*az oskolai kör*” tagjaként bepillantunk Bónis sárospataki mindennapjaiba, szerelmi életének alakulásába, továbbá megidéződik a vidéki politikaformáló értelmiség társas összejeveteleinek hangulata is.²⁶

Hasonló felbecsülhetetlen kincsként kell tekintenünk Bónis Sámuel feleségének, Darvas Erzsébetnek 1884-ben befejezett memoárjára, amiben férje életének 1847–56 közötti időszakából próbálta feleleveníteni a nevezetesebb eseményeket.²⁷ Bár címválasztása szerint Bónisról kívánt adatokat rögzíteni, énközpontú elbeszélésének hőségé mégis magát emelte, és éppen azt a kilencéves periódust részletezte, melynek nagy részét egymástól távol töltötték. Ennek oka, hogy a forradalmi szerepvállalást utólag egy olyan elillanó tündöklésnek látta, ami miatt életük mélypontra sodródott, és a megaláztatások, szenvedések özöne köszöntött rájuk. A küzdelmek demonstrálásával kívánt erkölcsi mércét állítani unokáinak, megmutatva számukra, hogy a legnagyobb válságokban is embernek lehet maradni. Bónis tehát neje

²⁶ Jászay Pál naplója I–XV. (a továbbiakban: JPN I–XV.), S. a. r. Czékus László. Irodalomtörténeti Közlemények 4–7. 1894. 1. sz.–1897. 3. sz. – Jászay Pál Bónis Sámuelről bő másfél évvel korábban, 1809. február 19-én született Abaújszántón. Családja könyvtárát és iratait Jászay Sámuel nevű bátyjának két unokaöccse, Nemes Lajos, Zemplén vármegyei királyi tanfelügyelő és Balogh István, abaújszántói földbirtokos örökölték meg. A hagyatékából került elő egy „titkos írásjelekként írt,” rendszeresen vezetett napló. Ennek megfejtsére Czékus László, Abaújszántó evangélikus lelkésze vállalkozott, aki miután a sűrű, apró betűs írást Bél Mátyás munkásságát felhasználva hun-szkíta írásjelekként azonosította, kutatásairól tájékoztatta Szilágyi Sándort, a Magyar Történelmi Társulat titkárát. Biztatására a teljes anyagot feldolgozta, majd felhasználás végett továbbküldte. Végül a napló 15 részre bontva az Irodalomtörténeti Közleményekben került publikálásra 1894 és 1897 között. Tudomásunk szerint Jászay élete során három időszakban vezetett naplót. Először diákévei alatt, 1828–32 között, ami csaknem teljes egészében fennmaradt. Majd másodsor 1839-ben, amikor már Bécsben, az Udvari Kancelláriánál ténykedett. Ekkor íródott följegyzéseiből csupán néhány oldalnyi töredék áll rendelkezésünkre. Végül pedig 1848–49 folyamán, amikor Batthyány titkára volt. Utóbbi létezését Balogh István Czékusnak megerősítette, magát a naplót viszont átadni nem tudta. Később valahonnan mégis előkerült, mert egy rövid részletét Hentaller Lajos publikálta: Az osztrákok Pesten, 1849 elején. Jászay Pál naplója 1849. január 1-jétől május hó 7-ig. In: Verrózsák I. Szerk. Hentaller Lajos. Atheneum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1906. 98–203. A többi kiadatlan napló részét Urbán Aladár történész szerint a második világháború során végleg megsemmisülhetett. Bónis Sámuel a fiatalkori napló egyik leggyakoribb mellékszereplőjeként bukkan fel. Mivel a forrás alapvetően regiszter jellegű, önnemesítésre, tükörtartásra, kommentálásra alig-alig vállalkozik, így még Jászay személyiségfejlődésének feltárásához is csak mértéktelenen járul hozzá, Bónis kapcsán pedig csupán néhány óvatos következtetés levonására ad módot. Mégis leszögezhető, hogy hasonló jellegű anyagok hiányában a fiatal Jászay följegyzései nélkül a diákévekből szinte semmit sem mutathatnánk be.

²⁷ *Bónis Sámuelné Darvas Erzsébet: Adatok tolesvai Bónis Sámuel életéből 1847-től 1856-ig.* In: *Elmúlt idők emlékeiből.* Összeáll.: Korányi Sándor. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1929. 9–80.

írásban is csupán mellékszereplő, de szerencsére az emlékképek korrektségét kérdésessé tevő elbizonytalanító gesztusokkal csak elvétve találkozni. A munka főként a Világos utáni bujdosás kalandos hónapjainak megismeréséhez nélkülözhetetlen, de nem csak a szabadságharc bukása utáni éveket bemutató epilógusban vettük hasznát. Már az 1847–48-as diéta kapcsán is többször hagyatkozhattunk rá, amikor az alsótábla végeláthatatlan politikai vitáinak elemzése során olykor meg kívántuk szakítani az ismertetés folyamatát, hogy néhány háttéreseemény közbeiktatásával tehessük olvasmányosabbá a szövegfolyamot.

A harmadik olyan forrás, amely Bónist bensőségebben, életközelségből mutatja meg, Ábrányi Kornél visszaemlékezései az aradi levonulás során együtt töltött néhány hétről. Tőle kaphatunk képet a haza elvesztését jól sejtő politikusról, aki azt is elfogadta, hogy Görgei táborában jelenlétét nem tulajdonították különösebben fontosnak. Ha magában netán neheztelt is emiatt a tábornokra, Kossuthoz címzett hivatalos megnyilatkozásaiban az utolsó pillanatig a megbékélést szorgalmazta mint egy csodaszerű megmenekülés egyetlen halvány esélyét. Ábrányi, ha mozaikszerűen is, de mégis megmutatja az érző embert, kinek hite, eszmetársaihoz való lojalitása fontosabb volt személyes biztonságánál, önmaga helyzetének mentésénél.²⁸

További nehézséget jelent, hogy Bónis Sámuel tollából nemhogy politikai programművek nem születtek, de még sajtópublicisztikára is alig találni példát.²⁹ Így nézeteit, eszméit, stratégiáit, azok változásait és mozgásait leginkább csak diétai felszólalásaiból követhetjük nyomon. A főszereplő beszéltetésére lényegében semmilyen más lehetőség nem kínálkozik. Ráadásul a vitafolyamatból kiragadva, az előzmények, körülmények bemutatása nélkül ezek a megnyilatkozások sem értelmezhetőek. Következésképpen mind a négy részletesen tárgyalt országgyűlési szereplése során a napirenden szereplő kérdések bővebb vizsgálatára volt szükség annak érdekében, hogy világosan láthassuk, állásfoglalásai hogyan alakultak. Nem lehet tagadni, hogy a rekonstruált életrajz jelentékeny részét az alsótáblán, majd a képviselőházban elmondott beszédek, az ezekkel megragadható politikai célkitűzések

²⁸ *Ábrányi Kornél*: Komáromtól–Világosig. I–IV. közlemény. Budapesti Hírlap 5. 3–9. sz. Ábrányi Kornél visszaemlékezései annak ellenére számítanak Bónis életútja szempontjából fontos forrásnak, hogy információinak pontosságát és emlékeinek korrektségét a szakirodalom már többször kérdőre vonta. Csorba György Ábrányinak az 1848-as képviselői vadászcsapat tárgyában megjelent írása kapcsán mutatott rá a zeneszerző több tévedésére, míg Hermann Róbert az 1849-es ún. Motesiczky-féle expedíció kapcsán állapította meg, hogy Ábrányi két, a témára vonatkozó visszaemlékezése között belső ellentmondások vannak. *Csorba György*: Az 1848–48-es országgyűlés képviselői vadászcsapata. *Hadtörténelmi Közlemények* 131. (2018) 1. sz. 72., 73., 74.; *Hermann Róbert*: Görgei és a felvidéki kormánybiztosok, 1849. január 5–február 10. *Hadtörténelmi Közlemények* 104. (1991) 3. sz. 139. Mindezek miatt Ábrányi sorait munkánk során nekünk is fenntartásokkal kell kezelnünk.

²⁹ *Pesti Hírlap* 5. (1845. december 16.) 591. sz. – A szabolcsi megyevezetés és a helyi ellenzék közötti, a rabokkal való emberséges bánásmód tárgyában folytatott vitába az utóbbi oldalon kapcsolódott be.

ismertetése teszi ki. Azonban egy biográfia súlypontjait még a szerző szándékától is jobban meghatározzák a források kínálta lehetőségek. Bónis Sámuel esetében egyértelműen az országgyűlési diáriumok és irományok, a vármegyei irategyüttesek, követutasítások és követjelentések, a kéziratos tudósítások, a sajtóban megjelent pozsonyi beszámolók, végül 1848-ban a Közlöny hasábjain közzétett naplófeljegyzések azok az anyagok, amelyekre nemcsak adalékként, hanem történetet is formálni képes, primer forrásként lehetett támaszkodni. Ezek a mélyelemzések, még ha a vázolt szükségszerűségből is táplálkoznak, más hozadékokkal is bírnak. Bemutatják a politikai törekvés mögött álló ember verbális kvalitásait, retorikai eszköztárát, szókészletét, vitastílusát. A kortársak jellemrajzaiban megjelenő minősítéseket (a szöveget fejen találó szónok, lakonikus beszédű, világos érvkészleteket használó, olykor goromba és sértegető) szintén csak az országgyűlési szócsaták szisztematikus megidézésével lehetett igazolni, netán cáfolni. Végül, de nem utolsósorban a pályatársakkal történő összehasonlításhoz, a teljesítmény mérhetőségéhez is indokolt volt gondolatainak részletező feltárása.

2. Elméleti keretek és módszer

Mínt hogy a biográfia régi és közkedvelt műfaj, egyenes következménye, hogy az elméleti és módszertani kérdéseken is rengeteget tűnődött már a történelemszociológia. A dilemmák zöme munka közben, a gyakorlati terepen fogalmazódott meg, hogy azután később önálló metodikai írásokban textualizálódjon, így szolgáltatva egyre több muníciót azok számára, akik mostanság szeretnének megpróbálkozni az életrajzírással.³⁰

Mára odáig jutottunk, hogy már magának a műfaj megjelölésére használt fogalomnak a pontosítása is esedékes lehetne. Bár közkeletűen az életrajzot a biográfia szinonimájaként használjuk, etimológiai megfontolásból akár szolgálhatna az irodalomelmélet berkein belül jelen lévő Life Writing (életírás) jelölésére is, amely, szemben a történelmi megismerést céljaként kitűző biográfiával, inkább az életről szóló személyes források (levelek, naplók, memoárok) feldolgozására fókuszál, az ezekben fellelhető valóságos és fiktív elemek közötti különbségtételt pedig nem kezeli kitüntetett feladatának.³¹

³⁰ Így történt ez Kövér György esetében is, aki az 1990-es években foglalkozott Losonczy Géza készülő életrajzával, majd ekkoriban felmerülő metodológiai gondolatait az ezredfordulótól kezdődően publikálta az AETAS hasábjain. Módszertani vizsgálódásait, esettanulmányokkal gazdagítva, végül 2014-ben önálló kötetben is közreadta. *Kövér György: Biográfia és társadalomtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2014. 9–10.

³¹ Az irányzatok különválasztását, főbb jellemzőik csokorba gyűjtését lásd: *Kövér György: Az élet sokfélesége a rajz egysége?* In: *Személyiség és történelem. A történelmi életrajz módszertani kérdései*. Szerk. Vonyó József.

Bár az számunkra nem kérdés, hogy jelen dolgozat keretei között Bónis Sámuel életének bemutatásával a valaha volt valóságról meglévő ismereteinket szeretnénk gazdagítani, de hogy ezen az úton meddig juthatunk, az már fölöttébb kétséges. Pierre Bourdieu 1986-ban igencsak szkeptikusan jelentette ki, hogy életrajzot írni illúzió.³² Giovanni Levi egy három évvel később jegyzett tanulmányában ennyire már nem fogalmazott sommásan, de felvetése, miszerint „*meg lehet-e írni egy ember életét?*”, ettől még ugyanúgy kételyeket sugall.³³ Még egy önéletrajz kapcsán sem tudhatjuk biztosan, hogy a leírtak pontosan hogyan aránylanak a valósághoz, az író mit domborít ki, mit hangsúlyoz túl, és mi az, amit palástolni próbál. A szöveg ugyanis elválaszthatatlan a létrehozói szándéktól, ami pedig igen sokféle lehet. Bár a történeeszt elviekben csak az objektív tények megragadásának szándéka vezérelheti, bármennyire hajtja is a rekonstrukció szándéka, műve ettől még szükségszerűen konstrukció marad. Az a Bónis-kép, ami jelen munkánkban feltárulhat, függvénye a forrásoknak, az ebből levezetett következtetéseknek, de tagadhatatlan hatással van rá a szerző tudása, értékhierarchiája, fogalmazási készsége is. Kétszer ugyanúgy egyetlen hosszabb szöveget sem lehet megalkotni. Vagyis becsületesen csak az élet megírására való törekvést lehet felvállalni. Igen találóan állítja Patrice Gueniffey a néhai középkorásról, hogy az általa bemutatott király „*már nem a valódi Szent Lajos, hanem Jacques Le Goff Szent Lajosa.*”³⁴ Aligha született még olyan biográfia, amiről ezt ne lehetne elmondani.³⁵

Ha tovább boncolgatjuk a műfaji kérdéseket, csak még mélyebbre jutunk az erdőben. Magyarországon a napvilágot látó életrajzok zöme politikai biográfiaként definiálja önmagát.³⁶ Ebből aztán szinte magától értetődően olyan redukcionizmus következik, amely a szemléleti keret beszűkülésével jár.³⁷ Háttérbe szorul a személyiség, ráadásul egyfajta „*régimódi történelemként*” a problémacentrikusság helyett továbbra is az elbeszélés áll az előtérben.³⁸ Kövér György szerint a szűklátókörűség alól sok szerző a forráshiányra

Magyar Történelmi Társulat–Kronosz Kiadó–Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, Pécs–Budapest, 2017. 25–26.

³² Pierre Bourdieu: *L'illusion biographique*. Actes de la Recherche en Sciences Sociales 12. (1986) 62–63. sz. 69–72.

³³ Az eredetileg az Annales folyóiratban megjelent cikket magyar fordításban lásd: *Giovanni Levi: Az életrajz hasznáról*. Ford. Czoch Gábor. Korall 2. (2000) Tél. 82.

³⁴ Gueniffey, P.: *A biográfia* i. m. 149.

³⁵ A történelmi megismerés esendőségét, annak tényét, hogy a historikus minden igyekezete ellenére csak a valóság egyik lehetséges interpretálását végezheti el, Cieger András is megfogalmazta Lónyay Menyhértől írt életrajzának módszertani bevezetőjében. *Cieger András: Lónyay Menyhért. Szerepek–programok–konfliktusok*. Századvég Kiadó, Budapest, 2008. 9.

³⁶ Kövér György: *A biográfia nehézségei*. AETAS 17. (2002) 2–3. sz. 245. Az említett tanulmányt, a privát történelmet, a pszichobiográfiát, az oral history-t, valamint prozopográfiát érintő munkák mellett lásd még: *Uő: Biográfia és társadalomtörténet* i. m. 17–39.

³⁷ *Uő: Biográfia és történetírás*. AETAS 15. (2000) 3. sz. 154.

³⁸ Gueniffey, P.: *A biográfia* i. m. 136.

hivatkozva menti fel magát, de valójában a vizsgálati horizont bővítését nem is nagyon tervezi.³⁹ Észrevételeit jelenlegi Bónis-biográfiánkra is vonatkoztatni kell. Esetünkben tényleg úgy alakul a feldolgozható forrásanyag összetétele, hogy a politikatörténeti kontextussal csak mérsékelten enged szakítani. Operálunk ugyan genealógiai, birtoktörténeti, családtörténeti, életmódtörténeti, eszmetörténeti, hivataltörténeti, helytörténeti, továbbá hadtörténeti részekkel is, de ettől még tény, hogy Bónis Samu neve 1839-től kezdve egybeforrt az országos politikával. Felesége maga is úgy nyilatkozott, hogy férje számára „*a megye kívánata*” az első volt, és Fénelon mondására („*Előbb születtem hazámnak és később házam népének.*”) olyan szent kötelességtudattal tekintett, amivel szemben más érdekek soha nem kaphattak prioritást.⁴⁰

Bár nem vitatjuk, hogy amennyiben a történetírás magát tudományként akarja meghatározni, akkor a folyamatos innovációra, az új irányokkal való kísérletezésre elemi szüksége van, ettől azonban az olyan régi keletű műfajok, mint a politikai életrajz, továbbra is őrizhetik létjogosultságukat, különösen akkor, ha képesek önmaguk megújítására. A közelmúltban szintén Kövér György gyűjtötte pontokba, mire is ügyeljen az a politikai biográfia, amely meg kíván felelni a korszerűség kívánalmának. François Dosse és Hans Renders nyomán leszögezte, a politikai életrajz igyekezzen bemutatni, hogyan lesz az individuum közszereplővé, továbbá térjen ki arra is, a főhős milyen képet igyekezett felállítani önmagáról.⁴¹ Előbbire határozott ígéretet tehetünk. Utóbbi kapcsán pedig már hangoztattuk, hogy Bónis örökség-hagyó szándéka nem volt túl erős, hiszen naplót vagy emlékiratot, ami ehhez eszközként szolgálhatott volna, nem hagyott hátra. Ezen túlmenően magánlevelezésének szisztematikus gyűjtéséről sincs tudomásunk.

A politikai életrajzok egyik alapkérdése lehet, egyediség és kollektivitás viszonya, illetve ezek arányban tartásának problematikája. Valakinek a saját története vajon mennyiben azonos magának a korszaknak a történetével? A párhuzamosságok nyilvánvalóak. Bónis Sámuel élete onnantól fogva, hogy 1832-ben alszolgabírói hivatalt vállalt, lényegében egybeforrt Szabolcs vármegye történetével. Személyén keresztül szinte közgyűlésről közgyűlésre tekinthetjük át a törvényhatóság életének fontosabb eseményeit. Azonban mihelyst az országos teendők megyéjéből elszólították, máris elágazási ponthoz érkezünk, ahol természetesen az ő útján kell továbblépnünk. Az 1839–40-es országgyűléstől kezdve a reformdiéták eseménytörténetét követhetjük végig Bónissal. Azonban töréspontok itt is

³⁹ Erre a véleményre lásd: *Kövé Gy.: A biográfia nehézségei* i. m. 246.

⁴⁰ *Bónisné D. E.: Elmúlt idők* i. m. 57.

⁴¹ *Kövé Gy.: Az élet sokfélesége* i. m. 32.

akadnak. A napirendi tárgyak részletezését a szabolcsi követ közreműködésének mértékéhez kell igazítani. Nem mehetünk el az 1843–44-es tanácskozások berekesztéséig, mivel lemondása után Bónis Samu idő előtt távozott. Továbbá az alsótábla ülései mellett a főúri vitákhoz is csak olyan mértékben csaphatunk át, ami a rendek tanácskozási folyamának megértéséhez feltétlenül indokolt. A forradalom és szabadságharc alatt Bónist ismét az események sűrűjében találjuk. A szeptemberi fordulat után jelen volt Pákozdnál, Görgei táborát röviddel a főváros feladása előtt hagyta el, 1849 júliusában pedig együtt vonult a fővezérrel Komáromtól Világosig. A Bónis-történet azonban még ennek ellenére is legfeljebb gazdagítani tudja a szabadságharc ismeretanyagát, és nem rokonítható a holisztikusabb szemléletű összefoglalásokkal. Másképpen fogalmazva: az egyén sorsa bármennyire is egybeforr a nemzet történetével, paralel egyenesek helyett mégis inkább csak egymáshoz közelítő, olykor együtt haladó görbékről beszélhetünk. Bár hajlamosak lehetünk azt hinni, előre eldönthető, hogy kifejezetten az alanyra fókuszáló portrét vagy a környezetet is bemutató tablót szeretnénk írni, valójában ez is olyan dilemma, ami állandó vívódást okozhat.⁴² Ha az első utat választjuk, az könnyen mehet az érthetőség rovására, pláne ha az olvasó nem szakavatott ismerője a korszaknak és a témának. Utóbbi ösvényen haladva bizonyosan komplexebb képet adhatunk, viszont előkerülhetnek olyan kérdések is, melyek látszólag alig hozhatóak kapcsolatba a bemutatásra választott szereplővel. Noha az imént vázoltuk, milyen sok az átfedés Bónis személyes élete és a 19. század eseménytörténete között, nagy köztörténeti bevezetőkre mégsem törekszünk, kiindulván abból, hogy a disszertációk elsődleges célcsoportja a szakmai olvasóközönség.

A fókusz mértékénél járva a módszertani irodalomban felbukkannak a nagy- és kislebontású életrajz fogalmi is mint egy képzeletbeli skála elvi végpontjai.⁴³ Bevezetőnkben említett fő célunk, a hiánypótlás szándéka egy évtizeddel ezelőtt azt a prekoncepciót indukálta, hogy inkább a nagyobb felbontás irányába mozduljunk el. Úgy véltük, annak okán, hogy a könyvtárak polcairól nem emelhetjük le Bónis-életrajzok sokaságát, magától teszi majd érthetővé, miért van létjogosultsága az aprólékosságnak. Az akkurátus közelítés időközben azt hozta magával, hogy a szerzőnek be kellett látnia, jelenlegi kondíciói mellett a Bónis-életút második szakaszának mikroszkopikus vizsgálatára nem vállalkozhat. A szabolcsi politikus 1849 utáni éveit érintő, epilógusnak szánt fejezetünkben

⁴² Portré és tabló fogalmait a fókuszálás mértékével kapcsolatban Halász Gábor nyomán Kövér György használta. Lásd: *Kövér Gy.: Biográfia és történetírás* i. m. 150–151.

⁴³ A nagy- és kislebontás fogalmait elsősorban a pszichobiográfia lehetséges módozataiként vázolja: *Bálint Ágnes: A pszichobiográfia hozzájárulása az életrajzírás elméleti kérdéseire*. „Nagyfelbontású” vs. „kislebontású” életrajz. In: *Személyiség és történelem* i. m. 100–107.

ezért léptéket váltottunk, és éppen a kis felbontást tettük alapelvvé, ami mellett már csak a legfontosabbnak ítélt kérdésekre, a Bónis személyiségében és életmódjában bekövetkezett esetleges változásokra próbáltunk összpontosítani. Itt vethető fel az a kérdés, egyáltalán készülhet-e életrajz több részben? Felállíthatunk-e valamilyen időbeli határokat? Döntésünk távolról sem tekinthető egyedülállónak, hasonló megfontolásokra másoktól is találunk példát.⁴⁴ Akceptálnunk kell viszont azokat a felvetéseket, hogy egy ilyen szerkesztői elhatározás esetén a választott időrendi határnak logikusnak és indokolhatónak kell lennie.⁴⁵ Talán nem szükséges újfent bizonygatnunk, Bónis Samu élete kapcsán a választópontot csakis a világsi fegyverletélnél jelölhettük ki.

Az elbeszélés kissé avított módszerét leginkább az indokolja, hogy célunk nem volt más, mint bemutatni Bónis Sámuel, elmondani, honnan hová jutott, hogyan kapcsolódott be a korszak politikai diskurzusaiba, milyen szerepeket játszott megyéjében, a reformellenzék soraiban, végül Kossuth oldalán annak egyik legfőbb bizalmasaként. Nevezhetjük ezt lineáris és tényszerű közlésmódnak is. Habár bőven akadnak másfajta módszertani lehetőségek, a pálya ívét mégis legtisztábban akkor látjuk, ha az életrajzi pontokat kronológiai síkba rendezve kötjük össze.⁴⁶ Emellett néha a tematikus rendezési elvhez is ragaszkodnunk kellett, mert például a családi környezet ismertetését vagy az országgyűlésen tárgyalt ügyeket értelemszerűen nem lehetett szoros időrend szerint haladva szétarabolni. Az eseményközpontú narráció azonban természetesen nem állhatja meg a helyét kritikai és reflektáló attitűdök nélkül. Nem csak arról van szó, hogy a biográfia nem hagiográfia, de már az sem szerencsés, ha a vizsgált személyt túlzottan a centrumba állítva jelentőségét folyamatosan túlbecsüli.⁴⁷ Ugyan természetes, hogy a politikai portréhoz olyan alanyt választ a szerző, akit valamilyen oknál fogva jelentősnek, megismertetésre érdemesnek ítélt, ebből azonban nem következhet parttalan heroizálás.

A kilencvenes évek derekán a magyar historiográfia trendjeiről igencsak ellentétes vélekedések láttak napvilágot. Miközben Benda Gyula azt remélte, a társadalomtörténeti szemlélet egy új civil közösség beszédmódjaként leválthatja az államra, a politikára és az

⁴⁴ Így döntött H. Balázs Éva is Berzeviczy-biográfiája kapcsán. *H. Balázs Éva: Berzeviczy Gergely a reformpolitikus (1763–1796)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.

⁴⁵ A többlépcsős életrajz lehetőségéről legújabbán ír: *Kulcsár Krisztina: A páros életrajz írásának kérdései és lehetőségei*. Albert szász-tescheni herceg és hitvese, Mária Krisztina főhercegnő összefonódó élete. In: *Személyiség és történelem* i. m. 178–180.

⁴⁶ Elméleti lehetőségként Giovanni Levi prozofográfiai közelítésről, modális életrajzról, a történelmi kontextus megvilágítását szolgáló biográfiáról, esettanulmány jellegű mélyelemzésről, a szövegformálásra összpontosító hermeneutikai személetről, valamint pszichohistóriáról beszél a teljesség igénye nélkül: *Levi, G.: Az életrajz hasznáról* i. m. 85–89. Az általunk is alkalmazott lineáris szemlélet gyakori alkalmazásáról lásd: *Kövér Gy.: A biográfia nehézségei* i. m. 249.

⁴⁷ *Gueniffey, P.: A biográfia* i. m. 138–139.

eseménytörténetre fókuszáló nemzeti történelmet,⁴⁸ addig Gosztonyi Péter éppen ellenkezőleg úgy érezte, „számos hazai történész felfedezte magyarságtudatát”, és már a hetvenes évek elejétől megkezdte történetírásunk újbóli nemzetiesítését.⁴⁹ Társadalomtörténet és politikátörténet régi keletű szembenállását később Cieger András sem vitatta, de ő már azon reményének is hangot adott, hogy a két iskola lassacskán megbékül egymással.⁵⁰ Erre a megoldást a politikai társadalomtörténet jelentheti, amely többfajta hagyományból építkező, innovatív szemléletű munkák születésével kecsegtethet.⁵¹ Ki, miért, milyen társadalmi kapcsolatokkal és presztízzsel lehet politikus egy adott korszakban? A pályakép mutat-e egyedi vonásokat, vagy döntően a megszokott trendek szerint alakul? Megannyi fontos kérdés, melyek Bónis Samu vonatkozásában is felvethetőek, illetve vizsgálhatóak. Ha egy hagyományos politikai életrajz kvantitatív adatelemzésekre nem is vállalkozhat, az elbeszélések láncolatát olykor elemzéseknek, tipizálásoknak, általánosításoknak és összehasonlításoknak kell megtörniük. Munkánk során ezeket a jobbra társadalomtörténetinek tekintett módszereket is alkalmazni próbáljuk. Bár igaz, hogy minden személy egy-egy önálló individuum, környezetéből azonban senkit sem ragadhatunk ki. Egy életrajz ezért mindig tálcán kínálja a lehetőséget, hogyha valakit interakcióin, egy adott csoporton belüli helyén keresztül ábrázolunk, akkor egyúttal lenyomatát adhassuk egy tágabb társadalmi, mikroközösségi miliónek is.⁵² Bónis Samu életútja alkalmas a korabeli vidéki nemesség érintkezéseinek, mindennapjainak, házassági és rokon kapcsolatainak illusztrálására éppúgy, mint a megyei politikai légkör hangulatának megidézésre vagy a diétai háttéreseeményekkel kapcsolatos tudásunk szélesítésére. Mindezekre úgy tekintünk, mint járulékos szakmai hozadékokra, a kontextualizálás újabb lehetőségeire. Bizonyos mértékig próbáljuk ezeket az ablakokat is kinyitni, de a fő csapásiránynak mégis az életpálya minél teljesebb rekonstrukcióját tekintjük.

Céljaink összegzéseként a következőket mondhatjuk el: Jelen Bónis-biográfiánk helytörténeti érdeklődésből fakadóan a hiánypótlásra tesz kísérletet. A szemléletmódot

⁴⁸ *Benda Gyula*: A társadalomtörténet-írás helyzete és perspektívái. Századvég 2. (1997) 4. sz. 36.

⁴⁹ *Gosztonyi Péter*: Történelemszemlélet, történelemtudat és történeti irodalom Magyarországon. *Korunk* 3/6. (1995) 4. sz. 34. A két szemléletmód ütköztetését lásd: *Gyáni Gábor*: Történetírásunk az évezred fordulóján. Századvég 5. (2000) 18. sz. 119–120.

⁵⁰ Erről lásd: *Cieger András*: A 19. századi politika társadalomtörténetének hazai kutatása –ahogy én látom. *AETAS* 24. (2009) 3. sz. 138–141.

⁵¹ A nem éppen új keletű törekvésről: *Szabó Dániel*: Politikai társadalomtörténet – A politika társadalomtörténete. In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Szerk. Bódy Zsombor–Ö. Kovács József. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 371.

⁵² Az irodalomtörténet berkein belül a társadalomtörténeti beágyazottságú, a környezetet fókuszba állító munkákra példaként: *Szilágyi Márton*: A költő mint társadalmi jelenség. Csokonai Vitéz Mihály pályájának mikrotörténeti dimenziói. Ráció Kiadó, Budapest, 2014.

tekintve –a forrásadottságokból adódóan– elsősorban a hagyományos politikai életrajzhoz közelítünk, de nyitni törekszünk társadalomtörténeti módszerek felé is. Alapkövetelménynek tekintjük a személyiség megragadását, dacára annak, hogy a szabolcsi politikus nem volt grafomán alkat, és a feltárt forrásanyagban a magánjellegű feljegyzések egészen szerény arányt tesznek ki a politikai intézmények által kitermelt hivatalos iratokhoz viszonyítva. Sokan vélik úgy, hogy jegyzőkönyvekből, követjelentésekből, országgyűlési naplókából, sajtótudósításokból inkább csak a pályakép állítható fel, míg a valódi életrajzhoz szükség van a cselekményt kiváltó okok feltárására is. Keresnünk kell azt is, egyes döntések mögött milyen mozgatórugók, milyen személyes vélemények húzódhattak meg.⁵³ Ezekre elsősorban az egódokumentumokból deríthetünk fényt, ha pedig ilyenekkel nem rendelkezünk, nem marad más választásunk, mint a látható következményeket használni nyomként, hogy azután azokból próbáljunk visszakövetkeztetni a szándéokra. Ezzel azonban érdemes óvatosan bánnunk. Nem lehetünk ugyanis egészen biztosak a kimondott szavak és a mögöttük rejlő gondolatok viszonyában.⁵⁴ Bár munkánk a legtöbbet Bónis Samu karrierjéből villanthatja fel, számolnunk kell azzal, hogy az olvasót ennél jobban érdekli a mögötte rejtőző karakter. A kettő azonban csak együtt ragadható meg. Ha utóbbiról nem akarunk elhamarkodott kijelentéseket tenni, a jellem esetleges változásait pedig igazolni kívánjuk, akkor az életútnak a fellelhető források által kijelölt és (re)konstruált ösvényén mégis végig kell futnunk.

3. Lehetséges utak. A politikai életrajz megújításának néhány újabb gyakorlati példája

Rövid elméleti áttekintésünk során jogos igényként merülhet fel, hogy a szerző a saját munkájával rokonítható, a korszakkal kapcsolatos biográfiákról is adjon valamilyenfajta áttekintést. Nyilvánvaló, hogy több mint másfél évszázad életrajzi írásainak bemutatására még csak kísérletet sem tehetünk, szempontjainkat ezért nagyon erősen szűkítenünk kell. Úgy véljük, hogy idehaza hozzávetőlegesen az utóbbi két évtizedben, az ezredforduló után jelentek meg nagyobb számban olyan tanulmányok, melyek a magyar biográfiaírásban új szempontokat igyekeztek felvetni.⁵⁵ Logikusnak tűnik tehát, hogy alapvetően az inntől datálódott életrajzok közül szemezgessünk, azt nézve, a választott szerzők a maguk részéről hogyan is igyekeztek hozzájárulni a műfaj megújulásához. Hangsúlyoznunk kell, hogy

⁵³ Életrajz és pályakép műfaji megkülönböztetéséről: *Kasza Péter: Pártváltó diplomata és egyházi méltóság két király között. A Brodarics–életrajz módszertani tanulságai.* In: *Személyiség és történelem* i. m. 232.

⁵⁴ *Kövér Gy.: A biográfia nehézségei* i. m. 247.

⁵⁵ Gondolunk elsősorban az AETAS című folyóirat 2000. évi 3. és 2002. évi 2–3. számára, ahol számos olyan tanulmány látott napvilágot, melyekre az életrajzírók elméleti bevezetőikben azóta is gyakran hivatkoznak.

vizsgálati horizontunknak e szempontok szerinti behatárolásával együtt is jelenleg csupán néhány példát tudunk felvillantani, a teljességre még ezen belül sem törekedhetünk.

Az új látószögek érvényesítésére, a meglévő ismeretek bővítésére, a régebbi állítások esetleges revidálására olyan elementáris törekvésekként kell tekintenünk, melyektől fontosabb és magasztosabb célok nemigen vezérelhetik a tudomány szolgálóit. Ehhez a fajta nyitottsághoz a 20. századi magyar történetírás olyan kiváló doyenjeitől kaphatunk támpontokat, mint Kosáry Domokos vagy Urbán Aladár. Mindketten bicentenárium alkalmából vállalkoztak arra, hogy Kossuthról és Batthyányról íródott egy-egy korábbi munkájukat felfrissítsék.⁵⁶ Erre egyik esetben sem azért került sor, mert meghasonlottak volna korábbi önmagukkal. Pusztán azt kívánták demonstrálni, hogy a történeti kutatás végtelen folyamat, a historikusnak pedig önmagát is folyamatosan ellenőriznie kell.⁵⁷ Az átdolgozott biográfiák őszinte és kiváló demonstráció annak, hogy az újat, ahol szükségesnek mutatkozik, mindig láthatóvá kell tenni.⁵⁸ Ez alól még akkor sem érezheti magát felmentve valaki, ha több évtizedes életművével már a szakma valódi iránymutató egyéniségévé vált.

A 2007-es Batthyány-emlékévként alkalmából Molnár András is vaskos kötettel tisztelgett a néhai mártír miniszterelnök emléke előtt. Lényegében ez a munka is illeszkedik a bővített életrajzok sorába, mivel a szerző bő tíz esztendővel korábban már publikált könyvet a gróf 1848 előtti pályájáról.⁵⁹ A vállaltan politikai életrajz egyik újszerűsége vitathatatlanul abban áll, hogy a szerző nemcsak Batthyány reformkori közéleti tevékenységét veszi szemügyre, hanem tematikus rendbe gyűjtve közreadja a főrendi ellenzék vezérének valamennyi addig ismertté vált beszédét, levelét és írását is. Egy forrásgyűjteménnyel megtámogatott életrajz attól lehet igazi kincs, merthogy egyszerre két funkciót is képes betölteni. A közölt iratok jóvoltából a történész úgy kaphat segédkezet további sokrétű kutatásokhoz, hogy egyúttal egy a Batthyányra vonatkozó háttértudásának bővítéséhez nélkülözhetetlen alpművet is kezében tart.

⁵⁶ *Kosáry Domokos: Kossuth Lajos a reformkorban.* Osiris Kiadó, Második, bővített kiadás, Budapest, 2002. (Millenniumi Magyar Történelem) A munka első változata, 1946-ban, egy akkor háromkötetesre tervezett életrajz első részeként jutott el az olvasókhöz. *Urbán Aladár: Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála.* Argumentum Kiadó, Budapest, 2007. A könyv eredeti változata 1986-ban Batthyány Lajos miniszterelnöksége címmel jelent meg a szerzőnek az előző évben megvédett akadémiai doktori értekezése alapján.

⁵⁷ „A történész célja, hogy a múltat minél alaposabban megismerje új adatok feltárása, a régi ismeretek ellenőrzése révén.” – nyilatkozta Urbán Aladár egy a nyolcvanadik születésnapja alkalmából adott interjú során. *Pelyach István: Egy életpálya vonzásában. Összeállításunkkal köszöntjük Urbán Aladár történészt 80. születésnapján.* AETAS 24. (2009) 1. sz. 180.

⁵⁸ *Kosáry D.: Kossuth Lajos a reformkorban i. m. 13.*

⁵⁹ *Molnár András: Batthyány Lajos a reformkorban.* Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1996. Az új források bevonásával, az újabb szakirodalmi ismeretek beépítésével kiegészült kötetet lásd: *Uő: Viam meam persequor.* Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökségig. Osiris, Budapest, 2007.

Oplatka András monográfiája úgy vált az újabb Széchenyi-irodalom egyik alapvetésévé, hogy szerzője, főállását tekintve, nem hivatásos kutatóként, hanem a *Neue Zürcher Zeitung* külpolitikai rovatának munkatársaként élte hétköznapijait. Kvázi outsiderként a szakirodalmi bázis feldolgozásán túl önálló forrásfeltárást is végezni már önmagában figyelemre méltó vállalkozás. Oplatka könyve azonban tartogat olyan nívumokat is, melyek a korábbi életrajzokból kimaradtak. Ha egy történelmi személyt a nemzeti emlékezet kitüntetett helyre emel, akkor a biográfus számára talán az jelenti a legnagyobb kihívást, hogy távol tartsa magát a heroizáló attitűdtől, és olyan képet rajzoljon fel, amely kitér az emberi hibákra, botlásokra is.⁶⁰ A már fiatalon emigrációba szakadt zurnaliszta amellet, hogy teljesítette ezt a feladatot, arányosan ábrázolta azt az identitáskereső folyamatot is, melynek végén a fiatal gróf a közélet fontos alakjává lett. Munkája további erénye, hogy nem engedett a pszichohistoriai közelítésmód csábításának sem. Bár választott témája okán ennek alkalmazása alighanem kézenfekvő lehetett volna, helyesen ismerte fel, hogy kimerítő elmegyógyászati ismeretek nélkül ilyen jellegű szakkérdésekben nem szerencsés állást foglalni.⁶¹ Oplatka súlypontosai, néhol kissé fatalista címválasztásai és eszme-futtatásai persze vitathatóak, de ettől függetlenül mégis tényszerű elbeszélést konstruált, a témában való kimerítő tájékozottsága pedig lépten-nyomon tetten érhető.

A politikai életrajz határainak feszegetését tűzte ki céljául Lónyay Menyhértről írt könyvében Cieger András. Bár másokhoz hasonlóan döntően ő is a közéleti szereplés bemutatását kezelte prioritásként, a választott hős szocializációjáról, mentalitásáról, lelkiállapotáról is tájékoztatást kívánt adni. Ő is igazolja, hogy a biográfus számára az jelenti az egyik legnagyobb kihívást, hogy függetleníse magát attól a szemlélettől, amely a köztudatban már elterjedt az adott történelmi személy kapcsán. Míg Oplatka András esetében a Széchenyi-kultusz inkább nehezítette a tisztelettudó közelítésmóddal való szakítást, addig Cieger András dolgát pontosan könnyítette, hogy Lónyayról inkább kissé sötét és egysíkú vélemények terjedtek el.⁶² Az életrajz egyes részeinél felbukkanó szervezetszociológiai, prozopográfiai, politológiai módszerek mind demonstrálják, hogy a Lónyay-monográfia megfelel a modernizált politikai biográfia kívánalmainak.

⁶⁰ A szerző maga is leszögezi, miszerint a tény, „hogy Széchenyi idővel maga is magasztos nemzeti hőssé vált, akadályt jelentett, ha valaki a nemes gróf gyengéit, ellentmondásait vagy emberi és társadalmi feltételek adta kötöttségeit kívánta megvilágítani.” – *Oplatka András: Széchenyi István*. Osiris Kiadó, Második kiadás, Budapest, 2010. 450.

⁶¹ Oplatka egyébként is tartózkodni kívánt attól, hogy eredetileg német nyelven írt, Bécsben megjelentetett könyvével a magyarországi Széchenyiről zajló történészdisputába „pláne polemikus hangon – beleszóljon.” – *Oplatka A.: i. m. 457.*

⁶² *Cieger A.: Lónyay Menyhért i. m. 12.*

Andrássy Gyula a 20. század első felében közkedvelt történetírói témának számított. Ebből fakadóan, amikor Kozári Monika úgy határozott, hogy a dualizmus korának egyik legfontosabb politikusáról fog írni, elsősorban nem publikálatlan alapismeretek átadását, sokkal inkább a régi tézisek újragondolását, az újszerű ábrázolásmódot kellett kitzúnie legfontosabb feladataként. Ahogyan könyve előszavában fogalmaz, a biográfiák egyik nehézsége a mozaikszerűség. A kutató sok apró nyomon indulhat el, s ha ezeken szisztematikusan végigmegy, az könnyen eredményezhet egyfajta kuszaságot, nehéz követhetőséget.⁶³ A megoldás a kronologikus és tematikus egységek váltogatásában rejthető. Egy életút ívét értelemszerűen az időrend szerinti rendezési elvvel lehet a legszemléletesebben megmutatni, de ha egy kérdéskör bővebb részletezést igényel, szimpla közbeiktatása pedig disszonáns hatást keltene, érdemesebb azt külön fejezetben tárgyalni. Kozári Monika így járt el a magánember Andrássy kapcsán, ahol a történeti bulvár egyik közkeletű témáját, jelesül Andrássy és Erzsébet királyné kapcsolatát, igazolhatatlan teóriák helyett valóban megszületett levelek, versecskék bemutatásával próbálta illusztrálni.

A történetíró az újraírás során nem csak a bővítés, az új eredmények megismertetésének szándéka, de olykor a szűkítés, a nyelvi egyszerűsítés igénye is vezérelheti. Ez vonatkozik Kozári Monika másik nemrégiben megjelent monográfiájára, a Tisza Kálmánról írt könyvére. Tizenöt évvel korábban egyszer már közreadott művét próbálta olvasóbaráttá tenni azáltal, hogy a hosszabb forrásidézetekeket elhagyta, valamint a tartalmi arányokat is átszabta.⁶⁴

Tömörítés, bővítés, újonnan előkerülő vagy éppen megsemmisülő források, változó módszertani trendek, kanonizálódó tudományos megállapítások, sztereotípiákkal való szembefordulás, átalakuló olvasói szokások. Csupán néhány azokból az inspirációkból, melyek az imént röviden megidézett biográfiák szerzőit munkálkodásra ösztönözték. Példáinkkal, ha mást nem is, de azt talán megmutathattuk, hogy az életrajzírás megállíthatatlanul csábító, de egyúttal küzdelmes, vívódásokkal teli, véget nem érő folyamat, tökéletesre csiszolt portrét készíteni pedig úgy tűnik, valóban illúzió. A biográfiát megújítani szükségzerű, de ha ez valamiféle konfekcionált, azonos sémákat követő műveket eredményezne, az valóban magával hozhatná a műfaj kiüresedését. Szerencsére az emberi személyiség kellően összetett, a forrásadottságok megfelelően változatosak, az írói kvalitások, szerepfelfogások pedig elegendően sokfélék ahhoz, hogy ez a veszély elkerülhető legyen. Bónis Sámuel életét bemutató írásunkkal mi sem tehetünk mást, minthogy belépünk a

⁶³ Kozári Monika: Andrássy Gyula. Gondolat Kiadó, Budapest, 2018. 10.

⁶⁴ Kozári Monika: Tisza Kálmán. Gondolat Kiadó, Budapest, 2019. 10–11.

kísérletezők sorába, hogy a magunk kondíciói alapján a végtelen színskála egy újabb árnyalatával próbáljuk bővíteni a 19. századi magyar politikai elit arcképcsarnokát.

III. A TOLCSVAI BÓNIS CSALÁD EREDETE ÉS BIRTOKVISZONYAINAK ALAKULÁSA A 18. SZÁZADI SZABOLCS VÁRMEGYÉBEN

A 19. század elején, Bónis Sámuel születésének korában, még egy olyan rendi társadalommal találkozunk, ahol a származást, az eredetet nem csak számon tartották, de mindez számottevő jelentőséggel is bírt az önkép meghatározásában, az éntudat alakulásában. Jól példázzák ezt 1843. június 11-e történései is, amikor a diétán összesereglett alsóházi követek dévényi kirándulásuk során fontosnak érezték megemlékezni a jelen lévő Bónis Samu szépapjának 1671-es kivégzéséről, párhuzamokat vonva a dinasztiahoz fűződő viszony évszázadokkal korábbi és akkori alakulása között.⁶⁵ Mivel tehát a gyökereket maga Bónis is fontosnak érezte, részünkről is evidens, hogy az életrajz bemutatását a család- és birtoktörténet fontosabb csomópontjainak áttekintésével kezdjük.

1. Borkereskedelemtől a nemesi címerlevélig. A Bónisok felemelkedése a 17. században

A tolcsvai Bónis család nem tekinthető ősrégi nemzetségnek. Vezetéknevük a Bonifác névből -is képzővel rövidülhetett.⁶⁶ Származásukra vonatkozóan a família őseit részletesen tanulmányozó Komáromy András nem talált egyértelmű bizonyítékot.⁶⁷ Első ismert tagjuk, Bónis György az 1610-es évek közepén szerzett nemesi címeres levelet.⁶⁸ Talán Egerből költözhetett a Hegyaljára, ahol családja jövőjét sikeres bortermelőként és kereskedőként

⁶⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) Archivum regni (1222–2011), Takács Sándor hagyatéka (továbbiakban: N 119), Fasc. 66. Nr. 9486.

⁶⁶ *Kávássy Sándor*: Nemesi vezetékek és keresztnévek Szatmárban az 1809. évi inszurrekciós összeírás alapján. In: *Helytörténeti tanulmányok 7.* Szerk. Gyarmathy Zsigmond. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 1989. 111.

⁶⁷ „Első tekintetre úgy látszik, hogy a Bónis család idegen eredetű, s valóban a név hangzása után ítélve ebben a véleményben voltam magam is. Vizsgálódásaim azonban nem erősítették meg fölvetéseimben, de kételyeimet sem oszlatták szét.” – *Komáromy András*: A tolcsvai Bónis család őseiről. Első közlemény. Turul 4. (1886) 1. sz. 26–27.

⁶⁸ Az armális szerzésének időpontját illetően a család genealógiájával foglalkozók álláspontja nem egységes. Nagy Iván évszámot nem említ, csupán sejtetni enged, hogy a 17. század elején kerülhetett rá sor. Komáromy András, aki elsőként közölt alaposabb tanulmányt a Bónisok őseiről, egy 1622. évi adásvételi szerződésre hivatkozva azt állította, Bónis György ekkor még polgári rendben állott. Két évvel később viszont, amikor fiai megosztottak egy közösen szerzett szőlőbirtokon, az erről kiállított oklevélen már címeres pecsétet használtak. Ezzel ellentétben Csoma József 1615. január 24-ére datálta a címeres levél keletkezését, anélkül, hogy forrását megjelölte volna. Kempelen Béla és Evva Margit, akik később írtak a családról, már ezen utóbbi időpontot vették át. A Csoma által említett évszám az Illésy-féle cédulagyűjteményben is előfordul, így feltételezhető, hogy adatait innen, illetőleg az itt megjelölt levéltári forrásokból meríthette: MNL OL, Magyar Kamara archivuma. Neo registrata acta (E 148) Fasc. 1884. Nr. 40. Továbbá: MNL Magyar Kamara archivuma. Libri donationum (E 227) XV. 36.; *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Friebeisz István, Pest, 1858. II. 161.; *Komáromy A.*: A tolcsvai Bónis család I. i. m. 26–31.; *Csoma József*: Abauj-Torna vármegye nemes családjai. Abauj-Torna vármegye közönsége, Kassa, 1897. 111.; *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. Grill, Budapest, 1911. II. 335.; *Evva Margit*: A tolcsvai Bónis család története. Turul 79. (2006) 1–2. sz. 6.

alapozta meg. Nem tudjuk, növekvő befolyását pontosan hogyan sikerült armálisra váltania, bizonyos ugyanakkor, hogy kölcsönzések révén igyekezett a környék legtekintélyesebb földesuraival kapcsolatba kerülni. 1628. október 29-én maga Rákóczi György, későbbi erdélyi fejedelem vett fel tőle 600 ezüst tallért.⁶⁹ Bár fiai még a Bónisokhoz hasonló kvalitású, frissen nemesített családokba házasodtak be (liszikai Gomba, Győry és Debreczeni famíliák) az előkelőkhöz való közeledési törekvés azonban náluk is tetten érhető.⁷⁰ Báró Perényi György egyik 1636-os levelében a „*nékem barátomnak*” megszólítási formát választotta, amikor Bónis II. Györgyöt egy nagyobb értékű tarcali szőlőbirtok megvásárlására kérte meg.⁷¹

A címerszerző ős unokája, Bónis III. Ferenc (1627–1671) 1649-től hét éven át II. Rákóczi György udvarában vállalt diplomáciai feladatokat. Kapcsolatait emellett házassága révén is erősítette. Máriássy Ferenc szepesi alispán lányával, Annával kötött házassága nem csak a jelentős hozomány miatt bizonyult előnyösnek, de atyafiságot biztosított számára főúri családok irányába is.⁷² 1665-ben készült inventáriuma igen figyelemre méltó gazdagságról árulkodik. Kassai háza kilenc szobával rendelkezett, az arany- és ezüstserlegeknek, fegyvereknek, selyem-, valamint bársonyöltözékeknek se szeri, se száma. Az ilyesfajta lajstromok rendkívüli részletgazdasága miatt még Bónis Ferenc asztali abroszokat rejtő ládáinak tartalmáról is pontos képet kaphatunk. Könyvtárában protestáns és katolikus szerzők művei egyaránt ott sorakoztak, a hannoveri Heinrich Büntingtől Pázmány Postillájáig.⁷³

Kassai ingatlanában életvitelszerűen sohasem lakott.⁷⁴ 1668-ban Füzér várát Nádasdy Ferenc országbírótól haszonbér fejében bírta a hozzátartozó négy faluval együtt. Az erődítmény részletes leírását egy ebben az évben keletkezett leltárból ismerjük.⁷⁵ Eszerint Füzér jól felszerelt várként közepes erősségű ostrommal bátran nézhetett szembe. Tartozott hozzá udvarház is sok kiszolgáló épülettel, többek között mészárszékkal, sörfőzővel, majorházzal, kertésházzal, sütőházzal és két pincével.

Bónis Ferenc Pálházán két malmot birtokolt, Vily falu határában (ma: Vilyvitány), a Bózsva-patak vizén pedig ugyancsak két épületben folyhatott az őrlés. Végül Mátyásházán

⁶⁹ A Sárospatakon kelt adósságlevelet idézi: *Komáromy A.*: A tolcsvai Bónis család I. i. m. 31.

⁷⁰ A liszkai Gomba család 1586-ban, a Győryek 1604-ben, míg a Debreczeniek 1617-ben nyertek nemességet. A kihirdetésre mindhárom familia esetében Zemplén vármegyében került sor. *Kempelen B.*: Magyar nemes i. m. III. 270., IV. 329., 415.

⁷¹ *Komáromy András*: A tolcsvai Bónis-család őseiről. Második és befejező közlemény. Turul 4. (1886) 2. sz. 75.

⁷² Uo. 79. – Elsősorban anyósának, Palágyi Piroskának második férjét, gersei Pethő Jánost kell kiemelnünk, aki a Nádasd nemzetségből származott.

⁷³ *Komáromy András*: A tolcsvai Bónis-család levéltárából. Első közlemény. Történelmi tár 9. (1886) 1. sz. 152–166.

⁷⁴ *Uő*: A tolcsvai Bónis család II. i. m. 78.

⁷⁵ *Uő*: A tolcsvai Bónis-család levéltárából. I. i. m. 172–180.

(ma: Felsőregmec része) két majorsági szőlőt tudhatott magáénak. A Pósa nevű szőlőben 40, míg az Óoldal-dűlőben 100 kapással rendelkezett.⁷⁶

Békés gyarapodását végül a Wesselényi-összeesküvésbe való bekapcsolódása törte ketté. Bocskay István zempléni főispán mellett Bónis Ferenc is meghatározó szereplője lett a hegyaljai mozgolódásnak, kulcsszerepet vállalt a Johann von Sporck tábornok ellen készülődő nemesek szervezésében. Ambíciói anyagilag is megviselték, 1670-ben már a füzéri uradalom haszonbérletét sem tudta zökkenőmentesen fizetni.⁷⁷ Az átmeneti sikerek után, Bocskay meghátrálását követően pedig kénytelen volt menekülni, de mivel Füzéren hagyott családjához már nem térhetett vissza, Sztropkó várába (ma: Stropkov, Szlovákia) próbált szökni, melyet ekkoriban anyósa, Pethő Jánosné Palágyi Piroska birtokolt. Igyekezett magával hurcolni kassai ingóságai tetemes részét is, de útközben, a Zemplén vármegyei Polyánka határában (ma: Sečovská Polianka, Szlovákia) rajtaütöttek, és június 11-én Sporck táborába szállították. Perét a következő év tavaszán tárgyalták, és végül a mozgalom fő alakjainak számító Zrínyi Péterrel és Frangepán Ferencsel egy napon, 1671. április 30-án végezték ki Pozsonyban.⁷⁸

Bónis Ferenc, aki a család történetében először szerzett országos ismertséget, egyetlen gyermeket hagyott csak hátra Zsigmond személyében. Mivel vagyonát nagyrészt elkobozták, fiának mélypontról kellett a familiát ismét virágzásnak indítania. Ebben Váradai Máriával kötött házassága sietett segítségére. Neki köszönhetően szereztek a Bónisok tiszántúli, szabolcsi, továbbá Abauj és Zemplén vármegyei új birtokokat. Az ide vezető út azonban közel sem volt zökkenőmentes. Másfél száz évig tartó meg- megújuló pereskedésekben több generációjuknak is küzdeniük kellett javaik megtartásáért, nem ritkán kisebb-nagyobb birtoktesteket bocsátván zálogba a tetemes költségek fedezésére.

⁷⁶ *Uo.* 180–181.

⁷⁷ *Komáromy A.*: A tolcsvai Bónis család II. i. m. 81.

⁷⁸ Elfogásának körülményeiről, peréről és kivégzéséről részletesen ír: *Komáromy A.*: A tolcsvai Bónis család II. i. m. 81–83. A Wesselényi-felkelés szakirodalmát illetően Bónis Ferenc szerepével is foglalkozik: *Pauler Gyula*: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése. (1664–1671) I–II. MTA Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1876. Az összeesküvés újabb feldolgozásai kapcsán: *Benczédi László*: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása. *Történelmi Szemle* 17. (1974) 4. sz.; *Uő*: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés Magyarországon (1664–1671). [Kandidátusi értekezés] Budapest, 1976.; *Uő*: A Wesselényi nádor vezette rendi szervezkedés (1664–1671). In: *Rendi szervezkedés és kuruc mozgalom (1664–1685). Magyarország története 1526–1686.* Főszerk. Pach Zsigmond Pál. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. III/2. 1155–1181.; *Jankovich Miklós*: Újabb források a Wesselényi-féle hűtlenségi per történetéhez. *Levéltári Közlemények* 46. (1975) 279–288.; *Várkonyi Gábor*: Wesselényi Ferenc és a 17. századi politikai elit fejlődése. [Bölcsészdoktori disszertáció] ELTE BTK, Budapest, 1992.; *R. Várkonyi Ágnes*: A Wesselényi-szervezkedés történetéhez 1664–1671. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére.* Szerk: Fodor Pál [et al.] MTA TKI Gazd.- és Társadalomtört. Kutatócsoport, Budapest, 2002. 423–460.; *Fazekasné Toma Katalin*: Gróf Nádasdy Ferenc országbíró politikusi pályaképe, 1655–1666. [Doktori disszertáció] Budapest, 2005.; *Uő*: A Wesselényi-összeesküvés, 1671. In: *Magyar Történelmi Archívum.* Archív Kiadó, Budapest, 2010/1.

2. Nehéz örökség. Váradi Mária és Bónis Zsigmond küzdelmei a szabolcsi birtokokért

A Bónisok majdani szabolcsi birtokait Váradi Mária nagyanyja, Mező-Szegedy Anna és férje, Hartyány András szepesi kamarai tanácsos szerezték még 1670-ben.⁷⁹ Javaikat eredetileg csak a Hartyány-ágon kívánták örökíteni, de miután mindhárom gyermekük fiatalon elhunyt, így a vagyon Mező-Szegedy Annára szállt, aki 1680. december 30-án első házasságából született fiára, Váradi Mihályra hagyta azt. Váradi négy évvel később, 1684-ben a tiszántúli földjeit elzálogosította Ibrányiné Beleváry Évának, majd még ugyanebben az évben meghalt. A bonyodalmak ezután kezdődtek anyja és özvegye, Máriássy Zsuzsanna között. Mező-Szegedy feltehetően attól való félelmében, hogy menyé mindenéből kitúrja, 1692-ben pert indított azt állítván, hogy a birtokokat 1680-ban csupán gondoskodásképpen bízta fiára, a tulajdonjogot fenntartotta magának.⁸⁰ Mivel korábban Váradi Mihály is kétszer nősült, és Máriássy Zsuzsanna már a második felesége volt, Mező-Szegedy szövetségesekre találhatott fia első házasságából született lányunokáiban, a már említett Máriában (Bónis Zsigmondné), illetve Annában (sóvári Soós Istvánné), akik szintén nem akarhatták, hogy mostohaanyjuk mindent saját vér szerinti fiának, ifjabb Váradi Mihálynak próbáljon átjátszani.⁸¹ Bónis Zsigmond és neje vélhetően nem kevés pénzzel járulhattak hozzá a perpatvarhoz, aminek honorálására Mező-Szegedy már 1698-ban rájuk ruházta birtokait, illetve azt kérte, hogy Bónisék költségeit még a leendő osztály előtt térítsék meg.⁸² 1700. február 14-én kelt végrendeletéhez Mező-Szegedy egy condicillust is csatolt. Ezzel egyértelműen Mária nevű unokájára és unokavejére, Bónis Zsigmondra hagyta a szabolcsi javakat. Nem tudjuk, hogy a szóban forgó ingatlanok Váradi Mihály már említett zálogosítása után hogyan kerültek Bónisék birtokába, de azt feltételezhetjük, hogy 1702 előtt már bírhatták azokat, mert az innentől datálható újabb contractusokban már ők bukkannak fel zálogba bocsátó félként.

A formálódó Váradi-Bónis birtokok központját Szabolcsban Tét (ma: Nyírtét), míg Abaújban Szkáros (ma: Skerešovo, Szlovákia) jelentették. Előbbit 1702. szeptember 12-én

⁷⁹ MNL OL, A tolsvai Bónis család levéltára. (továbbiakban: P 63), 7. cs. 15. fol. 1786. – A tiszántúli javak egészen pontosan Tétet, Nagyfalut, illetve Leveleket jelentették, továbbá Hartyány Dadán, Beszterecen, Laskodon és Ibrányban is földesúri jogokhoz jutott. A birtokszerzésre, valamint az 1692-ben indult perfolymra több forrás is található a Bónis család levéltárban. Ezek közül az egyik legrövidebb, ugyanakkor minden fontos részletet megemlítő leírásnak Kausay János 1786. június 30-án Nagyfaluban keltezett levele tekinthető.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ A Váradi család genealógiáját közli *Nagy I.*: Magyarország családai i. m. XII. 1865. 36–38. Bár Nagy Iván művében a család nevét Váradyként írja, mivel a korabeli forrásokban, több eredeti levélben is a Váradi formában szerepelnek a családtagok aláírásai, így jelen munkában az utóbbi névváltozatot használjuk, csakúgy, mint a Bilkeiek esetében is.

⁸² MNL OL P 63. 7. cs. 15. fol. 1786.

Bónisék Bilkei Miklósnak és feleségének, Semsey Juliannának engedték át, miután azonban Bilkei 1711-ben bekövetkezett halálával ez a család is kihalt,⁸³ javai a kincstárra háramlottak.⁸⁴ Váradi Mária tehát a fiscustól vette ismételten kezeihez az „örökös jussal” őt illető falut 1713-ban. Alig négy évvel később azonban már ismét zálogos szerződések megkötésére kényszerültek. 1717. november 29-én idősebb és ifjabb csepei Zoltán Péterrel állapodtak meg, akik vállalták, hogy 250 kassai köből gabonát szállítanak Bónisné helyett különböző profont házakba. Az áru értékét 500 magyar forintra becsülték fel, melynek megfizetéséig Váradi Mária Téten négy puszta jobbágytelkét bocsátotta Zoltánék rendelkezésére szántóföldjeivel és kaszálóival, továbbá egy jobbágyát is átengedte fiaival együtt.⁸⁵ Az adósság egy részének törlesztésére záros időn belül sor kerülhetett. Bónis Zsigmond ugyanis már 1718 januárjában kiegészítést csatolt a contractushoz, melyben jelezte, hogy 50 köből gabonának a tokaji katonai raktárba való szállításával 100 forintot megtérített.⁸⁶ Ugyanakkor, mivel Zoltán Péter örökösei még az 1772-es úrbérrendezés idején is felbukkannak a téti birtokosok sorában, feltételezhető, hogy a tartozás maradéktalan kiegyenlítése nem sikerült.⁸⁷ Zoltánék mellett 1717. december 27–28-án Ramocsaházy György is téti javak zálogába jutott, a község fele része fölött vehette át a földesúri jogokat.⁸⁸

Míg Tét legalább részlegesen Bóniséknál maradt, a többi Mező-Szegedy-féle szabolcsi örökség megtartásával még kevésbé volt szerencsésük. Egy 1717. június 27-én ifjabb Váradi Mihályhoz címzett levél azt állítja, hogy a tiszántúli jószágot Váradi Mária, amely az Ibrányi famíliának csak záloga volt, már megváltotta, és azóta is bírja.⁸⁹ A valóság ellenben az, hogy a különböző részbirtokok újbóli elzálogosítása ekkoriban már javában zajlott. Elsőként az ibrányi és besztereci porciók találtak új haszonélvezőre Ramocsaházy István személyében még 1702. december 24-én.⁹⁰ Dadáról (ma: Tiszadada) tudjuk, hogy Bónisék az őket itt megillető 11 jobbágytelket 1715-ben engedték át Dajka Ferencnek és nejének, Seres Zsuzsannának 2800 magyar forint ellenében 44 évig történő használatra.⁹¹ 1717 decemberében Ramocsaházy György gyarapodott egy sor Bónis-záloggal. Tétnél már külön említett szerzeményein kívül Levelek község felét is magához vehette ibrányi és laskodi

⁸³ Petrovay György: A Bilkeyek (1338–1711). Második és befejező közlemény. Turul 12. (1894) 2. sz. 83.

⁸⁴ MNL OL P 63. 6. cs. 1. fol. 1717. – Tétről való contractus Váradi Mária, illetve idősebb és ifjabb csepei Zoltán Péter között. Téth, 1717. november 29-én.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Takács Péter: Úrbérek vallomása Szabolcsban 1772. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991. 142.

⁸⁸ MNL OL P 63. 7. cs. 20. fol. é. n.

⁸⁹ Uo. 6. cs. 3. fol. 1717.

⁹⁰ Uo. 7. cs. 20. fol. é. n.

⁹¹ Uo. 6. cs. 29. fol. 1727. – Az 1715-ben Téten íródott contractus másolata egy 1727. évi másolaton maradt fenn a családi levéltárban.

telekrészekkel együtt. Levelek esetében a kiváltás körüli későbbi peranyagból beazonosítható, hogy a fele rész tíz jobbágytelket takart további curiális szántóföldekkel és erdőkkel.⁹² Végezetül pedig Nagyfalu praediumról (ma: Tiszanagyfalu) is bizonyosan tudható, hogy valamikor 1704 februárja után⁹³ elzálogosításra került Váradai Mária anyai ágon való rokonának, Udvarhelyi Máriának és férjének, idősebb báji Patay Sámuelnek.⁹⁴

3. A szabolcsi birtokok sorsa Bónis Zsigmond gyermekei idején

A birtokok megtartásával keményen küszködő Bónis Zsigmond és Váradai Mária termékeny házasságának köszönhetően a család magvaszakadásának veszélye elhárult ugyan, de mindez azt is előrevetítette, hogy jószágaik a sok örökös közötti megosztással még tovább apadnak majd. Összesen 12 gyermekük született, akiknek egy része hamar elhunyt, heten azonban megélték a felnőttkort. Közülük a fiúk a família öt ágát alapozták meg. Születési sorrendben: IV. Ferenc, III. Mihály, II. István (Bónis Sámuel dédapja), III. András, Mária, IV. György és a még kiskorú Anna először 1722-ben osztozkodtak ekkorra már elhunyt szüleik vagyonán.⁹⁵ A sok pereskedés, birtokvisszaszerzés és zálogosítás, melynek gyermekként tanúi lehettek, mérsékeltre és összetartásra inthette őket, mert évtizedekig nyomát sem találni annak, hogy egy-egy jószág ügyében egymással civakodtak volna. Az említett 1722-es osztály az állatállományt érintette, és azért érdekes, mert képet ad a Bónis-gazdaság akkori méreteiről. Eszerint 35 szarvasmarha, négy ló, 260 juh és 42 kecske került felosztásra egyenlő arányban a hét testvér között. Az a tény, hogy az osztály elsődlegesen az ökrök sorsát részletezi, név szerint említve őket, jól mutatja, hogy Bónisék sem tértek el a kor szokványos gazdálkodásától, vagyis az igaerőt kizárólag az ivartalanított marhákból nyerték, míg a lovaknak birtokukon semmiféle gazdasági szerep nem jutott. A juhok viszonylag nagy száma, a sertésállomány említésének hiánya ugyancsak az átlagba illeszkedő körülményekről árulkodik.⁹⁶

1724-ben az ónedényeiket osztották fel, végül 1727. július 30-án a birtokok feldarabolására is elérkezettnek látták az időt, nyíl szerint döntve el a jussokat. A Liszkán (ma: Olaszliszka), Zemplén vármegyében álló köházukat minden tartozékával, továbbá az

⁹² Uo. 7. cs. 2. fol. 1769.

⁹³ Uo. 7. cs. 20. fol. é. n. – 1704. február 24-én Nagyfalu még biztosan Bónisék aktuális birtokában lehetett, mert ekkor az iránt panaszkodnak, hogy itteni erdejüket a Rákóczi-had számára feldúlták.

⁹⁴ Nagy I.: Magyarország családai i. m. XI. 1865. 364. – Váradai Mária édesanyja –Udvarhelyi Erzsébet– Patay Sámuelné Udvarhelyi Máriának a nagynénje volt.

⁹⁵ MNL OL P 63. 6. cs. 15. fol. 1722.

⁹⁶ Uo. – Az 1722. január 21-én Szkároson kelt osztálynak egy másolati példánya található meg a család levéltárában. A 18. századi szabolcsi gazdálkodásra vonatkozóan: *Takács P.*: Úrbéreszek vallomása i. m. 31–57.

itteni szabad és dézsmabeli szőlőkkel communis divisio-nak minősítették, melyek jövedelmeiből a továbbiakban is egyenlő arányban kívántak részesedni. Így a valódi osztozkodás Abaúj vármegyében Szkárost, míg Szabolcsban Tétet érintette. Előbbi helyen két-két telkes jobbágy és egy-egy pusztá illette meg a testvéreket, míg Téten három-három sessió. Mivel azonban itt ennyi jobbágytelek nem állt rendelkezésre, akiknek kevesebb jutott, azokat más javakkal kompenzálták. Bónis IV. György Ibrányban kapott egy telket, Bekény Istvánné Bónis Mária a falu malmát vehette kezeihez, míg II. István és a kiskorú Annácska a curián osztozkodhattak fele-fele részben.⁹⁷

A Váradi-féle örökségnek ilyen mód szerinti egyenlő felosztása értelemszerűen csak pillanatnyi állapotot tükrözött, és nem járt együtt a testvérek azonos vagyoni helyzetével. Bónis IV. Ferenc egyértelműen Abaúj vármegye felé orientálódott, és itt igyekezett pozíciót erősíteni. A Szkároson fennmaradt hat jobbágytelekre oszló curiát a többiekkel szemben az őshatód rész 400 forinton történő megvásárlásával még az osztály évében kezébe vette. A szülőktől rájuk maradt közös adósságok magánúton való törlesztésében ugyancsak jeleskedett, melynek fejében a szkárosi serfőző ház szállt rá tartozékaival együtt,⁹⁸ 1737-ben pedig Szina településen terjeszkedett hasonló módon.⁹⁹

Ami pedig a következő generációkat illeti, a gyermekek száma mellett elsősorban a zálogban lévő jószágok kiváltásában mutatott aktivitás határozta meg, hogy a család egyes ágai mennyire tudták őrizni pozícióikat a birtokos nemesség soraiban. Ezen törekvésre a század közepétől találunk adatokat. 1769-ben Levelek, míg 1771-ben Dada újbóli birtoklásáért pereskedtek, a sort azonban Nagyfalu praedium egy részének 1756-ban bekövetkezett ismételt kézhezvétele nyitotta.

Amint említettük, a török időkben jórészt pusztává vált területet idősebb báji Patay Sámuelnek zálogosították el Váradi Máriaék. 1756-ban azonban törvényes visszavétel által az itteni jószágok első részlete ismét a Bónisokhoz jutott, hogy aztán Tét mellett a másik meghatározó szabolcsi birtoktest lehessen. A jószág felosztását a hat testvér,¹⁰⁰ akárcsak korábban, ezúttal sem siette el. 1756. március 3-án arra kötelezték magukat, hogy amíg a pusztának adottságait jobban meg nem ismerik, addig közös és egyenlő használatra vonatkozó rendelkezéseket léptetnek életbe. Kijelentették, hogy a kocsmákból, faluhelyből és mezőkről

⁹⁷ MNL OL P 63. 6. cs. 29. fol. 1727. – Az 1727. július 30-án Szkároson megtartott osztályról ugyancsak másolati példány maradt fenn a Bónis család levéltárában.

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ Uo. 6. cs. 45. fol. 1737. – Szinát Váradi Mária féltestvérének, ifjabb Váradi Mihálynak örökösök nélkül bekövetkezett halála után szerezte meg a Bónis család.

¹⁰⁰ A legidősebb fivér, Bónis IV. Ferenc ekkor már nem élt, gyermekeinek törvényes képviselőjében özvegye, Draveczy Zsuzsanna járt el.

az atyafiak konszenzusa nélkül egyikőjük sem vehet fel magányos hasznot. Hasonló tilalmat léptettek életbe az erdők és halastavak privát jellegű igénybevételére, kivéve a száraz vagy makkot nem termő fák vágását. A szántóföldek és kaszálók használatát minden évben nyilvtéssel kívánták eldönteni, hogy a gyengébb minőségű földek ne állandó jelleggel jussanak valamelyik testvérnek. Korlátok nélkül tették ugyanakkor lehetővé az épületfa vételezését, továbbá a szarvas- és aprómarhák határban való tartását.¹⁰¹

Az ideiglenesnek szánt állapot hét évig tartotta magát. 1763 szeptemberében Bónis III. András határozott úgy, hogy felperesként vajai Ibrányi Miklós szabolcsi első alispánon keresztül hivatalosan is megkeresi rokonságát a nagyfalui birtok feldarabolása ügyében.¹⁰² A megye 1764. január 23-ra rendelte a feleket Nagyfaluba, majd április 5-én már a végső határozat is megszületett.¹⁰³ Az osztály az atyafiak között lassan kialakuló vagyoni különbségekről árulkodik. Bónis III. Mihályról kiderül például, hogy jelentős tartozást halmozott fel egyrészt a Patay család,¹⁰⁴ másfelől a nagyváradi Irgalmas rendi atyák felé, amely csak testvérei jóindulatának köszönhetően nem érintette már ekkor is hátrányosan. Hitelei egy részét oldalági rokonai ugyanis átvállalták, a további adósságokkal kapcsolatban pedig lehetővé tették, hogy azt Nagyfaluba egyelőre zálogban maradó másik részéhez számítsák.¹⁰⁵ Mivel Bónis III. Mihály neve rokonaihoz viszonyítva később szerényebb hányaddal bukkan fel a falubeli birtokosok sorában, feltételezhető, hogy fizetési kötelességeit később sem tudta rendezni.

E döntés az utolsó olyan lényeges dokumentum, amely a család levéltárában fellelhető. A birtokviszonyok további alakulásáról már kevesebb információval rendelkezünk, jóformán csak a Szabolcs vármegyében végrehajtott különböző nemesi összeírások jelentenek némi támpontot.¹⁰⁶

¹⁰¹ MNL OL P 63. 6. cs. 73. fol. 1756. – Az 1756. március 3-án, Bájon kelt megállapodásnak egy másolati példánya található meg a családi levéltárban.

¹⁰² Uo. 6. cs. 82. fol. 1763. – Vajai Ibrányi Miklós, szabolcsi első alispán levele 1763. szeptember 13-án Ibrányban íródott.

¹⁰³ Uo. 6. cs. 85. fol. 1764.

¹⁰⁴ Uo. 6. cs. 71. fol. 1755. – Bónis III. Mihály és neje, Szunyoghi Erzsébet 1750. augusztus 18-án 945 forintnyi fennálló tartozást ismertek el Patay Sámuel özvegye, Udvarhelyi Erzsébet felé, és már ekkor hozzájárultak, hogy ha a praedium az asszonytól vagy successoraitól majdan kiváltásra kerül, részüket kiadni addig ne tarozzanak, míg adósságaikat ki nem egyenlítik. A levél egy 1755-ös másolati példányban található meg a család levéltárában.

¹⁰⁵ Uo. 6. cs. 85. fol. 1764. – Bónis III. Mihálynak a nagyváradi Irgalmas rendi atyák felé fennálló adósságát 1200 magyar forintban állapították meg. Ezt egy korábbi egyezség szerint a hat család egyenlő arányban, 200-200 forintot magára vállalva kívánta rendezni. Bónis Mária azonban ettől 1764 áprilisában visszalépett, így a Bónis Mihály-féle hetedrészes része végül a maradék öt testvér között oszlott meg.

¹⁰⁶ A családi levéltárban őrzött anyagok, melyeket sóvári Soós Elemér honvéd alezredes (kinek anyósa Bónis Sámuel lánya, Malvin volt) 1890-ben tett le, csak a 19. század elejéig tartalmazzak iratokat. A Turul 1940. évi 3–4. számában a Magyar Királyi Országos Levéltár akkori iratgyarapodásáról tudósítva megemlíti a Pálóczi-Horváth család letétét. Ennek jelentékeny részeként tünteti fel a Bónis családhoz kötődő iratokat, melyek rokoni

4. Az unokák nemzedéke. Bónis László családjának felemelkedése

A Mária Terézia által elrendelt úrbérrendezésre Szabolcs vármegyében 1772–73-ban került sor. A kapcsolódó forrásanyag alapvetően két fontos kérdésre ad részleges választ. Egyfelől kiderül, hogy a Bónis atyafiak ekkoriban élt következő generációja hány jobbágyot tartott, és azok az urbáriumban meghatározott teleknagyságot figyelembe véve mennyi szántót és kaszálót műveltek. Másfelől az előzetesen készített investigációk árulkodnak arról is, hogy egyes birtoktesteik adottságait a jobbágyok hogyan ítélték meg.

A tabellák adatainak összesítéséből hat, a Bónis családhoz tartozó birtokos vagyoni viszonyairól tájékozódhatunk, akik egymással unokatestvéri rokonságban álltak. Közülük kiemelkedni látszik Bónis László (Bónis Sámuel nagyapja) és András fia, III. István, akiknek jobbágyai jóval több szántót műveltek a megyében, mint rokonaik úrbérései. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ennyivel tehetősebbek is voltak, mivel a legkevesebb úrbéri földet tulajdonló Bónis IV. Ferenc és IV. György örököseiről tudható, hogy ők extraneus nemesek voltak Szabolcsban, és a család abaúji ágát vitték tovább. Mindamellett, ha onnan indulunk ki, hogy nagyszüleik közel fél évszázaddal korábban még minden megyebeli ingatlanon egyenlő arányban osztozkodtak, akkor a vagyoni differenciálódás mégiscsak nyilvánvaló. Mivel a tabellákból az is kiderül, hogy az atyafiaknak mely településeken éltek jobbágyai, lemaradásuk azzal magyarázható, hogy zálogos birtokok kiváltásába ők már feltehetően nem kapcsolódtak be.

Bónis Lászlónak hat féltelkes, egy háromnegyed telkes és egy negyedtelkes jobbágyára, továbbá két, házzal bíró örökös zselléjére derül fény. Takács Péter Szabolcsban 41 köznemesi famíliát sorol a vagyonosabbak közé. Ezekhez összesen 106 jobbágytartó családfőt számolhatunk, beleértve azt a néhány esetet is, ahol az „örökösei” formula szerepel a tabellákon. Bónis László nyolc jobbágyával a középmezőnybe illeszkedik, 54-en töle több, 49-en azonban kevesebb úrbéréssel bírtak a módosabbaknak ítélték táborában. Kicsit kedvezőbb a helyzet, ha a jobbágyok számát az egész nemzetségre vetítve vizsgáljuk. E szerint a 41 köznemesi családból Bónisék 30 jobbágyától már csak 14 esetben találkozunk többel. Közülük a nagykállói Kállayak, a báji Patayak és a vajai Vayak azok, ahol a 30-at többszörösen meghaladta a jobbágyok száma, további három család esetében ennek kétszerese körüli értékekkel találkozunk, míg hat nemzetség esetében a Bónisékétől csupán alig

kapcsolatok révén keveredtek oda. Egy 1953-as repertórium egy fémdoboznyi, 2,5 iratfolyóméterre rúgó rendezetlen, csak darabonkénti átnézéssel kutatható anyagként írja le az ominózus gyűjteményt. Három évvel később, 1956 novemberében azonban mindez elpusztult, a Pálóczi-Horvátok levéltárából csupán a Q szekcióban elkülönített oklevelek maradtak fenn.

valamivel több szolgálóval.¹⁰⁷ Mindebből arra a következtetésre juthatunk, hogy a család anyagi helyzete 1773-ban még nem volt kifejezetten kimagasló, a megye legmeghatározóbb köznemesi családjai mögött egyelőre elmaradtak, amit az is igazol, hogy a törvényhatóság tisztikarának nagyobb presztízsű hivataliban sem találkozni neveikkel. Miután Bónis László az 1773-as nyolc jobbágyával szemben 1787-ben úgy nyilatkozott 31 úrbéresről, hogy ezek csak jószágai egy részét érintették, nem lehet kétséges, hogy a két dátum között eltelt 14 esztendő alatt komoly gyarapodásnak kellett bekövetkeznie.¹⁰⁸

A rendezést előkészítő paraszti vallomásokból igazi pillanatképet kaphatunk a szabolcsi paraszttársadalom 18. századi mindennapjairól. Mivel ezeket Takács Péter több járás vonatkozásában is publikálta, illetve a feldolgozott adatokat monografikus formában is közzétette, ezúttal csak azon két település viszonyainak rövid ismertetésére térünk ki, ahol a Bónisok meghatározó birtokosnak számítottak.

A megye négy tájegysége közül a Nyírséghez tartozó Tét lakói beszámolóikban nem panaszkodtak különösebbképp falujukra, amiből a település adottságainak átlagosságára következtethetünk. A haszonvételek között elsőként a három részre osztott (tehát elvileg három nyomásban művelt) határt említették, melyet négy marhával szántottak. Ez teljességgel illeszkedik a megye átlagába, hiszen egész Szabolcsban egyetlen község vallotta csak azt, hogy határuk minden részében két ökörral is szántható, míg olyan falu is csak kettő akadt, ahol a hat ökörral történő szántás szükségszerűségéről nyilatkoztak.¹⁰⁹ A tétiek terményei között sem találni különlegességet, a búzát, rozst, zabot, lencsét, borsót, kendert és kukoricát csaknem valamennyi investigációban olvasni. Nem kifogásolták a szénatermő rétek kiterjedtségét sem, bár némi keserűséggel tették hozzá, hogy kétszeri kaszálásuk sajnos nem lehetséges. Tokaj, Kisvárda, Kálló, mint vásáros helyek, könnyű megközelíthetőségét pozitívan értékelték, akárcsak a legelőket, az itató vizek rendelkezésre állását, a nád, kender, tűzifa mennyiségét. Nem panaszkodtak a Hegyalján és az Alföldön elérhető idénymunkák (szőlőkapálás és kaszálás) kihasználásának lehetőségére sem. Káraik között főként a tokaji hídvámot, illetve a kendertermesztéshez háromévente szükséges trágyázási kényszert emelték

¹⁰⁷ A számítások a Takács által már publikált úrbéri tabellák feldolgozásával készültek. *Takács P.: Úrbéreszek vallomása* i. m. 188–211. Ugyanezen adatokat lásd még: *Fónagy Zoltán: A nemesi birtokviszonyok az úrbérendezés korában*. Adattár II. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2013. 831–832.

¹⁰⁸ MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL SZSZBL), Szabolcs Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok (továbbiakban: IV. A. 1. b.), Fasc. 4. Nr. 61. 23. sz., 56. sz. 1790. /456. d./ – A 31 jobbágy Bónis László 1787-es nagyfalui és leveleki javait illető vagyonynyilatkozatából állapítható meg.

¹⁰⁹ *Takács P.: Úrbéreszek vallomása* i. m. 56.

ki. A faluban 11 örökös jobbágy szolgálta a Bónis atyafiakat, amely feltételezi a majorsági gazdálkodást, de részletekre következtetni természetesen nem enged.¹¹⁰

Nagyfalu már egy másik tájegység, a Nyíri Mezőség településeinek sorába illeszkedik. Lakói 1772. augusztus 24-i dátummal keltezett vallomásukban is megerősítették, hogy falujuk pusztából csak nemrég kezdett benépesedni. Szántóföldjeiket, rétjeiket különösebb bírálattal nem illették, de utaltak rá, hogy a Tisza közelségéből adódó gyakori árvízhelyzet bizony gyakran jelent számukra gondot. Bár terményeik között a kukoricát nem sorolták fel, annak vetését más források valószínűsítik. Egy 1775-ös törvényszéki iratban ugyanis az alábbi megjegyzéssel találkozunk: „*Soltész Istvánnának a nagyfalusi földről hozattam haza (ide Tokajba) egy szekér kukoricát, mely Ns. Ntes Bónis István uram földjében termett.*”¹¹¹ A tokaji hídvám, akárcsak a téti jobbágyok esetében, a nagyfaluiaknál is fontos nehézségként kerül elő. A kialakulófélben lévő állapotokat jól tükrözi, hogy a lakosok káraik között panaszolták, hogy a falunak kocsmája nincs, továbbá állandó telkek és kaszálók még nem kerültek kimérésre, változó, kinek mennyit juttat földesura. A század elején feldúlt erdők helyzete ekkorra azonban már rendeződhetett, mivel a parasztok azok bőségét említették, nehezményezték ugyanakkor, hogy épületfához csak pénzért juthatnak a földesuraktól. Majorsági gazdálkodásra örökös jobbágyok jelenlétéből, illetve annak ecseteléséből, hogy Bónis László szolgálói hat ökörrel minden hónapban egymás után két-két hetet szolgálnak, ismét csak következtetni tudunk a részletek ismerete nélkül.¹¹²

Tizenöt évvel az úrbérrendezés után a II. József által elrendelt földmérés és jövedelem-összeírás a következő olyan fontos forráscsoport, amely a Bónis család birtokviszonyainak nyomon követését lehetővé teszi. A szabolcsi nemesek minimum 759 bevallási levélben tettek eleget az uralkodói akaratnak, és szolgáltatottak több-kevesebb információt birtokaikról.¹¹³ Sajnos ezek nagy része igen csekély értékelhető adatot tartalmaz, hiszen a nemesség, ha nem is tudva, de sejtve az uralkodó adóztatási szándékát, a földmérést úgy akadályozta, ahogyan csak tehette. Erősen kisebbségben vannak, és inkább a rendelet kibocsátását követő első

¹¹⁰ *Uő*: Parasztvallomások a kisvárdai járásból 1772. Rétközi Múzeum, Kisvárdá, 1988. 134–137. (A Rétközi Múzeum füzetek 8.)

¹¹¹ *Bencsik János*: Tokaj társadalmá a tárgyak tükrében, 1774–1849. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Sátoraljaújhely–Miskolc, 1993. 8.

¹¹² *Takács Péter*: A dadai járás parasztjainak vallomásai, 1772. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 1987. 127–130. (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 3.)

¹¹³ *Szakállas Sándor*: Fassiós (bevallási) levelek Szabolcs megyében a II. József-kori felmérés idején. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltári Évkönyv. Szerk. Henszel Ágota. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, Nyíregyháza, 2003. 123–124. (16.) – A bevallási levelek közül ma csupán 672 található a megyei levéltár őrizetében. A forráscsoportot tanulmányban feldolgozó Szakállas Sándor egy Helytartótanácsához írott levélben megemlítette sorszáma alapján azonban feltételezi, hogy legkevesebb 759 sorszámozott iratnak kellett elkészülnie, melyek közül a legkésőbb keletkezettek valahogyan elkallódhattak.

időszakra datálhatóak azok a bevallások, amelyek a „*birtokrészem van*”, „*porciócskával bírok*” sematikus közlésein túllépve használható információkat is nyújtanak. Nem kivétel ez alól a Bónisokhoz kötődő hat fassiók levél sem. Az atyafiak közül egyedül Bónis László az, aki a bevallási kötelezettségének nagyfalui és leveleki jószágait érintően viszonylag precíz formában tett eleget. 1789. július 10-én Dada kapcsán azonban már ő is csupán a birtoklás tényét erősítette meg,¹¹⁴ unokatestvérei pedig, akik nem kapkodták el a bevallást, és csak 1788–89-ben tájékoztatták a Tartományi Nyilvántartást, ugyancsak nem bizonyultak bőbeszédűeknek.¹¹⁵

Nagyfalu birtoklásáról Bónis László megjegyezte, hogy az itteni ingatlanokat földmérővel hét részre osztották, s azok öthetedét osztályos atyafiai, míg kéthetedét maga birtokolja. Ugyanennek arányában tulajdonolta a kisebb királyi haszonvételeket, a legeltetés, továbbá a halászat jogát is. A belső telkekkel együtt 761,5 kataszteri hold föld és 241,4 hold kaszálórét állt tulajdonában. Erdői összesen 112 holdat tettek ki, melynek legnagyobb része (97 hold) makktermő volt, míg a maradék 15 hold füzes.¹¹⁶ Ezeken túl a Bónisoknak egy udvarháza is állt Nagyfaluban kiegészítő épületekkel, kerítésein kívül pedig további négy ház szolgálta a családtagok kényelmét. Itteni jobbágyságait illetően Bónis László úgy nyilatkozott, hogy nyolc féltelkes gazda és két zsellér áll szolgálatában.¹¹⁷

A leveleki birtokrészekről történő bevallást 1787. augusztus 30-án kezdték Nagyfaluban. Ebből sajnos nem derül ki, hogy az itteni jószágok konkrétan mikor kerültek Bónis László használatába, ugyanakkor több körülmény említéséből is arra következtethetünk, hogy erre a levél keletkezése előtt legfeljebb néhány évvel korábban kerülhetett sor. Az alispáni felmérés itt 260 kataszteri hold szántóföldet és ugyanennyi legelőt állapított meg Bónis tulajdonaként. A nyilatkozó ugyanakkor becsületesen hozzáteszi, hogy egy udvarházat, hét jobbágytelket és a határ nagyobbik részét Nyiczky Ferenc tanácsos úr tőle és társérdekeltjeitől (feltehetően a többi Bónis atyafitól) zálogban bírja. Elismeri, hogy bár a törvényes haszonélvezeti arány ismeretlen, ami miatt a jobbágyok belső telek után járó

¹¹⁴ MNL SZSZBL IV. A. 1. b. Fasc. 4. Nr. 61. 265. sz. 1790. /456. d./

¹¹⁵ Bónis IV. Mihály 1788. március 21-én arról nyilatkozott, hogy Téten a főbb földesurak közé tartozik. – Uo. 88. sz.; Bónis III. István 1789. április 19-én a „Nagyfaluban a magam porcióját bírom” nyilatkozatot tette. – Uo. 276. sz. Végezetül Bónis V. György 1789. június 7-én azt közölte a kegyes királyi rendelet előírására, hogy Nagyfaluban és Téten Ferenc fivérével és elhunyt András nevű testvére árváival közösen és osztatlan állapotban birtokol nemesi javakat. – Uo. 277. sz.

¹¹⁶ Uo. 56. sz. – Az egyes ingatlanok kiterjedését természetesen nem azonos területmértékkel fejezték ki. A szántók esetében a külön névvel nem illetett 1100 négyszögöles holdat használták, a rétek esetében az ún. „kis holdat” (1000 négyszögöl), míg az erdők esetében a négyszögölt. A kataszteri holdban (1600 négyszögöl) kifejezett értékeket átváltással kapjuk meg, és az összehasonlíthatóság kedvéért használjuk.

¹¹⁷ Uo.

földjeit sem lehetett még kimérni, ennek ellenére mind az allodiális, mind a jobbágyi művelésű ingatlanokról jelentős többletbevételt remélhet.¹¹⁸

Bármennyire is részlegesek a Bónis László által közölt adatok, az ismert számok tükrében nem férhet kétség ahhoz, hogy ezer holdat meghaladó birtokaival a megye jómódú középbirtokosainak sorába tartozott. Szakállas Sándor a 608 nyilatkozó nemes családfő adatainak összesítésével nem egészen 2%-ot, 12 személyt sorolt ebbe a kategóriába.¹¹⁹ Szakirodalmunkban nincs egyértelmű álláspont arról, hogy a 18. század végén hol kell meghúzni a középbirtokosság határait. Mindenképp hangsúlyoznunk kell ugyanakkor Glósz József sokak által osztott véleményét abban a vonatkozásban, hogy az országban két eltérő típusú nemesi társadalommal találkozunk.¹²⁰ Ami a Glósz által vizsgált Tolna megyében a középbirtokosság határának minősült, az Szabolcsban a legmódosabbak vagyonával esett egybe. Lácza Magdolna szerint itt már a 100 holddal, esetleg még attól is kisebb birtokkal rendelkezők is a jelentősebb birtokosok közé sorolták magukat.¹²¹ Következésképpen az ezer holdat valamennyivel átlépő birtokosokat, köztük Bónis Lászlót a szabolcsi bene possessionati sorába helyezni teljességgel indokolt.

Az 1787–89-es fassiók levelek birtokviszonyokra vonatkozó adatait szinte kontrollforrásként erősítik meg az 1797-es nemesi felkelés kapcsán keletkezett iratok. A napóleoni háborúk kapcsán I. Ferenc császár április 8-án adta ki hadba hívó levelét, Szabolcsban pedig az április 21-i közgyűlés már tárgyalta is az insurrectio ügyét. A személyes felkelés lehetőségén túl a hadakozást segítő pénzügyi és természetbeli adakozásokról is döntöttek, melyek nyilvántartását három könyvben kezdték el vezetni. Ezekben külön jelennek meg a készpénzt fizetők, a naturáliákat szolgáltatók, majd mindezeket egy lerovási főkönyv összesítette. A három dokumentum mindegyike fundamentális forrásnak tekinthető a szabolcsi nemesség birtok- és jövedelemviszonyainak vizsgálatához.¹²² A természetbeli

¹¹⁸ Uo. 23. sz.

¹¹⁹ *Szakállas S.*: Fassiós (bevallási) levelek i. m. 125. Nagyon hasonló birtokviszonyokról tanúskodnak ifj. Barta Jánosnak a szomszédos Zemplénből származó adatai is, ahol az 1790. évi összeírás elemzése során 15 főt, a birtokosok 1,6%-át lehetett az 500 és 1000 kataszteri holddal rendelkezők közé sorolni. Erről: *Ifj. Barta János*: Nemesi birtokok és jövedelmek Zemplén megyében a XVIII. század végén. In: *Mágnások, birtokosok, címerlevelek. Rendi társadalom – polgári társadalom 9. Konferencia: Pécsvárad, 1995. szept. 12–13.* Szerk. Ódor Imre – Pálmány Béla – Takács Péter. Hajnal István Kör–KLTE Történelmi Intézete Segétdokumentum Tanszéke, Debrecen, 1997. 185.

¹²⁰ *Glósz József*: Tolna megye középbirtokos nemességének anyagi viszonyai a 19. század első felében. Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd, 1991. 7. (A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve 16.)

¹²¹ *Lácza Magdolna*: A szabolcsi nemesség társadalmi tagozódása a 19. század első felében. [Kandidátusi értekezés] 1997. 11.

¹²² Ezt a kérdést Lácza, az említett kandidátusi értekezése mellett, több másik munkájában is vizsgálta: *Uő*: A szabolcsi nemesség rétegződése i. m. 77–96.; *Uő*: Szabolcs megye politikája és nemesi társadalma i. m.; *Uő*: Nemesek, tulajdonosok és birtokosok Szabolcs megyében a XVIII. század végén. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 35. (2000) 2. sz. 155–169.

juttatások könyvéből az ábécébe szedett birtokosok nevei mellett ott találhatóak mindazok a megyebeli települések, ahol tulajdonnal rendelkeztek. Miután a kivetési kulcs is ismeretes, így a számsorok értelmezésére is lehetőség kínálkozik, vagyis akár egyenként is beazonosítható, hogy adott személy a megye nemességének melyik vagyoni kategóriájába tartozott. Tulajdonképpen ezt a behelyettesítést kellett alkalmaznunk a Bónisok kapcsán is. Bár a birtokok kiterjedésére nem vonatkoznak adatok, a természetbeli kirovások megoszlása szerint arra következtetni lehet, hogy adott falu, illetve puszta a teljes birtok mekkora hányadát tehetta ki. Az unokatestvérek közül csak Bónis László és IV. Mihály tulajdonában állt a két birtokközponton, Téten, illetve Nagyfalun kívül eső tulajdon. Kettejük közül pedig egyedül Bónis László rótt le számottevő hozzájárulást ezen ingatlanok után, Bónis IV. Mihály sényői, domrádi, ibrányi, továbbá besztereci jószágai felajánlási kötelezettségeinek csupán 17,25%-át tették ki. Ellenben Bónis Lászlónál a dadai és leveleki tulajdon az előírt subsidium 72,5%-ra rúgott, és csak a maradék oszlott el a téti és nagyfalui birtokai között.¹²³

Bár ezek a számok sem érdektelenek, a jövedelemviszonyokra mégis a pénzben megfizetett adó utal a leginkább. Akinek éves bevételei nem érték el a 25 Rft-ot,¹²⁴ az immunitast kapott, 50 Rft után 50 dénárt kellett fizetni, 50 és 100 Rft között ennek dupláját, míg e fölött minden 100 Rft-nyi jövedelem után 1 Rft-tal nőtt az adó. Bónis László 247 Rft-os adója ezek szerint 3089 Rft bevallott éves jövedelemnek felel meg. Ez majdnem háromszorosa annak, amit a sorban őt követő második legtehetősebb Bónis atyafira, IV. Mihályra vonatkozóan állapítottak meg. A többiek (Bónis III. István, Bónis IV. György örökösei, valamint Bekény Sándor) pedig mindössze a negyedét fizették az említett 247 Rft-os adónak.¹²⁵ Érdeemes némi támpontot is megadnunk ezen összeg korabeli értékét illetően. A nagykállói mézárszék tulajdonosai szerint 1797-ben egy pár hizott ökör (10 bécsi mázsás) 120 Rft-ba került. Azt is pontosan tudjuk, hogy egy gyalogos katona kiállítását pontosan 147 Rft-ból lehetett megvalósítani.¹²⁶ Vagyis Bónis László a nemesi felkelés évében bevallott, fekvő jószágokból származó éves jövedelméből akár 25 pár ökröt is vásárolhatott volna, illetve 21 gyalogos katona költségeinek fedezéséhez bírt forrásokkal. A szomszédos

¹²³ MNL SZSZBML Szabolcs Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Nemesi felkelések iratai. (továbbiakban: IV. A. 1. f.), 1324. k.

¹²⁴ Az Rft, vagyis a r(h)énes forint a rajnai forint egyik névváltozata, utoljára az 1753-tól vert konvenciók forintra használt elnevezés. Az ezüstpénz váltója a rézből vert krajcár volt. Egy rénes forint 60 krajcárral volt egyenértékű.

¹²⁵ MNL SZSZBML IV. A. 1. f. 1325. k.

¹²⁶ *Lácay M.*: Nemesek, tulajdonosok és birtokosok i. m. 167.

Zemplénben 1800-ban egy jobbágytelek évi jövedelmét 24 Rft-ra becsülték.¹²⁷ Anélkül, hogy ismernénk Bónis László földjeinek pontos megoszlását, majorsága méretét, a konkrét művelési ágakat, jobbágyai számát, ezeket a hozzávetőleges adatokat alapul véve mégis úgy gondoljuk, az ezer holdat meghaladó birtoknagysághoz nem férhet kétség.

A szabolcsi bene possessionatihoz tartozás tényét végezetül Lácza Magdolna szabolcsi nemességre vonatkozó összesített számsorait felhasználva is bizonyíthatjuk. Számításai szerint 1797-ben az összesen 4346 nemes családfő által fizetett adó átlaga 10,54 Rft-ra jön ki, melynél többet mindössze 379-en fizettek.¹²⁸ A Bónis család öt nyomon követhető ága ezen belül is beletartozik a 72 legtöbb subsidiumot adó szabolcsi nemes sorába. Még a legkevesebbet fizető (47 Rft) Bónis IV. György örökösei is közel 4,5-szeresét fizették az átlagnak.¹²⁹ Bónis László családon belüli előretörését pedig az 1787–89-es fassiók levelek után a nemesi felkelés pénztárkönyve is igazolja. Három unokatestvére 47-49 Rft körüli adót fizetett, de a negyedik atyafi, Bónis IV. Mihály 69 Rft-os adója sem nagyon távolodik el a 751–1500 Rft között meghúzódó jövedelemkategória alsó tartományától. Az ekkor éppen megyei főadószedői hivatal viselő Bónis László adakozása ugyanakkor ötször, IV. Mihályt nézve pedig 3,5-szer nagyobb volt. Ott találjuk a 28 legtehetősebb szabolcsi birtokos között, a fizetésre egyáltalán kötelezhető, nemesi jogállásúak alig 0,64%-ot kitevő élmezőnyében.

Mindez pedig új távlatokat nyitott. A Bónis család ezen ága immár kellő anyagi alappal rendelkezett ahhoz, hogy a vármegye legfelsőbb irányításából is részt követlejen magának. Bónis Lászlóval megteremtődött a hivatalvállalás hagyománya, hogy aztán utódai számára a közéleti pálya már a családi hagyományokban gyökerező, feltétlenül követendő út lehessen.

¹²⁷ Erdmann Gyula: A Zemplén megyei nemesség tagozódása, jövedelmi viszonyai a 19. század első felében. In: Rendi társadalom–Polgári társadalom I. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. Salgótarján, 1986. szeptember 28–30. Szerk. Á. Varga László. Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 1987. 88.

¹²⁸ Lácza M.: Nemesek, tulajdonosok és birtokosok i. m. 166.

¹²⁹ MNL SZSZBML IV. A. 1. f. 1325. k.

IV. A FIATAL BÓNIS POLITIKAI ÖRÖKSÉGE ÉS PÁLYAKEZDETE: JURÁTUSÉLET ÉS HIVATALNOKOSKODÁS

1. Adalékok a nagyapa, Bónis László vármegyei karrierjéhez

Nagyfalu 18. századvégi legjelentősebb földesurának pályája 1763-ban tiszti ügyészként indult. 1774–1783 között a dadai járás főszolgabírója lett, végül 1784–1790 között a már említett főadószedői hivatalt viselte.

Hivatali működéséről átfogó képet nem adhatunk, annak csupán egy-két adaléka ismert. Tudjuk például, hogy 1782-ben Vay Istvánnal együtt azt a feladatot kapta, hogy intézkedjen azon tévedések kijavításáról, melyek Bél Mátyás készülő megyeleírásaiban Szabolcs vonatkozásában előfordultak. Bár az öt kérdőpont korrigálása és kiegészítése nem lett volna túlzottan időigényes munka, Bónisék mégsem csináltak semmit, így a Helytartótanács többszöri sürgetését követően 1783. november 24-én Erdődy Lajos személyében egy harmadik tagot is delegáltak melléjük. Balogh István a kézirat tanulmányozása alapján azonban azt feltételezi, hogy a munkát ezt követően sem ők végezték el, hanem Schemberger Ferenc regesztrátor.¹³⁰

Bár a Bónisok a református hitet gyakorolták, a protestantizmus térnyerése szempontjából a megyei főadószedőnek aligha eshetett nehezére, hogy éppen ő hirdethette ki a királyi tanács 1784. február 16-án kelt azon határozatát, amely az ágostaiaknak Nyíregyházán templomépítésre adott engedélyt, nyilvános bejárattal, továbbá az evangélikus iskolamesteri hivatal felállításának lehetőségével együtt.¹³¹ Alig egy hónappal később, mint vármegyei küldött, szintén Bónis László volt jelen, amikor az egyházközösség megkötötte az építési szerződést Krichbaum Ignác megyei mérnökkel, illetve Bertnicsek Leopold kőművesmesterrel. Az épület főbb méreteire ugyancsak ő adhatta a megye áldását.

Néhány évvel később ennél sokkal személyesebb örömként érhetette, hogy a türelmi rendelet adta lehetőséggel élve saját birtokán, Nagyfaluban is református templomot emeltethetett. Az 1779. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv a településen még csak egy sárból és vesszőből épített ima- és iskolatermet említ meg, amihez képest az 1788–89-ben megépülő kőépület nagy előrelépésnek számított, még akkor is, ha a korlátozások miatt az utcasortól

¹³⁰ *Balogh István*: Bél Mátyás: Szabolcs vármegye című munkájáról. In: Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás. 1–2. Szerk. Gyarmathy Zsigmond. Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, Nyíregyháza, 1979. 9.

¹³¹ *Uő*: Az újratelepített Nyíregyháza első félévszázada. (A nyíregyházi bírák évkönyvei) (1753–1803). In: Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás. 3–4. Szerk. Gyarmathy Zsigmond. Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, Nyíregyháza, 1982. 107–108.

mintegy 60 méterrel beljebb kellett megépíteni, illetve harangtoronnyal sem láthatták el. Az egyterű, félköríves végfalakkal megépült templom késő barokk stílusban készült, a harangozás az épület mellett álló, 1974-ben lebontott kőalapú haranglábnál történt. A templomkapu fölött máig jól kivehetően látható a Bónis család címere. Az alapos munkáról árulkodik, hogy az imaház az 1888. évi nagy árvizet is túlélte, pedig ekkor a település csaknem teljesen elpusztult, csupán néhány ház maradt épen.

Ugyancsak Bónis László alatt épült fel a család nagyfalui kúriája, mely később a Feldheimek birtokába került. Az egykori családi fészek legutóbb 1960-ban esett át komolyabb átépítésen, és ma a római katolikus plébániának ad otthont. A valaha szomszédságában álló magtárral napjainkban már nem találkozhatunk, helyén 1946-ban modern szerkezetű katolikus templomot építettek.

Bár Nagyfalu gyarodásáért, amely a II. József-féle népszámlálás adatai szerint már 596 lakossal bírt, kétségkívül László, mint a legvagyonosabb Bónis tett a legtöbbet, azért rokonai jóakarátára is találunk példát. 1805. május 9-re készült el az iskolaépület számára egy asztal és egy karszék, melynek költségeit unokatestvére özvegyének, Bónis III. Istvánné Máriássy Erzsébetnek felajánlásából fizettek ki.

Bónis László Losonczy Terézzel kötött házasságot, melyből két fiúgyermek született, József, valamint 1780-ban Sámuel (a reformkori politikus édesapja). Közülük csak az utóbbi élte meg a felnőttkort, így egyedülként léphetett az atyai örökség birtokába. Ahogyan Láczy Magdolna fogalmaz, esetében már törvényszerű volt, hogy nem elég a birtok határáig nézni, hanem a megyei közéletben is részt kell vállalni.¹³²

2. Az édesapa, idősebb Bónis Sámuel (1780–1833) Szabolcs vármegye közéletében

Az idősebbik Bónis Samu tanulmányait a sárospataki református kollégiumban Kövy Sándor hallgatójaként folytatta. Jurátusként Szilassy József ítélmester oldalán a pesti Királyi Táblán dolgozott, ügyvédi vizsgáját 1800 júniusában tette le.¹³³ Az egykori alma mater patronálását fontosnak tartotta, 1814-ben 300 Rft-nyi támogatást ígért a kollégium továbbépítéséhez, később pedig személyesen is közreműködött abban a Szabolcs megyei gyűjtésben, amit a pataki munkálatok folytatása érdekében szerveztek.¹³⁴ A Bodrog-parti

¹³² *Láczy M.*: Sorsok a múltunkból i. m. 22.

¹³³ *Pálmány Béla*: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848. I–II. Argumentum Kiadó, Budapest, 2011. I. 843.

¹³⁴ *Hörcksik Richárd*: A sárospataki református kollégium gazdaságtörténete (1800–1919). Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Sárospatak, 1996. 101.

városhoz később a Bónisok több nemzedéke is kötődött, családi hagyománnyá vált, hogy a megyei hivatalvállalásra tudatosan készített fiúgyermeküket az egyre növekvő híru jogakadémiára írtatták. Idősebb Bónis Samu és a vidéki literátor értelmiség kapcsolatára több elszórt forrás is utal. Dessewffy József 1821. január 6-án írt levelében azt kérte Kazinczy Ferencről, hogy Zrínyi munkáját, „melyet Bónis velem én pedig teveled közlöttem, kéziratban,” küldje vissza egy németül írt hazai almanachhal együtt.¹³⁵ Ez az apró momentum is arra utal, hogy intellektualitása feltehetően meghaladta azt a szintet, mellyel a kor vidéki birtokos nemessége bírt.

A vármegye életében betöltött tisztségei közül, akárcsak apja esetében, számára is a dadai járás főszolgabírói hivatala volt az első jelentősebb állomás. Különösebb szónoki tehetséggel nemigen vonhatta magára a figyelmet, de becsületes helytállására találunk célzásokat. Dessewffy 1823. március 12-én ugyancsak Kazinczyhoz intézett soraiban meglehetősen felháborodással írt arról az apátiáról, melyet a szabolcsi tisztikar az uralkodó által kért, szerinte törvénytelen újoncmegajánlás tárgyában tanúsított. Ugyanakkor idősebb Bónis Sámuel azon kevesek között említi, akik a közgyűlést megelőző tanácskozáson nem burkolóztak mély hallgatásba.¹³⁶

Feladattudatban, lelkesedésben alighanem kimagaslott az 1820-as évek szabolcsi elitjéből, ugyanakkor túlzott önállósodási törekvés nem jellemezte, a megye rendjeivel való esetleges konfrontáció minden valószínűség szerint távol állt tőle. Neve feltehetően ily módon kompromisszumos jelöltként merülhetett fel az 1825-ös diétai követválasztás kapcsán. Erre Kazinczynál egyébként találunk is utalást. Július 15-én Széplakon azt vetette papírra, hogy a katolikus tusnádi Pálffy József, bár igazi derék, tudós ember, mégis gyűlöletbe jutott, haragszanak rá. A „páristák közül” egyedül Dessewffyt tudják elfogadni, akitől nem is vennék szívesen, ha Zemplén követe lenne. Mellette legszívesebben alighanem Vay Józsefet, korábbi alispánt és négyszeres követet látták volna, de miután 1821-ben elhunyt, helyette kerülhetett látótérbe a protestáns Bónis. A megyei rendek e törekvéséről sommásan

¹³⁵ Kazinczy Ferenc levelezése XVII–XX. (továbbiakban: KazLev) S. a. r. Váczy János. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1907–1910. XVII. 337. A szóban forgó Zrínyi-munkát Láczy Magdolna a Szigeti veszedelemnek vélte, tévesen: *Láczy M.: Sorsok a múltunkból* i. m. 24. Valójában azonban egy olyan 135 negyedréti levélből álló kéziratról van szó, amely Zrínyi előszaván és ajánlásain túl tartalmazza a Discursusokat, az Aphorismusokat, a Centuriákat, a Mátyás király életéről való elmélkedéseket, az Afiumot, valamint A tábori kis tractát is, melynek vége hiányzik. Nem tudjuk, a kötet hogyan került idősebb Bónis Sámuel tulajdonába. Amikor Kazinczy 1817-ben közreadta Zrínyi munkáit, utána irányulhatott figyelme arra a fölbecsülhetetlen kincsre, amely tulajdonában állt. A kéziratot Dessewffy másolta le, ez a változat került aztán Kazinczyhoz. A szóban forgó Zrínyi-munka egyébként később idősebb Bónis egyik menyéhez, Bónis Barnabásné Pogány Karolinához került. 1855. március 18-án ő adta át a Széchényi Országos Könyvtárnak. Erről: *Négyesy László: Zrínyi prózai munkáinak új kiadása.* Budapesti Szemle 48. (1920) CLXXXII. 520. sz. 15–16.

¹³⁶ KazLev. XVIII. 285. – Dessewffy József Kazinczy Ferenchez írott, eredetileg 1823. március 6-án keltezett, majd március 12-én utóirattal kiegészített leveléből.

mindössze annyit jegyzett meg: „Az nem volna rossz.”¹³⁷ Alig egy hónappal később ugyanakkor kicsit bővebben is hangot adott Bónisról alkotott véleményének: „*Én úgy hiszem, a tiszta lelkű, s erős lelkű Bónis Sámuel sem fog ragyogni a Diétán, mint Gróf Dezsőffy József: de a Követséget oly bizonyosan meg fogja érdemlenni, mint Gróf D.J., s kárára Szabolcsnak nem lesz. Pedig nem hiszem, hogy ez az igen-igen tiszteletes ember csak nevéből is ismerné Filangiérit és Beccariát. Sokféle védőre van szüksége a jó ügynek, s Bónis egyike lesz ezeknek. Ezen hitem meghazudtolva soha sem lesz.*”¹³⁸

A szabolcsi követek megválasztására épp a két levél keletkezése közötti időszakban került sor az 1825. augusztus 8-án kezdődött közgyűlésen.¹³⁹ Ugyanekkor elfogadott anyautasításukról nem mondhatjuk, hogy jellegét nézve számottevően eltért volna attól, amit ekkortájt más törvényhatóságoknál is olvashatunk. Dominál benne a hagyományos sérelmi politika, a 24 pontba szerkesztett kívánalmak közel fele ide sorolható. A közjük keveredő gazdasági-pénzügyi kérdések sorából főként a papírpénz értékének leszállításával okozott veszteségeket érdemes kiemelni mint a szabolcsiakat leginkább izgató problémát. Az utasítás hét pont erejéig pusztán technikai jellegű instrukciókkal látta el Bónisékat. (pl. az országos méltóságok előtti tisztelettevő látogatás, ajánlások Karolina Augusztia magyar királynévá koronázása alkalmával, sebes posta útján való érintkezés a vármegyével különösen sürgető tárgyakban stb.) Ebből adódóan összesen hat olyan iránymutatása volt a megyének, melyek valódi, érdemi reformokat sürgettek. Ezek kapcsán is leszögezhető ugyanakkor, hogy a konkrétumokat teljes mértékig mellőzték. A magyar nyelv ügyének pártolására, az árvizeket okozó gátak elbontására, a kereskedelem fejlődését segítő útépítések szorgalmazására hívták fel Dessewffy és Bónis figyelmét, de a megvalósítás módjait illetően semmit nem olvashatunk a megye kívánalmai között.¹⁴⁰

A megküldött követjelentések Bónis visszafogottságát tükrözik. Nem tudni, az eltérő társadalmi helyzet hogyan érintette Dessewffyvel való személyes kapcsolatát. Akadnak olyan vélekedések is, mely szerint Kazinczy is csupán rangjáért tisztelte a gróft, és baráti

¹³⁷ KazLev. XIX. 368. – Kazinczy Ferenc gróf Dessewffy Józsefnek, 1825. július 15-én.

¹³⁸ Uo. 396. – Kazinczy gróf Dessewffynak, 1825. augusztus 28-án.

¹³⁹ A követválasztás körülményeiről a hivatalos jegyzőkönyvek hallgatnak, erre csupán Dessewffy József 1827. október 16-án kelt és jegyzőkönyvbe foglaltatni kért levele árulkodik. Ebben arról ír, „ha nem bizonyos, hogy minket a többség választott, és bizonyos, tsupán a további zaj elkerülése végett tiszteltettünk meg a Követséggel, úgy kétséges az is, voltunk e a Tekintetes Nemes Vármegye képviselői a Diétán”. Másutt azt is hozzát teszi, hogy sem ő, sem Bónis nem fogadták volna el a követséget, „ha azt nem úgy, mint a többség bizadalmának jelét” tekintették volna. – MNL SZSZBML IV.A. 1. b. Fasc. 27. Nr. 994. 1827. /912. d./

¹⁴⁰ Uo. 25. Nr. 659. 1825. /884. d./ – „Utasítása az 1825^{dik} Esztendőbeli, Szent Mihály havának 11^{dik} napjára Posonyba rendelt Ország Gyűlésére ezen Tekintetes nemes Szabolcs Vármegyének Kisasszony hava 8^{dik} napján NKállóban tartott Köz Gyűlésében elválasztott követeinek, úgymint Méltóságos Tarkői és Cserneki Gróf Dessőffy József Eö Nagyságának, és Tekintetes Tolcsvai Bónis Sámuel Feö Szolgabírónak, mint különben is ezen Vármegye Tábla Bírának.”

kapcsolatuk meghittsége miatt nézte el logikai bakugrásait.¹⁴¹ Dessewffy maga is megjegyezte, hogy a szabolcsi magistratus időnként feszélyezve érezte magát, amiért arisztokratáktól szokatlan módon megyegyűléseket látogatott. 1823 márciusában például feljegyezte, hogy Zoltán Pál második alispán „*sűrű mély fő hajtások között*” kért engedelmet tőle, amiért előző nap „*egynehány perczenetig tartó*” testi buzgóság közepette vezette a tisztikar tanácskozását.¹⁴² Mivel a Nagykállóba megküldött jelentéseket leginkább felváltva jegyezték, feltételezhető, hogy követségük ideje alatt többnyire váltogatták egymást Pozsonyban. Dessewffy Aurél 1826. augusztus 3-án említi is egyik levelében, hogy „*Atyám Collegája*”, Bónis vasárnap indul az országgyűlés helyszínére, s mihelyst megérkezik, apja azonnal távozni is fog.¹⁴³

A diéta során idősebb Bónis egyik legjelentősebb felszólalására épp a nevelésügy kapcsán került sor, mely vitából másnap a híres Széchenyi-féle felajánlás is kibontakozott. Az 1825. november 2-i kerületi ülésben Zombory Imre bihari követnek a Ludovika felállítását szorgalmazó beszéde után emelkedett szólásra, és a Bécsben lévő magyar alapítványoknak az országba való áttételét követelte, mondván, hogy aki Bécsben tanul, abból a „*nemzetiség lassan-lassan kipárolog és gyökeret ver benne az idegenség, a külföld szeretete.*”¹⁴⁴

Mindig a tárgyra szorító, nem túlzottan terjengős követjelentéseiben 1826 szeptemberében gyökeres fordulat állt be. Ez a jobbágytelket használó nemesek összeírási szándéka miatt következett be, ami Szabolcsban a megye belső társadalmi tagozódása miatt azonnal felkorbácsolta a kedélyeket. A rendek augusztus 5-én és 6-án végzést fogadtak el, mellyel elhatározták, hogy követeiket pótutasításban fogják kötelezni, hogy tiltakozásuk országgyűlési naplójában való rögzítését feltétlenül érvényesítsék. Határozatuk tehát épp akkor született, amikor Pozsonyban az alsó tábla országos ülésének többsége már keresztülvitte a jobbágytelken ülő nemesek megadóztatásának tervét.¹⁴⁵ Amint Dessewffy Aurél már hivatkozott leveléből tudjuk, ekkor még apja tartózkodott Pozsonyban, Bónis éppen hatodikán

¹⁴¹ Vadera Gábor: A nagy másik: gróf Dessewffy József. Egy életpálya kutatási lehetőségei. Korall 12. (2011) 44. sz. 102.; Uő: Élet és Irodalom: Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében. Ráció, Budapest, 2013.

¹⁴² KazLev. XVIII. 285. – Dessewffy József Kazinczy Ferencnek írt levelében, 1823. március 12-én.

¹⁴³ Uo. XX. 76. – Dessewffy Aurél Kazinczy Ferencnek, 1826. augusztus 3-án.

¹⁴⁴ A Széchenyi-féle felajánláshoz vezető országgyűlési felszólalásokat Tar Gáspárnak, a máramarosi követek első írónak naplójából ismerjük. Feljegyzéseit elsőként idézte: Szilágyi István: A Magyar Tudományos Akadémia alapítása. *Vasárnapi Újság* 23. (1876. január 23.) 4. sz. A kerületi ülésre vonatkozó forrást, ahol egyébként idősebb Bónis tizenharmadikként szól, kivonatossabban formában szintén idézi: Somorjai Lehel: 18. századi tudományszervezési törekvések Magyarországon, a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása. In: Tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémia megalapításáról. Szerk. Dobrossy István. MTA Miskolci Akadémiai Bizottság–Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár–Miskolci Egyetem Központi Könyvtár és Levéltár, Miskolc, 1997. 42.

¹⁴⁵ Molnár András: Zala megye követei az 1825–27. évi országgyűlésen. Levéltári Szemle 52. (2002) 4. sz. 59.

indult el oda. Az augusztus 8-án elküldött instrukció 12-én ért a diéta helyszínére, ennél hamarabb pedig idősebb Bónis Sámuel sem lehetett ott. A nehézségek számára azonban csak ezután következtek. Augusztus 30-án a szabolcsiak újabb utasítást címeztek, melyben kötelességévé tették, adjon tájékoztatást a kérdéses megyei „*ellentmondó levél*” sorsáról. Bónis először szeptember 11-i követjelentésében reagált. Ebben előadta, hogy Fáy Barnabás korábbi főispáni helytartón (1817–24) keresztül a nádor magához kérte, s közölte vele, hogy a protestáció országos ülés elé vitele felborítaná a diéta munkarendjét, és ha az ilyen esetek elszaporodnának, „*eggyes jurisdictióktól függenének az ország rendjei*”. Állítása szerint Bónis ekkor azzal érvelt, ha a levélben semmi sértő kifejezés nincs, nem érti, az miért ne kerülhetne mégis a követek elé. Erre József nádor keményebb hangot megütve közölte, ha ezt cselekszi, mind magát, mind megyéjét bajba keríti.¹⁴⁶ A szabolcsiak azonban csak nem akarták megérteni Bónis kényelmetlenné vált helyzetét, így az következő, szeptember 14-i tudósításában a magyarázkodás folytatására kényszerült. Kifejtette, hogy Dessewffy József már augusztus 14-én is megírta, a tiltakozás teljes egészében nem kerülhetett naplóba, azon egyszerű oknál fogva, hogy elkésett. Majd a szokásostól kevesebb udvariaskodás mellett leszögezte, hogy alázatos vélekedése szerint „*azon utasításnak a Diarioba leendő iktatására legalkalmasabb mód lessz akkor, midőn ezen tárgyban az Eö Felsége kegyelmes resolútiója meg érkezik*”.¹⁴⁷

Az idézett tudósításokból nem derül ki, Bónis magánvéleménye mennyiben különbözhetett megyéje többségének akaratától, és az sem bizonyítható, a kemény kérdőre vonások mind József nádor, mind pedig a szabolcsiak részéről lelkileg mennyire viselhették meg. Levelében csupán először szeptember 4-én papírra vetett kérésének megerősítése áll, miszerint szeme folyamatos gyengülése miatt a követség alóli felmentését kéri.¹⁴⁸ Tudunk viszont három olyan momentumról, ami azt bizonyítja, hogy egészségi állapotára való hivatkozása elsősorban csak kifogás lehetett. Egyrészt a vármegyei jegyzőkönyvből kiderül, hogy az egész felhördülés nem a tisztkartól eredt, hanem a „*számosan öszve gyűlt Rendek*” felől, akiknek politikai érdeklődése csak akkor élénkült meg, ha kiváltságaik veszélybe kerültek. Zoltán Pál második alispán az augusztus 30-i közgyűlésen két ízben is kijelentette, hogy nem ért egyet azzal, hogy a szabolcsiak a megyékkel is levelezésbe kívánnak fogni a jobbágytelken lakó nemesek tárgyában, mert mint fogalmazott, így „*a vármegyék levelezésének helyreállításában mellyen az ország rendjei mostanában igyekeznek akadály*

¹⁴⁶ MNL SZSZBL IV. A. 1. b. Fasc. 26. Nr. 907. 1826. /899. d./

¹⁴⁷ Uo. Nr. 909. 1826. /899. d./

¹⁴⁸ Uo.

tétele”. A közkívánságnak végül mégis engedni kényszerült.¹⁴⁹ Másrészt az is tény, hogy idősebb Bónis Sámuel politikai pályája a követségről való lemondással távolról sem ért véget, sőt hazatérését követően már jelen volt a vármegye soron következő közgyűlésén.¹⁵⁰ Harmadszor, s alighanem ez a legdirektebb utalás, Bónisnak a megyei rendek által történt megtámadását rögzítik Dessewffynek hűségese levelezőtársához, Kazinczyhoz írt sorai is. 1826. szeptember 30-án úgy fogalmazott: „*a derék Bónist épp úgy üldözik alatomban, mint engem üldöznék – az egynehány jók semmi jót nem tehetnek.*”¹⁵¹

A vihar elültével lassan megbékülhetett, és immár korosodva, negyvennyolc évesen elérkezett közéleti ténykedése utolsó nagy állomásához, az 1828-tól négy éven át viselt első alispáni hivatalhoz. Mezőszegedi Szegedy Ferenc főispáni helytartó (1825–30) a tisztépítő szék határnapját a június 2-i közgyűlésen hirdette ki, ugyanazon hó 24. napjától kezdődően. A választások a kitűzött időpontban el is kezdődtek, de lefolytatásán időközben változtatni kellett. Bár Szegedy előzetesen még azt kezdeményezte, „*egyres voksolás egyedül olyan esetekben használtasson, hol a felkiáltásba a többségnek értelmét meghatározni nem lehetne,*”¹⁵² végül az alispáni hivatalok erejéig mégis szavazatszedést kért, mondván, előre látja, a „*helynek mineműsége s a választók tetemes sokasága miatt a felkiáltásban a többség kivehető nem volna.*”¹⁵³ Az első alispáni hivatalra idősebb Bónis Sámuel mellett gencsi Gencsy Lajos és nádíói Krucsay László táblabírók kandidáltak. Választásukról a protocollum csak annyit rögzít, hogy „*a szembetűnő többség által és a voksok megszámlálásával első alispánynak Bónis Sámuel elválasztatván önagsága a vármegye pecsétjének kezébe való adásával ezen választást megerősítette.*”¹⁵⁴ Az, hogy pontosan mennyi kiváltságos is rejtőzött a sokszor hivatkozott tetemes tömeg mögött, sajnos az idő homályába vész. Csak annyi gyanítható, hogy a kállói tanácsteremben biztosan nem fértek el, de talán még a megyeháza udvarán sem. Bónis legközvetlenebb munkatársai báji Patay István második alispán, lászlófalvi Eördögh Aloiz főjegyző, újvári Déry György, szolnoki Jármay Tamás, vajai Vay

¹⁴⁹ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 57. k. 1826. évi jkv. 2. sz. – Az 1826. augusztus 30–31-én tartott közgyűlés jegyzőkönyve.

¹⁵⁰ Idősebb Bónis Sámuel kérését a megye elfogadta, és utódjául 1826. szeptember 28-i közgyűlésén szolnoki Jármay Tamás főszolgabírót választotta meg. Mivel azonban ő két hét itthon maradásra kért engedélyt, Bónis egyelőre Pozsonyban maradt, utolsó tudósítását október 22-i dátummal keltezte, míg a felérkező Jármay először november 2-án jegyzett levelet a szabolcsi rendekhez. November 28-án kezdődött a vármegye következő közgyűlése, melyen Bónis főszolgabírói minőségben már ismételten megjelent.

¹⁵¹ KazLev. XX. 119. – Dessewffy József Kazinczynek írt leveléből.

¹⁵² MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 59. k. 1828. évi jkv. 1. sz. – Az 1828. június 2-án tartott közgyűlés jegyzőkönyvéből.

¹⁵³ Uo. 1. sz. – Az 1828. június 24-én kezdődött tisztújító közgyűlés jegyzőkönyve. A szokásoktól eltérően a számozás a protocollum ezen kötetében nem folyamatos, azt az egyes közgyűlések alkalmával előlről kezdték.

¹⁵⁴ Uo.

István, valamint nyujtódi és ikafalvi Farkas Károly főszolgabírók, továbbá szolnoki Jármay Imre főtisztviselő lettek.¹⁵⁵

Hivatali ideje alatt az események nyugodt mederben zajlottak, igazán nagy horderejű ügyekkel nem találkozunk. Az 1830-as országgyűlésre a megye rendjei a tisztikar két tagját, Patay István második alispánt, illetőleg Eördögh Aloiz főjegyzőt delegálták. Előbbi azzal váltotta ki a szabolcsiak rosszállását, hogy a követutasításban szereplő 20 ezer újonccal szemben megszavazta a kormány által kért 48 ezres létszámot.¹⁵⁶

1831-ben Szabolcsra is lecsapott az „*epemirigy*”, azaz a kolera, amely a magistratus feladatait megsokszorozta, a soron következő tisztújítás időben történő lebonyolítását pedig lehetetlenné tette. Az előző évben kinevezett főispán, gróf széki Teleki József (1830–46) csupán 1832 elején ígérhette meg, hogy mielőbb az időjárás lehetővé teszi, a határnapot ki fogja tűzni. A március 29-i rendkívüli ülésen felolvasott levelében a dátumot május elsejére jelölte ki, azzal a kiegészítéssel, hogy „*némely ahhoz megkívántató módokról*” a rendekkel április 12-én saját elnöksége alatt tanácskozni kíván.¹⁵⁷ E napon valóban meg is jelent a kállói megyeházán, ahol első napirendi pontként áldását adta a tisztépítés egy nappal történő elhalasztására, melyet a szabolcsiak a kérdéses hónap első napján még tartó debreceni országos vásár miatt kértek. Az ominózus nap idősebb Bónis Sámuel közéleti pályáról való leköszönését hozta magával, miközben fia épp ekkor mérettette meg magát először a vármegyei politika világában. A köszöntő szavakat maga Teleki intézte a „*magát 22 esztendei szolgálata után nyugodalomra bocsajttani*” kérő alispánhoz.

Visszavonulásra vonatkozó kérése ezúttal tényleg nem lehetett alaptalan, ami abból is kiderül, hogy a hónap végén kezdődött következő törvényszékén „*beteges állapota miatt*” lemondott arról a választott nádori bíróságról is, melynek a Sárospatak és Vencsellő (ma: Gávavencsellő) közötti kérdéses jogállású füzes tárgyában kellett munkálkodnia.¹⁵⁸

3. A Bónis-testvérek. Házassági kapcsolatok a Bónis családban

Idősebb Bónis Sámuel élete során egyszer nősült, házastársa, majd 1833. június 9-én bekövetkezett halála után özvegye, vargyasi Dániel Borbála volt. Neje családját a genealógiai munkák egyhangúan székely eredetüként mutatják be, pontos hivatkozások nélkül. Ennek

¹⁵⁵ Uo.

¹⁵⁶ Pók J.: Szabolcs megye társadalmi, politikai viszonyai i. m. 167.

¹⁵⁷ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 63. k. 1832. évi jkv. 530. sz. – Az 1832. március 29-én tartott rendkívüli ülés jegyzőkönyve.

¹⁵⁸ Uo. 1121. sz. – Az 1832. május 28-án kezdődött közgyűlés jegyzőkönyve.

bizonytalanságát a familia tagjainak életútját részletesebben feltáró Dániel Gábor is elismeri, az erdélyi gyökerekhez viszont nem férhet kétség.¹⁵⁹ Borbála édesapja, Dániel Sámuel katonai pályát futott be, 1774-ben már főhadnagyi rangban állott. Szolgálatával 1783-ban hagyott fel, majd felesége, Szentpéteri Borbála birtokán telepedett meg, Sajószentpéteren. A saját olasztelki ingatlanait tisztartón keresztül igazgatta. Két lányuk közül a kisebbik volt idősebb Bónis Sámuel hitvese. A családi krónikás, Dániel Gábor 1846-ban kereste fel őt Nagyfaluban, ahol jóságos, kedves és házias nőként véste emlékezetébe. Mint írja, „*a holt Tiszán Rakamaz és Tokaj közt kecségékre halásztunk csónakokkal, szóval kimondhatatlan szívességgel láttak*”.¹⁶⁰ Dániel Borbála tizenegy gyermeknek adott életet, de a felnőttkort csupán három leánya és két fia élte meg.

Az elsőként született Bónis Teréz nagylányai Lónyay László (1791–1865) házastársa lett. Apósa, idősebb Lónyay László Bereg vármegye alispánja volt, míg férje, ifjabb Lónyay László ennél is említésre méltóbb politikai pályát futott be. Borsodban vállalt szolgabírói hivatalt, majd az 1830-as országgyűlésen Ragályi Tamás mellett a megye országgyűlési követe lett. 1848-ban a borsodi nemzetőrségben őrnagyi rangot kapott, majd aggastyánként, 70 évesen az 1861-es országgyűlésnek is tagja lett az edelényi választókerület képviselőjeként.¹⁶¹

A szabolcsi alispán és Dániel Borbála másodszülött lánygyermek, Mária (1804–1889) a Bónisokkal régóta rokoni kapcsolatokat ápoló Máriássy nemzetségből kapott párt. Férjének, Istvánnak édesanyja maga is Bónis lány volt, Erzsébet, aki idősebb Bónis Sámuellel így nem csak nászasszonyi, de második unokatestvéri kapcsolatban is állt. Máriássy István Kálmán (1795–1850) egyébként Sajószentpéteren élt, és a familia ezen ágában egyedülként vitte tovább a család nevét.

Idősebb Bónis Sámuel harmadik lánya, Karolina bernáthfalvi Bernáth Gedeonnal (1804–1878) kötötte össze életét. Férje családjának bihari ágához tartozott, kúriájuk Érmihályfalván (ma: Valea lui Mihai, Románia) állt. Bernáth szerepet vállalt az Érmellék reformkori politikai életében az ellenzék oldalán. 1848-ban a bihari II. nemzetőri század

¹⁵⁹ *Dániel Gábor: A vargyasi Dániel család eredete és tagjainak rövid életrajza.* Franklin Társulat, Budapest, 1896. 13.

¹⁶⁰ Uo. 145.

¹⁶¹ A legismertebb Lónyayak a család Bónisokkal is rokon ágával csak távolabbi kapcsolatban álltak. A grófi rangot szerző Lónyay Menyhért (1822–1884) közös pénzügyminiszter, majd miniszterelnök az idősebb Lónyay László ugyancsak Menyhért nevű bátyjának (megh. 1816.) unokája volt. Lónyay Gábor (1805–1885) többszörös zempléni országgyűlési követ és képviselő esetében ennél is messzebb kell visszanyúlnunk a közös ősökig. Csupán szépapja állt testvéri rokonságban a Bónis családba házasodó Lónyay László dédapjával. Lónyay László életútjára vonatkozóan lásd: *Az Edelényi Füzetek 1987–2006.* Szerk. Hadobás Pál. Művelődési Központ, Könyvtár és Múzeum, Edelény, 2006. 26. (Edelényi Füzetek 36.)

századosa lett. A szabadságharc bukása után egy ideig Nagyváradon raboskodott. Szabadulása után teljesen visszavonult a közéletől, csak a gazdálkodásnak élt. Mihályfalva mellett Szentgyörgyábrányban (ma: Nyírábrány) és Érköbölkúton (ma: Cubulkut, Románia) bírt még javakkal, amit felesége, Karolina révén a Bónisok tiszadadai területeivel egészíthetett ki.¹⁶²

A fiúk közül Sámuel 1810. szeptember 30-án látta meg a napvilágot, míg öccse, Bónis Barnabás 1814. október 3-án. Utóbbi kétszer házasodott, első felesége csébi Pogány Karolina volt. A família eredete Zala vármegyéhez kötődik, egyik águk azonban átszármazott Máramarosba, és a 18. század végén a szabolcsi birtokosok között is felbukkan. Karolina 1821-ben született Pazonyban (ma: Nyírpazony), és egészen fiatalon ment hozzá Bónis Barnabáshoz. Nagyfalusi életében sok boldogságot nem talált, rajongott ugyanakkor a művészetekért, kiváltképp a költészetért. Szabolcs községben ismerkedett meg a Szemere családnál nevelőként ténykedő Tompa Mihállyal. A költő többször vendégeskedett Nagyfaluban, nem kizárt, hogy szoros barátságukba gyöngédebb érzelmek is vegyültek. Pogány Karolina igazi mecénásként anyagilag is támogatni igyekezett a poétát. 1855-ben mindössze 34 évesen halt meg. Végrendeletében száz hold földet kívánt Tompa Mihály fiának adományozni, de Bónis Barnabás ezt perrel támadta meg. Azzal viszont nem tudott mit kezdeni, hogy Karolina anyai örökségével is a szellemi élet gyarapodását kívánta előmozdítani. Ezt a jussát a sárospataki kollégiumra hagyta. Gyászbeszédét Erdélyi János költő, a főiskola professzora mondta.¹⁶³

Bónis Barnabás második felesége gyulai Gaál Alojzia lett. Családja, ahogy a nemesi előnév is jelzi, Békés megyére vezette vissza gyökereit, a nemzetség 18. századi megújítói azonban a Dunántúlon, főként Somogy és Zala vármegyékben szereztek birtokokat. Alojzia bátyja, Gaál Ödön már polgári életvitelt folytatott, Budapesten élt, és vasúti főmérnökként vonult nyugállományba.¹⁶⁴ Maga Barnabás az 1830-as évek végén kapcsolódott be megyéje közéletébe, 1838–41 között a dadai járás második szakaszában alszolgabírói feladatokat látott el.¹⁶⁵ Ezt követően hosszabb szünet következett, csak a forradalom után lépett ismét színre. 1848 májusában a tiszalöki választókerületben a szavazásra jogosultakat összegyűjtő küldöttség elnökeként találkozunk vele.¹⁶⁶ A következő hónapban ugyanezen kerületben a

¹⁶² *Kovács Rozália*: A bernáthfalvi Bernáth család érmihályfalvi ága. In: Érmihályfalva: Barangolás múltban és jelenben. Szerk. Ádám Sándor – Kovács Rozália – Szalai Ilona. Polgármesteri Hivatal, Érmihályfalva, 2005. 37.

¹⁶³ *Molnár Máttyás*: Adalékok Tompa Mihály Szabolcs-Szatmár megyei kapcsolataihoz. In: A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve. 11. Szerk. Csallány Dezső. Nyíregyházi Jósza András Múzeum, Budapest, 1969. 239–242.

¹⁶⁴ Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv. Második rész: Nemes családok. Szerk. Pettkó Béla – Reiszig Ede. Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, Budapest, 1905. 227–228.

¹⁶⁵ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 75. k. 1838. évi jkv. 1157. sz.

¹⁶⁶ *Bene J.*: Népképviselési választások Szabolcs vármegyében i. m. 14.

választási bizottság helyettes elnöki posztját is megkapta.¹⁶⁷ A szabadságharc kitörését követően a megyei nemzetőrség első zászlóaljában főhadnaggyá választották,¹⁶⁸ arra ugyanakkor nem utalnak jelek, hogy harci cselekményekben is részt vett volna. Sógornője visszaemlékezéseiből arra következtethetünk, hogy nagyfalui birtokán tartózkodott.¹⁶⁹ Legfontosabb közéleti megbízatásait már idősödve, a kiegyezés után nyerte el. 1867-től többszöri újraválasztással tíz éven át volt szabolcsi alispán, míg 1877–81 között a főispáni tisztséget is betölthette.

Visszakanyarodva idősebb Bónis Sámuelhez, gyermekeinek házassági kapcsolatairól úgy véljük, hogy a családnak a jómódú birtokos nemesség soraiban való beágyazottságára ismét csak bizonyítékul szolgálnak. Szijjártó M. István a somogyi bene possessionatus kapcsán arra a vizsgálati eredményre jutott, hogy a köznemesség legmódosabb csoportja esetében néhány megyére terjed ki az a tér, ahová befolyásuk elért, következésképpen házassági kapcsolatok alakítása szempontjából tájékozódási keretként szolgálhatott.¹⁷⁰ Az említett famíliák, vagyis a nagylónyai Lónyay, a márkusfalvi Máriássy, a bernáthfalvi Bernáth és a csébi Pogány Szabolcs mellett mind a környező vármegyékben, Borsodban, Abaújban, Zemplénben, Szatmárban, Máramarosban és Biharban bírtak földesúri jogokkal. Ugyanez igaz továbbá ifjabb Bónis Sámuel feleségének családjára, a nagyréti Darvasokra is, akiket jelenleg nem érintettünk. Egyedüli kivételt csak a gyulai Gaálok jelentenek, bár rögtön hozzá kell tennünk, hogy Bónis Barnabás másodszori nősülése nyilván nem is hasonlítható testvérei fiatalkori házasságához.

4. A fiatalabb Bónis Samu mint pataki diák

Idősebb Bónis Sámuel szabolcsi alispán és Dániel Borbála első, a felnőttkort is megélő fia 1810. szeptember 30-án született Nagyfaluban. Az anyakönyvbe, apja után, a protestáns családoknál igen divatos Sámuel keresztnév került. Gyermekkoráról nem rendelkezünk

¹⁶⁷ Uo. 18.

¹⁶⁸ Szabolcs vármegye 1848/49-ben. Források. (a továbbiakban: SZVM 1848/49) Szerk. László Géza. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, Nyíregyháza, 2000. 236. (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 22.)

¹⁶⁹ *Bónisné D. E.*: Elmúlt idők i. m. 61.

¹⁷⁰ *Szijjártó M. István*: Nemesi társadalom és politika. Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről. Universitas Könyvkiadó, Budapest, 2006. 36–37. Hasonló következtetésekre jutott Szilágyi Adrienn is, aki a Békés megyei köznemesség házassági kapcsolatait vizsgálta az 1790–1848 közötti időszakban. Meglátása szerint az elit élén álló családok összeköttetései az ország centrumába is elérték, míg az alattuk elhelyezkedők jellemzően már saját köreikből választottak párt, esetleg ügyes taktikával családjuk leánytagjait a presztízsből felettük álló, lokális elit férfitagjaival házásították össze. *Szilágyi Adrienn*: Az uradalom elvesztése. Nemesi családok a 19. századi Békés megyében. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest 2018. 255–260. (Magyar Történelmi Emlékek: Értekezések–Magyar családtörténetek: Tanulmányok)

adatokkal, illetve azt sem rekonstruálhatjuk, pontosan milyen szellemi hatások érhatték. Csupán feltételezhetjük, hogy szocializációja során legnagyobb befolyással apja lehetett rá, aki egészen biztosan azt akarta, hogy fiai, Sámuel és Barnabás is bekapcsolódjanak a vármegyei közéletbe. Amikor az 1810-es években maga is patronálta a sárospataki kollégium építését, a protestáns értelmiség lehetőségeinek bővítése mellett nyilván gondolt saját, akkor még gyermekkorban lévő fiai jövőjére is. A fiatal Samu így a Bodrog-parti városba került, ahol a bölcsészeti tanfolyam kurzusait hallgatta. Ezt követően, 1825-ben külföldi tapasztalatokat is gyűjtött, még hozzá abban a bécsi politechnikumban, amely a Habsburg Birodalmon belül a második helyen állt a magyar peregrinusok fogadását illetően.¹⁷¹ Később visszatért Sárospatakra, ahol, ezúttal már apjához hasonlóan, a Kövy Sándor professzor nevével fémjelzett jogakadémia hallgatója lett. Nyolc évvel volt fiatalabb, mint Kossuth, következésképpen ugyanazok tanították, ugyanazt a szellemiséget szívhatta magába.¹⁷²

De mit jelenthetett mindez a gyakorlatban? Tanítványainak visszaemlékezései alapján Kövy leginkább előadásainak közvetlenségével tudta lebilincselni hallgatóit. Latinul beszélt, de hosszas felolvasások és száraz elmélkedések nélkül. Közérthetősége azt eredményezte, hogy a jog iránt kevésbé elkötelezett hallgatóinak figyelme sem lankadt, továbbá ő maga sem nyugodott meg addig, amíg mondandóját valamennyi hallgatójával meg nem értette. Bár Kövy statisztikát, közjogot, politikát, egyházi és pénzügyjogot, továbbá bányajogot is tanított, mind tudományos elkötelezettségében, mind tantárgyi struktúrával kapcsolatos felfogásában a magánjog töltötte be a legkitüntetettebb helyet. Olyan gerincként tekintett erre, amire a többi tárgy elemei is felfűzhetőek. Nevelési módszerei alig különböztek a gimnáziumi növendékeknél alkalmazott elvektől. A tudományközvetítés mellett figyelemmel kísérte tanítványai magánéletét, jellemük fejlődését, az esetleges hibákat, kihágásokat pedig kendőzetlen kálvinista nyerseséggel jegyezte meg.¹⁷³ Kövynek a tudomány és az oktatás iránti őszinte elkötelezettségét erősíti az a tény is, hogy azok után sem hagyta el Patakot, hogy a kollégium jelentős tartozásokat halmozott fel vele szemben. Levéltári adatok szerint járandóságai jelentős részét csak öt évvel halála után fizették ki özvegyének.¹⁷⁴ Kövy Sándor gyakorlatorientált felfogásának talán legismertebb hatásaként tekinthetünk a Pánczél Vármegye és a Királyi Tábla néven ismert diákegyesület létrehozására, melynek segítségével

¹⁷¹ Szögi László: Adatok a Habsburg monarchián belüli egyetemi peregrináció történetéhez, 1790–1850. Levéltári Szemle 42. (1992) 4. sz. 22.

¹⁷² Lácza M.: Sorsok a múltunkból i. m. 23.

¹⁷³ Kövy Sándor tanári egyéniségét elsősorban Fogarasi János visszaemlékezéseinek felhasználásával mutatja be *Finkey Ferenc: A sárospataki református jogakadémia története 1793–1923.* Szerk. Szathmáry Béla. Sárospataki Református Kollégium–Hernád Kiadó, Sárospatak, 2019. 56–60.

¹⁷⁴ Ugrai János: Önállóság és kiszolgáltatottság. A Sárospataki Református Kollégium 1793–1830. L'Harmattan, Budapest, 2007. 98.

a jurátusok a vármegyei életet igyekeztek modellezni. Bár a szervezet működését az egyháztanács az 1823-as tanévtől kezdődően megtiltotta, így az Bónis joghallgatói évei alatt már nem tevékenykedhetett, a hasonló műhelyek iránti lelkesedés később sem szunnyadt. A Pánczél Vármegye feltámasztásaként létrehozott Nádorországban Bónis Sámuel öccse, Barnabás is fontos szerepet kapott. 1836 júniusában őt választották meg a képzeletbeli törvényhatóság főispánjává.¹⁷⁵

Ami Bónis Samu diákéveinek konkrétumait illeti, arról bővebbet 1828-tól kezdődően tudunk, egyik legközelebbi iskolatársa és fiatalkori barátja, a történetíró Jászay Pál naplójának jóvoltából. Innen derül ki, hogy az ifjú Bónis jurátustársai közül, Jászay mellett, leginkább Recsky András, Fáy Ábris, Kandó Kálmán, Vizsolyi Ede, Bekény István, a diákévek alatt elhunyt Darvas Ferenc, illetve a Nagyfaluban élő Majos Dániel társaságában töltötte az időt.

Pálffy János emlékezéseiben Bónis kapcsán megjegyzi: *„Eszes ember és becsületes; egyetlen hibája, hogy néha leissza magát, s akkor goromba, mint a pokróc.”*¹⁷⁶ Rövid életrajzi összefoglalójában Lácza Magdolna is említi, hogy a *„tolcsvai jó borokat kedvelte éppúgy, mint a kártyacsatákat.”*¹⁷⁷ Magunk is számtalan jelet találtunk arra vonatkozóan, hogy nem csupán ifjúkori bohémságról van szó, ami együtt járt a jurátusok víg életével. Bónis felnőttkori életében is gyakran előfordultak az ilyesfajta kicsapongások. A jوسفstadti raboskodás idején azonban e karaktervonása megváltozott. Az idősödő Bónisról Pálffy már elismerően jegyezte fel, hogy *„reá nem lehet ismerni, annyira megváltozott, soha sem iszik, pedig tehetné, s olvasással, tanulással és faragással tölti idejét.”*¹⁷⁸

A joghallgatói évek időszakából Jászay Pál 1828. december 14-én ezt vetette papírra: *„Bónisz Samu, Domonkos és Borbély előtaláltak, erővel elvittek Nánássyhoz. Oda jött Darvas Feri is Kazinczyval, Onnat Hartsteinhoz mentünk. Ottan 25 üveg aszú bort elköltöttünk; noha én nem ittam meg többet másfél pohárnál. Kazinczy [László –K. Z.] összeve kapott Bónisz Samuval. Samu igen leszívta magát. Darvas Ferihez vittük hálni.”*¹⁷⁹ 1830. január 11-én, amikor épp Bónisék nagyfalui kúriájában vendégeskedett, a kártyázással töltött sok-sok óra miatt pedig így kesergett: *„Délig és délután 3 óráig Samuékat néztem a patvarián, hogy kártyáztak. Samut, ámbár mindég biztatott is, teljességgel reá nem vehettem, hogy*

¹⁷⁵ Csorba Sándor: Reformkori diákegyesületek Patakon és a Társalkodási Egyesület Pozsonyban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000. 240.

¹⁷⁶ Magyarországi és erdélyi urak. Pálffy János emlékezései I. Szerk. Szabó T. Attila. Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár, 1939. 103.

¹⁷⁷ Forrása jelölése nélkül az idézett állítást közli: Lácza M.: Sorsok a múltunkból i. m. 23.

¹⁷⁸ Magyarországi és erdélyi urak. i. m. 103.

¹⁷⁹ JPN I. Irodalomtörténeti Közlemények. 4. (1894) 1. sz. 93.

Bekényékhez elmenjünk. Engem a méreg majd meg evett bosszúságomban, 3–5-ig csak magamba pipáztattam a Samu atyja szobájában.”¹⁸⁰

A hirtelen harag, lobbanékonyság szintén olyan személyiségvonás, melyet a Bónisra emlékezők rend szerint megemlítenek.¹⁸¹ Ennek alapjait Jászay Pál naplója ismét csak erősíti, hiszen 1828–30 között nyolc alkalommal rögzíti, hogy Bónis Samuval valamiért összeveszett. A szöveggörnyezet alapján mindegyik eset apróbb szurkálódásnak tűnik, mélyebb okok nélkül. Hol egy tréfának szánt fültövön ütés,¹⁸² hol a sódaros tészta német neve képezte a vita tárgyát,¹⁸³ de akadt, amikor Jászay csak annyit írt: „*Samu minden ok nélkül belém veszett.*”¹⁸⁴ Az incidenseket követően legkésőbb egy-két nappal a megbékélés tényeit is regisztrálta, ezzel ismét csak erősítve, hogy hétköznapi konfliktusaik csupán Bónis pillanatnyi felindultságából táplálkoztak.

A kicsapongások, perlekedések mellett a későbbi történetíró szerelmi életük alakulásáról is rendre megemlékezett. Tudjuk, hogy egy ideig mindkettőjük szíve egy Nagyfaluban élő birtokos, mikófalvi Bekény János¹⁸⁵ Kata nevű lányáért dobogott. 1828 decemberében Jászay, aki a karácsonyi ünnepeket a Bónis-kúriában töltötte, azon zsörtölődött, hogy Samu elment Bekényékhez, de őt nem hívta, mivel Katit, akibe fülíg szerelmes, félti tőle.¹⁸⁶ Az érzések azonban hamar változtak, mert a következő év tavaszán Bónis Darvas Lilla után kezdett érdeklődni. Erről egy 1829. novemberi naplóbejegyzés árulkodik, ahol Jászay azt rögzíti, bevallotta Bónisnak Bekény Kata iránti vonzalmát, mire ő elismerte, „*hogy az előtt egész Pünkösztig ő is Katit szerette.*”¹⁸⁷ Egészen bizonyos, hogy a szóban forgó Lilla nem más, mint Bónis Samu későbbi hitvese, Darvas Erzsébet (1814–1900).¹⁸⁸

¹⁸⁰ JPN II. Uo. (1894) 2. sz. 215.

¹⁸¹ Móricz Pál például így ír: „természeténél fogva hirtelen ember volt; gyorsan összepörölt barátaival, de haragtartó egyáltalában nem volt, s hirtelenségét mindjárt beismerte. Daczára hevességének mindenki tisztelte és szerette Bónis Sámuel.” – *Móricz P.: A magyar országgyűlési pártok küzdelmei* i. m. 48.

¹⁸² „Vacsora után Samu igen összekapott velem azon, hogy ő engem fültövön ütven térfából, egy kevésbé én is visszaütöttem.” Naplóbejegyzés 1830. március 19-én, pénteken. Jászay naplója i. m. 2. Uo. (1894) 2. sz. 228.

¹⁸³ „Samuval megint összeviharagudtam, mert az ebédnél a sódaros tészta német neve előhozódván, s nekem ő lassan azt súgván, hogy ő még azt eddig nem tudta; én kérdőleg ennyit mondtam, hogy: nem? A melyre ő mérgesen azt felelte, hogy nem érdelem, hogy hozzám szóljon.” – JPN III. Uo. (1894) 3. sz. 361. Naplóbejegyzés 1830. március 30-án, kedden.

¹⁸⁴ JPN II. Uo. (1894) 2. sz. 219. – Naplóbejegyzés 1830. január 27-én, szerdán.

¹⁸⁵ A Bónisok a 18. századra visszamenő rokon kapcsolatokat ápolnak a mikófalvi Bekény családdal. A szóban forgó Bekény János apja az a Bekény Sándor volt, akit a Bónisok 18. századi birtoklástörténetének áttekintésénél Bónis Mária (Bónis Sámuel dédapjának húga) fiaként már említettünk, s aki az anyai örökség kézhez vétele után, 1774-ben telepedett meg Nagyfaluban.

¹⁸⁶ JPN I. Uo. (1894) 1. sz. 94. – Naplóbejegyzés 1828. december 23-án, kedden.

¹⁸⁷ Uo. 99. – Naplóbejegyzés 1829. november 18-án, szerdán.

¹⁸⁸ Nem tudni pontosan, Darvas Erzsébet miért Lillaként szerepel Jászay naplójában. Elképzelhető, hogy fiatal leányként Csokonai Lilla-dalainak hatására tetszhetett meg neki ez a név. Tudjuk, hogy a Vay családban az Erzsébeteket Lillának becézték. Épp Vay Lajos (1803–1888) felesége, a Darvas Erzsébettel csaknem egykorú

A nagyréti Darvas családot előneve Zólyom vármegyéhez köti, a 17. századtól azonban Nógrádban bukkantak fel, ahol fontos megyei tisztségeket szereztek. Innen származtak át Abaúj vármegyébe, ahol Ongán, Gagyon (ma: Felsőgagy), Rakacán, Alpáron (ma: Abaújalpár) és Szemerén bírtak nemesi javakkal.¹⁸⁹ Erzsébet édesapja, az Ongán élő idősebb Darvas Antal Karpé Erzsébettel kötött házasságot. Legidősebb fiuk, akit Jászay naplójában Tóniként emleget, ugyancsak Bónisék jurátustársa volt Patakon. Közéleti pályája 1838-ban mint alszolgabíró indult. Biztosra vehető ugyanakkor, hogy Bónis Samu nem csak bátyján keresztül ismerhette meg későbbi feleségét, a két család egyébként is gyakran járt egy társaságba. Tudjuk például, hogy 1830. január 21-én, amikor Bónis Katalin¹⁹⁰ és olcsvári Olchváry Ferenc lakodalmára került sor, az összesereglett násznépben Darvasék is ott voltak Ongáról. Az eseményen a fiatal Samu vőfélyként jelent meg, Erzsébet iránti vonzalmát pedig jól jelzi, hogy többekkel is konfrontálódott miatta. Jászay följegyezte, hogy a juristákkal mind összeveszett, sőt még Bekény Kátival is, amiért azt állította, hogy Majos Dani hágott az Erzsébet lábára.¹⁹¹

A történetíró 1839-ben, amikor fiatalkori naplóírási hagyományát felelevenítette, önkritikusan elismerte, hogy joghallgató korában „országos dolgokról keveset eszmélve, egyik-két jó barát tevé édessé az életet”, gondja egyedül „oskolai körére” terjedt. Mindehhez azt is hozzátehetjük, hogy jegyzetei főként a szabadidő eltöltéséről informálnak bennünket, a pataki évek munkával töltött részére inkább csak elszórt utalásokat tett. Néha ugyan említi, hogy „just tanultam”, „Kövy ma három tanítást tett”, „franciát fordítottam”, „Ovidiust olvastam”, mindebből azonban még a Jászayt érő szellemi hatásokra sem igazán következtethetünk, pajtásának, Bónisnak intellektuális fejlődésére, jogi-politikai tájékozódásának alakulására, esetleges olvasmányélményeire pedig végképp nem. Ebben a tekintetben be kell tehát érünk a feltételezéssel, hogy Kövy Sándor korábban már ecsetelt módszerei, jogi szemléletmódja, feltehetően Bónist is éppen úgy magával ragadták, mint azokat a tanítványokat, akik élményeikről összerendezett feljegyzéseket is hagytak az utókorra.¹⁹² Minderre közvetett bizonyítékként szolgálhat, hogy a családi tradíciókat ő sem

gróf széki Teleki Erzsébet (1812–1881) volt az első, akit így neveztek, és aki ráadásul az Ongához igen közeli alszolgabírói birtokon élt. Lehetséges tehát, hogy a Darvas családban is ez, a Telekiektől eredő furcsa szokás talált követésre. Erről lásd: *Holopcev Péter – Szöllősi István: A háromi nyaralótelep elnevezése*. Honismeret 27. (1999) 2. sz. 50.

¹⁸⁹ *Bay Ilona*: Adalék a Nagyréti Darvas család genealógiájához. Turul 27. (1909) 4. sz. 175.

¹⁹⁰ Bónis Katalin a szintén Nagyfaluban élő Bónis IV. Istvánnak (idősebb Bónis Sámuel szabolcsi alispán második unokatestvérének) egyetlen lánygyermeké volt.

¹⁹¹ JPN II. Uo. (1894) 2. sz. 217.

¹⁹² Gondolunk elsősorban Fogarasi János visszaemlékezésére. Idézi: *Finkey F.*: i. m. 57–58.

törte meg, és saját fia, a legfiatalabb Bónis Samu számára ő is a pataki jogakadémiát választotta.

Az alma materben szerzett lehetséges szellemi hatásoktól jóval többet tudunk az 1829-ben megkezdett patvariáról, melyet mind Bónis, mind Jászay kóji Komáromy István Abaúj vármegyei alispán mellett teljesített. Ez idő alatt annak mikóházi otthonában tartózkodtak, közgyűlések és más hivatalos ügyek alkalmával innen jártak be Kassára. A megyeszékhely mellett ugyanakkor a fiatal Bónisnak gyakran vezetett útja a közeli Alsóregmecre is, jurátustársához, Kazinczy Lászlóhoz. Valószínű, hogy itt is többször találkozhatott a Széplakon élő Kazinczy Ferencsel, de Jászay jóvoltából azt is tudjuk, hogy a költő időnként Komáromy házában is megfordult. Mennyire gyakran és pontosan milyen társaságban beszélgettek, arról nem készültek naplóbejegyzések. Azt az állítást, mely szerint Bónis „*a már öreg, de még fiatallelkű Kazinczy Ferencz körébe jutva, érezte befolyásának nemesítő hatását*”, inkább csak feltételes módban fogadhatjuk el, melyet csupán autobiográfiai jellegű források erősíthetnének meg.¹⁹³ Ugyanez a helyzet Bónis egyik rövid életrajzi ismertetőjének azon megállapításával is, amely úgy fogalmaz, hogy a Kazinczyval való „*gyakori érintkezését [...] élete legdrágább emlékei*” közé számította.¹⁹⁴ Bár a Kazinczy család tagjaival történt közös társasági időtöltés pontos mozgatórugóit nem ismerjük, azt mindenesetre leszögezhetjük, hogy a nagyon hasonló társadalmi helyzet, valamint a földrajzi közelség ezt szinte magától értetődővé tette.¹⁹⁵ A Kazinczyiak hozzávetőlegesen ugyanabban az időszakban tettek szert befolyásra és köztiszteletre a zempléni közéletben, mint a Bónisok a Tisza túlsó partján, Szabolcsban.

A később politikussá lett Bónis és a kancellári feladatokat vállaló Jászay személyiségének eltérései már a joggyakorlat alatt készült naponkénti bejegyzésekből is világosan tükröződnek. Utóbbi sokkal nagyobb arányban vállalta magára az írásos munkákat, a levelek, jegyzőkönyvek készítésével, pecsételésével való bajlódást, míg Bónis többször kísérte el Komáromyt hivatalos útjaira, legyen szó határjárásról, vármegyei közgyűlésről vagy a helyi elit meghatározó szereplőivel való találkozásokról. Szabadidejükben az abaújszántói ifjú főként történeti műveket olvasott, festett, klavírozott vagy szarupoharakat metszegetett, miközben Bónis Samu inkább agarászni járt, vagy lovagolni ment. Jászay szorgalmas

¹⁹³ Vasárnapi Újság 26. (1879. november 30.) 48. sz.

¹⁹⁴ Uo. 14. (1867. április 14.) 15. sz.

¹⁹⁵ Ifj. Barta János a II. József korabeli kataszteri felmérés anyagát vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a költő egyik nagybátyja, Kazinczy András 1800 tájékán 2841 Rft éves jövedelemmel rendelkezett. Ez rendkívül közel van ahhoz a bevételhez, mellyel az 1797-es insurrectio idején keletkezett adatok alapján Bónis nagyapja, László esetében mi is kalkuláltunk. *Ifj. Barta János: A Kazinczy család zempléni birtokai a XVIII/XIX. század fordulóján.* In: Ragyogni és munkálni. Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről. Szerk. Debreczeni Attila – Gönczy Monika. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2010. 322.

emberként nem hagyta felgyűlni az adminisztrációs feladatokat. A szabolcsi alispán fia egyszer meg is jegyezte neki, hogy Komáromy házánál az ő becsülete csorbát szenvedhet azáltal, hogy a monoton munkákból nem veszi ki egyenes arányban a részét. Valójában persze aligha rajonghatott az ilyesfajta foglalatosságokért, mert öt nappal később már zokon vette, amikor levélírás közben Jászay azzal ugratta, hogy dolga végeztével a „*másolni felküldetett instanciát majd leírja*”.¹⁹⁶

1830. április 1-jén Nagyfaluból szekér érkezett Bónisért, így a két jó barát útjai hosszabb időre elváltak. Csupán augusztusban következett a viszontlátás, amikor mindketten Sátoraljaújhelyre utaztak az új zempléni főispán, Majláth Antal (1830–1839) bevonulását megtekinteni. Huzamosabb időre pedig csak Pozsonyban találkoztak ismét. Augusztus 24-én Jászay ugyan még Nagyfaluba utazott, de ott azt a hírt kapta, hogy Samu barátja épp aznap indult el Debrecen felé Szabolcs vármegye egyik diétai követének, lászlófalvi Eördögh Aloiznak kíséretében. Abaújban a rendek a két alispánt választották el, így Jászay Komáromy István mellett utazhatott Pozsonyba, ahová csak alig két nappal az országgyűlés kezdete előtt, szeptember 6-án érkezett meg. A városban ismét összetalálkozott a pataki társaság jó része, hiszen Bónisékon kívül Kazinczy László, Kapczy Tamás, Patay János, gróf Teleki László, Fáy Ábris is mind az országgyűlésen voltak. Feltehetően Bónis is ugyanúgy látogatta a kerületi és országos üléseket, mint Jászay, illetve teljesítette a jurátusok fő feladatának számító „*dictaturat*”.¹⁹⁷ Az elfoglaltságok sűrűsödését a naponkénti bejegyzések megrövidülése is jelzi, továbbá feltűnő, hogy a diáktársak főként egymás szálláshelyein találkoztak. Sajnos a Pozsonyban töltött idő végkifejletét nem ismerjük, mert Jászay 1830. november 16-a után keletkezett feljegyzései elvesztek.

Az év végét Bónis már odahaza Nagyfaluban töltötte, majd a következő év tavaszán Pestre utazott juratériájára. Áprilisban Jászay hasonló okból ide is követte barátját, akárcsak néhány további pataki diák, így gróf Teleki László, Kapczy Tamás és Ónody Pál. Bónis ügyvédi vizsgájáról részletesen nem számol be, de azt megjegyezte, hogy június 15-én már censuratusként kereste fel őt szállásán.¹⁹⁸ A vizsgát egyébként a nagyfalui fiatallal egy napon tette le gróf Teleki László is, méghozzá mindketten kitüntetéssel.¹⁹⁹

¹⁹⁶ JPN II. Uo. (1894) 2. sz. 228.

¹⁹⁷ A megye és a diéta közötti érintkezéseket általánosságban és az egész reformkorra vonatkozóan vizsgálja: *Dobszay Tamás: Kommunikációs csatornák a megyék és a diéta között a reformkorban. Jogtörténeti Szemle 12. (2010) 4. sz. 1–7. A szerző a közelmúltban a rendi országgyűlések szerveződését és működését részletgazdagon bemutató, összefoglaló jellegű kötetet is publikált: *Úő: A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848). Országház Könyvkiadó, Budapest, 2019. (A magyar országgyűlések története 5.)**

¹⁹⁸ JPN VI. Uo. (1895) 2. sz. 222.

¹⁹⁹ Vasárnapi Újság 26. (1879. november 30.) 48. sz. A tanulmányokra vonatkozó rövid összefoglalót lásd még: *Pálmány B.: A reformkori magyar országgyűlések i. m. I. 843.*

Felszabadulván a tanulás terhe alól június 23-án Bónis esze már nem a jogtudomány körül járt, hanem szekeret fogadva Ongára készülődött Darvasékhoz. A törvényszületet kihasználva útjára meginvitálta Jászayt is. A birtokon a több mint két napos utat követően senkit sem találtak, csupán az Erzsébet által szerelme jeleként otthagytott fesső rózsákat. A család váratlan távozása a már pusztító kolerával állt összefüggésben, melyről Bónisék június 26-án értesültek először, amikor a kései órákban megérkeztek a szabolcsi alispán házához.

Végzett ügyvédként Bónis első feladatait tehát a járvánnyal összefüggésben kapta, amely egy időre mellé zárta a naplóíró Jászayt is.²⁰⁰ Július 2-án mindkét fiatal Nagykállóba indult idősebb Bónis Sámuel társaságában. A kolera miatt sürgetővé vált közgyűlésre Pestről Teleki József főispán is a helyszínre utazott. A feltehetően nem túl derűs hangulatú tanácskozáshoz kapcsolódik a nemrég ügyvédi vizsgát tett Bónis tiszteletbeli tiszt ügyésszé való kinevezése is.²⁰¹

Az „*epe kórság mirigye*” miatt Bónisék két hónapig, a már említett július 2-ától egészen szeptember 8-áig időztek Nagykállóban a megyeházán rendezkedve be. Ez idő alatt sok riadalmon mentek át. Jászay július 15-én feljegyezte, hogy az öreg Bónisné Borbála asszony kisebbik fiával, Barnabással megpróbált hazatérni, de ekkor már Nagyfaluban is kiütött a kolera. Az alispán ezért lovas futárokat küldött felesége után, „*egyiket Nyíregyháza, másikat Kótaj felé*”, és azok a már karanténba zárt Nyíregyházát sikerrel megkerülve hajnali három órára visszatérítették őket. 1832-ben pedig egy pesti társaságban, nyilván már egész más hangulatban, azt mesélte a „*choleras időről*”, hogy az öreg Bónis „*minden kályhákön, sőt még az ebédlő asztalon is egy-egy pohár chlor calchot*” tartott, illetve egész háza népe nyakába kötöztette a klórmentet.²⁰² Félelmének mindenképp alapot adhatott, hogy a járvány tágabb családjából is szedett áldozatot. Szeptember 8-án épp Nagyfaluba hazatérve vette a hírt, hogy nászura, Máriássy Zsigmond (Bónis Mária apósa) „*a choleraiban meghalálozott.*”

A rendkívüli állapotokkal kapcsolatos írásos feladatok megsokasodása dacára Bónis Samu életének jó része, a kállói kényszervendégeskedés során is, a társas élet körül forgott. Mivel a járvány miatt sok jómódú nemes ifjú vesztegelt Szabolcs megye központjában, az összejövetelek talán a szokásostól is gyakoribbá váltak. Ezeket házigazdaként többnyire

²⁰⁰ Tidrenczel S.: Arcképvázlat i. m. 71. A fiatal Bónis egész pontosan az apja elnöksége alatt működő Megyei Közegészségügyre Ügyelő Bizottság jegyzője lett.

²⁰¹ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 62. k. 1831. évi jkv. 12. sz. – Az 1831. július 4-én kezdődött közgyűlés jegyzőkönyve. A közgyűlés alkalmával Bónis mellett Teleki főispán ugyancsak tiszteletbeli tiszt ügyésznek nevezte ki Hunyadi Józsefet, míg báji Patay László és az Eszláron birtokos, Bónis Samuval együtt joggyakornokoskodó Ónody Pál becsületbeli jegyzők lettek.

²⁰² JPN VIII. Uo. (1895) 4. sz. 481.

Kállay Eulália (1814–1873) szervezte családja harangodi fürdőjében.²⁰³ A két hónap leforgása alatt Jászay kilenc itteni mulatozást említ meg, ahová általában a cigányokat is kivitték. Felsorol öt csárdai vigadást egy Martinovics nevű muzsikus bandájának zenéje mellett, végül pedig öt névnapi vendégeskedést is.²⁰⁴ Mindez azt jelenti, hogy legalább három-négy társasági időtöltés jutott egy hétre, és akkor még nem is beszéltünk a Kállayak kertjében, az Eliseumban sétákkal töltött hosszú órákról. A tánc és a korzózás mellett időnként előkerült a kugli, valamint, ha az időjárás engedte, Harangodon a fürdőzésre is lehetőség adódott. Az asztalokra általában aszúbort tettek, amely volt, hogy öntudatlan részegséget eredményezett, de hogy pontosan melyik fiataalt kellett szekéren Kállóba visszavinni, arról Jászay naplójában diszkrét módon hallgatott. A sokszor hajnal háromig is kitartató vigadozásokba a kisasszonyoknak kijáró bókolás és pajkos játszadozás is belefért. Július 16-án az abaújszántói jurátus megjegyezte, hogy „*a Kállay Lilla s a pap leánya ablakai alatt Nachtmusikot csaptunk*”. Míg augusztus 2-án arról ad hírt, hogy Bónissal egész délig csak azt a csupor rózsát őrizték, melynek visszalopatásáról Samu és Kállay Lilla egy pár csókban kötöttek fogadást.

Ami a szabolcsi jómódú birtokos nemesség fényesebbnél fényesebb névnapi rendezvényeit illeti, azok sorában Bónis Sámuel szabolcsi alispán kúriája is élen járt. Vay Sarolta, aki már csak nagyszüleitől hallott „*Samu bácsiról*”, anekdotákkal tarkított néhány oldalas életrajzi közlésében így fogalmaz: „*a politikai élet minden számottevő tagja megfordult a nagy viceispán házában, a vidéki társas életnek pedig középpontjává tette a kiválóan művelt lelkű háziasszony, vargyasi Dániel Borbála. Boka hegedűje meg odacsalta a fiatalságot, amely kivált ünnepek alkalmával ellepte a magna curiat. A család fiai, Barnabás és Sámuel kocsiszámra hozták a sok jogászt.*”²⁰⁵ A századfordulón íródott sorait önmagában nézve persze igen kritikusan kellene kezelnünk, nem zárva ki, hogy romantikusra festett idealizált múltidézéssel van dolgunk. Állításait ugyanakkor teljes egészében alátámasztják Jászay Pál naplófeljegyzései is az 1830-as és az 1831. évi esztendőkből.

²⁰³ Kállay Eulália vagy, ahogyan a Jászay-naplóban szerepel, Kállay Lilla, az 1832–36-os tisztkarban második alispáni tisztséget viselő Kállay Gergely és Reviczky Viktória leánya volt, később Komjáthy Pálné. Öccse, Kállay Ödön (1815–1879) ismert ellenzéki politikus, az 1843–44-es országgyűlésen Csanád vármegye követe, majd 1844-től a nádudvari járás főszolgabírója, 1848-ban ugyanezen választókerület képviselője az első népképviselési országgyűlésen. A szabadságharc alatt Komáromban kormánybiztos. 1861-ben és 1865-ben ismét a nádudvari kerület képviselője, végül pályája végén még négy alkalommal, 1869-ben, 1872-ben, 1875-ben és 1878-ban képviselőházi tag mint a Szeged-Rókus-alsóvárosi körzet képviselője, mindannyiszor a szélbal színeiben. Életútjára vonatkozóan lásd: *Tidrenczel S.*: Kállay Ödön i. m.

²⁰⁴ Július 25. A „papné nevenapja”. Július 26. Anna-nap Kállay Albert nejenél Kállósejében. Augusztus 9. Lőrinc-nap Kiskállóban. Augusztus 26. Idősebb Bónis Sámuel alispán névnapja Nagykállóban. Augusztus 27. Ágoston-nap Molnár Gusztávéknál.

²⁰⁵ *Vay Sarolta*: Régi nemes urak, úriasszonyok. Históriaik, legendák, virtuosos cselekedetek. Singer és Wolfner, Budapest, 1908. 71.

Eszerint 1830. augusztus 26-án a vendégsereg már a délelőtti órákban gyülekezni kezdett a nagyfalui Bónis-kúriában.²⁰⁶ Az ebédet követően indult a tánc, de az igazi bál, melyre a hölgyek a délután során szinte mind elmentek átöltözni, csak a koraesti órákban kezdődött el. Este 11 óráig aztán szünet nélkül tartott a mulatság, amikor az asztalokat az újabb étkezéshez ismételtén megterítették. A kései vacsora után kezdett csak oszladozni a sokaság, de akinek mulatni támadt kedve, még másnap is megtehetette, a cigányok ugyanis még a reggelinél is megjelentek, hogy húzzanak egy-két nótát.²⁰⁷ Bár 1830-ban Jászay szerint a névnapozók kevesebben voltak, nagyobb létszámú rendezvény esetén előfordult, hogy az említett, 300 főt is befogadni képes magna curiában (magtár) folyt a tánc.²⁰⁸

Egy évvel később idősebb Bónis Sámuel még a kolera miatti nagykállói veszteglés sem akadályozta meg abban, hogy névnapját a szokott augusztus 26-i napon széles körben ismét megünnepelje. Jászay erre így emlékezett: *„Délben a viceispán a nevenapjára nagy ebédet adván a nagy sálában, nagy gyülekezet volt nálunk, s ebéd után a tánchoz fogván ugyancsak raktam magam is a vasbajuszú Zabolcs portaitja alatt a kis Vay Esztivel a magyart, s még az öreg Pataynak is olyan kedve kerekedett, hogy maga is hozzáfogott a tánchoz.”* A járványról a jókedvű egybegyűltek csaknem teljesen megfeledkezhettek, mert az alispán megbúsulva csak akkor oszlatta fel a bált, amikor tudtára adták, hogy veje, Lónyai László (Bónis Teréz férje) hiába várakozik a határban, a lezárások miatt mégsem kaphat bebocsátást a városba. A nap szomorú végződésének dacára névnapjainak páratlanságát Jászay még egyszer így erősíti meg: *„Mindamellet is nékem eszembe jutván most esztendei s most kétesztendei Sámuel-napjaim, lehetetlen volt az öreg Bónissal versent nem keseregnem.”*²⁰⁹

A járvány végeztével Bónis és Jászay útjai ismét szétváltak. Utóbbi rövidesen visszatért Pestre, ahol titkárként Teleki József főispán házához került, majd 1832. március 20-án maga is ügyvédi vizsgát tett.²¹⁰ Mindeközben Szabolcs megye már a rég esedékes restauratio lázában égett. Bónis alispán megfáradtságát jelzi, hogy Jászay szerint Teleki főispánhoz írott majd minden levelében panaszkodott a magistratusra, egyik levelében pedig maga a megye főkörmányzója is kénytelen volt megróni Farkas Ignác első aljegyzőt

²⁰⁶ Ifjabb Bónis Samu ezen az eseményen nem volt jelen, mivel két nappal korábban már elindult a pozsonyi diétára.

²⁰⁷ JPN IV. Uo. (1894) 4. sz. 467–469.

²⁰⁸ Mindennapok Szabolcs és Szatmár megyében a 19. században. Forrás- és szemelvénygyűjtemény. Szerk. Fazekas Rózsa – Kujbusné Mecsei Éva. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, Nyíregyháza, 2000. 297. (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 18.)

²⁰⁹ JPN VI. Uo. (1895) 2. sz. 232.

²¹⁰ Praeclare (kitüntetéses) oklevelét Jászay Pál 1832. április 5-én vette át.

„restségéért”.²¹¹ A tisztújítás megszervezésének nehézségeit korábban már vázoltuk. Ezúttal a készülődésnek az esélylatolgatásokhoz kapcsolódó egyik momentumát érdemes kiragadnunk, melyről a megyei protokollum hivatalos bejegyzéseiből természetesen nem értesülhetnénk, Jászay jóvoltából viszont mégsem ismeretlen számunkra. Följegyezte, hogy március 9-én, amikor Patay István második alispánnál járt, aki épp az I. Ferenc uralkodásának negyvenedik évfordulója alkalmából rendezett bécsi köszöntésről hazafelé tartva időzött Pesten, a tisztikarral kapcsolatos jövőbeli terveiről ekképpen nyilatkozott: *„Jancsi fiamat szolgabírónak szeretném, Laczi pedig a Nótáriánál marad. Bónis Samut az atyja erővel Fiskálisnak akarja candidáltatni, de én szolgabírónak akarom, mert arra alkalmatosabb. Zoltán Miska alkalmasint főfiskális lesz, Szatthmary ágenst pedig főnótáriusnak szeretném lecsalni.”*²¹² Elképzelései nagyobb részt valóra is váltak. A fiatal Bónis mellett második aljegyzőként Patay László is helyet kapott a felálló testületben, míg későbbi veje, Zoltán Mihály valóban főtisztügyiész lett.

Pataynak persze önmaga sorsáról is megvoltak az elképzelései. Az idősebb Bónis visszavonulásával megüresedő első alispáni széket kívánta elfoglalni, amiért elsősorban 1830-as diétai követtársával, lászlófalvi Eördögh Aloizzal kellett versenyre kelnie. Az aspiránsok korteshadjáratainak részletei nem ismertek, a bocskoros nemesség heccelésének végeredménye viszont annál inkább. A választásra jogosultak szinte végeláthatatlan hada már a várva várt napot megelőzően, 1832. május 1-jén Nagykállóba tódult. A harciasabbnak a Patay-párt bizonyult, amely Eördöghnek az összes ablakát beverte, és a megyeházára is be kívánt rontani. A másnapi eseményekre a későbbi történetíró így emlékszik: *„Reggel már 6 órakor a rettenetes sok nemesség a Patay részéről begyűlvén, a főispán által a Restauráció végett a vármegyeháza udvarán készítettett színbe, s ott nagy lármákkal kiáltozván: »Patay V. Ispán vivát!« Minekutána a zöld zászlókkal berohanó zöld sapkás előjáróktól vezéreltetett Ördögistákat több ízben még a vármegye udvaráról is kinyomták volna, a főispán lement közzéjük, s alig adhatván elő nagy munkája után is mostani egybengyülések czélját, a kanditátusok neveit szavatolásra bocsájtotta, s délutáni 4. óráig tartván a voksolás, akkor Patay István 2970. vokssal 1098, ellen (mely az Ördögé volt) első alispánnak elválasztatott; 5-kor ültünk az ebédhez mintegy 200-an, s tartott gyertyagyűjtásig”.*²¹³

²¹¹ JPN VIII. Uo. (1895) 4. sz. 482.

²¹² JPN IX. Uo. (1896) 1. sz. 97.

²¹³ Uo. 113. Itt kell megjegyezni, hogy Eördögh Aloiz megyei szerepvállalásai során ez már nem az első eset volt, hogy jelöltsége körül „láрма” és „nagy nyüzsgés” alakult ki. Az 1819. novemberi széképítés során, amit Kazinczy némi megvetéssel „rútként” emlegetett, a hangos és nyugtalan résztvevők annak ellenére harcolták ki Eördögh főjegyzőségét, hogy Fáy Barnabás főispáni helytartó jelöltjei között nem is szerepelt, ezzel pedig az akkortájt frissen életbe léptetett (1819. február 16-án kihirdetett) votizációs rendelet is sérült. Erről: *Soós István:*

Patay és Eördögh mellett a törvényhatóság elsőszámú hivataláért kandidálók között jegyezték egyébként Kállay Leó és Gencsy Sámuel táblabírókat is, de nevük mellé egyetlen szavazat sem került.²¹⁴

Másnap a tisztépítés ismét csak vontatottan haladt, és csupán a főjegyzői hivatal betöltéséig ment előre, mivel Teleki főispánnak a második alispáni szék kapcsán is el kellett rendelnie az egyenkénti szavazatszedést. A négy jelölt között volt két korábbi főszolgabíró, Farkas Károly és Kállay Péter is, de igazi táborral Vay János és Kállay Gergely bírtak. Végül a rendek többsége 1628: 1013 arányban utóbbi mellett sorakozott fel, Farkas mindössze hét, Kállay Péter pedig hat szavazatot kapott.²¹⁵ Közben az érdeklődés is fogyatkozott, az újabb ebédnél már csak kb. 150 főre kellett teríteni.²¹⁶

Harmadnap, május 4-én, pénteken a főtisztügyiészek jelölésével indult a procedúra. Teleki főispán a megyebeli szokásokhoz alkalmazkodva két korábbi alfiskális nevét terjesztette fel, a Patay pártfogoltjának számító Zoltán Mihályt, valamint Olasz Mihályt, addigi első altisztügyiészt. Majd miután javaslatát a rendek többsége jóváhagyta, a még üres hivatalok feltöltése már gyorsabban haladt. Bónis Samu neve a dadai járás második alszolgabírói posztjánál harsant fel, és Porkoláb János, Bekény Benedek, Miketz Ferenc, illetőleg Dogály György ellenében nyerte el a megyebeliek bizalmát. Esküdtje Sepsy István lett, aki többek között a nagyfalui fiatal egyik rokonát, Bónis Károlyt utasította maga mögé.²¹⁷ Végül Jászay Pál és bátyja, Sámuel is, aki ekkortájt Bereg vármegyében viselt harmadik altisztügyiési hivatalt, Szabolcs nagy számban kinevezett táblabíróinak sorába került.²¹⁸

Ami a történetek visszhangját illeti, idősebb Bónis leköszönő alispán bizonyosan nem tartozott az elégedettek közé. Miután május 5-én hazatértek Nagyfaluba, két vejével, Bernáth Gedeonnal és Máriássy Istvánnal egyfolytában csalódottságáról diskurált. Ezt a társaságukban tartózkodó Jászay igen kényelmetlenül élte meg, hiszen, mint naplójában írta, úgy kellett kenyéradójának, Teleki főispánnak becsületét védelmeznie, hogy közben vendégvoltáról sem feledkezhetett meg. A házigazda kifogásainak részleteit nem ismerjük, de leköszönő beszéde ad némi támpontot. Ebben többször is kinyilatkozta, tiszta körülmények között bonyolódó választásban bízik, a hely méltóságának mindenkori szem előtt tartásában, illetőleg abban, hogy a megye rendjei csak olyanokat tüntetnek ki bizalmukkal, akik a hivatalviselésre nem

Választások Magyarországon. Kísérletek a vármegyei tisztújítások „megreformálására” (1810–1821). Levéltári Közlemények 80. (2009) 133–136.

²¹⁴ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 63. k. 1832. évi jkv. 689. sz.

²¹⁵ Uo.

²¹⁶ JPN IX. Uo. (1896) 1. sz. 114.

²¹⁷ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 63. k. 1832. évi jkv. 716. sz.; 725. sz.

²¹⁸ Uo. 736. sz.

csak tehetséggel, de valóságos akarattal is bírnak. Viszolygását és megvetését fejezte ki a kismemesség manipulálásának szándékával kapcsolatban, és teljes tekintélyének, valamint hatalmának bevetését ígérte az esetleges rendbontások megfékezésére.²¹⁹ Mint láttuk, a kállói események még csak hozzávetőlegesen sem az öreg Bónis által óhajtott szellemiségben zajlottak, így szinte biztosra vehető, hogy csalódottsága legalább részben innen eredt. Jó volna ismernünk fia álláspontját is, de ő, legalábbis ezen a napon, nem kapcsolódott be a vitába, „*többsnyire mindig az anyjánál s Karolin testvérénél levén*”.²²⁰ Bár Szabolcs ismét alaposan bizonyította, hogy a municípiumok működésében az egyéni érdekérvényesítési törekvés olykor nem ismert határokat, azt a pletykát, miszerint Teleki csak azért tette meg Patayt viceispánná, mert négy ántalag aszúbort küldött fel neki Pestre, Jászay mégis a legnagyobb butaságnak és tanulatlanságnak minősítette.²²¹

5. Házasságkötés és családalapítás

A frissen alszolgabírónak választott Bónis Samu első munkanapjai az időtöltés jellemző módjait illetően túl sok változást nem hoztak. Május 7-én a reggeli után agarászásra támadt kedve, majd délután a Bekényéknél vendégeskedőkkel ült kártyához. Vármegyei karrierjének elindulása után, 22 évesen, ugyanakkor alighanem magánéletét is rendezni kívánta, a nősülés szándékát komolyan napirendre tűzve. Május 9-én követte Jászyt Abaújba, ahol Erzsébettel „*egész délután többsnyire együtt szerelmeteskedtek*”.²²² A naplóíró megnyilvánulásaiából, illetőleg abból a szerető és odaadó hangnemből, ahogyan a későbbi feleség memoárjában „*Sámueljéről*” írt, nincs okunk feltételezni, hogy házasságuk alapvetően nem az egymás iránt érzett vonzalomból táplálkozva jött volna létre. Más kérdés, hogy a nagyréti Darvasok is beletartoztak a környékbeli nemesség azon jómódú, felső rétegébe, melynek társadalmi rangjával kapcsolatban nem merülhetett fel kifogás.²²³ Bár a május eleji ongai romantikázás részleteit nem ismerjük, nem kizárt, hogy a végső elhatározás épp ekkor született. Jászay ugyanis június 7-én feljegyezte, hogy apjától azt hallotta, Samu ismét

²¹⁹ Uo. IV. A. 1. b. 32. cs. Nr. 329. 1832. /974. d./ – Bónis Sámuel első alispán hivataláról a tiszti szék építése előtt lemond, s a tiszti kartól búcsút vesz.

²²⁰ JPN IX. Uo. (1896) 1. sz. 115.

²²¹ JPN XII. Uo. (1896) 4. sz. 486. Az ántalag Tokaj környékén használt kisebb boroshordó, térfogata közelítőleg 75 liter.

²²² JPN X. Uo. (1896) 2. sz. 242.

²²³ Bónis nejeének öccse, Darvas Imre az 1845-ös földkönyv tanúsága szerint Onga határában 260 holdat birtokolt. Figyelembe véve, hogy a családnak más községekben is voltak nemesi javai, illetve bátyja Antal is vele azonos atyai örökség birtokába léphetett, a leánygyermekeket illető juttatások ismerete nélkül is feltételezhető, hogy vagyoni helyzetük arányaiban legfeljebb csak kevéssel lehetett rosszabb annál, mint amire a fiatal Bónis számíthatott. *Takács László: Onga története. Onga Község Önkormányzata, 1998. 135.*

Darvaséknál járt, ahol sógora, Máriássy István megkérte számára Erzsébetet, az eljegyzést pedig csak azért halasztották pünkösöd másnapjára, mert jegygyűrű nem volt nála. A hírek megállták helyüket, mert június 11-én, hétfőn, midőn Jászay épp Gibárton egy bálon mulatott, az este folyamán beállított több vendég is, akik egyenesen Ongárról, Bónis Samu és Darvas Erzsébet kézfogójáról érkeztek.²²⁴ 1832-ben már magát az esküvőt is megtartották. A jeles esemény előtt Karpé Erzsébet azt írta lánya imakönyvébe: „*Im Glück Demut, im Unglück Mut!*”²²⁵ Az 1847–56 közötti időszakot érintő visszaemlékezéseinek tanulsága szerint Bónisné ezt a tanácsot valóban megfogadta, mert sorait olvasva egy kifejezetten alázatos, bátor, sokat próbált asszony élete rajzolódik ki előttünk.²²⁶ Sajnos a házasságkötés részleteiről Jászay Páltól már nem értesülhetünk, mert 1832. júliusban követte Teleki főispánt Bécsbe, ezzel végleg elszakadva a szabolcsi tájtól. Ráadásul rövidesen naplóiírási szokásával is felhagyott, így a Bónis életút következő szakaszainak megismerésében az ifjúkori magánéletről és az életmódról sokat eláruló, érdekes adalékok helyett főként már csak a vármegye hivatalos dokumentumaira hagyatkozhatunk.

A házasságkötés után a fiatalok a tétai birtokrészre költöztek, míg Nagyfalu ura az édesapa halála után Bónis Sámuel öccse, Barnabás lett. Az édesanya, Dániel Borbála vele élt, de a szabadságharc alatt vejéhez, Máriássy Istvánhoz került Sajószentpéterre. 1850-ben itt helyezték végső nyugalomra. Egy 1896. április 28-án született feljegyzés szerint puha porkőből faragott síremléke már elomolva állt, szakadozott lapján alig lehetett kiolvasni a feliratot.²²⁷

A tétai birtokról nem sokat tudunk. Jászay említést tesz a falutól egy mérföldnyire található, „*anglus kerthez hasonló*” póka-hegyi pusztáról, valamint az itt tartott ménésről és gulyáról.²²⁸ Tét határa egyébként ekkoriban még felméréstelen volt, biztos adatokkal pedig a későbbi évekből sem rendelkezünk. 1836. december 22-én a kisvárdai járás másodalszolgabírója, Zoltán Ferenc arról számolt be, hogy a helység pontos kiterjedését megtudniuk nem sikerült, de a helyi földesúr (aki minden bizonnyal Bónis Menyhért lehetett) megelégedett azzal, hogy a falu kiterjedését a szomszédos Székely határával hasonló méretűnek tekintsék. Nem sokkal később, 1837. január 6-án Kállay Leopold táblabíró és

²²⁴ JPN XI. Uo. (1896) 3. sz. 368–369.

²²⁵ Boldogságban alázatosság, boldogtalanságban bátorság! Az idézet Christian Fürchtegott Gellert (1715–1769) német költőtől származik. *Bónisné D. E.*: Elmúlt idők i. m. 34.

²²⁶ Édesanyja, Karpé Erzsébet elveire máshol is hivatkozik. „A feleséget arra teremtette az Úr Isten, hogyha a férjét nehéz gondok nyomják, a feleség igyekezzen azon könnyíteni, s együtt viselje vele.” A memoártörredék alapján nincs okunk abban kételkedni, hogy ezt az intenciót bármikor is szem elől tévesztette volna. Uo. 48.

²²⁷ Szentpéteri üres fészek. Lévay József naplója. Szerk. Porkoláb Tibor. BAZ Megyei Levéltár–Herman Ottó Múzeum–Miskolci Egyetem Textológiai Műhelye, Miskolc, 2001. I. 67–68.

²²⁸ JPN VI. Uo. (1895) 2. sz. 226. – Naplóbejegyzés 1831. július 8-án, pénteken.

Pózner Antal főszolgabíró is kirendelték az ügyben, de Bónis Menyhért a Pap Ferenc földmérő által készített és „*Ibrányi Antal úrnál lenni állított földképet*” ekkorra sem kerítette elő, ehelyett azt kérte, hogy a téti határt hajszálpontosan a székelyivel egyenlő kiterjedésűnek, vagyis 2576 holdnak és 424 négyszögölnek tekintsék.²²⁹ Az 1843–44-es összeírás során tizenegy nemes családfőt írtak össze Téten. Bár a megye más részein a birtokolt telkeket is regisztrálták, itt, a kisvárdai járás harmadik szakaszában, ez elmaradt.²³⁰ Nagyfaluban a határ teljes kiterjedése 4900 hold volt. Ebből 631 holdat tettek ki a közönséges és úrbéri legelők, a fennmaradót pedig földesúri birtokként tüntették fel. Az összesen hetven nemesi telekből Bónis Barnabás messze a legtöbbet, 12 és $\frac{1}{3}$ -ot birtokolt (752 hold), emellett pedig királyi kisebb haszonbérletekből további 1010 Rft-nyi forint jövedelme származott.²³¹ Úgy gondoljuk, bátyjának is legalább ekkora vagyon fölött kellett rendelkeznie, amivel a szabolcsi bene possessionati középmezőnyébe tartozott.²³²

Nem találni nyomait, hogy a gazdálkodás Bónist bármikor is különösebben érdekelte volna. Felesége 1884-ben azt írta, a forradalom előtt Téten csak „*egy szerény kis ház*” állt, mert az építkezést mindig háttérbe szorította a közjóért való fáradozás és az abból eredő költségek. Feljegyzései szerint Bónis Sámuelnek mondása volt, hogy „*előbb születtem hazámnak s később házam népének!*”²³³ Önmagát ezzel szemben a gyümölcsfák ápolásával sokat törődő, szenvedélyes kertésznek vallotta. Ezek alapján úgy tűnik számunkra, hogy nem csak a háztartás, de a birtokkal járó terhek jelentős részét is ő cipelhette hitvese helyett.²³⁴

A fiatal házaspár első és egyetlen fiúgyermeké, a legifjabb Sámuel 1833-ban született. Tanulmányait Sárospatakon, majd Debrecenben végezte. Gyermekkor nem alakult könnyen. Anyja úgy emlékezett rá, mint aki „*egy jó fiú, de akinek az atyai nevelés nagyon szükséges lett volna.*”²³⁵ A forradalom előtti években, amikor Bónis még huzamosabban tartózkodott otthonában, feltehetően törekedett is erre. Tudjuk például, hogy 1846-ban a nála

²²⁹ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 37. cs. Nr. 67. /1029. d./ – Küldöttségi jelentés a nemesi javak összeírása tárgyában.

²³⁰ Uo. 46. cs. Nr. 152. /1185. d./ – Az összeírásban említett tizenegy nemes családfő: Bónis Menyhért, Bónis Sámuel, Bersenyi László, Bersenyi Antal, Bihari István, Csögley László, Czékus Pál, Éva Mihály, Éva András Keresztuti Dániel, valamint Szakátsy József.

²³¹ Uo.

²³² Uo. – Referenciaként szolgálhatnak az alábbi adatok: Patay István (1830-ban, valamint 1832–33-ban országgyűlési követ, 1832–38 között alispán) egy 1832-es osztálylevelével tanúsága szerint 2548 holdnyi birtokkal rendelkezett. Kállay Péter örökösének osztatlan javai 1844-ben 4747 holdra rúgtak, míg a familia más tagjai alig rendelkeztek 500 holdat meghaladó birtokkal. Kállay Gergely (1832–36 között alispán) 230, míg Bónis 1847–48-as követtársa, Kállay Menyhért csupán 76 holdnyi birtokot tudhatott magáénak.

²³³ *Bónisné D. E.*: Elmúlt idők i. m. 78. A mondás eredete François Fénelon (1651–1715) francia érseknek, moralista írónak tulajdonítható.

²³⁴ Uo. 63. A gyümölcsfák jelenlétét erősíti, hogy Fényes Elek is feljegyezte, hogy Téten Bónis Sámuelnek „nevezetes pálinka-főző gépelye van.” – *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. Melyben minden város, falu és pusztá betűrendben, körülményesen leíratik. Kozma Vazul, Pest, 1851. III. 201.

²³⁵ *Bónisné D. E.*: Elmúlt idők i. m. 73.

vendégeskedő Dániel Gábor előtt is kimentette magát, csakhogy Sárospatakra utazhasson fia egyik vizsgájára.²³⁶ 1847-ben az alig tizennégy éves Samu szüleivel tarthatott Pozsonyba, a diéta helyszínére. A szabadságharc alatt, 1849-ben Perczel Mórtól kapott ígéretet, hogy nyargoncként mellé állhat. Végül mégsem ő, hanem Josipovich Antal vette maga mellé, és vállalta, hogy saját, Imre nevű fiával együtt gondozni fogja.²³⁷ A fegyverletétel után, debreceni tanulmányainak költségeit sokat szenvedő édesanyja kézimunkáinak árusításával próbálta előteremteni.²³⁸ Az önkényuralom éveiben a „*rebellis Bónis*” fiaként hivatalvállalásra nem számíthatott. 1858-ban vette feleségül négyesi Szepessy Ilonát. Neje családjának korai történetéről megoszlanak a vélemények, bizonyítható adatok pedig csak a 16. századtól vannak.²³⁹ Egy 1835–36-os vagyonfelmérés szerint nagyapja, a Miskolcon élő Szepessy László hétszobás lakóházzal és gyümölcsöskerttel rendelkezett. Szőlője volt a Kerthegyen, a Győri Oldalon. A városon kívül birtokkal bírt Szirmabesenyőn, Nyéken, Vakarácspusztán, Kistokajban, Tállyán, Alacskán, Ecséden, valamint a Békés vármegyei Bánrévén. Ráadásul, mivel testvére, „Vak” Zsigmond magtalanul hunyt el, az ő vagyona is László örököseire szállt.²⁴⁰ A század második felében azonban már távolról sem volt ilyen rózsás a Szepessyek helyzete, vagyonuk, Bónisékéhoz hasonlóan, rohamosan apadt, birtokaik szétaprózódóban voltak. A kiegyezés után legifjabb Bónis Sámuel Szabolcs vármegyében vállalt hivatalt a kisvárdai járás szolgabírójaként. Apját alig két évvel élte túl, hosszas betegeskedés után 1882. február 4-én halt meg Budapesten.²⁴¹ Özvegyére kilenc gyermeket hagyott, akik gondozásába még élő édesanyja, Darvas Erzsébet is besegített.²⁴² Közülük a nagyapa nyomdokaiba Bónis Sándor (1864–1939) próbált lépni. Az ő egykori tiszalöki választókerületében mint függetlenségi párti jelölt mérettette meg magát az 1905-ös képviselőházi választáson, de végül alulmaradt Pap Zoltán pesti ügyvéddel szemben.²⁴³

²³⁶ *Dániel G.*: A vargyasi Dániel család i. m. 146.

²³⁷ *Bónisné D. E.*: Elmúlt idők i. m. 50.

²³⁸ Az értékesítésben Kállay Amália volt segítségére, akiről visszaemlékezéseiben Darvas Erzsébet igen nagy szeretettel beszélt. Uo. 74.

²³⁹ Borovszky Samu úgy vélekedett, hogy a család az 1046-ban I. András által kivégeztetett Vata (Vatha) leszármazottja lehet. Ezzel szemben csak az tűnik biztosnak, hogy az ősök a 16. században a Debrecenhez közeli Szepesen kezelték két gazdaságot, és családi nevüket is innen vehették. Erről: *Tarczai Béla*: A négyesi Szepessy család története. In: A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve XLII. Szerk. Veres László – Viga Gyula. Hermann Ottó Múzeum, Miskolc, 2003. 310.

²⁴⁰ Uo. 313.

²⁴¹ Nyírvidék 3. (1882. február 5.) 6. sz.

²⁴² A kilenc gyermeket Darvas Erzsébet említi visszaemlékezéseiben. *Bónisné D. E.*: Elmúlt idők i. m. 79. Csoma József viszont a Bónis család leszármazási tábláin összesen tizenkét utódot tüntet fel, akik közül a felnőttkort hat élte meg. *Csoma J.*: Abauj-Torna vármegye i. m. 115.

²⁴³ *Zsoldos Ildikó*: Pártviszonyok és országgyűlési képviselő-választások Szabolcs vármegyében 1905–1906-ban. [Doktori értekezés] Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Miskolc, 2008. 90.

Bónis Samu és Darvas Erzsébet második gyermeke, Malvin kilenc évvel házasságkötésük után, 1841. május 28-án született Ongán. Férje 1860-ban a híres orvosprofesszor, Korányi Frigyes lett. Ez a házasság, akárcsak hűgának, Máriának a frigye, már egy teljesen megváltozott társadalmi helyzetben kötött, jól példázván az asszimilálódni vágyó zsidó értelmiség és a szilárd gazdasági alapjait elvesztő hajdani birtokos nemesség útkeresését. Korányi nagyapja, Friedrich Joachim Kronfeld egy bécsi bankár és hadiszállító volt. Fia, Sebald a császárvárosban orvosnak tanult, majd 1826-ban telepedett le Nagykállóban. Feleségével együtt 1837-ben áttért a római katolikus vallásra, majd 1848-ban felvette a Korányi nevet.²⁴⁴ Frigyes már a szabolcsi megyeszékhelyen született 1827-ben. Függetlenül attól, hogy Malvinnal kötött házasságában mennyire domináltak az érzelmek, a társadalmi érvényesüléshez mindkét család számára kitörési pontot jelentett kapcsolatuk.²⁴⁵ Korányi 1884. február 2-án nemességet nyert, és felvette a tolcsvai előnevet.²⁴⁶ Budapesten „igen díszes salont” tartott, amelyben megfordultak „nem csak az úgynevezett gentryből, de a highlifeből is.”²⁴⁷ Vagyis kijelenthető, hogy Bónisék, akik Világos és Josefstadt után szó szerint földönfutókká lettek, a Korányiakon keresztül tudtak visszatérni a hajdani előkelő nemes világot megidéző miliőbe. Az ezen az ágon született Bónis unokák közül mindkét fiú országos ismeretségre tett szert. Korányi Sándor (1866–1944) apja nyomdokain haladva orvosi pályára lépett, és 1909-ben átvette annak megüresedett belgyógyászati tanszékét. Ifjabb Korányi Frigyes (1869–1935) ezzel szemben visszatért a pénzügyek világába. Három ízben volt pénzügyminiszter, először az 1919–20-as zűrzavaros időkben, majd rövid ideig Bethlen István kormányában (1924. március 25.–november 15.), végül pedig Károlyi Gyula

²⁴⁴ Az áttéréssel kapcsolatos döntés pontos indítékait nem ismerjük, de azt bizonyosan leszögezhetjük, hogy ezzel a Korányiak előtt olyan karrierlehetőségek nyíltak meg, melyekre zsidó hitüként bizonyosan nem mutatkozott volna esélyük. Korányi Sebaldnak, valamint fiának, Frigyesnek pályáját mint az eredményes, sikereket megalapozó áttérés egyik legismertebb példáját említi: *Konrád Miklós: Zsidóságon innen és túl. Zsidók vallásváltása Magyarországon a reformkortól az első világháborúig.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2014. 496.

²⁴⁵ A genealógus Kempelen Béla úgy fogalmazott, Bónis Malvin és Korányi Frigyes házassága „akkor nagy feltűnést keltett megyeszerte.” Azonban mind ez a frigy, mind hűgának, Bónis Máriának házassága „tartós és szerencsés volt.” – *Kempelen Béla: Magyar zsidó családok.* Budapest, 1937–39. (reprint: Makkabi Kiadó, Budapest 1999.) I. 123–124.

²⁴⁶ Diszkrimináció, emancipáció–asszimiláció, diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. I. Szerk. Kovács I. Gábor. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012. 79–82. (Történeti elitkutatások–Historical elite research 8.)

²⁴⁷ Ezeket a kifejezéseket használja: *Schwarz Gyula: A budapesti társaság. Pallas Részvénytársaság, Budapest, 1886. 427.* Zavarba ejtően kevert hangnemű (ironikus, szarkasztikus, tárgyyszerű, olykor patetikus) munkájára hivatkozik: *Fabri Anna: „Eszmesúrlódások”: A 19. századi magyar közírodalom a (pesti) társaséletről.* Budapesti Negyed 12. (2004) 4. sz. 21–26.

miniszterelnöksége idején, 1931. december 16.–1932. október 1.). Emellett dolgozott a diplomácia világában is mint kétszeres párizsi és madridi magyar követ.²⁴⁸

Bónis Samu atyai közelségéből a legkevesebb egyértelműen harmadszülött gyermekének, Máriának jutott. A napvilágot 1847. augusztus 18-án látta meg. Alig volt héthetes, amikor szülei a pozsonyi diétára indultak, ő pedig anyja sógornőjénél, Darvas Antalné Péchy Katalinnál maradt. Később Miskolcra került, ahol Lossonczy András gyermekeivel együtt nevelkedett, mivel anyja „nyomorult anyagi viszonyai” nem tették lehetővé, hogy hazavihesse.²⁴⁹ Apját csak annak 1856-os szabadulása után látta viszont drámai jelenetek között, mivel Bónis nem ismerte meg az időközben felcseperedő leányt.²⁵⁰ Házasságát három nappal tizenkilencedik születésnapja után, 1866-ban kötötte Korányi Frigyes öccsével, Adolffal (1829–1889). Férje ügyvédként ténykedett, a Magyar Északkeleti Vasút jogtanácsosa, majd vezérigazgató-helyettese volt, fővárosi virilista. Lakásuk egy 1882-es címjegyzék szerint Budapesten, a Váci körút 51. szám alatt állt, de halála előtt már Pécelen élt.²⁵¹ Ezen az ágon Bónis Sámuelnek öt unokája született.²⁵²

A rendelkezésre álló, főként tényszerű adatokból nem tudjuk megállapítani, Bónis Sámuel mennyire volt jó, gondoskodó édesapa. Biztosan csak annyit mondhatunk, gyermekei politikai pályafutásának legintenzívebb periódusában, majd hatéves raboskodása alatt voltak kicsik, így a családfő jelenlétét többnyire nélkülözniük kellett, ezért támaszt inkább anyjukban, Darvas Erzsébetben találhattak.

6. Bónis Samu mint kezdő megyei tisztségviselő

Az 1832. május 4. és az 1836. június 15. közötti, bő négy évig tartó időszakban, amikor a fiatal Bónis alszolgabíróként dolgozott, huszonnyolc olyan bejegyzést találunk a megyei protokollumban, melyben neki kellett eljárnia. Megoszlásuk jól mutatja, milyen széles spektrumban mozogtak a szolgabírók kötelezettségei. A legnagyobb arányt a különféle polgári peres ügyekben, hivatalos személyként történő közreműködés tette ki. (Ügyvédvállás, biztos meghatalmazása, érdekelt felek értesítése adóssági perben, mezőgazdasági tevékenységgel összefüggésben okozott károk és panaszok, árvákat illető javak kiadása,

²⁴⁸ Bónis Malvin és Korányi Frigyes további lánygyermekai: Korányi Malvin és Anna. Utóbbi festőművész lett, a Magyar Képzőművésznők Egyesületének elnöke. Lásd: Diszkrimináció, emancipáció i. m. 79.

²⁴⁹ *Bónisné D. E.*: Elmúlt idők i. m. 73.

²⁵⁰ Uo. 77.

²⁵¹ Budapesti cím- és lakjegyzék 2. A bejelentési hivatal hiteles adatai alapján. Franklin Társulat, Budapest, 1882. 54.

²⁵² A legidősebb, Ilona apja halálakor már férjezett volt, Kolosváry Lajos fogalmazóval lépett házasságra. A család további gyermekei voltak: Korányi Lilla, Mária, Ella és ifjabb Adolf.

válóperes békeltetés, stb.) Ezt követték a közbátorsági ügyek, melyek többnyire tolvajlással (főként lovak lopása), illetve orgazdasággal álltak összefüggésben. Nagyságrendileg hasonlóan alakultak a közigazgatási eljárás kategóriájába illeszthető, rendkívül szerteágazó köteleességek. Például ide soroljuk az olyan ügyeket, amikor középület helyreállításáról kellett intézkednie, vagy épp az anyafarkasok kilövése után járó jutalom kifizetését kezdeményezte. A feladatok között negyedik helyen a büntetőügyekkel kapcsolatos teendőket találjuk. Ezzel összefüggésben főként tanúkat kellett felkutatnia, majd arról kellett gondoskodnia, hogy azok a megyebeli gyanúsítottakkal együtt eljussanak az őket idézni szándékozó vármegye fenyítő törvényszéke elé. Végül munkakörébe beletartoztak még különféle katonai ügyek és a járási adószedés körüli problémák.²⁵³

Azok az átfogó rendszabások, melyek nem csak néhány általánosságot és egyedi esetre vonatkozó eljárási utasítást tartalmaznak, csak Bónis hivatali idejét követően, 1840. augusztus 31-én, illetve 1846. február 23-án kerültek elfogadásra.²⁵⁴ Sajnos ezek születésének körülményeiről sem sokat tudunk, főként csak a készítésükben részt vevő bizottság tagjait ismerjük (utóbbiban szerepet kapott az akkor már vezető vármegyei politikusnak számító Bónis is), továbbá, hogy a szabolcsiak más megyékkel is levelezést folytattak a tárgyban, az 1846-os statútumhoz például Pest, Zemplén és Borsod megyéktől is kértek mintákat.²⁵⁵ Feltétezhető ugyanakkor, ha az említett szabályzatokba be is kerültek a kor igényeihez és a törvényi változásokhoz alkalmazkodó újítások, a tisztviselők kötelességeinek megállapításánál mégis elsősorban a régóta gyakorlatban lévő szokásokból indultak ki. Vagyis Bónis Sámuel 1832–36 közötti szakaszbeli szolgabírósa során nagyjából ugyanazokat a szerteágazó munkákat végezte, melyeket e néhány évvel későbből származó statútumokban is megtalálunk. Az 1846-os rendelet például hasonlóan osztályozza az alszolgabírók feladatkörét, mint arra Bónis jelentéseiből, az 1832–36 közötti jegyzőkönyveket áttekintve, mi is következtethetünk. Egy személyben testesítették meg a törvénykezési személyt, a közbátorsági (közrendre) felügyelőt, a közigazgatási eljárást, valamint az adóügyekben illetékes közreműködőt. Elsőszámú összekötő pontot képeztek a községek és a vármegye között. Minden vonatkozásban felügyelték a települési előjárók munkáját, az alapfokú oktatás helyzetétől kezdve az árvák sorsának alakulásán át a járvány- és népegészségügyi intézkedésekig. Rendfenntartóként rájuk hárult például valamennyi országos

²⁵³ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 63. k. 1832. évi jkv.– 69. k. 1836. évi jkv. – Az összesítés a nemesi közgyűlés jegyzőkönyveinek a hivatali időszakokra vonatkozó áttekintésével készült.

²⁵⁴ Szabolcs vármegye hivatalsszervezetét a reformkort érintően részletes tárgyalja: *Láczay M.*: A megyei önkormányzat i. m. 177–194.

²⁵⁵ Uo. 186–187.

vásár koordinálása, a gazdasági visszaélésekkel (például önkényes árszabás, áruvisszatartás) szembeni intézkedések, a köztörvényes bűncselekmények felgöngyölítése, a gyanús halálesetek kivizsgálása vagy épp a csendháborítások (kocsmai tivornyázások, verekedések) megfékezése. Mindemellett pedig az adókiivetésben, az adószállítás körüli feladatokban is bőven akadt munkájuk.²⁵⁶

Csak minimálisan állnak rendelkezésre olyan adatok, melyek Bónis alszolgabíróként végzett munkája minőségére engednek következtetni. A protokollumba került 28 hivatalos esetből kettő kapcsán találkozunk olyan megjegyzéssel, mely azt jelzi, hogy kötelességére esetleg többször kellett emlékeztetni. A szövegkörnyezet tanúsága szerint 1835. december 11-én kelt levelében Zemplén vármegye már nem először kérte, hogy egy Balogh János nevű lótolvaj „*ügyének tökéletes elítélhetése tekintetiből polgári lakos Novák nevezetű tanút folyó esztendő [1836. – K. Z.] februarius 17-ki napján tartandó fenytő törvényszékük eleibe kihalgatás végett általrendeljék.*”²⁵⁷

Egy másik eset 1836. május 2-áról ismeretes, amikor a kállói közgyűlés dokumentumaiból ismét egy apróbb hiányosságra deríthetünk fényt. Eszerint Bónis Samu két megyebeli tehénlopással meggyanúsított tolvaj, bizonyos Szikszay György, valamint a gróf Andrassy család gulyásnéjaként említett, tiszadobi Nagy Andrásnénak a Zemplén megyei fenytő törvényszék elé segítségért nem tett meg mindent. Feladatára a szabolcsi rendek ezért ismételten emlékeztették, hogy amennyiben a „*hivatalos tudósításban lévő kérelemnek ha még azonnal eleget nem tett volna*”, feltétlenül cselekedjen.²⁵⁸

Tekintve mindazt, hogy folyamatosan találni olyan adatokat, mely szerint sok szabolcsi tisztviselő igen felületesen végezte munkáját, sőt 1842 tavaszán a magistratus tagjait még arra is fel kellett szólítani, hogy a közgyűlésen egyáltalán megjelenjenek,²⁵⁹ ez a két apróbb megrovás azt erősíti, hogy Bónis fiatal és kezdő közszolgaként többségében igyekezett feladatait becsületesen végezni. A négy év alatt neve mindössze négyszer hiányzik a congregatio generalisokon fősorakozó megyei előljárók közül. Azt pedig nem tudhatjuk,

²⁵⁶ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 91. k. 1846. évi jkv. – Szabolcs vármegye 1846. február 23-i statútuma a szakaszbeli szolgabírók kötelezettségeit az említett négy jogkörbe illesztve (törvénykezési személyként, közbátorságra ügyelőként, közigazgatási személyként és közadózás tekintetéből) összesen 48 pontban sorolja fel. Terjedelmét tekintve ez több, mint az első alispáni hivatal 16 pontban, a jegyzőség 25 pontban, a tisztügyészség alig 11 pontban vagy a főszolgabírók 15 pontban összesített feladatai. Természetesen annak kimutatását, hogy az egyes feladatkörök valójában mennyi munkát róttak viselőjükre, csak további, szempontunkból indifferens kutatások erősíthetnék meg. A szakaszbeli szolgabírók feltehetően nagyfokú leterheltségét mindenestre erősíti, hogy Szabolcs vármegye a járasonkénti kettő helyett a Helytartótanács engedélyével 1841-ben három, 1844-ben pedig már négy alszolgabírói szakaszt alakíthatott ki, összesen 146 települést osztva el közöttük.

²⁵⁷ Uo. 69. k. 1836. évi jkv. 17. sz.

²⁵⁸ Uo. 492. sz. – Az 1836. május 2-án kezdődött közgyűlés jegyzőkönyve.

²⁵⁹ Pók J.: Szabolcs megye társadalmi, politikai viszonyai i. m. 166.

hogy az elhanyagolható számú távolmaradás mögött nem állt e valamilyen objektív akadályoztatás. 1836-ban, amikor posztjáról leköszönt, a dadai járás második alszolgabírói hivatalának választásához érve Teleki József főispán kijelentette, hogy Bónis munkáját teljes igyekezettel és közmegelegedésre folytatta.²⁶⁰ Bevett szokásként kezelhető, hogy a jelentősebb tisztségek esetén, például egy alispáni székből történő távozáskor a jegyzőkönyvekben mindig helyet kaptak a köszöntő szavak, az viszont már ritkaságszámba megy, és feltehetően a Bónis család presztízisének tudható be, hogy a főkormányzó egy ilyen kisebb jelentőségű pozíció kapcsán is fontosnak tartotta a méltatást.

Bár a vármegye hivatalos dokumentumaival nem igazolható, hogy Bónis Sámuel kezdő politikusként személyesen hogyan viszonyult az országos eseményekhez, nem feledkezhetünk meg arról, hogy közéleti szerepvállalásának kezdete egybeesik az első reformországgyűlés időszakával. Mivel a tisztkar tagjaként ő is jelen volt a szabolcsi rendek diéta alatt folytatott tanácskozásain, röviden szükséges sorra venni, megyéjét elsősorban milyen kérdések izgatták, milyen szellemiséggel találkozva készülhetett arra, hogy három évvel később, 1839-ben már ő legyen a szabolcsiak egyik alsótáblai delegáltja.

Jászay Pál 1832. október 14-én jegyezte fel, hogy Teleki főispán reggel egy Patay alispánhoz szóló levelet adott neki letisztázásra, melyben első ízben igyekezett Szabolcs tudtára adni, hogy az udvar még a folyó esztendőben országgyűlés összehívását tervezi. A követválasztás meghirdetését személyes jelenléte mellett november 6-ra kérte,²⁶¹ amelyre a protokollum szerint, késlekedés nélkül, valóban ekkor került sor. Itt a rendek első követnek a „választandó fírfiak éránt tett felkiáltásokból bizonyosságot nem vehettvén” voksolás útján, 195 szavazattal Patay alispánt szavazták meg, míg társaként, immár pusztá felkiáltással, vajai Vay János táblabíróát küldték Pozsonyba.²⁶² Munkájuk mérlegét, illetve a korkérdések szabolcsi állását Takács Péter elsősorban Kossuth Országgyűlési Tudósításainak felhasználásával próbálta megvonni.²⁶³

Maga az 1832-es anyautasítás a reformok iránt elkötelezett szemléletről árulkodik. Ellentétben a korábbiakkal már egyértelműen túllép a hagyományos sérelmi politikán, és a követelések között több olyat is megfogalmaz, amely a társadalmi átalakulás, a polgári állam felé történő elmozdulás első óvatos lépéseiként értékelhető. A fő hangsúlyt a politikai nyilvánosság kiszélesítésének igénye kapta, azzal, hogy Szabolcs az országgyűlési napló

²⁶⁰ MNL SZSZBML Uo. 69. k. 856. sz. – Az 1836. június 14-én kezdődött tisztépítő szék jegyzőkönyve.

²⁶¹ JPN XIV. Uo. 1897. 2. sz. 244.

²⁶² MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 63. k. 1832. évi jkv. 1926. sz. – Az 1832. november 6-án kezdődött közgyűlés jegyzőkönyve.

²⁶³ Takács P.: Kossuth és Szabolcs i. m. 46–55.

kinyomtatását, a főrendi diárium bevezetését, valamint egy országgyűlési újság elindítását egyaránt zászlajára tűzte. Akárcsak korábban, a magyar nyelv használatának szélesítése melletti harcos kiállás 1832-ben sem hiányozhatott törekvéseik közül. Protestáns többségű megyeként nem meglepő, hogy a szabolcsi rendek a lelkiismereti és vallásszabadság biztosítására is hathatós lépéseket kívántak. Nagy szó, hogy a nemesi adóviselés tárgyában, amely az egész reformkor során a megye legérinthetlenebb bástyájának bizonyult, engedményeket céloztak meg, és követeket arra buzdították, hogy pártolják a diétai költségeknek a kiváltságosok által történő vállalását. Végezetül az is az utasítás javára írható, hogy áldásukat adták a rendszeres munkálatok tárgysorozatba vételére, ami mégiscsak a kor legátfogóbb, haladó szellemiségű programjaként értelmezhető.²⁶⁴

Fontos hangsúlyozni, hogy a törvényhatóság egy-egy diétára vonatkozó direktívája sohasem azonosítható a nemesség többségének akaratával. Sőt ellenkezőleg. Egészen bizonyos, hogy csupán azok az erőviszonyok tükröződnek benne, melyek a tisztkarban, illetőleg az utasítást készítő választmányban éppen uralkodtak. Az pedig ugyancsak a politizáló elit pillanatnyi megoszlásán múlott, hogy a küldöttségi véleményt sikerült-e a közgyűlésen is keresztülvinni, vagy a közélet iránt általában közönyt mutató, bocskoros nemesség aktivizálásával akár teljesen felülmúlni.²⁶⁵ Ha tehát az 1832 decemberében kezdődött országgyűlés szabolcsi szándékait nem is illetheti kifogás, ugyanez nem mondható el azokról, akikre nézeteik pozsonyi tolmácsolását bízták. Sem Patay alispán, sem az 1833 májusában helyébe küldött Jármy Imre főjegyző, sem pedig Vay János nem rendelkeztek olyan személyes kvalitásokkal, mellyel komoly tekintélyt és elismerést tudtak volna maguknak teremteni. Beszédeik meggyőző ereje, retorikai színvonala messze elmaradt attól a szinttől, amit Deák, Klauzál és Bezerédj mellett épp a szomszédos vármegyék követei, a bihari Beöthy vagy a szatmári Kölcsey tettek igen magasra. Jól lemérhető ez azon is, hogy Kossuth tudósításaiban, bár a mellőzéssel szándékosan megsérteni senkit sem akart, túl nagy figyelmet mégsem tudott Szabolcs követeknek szánni. Patay Istvánt mindössze tizenkétszer említette. A Vayra vonatkozó 108 hivatkozás, magát a számokat figyelve, már figyelemre méltóbb lehetne, ha viszont hozzátesszük, hogy ebből csupán három esetben idézte hosszabban is,

²⁶⁴ Pók J.: Szabolcs megye társadalmi, politikai viszonyai i. m. 168.

²⁶⁵ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 63. k. 1832. évi jkv. 1927. sz. – Utóbbi esetre a legjobb szabolcsi példát majd az 1843-as diétára adott utasításnál látjuk. Az 1832-es viszonylag haladó szellemiségű anyautasítás kidolgozásában egyébként Kállay Gergely második alispán elnöksége alatt a következő szabolcsi politikusok vettek részt: Kállay Kristóf, Zbiskó Imre főesperes, vajai és ibrányi Ibrányi Antal, gencsi és mihályfalvi Gencsy Lajos, tunyogi Korda László, nagylónyai Lónyay Pál, Kállai István, tahvári Tahy József, tunyogi Szűcs Dániel, lászlófalvi Eördög Péter, Inczedy György és tiszteletes Fazekas György táblabírók, valamint a tisztkar részéről a főjegyző (szolnoki Jármy Imre), a négy főszolgabíró (Szunyogh Sándor, Vay Dénes, Keltz János, Pózner Antal), a két főtisztviselő (Olasz Mihály és Zoltán Mihály), illetve két esküdt, Miketz Ferenc és Fejér József.

rögtön látható, hogy görcsös stílusával, erőltetett hasonlataival ő sem nyugózta le igazán a lapszerkesztőt. A 40-szer szerepeltetett, de felszólalása részletes bemutatására csak egyetlen alkalommal érdemesnek tartott Jármly Imrével ugyancsak hasonló a helyzet.²⁶⁶ Leszögezhető tehát, hogy a személyi oldal tekintetében Szabolcs megyében mutatkozott némi hiátus, így a következő nemzedék, köztük az ekkor még tanuló Bónis Sámuel előtt is bőven akadtak kihívások annak érdekében, hogy a törvényhatóság nézeteit markánsabban lehessen megjeleníteni.

Ugyan az 1832-ben megválasztott tisztikar mandátuma 1835-ben járt volna le, egy pusztító marhavész miatt, akárcsak az előző ciklusban a kolera okán, a restaurációra ismét csak jelentős késéssel került sor. Teleki főispán az 1836. május 24-én kezdődött közgyűlésben felolvasott levelében talán nem véletlenül szabott rövid terminust. Korábbi tapasztalataiból kiindulva elképzelhető, hogy a pártszervezésekre, korteshadjáratok előkészítésére fennálló időt így próbálta minimalizálni. A szabolcsiakat azonban sem ez, sem a közbejött pünkösdi ünnepek nem tudták meggátolni abban, hogy a reformkor időszakának legvéresebb, országosan is hírhedtté váló tisztépítését bonyolítsák le. Az 1836. június 13–14-i nagykállói események részletes feldolgozásával találkozhatunk a helytörténeti vonatkozású szakirodalomban.²⁶⁷ Alapos bemutatásuktól ezért eltekintve csupán a Bónis Sámuelre érintő vonatkozásokra kívánunk kitérni.

Az indulatok a két alispáni szék sorsa körül csaptak össze. Elsősorban Kállay Gergely második alispán neve fémjelezte azt a csoportot, amely az 1828 óta folyamatosan hivatalban lévő, inkább konzervatív beállítottságúnak mondható Patay István eltávolítását kívánta elérni. Ennek érdekében Kállay mindkettőjük jelöltségtől való visszalépését javasolta, a korábbi követek, Vay János és Jármly Imre javára. Mivel azonban törekvése nem talált kellő támogatásra, és Patay újabb első alispáni mandátumát nem lehetett megakadályozni, a tét a második vice comes-i hivatal lett, melyet a Kállay Gergely-párt Patay ellensúlyozására mindenképp meg akart tartani. Csakhogy Patayék itt is erős ellenjelöltet állítottak, méghozzá

²⁶⁶ Takács P.: Kossuth és Szabolcs i. m. 49–51.

²⁶⁷ Mindenekelőtt: *Bene János*: Tisztújítás Szabolcs vármegyében 1836-ban. In: *Acta Academiae Pedagogicae Nyíregyháziensis* 8/A. Marxizmus-leninizmus-történettudomány. Nyíregyháza, 1980. 33–63.; *Katona Csaba*: Botrányos tisztújítás a reformkori Szabolcs vármegyében – ahogy Kossuth látta. In: *Pro Patria. Tanulmányok*. Szerk. Kujbusné Mecsei Éva. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, Nyíregyháza, 2004. 139–156. (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai III. Tanulmányok 12.) Rajtuk kívül a véres tisztújítás eseményeit számba veszi: *Pók J.*: Választási küzdelmek i. m. 10–15.; *Takács P.*: Kossuth és Szabolcs i. m. 53–54. Lásd még: *Dombóvári Ádám*: Megyei választások és szabályozásuk 1830–1844. [Doktori értekezés] ELTE Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2011. I. 216., II. 393–395., 399., 418–419.; *Pajkossy Gábor*: Vármegyei tisztújítások, követválasztások és katonai segédlet a reformkori Magyarországon. In: *Homályzónák. Felvilágosodás és liberalizmus: tanulmányok Kecskeméti Károly 80. születésnapjára*. Szerk. Borsi-Kálmán Béla. Sík Kiadó, Budapest, 2013. 76.

Kállay Gergely rokona, Kállay Péter személyében. A végül botokkal is egymásnak eső nemesek a két Kállay táborából kerültek ki. A fizikai csapás inkább Kállay Pétert érte, a dühöngő tömeg június 13-án az ő kúriáját dülta fel, a politikai veszteséget ugyanakkor Kállay Gergely volt kénytelen elkönyvelni. Másnap az elrendelt voksoláson alulmaradt, hogy pontosan mennyivel, nem tudni, mert a zűrzavarban elfelejtették jegyzőkönyvbe iktatni.²⁶⁸

Bónis Sámuel a dadai járás leköszönő második alszolgabírójaként a megyevezetés apró pontjának számított még, azt mégis remekül ismerte fel, hogy egy olyan erőszakos tisztújítás után, ahol tízen életüket veszítették, százharmincöten pedig megsebesültek, nem lehet továbbra is hivatalban maradni. Még hozzá azért nem, mert a kállói vérengzéssel az egész restauráció tisztasága kérdőjeleződött meg. Pedig közvetlenül másnap, amikor hivatalához érve „*kijelentését leköszönvén*” magát a kandidálók sorából kihagyatni kérte, még nem is sejthette, az események visszhangja pontosan hogyan alakul majd.²⁶⁹ Az 1836-os történések elsősorban nem a tomboló erőszakkal bizonyultak rendkívülinek. Zászlókat lobogtató, leitatott kishemesi had nélkül, akik gyakran nem csak a lócákon pipázva kiabáltak, de sokszor az asztal tetején is hözöngtek, a korszak egyetlen fontos választása sem múlt el. Viszont Kossuth ekkor induló Törvényhatósági Tudósításainak köszönhetően az 1836. június 14-i atrocitás szokatlanul nagy publicitást kapott, hónapokra közbeszéd tárgya maradt, ezzel hosszútávon is kikényszerítve az elhatárolódást. Bónis tehát azzal, hogy egyáltalán nem vállalt közösséget az elválasztott magistratussal, mindenképpen jól járt, pedig elsőre akár úgy is tűnhetett, huszonhat évesen, a szerencsétlen események miatt, vármegyei karrierjének folytatódása törhet ketté, az előbbre lépés esélyétől eshet el. Nem tudjuk, 1836. június 15-i cselekedete mennyire volt önálló elhatározás, arról másokkal konzultált-e. Csak az biztos, hogy több példa is állt előtte. Mire a tisztválasztás az ő hivatalához ért, már heten is jelezték szándékukat, hogy korábbi közfeladatuk folytatása előtt elzárkóznak, vagy jelölésüket nem fogadják el.²⁷⁰

Az alszolgabírói működéssel történő szakítás természetesen nem jelentette a politikai érdeklődés feladását. A megyei közélettel való kapcsolatban maradásra kiváló lehetőséget

²⁶⁸ Valószínű, hogy a voksolás távolról sem zajlott tiszta körülmények között. Kállay Péter hamarabb eszmélő hívei az ellentábor tagjait a szavazásban is meggátolták. A protocollum viszont minderről csak annyit jegyzett fel, hogy Kállay Péter „a szavazatok többségével elválasztott.” – MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 69. k. 1836. évi jkv. 834. sz.

²⁶⁹ Uo. 856. sz.

²⁷⁰ A jelölést elsőként a főjegyzői hivatal választásánál annak korábbi viselője, Jármay Imre utasította vissza, majd ugyanezt tette lengyelfalvi Erős Lajos is. A nádudvari járás főszolgabírói posztjánál Szunyogh Sándor zárkózott el munkája folytatása előtt, míg a nyirbátori régióban Kállay Menyhért mondott nemet kandidáltatására. Az első alügyészi poszt aspiránsai közül Kastal Imre lépett vissza, míg az alszolgabírók közül a kisvárdai járásban Erős György, a nádudvariban Erdődy István döntött hasonlóan. – MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 69. k. 1836. évi jkv. 835., 837., 839., 847., 850., 855. sz.

jelentett a táblabírói cím, amit ekkoriban már minden jobb módú birtokos nemes megkapott, s amit 1832 óta Bónis Samu is birtokolt.²⁷¹ A július 20-i tanácskozáson, ahol Bónis is megjelent, mindenekelőtt a követi végjelentések felolvasására és megvitatására került sor. Ebben Vay János és Jármay Imre nem titkolták amiatt érzett csalódottságukat, hogy sok fontos indítvány a „*kormány de főleg a feő Rendeknek hideg részvétlenségükből*” adódóan elbukott.²⁷² Kapcsolódó végzésükben a szabolcsiak hét pontban gyűjtötték össze sérelmeiket. Elsőként azt nehezményezték, hogy a királyi hitlevél magyar nyelvre fordítását nem sikerült kivívniuk. Kifogásolták a főrendi napló hiányát, akárcsak azt, hogy az országgyűlés Pestre költöztetésére, valamint a király hazában lakására irányuló kéréseik nem találtak meghallgatásra. A jövő diéta feladatai között szorgalmazták a Pesti Magyar Színház ügyének újratárgyalását, a felállítani tervezett Ludovika Akadémia nevelési útmutatással történő mielőbbi ellátását, végül pedig a Műegyetem és a népnevelési ügy rendezését. Mindezen ügyek felszínén tartására egy küldöttség felállítását is elhatározták, amelytől annak megvizsgálását remélték, hogyan lehetne „*ezen szent cél legkönnyebben elérhető*”.

Látható tehát, hogy a tisztújítás körüli botrányból éppen csak kilábaló Szabolcs vármegye vagy pontosabban fogalmazva politizáló elitjének egy része a diéta végére is megőrizte 1832-es reformbarátságát. Bár a megfogalmazódó elégedetlenség elsősorban továbbra is a hagyományos sérelmi politizálásból táplálkozott, a régi rend lebontásának célja pedig még távolról sem állt össze koherens programmá, a polgári átalakulás első óvatos, talán még nem is tudatosított törekvései mégis gyökeret eresztettek. Számunkra mindez azért fontos, mert mutatja, hogy a haladás iránti nyitottságot a fiatal Bónis az atyai intenciók mellett az ilyen hangulatú közgyűlések alkalmával is magába szívhatta. Ha pedig ehhez még azt is hozzátesszük, hogy Kossuth Törvényhatósági Tudósításai szerint a megalakuló bizottságba Bónis is bekerült, akkor ez még inkább erősíti a történetek jelentőségét.²⁷³

A diétai ügyekkel való ismerkedés mellett a fiatal táblabíró előtt álló feladatok nagyrészt persze továbbra is szabolcsi vonatkozásúak maradtak. A július 20-án összeült közgyűlés egy másik testületben is számított Bónis munkájára. Kállay Miklós társaságában a

²⁷¹ Táblabírói kinevezését lásd: Uo. IV. A. 1. b. 32. cs. Nr. 903. 1832. /979. d./

²⁷² Uo. 912. sz.

²⁷³ Az 1836. évi Protocollum a 913–919. számokon kelt bejegyzésekben taglalja a megye hét pontból álló végzését. Ezek közül az utolsó (919. sz.) említi ugyan a felálló küldöttséget, de tagjait nem sorolja fel. A következő 920. számú bejegyzés a megyei börtönviszonyok helyzetéhez kapcsolódik. Itt ismét szerepel egy megalakuló bizottság, immár nevesítve. Kossuth Törvényhatósági Tudósításainak 11. száma jókora késéssel, november 19-i keltezéssel számol be a júliusi nagyállói eseményekről. Ebben Inczedy György megyebeli tudósító arról számol be, hogy a börtönviszonyok tárgyalását „ugyanazon küldöttségnek” hagyták meg, amely az országgyűlésen orvosolatlanul maradt tárgyak ügyében alakult. – Ifjúkori iratok. Törvényhatósági Tudósítások (a továbbiakban: KLÖM 6). S. a. r. Barta István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. 800. (Kossuth Lajos összes munkái 6.)

kisvárdai járás harmadik szakaszában a nemesek által használt jobbágytelkek összeírását kellett koordinálnia.²⁷⁴ A következő hónapokban pedig ugyancsak rendszeresen bukkan fel neve a közgyűlési jegyzőkönyvekben, jól mutatva, hogy a seregyeni táblabíró sorában Bónis a kifejezetten aktív, különféle jogszolgáltatási megbízásokkal mindig terhelhető embernek számított. Az 1836. augusztus 29-én kezdődött tanácskozáson őt is felkérték egy Ibrány községben történt rendbontás kivizsgálására,²⁷⁵ majd szintén neki kellett ítélnie Viss helység (ma: Borsod-Abaúj-Zemplén megye) két birtokosának, Özvegy Miskolczy Péterné Pap Zsuzsannának, illetőleg Szakácsy Györgynek a Törökér nevű határrészben lévő kaszáló használata körül támadt vitájában.²⁷⁶ Végül a november 7-i törvényszékre alispáni meghívást kapó 12 feljebbviteli bíró között is olvashatjuk nevét.²⁷⁷

A megye életében nagy fontossággal bírt az a közgyűlés, amely 1837. február 13-án vette kezdetét. Jelentőségét az adta, hogy az előző évi botrány után felállított küldöttségnek ekkor kellett beszámolnia, milyen óvintézkedéseket javasol a hasonló esetek megakadályozására. A tárgy fontosságát érzékelteti, hogy az alkalomra Teleki József főispán is Nagykállóba érkezett a tanácskozás személyes elnöksége alatt történő megtartására. Ez az utolsó olyan esemény, amelyről a hivatalos Protocollum mellett még Kossuth Törvényhatósági Tudósításaiból is értesülhetünk. A beszámoló annak befejező, május 21-i számában látott napvilágot.²⁷⁸ Innen tudjuk, hogy a rendek között már abból is óriási vita kerekedett, hogy a vizsgálatot lefolytató delegáció véleményezze-e a véres restaurációt, vagy pusztán jelentését adja be. Végül a többség, a rendek kollektív érintettségére hivatkozva, az utóbbi mellett határozott. A Patay István első alispán köré csoportosuló (pl. Patay László és Eördögh Péter főszolgabírók) mindenféle rendszabályt elutasítottak, a katonai erő alkalmazását pedig különösen aggályosnak tartották. Álláspontjukat azzal támasztották alá, hogy a megye az országgyűlési ifjak elfogatása kapcsán is sérelemnek minősítette a katonai fellépést, amit ha a tisztválasztási kihágások esetén helyben hagyta, akkor önellentmondásba keveredne. A jelenlévők többségét viszont ezek az érvek nem győzték meg, és Lónyai Pál táblabíró felszólalása nyomán rendszabást sürgettek. Az így mégiscsak szóba kerülő intézkedési csomag magját egy harmincfős előkészítő bizottság felállítása jelentette volna, melynek alkalmi tagjait kandidálni nem szándékozó, *„igazságszeretetről s részre nem*

²⁷⁴ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 69. k. 1836. évi jkv. 934. sz.

²⁷⁵ Uo. 70. k. 1836. évi jkv. 1176. sz. – 1836. augusztus 14-én Ibrányban a falubéli lakosok egy része a községi eljárásokra támadt, azokat tettlegességig bántalmazta, majd a bírót felprédált kúriájából hajánál fogva kirángatta. A pazonyi Elek Mihály elnöksége alatt kirendelt törvényszékbe delegáltak között találni Bónist.

²⁷⁶ Uo. 1281. sz.

²⁷⁷ Uo. 1283. sz.

²⁷⁸ KLÖM 6. 1034.

hajlásról” ismert táblabírókból javasolták összeválogatni. E felvetés elhangzása után hágott a vita a tetőpontjára. Inczedy György tudósító szerint „*nagyobb lett a zaj és lárma, mint valaha.*” A tisztikar részéről Zoltán Mihály ragadta magához a szót, aki azt a meglátását hangoztatta, hogy egy ilyen delegáció felállítása majdnem olyan nehézségekkel járna, mint maga a tisztújítás. Nyilván azt a reformpártiak is tudták, hogy a törvényhatóság igazi tekintéllyel bíró politizáló elitjéből egyszerűen lehetetlen mindenféle érintettségtől, családi, rokonsági összefonódásoktól mentes testületet összeválogatni. Talán némelyek már azt is felismerhették, hogy a problémák az intézményi rendszer idejemúltságából fakadnak, de erről sajnos nem rendelkezünk forrásokkal. Csupán azt tudjuk, hogy az előkészítő bizottság ötletét Teleki főispán is pártfogásába vette, és mások mellett Bónis Sámuel is támogatta.²⁷⁹ A körülmények végül még a felszínes, porhintő akcióterveknek sem kedveztek. A totális káosz épp a fiatal nagyfalui ügyvéd rokonának, Bónis Menyhértnek szavai után uralkodott el, aki nehezményezte, hogy a „*jó rend behozásának csak a tisztikar szegezi magát ellene*”. A megszólítottak többsége egész egyszerűen faképnél hagyta a tanácsstermet, Teleki főispán pedig másnap sem tehetett egyebet, mint a haladóbb szellemiségű táblabírók kérését megfontolva, bizonytalan időre elnapolta a tárgykör rendezését.²⁸⁰

Bónisék vereségét persze nem az eredményezte, hogy a szóba került előkészítő küldöttség hatékony működése mellett nem lehetett valódi érveket felsorakoztatni. Az okokat sokkal inkább abban kell keresnünk, hogy a gazdaságilag hanyatló, kiszolgáltatott köznemesség soraiban működésbe lépett a hatalomhoz húzás törvényszerűsége. A reformerőknek nyilvánvalóan be kellett látniuk, hogy a megyevezetéstől önként vállalt távolmaradásuk jelentősen gyengíti politikai érdekérvényesítési képességüket. A Patay-csoport azzal, hogy minden számottevő tisztséget birtokolt, látványosan jobban teljesített a közgyűlési tömeg mozgatásában. Aligha járhatunk tehát távol az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy a Zoltán János, Erős Lajos, Elek Mihály, Bónis Sámuel körül szerveződő erők számára az 1837. februári közgyűlés fontos adalék lehetett ahhoz, hogy a következő tisztújítás alkalmával az elvi elzárkózás álláspontját feladva beszálljanak a tisztválasztási küzdelembe.

A másik oldalon persze Patayék sem arattak totális győzelmet. Az erőszakos tisztújítás emléke a legitimációs problémákat folyamatosan ébren tartotta, az általános felháborodás miatt a megyevezetés akadozott. 1837. április 17-étől kezdődően a

²⁷⁹ Uo. 1036. – Inczedy tudósításában a támogatók között Bónis mellett név szerint említi Vay János korábbi országgyűlési követet, pazonyi Elek Mihályt, szolnoki Jármay Imrét és csepei Zoltán Jánost, akik mindnyájan a Patay-párt nyílt ellenlábasainak számítottak, és akik Bónishoz hasonlóan ugyancsak elzárkóztak a tisztikar munkájában való részvételtől.

²⁸⁰ Uo. 1037.

köztanácskozásokban Patay már nem elnökölt többé, azok inentől Kállay Péter második alispán vezetésével kerültek lebonyolításra. Az ekkor induló időszak érezhetően átmeneti jelleget öltött. A legfontosabb erőfeszítések továbbra is a rendi alkotmányvédelemmel álltak összefüggésben. Augusztusban a Helytartótanács egyik felszólítása borzolta a kedélyeket. Ebben arra kérték Szabolcsot, hogy 1809. évi rendelkezésüket betartva tartózkodjon a haszontalan és ártalmas levelezések folytatásától.²⁸¹ Ez persze olaj volt a tűzre. Például ugyanezen, 1837. augusztus 28-i gyűlésén a megye is örömmel fogadta Pest megkeresését annak a tiltakozó delegációnak ügyében, amit október 1-jére Pozsonyban terveztek összehívni, hogy onnan induljon Bécsbe a felségsértéssel vádolt országgyűlési ifjak ügyében indított per tárgyában.²⁸² A megye kikérte magának, hogy a „küldöttségnek felvállalása a törvényes fenytés terhe alatt” megtiltasson, és kemény hangvételű végzésében leszögezte, hogy a „törvényes határozások tétele gyakorlatával tovább is élni fognak, s azt el nem esmérük, hogy az egyes személyeket a megye határozásaiik telljesedésébe való vételétől eltiltani lehessen.”²⁸³

Kossuth felségsértési ügyében Bónisék szintén hallatták szavukat. 1838. március 5-én aggodalommal fogadták a hozzájuk érkezett leiratot, különösen annak szóhasználatát, miszerint „*öszve szövetkezés gyanújával*” terheltetnek. A közgyűlési tárgyaláson megismételték, hogy az érintettől elvonatkoztatva felháborodásukat csupán az eredményezte, hogy nemesi jogállású személyről lévén szó, az elfogadás körülményei törvénytelenek voltak. Ezen túl egy véleményadó küldöttség felállításáról is döntöttek, aminek azt kellett vizsgálnia, hogy a királyi parancsolatban hivatkozott törvények milyen összefüggésbe hozhatóak a Kossuth-üggyel. Bónis Sámuel mellett Jármay Imre, Zoltán János, Elek Mihály, Erős Lajos is a küldöttségbe került, miközben a Patay-oldalt a még hivatalban lévő tisztikar néhány tagján kívül táblabírók nem képviselték.²⁸⁴

Az 1838-as esztendő legfontosabb fordulató a tavaszi rendkívüli tisztújítás jelentette. Bár a hivatalnokok rendes mandátumából még közel másfél esztendő hátra lett volna, a „*közben jött körülmények miatt*” erre mégis a lehető leggyorsabban sort kellett keríteni.²⁸⁵ Az 1836-os béklyó mellett ugyanis még egy újabb botrány árnyékolta be a regnáló magistratus tekintélyét. Patay István fia, László, aki 1832–36 között második aljegyző volt, majd pedig a

²⁸¹ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 73. k. 1837. évi jkv. 1629. sz.

²⁸² A pesti megkeresésre huszonkét törvényhatóság határozott úgy, hogy 1837. október 1-jén Pozsonyba kívánja delegálni megbízottját, az ifjak ellen indított perben megfogalmazódó közkívánságok tolmácsolására. *Szász Géza*: Kossuth Lajos elfogatósa és perének első szakasza a francia kortárs szemével. AETAS 18. (2003) 3-4. sz. 113.

²⁸³ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 73. k. 1837. évi jkv. 1654. sz.

²⁸⁴ Uo. 75. k. 1838. évi jkv. 491. sz.

²⁸⁵ Uo. 1126. sz.

nádudvari járás főszolgabírója lett, a mikepércsi csárdában (Bihar vm.) elkövetett kicsapongó viselkedése után közönséges rabként, vasvillás emberek között került a debreceni szolgabíró elé. Esetleges hivatali felfüggesztésének ügyét 1837. november 27-én vette napirendre a nagykállói tanácskozás, de a parázs vita során megegyezés ezúttal sem született. Az ülést vezető Kállay Péter második viceispán egy idő után „*maga alól a széket kirúgván a tanácskozó termet egész indulattal*” egyszerűen otthagya, majd távozását követően a tisztikar jó néhány tagja is hasonlóan cselekedett. Az egybegyűltek többsége viszont nem törődött bele az ülés önkényes félbeszakításába, és szokatlanul messzire ment. Jármay Tamás táblabíró személyében új levezető elnököt választott, majd a közgyűlés folytatása során az uralkodóhoz címzendő felírásról határozott. Jegyzőkönyvbe foglalt álláspontjukban határozottan megfogalmazták, hogy végső soron ez a sérelem is „*a mind eddig büntetlen maradt tisztválasztáskori kihágásoknak özönéből eredett*”. Másnap Kállay bocsánatkérő szavai után az uralkodói közbenjárás indítványozásától végül elálltak ugyan, de a tisztikar iránti bizalom helyrehozhatatlan megingása ettől még tény maradt.²⁸⁶

Az 1838-as restauráció tétje egyértelműen a szemléletváltás volt. A korteskedések, hivatali visszaélések miatt országosan is hírhedtté vált Patay-éra után a kérdés úgy merült fel, Szabolcs vajon visszatérhet-e egy olyan nyugodt, kiegyensúlyozott időszakhoz, mint ami utoljára épp Bónis apjának alispánsága idején, 1828–32 között állt fenn. Teleki főispán a rendek előtt álló feladatot úgy fogalmazta meg, hogy a megye „*bemocskolt hírét ezúttal minden szennyől lemosandók lesznek.*”²⁸⁷ A rendelkezésre álló adatok alapján elmondhatjuk, a kitűzött cél megvalósult. Jelzésértékű, hogy az első alispáni székre éppen az a szolnoki Jármay Imre került, aki, mint a főjegyzői hivatal legesélyesebb várományosa, az 1836-os vérengzés után elsőként utasította vissza jelöltségét.²⁸⁸ A második viceispánná választott csepei Zoltán János (1804–52), bár már 34. életévében járt, korábban még semmilyen megyei tisztséget nem viselt. Ugyan házassága révén Patay István veje volt (neje Patay Katalin), nézeteit tekintve azonban nem tartozott apósa politikai holdudvarába. A főnótáriussá választott lengyelfalvi Erős Lajost szintén az 1836-os protestálók táborában találjuk. Végül ebbe a sorba illeszkedik Kállay Menyhért is, aki a kínos helyzetbe került Patay László nádudvari főszolgabírói hivatalát nyerte el. A jelentősebb posztokat szemlélve egyedülként Pózner Antal kisvárdai főszolgabíró és Bezdédy László házi főadószedő maradtak benn az új megyevezetésben is, tehát a tisztépítés teljes körű személycserékként történő értékelése aligha

²⁸⁶ Uo. 73. k. 1837. évi jkv. 2521. sz.

²⁸⁷ Uo. 75. k. 1838. évi jkv. 1156. sz.

²⁸⁸ Állíthatjuk ezt annak tudatában, hogy már az 1832–36-os tisztikarban is főjegyző volt, továbbá 1833-tól diétai követ.

túlzó állítás. Az ismertebb megyei politikusok közül tulajdonképpen Bónis maradt az egyetlen, aki a hivatalviseléshez nem tért vissza. Ő továbbra is megmaradt a megye egyik legaktívabb táblabírójának. Rögtön a tisztépítést követően már a kisvárdai járásban vállalt feladatot, mint a rovásos összeírás felügyelője.²⁸⁹ A megyeirányítástól való tartózkodása ellenére mégsem mondhatjuk, hogy az 1838-as változások politikai jövőjét nem befolyásolták. Éppen ellenkezőleg. Nyilvánvaló, hogy a következő diétán aligha lehetett volna követjelölt, ha Szabolcs vezetését többségében nem ellenzéki érzelmű politikustársai veszik kezükbe.

A politika első vonalába való belépésre pedig már nem kellett sokat várnia. A remélhetőleg rövid időn belül összehívásra kerülő országgyűléssel kapcsolatban a megye 1839. február 18-i közgyűlésén állította fel utasítást készítő küldöttségét. Ennek személyi összetétele meghatározónak számított, mert normális körülmények között azzal lehetett számolni, hogy javaslatait a majdani követválasztó tanácskozás legfeljebb apró módosítások mellett fogja jóváhagyni. A delegációban nem kerültek abszolút többségbe az ellenzékiek.²⁹⁰ Bár a belső erőviszonyokat pontosan nem ismerjük, valószínűsíthető, hogy például Dessewffy Emil gróf, aki ekkortájt még atyja büdsszentmihályi (ma: Tiszavasvári) birtokain élt, fékezően hathatott Bónisékra. Későbbi megnyilvánulásai alapján Eördögh Aloizról sem feltételezzük, hogy a sérelmi ügyeken és az alkotmányvédelmen túl valódi reformlépések pártolásában számítani lehetett volna rá.

Munkálkodásukra szűk három hónap állt rendelkezésre, mert 1839. május 7-én Teleki főispán már a követválasztás levezénylésére utazott Nagykállóba. Az esemény kapcsán rendelkezésre álló forrásunk arra enged következtetni, hogy Szabolcs megye folytatta az előző évi tisztújítással megkezdett, sajnos csak átmenetinek bizonyuló jó gyakorlatát, és ha akadt is némi korteskedés, ezúttal semmi esetre sem öltött olyan méreteket, amely a törvényhatóság reformkori történetének legsötétebb lapjaira kívánkozna. Ami Bónis követté választását illeti, úgy tűnik, ebben a szerencse is közrejátszott. Az összesereglettek között ugyanis hosszabb ideig a két alispán nevét lehetett hallani, miután viszont Teleki megkérdezte, ezt veheti-e úgy, hogy *„mindkettőjüket képviselőiknek elválasztani kívánják”*, már jól kivehetővé vált a megosztottság. Ekkor Jármy Imre első alispán ragadta magához a szót, és kijelentette, hogy *„bár nevét is némelyektől hangoztatni hallaná, de nyilvánvalóan kiveszi, hogy nem az egybeforrt közbizodalom kívánja”*, ezért a jelöltségtől önként visszalép. Nagyvonalú

²⁸⁹ Uo. 1171. sz.

²⁹⁰ A küldöttség ellenzéki érzelmű tagjainak tekinthetjük Bónis Sámuelen kívül a két alispánt, Jármy Imrét és Zoltán Jánost, a már igazi veteránnak számító korábbi követet, Vay Jánost, Kossuth egykori tudósítóját, Inczedy Györgyöt, továbbá a politikai ügyekben mindig komoly aktivitást mutató megyei főesperest, Zbiskó Imrét.

gesztusára azonban pártolói olyan hangosan mondtak nemet, hogy a főispán végül mégis jobbnak látta voksolásra vinni az ügyet. Változást ez sem hozott, Zoltán János második alispán „*tetemes többséggel*” lett a megye első követe. A Pozsonyt egyszer már megjáró Jármly ilyen módon megesett veresége után egyértelművé vált, hogy a másik kiadó helyre új embert kell találni. Ennek részleteit nem ismerjük, mert a Protocollum csupán annyit jegyzett fel az utókor számára, hogy „*Bónis Sámuel táblabíró felkiáltással elválasztott*”.²⁹¹

Ha nem is ismerjük Bónis megválasztásának minden előzményét, pályakezdésének erősségére és tipikusságára vonatkozóan a megye követválasztó gyakorlatából mégis érdemi következtetéseket vonhatunk le. Az 1790-től 1848-ig tartó rendi időszak tizennégy diétája során Szabolcsban összesen harmincegy követi mandátum sorsáról döntöttek.²⁹² A megbízatásokon mindössze tizennégy család osztozott, ráadásul úgy, hogy ezen belül is mindössze nyolc famíliához köthető a követségek nyolcvan százaléka. A Bónis család a többször bizalmat szerzők között is az előkelő második helyen áll. A rájuk eső négy mandátumtól csak a vajai Vayokra esik több mandátum (hat), ami ráadásul nem kettő, hanem három személy között oszlik meg. A vizsgált időszak során a Szabolcs vármegyében követséghez jutott huszonegy politikus közül tizenheten vagy megválasztásuk idején, vagy azt megelőzően fontos szerepet töltek be a tisztkarban. Más megyék gyakorlatához hasonlóan a leggyakrabban az éppen hivatalban lévő vagy korábban már alispáni tisztséget viselőket tüntették ki bizalmukkal a törvényhatóság kiváltságosai. (Öt hivatalban lévő és négy korábbi alispánt.) Valamivel ritkábban, de azért többször előfordult, hogy főjegyzőkre (négy esetben) és főszolgabírókra (három esetben) esett a megye választása. A korszak huszonegy ablegátusából mindössze négyet találni, akik korábban vagy megválasztásuk idején nem viseltek nagyobb presztízsű megyei hivatalt. Közülük külön érdemes kezelnünk gróf Dessewffy Józsefet, akinek tekintélye egyrészt rangjából fakadt, másrészt szabolcsi megbízatásait megelőzően Sáros és Zemplén megyék képviselőjében már három országgyűlést is megjárta.²⁹³ Másik végletként, de szintén sajátos eset ludányi Bay Ferenc aljegyző megválasztása, akit éppen Bónis 1844-ben megüresedett helyére delegáltak egy olyan helyzetben, amikor a diéta berekesztése már a levegőben lógott, továbbá az elsőként felkért Somossy Ignác főtisztügyiész a megbízatást elhárította. Ezen esetek lezámításával már csak Bónis Samu és Vay János tekinthető olyan politikusnak, akik neve mögé nem

²⁹¹ Uo. 78. k. 1839. évi jkv. 1078. sz.

²⁹² A tizennégy diétára huszonnyolc rendszeren megválasztott követet delegáltak, míg hárman követi lemondást követően, pótválasztás után nyerték el megbízatásukat. (Idő előtt tért haza a diétáról id. Bónis Sámuel 1826-ban, Patay István 1833-ban, valamint ifj. Bónis Samu 1844-ben.)

²⁹³ Dessewffy 1811-es szabolcsi megválasztására úgy került sor, hogy az akkori főispán, báró Splény Gábor nem is jelölte.

írhatunk jelentős megyei hivatalt. Azt is hozzátehetjük, hogy utóbbi idősebben és tekintélyesebb család sarjaként került a választók látókörébe.²⁹⁴ A diétákra küldött követek medián életkora, első megválasztásuk időpontját figyelembe véve, negyvenhárom és fél évre tehető.²⁹⁵ Kijelenthetjük, hogy a szabolcsi rendek többségében karrierjük csúcsán járó vagy már öszülő halántékú, hosszú ideje a megye közönségét szolgáló férfiakat küldtek az országgyűlésekre. Bónis Samu a maga huszonnyolc és fél évével a legfiatalabban megválasztott pozsonyi delegátnak számított. Bay Ferenc imént már említett sajátos helyzetét leszámítva harminc év alatt Bónison kívül senki nem kapott hasonló felkérést. A negyedik x felváltásáig is csupán hárman részesültek ebben a megtiszteltetésben, közülük Jármly Tamás úgy, hogy éppen Bónis Samu apjának félbehagyott követségét kellett továbbvinnie. Országos összevetésben Bónis első követsége már nem számít kiugróan korainak, bár így is bőven sorolhatunk olyan neveket, akik ennél jóval idősebben kaptak hasonló felkérést.²⁹⁶

Család neve	Mandátumok száma	A családból szabolcsi követséget viselők a követségük éveivel
vajai Vay család	6 mandátum	Vay István (1790–1791)
		Vay József (1802; 1805; 1807; 1811–12)
		Vay János (1832–36)
tolcsvai Bónis család	4 mandátum	id. Bónis Sámuel (1825–26)
		ifj. Bónis Sámuel (1839–40; 1843–44; 1847–48)
vajai és ibrányi Ibrányi család	3 mandátum	Ibrányi Farkas (1796; 1802)
		Ibrányi Miklós (1805)
nagykállói Kállay család	3 mandátum	Kállay Miklós (1807; 1808)
		Kállay Menyhért (1847–48)
csepei Zoltán család	3 mandátum	Zoltán Pál (1790–1791; 1792)
		Zoltán János (1839–40)
cserneki és tarkói Dessewffy család	2 mandátum	gr. Dessewffy József (1811–12; 1825–27)
báji Patay család	2 mandátum	Patay István (1830; 1832–33)
szolnoki Jármly család	2 mandátum	Jármly Tamás (1826–27)*
		Jármly Imre (1833–36)*
ludányi Bay család	1 mandátum	Bay Ferenc (1844)*
újbárai Désy család	1 mandátum	Désy Mihály (1808)

²⁹⁴ Vay János Rákóczi udvari főkapitányának, Vay Ádámnak egyenesági leszármazottja (ükunokája) volt. Ugyancsak János nevű apja alezredesi rangban állt, anyja pedig a gróf Teleki családból származott. Ő maga báró Vécsey János lányát, Katalint vette feleségül. A korábban négyszeres szabolcsi követtel, a II. József uralkodása alatt kibontakozó nemzeti ellenállásban fontos szerepet játszó Vay Józseffel (1750–1821) csak távolabbi rokonságban állt.

²⁹⁵ Hozzá kell tennünk, hogy számításaink során csak a Szabolcs vármegyében elnyert első követi megbízatást vettük figyelembe. Az egyéb jogcímen történő diétai részvételekkel (más megye követe, távol lévő főrend megbízottja, stb.) nem számoltunk.

²⁹⁶ Például Beöthy Ödön és Bezerédj István 34 évesen, ifjabb Balogh János 36 évesen, míg Kubinyi Ferenc 39 évesen jutott először országgyűlési mandátumhoz. Részletesebben lásd: *Kecskeméti Károly: Magyar liberalizmus 1790–1848. Argumentum Kiadó, Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2008. 305. (Eszmetörténeti Könyvtár 10.)*

lászlófalvi Eördögh család	1 mandátum	Eördögh Aloiz (1830)
lengyelfalvi Erős család	1 mandátum	Erős Lajos (1843–44)
Osváth család	1 mandátum	Osváth Lajos (1796)
Szatmáry-Király család	1 mandátum	Szatmáry-Király József (1792)
1790–1848 között szabolcsi követséget viselő családok száma összesen	Mandátumok száma összesen	Követséget viselő személyek száma összesen
14 család	31 mandátum	21 fő

* Lemondott követ helyére pótlólag megválasztott követ.

A követséget viselő személy neve	Életkora első Szabolcs megyei követsége idején	Legfontosabb hivatala vagy címe első megválasztásakor
Désy Mihály	56 éves	hivatalban lévő főszolgabíró
Vay István	56 éves	korábban helyettes alispán
Zoltán Pál	55 éves	korábban alispán királyi tanácsos
Kállay Miklós	53 éves	hivatalban lévő alispán
Kállay Menyhért	52 éves	hivatalban lévő alispán
Vay József	52 éves	korábban Borsod vm. követe korábban alispán helytartótanácsosi tanácsos
Patay István	48 éves	hivatalban lévő alispán
Eördögh Aloiz	46 éves	hivatalban lévő főjegyző
Id. Bónis Samu	45 éves	hivatalban lévő főszolgabíró
Jármy Imre*	43 éves	hivatalban lévő főjegyző
Vay János	43 éves	táblabíró
Ibrányi Miklós	42 éves	korábban főjegyző királyi tanácsos
Osváth Lajos	41 éves	hivatalban lévő főjegyző
Szatmári-Király József	41 éves	hivatalban lévő alispán
gr. Desseffy József	40 éves	korábban Sáros és Zemplén vm. követe királyi kamarás
Ibrányi Farkas	40 éves k.	korábban alispán
Erős Lajos	37 éves	hivatalban lévő főjegyző
Jármy Tamás*	34 éves	hivatalban lévő főszolgabíró
Zoltán János	34 éves	hivatalban lévő alispán
Bay Ferenc*	29 éves	hivatalban lévő I. aljegyző
ifj. Bónis Sámuel	28 éves	táblabíró
Átlagéletkor a megválasztottak első szabolcsi követségét figyelembe véve	43,5 év	
Az egyes hivatalokat első szabolcsi megválasztásukkor, vagy korábban viselők száma		
hivatalban lévő alispán	5 fő	
korábban alispán	4 fő	
hivatalban lévő főjegyző	4 fő	
hivatalban lévő főszolgabíró	3 fő	
korábban főjegyző	1 fő	
hivatalban lévő I. aljegyző	1 fő	
Egyéb címet viselők száma első szabolcsi megválasztásukkor		
táblabíró	2 fő	
királyi kamarás	1 fő	

* Lemondott követ helyére pótlólag megválasztott követ.

A fenti adatokból egyértelműen látszik, hogy Bónis 1839-es követségére családjának presztízséből, közvetlen őseinek megyei szerepvállalásaiból fakadóan ugyan nem tekinthetünk úgy, mint egy üstökös hirtelen felbukkanására, de megválasztása szabolcsi viszonylatban így is meglepően korai és jelentősen eltér a korábbi választói gyakorlattól.²⁹⁷ Atyjának karrierje fontos ajánlólevél lehetett, mert sok ember hajlamos az utódoknak is hasonló képességeket, valamint jellemvonásokat tulajdonítani, mint neves elődeinek. Úgy, hogy az idősebb Bónis már hét éve nem politizált, hat éve pedig az élők sorából is távozott, ez a beidegződés még inkább működhetett, hiszen közéleti ténykedésének megítélése ekkorra már letisztult, az emlékekben túlsúlyba kerülhettek a hozzá köthető pozitívumok. Nem tagadható, hogy a Bónis család már a fiatal Samu 1839-es megválasztását megelőzően is szerepet játszott a törvényhatóság irányításában, de ehhez azt is hozzá kell tennünk, hogy jelenlétük egyértelműen meghatározóbb volt annál, mint ami pusztán társadalmi helyzetükből következhetett volna. Bónis megválasztása kapcsán még csak azt sem mondhatjuk, hogy egy régi országgyűlési dinasztia legújabb nemzedékének képviselőjeként került látótérbe, hiszen ő még csak a második volt a családból, aki követségig jutott. Szinte biztosan kapóra jött a fiatal Bónis számára, hogy a szabolcsi bene possessionati körében befolyásosabbnak tekinthető nagykállói Kállayak még mindig nem tudtak szabadulni a rossz emlékű 1836-os vérengzés múltjának akaró lidércnyomásától. Legígéretesebb reménységük, Ödön Szabolcsban gyakorlatilag teljesen ellehetetlenült amiatt, hogy a botrányba apja, Gergely is nyakig belekeveredett. Ha ez nem történt volna meg, valószínűsíthető, hogy nem Csanádban, hanem az ősi fészeknek számító Szabolcsban kezdett volna politizálni, éppen Bónis Samu legnagyobb riválisaként.

Minden szerencsés körülményt leszámítva sem mondhatjuk viszont, hogy Bónis személyes kvalitásainak megválasztásában nem lehetett fontos szerepe. Említettük, hogy Szabolcs megye már jó ideje nem tudott olyan követeket kiállítani, akik országos összevetésben is megállták volna helyüket, akiktől remélni lehetett, hogy túl a helyi ismertségen, a diéta alsótábláján igazi véleményvezéri szerepre is törhetnek. Személye kapcsán alighanem érezték a rendek azt a fajta karizmatikusságot, ami ehhez a vágyhoz feltétlenül szükségeltetett. Követsége talán túl korán jött. Az esetelt szerencsés körülmények nélkül a tőle idősebb generáció (pl. Vay János, 1832–36-os követ) meggyőzőbb teljesítménye esetén a rendek bizalma, úgy véljük, még nem feltétlen fordult volna felé. 1839 májusában ez

²⁹⁷ Az összesítések elkészítéséhez a Pálmány Béla által szerkesztett almanachokat használtuk. *Pálmány Béla: A magyar rendi országgyűlések történeti almanachja 1790–1812.* Országház Könyvkiadó, Budapest 2019. I–II.; *Pálmány B.: A reformkori magyar országgyűlések i. m. I–II.*

viszont mégis bekövetkezett, így az eddig jobbára csak a nagykállói tanácsteremben ismert ifjú Bónis előtt immár az országos politika kapuja nyílt meg.

V. ELŐSZÖR POZSONYBAN. ORSZÁGGYŰLÉSI KÖVETSÉG AZ 1839–40. ÉVI DIÉTÁN

1. A szabolcsi delegáltak követutasítása

Az 1838-ban megújult szabolcsi tisztikar a nyugodt légkör megteremtésére irányuló szándékával első igazi próbatétele során, az 1839. május 7-i követválasztáson, jól debütált. Az elmúlt évek viharos jellegű, hasonló eseményei után most végre nem bukkantak fel pártütők, akik a könnyen heccelhető nemesi tömeg tüzelésével pillanatok alatt lerombolták volna hosszú hónapok megfontolt munkáját. A Bónis közreműködésével elkészült anyautasítás „*némely változtatások, s igazítások mellett*” került az elválasztott követekhez.²⁹⁸ Olyan dokumentumról van szó, ami a Pozsonyba dolgozó követek számára erősen korlátozó béklyót jelentett. Degré Alajos, Zala kapcsán, már a 16. század végéről talált a követeknek szánt, utasításokra vonatkozó jegyzőkönyvi feljegyzéseket.²⁹⁹ Vagyis úgy tűnik, a követutasítások készítésének gyakorlata egyidős az alsótáblán kizárólag követi úton történő részvétel kialakulásával. Az 1825-öt megelőző, hosszú diéta nélküli időszakban a politika centruma a vármegyékbe tolódott, így a reformkorban a megyék utasításadási jogukhoz még határozottabban ragaszkodtak, mint korábban.³⁰⁰ Ezek ismeretében komoly kérdés, hogy egy országgyűlési szereplő autonóm politikai gondolatvilága mennyire ismerhető meg egyáltalán. Hiszen mindaz, amit mondania kellett, ahová voksát tehetett, elsősorban mindig küldői akaratából történt, a személyes meggyőződés pedig mélyen háttérbe szorult.³⁰¹ A Pozsonyba delegált munkáját könnyíthette, ha számára vállalható nézeteket kellett közvetítenie, ha az utasítás szellemisége és a követ elképzelései közötti harmónia viszont nem állt fenn, abból kemény gyötrelmek fakadhattak. Kivételesen ügyes politikusok persze megpróbálkozhattak azzal, hogy jelentéseikben egy-egy bevárt pótutasítás kapcsán saját elgondolásukat sugalmazzák, mint tette azt Deák 1832–36-ban. Sokszor viszont idő előtti távozásokhoz, követcserékhez vezetett, ha a követ már képtelennek bizonyult küldői akaratával azonosulni. Láttuk ezt az idősebb Bónis esetében is, és a problémát érzékeltük fiának 1843–44-es követsége során is.

²⁹⁸ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 78. k. 1839. évi jkv. 1079. sz.

²⁹⁹ *Degré Alajos*: Zala megye reformkori követutasításai. Levéltári Közlemények 44–45. (1973–1974) 1–2. sz. 144.

³⁰⁰ *Pók J.*: Szabolcs megye társadalmi, politikai viszonyai i. m. 167.

³⁰¹ Bár az utasításadási jogot Deák is az ellenzéki törekvések kerékkötőjének látta, nyíltan támadni még az 1847-es Ellenzéki Nyilatkozat szerkesztése során sem kívánta. Erre vonatkozóan lásd: *Degré Alajos*: Zala megye 1839. évi követutasítása. In: Tanulmányok Deák Ferencről. Szerk. Baranyai György [et al.] Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1976. 233. (Zalai Gyűjtemény 5.)

1839-ben viszont ebben is szerencséje volt. Első diétai megmértetése során olyan instrukciókkal utazhatott Pozsonyba, melyek kidolgozásában önmaga is részt vett, és velük komolyabb fenntartások nélkül azonosulhatott. Zala 1839. évi követutasításaihoz csatolt feljegyzései nyomán Degré Alajos annak a megérzésének ad hangot, hogy a készítők nagy gondosságot szántak az előkészületeknek, a korábbi közgyűlési jegyzőkönyveiket alaposan átnézhatték. A kiforrott, világos érvelésekből pedig Deák erőteljes személyes részvételére is következtetni lehet.³⁰² Bár kapkodás jeleit Szabolcs esetében sem tapasztalni, a dunántúli megye útmutatásától mégis jóval szerényebb terjedelmű munkájukban kevésbé bizonyultak körültekintőnek, számos fontos kérdés fölött elsiklottak, és egykori követutasításaik kimerítő tanulmányozása sem történhetett meg.³⁰³ A szerkesztési elveket illetően tartották magukat ahhoz a gyakorlathoz, hogy az országgyűlés szokásos forgatókönyvéhez igazodva először a sérelmeket vetették papírra, a korkérdésekre vonatkozó elképzeléseiket pedig csak ezt követően. Néhány pont, például a szólásszabadsági sérelemről vagy a bevett vallásoknak az unitárius hitre történő kiterjesztéséről szóló passzusok indokolatlanul hosszúak, még a kor szokásos fogalmazásmódjánál is nyakatekertebbek.³⁰⁴ Arányait tekintve az anyautasítás 52%-ban (13 pontban) tartalmaz sérelmi jellegű útmutatásokat.³⁰⁵ Ennél nem sokkal kisebb részt, 44%-ot (11 pont) tesznek ki a reformokat szorgalmazó, építő jellegű törekvések. Közöttük a két leghangúlyosabb a politikai nyilvánosság és a magyar nyelv ügyének előmozdítása.³⁰⁶ Utóbbi esetében a szabolcsiak fokozatos előrelépésben gondolkodtak. Első körben a felírások, törvények, királyi válaszok, valamint törvényhatósági felterjesztések nyelvét kívánták

³⁰² Uo. 227.

³⁰³ MNL SZSZBML Országgyűlési iratok (továbbiakban: IV. A. 1. d.), 632. sz. /1317. d./ – 1839. október 26-i követjelentésében Bónis így fogalmaz: „Bátor vagyok a tekintetes rendeket alázatosan megkérni, hogy a múlt országgyűlésére adott utasításaikat is velem közölni kegyeskedjenek.” – Azok után, hogy az utasítást készítő választmányban személyesen is részt vett, alighanem elvárható lett volna, hogy a korábbi néhány diétára vonatkozó instrukciókat alaposan megismerje, azokról jegyzeteket, tartalmi kivonatokat készítve induljon el Pozsonyba. E tudósítás tanulsága szerint ez viszont nem történt meg.

³⁰⁴ Uo. IV. A. 1. b. 39. cs. 598. db. 1839. /1060. d./

³⁰⁵ Uo. – 1. Az országgyűlés Pesten tartása. 2. A királyi előadásoknak a meghívólevelbe történő foglalása. 3. 1832–36. évi 21. tv. nem kielégítő teljesülése a részmegyék visszakapcsolása tárgyában. 4. A magyar sereg más tartománybeli csapatoktól való különválasztása és nemzeti nyelven történő igazgatása. 5. Az orvosolatlanul maradt elsődleges és különleges sérelmek újbóli hangoztatása. 6. A király hazában lakása legalább az év egy részében. 7. Az adó összegének leszállítása és a kizárólag három évre történő adómegajánlás védelmezése. 8. A Ludovica működésének a magyar országgyűlés által történő meghatározása. 9. Annak követelése, hogy a Magyar Udvari Kancellária „elnöki leveleit” kizárólag azonnali szükség esetén kelljen végrehajtani, mert egyébként azok törvényhatósági jogokat sértenek. 10. Wesselényi-ügy. Egyedül az alkotmány és a király elleni tetteles lázadásra nyilvánosan serkentő szavak vagy iratok vétethessenek hűtlenségi büntetés alá. 11. Az országgyűlési ifjak ügye. Az ítélőszékek független állapotba helyezésének törvény segítségével történő előmozdítása. 12. Kossuth Lajos ügyének az elsődleges sérelmek közötti tárgyalása. 13. Ha a kormány a hadkiegészítés terhét az országra akarná hárítani, azt, mint törvényben nem szereplő kötelességet, minden módon ellenezni.

³⁰⁶ Főrendi napló követelése, valamint független, az eseményekről hitelesen tájékoztató országgyűlési újság a kiadó felelőssége alatt.

kizárólag magyarul szövegezni, míg a nyelv pallérozására egymillió pengőforintos nemesi felajánlást óhajtottak előirányozni.³⁰⁷ A törvények nyelvének egyszerűsítése, világosítása ugyancsak a nyelvügy körébe illeszthető célkitűzés. Jogi, államigazgatási területen egyedül a büntetőtörvények javítására irányult figyelmük, ami számunkra azért is kiemelten fontos, mert Bónis Sámuel későbbi szűkebb szakterületéről van szó. A nemesi adómentesség ügyében még az 1832. évitől is apróbb gesztusra álltak csak készen, hiszen ezúttal mindössze a diéta költségeinek fele részben fizetését tartották vállalhatónak. Protestáns többségű megyeként az unitáriusok melletti, már említett kiállítás nem különösebben nagy jelentőségű. Végezetül a pesti állandó híd építésének mielőbbi megkezdésével, valamint a népnevelő és műegyetemi intézet felállításával foglalkozó pontok kapcsán sem beszélhetünk nívumokról, azok csupán az előző országgyűlés örökségeként vetődtek fel.³⁰⁸

Önmagában szemlélve nem mondhatjuk, hogy Bónisék tervek nélkül indultak Pozsonyba. Ha viszont kicsit jobban szemügyre vesszük a legjelentősebb ellenzéki követ, Deák Ferenc már hivatkozott utasítását, akkor a kép jócskán árnyalódik. Az összehasonlítás kedvéért a 40 pontot ott is százalékos arányokra vetítettük, és végül 65%-ukról mondhatjuk azt, hogy érdemi reformjavaslatként értelmezhetőek. A szabolcsiak 52%-ával szemben pedig Zalában mindössze 27,5%-os mértékben kaptak teret a hagyományos sérelmi ügyek.³⁰⁹ A huszonhat reformjavaslatot tartalmazó zalai követutatisítás egy része persze regionális jellegű. Aligha róható fel Bóniséknak, hogy a Balaton lecsapolására, a Rába és a Marcal szabályozására vagy a Károlyváros-Fiume út állami megváltására nem gondoltak. Deákék tervei között viszont akadtak olyan lényeges törekvések is, melyeket akár a kállói küldöttség is zászlóra tűzhetett volna.³¹⁰ A szűkebb látókört továbbá az is bizonyítja, hogy fordítva gyakorlatilag teljes az egyezőség, vagyis a szabolcsiak tizenegy reformlépéséből egyetlen egy sincs, amit Deákék ne fogalmaztak volna meg.³¹¹ Végző következtetésünk mindezek ellenére mégis az lehet, hogy a különbségek, bár jól láthatóak, nem alapvetően lényegi kérdéseket érintettek. Az 1839. évi diéta előtt az ellenzékiiség továbbra sem a polgári átalakulás komplex programjának képviselőjét jelentette. Deák utasítása végző soron ugyanúgy a fennálló rendi-

³⁰⁷ Ebből 400 ezer forintot a Pesti Magyar Színházra, 400 ezret nyelvterjesztésre, míg 200 ezret a tudós társaság nyelvújítással, nyelvapolással összefüggő tevékenységeinek finanszírozására szántak.

³⁰⁸ A huszonöt pontos anyautatisításból egy technikai jellegű instrukció is akadt, amely a követek nyolcnaponkénti tudósítási kötelezettségeire és a fegyelmezett pozsonyi munkavégzésre vonatkozik.

³⁰⁹ Az összehasonlítás Degré Alajos Zala megye 1839. évi követutatisítása című tanulmányának felhasználásával készült.

³¹⁰ Például a papírpénz forgalomból való kivonásának kérdése, a Duna szabályozása, az izraeliták türelmi adójának eltörlése, a jobbágyság tőkés vállalkozási lehetőségeinek szélesítése, az egyházi tized eltörlése vagy az egyházi személyek szerzeményekből származó hagyatékának 10%-os illetékkal sújtása.

³¹¹ Egyedüli részleges kivétel csupán az 1 millió pengőforintos nemesi felajánlás a magyar nyelv tárgyában.

dualista állam korszerűsítéséről szólt, mint Bónisék felhatalmazása. Különbség inkább csak abban mutatkozott, amekkora részt a rendszeren a programok maradéktalan megvalósulásával ütni lehetett volna.

Összehasonlításunk kapcsán joggal vetődhet fel a kérdés, miért éppen Zala vármegyét használtuk referenciaként? Természetesen a politikai karakterológia hasonlóságainak felmutatására indokoltabb lehetett volna környező Tisza-vidéki megyéket választani viszonyítási pontként, de törekvésünk ezúttal nem erre irányult. Sokkal inkább a reformkészség képzeletbeli skáláján akartuk elhelyezni Szabolcsot, amihez Zala, mint egyféle vezérvármegye, megfelelő kiindulási pontot jelentett. Emellett nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy Bónisék maguk is így tekintettek Deákra. Erre utal, hogy társaságát már a diéta kezdetétől fogva előszeretettel keresték, az országgyűlés végén pedig éppen őt és Klauzált érezték arra méltónak, hogy „*több országgyűléseken koszorúkat aratott érdemeik*” elismeréseként Szabolcs megye táblabíróinak sorába avassák.³¹²

2. Bónis és a Ráday-ügy

Bónisék felutazásának minden részletét nem ismerjük, csupán néhány apróbb adalékról tudunk. Éppen folyamatban lévő munkáját már nem tudta befejezni, rögtön elválasztása után kérte, hogy gróf Andrássy Károly tiszadobi jobbágyainak erőszakoskodásai ügyében a zajló vizsgálatot helyette másik kirendelt táblabíró fejezze be.³¹³ Zoltán Jánossal együtt pozsonyi tartózkodásuk fedezésére a megye 1000-1000 pengőforint házi pénztárból történő kifizetését irányozta elő, míg a melléjük delegált hat írnok ennek mintegy ötödéből, 200 pengőforintból gazdálkodhatott.³¹⁴ Fuvarozásukra a megye a meglévő szokások szerint hét rendbeli előfogatot ajánlott meg.³¹⁵ Május 28-án már Pesten időzhetett, mert ifjúkori barátja, Jászay Pál följegyezte, hogy öccsével, Barnabással együtt felkeresték őt. A következő két napot jórészt együtt töltötték, s bár a naplói szerint tanakodtak az ország és magános dolgaik iránt, nézeteik, a küszöbön álló országgyűléssel kapcsolatos várakozásaik nem kerültek megörökítésre. Ehelyett azt tudjuk, hogy este olasz daljátékra mentek, míg

³¹² MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 40. cs. Nr. 486. 1840. /1073. d./

³¹³ Uo. IV. A. 1. a. 78. k. 1839. évi jkv. 1080. sz.

³¹⁴ Uo. 2538. sz. – A szabolcsiak összesen 14 írnokot választottak meg, azonban közülük nyolc csak mint a „követek által gondoskodásuk alá elvállalt” gyakornok, tiszteletbeli írnokként utazhatott Pozsonyba. Azért, hogy a megyebeli ifjúságnak minél nagyobb arányban legyen alkalma országgyűlési tapasztalatra szert tenni, Szabolcs már az előző országgyűlés idején rendeletet hozott arra vonatkozóan, hogy az írnokok három hónapos időintervallumban váltsák egymást. A statútum szem előtt tartását egyébként az érintettek az 1839. december 2-án kezdődött közgyűlésén kérvényezték is.

³¹⁵ Uo. 1084. sz.

csütörtökön a „*Prater vigalmait*” és a „*népkert multságait*” élvezték. Közben Bónis nagyvonalúságáról is tanúbizonyságot tett azzal, hogy barátja Dani nevű öccsének jó lóval való ellátása iránt intézkedett, de „*ára iránt teljességgel nem akart értekezni*”. Jurátuskori kapcsolatukat ismerve szinte biztosra vehető, hogy Szabolcs frissen megválasztott második követe neje nélkül érkezett Pestre, ellenkező esetben azt Jászay bizonyosan nem hagyta volna említés nélkül. A rövid nosztalgiazás után május 31-én reggel indult tovább Pozsonyba, vagyis a június 2-i megnyitóg hátralévő időt sarkosan kihasználta.³¹⁶

Bár a szabolcsi anyautasítás egy mérsékelt ellenzéki alapállást tükrözött, az országgyűlés első napjainak eseményei mégis azt igazolják, hogy Bónisék ezt igen hamar meghaladva gyakorlatilag azonnal a keményvonalasabb reformerek (Deák, Szentkirályi, Klauzál) mellé álltak. Erre az első apropót a szabad választáson esett sérelem szolgáltatta, amely lényegében a Wesselényi-ügytől gyökerezethető szólásszabadsági küzdelem oldalhajtásaként jelentkezett.³¹⁷ A diétát megelőzően Pest merészkedett a legmesszebbre azzal, hogy provokatív módon, Ráday Gedeon személyében, perben álló jelöltet választott egyik követévé.³¹⁸ Felutazását az uralkodó leiratban tiltotta meg, míg megyéjét új követ választására utasította. Egyedül maradt társa, Szentkirályi már a június 5-i országos ülésen kezdeményezte, hogy amíg Ráday helyét el nem foglalhatja, érdemi lépésekre ne kerülhessen sor. Bónis bátran csatlakozott a törekvéshez.³¹⁹ A június 11-i kerületi ülésben úgy

³¹⁶ JPN XV. Uo. (1897) 3. sz. 367. – Bónisné távollétét az is erősíti, hogy Jászay említi, a Wasser Glacis-on (Vérmező) „Zoltán Jancsival a Szabolcsi 2-od Alispánnal s 1-ső követtel, és kedves nejevel” történt találkozásukat. Mivel azonban Bónissal való kapcsolata ettől mélyebb keletű volt, és a rövid pesti időzés alatt csaknem végig együtt töltötték az időt, Darvas Erzsébet nevének szóba hozása ottléte esetén bizonyosra vehető.

³¹⁷ Az országgyűlést megelőző időszakban, valamint a diéta megnyitása után is folytatott, az ellenzék megfélemlíteni igyekvő kormánypolitikára vonatkozóan: *Pajkossy Gábor*: A kormányzati „terrorizmus” politikája Magyarországon 1835 és 1839 között. Századok 141. (2007) 3. sz. 683–721.; *Uő*: A kormányzati „terrorizmus” politikája és az 1839–40. évi országgyűlés. Történelmi szemle 48. (2006) 1–2. sz. 25–52.

³¹⁸ Bars vármegyében Balogh János, míg Nógrádban Kubinyi Ferenc esetében ugyancsak voltak hasonló próbálkozások, de azok ott nem vezettek eredményre. *Erdmann Gyula*: Wesselényi Miklós politikai pere és az 1839–40. évi országgyűlés. In: Wesselényi emlékülés. Szerk. Takács Péter. Kölcsey Társaság, Fehérgyarmat, 1996. 117. (A Kölcsey Társaság Füzetei 8.) Erdmann Gyula az országgyűlést tárgyaló számos tanulmányát, illetve több évtizedet felölelő kutatásait a közelmúltban önálló monográfiában összegezte. Ily módon az 1839–40. évi diétáról ma már fontos, hiánypótló jellegű, összefoglaló mű is rendelkezésünkre áll. *Erdmann Gyula*: Szabadság és tulajdon. Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2014.

³¹⁹ Az alsótábla követei 1839. június 4-én délután négy órakor határozták el véglegesen, hogy a másnapi első országos ülésben Szentkirályi előhozza Ráday ügyét. A találkozóról készült titkosrendőri jelentés Bónist is azok között említi, akik Szentkirályi alapelveivel teljesen egyetértettek. „Aus diesen Grundsätzen geht Szentkirályi aus, und ihm stimmen Lónyay von Beregh, Somsich, Bernáth von Bihar, Bónis von Szabolcs ect.” – MNL OL N 119. Fasc. 63. Nr. 8867. Az irategyüttes keletkezésére és rendezésére vonatkozóan: *Pajkossy Gábor*: A Polizeihofstelle magyar vonatkozású iratai, a Takáts Sándor-gyűjtemény és a történelmi kutatás. Levéltári Közlemények 77. (2006) 1. sz. 49–72.

nyilatkozott, bár utasítása erre nézve nincsen, meggyőződését követve a pesti indítványt mégis egész kiterjedésében pártolni kívánja.³²⁰

Az idő előrehaladásával az alsó tábla obstrukciós kitartása gyorsan fogyatkozott. Június 17-én a személynök a királyi előadások felvételére szólította fel a rendeket, mire a megyék többsége hátrálni látszott, és nyitni kezdett egy tudakozó felírás szerkesztése felé. Ekkor Deák ehhez kényszerítő záradék hozzáfűzését javasolta, mely lényegében ugyanúgy mindenféle munkát megtagadott volna, mint Szentkirályi néhány nappal korábbi felvetése. Lépését már csak mindössze kilencen pártolták, de a megyéje instrukcióját még mindig mellőző Bónis közöttük maradt.³²¹ Merész kitartása odahaza egyáltalán nem talált kedvezőtlen visszhangra, az első követjelentést tárgyaló június 17-i közgyűlés jegyzőkönyvében ugyanis azt olvashatjuk, hogy *„míg ezen nemzet alkotmányos képviseleti rendszerét veszéllyel fenyegető sérelem nem orvosoltatik, igyekezzenek elhatároztatni a követek, hogy az Ország Gyűlése semmi más tárgynak tanácskozás alá vételébe ne ereszkedjen.”*³²²

Bónis maximálisan eleget is tett ennek. Július 18-án Felsőbüki Nagy Pál Vas vármegye részéről egy kompromisszumosnak tűnő megoldással állt elő. Azt szorgalmazta, hogy az alsótábla mindenről, így a királyi propozíciókról is kezdje meg a tárgyalást, valamint készítse el a katonakérdéshez szükséges tudakozó felírást is, de azzal a megkötéssel, hogy az újonckérdésről szavazás addig ne történjék, míg a szólásszabadsági sérelem nem orvosoltatik. Bónis most is az eredeti elzárkózás mellé állt, és Trencsén küldöttével vitába szállva kijelentette, ha most a főrendekhez való közeledés mellett döntenek, a sérelmek soha orvosolva nem lesznek. Felszólalása végén nyomatékosan megerősítette, hogy a vasi indítványt semmi esetre sem fogadja el, amit a hallgatóság egy része *„Éljen!”* kiáltásokkal nyugtázott.³²³ A július 19-i kerületi ülésben ügyük utoljára még győzelemre jutott. Huszonhat megye szoros szavazásban (25 ellenében) egyelőre még elvetette a tudakozó felíratot.³²⁴

A követi kar megosztottságát a Polizeihofstalle emberei is jól érzékelték. Egy 1839. július 19-én kelt irat arról tudósít, hogy az előző napi ülés után tartott összejevetelen a megosztottság már-már kölcsönös gyűlöletté alakult át. A pártok erősen összetartottak,

³²⁰ Stuller Ferenc: Országgyűlési tudósítások I–II. (a továbbiakban: SFOT), Pozsony, 1839–40. (Országgyűlési Könyvtár) I. (1839. június 12.) 2. sz. A reformkori országgyűlési tudósítások összegző bemutatását lásd: Pajkossy Gábor: A reformkori Országgyűlési Tudósítások. Levéltári Közlemények 66. (1995) 1–2. sz. 121–136. Továbbá: Pálmány Béla: Az országgyűlési naplók történetéből (1790–1949) Valóság 41. (1998) 6. sz. 63–66.

³²¹ SFOT I. (1839. június 26.) 6. sz. – Zala mellett Hont, Bereg, Borsod, Veszprém, Nógrád, Arad, Szabolcs és Heves vármegyék voksoltak az obstrukciót fenntartó kényszerítő záradékra.

³²² MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 78. k. 1839. évi jkv. 1183. sz.

³²³ Bónis hozzászólására vonatkozóan lásd: SFOT I. (1839. július 24.) 14. sz.

³²⁴ Uo. I. (1839. július 25.) 15. sz.

miközben a másik tábornok inkább csak hűvösen üdvözölték. Késő estig csak az „*említésre méltó*” ellenzékiek maradtak, akik között ott volt Bónis Samu is.³²⁵

A pesti sérelem utolsó nagy csatájának ideje augusztus 1-jén érkezett el. Miután a főrendi táblán a megyék negyedik üzenete is elbukott, a kormányzat pedig újfent a királyi előadások felvételét sürgette, a követek ismét válaszkényszerbe kerültek. Bónis a vitában továbbra is az obstrukció mellett kardoskodott, azt hangoztatva, hogy ha már a más tárgyakba bocsátkozás semmiképpen sem kerülhető el, legalább Deák záradékát fenn kell tartaniuk. Árnalyta ugyanakkor a felsőtáblához való viszonyt, és azt a reményét fogalmazta meg, hogy a „*hazafi szándék előmozdításában*” való segédkezésük barátságos közeledéssel talán elnyerhető.³²⁶ A másnapi kerületi ülés többsége viszont úgy határozott, nincs értelme a további dacoskodásnak. Huszonkilenc megye beleegyezett, hogy a legújabb (ötödik) felírásban őfelségét mégis megkérjék az újoncállítással és a Duna-szabályozás tervével kapcsolatos adatszolgáltatásra.³²⁷

Ez az augusztus 2-i döntés azonban még mindig nem a legutolsó fordulatot jelentette Ráday ügyében. Klauzál a kerületi ülésben azt indítványozta, a felíráshoz csatolják hozzá a pesti és a szólásszabadsági sérelmet is, a proposíciók tárgyában pedig ezek orvoslásáig ne tegyenek érdemi felterjesztést (junctim). A kapcsolódó viták során mások mellett Bónis Samu is hősiiesen harcolt Klauzál legújabb kéréséért.³²⁸ A későbbiek folyamán az engedni szándékozó törvényhatóságok viszont ezt a lépést is elvetették, ráadásul mivel Szentkirályi bejelentette, hogy követtársa szeptember 2-án lemondott mandátumáról, a pesti sérelem egyébként is oka fogyottá vált. Bónis követjelentésében a junctim szomorú végjátékának sajnálattal történő tudomásulvételét fogalmazta meg. Keserűen konstatálta, nehogy „*e jelen országgyűlése, a maradéknak egy elvesztett nemzeti jogáért, méltó átkát szenvedje, mi felett majd négy hónapokig folytak az érdekes viták, mint a múlt 1832/6ik esztendőji országgyűlésén a vallás tárgyát, kénytelenek voltak a Karok és Rendek világos óvás mellett letenni.*”³²⁹

A vereséget elhúzódó csüggedés nem követte. Az ellenzékiek már a másnapi kerületi ülésben újra felvették a sérelmi politizálás fonalát, és a „*nagy veszteség*” után legalább azt

³²⁵ MNL OL N 119. Fasc. 56. Nr. 8264/a. – „Die Spaltung hat sich noch nie so stark gezeigt, sie übergang bereits in gegenseitigen Hass.” Pozsony, 1839. július 19-én reggel.

³²⁶ SFOT I. (1839. augusztus 4.) 17. sz.

³²⁷ Uo. I. (1839. augusztus 7.) 18. sz. – A felírást pártoló 29 megye: Pozsony (ezen a napon kapott új utasítása szerint), Nyitra, Sopron, Trencsén, Vas, Győr, Baranya, Zólyom, Fejér, Esztergom, Moson, Tolna, Árva, Bács, Túróc, Pozsega, Verőce, Szerém, Zemplén, Sáros, Szepes, Torna, Ugocsa, Máramaros, Arad, Temes, Torontál, Krassó vármegye, továbbá Horvátország követei.

³²⁸ MNL OL N 119. Fasc. 56. Nr. 8278/a. – „Die Opposition: Palóczy, Deák, Szentkirályi, Pázmándy, Luka, Bónis, Papszász stritten heldenmüthig für den gestrigen Antrag des Klauzál”. Időközi jelentés az 1839. augusztus 3-i kerületi ülésről.

³²⁹ MNL SZSZBML IV. A.1. d. 590. sz. /1317. d./ – Bónis Sámuel 1839. szeptember 20-án kelt követjelentése.

elérték, hogy néhány további aggály a propozíciókra felelő felírás előtt kerüljön felterjesztésre. Az időhúzás, amiről Bónis nagy elégedettséggel írt, tehát szeptember 12. után is folytatódott.³³⁰ Csupán annyi változott, hogy a tudakozó felíráshoz immár más elsődleges sérelmeket csatoltak.

3. Csatában a szólásszabadságért

Bónis Sámuel számára a követválasztás szabadságának csorbulása mellett az attól alig elválasztható szólásszabadsági sérelem egy másik kiemelten fontos ügynek bizonyult, ami mellett valamilyen formában legkevesebb tizenöt alkalommal emelt szót.³³¹ Ezek között elsőként a július 3-i IX. országos ülést kell említenünk, ahol „*édes hazánk további kifejlődésének s művelődésének fő rugójaként*” határozta meg a szólásszabadságot, míg a rajta esett sérelmeket az alkotmány „*életgyökerét rágó féregnek*” minősítette.³³² Egyik rövid életrajzi összefoglalója szerint „*szónoki virágok nélkül, nyomósan szólta a tárgyhöz, s meggyőződésének férfias nyíltsággal adott kifejezést.*”³³³ Úgy véljük, már rögtön az 1839. évi első országgyűlési hozzászólásai igazolják, hogy szikár fogalmazásmódját nem véletlenül emelték ki a rá emlékezők. Bónis valóban soha nem tartozott azokhoz, akiknek téziseit csak hosszú idézetekkel rekonstruálhatnánk. Általában nem szaporította feleslegesen a szót, de arra többnyire ügyelt, hogy lélektanilag hatásos, az érzelmeket megindító, olykor erős, a szituációhoz alig illeszkedő retorikai fordulatokkal vonja magára a figyelmet.

A Ráday-ügy bukása után a szeptember 18-i országos ülésben a szabad szólás kérdése ismét középpontba került. Bónis eltérve a főrendek felé korábban csak taktikai okokból választott barátságosabb hozzáállásától, elsősorban őket okolta azért, hogy az „*egy haza fiainak vitatkozása, [...] két pörlekedő félnek féltékeny tusájává*” fajult. Főként a sérelmek minden országgyűlésen elmulaszthatatlan orvoslását elrendelő 1790/91. évi XIII. tv. egyoldalú értelmezését vetette a felsőtábla szemére, de a Deáktól megszokott bravúros jogászi érvelésbe nem bocsátkozott. Helyette inkább ismét az érzelmekre apelláló közelítést használt,

³³⁰ Uo.

³³¹ Ennek megállapítása egyrészt az országos ülésekről tudósító hivatalos napló, továbbá Stuller Ferenc kéziratos naplójának összevetésével készült. A megnyilvánulások közé számítottuk azokat az eseteket is, ahol hosszabb idézettség nélkül csupán az ügyet pártolók között találkozni Bónis nevével.

³³² Felsőleges első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar és Csehországnak e néven ötödik apostoli királyától szabad királyi Pozsony városába 1839-dik esztendei Szent Iván havának 2-dik napjára rendeltett Magyarország közgyűlésének írásai. (továbbiakban: Ogy. írásai, 1839–40). Belnay, Wéber és Wigand, Pozsony, 1839–40. 119. A július 3-4.-i országos ülésben elhangzott kemény szólásszabadsági vitára vonatkozóan részletesebben lásd: Erdmann Gy.: Wesselényi Miklós politikai pere i. m. 122–123.

³³³ Vasárnapi Újság 26. (1879. november 30.) 48. sz.

és a Mária Terézia korabeli háborúk emlékét idézte fel. Mint mondta, akkoriban a nemzet önzetlenségéről tett tanúbizonyságot azzal, hogy sérelmeinek hangoztatása helyett inkább a trón biztosításáért vállalt áldozatot. Majd feltette a kérdést: „*midőn a haza ellenségei le vannak győzve, még most se kívánhassa a nemzet sérelmeinek orvoslását*”? Végül pedig a tetőpontra érve hallgatóságát azzal az egyszerre sejtelmes és enyhén fenyegető felelettel próbálta tüzelni, hogy „*ha majd megint olly zavaros idők fognának előjönni*”, a nemzet könnyen dönthet úgy, hogy a „*vitam et sanguinem*” heroikus kiállását nem ismétli meg.³³⁴

Ahogy várható volt, a főrendek a szeptemberi alsótáblai viták után felterjesztett szólásszabadsági felírást nem fogadták el, továbbá november 7-én a katonakérdés tárgyában az újabb királyi rescriptum is megszületett. Menetrend szerint következhetett tehát a kérdés következő fordulója, melynek kerületi felvételét Klauzál indítványozta. Az álláspontok legalább két részre oszlottak. Az aulikus érzelműek, élükön Zsedényivel (Szepes vármegye), a kormány felhergelésének veszélyeivel próbáltak érvelni a radikális alkotmányvédelmet előre hibáztatva a diéta esetleges eredménytelenségéért. Deákék viszont nem kívántak hátrálni. Bónis Samu a november 13-i kerületi ülésben a tőle már lassan megszokott módon, nem túlzottan hosszan, de annál szókimondóbban fogalmazott. Mondandója lényegét Zsedényi tökéletes tagadására fűzte fel, és éppen a kitartás hiányának esetére vizionálta az országgyűlés sikertelenségét. Úgy fogalmazott, hogy „*ide jöttünk szép reményekkel, azt hívénk, hogy egy rakás jó resolutiot viszünk haza, s majd a helyett viszünk egy rakás kötelet a szegény adózó gyermekeinek katonává fogatására.*”³³⁵ A rendek megnyerésére a kormány időközben Pozsonyba rendelte Lederer tábornokot. Így végül az újabb vitakör utáni voksoláson a kérdés úgy tevődött fel, a követek kívánnak-e tárgyalásba bocsátkozni vele az újoncállítás tárgyában. Huszonnyolc megye többsége, köztük Szabolccsal ezt megtagadta, igaz, azzal a megkötéssel, hogy elzárkózásukkal a főbb sérelmek felterjesztése után felhagynak.³³⁶ Ezzel a szólásszabadsági küzdelem jobbára zátonyra futott. Bár Deák még keresztülvitt egy paktumot, melyben az ígérte, ha a főrendek végre átengedik a tárgyat, akkor hat héten belül ők is megkezdik a katonaállítás tárgyalását, a halványodó reményeket azért mindenki érezte. Egyre

³³⁴ SFOT I. 1839. szeptember [nap megadása nélkül] 32. sz. Az ülésről készült titkosrendőri beszámolót lásd: Időközi jelentés az 1839. szeptember 18-i országos ülésről. MNL OL N 119. Fasc. 57. Nr. 8322/b.

³³⁵ SFOT II. (1839. december 5.) 50. sz.

³³⁶ Uo. II. (1839. december 15.) 53. sz. – November 14-én Bónis még egyszer vitára kelt Zsedényivel. A szepesi követ azon felvetésére, miszerint adatok hiányában a hűtlenségi perek törvénytelenységéről nem lehet megbizonyosodni, úgy reagált, hogy ez gyakorlatilag lényegtelen, mivel az ítéletek törvényessége megkívánja a formalítások törvényességét is. Mivel pedig e téren hiányosságok akadtak, így a hozott végzések is bátran tekinthetők törvénytelennek.

világosabbá vált, hogy ezen az országgyűlésen szólásszabadsági törvény már nem fog születni, Bécs legfeljebb néhány ígéret tesz majd, amellyel jó időre elodázhajta a kérdést.³³⁷

1840 januárjában a főnemesek újra megállították a feliratot, válaszüzenetük pedig február elején került a követek elé. Annak dacára, hogy a vita ismét felkavaró volt, a küzdelem szélmalomharccá változását mégis egyértelműen érezni lehetet. A február 4-i kerületi ülésben Bónis megbotránkozott azon, hogy az eredetileg kitűzött napirendtől eltérően Sopron vármegye (a hat hét leteltére hivatkozva) az újoncállítás azonnali tárgyalás alá vételét tette indítványba. Követtársával kapcsolódó tudósításukban mostoha érzelmeket és hideg részvétlenséget emlegettek a szerintük szükségtelen kezdeményezés kapcsán. Mint írták, „*a nemzeti csökkent bizalom kivívására még eddig a Kormány által semmi tettleges lépés nem tevődött.*”³³⁸ Aggodalmának Bónis persze felszólással is igyekezett hangsúlyt adni, és arra próbált rávilágítani, hogy „*a katonaaajánlásnak ily nagy sürgetése még inkább megerősíti azon hiedelemben, hogy ha a kormánynak megadjuk a katonát, nem sokára széteresztetünk idves törvények nélkül.*”³³⁹ Bár mondandóját állítólag – „*Igaz*” – bekiabálások kísérték, sem ő, sem többi ellenzéki érzelmű társa nem tudta meggátolni, hogy végül huszonnégy törvényhatóság csekélyke többsége ne vigye keresztül a soproni indítványt.³⁴⁰ Abból a lesújtó hangvételből, amivel Bónis a botrányos szavazást megyéje felé tolmácsolta, egyértelműen kivehető, hogy ezt a napot határkőként élte meg, ami után valódi sikerben már nem reménykedhetett. Azt írta, „*a százados példák, s kijátszott szép nemzeti remények előidézései nem voltak elég erősek arra bírni a többséget, hogy a napirenden lévő sérelmet folytatva a katonai ajánlást továbbra halassza. Egy csekély többség kimondatta ellenünk, hogy az újoncok megajánlásába most kíván bocsátkozni.*”³⁴¹

Másnap mégis újra kellett kezdeni, és a február 5-i kerületi ülésben immár az elkerülhetetlenről, vagyis a katonakérdés részleteiről kellett napirendre tűzni a vitát. Mindez nem jelentette azt, hogy Deákék ne próbáltak volna bevetni még néhány további trükköt annak érdekében, hogy legalább minimális mértékben fenntartsák az ellenállást. Kétnapi vita után február 7-én egy sor újabb szavazás következett. Az ellenzékiek megpróbálták kijárni, hogy a téma kerületi felvétele után legalább az országos ülésbe ne vigyék be az újoncügyet, de nem jártak sikerrel. Így utolsó szalmaszálként már csak azt próbálták elérni, hogy a

³³⁷ Erdmann Gy.: Wesselényi Miklós politikai pere i. m. 124.

³³⁸ MNL SZSZBML IV. A. 1. d. 92. sz. /1317. d./ – Zoltán János és Bónis Sámuel követjelentése. 1840. február 7.

³³⁹ SFOT II. (1840. február 8.) 66. sz.

³⁴⁰ Uo. – A szavazás botrányosságára utal, hogy öt megye (Szatmár, Békés, Kraszna, Veszprém, Túróc) nem voksolt, az aradi követek pedig egymással szembe mentek.

³⁴¹ MNL SZSZBML IV. A. 1. d. 92. sz. /1317. d./ – Követjelentés, 1840. február 7.

katonaajánlás feliratát a főrendekhez ne eresszék tovább, amíg a szólásszabadsági sérelmekben előrelépés nem következik. Erről a többség végül meggyőződhetőnek bizonyult.³⁴²

Bónisék 1840. február 7-én azt ígérték küldöiknek, mindig ahhoz állnak majd, aki felől a sérelmek orvoslásához a legtöbb biztosítékot kapják. A gyakorlatban ez egyet jelentett a Deák és Klauzál melletti rendíthetetlen kitarással. Ugyanannyi újoncot ajánlottak, mint Zala,³⁴³ és akkor is az oppozíció vezérei mellett álltak, amikor azok az adómegajánláshoz próbálták kapcsolni a kérdést.³⁴⁴

A tizenegy hónapig tartó diétai küzdelem, ha az eredeti szándékoknak megfelelő győzelmet nem is, némi részeredményt végül mégiscsak hozott. 1840. május 1-jén József nádor kihirdette azt a királyi leiratot, amely elrendelte a politikai perekben bebörtönzöttek szabadon engedését, továbbá a folyamatban lévő hasonló jellegű tárgyalások megszüntetését.³⁴⁵ Ez lényegében annyit jelentett, hogy Bécs az ellenzék tettleges elnémításával többé már nem próbált kísérletezni. Nem elvitatható, hogy az ügyért az alsótáblán Deák tette a legtöbbet. Kitarását ugyanakkor mindenképp erősíthették az olyan, lojalitásukban megkérdőjelezhetetlen harcostársak, mint amilyenek a Szabolcsot képviselő Bónis Sámuel is számított.³⁴⁶

4. Bónis és a reformkérdések

A hangzatos beszédekre leginkább alkalmat kínáló sérelmi ügyek mellett a pozsonyi munka természetesen a kevésbé látványos törvényalkotási kísérletekről is szólt. Bónis nem csak követjelentéseiben számolt be arról, hogy „*lelkes küldői*” utasításban szereplő kívánalmait rendről rendre előadja, kötelességeit ismerő, precíz végrehajtásra irányuló

³⁴² Uo. 121. sz. /1317. d./ – Zoltán János és Bónis Sámuel követjelentése, 1840. február 15.

³⁴³ Ogy. írásai, 1839–40. 106. – 28 ezret, a végül elfogadott 38 ezerrel szemben. 1840. február 20. LXXXIX. országos ülés.

³⁴⁴ SFOT II. (1840. április 20.) 85. sz. – Az 1840. április 8-i kerületi ülésben már csak Vas, Nógrád, Zala, Somogy, Hont, Pest, Szabolcs, Gömör, Borsod, Heves, Bereg, Bihar, Csongrád, Békés és Csanád kívánták a szólásszabadsági sérelem orvoslásához kötni az adómegajánlást. A többség Andrassy József esztergomi követ indítványozására elfogadta az adókérdés tárgysorozatba vételét.

³⁴⁵ A Bécsben 1840. április 29-én kelt leirat eredeti szövege nem került a hivatalos levéltárakba. Miután a nádortól Deák annak szövegét megismerte, úgy gondolta, a kegyelemgyakorlás ténye sértheti követtársai érzéseit. Ezért a május 1-jei vegyes gyűlésben csupán a rescriptum tartalmi ismertetése történt meg. Mindezt Deák csupán 1872 végén mesélte el Eötvös Károlynak, aki pedig még további 27 évet várt azzal, hogy erről nyilvánosan is beszéljen. Erről: Eötvös Károly adomái. Az obstrukció hatvan év előtt. Egyetértés, 1899. január 22. Idézi: Kossuth Lajos iratai 1837. május–1840. december. (továbbiakban: KLÖM 7.), Szerk. Pajkossy Gábor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 622. (Kossuth Lajos összes munkái 7.)

³⁴⁶ MNL SZSZBML IV. A. 1. d. 288. sz. /1317. d./ – A történelemből következően 1840. május 2-i követjelentésükhöz Bónisék is csak a nádori nyilatkozatot tudták mellékelni.

törekvéseit más nyomokon is ellenőrizhetjük.³⁴⁷ A szabolcsiak legeredetibb ötlete az anyautasítás ötödik pontja, a magyar nyelvet patronálni szándékozó egymillió pengőforintos nemesi felajánlás kezdeményezése volt. Ezt először az 1839. július 1-jei kerületi ülésben vetette fel, majd július 16-án indítványát országos ülésben is megismételte.³⁴⁸ Előadását állítólag örömmel fogadták, foganatja mégsem lett. Hosszú hónapok néma csöndje után 1840. április 17-én végül ismét megújította a diéta elején felvetett kezdeményezését. Hasonló dolgokról ekkor már mások is beszéltek, például Pulszky Ferenc (Sáros vm.) a népnevelés ügyét kívánta 600 ezer pengőforinttal támogatni, de Bónis javaslata így is valódi visszhang nélkül maradt.³⁴⁹ Valószínű, az időpont sem lehetett a legalkalmasabb. Az alsótábla épp azon vitatkozott, vonja-e tárgyalás alá a megyei tisztválasztások tárgyában készült választmányi javaslatot. Másrészt a témában póttutasítások beszerzésére lett volna szükség, ami az időhiány miatt a diéta előtt még vaskosan tornyosuló feladatok közepette nem tűnt kivitelezhetőnek. Így végül Bónisék kezdeményezése csak részlegesen, a Pesti Magyar Színházra vonatkozó felajánlás erejéig vált valósággá (1840. évi XLIV. tv.).

Bár a nyelvhasználat szélesítését célzó törekvések tekintetében az alsótáblának nem kellett kemény kormányzati ellenlépésekkel szembesülnie, viták azért ebben a témában is bőven akadtak. 1839. október 24-én a nádor arról tájékoztatta a vegyes ülést, hogy az uralkodó a magyar nyelvű felírások tárgyában nyitottságot mutat, de mivel ez törvényt módosítást igényel, ezért a rendek még a szokott módon terjesszék fel ez iránti előterjesztésüket. A másnapi kerületi ülésben ebből aztán nézeteltérés kerekedett, mert néhányan, például Pázmándy Dénes (Komárom vármegye) a magyar nyelvű feliratozás azonnali, tetteles elkezdését indítványozták. Az „*őfelsége által sem ellenzendő*” ügyben Bónis a higgadtságra intő Klauzálhoz pártolt, aki úgy vélte, szerencsésebb, ha ezt a más tárgyakban egyébként is készülő tudakozó felírás közé illesztik.³⁵⁰ 1840. május 7-én, midőn a nyelv tárgyában született második királyi leiratról folyt a tanácskozás, Bónisék már nem mutatkoztak ennyire visszafogottak. Mint legtöbbször, ezúttal is a keményvonalasabb reformereket pártolták annak érdekében, hogy a törvények kizárólag magyar nyelven történő szerkesztésére még a folyó országgyűlés alatt térjenek át. Harminc törvényhatóság

³⁴⁷ Uo. 598. sz. /1317. d./ – „Én ezúttal a Tekintetes Karok és Rendek utasításokban kijelölt tárgyakat, kötelességem szerint, rendről rendre előadván”. – Írja például 1839. szeptember 29-én kelt követjelentésében.

³⁴⁸ Ogy. írásai, 1839–40. 165. – XIII. országos ülés. 1839. július 16.

³⁴⁹ SFOT II. (1840. május 7.) 89. sz.

³⁵⁰ MNL SZSZBML IV. A. 1. d. 632. sz. /1317. d./ – Bónis Sámuel követjelentése, 1839. október 26.

ugyanakkor nagyvonalúbbnak bizonyult, és a rövidesen véget érő aktuális diéta erejéig elfogadta a két nyelven születendő törvényszövegeket.³⁵¹

Az úrbér tárgyában Szabolcs beérte az előző diéta ide vágó törvénycikkelyeivel, és a megyék többségétől eltérően módosításra, a végrehajtással kapcsolatos hiányosságok javítására irányuló kezdeményezéseket nem vett fel anyautasításába. Csak az 1839. július 26-i közgyűlésben irányult figyelmük a kérdésre, néhány fontos változtatási szándékkal kapcsolatban ekkor adtak instrukciókat követeknek.³⁵² Ezt követően viszont Bónis több figyelemre méltó javaslatot is tett. A szeptember 13-i kerületi ülésben az úriszék intézményének általános megszüntetését indítványozta. Felhozott érve, miszerint a természetes igazság elvével ellenkezik, hogy a perlekedő fél önmaga bírója legyen, ugyanakkor elég szegényesnek tűnik. Persze nem zárható ki az sem, hogy a szabolcsi követ mást is említett, amivel a sedes dominalis idejémúltságát próbálta érzékelteni, és csupán a forrásközlő szüksézságáról van szó.³⁵³ Biztosan viszont csak azt tudjuk, hogy az indítvány erősen megvitatott ugyan, de elfogadást nem nyert.³⁵⁴ A későbbiekben Bónis számtalan további javaslattal is előállt. Felvetette például, hogy a jobbágyi kihágásokat a szolgabírók büntessék meg, továbbá szorgalmazta, ha az úrbéri rendezés során egyik fél sem emel kifogást, akkor a perköltségek csökkentése és az időnyerés miatt az ügyet ne kelljen följebb vinni a Sedria, majd a Helytartótanács elé. Előbbi kezdeményezése alig nyolc megye támogatását kapta meg, feljebbvitellel kapcsolatos álláspontjából azonban végül törvény lett (1840. évi VII. tv. 15. §).³⁵⁵ Bónis a több ízben tapasztalt visszaélések miatt az úrbéri munkák rendezését, pontosítását is kezdeményezte. Az október 8-i országos ülésben azt kérte, az úri munkák fuvarozásra is használtassanak, amennyiben kétnapi járásnál nem terjednek messzebbre.³⁵⁶

Az úrbérhez hasonlóan Szabolcs az önkéntes örökváltság tárgyában is kullogott az események után. A szeptember 7-i kerületi ülésben báró Wenckheim Béla (Békés vm.) hozta

³⁵¹ SFOT II. (1840. május 13.) 91. sz. – Szabolcs mellett Ung, Szatmár, Gömör, Borsod, Heves, Torna, Bihar, Csongrád, Temes, Zala, Komárom, Somogy, Hont, Pest és Tolna szavaztak a tisztán magyar nyelven szerkesztendő törvényekre, míg Nógrád és Moson esetében a két követ ellentétesen voksolt.

³⁵² MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 39. cs. Nr. 598. 1839. /1060. d./

³⁵³ SFOT I. (1839. szeptember 21.) 30. sz.

³⁵⁴ MNL SZSZBML IV. A. 1. d. 590. sz. /1317. d./ – Bónis Sámuel követjelentése, 1839. szeptember 20. Szabolcson kívül az úriszék általános eltörlését egyébként Sáros, Ung, Szepes, Borsod, Csongrád, Békés, Csanád, Pozsony, Sopron, Nógrád, Bars, Hont és Esztergom vármegyék követi pártolták.

³⁵⁵ SFOT I. (1839. szeptember 25.) 31. sz.

³⁵⁶ Ogy. írásai, 1839–40. 297. – Október 8-i országos ülés.

szóba, hogy az 1834-ben elvetett javaslatot ismét vegyék napirendre.³⁵⁷ Bónisék rugalmasan léptek. Bár meggyék utasítását nem bírhatták, mégis el akarták kerülni, hogy a fontos kérdésben szavazat nélkül maradjanak, ezért a korábbi „*lelkes pártolás*” ismeretében annak szellemében, vagyis támogatóan voksoltak.³⁵⁸ Többre, így hangzatos felszólalásokra nem került sor, bár az is igaz, hogy a kormány taktikai engedékenységének köszönhetően ezen a fronton nem is volt szükség igazi nagy csatára.

A gazdasági törvényalkotás területén ugyancsak nagyon szerény volt Bónis aktivitása. Kijelenthető, hogy a diéta gyakorlatilag sötétben tapogatózott, amikor 1839 szeptemberében Ung, majd Temes indítványára váltótörvényszék felállítását vette napirendre. A váltó alapelvei annyira hiányoztak a magyar jogalkotás gyakorlatából, hogy azzal az alsótábla követői érdemben nem is tudtak mit kezdeni.³⁵⁹ Így végül október 23-án, többek között Bónis Samu felszólalása nyomán, olyan elhatározás született, hogy a tárgyat kerületi tanácskozás helyett országos választmányra bízzák, amely erőfeszítéseiről a későbbiekben számol majd be.³⁶⁰ Bár a küldöttségben a legaktívabb követek (Deák, Klauzál, Szentkirályi, Zsedényi, Pulszky) is helyet kaptak, a törvény előkészítéséhez még ők sem tudtak hozzákezdeni addig, amíg Wildner Ignác bécsi jogtanár szakértőként nem csatlakozott hozzájuk, és Eötvös József emlékei szerint jó pár előadást meg nem tartott.³⁶¹ Végül a kész törvénytervezet is az ő javaslatai alapján készült el. Deák a jogszabály hasznosságát csöppet sem vitatva csak azt kifogásolta, hogy a kormány a váltótörvényszéki bírák jelölési jogánál nem akart teret engedni a vármegyéknek.³⁶² Az ezzel kapcsolatos alsótáblai vitában ismét biztosan számíthatott Bónisék támogatására. Alig néhány nappal az országgyűlés berekesztése előtt, a május 9-i kerületi ülésben Szabolcs vármegye még mindig a királyi leirat elutasítóhoz állt, azonban 19

³⁵⁷ Az örökváltság kérdésével az 1839–40. évi diétán bővebben foglalkozik: *Dobszay Tamás*: Miért nem szabadult fel a jobbágyság 1840-ben? In: *Eszmék, forradalmak, háborúk. Vadász Sándor 80. éves. Szerk. Háda Béla [et al.] ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2010. 83–92.*

³⁵⁸ MNL SZSZBML IV. A. 1. d. 553. sz. /1317. d./ – Bónis Sámuel követjelentése. 1839. szeptember 12. A célzás az 1832–36. évi országgyűlésre vonatkozik, amikor Szabolcs vármegye az akkor még elbukott önkéntes örökváltság engedélyezésének pártján állt.

³⁵⁹ A váltójoghoz kapcsolódó munkák már nem sokkal a törvény születése után is születtek. Lásd: *Kolgyári Császár Ferenc*: A magyar váltójog. Trattner Károly, Pest, 1845.; *Karvasy Ágoston*: A magyar váltójog. Streibig, Győr, 1846. Lásd még: *Plósz Sándor*: A magyar váltójog kézikönyve. Eggenberger, Budapest, 1895.; *Vargha Gyula*: A magyar hitelügy és hitelintézetek története. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest, 1896.; *Ungár László*: A magyar nemesi birtok eladósodása 1848 előtt. Századok 69. (1935) 1–3. sz.; *Kuncz Ödön*: A magyar kereskedelmi- és váltójog tankönyve. Grill Károly, Budapest, 1938.; *Babják Ildikó*: A váltó fajtái a 19. században. Miskolci Jogi Szemle 2. (2007) 1. sz.

³⁶⁰ MNL SZSZBML IV. A. 1. d. 632. sz. /1317. d./ – „nekem, s néhány velem, e fontos, sokfelé ágazó, s nagy fontosságú tárgyban, utasítással nem bíró követek felszólalására a váltótörvényszék kerületileg nem vitatott meg, hanem egy küldöttségre bízattatott, melly munkálkodását November közepéig köteles bemutatni.” Bónis Sámuel követjelentése, 1839. október 26.

³⁶¹ *Babják Ildikó*: Az írástudatlanok váltóképessége a dualizmus idején. AETAS 24. (2009) 1. sz. 146.

³⁶² *Erdmann Gyula*: Deák az 1839–1840. évi országgyűlésen. In: *Történelem és levéltár. Válogatás Erdmann Gyula írásaiból. Szerk. Erdész Ádám – Á. Varga László. Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2004. 125.*

másik törvényhatósággal együtt kisebbségben maradt.³⁶³ A kereskedés kezdéséről, valamint a kiegészítéseinek tekinthető törvények (fuvarosokról, alkuszokról, csődületről) kapcsán megint nem találni nyomait, hogy az 1840 áprilisának elején zajlott alsótáblai vitákban Bónis különösebben aktivizálta volna magát.

Az 1838-as pesti árvíz után, melynek híre a szabolcsi megyevezetést is lesújtotta, igen szomorú, hogy a pesti állandó híd ügyét leszámítva az infrastruktúrafejlesztés kérdése teljes mértékig elkerülte a rendek figyelmét.³⁶⁴ Bónisék csupán azt követően figyelmeztették küldőiket a megye vizek szempontjából igencsak kritikus helyzetére, miután örömmel tapasztalták, hogy a tárgyat a királyi propozíciók harmadik pontjaként maga az udvar terjesztette a diéta elé. 1839. június 17-i pótutasításában a törvényhatóság végül orvosolta a hiányosságokat. A megye földrajzi fekvéséből adódóan érthető és logikus módon a két nagy folyó szabályozásának együttes munkálatba vételét tűzték ki célul.³⁶⁵ Buzgóság tekintetében az országgyűlés egyébként nem szenvedett hiányt. Előkerült például a Duna – Tisza-csatorna már a 18. században megálmodott terve, amit József nádor támogatása mellett a nyílt szín előtt ekkortájt leginkább Vécsey Miklós szatmári főispán dédelgetett. Bár az elképzelés megtalálta Széchenyit és Sina György bécsi bankárt is, igazán egyikük sem állt teljes mellszélességgel mögötte. Utóbbi lényegében csak a jobb parti vasút melletti harc során Vécsey támogatásáért cserébe ígért anyagi segítséget, míg Széchenyi, a hasznosságot nem vitatta ugyan, mégis számtalan akadályt látott műszaki, pénzügyi, politikai síkon egyaránt, nem beszélve a Lánchíd amúgy is göröngyös útjának esetleges további lassulásáról.³⁶⁶ Nem tudjuk, Bónis Samu mindezekből mennyit érzékelt. Az 1840. április 16-i kerületi ülésben mindenesetre teljes odaadással a csatornaépítés biztosítékeként szolgáló törvénytervezet mellett állt, Somssich Miklós somogyi követet pedig határozottan bírálta, amiért az a felállítandó vállalat túlzott állami megkötése ellen emelt szót. Mint fogalmazott, „*midőn a Társaságnak igen nagy szabadságot akar tulajdoníttatni, éppen akkor talán provinciális érdekéből azt akarja, hogy semmi se legyen a vállalatból*”.³⁶⁷ Deák nyilvánvalóan Bónishoz is célozta azon megjegyzését, hogy méltatlannak tartja a somogyi küldöttet ért támadásokat. Az

³⁶³ SFOT II. (1840. május 13.) 91. sz.

³⁶⁴ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 75. k. 1838. évi jkv. 778. sz. – A nádor 1838. március 22-én kelt tudósítása nyomán Szabolcs vármegye vállalta, hogy a „keresztényi segedelemnek minden tőlük kitelhető módon” mielőbbi összeszedését fogja szorgalmazni. Az erre a célra felállított küldöttségben a kisvárdai járás második szakaszában Bónis is feladatot kapott. Ezek után még szomorúbb, hogy alig egy évvel később az országgyűlési utasítást készítő választmányban a folyamszabályozások időszerűségével nem foglalkoztak, azt nem vették fel az anyautasítás tervezetébe.

³⁶⁵ Uo. IV. A. 1. b. 39. cs. Nr. 598. 1839. /1060. d./

³⁶⁶ Deák Antal András – Amelie Lanier: Széchenyi István és Sina György közös vállalkozásai. L'Harmattan, Budapest, 2005. 75., 102. (A múlt ösvényén 12.)

³⁶⁷ SFOT II. (1840. április 30.) 87. sz.

ellenzéki vezér ugyanis egyáltalán nem vonta kétségbe Somssich csatorna melletti kiállítását, inkább arról próbálta nagyon meggyőzően felvilágosítani, hogy a törvényhozó garanciáinak és kikötéseinek hiánya milyen veszélyekkel járhat.³⁶⁸ Úgy érezzük, ez az eset is mutatja, hogy a fiatal Bónis bizony könnyen engedett a kemény, már-már vádaskodó szóhasználat csábításának, az olyan higgadt, az érveket pontról pontra felépítő vitakultúráról, amit Deák oly mesterien művelt, kevésbé tett tanúbizonyságot.

Visszakanyarodva a folyamszabályozás kérdéséhez, a diéta előtt hamar nyilvánvalóvá vált, hogy az ilyen volumenű beruházások esetében olyan sok műszaki és pénzügyi kérdést kell megoldani, ami mindenképpen időt igényel. Lechner József építési igazgató, illetve Vásárhelyi Pál egyedül a Duna-szabályozás költségeit 8,9 millió ezüstforintra becsülték. Erősen kérdéses volt tehát, hogy például a nemesség már-már szokássá váló egyszeri áldozatvállalása elegendő hozzájárulás lehet-e a felmerülő költségekhez.³⁶⁹ Ezen kívül alapvető ellentétet jelentett, hogy a reformtábor a Béccsel szembeni bizalmatlanság miatt egy az országgyűlésnek felelős szervet képzelt el a nagy volumenű közberuházás élére. Így született meg az a kitérő jellegű döntés, hogy egy országos választmány döntsön majd a folyamszabályozás ügyében a kormánytól várt részletes adatszolgáltatást követően.³⁷⁰ Az alakuló testületbe a Tiszántúli kerület részéről bekerült Bónis követője, Zoltán János is, de kapcsolódó tevékenységéről forrásokkal nem rendelkezők.³⁷¹ Ami a Szabolcs vármegye szempontjából külön is fontos Tisza sorsát illeti, az 1839. június 17-i pótutasításból itt még annyit sem sikerült keresztülvinni, hogy az „*egyéb folyamok*” kifejezés helyett a folyó legalább nevesítve kerüljön be a törvény szövegébe.³⁷²

Vasutak tekintetében Szabolcs már az előző diétán is hallatta hangját. Vay János, a megye akkori követe egyenesen kisajátítási törvényt javasolt, nehogy a tervezett pályaeépítések kapcsán is megismétlődjön a pesti kőhíd példája, amikor Pest városa nem éppen szerény árat

³⁶⁸ Deák Ferencz beszédei I–II. 1829–1861. Összegyűjtötte: Kónyi Manó. Franklin Társulat, Második, bővített kiadás, Budapest, 1903. I. 479.

³⁶⁹ *Fazekas Csaba*: Folyószabályozás és egyházpolitika. Az 1840. évi IV. törvény által kiküldött országos választmány irataiból. *Lybus. Magyarstudományi Forrásközlemények* 9. (2011) 395., 404–415.

³⁷⁰ *Erdmann Gy.*: Szabadság és tulajdon i. m. 405.

³⁷¹ A választmány munkáját „A folyószabályozásra kiküldött országos bizottság jelentései és iratai” – című állag felhasználásával (MNL Regnicolaris Levéltár „*Diacta anni 1843/44* című fondja) próbálta meg bemutatni Varga János. Tanulmánya azonban a 38 fős bizottság csupán néhány fontosabb tagjának ténykedése (pl. Szentkirályi) kapcsán említ adalékokat, Zoltán János szerepére nem tér ki. Lásd: *Varga János*: Az 1840-ben kiküldött folyószabályozási országos választmány működése. In: *Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára*. Szerk. Bertényi Iván. ELTE Történelem Segéstudományai Tanszék, Budapest, 1980. 351–365.

³⁷² A Tisza-szabályozás előzményeire és korai történetére vonatkozóan lásd: *Botár Imre – Károlyi Zsigmond*: A Tisza szabályozása I. (1846–1879). Budapest, 1971. (Vízügytörténeti Füzetek 3.)

akart kérni a majdan átengedésre kerülő telekért.³⁷³ A kérdésnek az 1839–40. évi országgyűlés előtt azért is szentelhetett volna több figyelmet a törvényhatóság, mert a leendő vasúthálózat alapjait jelentő 1836. évi XXV. tv. óta történtek érdemi előrelépések. 1838 márciusában napvilágot látott a jobb parti vasút terve, illetve javában folytak Sina fő konkurensének, Ulmann Móricnak előmunkálatai, nem csak a bal parti vonal, de egy Pest és Debrecen között építendő pálya tárgyában is. Az országgyűlés Pozsony megye körlevele nyomán 1839. december 2-án egy Bécs–Pozsony közötti szárnyvonal ötletével összefüggésben tárgyalta a kérdést. Ekkor Bónis Samuék is a többséggel tartva a bal parti vasút mellett foglaltak állást.³⁷⁴ Döntésük okát illetően inkább csak feltételezéseink vannak. Ulmann ígéretet tett, hogy a kezdetben állati erővel üzemelő pályán magyar lovakat használ majd. Sina ellen továbbá az is szóba jött, hogy a magyarországi dohánykereskedelemben elfoglalt helyzete után nem volna szerencsés pozícióit a vasutak révén még tovább erősíteni.³⁷⁵ Szabolcs földrajzi helyzetéből, valamint a hazai dohánytermelésben játszott szerepéből kiindulva valószínűsíthető, hogy ezek az érvek könnyen hathattak Bónisékra. A többség támogatása újabb cselekvésekre bátorította Ulmann. December 30-án beadvánnyal fordult Pozsony megyéhez, melyben közölte, a Helytartótanács engedélye után meg fogja kezdeni az építkezést, nem csak Bécs, de Szolnok–Debrecen irányába is. Terve Pozsonyban, az 1840. február 28-i országos ülésben került a rendek elé. Bónis felszólalásában ekkor úgy fogalmazott, hogy „*hazánk a meleg kereskedő világnak oly alsó lépcsőin áll,*” ami miatt a vasútépítést igaz szívvel pártolnia kell, annyi kikötéssel, hogy az építkezések mindenképp Pesten kezdődjenek.³⁷⁶ A vasútvita, illetve a diéta azon kimenetele, hogy végül egyik fél sem kapott kizárólagos kiváltságot, a legtöbbet magának az építkezéseknek ártott. Sina az alsó tábla erős bal parti lobbijának hatására a bécsi pályaudvaron leállította a Győr felé induló vonatok csarnokának építését.³⁷⁷ Egyelőre Ulmann és a Középponti Vasúttársaság sem tett érdemi előrelépéseket, tényleges munkálataik csupán a következő országgyűlés alatt, 1844 októberében kezdődtek el. Ennek ellenére Szabolcs megyét mégis védelmünkbe kell vennünk. A regionális okokból kifolyólag szilárd bal partisága érthető volt. Másfelől az is tény, hogy ekkoriban szinte mindenki fejében bőven akadt bizonytalanság. Deák például álomnak érezte

³⁷³ Borosy András: Pest megye és az első hazai vasutak építése. In: Fejezetek Pest megye történetéből. Tanulmányok. Szerk. Egey Tibor. Pest Megyei Levéltár, Budapest, 1990. 233. (Pest Megye Múltjából 7.)

³⁷⁴ MNL SZSZBML IV. A. 1. d. 690. sz. /1317. d./ – Bónis Sámuel és Zoltán János követjelentése, 1839. december 8.

³⁷⁵ Hermann Strach, Geschichte der Eisenbahnen Österreich–Ungarns von den Anfängen bis zum Jahre 1867. című munkájára hivatkozik: Deák A. – Lanier, A.: Széchenyi István és Sina i. m. 74.

³⁷⁶ Ogy. írásai, 1839–40. 200. – XCVI. országos ülés, 1840. február 28.

³⁷⁷ Deák A. – Lanier, A.: Széchenyi István és Sina i. m. 76.

a Pest–Debrecen vonalat, Széchenyi pedig egyelőre fontosabbnak látta a vizek szabályozását és a dunai gőzhajózást.³⁷⁸

Az általános közteherviselés kérdését 1839-ben még a leghatározottabb ellenzékiek sem akarták szóba hozni. Az országgyűlés során a törekvések inkább csak a precedensteremtésre, az efelé vezető út első ösvényeinek kitaposására irányultak. A diétai költségek nemességre hátrítása ötletként már 1825-ben is felmerült. A gróf Kornisék megbízásából távol lévő főrendek követeként (*absentium ablegatus*) megjelenő Szlávy László vetette fel a megyei tisztségek honorárium nélkül való viselésével és a kiváltságosok útjavításokhoz való hozzájárulásával együtt.³⁷⁹ Indítványa akkor a rendek élénk tiltakozását váltotta ki, de a hasonló kezdeményezések kapcsán a többségi hozzáállás 14 év elteltével sem változott meg alapvetően.³⁸⁰ Bár az 1836. évi XLIV. tv. vállalta, hogy a nemesség szabad ajánlatként át fogja vállalni az akkori országgyűlés költségeit, hosszútávra ebből semmi nem következett. A jogszabály rögtön első paragrafusában leszögezte, hogy az immunitas élvezői *„csupán ezen esetre, és minden innen származtató következtetések nélkül”* hajlandóak az adózó társadalom terheinek enyhítéséhez hozzájárulni. A reformpárti vármegyék mindenesetre megpróbálkoztak a továbblépéssel. Zala követutasítás-tervezetébe bekerült, hogy a diétai költségeket teljes egészében a nemesi rend fizesse, és ha az általános elhatározás kivívása nem sikerülne, akkor legalább az 1836-oshoz hasonló, eseti rendelkezés szülessen.³⁸¹ A május 6-i közgyűlés bár túl sokat nem változtatott Deákék előzetes munkáján, épp ezen az érzékeny ponton jócskán fölülírta azt. A fizetést csak a következő országgyűléssel kezdődően fogadta el, ráadásul azzal a megkötéssel, hogy az elvállalás iránt a szabad döntés joga mindenkor meglehessen.³⁸² Ahogyan követutasításuk kapcsán már említettük, Bónisék a költségek fele részben való fizetésére kaptak felhatalmazást, kevesebbre, mint 1832-ben, amikor még nyitottság mutatkozott a *„teljes egészében”* történő átvállalásra.³⁸³

Az 1839. augusztus 21-i kerületi ülésben az álláspontok hihetetlen megosztottságot mutattak. A diétai költségek állandó viselése fel sem merült, a többség e helyett az 1836-os példa analógiájára a folyó országgyűlés erejéig a szabad ajánlás mellett tette le voksát.

³⁷⁸ Borosy A.: Pest megye és az első hazai i. m. 234–235.

³⁷⁹ Ballagi Géza: A nemzeti államalkotás kora, 1815–1847. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1897. 151. (A magyar nemzet története IX. Szerk. Szilágyi Sándor)

³⁸⁰ A merész felvetésről viszont elismerően nyilatkozott Széchenyi, 1825. szeptember 28-i naplóbejegyzésében. Széchenyi István: Napló. (a továbbiakban: SZIN), Szerk. Oltoványi Ambrus. Gondolat, Budapest, 1978. 402.

³⁸¹ „Tekintetes karok és rendek!” Zala megye országgyűlési követutasításai és követjelentései 1825–1848. Szerk. Molnár András. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2003. 135–136.

³⁸² Uo. 145.

³⁸³ Pók J.: Szabolcs megye társadalmi, politikai viszonyai i. m. 168. Továbbá: MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 39. cs. Nr. 598. 1839. /1060. d./

Szabolcs még ennyire sem tarthatott a többséggel, utasítása szerint a fele részes fizetésnél kellett maradnia.³⁸⁴ Bár üzenetváltások még április végén is zajlottak a tárgyban, végül az augusztusi álláspont nem változott. Az 1840. évi XLV. tvc. szinte szóról szóra átvette a korábbi vonatkozó jogszabály szövegét.

Több hajlandóságot mutatott Szabolcs egy rokonítható kérdés, az országgyűlési szállások ügyében. Pozsony városa már nem először kezdeményezte, hogy a törvényhatóságok járuljanak hozzá a szállásdíjak kifizetéséhez. Az előző országgyűlés folyamán, az 1836. március 29-i kerületi ülésben tizenegy támogató szavazat mellett megbuktatott ügy 1840-ben ismét napirendre került.³⁸⁵ Bár Szabolcs, mint utaltunk rá, ezúttal támogatóan voksolt, az arányok tekintetében a négy évvel korábbihoz képest érdemi előrelépés nem történt. A többség kifogásként arra hivatkozott, az elzárkózás is segítséget jelenthet abban, hogy a diéta végre Pestre költözhessen.³⁸⁶

A kormányzat által annyira szorgalmazott adó tárgyában Bónisék egy fokkal finomabb álláspontot képviseltek, mint a legelutasítóbb ellenzékiek. Emelésről ugyan egyetlen megye sem kívánt hallani, a csökkentés mértékét illetően viszont akadt a szabolcsiakétól harcosabb álláspont. Az 1840. április 10-i kerületi ülésben Bónis Samuék eredetileg a második legkevesebbet (3 millió 800 ezret) ígérők között álltak, de mivel a többség ettől is engedékenyebbnek bizonyult, a közelítések során végül az évenként négy milliót vállalók táborába mentek át.³⁸⁷ Miután a királyi leirat ezt nem fogadta el, április 27-én az alsótábla újra tárgyalás alá vette a kérdést. Bónisék sem ekkor, sem április 30-án nem tántorítottak a négy milliótól, azonban a többség végül zöld utat engedett az 1836-ban elfogadott 4 millió 400 ezernek.³⁸⁸ Követjelentésükben minderről igen szűkszavúan így nyilatkoztak: *„Szükséges még megemlíteni, hogy az április 30-i kerületi ülésben a KK és RR, bár csekély többséggel a capitulatio idejét 10 évekre emelték és az addig folyó adót azon óvással, hogy az 1840.*

³⁸⁴ SFOT I. (1839. augusztus 25.) 23. sz. – Fele részben kívánt fizetni Szabolcs mellett Zemplén, Gömör, Békés, Temes, Zaránd, Horvátország és Kraszna. Háromnegyed részben Somogy, csupán az országgyűlés első három hónapjában Árva, Abaúj és Arad, míg semmiféle részvállalást nem kívánt elvállalni Baranya, Túróc, Pozsega, Szerém, Szepes, Bereg, Ugocsa, Máramaros. Sáros, Szatmár és Bihar nem szavaztak.

³⁸⁵ Országgyűlési Tudósítások. V. 1835. augusztus 27.–1836. május 2. S. a. r. Barta István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961. 606. (Kossuth Lajos összes munkái 5.)

³⁸⁶ SFOT II. (1840. március 4.) 73. sz. – 1840. február 27-i országos ülés. Itt kell megjegyezni, hogy utasítása értelmében Bónis már az 1839. augusztus 7-i kerületi ülésben tanácskozás alá kívánta venni az országgyűlés Pestre költözésének, valamint egy ehhez alkalmas épület megépítésének ügyét, de indítványát a többség leszavazta. Erre vonatkozóan lásd: MNL OL N 119. Fasc. 56. Nr. 8282/a.

³⁸⁷ SFOT II. 1840. április [nap megadása nélkül]. 86. sz. – Klauzál nem csak hogy a legkevesebbet, azaz 3 millió pengőforintot ajánlott, de később még a hadfölgásra szánt 75.000 pengőforintos összeget is a közadó részeként kívánta kezelni. Kezdeményezését azonban a többség közfelkiáltással elutasította.

³⁸⁸ Uo. II. (1840. május 4.) 88. sz.

*esztendő május 12. napjától 1843 esztendő május 12. napjáig és nem tovább ajánltatik, újra megajánlották”.*³⁸⁹

Református többségű megyeként evidenciának számított, hogy a vallásbeli kérdések iránt a szabolcsi rendek 1839–40-ben is kitüntetett érdeklődést mutattak. Az alsótábla 1840. január 20-án vette napirendjére a vegyes házasságok sérelmét. Az előzményt Lajcsák Ferenc nagyváradai, valamint Scitovszky János rozsnyói (később pécsi) püspökök pásztorlevelei szolgáltatták, melyben arra utasították papjaikat, ne áldják meg a különböző felekezetekhez tartozók egybekelését, amennyiben a protestáns vőlegény nem hajlandó reverzálist adni arról, hogy születendő gyermekeiket katolikusként keresztelik meg.³⁹⁰ Bihar indítványozta, hogy az uralkodót kérjék meg a törvénysértő rendeletek hatályon kívül helyezésére, továbbá közreműködésre annak érdekében, hogy a jövőben „*a polgárok csendes nyugalma felháborító*” hasonló jellegű dekrétumok ne láthassanak napvilágot. Egyúttal előkerült az a törvényjavaslat is, amely már az előző diétán formát öltött, és az értelmezési polémiák miatt sokat kárhoztatott 1791. évi XXVI. törvénycikknél egyértelműben kívánta védelem alá venni a vegyes házasságokat. A vitában, amely ezúttal alkalmi szövetséget szült konzervatívok és ellenzékiek között (a márciusi főrendi válaszüzenet elleni egyik leghangosabb tiltakozó éppen Zsedényi Ede volt), Bónis Samu az 1840. május 7-i kerületi ülésben emelkedett szólásra. Ekkorra már a főrendek is kompromisszumkészséget mutattak, így a támadások ösztüzébe a papság került. A szabolcsi követ érthetlenségének adott hangot amiatt, hogy a klérus a többség által óhajtott törvénnyel szemben tiltakozni kívánt. Úgy fogalmazott, hogy „*kinek a törvény nem tetszik, hagyja el a hazát, melyben az létez*”. Majd hozzátette, hogy a diétán többen az újoncok megajánlását sem kívánták, de hová lenne akkor az ország, ha most, midőn a többség megadta azt, mégis ellenszegülnének.³⁹¹ A vallási törvénytervezet kész tényként kezelése végül korainak bizonyult. V. Ferdinánd nem akart konfliktust a legfőbb magyarországi szövetségesének számító katolikus egyházzal, így a túl kései felterjesztésre hivatkozva elzárkózott a szentesítés elől. Ezzel a maga részéről elkerült ugyan egy konfrontációt, de az orvosolatlanul maradt sérelem újabbakat nyitott meg. A vegyes házassági viták épp az országgyűlés bezárása után hágtak tetőpontjukra.³⁹²

³⁸⁹ MNL SZSZBML IV. A.1. d. 288. sz. /1317. d./ – Bónis Sámuel és Zoltán János követjelentése, 1840. május 2.

³⁹⁰ Uo. IV. A. 1. b. 40. cs. Nr. 1130. 1840. /1080. d./ – Bónis Sámuel és Zoltán János követjelentése 1840. január 24.

³⁹¹ SFOT II. (1840. május 13.) 91. sz.

³⁹² Az országgyűlés vallás tárgyában folytatott vitáira vonatkozóan részletesebben lásd: *Fazekas Csaba: Deák Ferenc egyházpolitikája a reformkorban.* Lucidus Kiadó, Budapest, 2008.

A zsidóemancipáció ügyét 1840 tavaszán tárgyalta az alsótábla. A pesti kezdeményezés kapcsán Bónisék különösebb szónoki aktivitást nem mutattak, de vonatkozó pótutasításuk értelmében a többséggel tartottak. Nem rajtuk múltott tehát, hogy a felsőtábla, majd a kormány törvénytervezetet nyirbáló lépései miatt az ügyet a következő országgyűlésen újra elő kellett venni.³⁹³

Annak ellenére, hogy a politikai nyilvánosság szélesítése a megye régi törekvései között szerepelt, talán a viszonylag egyértelmű konszenzus miatt, nem tűnik úgy, hogy Bónis követi munkájában a kérdés valódi hangsúlyt kapott volna. Deák már rögtön az első, 1839. június 8-i kerületi ülésben szóba hozta az országgyűlési szabad újság ügyét, mire a követek előásták az előző diéta során e tárgyban szerkesztett üzenetüket, és a következő napok vitái után ezt terjesztették fel a főnemesek felé. Június 13-án mindössze egyetlen megye voksolt a hírlap ellen, ami jól jelzi, hogy a preventív cenzúra hívei erősen visszaszorulóban voltak.³⁹⁴ A június 21-i országos ülésben igazán új érvek nem hangzottak el. Nagy felháborodást keltett viszont a personalis megjegyzése, miszerint a „*divatozó censura*” törvényesnek tekinthető. Klauzál azonnal óvást kezdeményezett, mert, mint fogalmazott, a maga részéről a szabad sajtó kormány általi korlátozásának a törvényekben legkisebb nyomát sem ismeri. Szabolcs megye nevében Bónis Samu a személynök kijelentésre vonatkozó csongrádi ellenkezéshez ragaszkodott, továbbá kifejtette, hogy „*a művelődésnek és a haza boldogságának a nyilvánosság lévén alapja,*” ami miatt a felírást meleg kebellet pártolja.³⁹⁵ Az üzenetváltások ezt követően még sokáig folytatódtak, de az igazi szópárbajok már a főrendeknél zajlottak.

Alapvetően ugyanez volt a helyzet a kerületi napló ügyével. 1839. szeptember 14-én a szabolcsi követ is egyetértett azzal, hogy létrehozását havi 15 pengőforintos támogatással próbálják előmozdítani.³⁹⁶ A szép remények azonban hamar odavesztek. Néhány alsótáblai delegált hiába egyeztetett a gyorsírókkal, illetve Schmidt Antal nyomdással is, utóbbi

³⁹³ „Századunk szellemével egyeztethető nem lévén, hogy a haza lakosságának egy mind száma mind vagyonsága tekintetéből figyelmet érdemlő része vallás különbözősége miatt a polgárság jussaitól megfosztva tartasson, és mint ez a köz-társaságból kizárva csak fizetésért megszervedettnek tekintessen. Annál fogva a zsidók polgárosítását pártoltatni kívánják a megye rendjei, úgy mindazonáltal, hogy ennek elhatározásával egyszersmind tanítási rendszerek, vallásoknak külső kiszolgáltatása, hitigazságaik sértetlenül hagyatván, közfelügyelés alá vétessen, így lévén reményelhető ezen elkülönözött népnek az érdekek egyesülésével a nemzethez kapcsoltatása. A türedelmi adónak azonnali megszüntetése önmagában értetődővén.” – Fogalmaz Szabolcs vármegye pótutasítása. MNL SZSZBML IV. A. 1. d. 1557. sz. /1317. d./ Bár a rendek eredeti javaslatához képest az 1840. évi XXIX. tv. csak morzsákat váltott valósággá, a lakhatás szélesítése, a bármely ipar és foglalkozás üzésének lehetővé tétele még így is előremutató lépésként értékelhető. Erről lásd: *Erdmann Gy.*: Szabadság és tulajdon i. m. 296.

³⁹⁴ *Bényei Miklós*: Reformkori országgyűlések a sajtószabadságról. Stúdium Kiadó, Debrecen, 1994. 52.

³⁹⁵ Ogy. írásai, 1839–40. 84. – VI. országos ülés. 1839. június 21.

³⁹⁶ „Bár a tekintetes rendek nevében utasítás hiánya miatt nem tehetnénk, de az ellenkezőt sem jelentettük ki, s így annak el vagy nem fogadása a tekintetes rendek bölcs rendelkezésétől függ” – írta Bónis 1839. szeptember 20-i követjelentésében. MNL SZSZBML IV. A. 1. d. 590. sz. /1317. d./

szeptember 17-én arról értesítette az országgyűlést, hogy egy „felsőbb rendelés” tiltása miatt a munkát mégsem kezdheti meg.³⁹⁷ Így nem maradt más hátra, mint a történetek sérelmeként való megfogalmazása és a folyamatos üzenetváltások megindítása. Hiába találtak a követek olyan erős szövetségesre a főrendi táblánál, mint Batthyány, a kerületi ülések hiteles közlönye egyelőre mégis elbukott. Szerencsére nem ez történt a felsőtábla diáriumával, aminek kiharcolását javarészt szintén Batthyány erőfeszítéseinek lehetett köszönni.³⁹⁸

Bónis sokszor szorgalmazott kezdeményezései közül mindenképp említésre szorul még a büntetőtvények javításának, illetve a tisztválasztási kihágások megfékezésének kérdésköre. Mindkettő tanácskozásba vételét számtalanszor felvetette, utoljára még 1840. április 17-én is, pedig akkor az adókérdés már zajló vitája miatt nyilvánvalóan sejteni lehetett, hogy az országgyűlés berekesztéséig nem lehet hátra túl sok idő.³⁹⁹ Bár a kérdéseket illetően akár azon is el lehetett volna gondolkodni, rendezésük egyáltalán lehetséges-e a fennálló alkotmányos berendezkedés keretei között, ilyen messzire az ellenzék még nem merészkedett. A szabolcsiak vonatkozó pótutasítása ugyan precíz és alapos volt, de teljesen egyértelműen csak egy „rendies” reform koncepcióját mutatta, ami a jogi-intézményi kereteket nem érintette. A diéta viszont még erre sem mutatott elég elhatározottságot. A tisztválasztó szék jobb elrendezése tárgyában készült választmányi munka értékelése „*az idő szűkössége miatt elmellőztetett,*” és ugyanez a sors jutott a büntető ügyeknek is, amely egy országos választmány felállításával hátródott tovább a következő törvénykezés majdani feladatai közé.⁴⁰⁰

5. Az első országgyűlési követség mérlege

Teljes mértékig egyetérthetünk Erdmann Gyulával, amikor az 1839. évi követutasítások alapján Szabolcs vármegyét több vonatkozó tanulmányában is a mérsékelten ellenzéki törvényhatóságok között tünteti fel.⁴⁰¹ Való igaz, hogy az 1838-tól megteremtődött

³⁹⁷ Deák Ferenc és Hertelendy Károly követjelentése, 1839. október 18. „Tekintetes karok és rendek!” i. m. 173.

³⁹⁸ Molnár András: „A kormányt hatalmának visszaélésével vádoló!”: Batthyány Lajos gróf az 1839/40-es országgyűlésen. Levéltári Szemle 45. (1995) 1. sz. 12–13. Lásd még: *Uő.*: Viam meam persequor i. m. 103–109.

³⁹⁹ Az országgyűlés első időszakában, a szeptember 23-i kerületi ülésben Szutsits Károllyal (Bács-Bodrog vm.) egyetértésben vetette fel a büntetőtvénykönyv szükségességét. Az ülésről készült titkosrendőri összefoglalót lásd: MNL OL N 119. Fasc. 57. Nr. 8327/a.

⁴⁰⁰ MNL SZSZBML IV. A. 1. d. 288. sz. /1317. d./ – Bónis Sámuel és Zoltán János követjelentése, 1840. május 2.

⁴⁰¹ Erdmann Gy.: Wesselényi Miklós politikai pere i. m. 117.; *Uő.*: Országgyűlési követutasítások és alkotmányos jogvédelem 1839. In: Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. században Magyarországon. Tanulmányok Szabad György 70. születésnapjára. Szerk.: Orosz István – Pölöskei Ferenc, Korona Kiadó, Budapest 1994. 50., 59.; *Uő.*: Deák az 1839–40. évi országgyűlésen i. m. 106.

nyugodt körülmények dacára nem született kimondottan haladó szellemiségű anyautasítás. A szólásszabadsági sérelem terén beérték a junctim lehetőségével, az orvoslás érdekében nem akartak a totális obstrukció eszközéhez nyúlni. A reformelképzeléseket illetően sem bizonyultak olyan körültekintőeknek, mint a Deák közreműködésével dolgozó zalai rendek, végül pedig a korábbi diétákra készített követutasítások alapos, mindenre odafigyelő áttanulmányozása is hiányozhatott. Nem tudjuk pontosan rekonstruálni, hogy a visszafogott alapállás minek hatására változott meg. Az vázoltak fényében viszont kijelenthetjük, hogy Bónis Samu és követője az országgyűlés megnyitása után azonnal a legkitartóbb ellenzékhez pártoltak, akik mellett mind az alkotmányvédelem, mind pedig a reformkérdések vonatkozásában, elenyésző ritka kivételektől eltekintve, végig ki is tartottak. A folyamatosan változó követutasítások függvényében stagnálóan aulikus, illetve ellenzéki megyékről beszélni az 1839–40-es országgyűlés kapcsán sem igazán lehetséges. A követek álláspontja sokszor nem csak tárgyanként, de egy adott ügyben akár felírásonként is változhatott, attól függően, küldőik éppen milyen friss instrukciókkal látták el őket. Kecskeméti Károly ebből kiindulva remekül ismerte fel, hogy az alsótábla politikai összetételéről és erőviszonyairól közelebbit mondani csak konkrét szavazások vizsgálatával lehetséges. A számunkra ezúttal fontos 1839–40. évi országgyűlés esetében tizenhárom voksolást tett mérlegre, és összesen tíz megyéről találta úgy, hogy végig a liberális táborban állt. Az egyik ilyen törvényhatóság Szabolcs volt.⁴⁰² Pusztán a szavazásokat nézve nagy fordulatról persze nem beszélhetünk. A zömében kálvinista bene possessionati által irányított megyei közéletben az udvarral szembeni kritikus mentalitás mélyen beágyazódott, és változó intenzitással ugyan, de már a 18. század elején új alapokra helyeződő Habsburg-magyar viszony kezdetétől kimutatható. Nem alakult ez másként még az előző, hosszú diéta alatt sem, amely Szabolcsban a véget nem érő korteskedésekkel és hivatali nemtörődömséggel jellemezhető Patay-korszakkal esett egybe. 1839–40 valódi változása sokkal inkább a humántényezők tekintetében meghatározó. Bónis Sámuel személyében Szabolcs vármegyének ezúttal olyan követe akadt, aki teljesítményével közelíteni tudott a formálódó reformellenzék élvonalához. Az országgyűlés előtt a kormányzat többféle javaslatot is kapott arra vonatkozóan, hogy az ellenzék megtörésének útján milyen eszközök bevetésével és meddig menjen el. Abban viszont Cziráky Antal, József nádor, illetve hallgatólagosan Dessewffy Aurél is egyetértettek, hogy az

⁴⁰² Végig liberálisan szavazó vármegyék voltak Szabolcs mellett Zala, Csongrád, Pest, továbbá Somogy, Békés, Borsod, Csanád, Gömör és Hont. Lásd: *Kecskeméti K.*: Magyar liberalizmus i. m. 342–351.

oppozíció híveinek távoltartására szükség van.⁴⁰³ 1839. május 24-én Jászay Pál is azt jegyezte fel naplójába, hogy „nagy örömet okozott Bécsben a Balogh [János, Bars vm.] kimaradása, valamint Nógrádból a Kubinyi Ferencé, Fejérből a Madarászé, Tolnából a Bezerédjé, s Biharból a Beöthy Ödöné.”⁴⁰⁴ Igaz, a felsoroltak közül Beöthy később mégis átvehette megyéje egyik mandátumát, és néhány hónapot Bezerédj is Pozsonyban dolgozott, az mégis csak tény, hogy egyfajta erővesztés bekövetkezett, a liberális tábor elvesztette több, korábban meghatározó egyéniségét is. A legalább részleges újjászerveződési kényszer miatt az először feljutó követek előtt így nyitva állt az út, hogy akár rögtön országos ismertségre tegyenek szert. Úgy látjuk, Bónis ezt felismerte, és erre határozottan törekedett is.

Teljesítményének egyik fontos fokmérője lehet, ha a követtársával, Zoltán Jánossal hasonlítjuk össze. Bónis egyértelműen mint második ablegátus kapott megbízólevelet. Társa minden vonatkozásban fölötte állt. Öt évvel volt idősebb, második alispánként előkelőbb helyet foglalt el a vármegyei hierarchiában, továbbá becsült jövedelmei is magasabban alakultak. Ehhez képest eltérő habitusuk miatt Bónis fölénye hamar világossá vált, különösen a kerületi ülésekben, amely előkészítő jellege miatt a lehangosabb technikai és politikai vitákhoz szolgált terepül. Stuller kézíratos tudósításaiban összesen harminc alkalommal idézi, míg Zoltán hozzászólásairól csak ötször tesz említést. 1839. szeptember 8-án az alispán néhány hetes eltávozáshoz kért engedélyt.⁴⁰⁵ Október végéig így Bónis egyedül maradt Pozsonyban. Ekkoriban helyzete még inkább erősödhetett, amit az is bizonyít, hogy a Zoltánra vonatkozó öt említett hivatkozásból négy még a diéta első három hónapjában került feljegyzésre.⁴⁰⁶

Az első országgyűlési követség megítéléséhez nem árt figyelembe venni a Polizeihofstelle már eddig is többször idézett, igen jelentős terjedelmű anyagát sem. Mint tudjuk, sok esetben pontatlan, az ellenzékre vonatkozóan pedig erősen negatív töltetű „jellemzésekről” van szó, kellő kritika mellett azonban egyfajta támpontot mégis jelenthetnek.⁴⁰⁷ Bónis Samu ezekben egyoldalú módon, kifejezetten rossz színben tűnik fel,

⁴⁰³ Erdmann Gyula: A kormányzat előkészületei az 1839–40-es országgyűlésre. In: Történelem és levéltár. Válogatás Erdmann Gyula írásaiból. Szerk.: Erdész Ádám–Á. Varga László. Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2004. 25–40.

⁴⁰⁴ JPN XV. Uo. (1897) 3. sz. 364.

⁴⁰⁵ MNL SZSZBML IV. A. 1. d. 553. sz. /1317. d./ – Bónis Sámuel követjelentése, 1839. szeptember 12.

⁴⁰⁶ A titkosrendőrség is úgy érzékelte, hogy néhány fiatal követnek, akik a diéta kezdetén még félnékek és bátortalanok voltak, az esztendő végére igencsak felerősödött a hangja, s arról kezdtek értekezni, megyéjükben, illetve a környező törvényhatóságokban az országgyűlés után milyen reformokat szorgalmaznának. Bárczay, Botka Imre, Beöthy Lajos, Pribék Antal mellett a tudósítás az újabban magas hangnemben beszélők közé sorolta Bónis Sámuel is. Pozsony, 1839. december 8. – MNL OL N 119. Fasc. 63. Nr. 8980.

⁴⁰⁷ A forráscsoport újabb szakirodalmi felhasználására vonatkozóan lásd: Pajkossy Gábor: „mit welchen ich im geheimen Dienstverbande stehe” Sedlnitzky magyarországi besúgó a reformkor hajnalán. In: Miscellanea

Sedlnitzky besúgói karakterének valós, de leginkább támadható vonásait domborították ki. Jogi tudását felületesnek, szónoki képességeit nem különösebben bravúrosnak látták. Kiemelték ugyanakkor durvaságát, gyakori szitkozódásokkal járó szóhasználatát. Befolyását és tekintélyét egyedül a kisebb nemesség körében feltételezték, „*akikkel szorgalmasan iszik*”. Feljegyezték továbbá, hogy követutasítását lelkiismeret-furdalás nélkül sértette meg, és az abban lévő jó dolgokat a kormány ellen gyakran ki is forgatta. „*Nála tartották a legvadabb radikálisok összejöveteleit és ivó dáridóit*”, az országgyűlési ifjúságnak pedig egyik fő védelmezője volt, akiknek utcai „*szertelenkedéseiken*” megfigyelőként személyesen is részt vett. Szélsőbaloldaliként a mérsékelt ellenzéknél befolyásra nem tett szert, sőt a „*jó érzületűek részéről*” csak megvetés kísérte.⁴⁰⁸

Mi is hangsúlyoztuk, hogy beszédeiben a jogi érvek háttérbe szorultak, és hajlamosnak mutatkozott az értelem helyett az érzelmeket célba venni. A „*visszataszító durvaságot*” viszont inkább támadó hangvételő nyelvhasználatként kell érteni, ami könnyen lehetséges, hogy jobb híján a hallgatóságot lenyűgözni képes oldott stílus helyett mint legkönnyebb hatáskeltő elem került be retorikai eszköztárába. A vármegyei elit körében meglévő csekélyke befolyás még a követte választás részleteinek ismerete nélkül is bizonyosan erős túlzás. Másrészt viszont az is kétségtelen, hogy amennyiben a diéta előtt felállított választmányban Bónisnak nem volt erőteljes befolyása, az magyarázatot adhat arra, hogy a szabolcsi anyautasítás miatt nem készült a nagyobb léptékű haladás szellemében.

Ezen a ponton kell kitérni arra a kérdésre, vajon Bónis milyen kapcsolati hálót épített ki a formális kereteken túl, elsősorban kikhez próbált közelebb kerülni. Egy 1839. december 5-én kelt titkos jelentés szerint az opposzió is több frakcióra esett szét. „*Radikálisokra, radikálisabbakra és legradikálisabbakra*” („*Radicale, Radicalere und Radicalste*”), szakadásuk pedig abból fakadt, hogy az ellenzékiek közül sem mindenkit tartottak teljesen megbízhatónak. Bónist ez a beszámoló is a kormánytól legtávolabb álló fő ellenzékiként osztályozza, aki elsősorban a fiatalabbakkal (Botka Imre, Fráter Pál, Papszász Lajos, Beöthy Lajos, Pribék Antal, Bárczay Mihály, Wenkheim Béla, Kárász István, Szentkirályi Móric) ápolt szorosabb kapcsolatot, akikkel leggyakrabban saját szállásán gyűlt össze. A megfigyelők szerint bár Bónisék igyekeztek úgy tenni, mintha a politikai hit kötné őket össze,

fontium historiae Europaeae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára. Szerk. Kalmár János. ELTE Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 1997. 335–357.; *Uő*: Kormányzati informátorhálózatok a reformkorban. In: Kémek, ügynökök, besúgók az ókortól Mata Hariig. Szerk. Katona Csaba. MNL Vas Megyei Levéltára, Szombathely, 2014. 169–179. (Mediawave Konferenciák 6.)

⁴⁰⁸ MNL OL Kabinettsarchiv. Varia: Jelentések a magyar országgyűlések tárgyalásairól (1708–1848) (továbbiakban: I 58), 1072. /11. d./ A jellemzés magyar fordítását nyomtatásban lásd: *Pálmány B.*: A reformkori magyar országgyűlések i. m. I. 844.

valójában a személyes szimpátia, a vérmérséklet, a viselkedésmód, valamint az életkor is fontos szerepet játszott összetartásukban.⁴⁰⁹ Más feljegyzések szerint Hunkár Antal veszprémi, Bíró Imre csanádi, Szent-Iványi Károly és Szentmiklósy Viktor gömöri követekkel is gyakran érintkezett, míg a felsőháziak közül egykori jurátustársa, gróf Teleki László állt hozzá legközelebb.⁴¹⁰

A Deákhoz fűződő viszonyról ekkoriban még csak nagyon keveset tudunk. A titkosrendőrség megfigyelései szerint Bónis már a diéta kezdetén, a Ráday-ügy kapcsán csodálta a nála hét évvel idősebb zalai követet, miközben Deák is igyekezett megnyerni a fiatalabbakat azzal, hogy rendszeresen maga mellé invitálta őket, hogy alapelveit megoszthassa velük.⁴¹¹ Az is biztos, hogy legkevesebb két alkalommal Zala követe is megfordult Bónis lakásán.⁴¹² Ehhez nem is kellett messzire mennie, mert szállásuk egy utcában volt. Deák a Magyar utca 444., a szabolcsi reformer pedig a 486. szám alatt lakott.⁴¹³ Mindezekon túl, azt már korábban említettük, hogy a szabolcsiak, Deák iránt tanúsított tiszteletük jeleként 1840. július 23-i közgyűlésükben, ahol egyébiránt a követi végjelentések felolvasására is sor került, a zalai politikust Klauzálal együtt, táblabíróik sorába avatták.

Ami a követtárshoz fűződő kapcsolatot illeti, a kormánynak dolgozó megfigyelők is megjegyezték, hogy Zoltán, bár nem számított túl rossz előadónak, hangja mégis gyenge volt. A figyelemre belső igénye nem mutatkozott, így komolyabb befolyásra nem is tett szert. Hívei akadtak ugyan, de karizmatikusság hiányában ezt nem tudta kamatoztatni. Visszahúzódóbb természetéből adódóan ő is a Bónis körül csoportosuló mindenre elszánt ellenzékiekhez társult, de liberálisságát inkább csak titokban vállalta, a kormány emberei előtt pedig ennek ellenkezőjét bizonygatta.⁴¹⁴ Rendelkezünk olyan feljegyzéssel is, ami azt állítja, Dessewffy

⁴⁰⁹ MNL O N 119. Fasc. 63. Nr. 8975. – Schärfere Absonderung der Oppositions – von der Royalisten-Parthei, und Fractionen, in welche die Oppositionsparthei zerfällt. Pozsony, 1839. december 5. Másfél hónappal később egy másik jelentés szintén a megrendíthetetlenek között említi Bónis Samu nevét. Pozsony, 1840. január 28. – Uo. Fasc. 60. Nr. 8433/c.

⁴¹⁰ *Pálmány B.*: A reformkori magyar országgyűlések i. m. I. 1169. Hunkár Antal visszaemlékezéseiben 1839–40-es követségére csak rendkívül röviden tért ki, arról pedig egyáltalán nem tett említést, hogy a Pozsonyban töltött idő alatt kikkel került közelebbi kapcsolatba. Lásd: Hunkár Antal visszaemlékezése és iratai. S. a. r. Hudi József, Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2004. 75–76. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai. Forrásközlések 6.)

⁴¹¹ MNL OL N 119. Fasc. 63. Nr. 8867. – Pozsony, 1839. június 4.

⁴¹² Először 1839. november 18-án, amikor jó néhányan azokról a bécsi hírekről egyeztettek, mely szerint a szólásszabadság makacs védelmezése esetén nem zárható ki a diéta feloszlata. Másodszer pedig 1840. március 20-án, ahol az 1830. évi országgyűlés tapasztalatai és a jövőbeli nádorválasztás kérdései mellett arról is diskurzus folyt, valaha is napirendre kerülhet-e Magyarország Ausztriától való teljes elválása. Bónis, a titkosrendőri feljegyzések szerint, ennek lehetőségét nem zárta ki, „ha az ország valaha boldog akar lenni.” – *Takáts Sándor*: Kémvilág Magyarországon. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 181., 189–190.

⁴¹³ *Erdmann Gy.*: Szabadság és tulajdon i. m. 131.

⁴¹⁴ MNL OL I 58 1072. /11.d./ Nyomtatásban: *Pálmány B.*: A reformkori magyar országgyűlések i. m. I. 1237.

Aurél meg is környékezte Zoltánt annak érdekében, hogy szavazataival elidálja követtársát, ő viszont attól tartván, hogy a megye esetleg visszarendeli, erre nem vállalkozott.⁴¹⁵

Az országgyűlési jurátusok és Bónis Samu kapcsolatáról sokat nem tudni. Szűcs Sámuel, aki Palóczy László borsodi követ mellett vett részt az országgyűlésen, kétszer is feljegyezte naplójába „*hazafiúi*” hozzászólásait, igaz, összehasonlíthatatlanul szerényebb terjedelemben, mint Deák, Klauzál vagy éppen Felsőbüki Nagy Pál szerepléseit.⁴¹⁶

A követek nem csupán egymás szálláshelyein fordultak meg rendszeresen, de a korabeli vendéglátóhelyeken is igyekeztek törzshelyeket kialakítani maguknak. A titkosrendőrség 1839. szeptember 22-én tudósított arról, hogy néhány nappal korábban a János téri (ma: Primaciálne námestie, Prímás tér) Girczy-féle kávéházban életre hívták az ellenzéki kaszinót, amely az addigi gyülekezési helyüket, a Nádorhoz címzett fogadót kívánta felváltani. A tagok 2 forint és 16 krajcár havidíj ellenében időzhettek itt. A négy szobában leginkább sakkot és whistet (a későbbi bridzs őse) játszhattak, de a tagdíjból az újságok beszerzését is tervbe vették. A jelentésírók a fontosabb, a beszámoló születésének időpontjában is jelen lévő tagok között említették meg Bónis Samu nevét. Azt is hozzátették, hogy az opposíció nehezményezte, amiért gróf Eszterházy Károly helyettes főlovászmester, mint az országgyűlés ideje alatt a köznyugalomért felelős királyi biztos, rendeletében a kávéházak esti tíz órai zárását kezdeményezte. Az ellenzékiek úgy vélték, bár a város nyugalmanak fenntartása örvendetes törekvés, de nekik mint a törvényhozó szerv tagjainak semmi esetre sem szabadna az intézkedés hatálya alá esniük.⁴¹⁷

A diéta alatti társaséletnél járva mindenképpen meg kell még említenünk a Polgári Lövölde épületében 1840. január 31-én megrendezett követi bált, melyen egyébként István és Albert főhercegek is megjelentek. Kémjelentések az este egyik legfeltűnőbb eseményének azt a pezsgőzést tartották, melyet Bónis és néhány ellenzéki követtársa az étkező teremben rendezett. Magatartásukban elsősorban azt kifogásolták, hogy az egyébként royalista Emődy János nyitrai követet előbb barátságos beszélgetésre invitálták, majd olyan durva tréfák céltáblájává tették, ami miatt Emődy inkább titokban távozott. A megfigyelők azt is kiszúrták, hogy a később hozzájuk csatlakozó Justh Józsefet (Turóc vm.) arra próbálták ösztönözni,

⁴¹⁵ MNL OL N 119. Fasc. 56. Nr. 8265/a. – Pozsony, 1839. július 21.

⁴¹⁶ Mindkétszer a junctim fenntartásával kapcsolatban, először az 1839. augusztus 14-i kerületi ülésnél, később pedig a szeptember 12-i tanácskozás feljegyzéseinél. Szűcs Sámuel naplói I–II. 1835–1889. Szerk. Dobrossy István. BAZ Megyei Levéltár, Miskolc, 2003. I. 55., 68.

⁴¹⁷ MNL OL N 119. Fasc. 63. Nr. 8943. – Pozsony, 1839. szeptember 22.

hogy konzervatív utasítását kijátszva az újoncállítás kérdésében próbáljon az oppozícióval szavazni.⁴¹⁸

Talán nem járunk távol az igazságtól, ha azt állítjuk, a követségből, mely több szerencsés körülménynek köszönhetően idő előtt jött, Bónis a számára lehető legtöbbet hozta ki. Kiforrott eszmevilággal aligha rendelkezett, de az erősödő nemzeti törekvések iránti elkötelezettsége lépten-nyomon tetten érhető. Vérmérséklete miatt sokkal nyitottabb volt a támadó fellépésre, mint az indulatain mindig uralkodni képes Deák. Kevésbé mutatott fogékonyságot az alkukra, továbbá taktikai érzék tekintetében sem bírt akkora előrelátással. Patriotizmusa, az országot felvirágoztatni akaró szándéka nem vonható kétségbe, viszont leegyszerűsítő módon az akadályokat hajlamos volt kizárólag Bécsben, illetve a vele együttműködő főrendekben látni. Támogatta a társadalmi és gazdasági átalakulással kapcsolatos törvényeket, de a harcos, konfrontatív fellépésre több lehetőséget nyújtó, szakértelemre pedig kevésbé szoruló sérelmi ügyekben sokkal szívesebben nyilvánult meg.

Az 1839–40. évi országgyűlés alsótábláján hetvenhét olyan személy jelent meg, akik Bónis Samuhoz hasonlóan most először nyerték el egy vármegye bizalmát. Annak érdekében, hogy a szabolcsi politikus későbbi karrierjének alakulásáról, annak szokványosságáról vagy épp rendkívüliségéről érdemi megállapításokat tehessünk, talán nem érdektelen röviden végigkövetnünk és összegeznünk a vele egy időben követte választott személyeknek a korszak végéig, tehát 1849 augusztusáig tartó életútját. Elsőként le kell szögeznünk, hogy a pozsonyi diéta hetvenhét új résztvevője közül a többség (45 fő) a későbbiekben már nem szerzett mandátumot.⁴¹⁹ Közülük persze akadtak olyanok is, akik személyes sorsukból fakadóan (életkoruk, egészségi állapotuk, netán haláluk miatt) nem újrázhattak, de még ezen élethelyzetek figyelmen kívül hagyásával is azt mondhatjuk, hogy az esetek nagyobb részében már az sem számított predesztinálnak, hogy egy vármegyei követséget újabb ilyen típusú megbízatások kövessenek. A fellelhető adatok alapján egyértelműen mondhatjuk, hogy az 1839–40-ben először Pozsonyban járt megyei követek döntő többsége nem lépett ki a területi közigazgatásban megszerezhető hivatalok világából, ott viszont sikerült eljutnia a hierarchia csúcsára. A többség vagy már eleve alispáni székből ült megválasztása idején, vagy éppen diétai követségével összefüggésben nyílt lehetősége arra, hogy a tisztikar élére kerülhessen.

⁴¹⁸ Uo. Fasc. 63. Nr. 9036. – Pozsony, 1840. január 31.

⁴¹⁹ Vizsgálatunk során csak a megyék képviselőiben szerzett mandátumokat vettük számításba. Az országgyűléseken egyéb jogcímenek történő megjelenésekkel (távollévő főrend követe, Királyi Tábla ülnöke, főrendi táblán megjelenni jogosult, stb.) nem kalkuláltunk. Az áttekintéshez a Pálmány Béla által szerkesztett almanach jelentett segédkezet. *Pálmány B.: A reformkori magyar országgyűlések i. m. I–II.*

Ugyancsak számottevő azok száma, akikre az 1848-as alkotmányos fordulatot követően főispáni vagy kormánybiztosi felkérés várt.

Mindezzel ellentétben a megyei karrier meghaladása már jóval kevésbé minősült tipikusnak. Alig néhány, a kormányoldalhoz lojális politikust mutathatunk fel, aki a vizsgálat alá vont hetvenhét személy közül a későbbi években bírói hivatalhoz jutott. Végezetül még ennél is alacsonyabb azok aránya, akik a központi államigazgatásban töltöttek be valamilyen fontosabb szerepet. 1848 előtt mindössze hárman lettek helytartótanácsosi tanácsosok, míg a márciusi-áprilisi fordulatot követően ugyanennyien jutottak el az államtitkári székig. Érdekes véletlen, hogy közülük ketten is Szabolcs megye követei voltak az 1839–40-es diétán (Bónis mellett államtitkár lett követtársa, Zoltán János Szemere belügyminisztériumában, valamint Pulszky Ferenc sárosi követ Kossuth pénzügyminisztériumában).

A kimutatható legfontosabb hivatalok az 1839–40-es diétán első alkalommal vármegyei követi megbízatást elnyerők körében	
Az 1839–40-es diétán első alkalommal vármegyei követ	77 fő
Közülük a korszakban csak ezen az országgyűlésen viselt megyei követséget	45 fő
A korszakban később még volt vármegye diétai követe	32 fő
A későbbiekben a központi államigazgatásban szerephez jutók	
<i>Beosztása</i>	<i>Az adott beosztást viselők száma</i>
1848–49-ben miniszter	0 fő
1848–49-ben államtitkár	3 fő (Bónis Sámuel, Pulszky Ferenc, Zoltán János)
1848 előtt helytartótanácsosi tanácsos	3 fő (Ambró Antal, gr. Desseffy Aurél, Fiáth Ferenc)
Az OHB tagja	2 fő (Pulszky Ferenc, Sembery Imre)
1848–49-ben minisztériumi tanácsos	1 fő (Beöthy Lajos)
A későbbiekben bírói hivatalt viselők	
<i>A bírói hivatal megnevezése</i>	<i>A hivatalt viselők száma</i>
Hétszemélyes Tábla bírāja	1 fő
Királyi Tábla ülnöke	4 fő
Tiszáninneri Kerületi Tábla ülnöke	4 fő
Királyi Tábla számfeletti ülnöke	3 fő
váltótörvényszéki ülnök	3 fő
Báni Tábla ülnöke	1 fő
Dunántúli Kerületi Tábla számfeletti ülnöke	1 fő
A területi közigazgatásban szerephez jutók	
alispán	34 fő
1848–49-ben vármegyei főispán	12 fő
1848–49-ben kormánybiztos	12 fő
főszolgabíró	10 fő
1848 előtt főispán, főispáni helytartó	5 fő
főjegyző	5 fő
1848–49-ben főkormánybiztos	2 fő
Windisgrätz megyei biztosa	2 fő
főtisztügyész	2 fő
1848 előtt királyi vizsgáló biztos	1 fő
1848–49-ben segédkormánybiztos	1 fő

A számszerűsített adatsorok mindig együtt járnak egyfajta elkerülhetetlen redukcionista közelítésmóddal. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy minden numerus mögött egyéni életutak rejtőznek. Egy-egy karrierre az egyén tehetségén és ambícióin kívül rokoni összefonódások, vagyoni helyzetből, rangból fakadó determinációk, politikai alkuk és machinációk, véletlenszerű események, valamint számos további tényező lehetett hatással. Mindezeket tudva mégis kijelenthetjük, hogy Bónis Samu a követi pályát vele együtt kezdő társai közül a következő tíz év során kiemelkedett, és az átlagon túlmutató karriert futott be. A pozsonyi diétára eljutó megyei nemesek igen nagy többsége későbbi közéleti szerepvállalásai során sem szakadt ki a törvényhatóságok világából, az országos politikai színtér csak néhányak számára nyílt meg. Úgy véljük, hogy több mint kétszáz ablegátus között komolyabb ismertségre és befolyásra szert tenni, pláne úgy, hogy az illetőt társalmi helyzete, kapcsolatrendszere különösebben semmire nem predesztinálta, mindenképpen figyelemre méltó teljesítmény. Bónis nem emelkedhetett deáki magasságokba. Nem számíthatott olyan ovációra, mint Bezerédj. Felsőbüki Nagy Pál vagy Pázmándy Dénes korábbi diétákon már felépített hírnevével sem kelhetett még versenyre. Azonban a reformellenzék második vonalának végén megkapaszkodott. Ugyanúgy elhomályosította követtársát, mint sógorának bátyját (Bernáth Józsefet) Beöthy, rögtön az 1839. augusztusi felérkezése után. Az először mandátumhoz jutó ellenzéki érületűek között egyértelműen pozíciót tudott fogni, és nem csak nagyobb szónoki aktivitást mutatott, de a titkosrendőri feljegyzések szerint szervezőként legalább tucatnyi követtársát rendszeresen invitálta is háttérbeszélgetésekre, informális társalgásokra. Megállapítható, hogy a Pozsonyban végzett majd egyéves munkájával Bónis kilépett a nagykállói tanácsterem lokális keretei közül, és betört az országos politika centrumába. Nyírtéti kúriájába úgy térhetett haza, hogy neve immáron Szabolcs vármegye határain túl is jelentett valamit, személyével az oppozíció meghatározóbb magyarországi képviselői között feltétlenül számolni kellett.

VI. KÉT ORSZÁGGYŰLÉS KÖZÖTT (1840–1843)

1. Diétai utómunkák és vallásügyi vita

Az országgyűlési követség természetesen azt eredményezte, hogy Bónis Samu Pozsonyból való megérkezése után a megye legbefolyásosabb politikusaihoz csatlakozhatott. 1840 nyarától megkerülhetetlenül részesévé vált minden fontos döntésnek, illetve valamennyi jelentősebb választmány tagjai között olvashatjuk nevét. A diéta utáni egyik legsürgetőbb feladat volt azon törvénycikkek helységenkénti kihirdetésének megszervezése, melyeket az augusztus 17-i közgyűlés az egész megye közönségét érdeklőnek ítélt. Haladéktalanul lépni kellett továbbá az országgyűlési költségek fizetése, valamint a Nemzeti Színházra tett felajánlás tárgyában is, ami ismét megkívánta a nemesek összeírását.⁴²⁰ Bónis nemcsak a részletek kidolgozásával megbízott küldöttségben vett részt, de a kisvárdai járás második szakaszában Kállay Leopolddal együtt a táblás kivetés elkészítését is koordinálta.⁴²¹ Buttler János alapítványának köszönhetően a szabolcsi nemes fiatalok előtt is felcsillant a remény, hogy a rövidesen felállni gondolt Ludovika Akadémia növendékei lehetnek. A jelentkezők közül a két szerencsés kiválasztása egy vármegyei bizottság feladata lett, melyben Bónis ugyancsak helyet kapott.⁴²²

Az országgyűlés megoldatlanul hagyott problémái közül a vallási kérdések Szabolcsban először Jozeffy Pál tiszai evangélikus superintendens nyíregyháziakhoz intézett szlovák nyelvű püspöki levele kapcsán kerültek terítékre. Lépését még egyházán belül is barátságatlannak ítélték, minthogy a város magyarosodása ekkortájt már igen előrehaladt, továbbá az 1840. évi VI. tvc. 4. paragrafusa is kimondta az egyházi törvényhatóságok magyar nyelvű érintkezését. Bár Komáromy József hegyaljai főesperes az iratot magyarra fordítva juttatta tovább, az ügy ezzel még nem merült ki. Az 1840. augusztus 31-i közgyűlésen a megye közönsége „*hathatós munkálatokra*” szólított fel annak érdekében, hogy a püspöknek a „*hazai nyelv előmenetele gátlására intézet kárhoztató*” tevékenysége ne folytatódhasson.⁴²³

Miközben Bónisék megyei tárgyalódelegációja erről konzultált a nyíregyházi városi elöljárósággal, az országban már javában lángolni kezdett a vegyes házassági vita. Kopácsy József esztergomi érsek június 10-én enciklikában, míg a püspöki kar július 2-án közös

⁴²⁰ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 79. k. 1840. évi jkv. 1214., 1220. sz.

⁴²¹ Az 1840. augusztus 31-i közgyűlés jegyzőkönyve. Uo. 1467. sz. Az elkészített tabellákat a nemes fők nevével, továbbá a határok kiterjedésével lásd: Uo. IV. A. 1. b. 40. cs. Nr. 670. 1840. /1075. d./

⁴²² Uo. IV. A. 1. a. 1840. évi jkv. 1272., 1470. sz.

⁴²³ Uo. 1476. sz.

pásztorlevélben utasított valamennyi plébánost, hogy Lajcsák Ferencnek a diéta alatt hevesen támadt gyakorlatát átvéve legfeljebb passiva assistentiát gyakoroljanak, ha a protestáns fél nem gondoskodik reverzálisról. Bár a személyesen is érintett Kossuth már Pest vármegye augusztus 27-i közgyűlésén szóba hozta a kérdést, az igazán csak a következő év elején Zala körlevele nyomán került terítékre.⁴²⁴ Bónis megyéjében a helyi apópót Homonnai András geszterédi plébános szolgáltatta, aki egy balkányi jobbágypár, a helvét hitvallású Tímár János és katolikus menyasszonya, Jakab Erzsébet házasságának megáldását tagadta meg.⁴²⁵ A tanúvallomásokot Szunyogh Rudolf, a nádudvari járás első alszolgabírója, illetve esküdttársa, Rásó Lajos rögzítették, majd jelentésüket a 1841. február 15-i közgyűlésben adták be. Valószínűsíthető viszont, hogy a parázs vita már ez előtt, „*hét megyének felolvastatott*” tudósításai nyomán elszabadult.⁴²⁶ A Pesti Hírlap első szabolcsi vonatkozású tudósításából tudjuk, hogy a határozathozatal lehangosabb követelője épp Bónis Samu volt. Kezdeményezésére Szabolcs is az uralkodónak szánt felírásról döntött, valamint Zala példáját követve katolikus és protestáns felekezetekhez egyenlő arányban tartozó tisztviselőkből és táblabírókból egy törvényszéket is kinevezett, hogy az alsóbb papságra nézve az 1647. évi 14. törvénycikknek feltétlenül érvényt szerezzen.⁴²⁷ Kossuth tudósítója egyébként úgy fogalmazott, hogy a gyűlés olyan ingerülten zajlott, melyre még a legöregebbek sem emlékeztek, maga az elfogadott végzés pedig az országban „*eddig keletkezettek között, úgy hangjára nézve legélesebb, mint tartalmára legkeményebb*” volt.⁴²⁸ Homonnai cselekedetével

⁴²⁴ Az 1840. augusztus 27-i pesti közgyűlésről: KLÖM 7. 650–653. Az 1841. január 11-i zalai közgyűlésről és Deák szerepéről: *Fazekas Cs.*: Deák Ferenc egyházpolitikája i. m. 35–61. Ezen kívül Deák egyházpolitikai nézeteit lásd még: *Csizmadia Andor*: Deák Ferenc egyházpolitikája. In: Tanulmányok Deák Ferencről. Szerk. Baranyai György [et al.] Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1976. 11–60. (Zalai Gyűjtemény 5.); *Uő*: Deák Ferenc és a magyar egyházpolitika. Világosság 21. (1980) 6. sz. 379–386.; *Sándor Pál*: Deák Ferenc és a vallásszabadság. Valóság 33. (1990) 8. sz. 38–43.; *Takács Péter*: Deák Ferenc egyházpolitikai nézetei. In: Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon. Szerk. Hegedűs András – Bárdos István. Kultúr István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány, Esztergom, 1999. 179–193.; *Rácz Lajos*: Állam és egyház Deák Ferenc korában. In: Deák Ferenc emlékezete. Szerk. Szabó András. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003. 47–70. *Molnár András – Deák Ágnes*: Utószó. In: Deák Ferenc: Válogatott politikai írások és beszédek I–II. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. II. 615–643., 631–632.

⁴²⁵ *Fazekas Csaba*: A balkányi jobbágy házassága, a geszterédi plébános szitkozódása és az egyházpolitika 1841-ben. Egyháztörténeti Szemle 3. (2002) 1. sz. 155–166.

⁴²⁶ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 81. k. 1841. évi jkv. 11. sz. Az említett hét megye Pest, Abaúj, Gömör, Borsod, Vas, Máramaros, valamint a katolikus egyházat védelmébe vevő Esztergom. Bár Zala megye a Protocollumban nem kerül említésre, az ottani január 11-i történetek ettől még ismertek lehetnek, miután arról a sajtó is beszámolt: Pesti Hírlap 1. (1841. január 20.) 6. sz.

⁴²⁷ Uo. – A kinevezett állandó törvényszék tagjai Bónis Sámuel mellett Jármay Imre első, Zoltán János második alispán, Kastal Imre, Kállay Leopold, Zoltán Mihály táblabírók, illetve a főszolgabírók, fő- és aljegyzők, fő- és altisztügyészek lettek.

⁴²⁸ Pesti Hírlap 1. (1841. február 27.) 17. sz. – A kemény stílus érzékeltetésére a végzés egy részletét kívánjuk kiragadni: „... azon papi kar [...] önérdelkeltelenségében, a békén élt, s király, s haza boldogságára törekedő, s a felvilágosodás útján az értelem fáklyája vezérlete alatt haladó nemzetnek egymással vallásbeli különbség nélkül kezét fogó csendes polgárai közé gyűlölettség magjait hintegetni, s őket a haladás útjáról ama sötét

kapcsolatban a hivatalos keresetet Leszkay Ferenc tiszti főügyész terjesztette elő. Ebben arra az esetre, ha a perbe fogott plébános a szertartás nélkül összeadott pár megáldását nem végezné el, hatszáz pengőforintos pénzbüntetést irányzott elő.⁴²⁹ Palugyai Imre adatai szerint ez az összeg akkortájt egy első alispán éves fizetésének felelt meg. Látható tehát, hogy a megye akaratából jottányit sem kívánt engedni, és minden erejével arra törekedett, hogy az érintettnek ne maradjon más választása, mint a kényszerű engedelmeskedés.⁴³⁰ Igaz ugyan, hogy valamilyen formában 43 törvényhatóság emelt szót a katolikus püspökök eljárásával szemben, és az engedetlen papok hatszáz forintos büntetéséről sem egyedül Szabolcs rendelkezett, a Bónis által nagyban pártolt keménységhez ettől még nem férhet kétség.⁴³¹ A nagykállói tanácskozók felháborodásukban még azt is kimondták, hogy az előzetes hathetes katolikus oktatás elhagyásával bárki szabadon térhet át protestáns vallásra.⁴³²

Végső megoldást pedig ők is a legközelebbi országgyűléstől reméltek, melynek azonnali Pestre történő költöztetését feliratukban ismételten megemlítették.

2. Az 1841. évi tisztújítás

A vegyes házassági kérdés, különösen a sajtóban, a tavasz beköszöntével is terítéken maradt, de Szabolcsban a februári felzúdulás után a figyelem már elsősorban a közelgő újabb tisztépítés felé terelődött. Május 3-i közgyűlésükben határozták el a rendek, hogy a tárgyban emlékeztető megkeresést címeznek Teleki főispánhoz. Egyszersmind döntöttek arról is, hogy bár legutóbb a „józan rendszabályok szigorú folyamatba vételével” egy nyugodt restauráció „dicső következményeit élvezték”, mégis, 1836 „fekete felhő gyanánt lebegő” emléke miatt, egy előkészítő közgyűlés megszervezését ezúttal is kezdeményezni fogják.⁴³³ Így is történt. Teleki József szokása szerint ezúttal sem mondott ellent a megye „törvényes kívánatának,” és

századok villogásaiba bonyolódva visszataszítani nem irtózik.” – MNL SZSZMBL IV. A. 1. a. 81. k. 1841. évi jkv. 11. sz.

⁴²⁹ Fazekas Cs.: A balkányi jobbágy házassága i. m. 166.

⁴³⁰ Palugyai Imre: Megye-rendszer hajdan és most. (Megye kiadási rendszer és megye statisztika. I. rész Tiszán inneni és Tiszán túli megyék.) Geibel Károly, Pest, 1847. III. 193.

⁴³¹ Úgy tűnik viszont, hogy az első felbuzdulások után a gyakorlat kevés sikerrel kecsegtetett. Bő egy évvel a balkányi esetet követően az 1842. április 18-i congregatióban ismét olyan hír hangzott el, hogy egy vegyes házasság kapcsán az eskető plébános megtagadta a szokott szertartást. Kossuth tudósítója ekkor keserűen jegyezte meg, hogy az írományok csak pro forma adattak át a tisztiügyésznek, „mert példákából következtetve siker alig remélhető”, az idézésen kívül egyéb még a korábbi ügy kapcsán sem történt. – Pesti Hírlap 2. (1842. május 29.) 147. sz.

⁴³² Varga János: Megye és haladás a reformkor derekán, 1840–43. I. In: Somogy megye múltjából. Szerk. Kanyar József. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár, 1980. 217. (Levéltári Évkönyv 11.)

⁴³³ MNL SZSZMBL IV. A. 1. a. 81. k. 1841. évi jkv. 503. sz. – Az 1841. május 3-i közgyűlés jegyzőkönyve.

a kért rendszabályalkotó tanácskozásra július 21-én kerített sort saját elnöksége alatt. Legfontosabb döntésként elhatározták, hogy a mások mellett Bónis közreműködésével készült legutóbbi nemesi összeírást szavazói névjegyzékként fogják használni. Megyén kívüli nemeseknek csak abban az esetben biztosítottak részvételt, ha tiszteletbeli táblabírók, vagy Szabolcsban birtokkal rendelkeznek. A Hajdúkerület kiváltságosainak esetében pedig táblabíróság mellett a nemesi segélyezésben való részvételt állították feltételként. Végül éles vita bontakozott ki arról, hogy Pest és Bihar példájára Nyíregyháza város küldötteit ruházzák-e fel szavazati joggal, de a többség ezt országgyűlési hatáskörű tárgynak nyilvánította, és a kezdeményezést leszavazta.⁴³⁴

Az augusztus 5-én kezdődött tisztújítás Bónis Samu személyét nem érintette ugyan, mindössze a szavazatszedő küldöttségbe történő felkérést fogadta el, politikai jövője szempontjából az új megyevezetés összetétele mégsem tűnt mellékesnek. Az ellenpárt Péchy László és Kállay Menyhért főszolgabírók alispáni jelölésével próbálta meg a hatalomátvételt. Az első alispáni hivatalnál még sikerült is elérniük a voksolást, de a „*kitűnő többség*” végül Zoltán János volt országgyűlési követnek, addigi második alispánnak szavazott bizalmat. Péchy bár a második viceispánságra, sőt a főjegyzői hivatalra is kandidált, e pozícióktól már a közfelkiáltásból kivehető módon esett el. Elek Mihály dadai főszolgabíró (1838–41) nyerte el a második alispáni széket, míg főnótáriusként Erős Lajos megőrizhette eddig is viselt hivatalát.⁴³⁵

Mindegyikőjük alapvető életrajzi adatait ismerjük, és ezek alapján úgy tűnik, Bónis növekvő befolyását nem fenyegette komolyabb veszély. Zoltán esetében korábban már láttuk, Pozsonyban miként szorult háttérbe. Erős hasonló kvalitású embernek számított. Mint *absentium ablegatus* (báró Dőry Lászlóné Eckhard Karolina képviselője) már 1825–27-ben diétai tapasztalatokat szerzett. Al- majd főjegyzőként számottevő közéleti múlttal bírt, de tisztelete felülmúlta ambíciózusságát. A pazonyi Elek család ez idáig jelentősebb vármegyei karrierrel nem büszkélkedhetett. A frissen megválasztott második alispán távolabbi rokonai, Salamon és Gábor ugyan 1832-ben alszolgabírói hivatalra aspiráltak, de még azt sem sikerült megszerezniük.⁴³⁶ Maga Elek Mihály egyébként a familia Tizzaszőlősön lakó ágában született, így először Heves vármegyében próbálkozott hivatallal. 1834-ben a mátrai járás polgári biztosa lett alszolgabírói rangban. Ezt követően települt csak át Szabolcsba. Három év fő-szolgabíráskodás után számára a most elnyert tisztség óriási eredmény lehetett. A

⁴³⁴ Uo. 1186–1189. sz. – A július 21-i tanácskozásról a Pesti Hírlap két alkalommal is beszámolt, július 31-én rövidebben, majd augusztus 4-én hosszabb terjedelemben is.

⁴³⁵ *Pálmány B.*: Az 1848–1849. évi első népképviselési országgyűlés i. m. 225–227., 237–239., 786–788.

⁴³⁶ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 63. k. 1832. évi jkv. 715. sz.

főtisztügyi státszt 1841-ben csertési Somossy Ignác kapta meg. Pályája, Elekéhez hasonlóan, szép ívet mutatott, de egy nádudvari alszolgabíróként (1836–1838) és egy első aljegyzőként töltött ciklussal (1838–41) a háta mögött befolyását mégsem lehetett a már követséggel is megbízott Bóniséhoz mérni. Péchy Lászlónak végül be kellett érnie korábbi nyírbátori főszolgabíróágával, a dadai járásban pedig ez jutott Patay korábbi patronáltjának, az előző tisztikarból teljesen kifelejtett Zoltán Mihálynak is. Vele kapcsolatban egyébként is úgy tűnik, ekkortájt már inkább az ellenzékkel rokonszenvezett.⁴³⁷ Kállay Menyhértet sikertelen alispáni megmérettetései után egy kisebb presztízsű pozíció valószínűleg nem nyugtatta volna meg, így inkább visszavonult. Ugyanígy döntött Bónis Samu öccse, Barnabás is, aki bár dadai alszolgabíróágát továbbvihette volna, ez elől mégis elzárkózott.⁴³⁸

A körülményeket illetően, „*a nagy számmal összesereglett nemesség*”, ami a sajtó szerint közel 4000 főt jelenthetett, az 1848-ig hátralévő időszakban még egyszer utoljára viszonylag békésen, „*minden reménységet fölülmuló*” türelemmel viselkedett. Igaz, a roppant tömeg nagykállói tartózkodása alatt két helybéli is erőszakos körülmények között lelte halálát, ez inkább a fékezhetetlen lopási és rablási kihágások miatt történt, nem pedig a kortesvezérek által feltüzelt ellentáborok nyílt politikai összecsapása miatt. A Pesti Hírlap persze így sem tudott elnéző lenni és megjegyezte: Mindegy milyen okból, de „*az erkölcstelenség és szenvedelmek durva kitöréseit*” újabb tisztválasztás mutatta meg.⁴³⁹ A reform, melynek elodázása 1839–40-ben sem Bónison múltott, feltétlenül szükséges maradt tehát, erre Szabolcs megyének most sem sikerült rácáfolnia.

3. Ismét középpontban a vegyes házassági vita

Az éppen csak nyugvópontra érkezett vallási viták rögtön a tisztépítést követően, már az augusztus 19-i közgyűlésben kiújultak. Ekkor került terítékre a Helytartótanács még május 11-én keltezett utasítása, melyben néhány friss vegyes házasságot felsorolva felszólították a megyét, hogy az érintetteket határozottan feddjék meg, gyermekeik katolikus hitben történő nevelését pedig kényszerítsék ki. A szabolcsiak természetesen nem engedelmeskedtek szó nélkül. Végzésükben leszögezték, „*minden lelkiismereti erőltetést, egy vagy más vallás elfogadására kényszerítő módokat az emberi jogokkal merően ellenkezőnek, de a haza törvényeiből következhetőnek sem találják.*” Majd Bónis Samu részvétele mellett

⁴³⁷ Erre utal, hogy az 1843. március 10-i utasítást készítő választmányi ülésen megszavazta a háziadót. Pók J.: A Szatmári tizenkét pont visszhangja i. m. 131.

⁴³⁸ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 81. k. 1841. évi jkv. 1218. sz.

⁴³⁹ Uo., Továbbá: Pesti Hírlap 1. (1841. augusztus 14.) 65. sz.

választmányt állítottak fel, amit a felhozott ügyek tüzetes kivizsgálásával bíztak meg. Instrukcióként megfogalmazták, hogy a törvény által megszabott vallásban való nevelést kizárólag azoknál kérjék, akik a választási időt nem érték el, mindenki másnál a megye szabad áttérésről hozott statútumának szellemében járjanak el. Egyúttal védelmükbe vették a ramocsaházai helvét lelkészt is, akit a Helytartótanács egy katolikus pártól született gyermek megkeresztelésével vádolt. Pusztá feltételezésnek nevezve a történeteket, az igazság kiderítését itt is Bónisékra bízták.⁴⁴⁰ Mindennek tetejébe Szabolcsban még egy újabb, uralkodóhoz címzett felírást is elhatároztak, a helyzet fokozatos elmérgesedéséért pedig egyértelműen a katolikus klérust tették felelőssé. Úgy fogalmaztak, hogy a státuszban külön státuszt képezve magukat a törvények felé emelik, ami miatt az „igen jótékony hatású vallásos érzelmek” fogyatkoznak.⁴⁴¹ Nem jelenthetjük ki egyértelműen, hogy a kritikus mondatokat maga Bónis diktálta a Protocollumot vezető írnok tolla alá, de a diétán már megismert álláspontja alapján ahhoz nem férhet kétség, hogy az elfogadott végzések teljes mértékben igazodtak véleményéhez. A vallási vita ezt követő epizódjában játszott szerepét még ennyire sem tudjuk nyomon követni, de azért, hogy a történetek elbeszélése kerek legyen, annak rövid ecsetelése mégsem mellőzhető.

Bő egy év viszonylagos csendjét követően a rendek 1842. augusztus 29-én kezdődött közgyűlésükben vették a hírt, hogy a Helytartótanács a vallásbeli átmenet iránt hozott határozatukat megsemmisítve a felsőbb rendelkezések megtartására szólította fel őket. Erre pusztá beletörődés helyett ismét „hideg komolysággal” született az újabb megyei határozat, miszerint alkotmányos hatóságuk végzéseit törvények, nem pedig felsőbb rendeletek szabályozzák. Továbbá hangot adtak azon véleményüknek is, hogy a lelkiismereti szabadság, illetve az „egész hon országgyűlésen megállapított véleménye” alapján statútumuk megegyezőbbnek tekinthető az 1791. évi 26. törvénycikkkel, mint a hatheti oktatás gyakorlata.⁴⁴² Való igaz, hogy az ominózus jogszabály 13 paragrafusa nem mondta ki szó szerint az aposztázia megelőzésének II. József által szokásba hozott, akkor nagyon is finom megoldásnak számító előfeltételét.⁴⁴³ Az is tény továbbá, hogy a kérdés komoly vitákra adott okot már a korábbi országgyűléseken is.⁴⁴⁴ Mivel viszont érdemi előrelépések ott sem

⁴⁴⁰ Uo. 1267. sz.

⁴⁴¹ Uo. 1342. sz.

⁴⁴² Pesti Hírlap 2. (1842. szeptember 18.) 179. sz.

⁴⁴³ II. József 1782 őszen terjesztette ki Magyarországra is az eredetileg január 13-án Erdélyre vonatkozóan hozott határozatát. *Mályusz Elemér: A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus.* Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1939. 447.

⁴⁴⁴ Elsősorban az 1833. február 21-i országos ülést szükséges megemlíteni, ahol a hatheti oktatás eltörléséről szóló vitában Beöthy Ödön (Bihar vm.) és Tágen János váradi nagyprépost keményen összeszólalkoztak. Országgyűlési Tudósítások. I. 1832. december 17.–1833. augusztus 4. S. a. r. Kelet-európai Tudományos Intézet

történtek, így Szabolcsnak sem maradt más lehetősége, mint felírási jogával élve ismételten felhívni a figyelmet a pontosabb szabályozás szükségességére, továbbá reménykedni, hogy a közelgő újabb diéta sikeresen tesz majd pontot az ügy végére.

4. Nyugodt hétköznapok és korteshadjáratok az újabb országgyűlés előtt

„*Alig van megye, hol a tárgyaknak küldöttségre bízása oly nagy divatban volna, mint nálunk*”. Olvashatjuk a Pesti Hírlap egyik 1842 márciusában íródott szabolcsi tudósításában, azzal a bölcs megjegyzéssel, hogy a gyakorlatnak „*van sok jó, de talán rossz oldala is*.”⁴⁴⁵ Valóban szerencsés úton járt a törvényhatóság, ha arra gondolunk, hogy ily módon megfontolt és nyugodt háttérmunka lehetősége nyílt meg, nem kellett kapkodva rögtönözni, továbbá a kevésbé felvilágosult közgyűlési tömeg közvetlen nyomásától tartani. Másik oldalon ugyanakkor megvolt a reális veszélye annak is, hogy a felálló bizottságok munkájukat pontatlanul végezik majd, a szükséges javaslatok a kijelölt határidőkre nem készülnek el. Mindezekkel együtt a szokás számunkra még így is üdvözítő, mert ha alapos részleteket nem is, legalább elvi támpontokat kaphatunk arról, Bónis Sámuel mikor, milyen munkákban vett részt.

Az 1840-es országgyűlést követően a küldöttséghez továbbítás gyakorlata különösen is fénykorát élte Nagykállóban. A társhatóságok megkeresései szinte valamennyi fontosabb kérdésben érdemi kommentár nélkül kerültek a sokáig csak nevét viselő országgyűlési utasítást készítő küldöttséghez. A tanácssterem gyakorta üresen tátongott, olykor még a tisztikar néhány tagja is elegendőnek érezte, „*ha egyszer kétszer betekint, s megtudja, vajon érdekli-e őt valami*”.⁴⁴⁶ Ha néha akadtak is politikai véleménykülönbségek, a mindennapi dolgok fölött közmegegyezéssel születtek a határozatok, de legtöbbször a sarkalatos kérdésekben is az „*idő becsét sértő vitatkozás nélkül*” sikerült konszenzusra jutni, már csak azért is, mert a véleményadásra kijelölt bizottságok tagjai csaknem megegyeztek a congregatiókban részt vevőkkel.⁴⁴⁷ Különösen sok szó esett a megyei börtönviszonyokról, olyannyira, hogy 1842-ben egy konkrét tervezet is napvilágot látott több, figyelemre méltó,

Történettudományi Intézetének Munkaközössége. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1948. 196–200. (Kossuth Lajos összes munkái 1.)

⁴⁴⁵ Pesti Hírlap 2. (1842. március 20.) 127. sz.

⁴⁴⁶ Uo. 2. (1842. december 18.) 205. sz.

⁴⁴⁷ Uo. 2. (1842. május 29.) 147. sz.

humánus kezdeményezéssel.⁴⁴⁸ Mivel Bónis ezzel kapcsolatos szerepvállalását nem ismerjük, a részletek vizsgálatától el kívánunk tekinteni.

Ami a kor legátfogóbb reformprogramját, a szatmári tizenkét pontot illeti, annak szabolcsi visszhangját történetírásunk már feldolgozta, ezért bővebb ecsetelését szintén nem érezzük szükségesnek.⁴⁴⁹ Mindössze annyit jegyzünk meg, hogy a szóban forgó tárgy 1841 májusában került a rendek elé, de egy alig hatsoros rövid jegyzőkönyvi bejegyzés után a szokásos eljárás várt rá, vagyis félretették a még nem létező utasításon dolgozó bizottság képzeletbeli asztalára.⁴⁵⁰

A két országgyűlés között egyébként többször is felmerült, nem kellene-e más megyéket követve egy állandó, diétai kérdésekkel foglalkozó választmányt működtetni. Amikor az 1840. november 30-án kezdődött gyűlésben Vas erre vonatkozó felszólítását olvasták fel, még úgy tűnt, Szabolcs adaptálni fogja a példát. Legalábbis erre utal, hogy a kapcsolódó végzésben a tisztikar vezetőin kívül Bónis Sámuel, gróf Dessewffy Emilt, Kastal Imrét, illetve Inczedy Györgyöt kijelölték, hogy a büntetőtörvénykönyv, valamint a katonai élelmezés tárgyában „*az eszmék szélesebb és biztosabb alapon támaszkodva lehető kifejtése tekintetéből felvilágosító munkálatot*” végezzenek.⁴⁵¹ Érdemi lépések ezen kívül nem történtek, az élet pedig alig egy évvel később meg is mutatta, hogy a kivárás nem bizonyult rossz döntésnek. Miután Szatmárban 1841 decemberében a tyukodi és csengeri ólombotos bocskorosok megbuktatták az ellenzéki törekvéseket, Szabolcs számára egyértelművé vált, bármennyire is sokasodnak a tennivalók, érdemes az utolsó pillanatig kivárni. 1842. április 18-án kezdett közgyűlésükben egyértelművé tették, a „*közlebb lefolyt idők tanulságai*” alapján az lesz a helyes, ha megvárják, amíg a „*pártérdekek izgatásainak az idő korlátot vet*”.⁴⁵² Ez a gyakorlatban azt eredményezte, hogy alig három nappal az utasítás elfogadására kitűzött közgyűlés előtt, 1843. március 10-én ült csak össze az a bizottság, amelynek a megye diétai programját kellett papírra vetnie. Ilyen feltételek mellett nagyon eredeti munkálkodásra nem nyílt lehetőség, de erre igazából szükség sem mutatkozott, mivel a folyamatos megyei

⁴⁴⁸ Felvetődött például, hogy a testi fenyítés alól legalább a nőket mentesíteni kellene. *Varga J.: Megye és haladás* i. m. I. 230.

⁴⁴⁹ Elsősorban lásd: *Pók J.: A Szatmári tizenkét pont visszhangja* i. m. A szatmári tizenkét pontra vonatkozóan alapvető irodalomként: *Rácz István: Az 1841. évi szatmári 12 pont*. In: *Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae*. Tom. II. Tankönyvkiadó, Budapest, 1955. 101-123.; *Varga J.: Megye és haladás* i. m. I. 206–211. A tizenkét pont szövegét közli: *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény*. Szerk. Pajkossy Gábor. Osiris, Budapest, 2003. 148–152.

⁴⁵⁰ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 81. k. 1841. évi jkv. 545. sz.

⁴⁵¹ Uo. 79. k. 1840. évi jkv. 1837. sz. – Az 1840. november 30-i közgyűlés jegyzőkönyve.

⁴⁵² *Pesti Hírlap* 2. (1842. május 29.) 147. sz.

levelezéseknek és az élénkülő sajtónyilvánosságnak köszönhetően a legfontosabb reformcélkitűzések köztudomásban voltak.

A legélesebb vitát, mint szerte az országban, a háziadó vállalásának kérdése eredményezte. A nemesi adómentesség bárminemű csorbítása már a korábbiakban is végletesen megosztotta a megyei közéletet. 1843 előtt leginkább a börtönreform, illetve a nyíregyházi kórház építésének elhúzódása számítottak olyan helyi ügyeknek, melyek félreérthetetlenül jelezték, elégtelen és nem kellően hatékony, ha a nemesség szabad felajánlásokon kívül másképp nem igyekszik hozzájárulni a közköltségekhez. Hiába ostorozott azonban a Pesti Hírlap, és jegyezte meg több tudósításában is, hogy miközben „*Dombi Márton sötét hangászkarának*” szerződtetésére szépen gyűltek a segedelmek, addig a sokkal fontosabb közcélok finanszírozási nehézségek miatt alig jutottak előre.⁴⁵³ Bónis Samuék 1843. március 10-én este minden agitáció ellenére is kisebbségben maradtak a háziadó vállalásának kérdésében. Az utasításkészítő bizottság 23:13 arányban elvetette a nemesi tehervállalást. Bónis Samu mellett a háziadó elvállalására szavazók között biztosan meg tudjuk nevezni a két alispánt (Zoltán János és Elek Mihály), Erős Lajos főjegyzőt, Somossy Ignác főtisztviselőt, Jármay József kisvárdai, Leszkay Ferenc nádudvari, továbbá Zoltán Mihály dadai főszolgabírókat. Ezzel szemben a háziadót megbuktató 23 választmányi tag közül név szerint csak az ekkor már királyi tanácsosi rangban álló Jármay Imrét, Kállay Pétert, illetve Eördögh Aloizt tudjuk beazonosítani, akik mindnyájan birtokoltak korábban fontos megyei pozíciókat.⁴⁵⁴ Később hasonló sorsra jutott a kötelező örökváltság kérdése is, a többség e tárgyban elegendőnek érezte az 1839–40-es országgyűlés által már biztosított lehetőségeket. Más vonatkozásokban viszont már haladóbb szemlélet érvényesült.

A küldöttség ismét kiállt a politikai nyilvánosság szélesítése mellett (sajtószabadság és országgyűlési napló), pártolta az ősiség eltörlését, a birtokbírhatás kiterjesztését, a telekkönyv behozatalát és a királyi városok rendezését. A népképviselőnek a honoráciorokon túlra történő kiterjesztését korainak ítélték, azon érvük, miszerint előbb a népnevelés állapotán szükséges hathatós változtatásokat tenni, viszont észszerű előfeltételnek minősül. Valamiféle készség még adóügyekben is mutatkozott, mert a küldöttség az országgyűlési szállások fizetése elől nem zárkózott el, valamint a Pest–Fiume és Pest–Debrecen vasutak építéséhez is nemesi hozzájárulást szorgalmazott.⁴⁵⁵

⁴⁵³ Uo. 2. (1842. szeptember 22.) 180. sz.

⁴⁵⁴ Pók J.: A Szatmári tizenkét pont visszhangja i. m. 131.

⁴⁵⁵ Uo. 131–132.

Teljes mértékig elmondható tehát, hogy Bónisék Szabolcs megye megszokott, szilárd ellenzéki pozíciójáért az új országgyűlés küszöbén is minden tőlük telhetőt igyekeztek megtenni. Örömük mégsem tarthatott sokáig. Hiába sejtették jól, hogy az utasítástervezet megvédése érdekében minél kisebb publicitásra kell törekedniük, az oppozícióval nem szimpatizálók aknamunkáját így sem tudták meggátolni. A szatmári Uray Bálint szerepét Nagykállóban lászlófalvi Eördög Aloiz öltötte magára, és 1843. március 13-án néhány óra alatt döntötte romba a reformellenzék minden törekvését. Akciójával akkora botrányt sikerült kavarnia, melyre az 1836. évi tisztújítás óta nem került sor.

Lehetetlen megállapítani, a bocskoros nemesség tömegeinek becsődítésében Eördöghöt pontosan mi motiválta. Tudjuk, hogy József nádor, Majláth Antal kancellár, illetve Kopácsy József hercegprímás már 1842 februárjában keresték annak módját, hogyan lehetne az ellenzéki erőket megtörni. A szabolcsi példához kísértetiesen hasonlóan más megyékben is néhány a tisztikarból kiesett, „bukott politikusra” várt a feladat, hogy a korteskedést megszervezzék.⁴⁵⁶ A felsőbb megkeresést mindez viszont csak valószínűsíti, de egyértelműen nem bizonyítja. A tét nagyságát az ellenzék pontosan érezve szándékosan állt elő azzal a korábbi gyakorlattól eltérő újítással is, hogy az utasítás elfogadásának időpontját, illetve magát a követválasztást szétválassza. Abban reménykedtek, hogy a tömegeket csak az utóbbi esemény fogja majd érdekelni, így a választmányi javaslat ismertetésénél még megőrizhetik a viszonylagos nyugalmat. Nem így történt. Eördögh agitátorai ezüsthúszast ígértek napidíjként, továbbá enni-innivalót mindenkinek, aki március 13-án hajlandó Nagykállóba tódulni. Jelentkezőkben pedig nem akadt hiány, becslések szerint több mint ezer főt sikerült a megyeházához csábítania. A pipafüstös, pálinkagőzös, tanácskozásnak a legnagyobb jóindulattal sem nevezhető órák hangulatát hosszabban megidézni nem kívánjuk, inkább csak az elfogadott határozatokra térünk ki, minthogy Bónist elsődlegesen ez érintette.⁴⁵⁷

1839-cel szemben a 19 pontos, nagyon kurta anyautasításban a reformtörekvések arányát keresni teljesen felesleges. Az Eördögh Aloiz által vezényelt tömegnek a programadás legkevésbé sem volt célja, számukra csak annyi számított, hogy az állandó adótól örök időkre szóló mentességet deklarálhassák, továbbá a követeket a leghatározottabban eltiltsák, nem

⁴⁵⁶ A zalai történetekre vonatkozóan lásd: *Molnár András*: „Deák Ferenc nekünk nem királyunk!” Az 1843-as zalai követválasztás anatómiája. In: *Skandalum. Magyar közéleti botrányok 1843–1991*. Szerk. Gerő András. T-Twins Kiadó, Budapest, 1993. 12. A kormánykörök vesztegetésre vonatkozó, hallgatólagos jóváhagyásáról lásd még: *Varga János*: A kormányzervek előkészületei az 1843. évi diétára. *Századok* 114. (1980) 5. sz. 732–733.

⁴⁵⁷ A történetek igen részletes leírása megismerhető a *Pesti Hírlap* több tudósításából is. (1843. március 19.) 231. sz.; (1843. március 30.) 234. sz.; (1843. április 2.) 235. sz.

csak a háziadó, de minden más vonatkozású nemesi tehervállalás támogatásától is.⁴⁵⁸ Az adó kérdése egyébként a lehető legjobb aduászt jelentette a megyevezetést bíráló ellentábor számára. Egyfelől a fennálló rendszer szimbólumának minősült mint az utolsó olyan határ, ami nemeseket és nemteleneket még elválasztott. Másrészt egyszerű üzenetnek minősült, mellyel a romló körülményeit naponta tapasztaló parasztnemes tömegeket korlátlanul mozgósítani lehetett. Metternich jól látta, hogy bár a polgári átalakulás egyre félreérthetlenebbül fogalmazódott meg Magyarországon, az elfojtáshoz szükséges erők még bőséggel rendelkezésre álltak.⁴⁵⁹ Szabolcs megye a maga részéről ehhez maximálisan hozzá is járult. Eördöghék diktátuma még egyfajta minimális változásokat elfogadó koncepcióként sem értelmezhető. Nagyítóval keresendő pozitívumai közül a vallási vita rendezésének igényét emelhetjük ki, igaz ezt is elsősorban sérelemnek, nem pedig reformigénynek kell címkéznünk. Valódi korkérdések között csak a népnevelési ügyben maradt az előzetes küldöttségi vélemény, bár állítólag miközben ennek felolvasása zajlott, a „bunkokrácia” több illuminált állapotú tagja, a témára ügyet sem vetve, továbbra sem hagyott fel a „nem kell” skandalásával.⁴⁶⁰ Az örökös tartományok irányában fennálló vámok megszüntetésének kívánalmát sem tekinthetjük többnek pusztán sérelemnél, pláne ha hozzátesszük, hogy Eördöghék a Zollverein alternatívájaként mást nem tudtak megemlíteni, mint azt a naiv reményüket, hogy „*a Duna által folytonos összeköttetésbe lévén a kelettel, a műipar bővebb kifejlődése mellett ottan egyeduraságot gyakorolhat*”.⁴⁶¹ Ezeken túlmenően csupa huszadrangú kérdések felé fordult figyelmük, például Hrabovszky Péter budatini várparancsnok alapítványának ügyére, vagy a Temes megyei katonai kihágásokra. A magánérdek érvényesítésének határokat nem ismerő szándéka végül az utolsó pontnál csúcsosodott ki, amikor a kortesek Eördögh sógorának, Drevenyák Ferencnek ásványgyűjteményét hozták indítványba, melyet megvásárlásra ajánlottak. A letaglózott, szóhoz sem jutó megyevezetésnek itt valahogyan sikerült közbevetnie a kérdést: hogyan fér össze a logikával, hogy a fizetés minden formájától mereven elzárkózó nemesség erre a célra áldozni akar? Bár a meghátrálás bekövetkezett, igen súlyos áron. Ha már anyagi természetű kérdéseknél tartottak, a „*reactio*” vezérei még gyorsan utasításba diktálták, hogy a megye se

⁴⁵⁸ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 43. cs. Nr. 170. 1843. /1129. d./ Puky Márton is azt írta néhány nappal az események után, 1843. március 19-én kelt levelében, hogy „Szabolcsban az adó ellen forogott kések és csákányok” megtették hatásukat. Erről: *Jean Bérenger – Kecskeméti Károly: Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2008. 256.

⁴⁵⁹ *Vörös Károly: A magyar reformellenzék harca a polgári átalakulásért (1840–1847.)* In: Magyarország története 1790–1848. Szerk. Mérei Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. II. 893–894. (Magyarország története tíz kötetben 5/1.)

⁴⁶⁰ Pesti Hírlap 3. (1843. április 2.) 235. sz.

⁴⁶¹ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 43. cs. Nr. 170. 1843. /1129. d./

a Bécs–Trieszt, se pedig a Debrecentől Pesten át Fiuméig építendő vasutat ne pártolja, továbbá tagadja meg az országgyűlési szállások fizetését is.⁴⁶²

Fölvetődik a kérdés, március 13-a ismeretében Bónis Samu egyáltalán miért vállalta a követi megmérettetést. Pontos választ erre csak magától az érintettől származó forrásokból meríthetnénk. Ennek hiányában viszont abból kell kiindulnunk, hogy az utasítás elfogadásával csatahelyzet állt elő. Mindegyik fél tudta, hogy az erőviszonyok összemérésére a következő alkalmat a követválasztások szolgáltatják majd. Egyedüli menekülési útként mutatkozott tehát a lehető legrátermettebb ellenzéki jelöltek mandátumhoz juttatása, illetve a vihar elültével a konzervatív bilincsek pótutasításokkal történő feltörése. Mindezt Eördögh is tudta, a követségtől való személyes visszalépését ezért egyértelműen azzal indokolta, hogy idehaza is szükség van valakire, aki a „*megyei urak ellenében a nemesi szabadságot továbbá is*” védelmezni fogja.⁴⁶³ A reformellenzékiek más megyékben is beszálltak a korteskedésekbe, ez a kényszerhelyzet távolról sem tekinthető szabolcsi specifikumnak.⁴⁶⁴ Itt a helyzet csak annyiból volt más, hogy a belső társadalmi viszonyok, a kúrialista községek sokaságával, külön is kézre játszottak ahhoz, hogy a botrányok országos összevetésben a lehangosabbak közé emelkedhessenek. Molnár András igen alapos tanulmányában megpróbálta járások szintjén is feltárni, Csány Lászlóék pontosan milyen forrásokból finanszírozták a Deák által végül visszautasított, augusztus 31-i követté választást.⁴⁶⁵ Hasonló, összegszerű kimutatással ugyan nem rendelkezünk, de egészen biztos, hogy a forgatókönyv itt sem alakult nagyon eltérően. A hitelezők elsősorban zsidó pénzemberek lehettek, illetve, mivel a megyevezetés az ellenzék kezében volt, nem zárható ki, hogy néhányan innen származó fizetésüket is erre fordították.

Egészen biztos, hogy Deákkal ellentétben a szavazatvásárlásokba maga Bónis is belefolyt. Nagyon érdekes adatokat rejt ezzel kapcsolatban Szabolcs vármegye betáblázási lajstroma, melyet Sulyok Dániel helyettes jegyző és levéltárnok 1847-ben készített el a korábbi intabulációs könyvek, illetve a protocollumok ilyen vonatkozású bejegyzéseinek felhasználásával. Eszerint Bónis az 1843. augusztus 28-ától számítható egy év leforgása alatt

⁴⁶² Uo. Az eseményekkel kapcsolatban még a konzervatív érzelmű Desseffy Emil is leszögezte a Világ hasábjain, hogy a „tespedés hőseivel, a reactio embereivel, a tömegek erkölcsiségének megrontóival” közösséget nem vállal. – Világ 2. (1843. március 22.) 22. sz.

⁴⁶³ Pesti Hírlap 3. (1843. május 10.) 246. sz.

⁴⁶⁴ A legismertebb zalai, illetve szatmári eseteken kívül az 1843-as diétai előkészületek botrányok közepette zajlottak Gömör, Heves és Máramaros vármegyékben is. A vasi választási botrányra vonatkozóan lásd: *Tilcsik György: Tisztújítások és országgyűlési követválasztások Vas megyében a reformkorban*. In: *Előadások Vas megye történetéről*. 3. Szerk. Uő. Vas Megyei Levéltár, Szombathely, 2000. 19–38. (Vas megyei levéltári füzetek 9.)

⁴⁶⁵ *Molnár András: Deák Ferenc követté választásának ára. Kortesköltségek Zala megyében 1843-ban. Századok* 145. (2011) 3. sz. 689–710.

összesen 28.092 pengőforintnyi kölcsönt vett fel, főként kötelezvény, kisebb részben pedig váltó alakjában. Emellett 1843. október 17-én további 14.400 pengőforintnyi összeghez jutott hozzá egy 12 évre vonatkozó haszonbérlet előlegeként, míg 1844. június 3-án 52.000 pengőforint értékben bocsátott zálogba közelebről meg nem határozható tulajdont.⁴⁶⁶ Összehasonlításként vehetjük Kövér György adatait, aki ugyanezen kimutatást a teljes Kállay nemzetségre vonatkozóan nézte át. Ő a jóval tágabbnak tekinthető 1840–44 közötti periódusban 257.500 pengőforintra kerekíthető hitelfelvételt mutatott ki.⁴⁶⁷ Ehhez képest Bónis közel 95 ezerre rúgó adósságállománya, egyetlen esztendő leforgása alatt, mérhetetlenül sok. Szintén ezt erősítik Bónis Barnabás intabulációi is, aki a kérdéses időszak alatt csak negyedakkora tartozást halmozott fel, mint bátyja.⁴⁶⁸ Végezetül, ha azt is hozzátesszük, hogy sem az ominózus diétai időszakot megelőzően, sem azt követően nem találkozunk hasonló méretű pénzszükséglettel, akkor az 1843–44-es túlköltekezés megkérdőjelezhetetlen.⁴⁶⁹ Az 1839-es felutazással szemben, amikor Bónis barátja öccsének, Jászay Dánielnek lovat vásárolt, 1843-as pozsonyi érkezése után még az általa megrendelt mentét és dolmányt sem fizette ki, hanem a készítőt vármegyéjéhez utasította, hogy a számlák ellenértékének kiegyenlítését tőlük kérvényezze.⁴⁷⁰ A korrektség kedvéért meg kell említeni, hogy 1844-ben a Bónis Samu kezén lévő leveleki és pusztafélegyházi (ma: Levelek község része) jószágok tárgyában több oldalági rokon is osztályos pert kezdeményezett.⁴⁷¹ Nem

⁴⁶⁶ MNL SZSZBML Szabolcs Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Intabulationes. (továbbiakban: IV. A. 1. h.), 1382. k. 57–59. – A bejegyzések többnyire pengőforintban történtek, a néhol előforduló váltóforintban jegyzett betáblázásokat 2,5-tel osztva konvertáltuk át ezüstpénzre. Elhagytuk az alig néhányszor előforduló krajcárban feltüntetett töredékösszegeket.

⁴⁶⁷ A hivatkozott tanulmány az adott intervallumra vonatkozóan két számadatot is közöl, mivel azokat a tételeket, ahol a forint pontos megjelölése hiányzott, egyik esetben váltóforintnak vette, másik variáció szerint pedig ezüstforintnak tekintette a végső összesítések és átváltások előtt. Mi, abból adódóan, hogy a két adat között nincs jelentős eltérés, továbbá főként csak az arányra voltunk kíváncsiak, a két adat kerekített átlagát vettük összehasonlításunk alapjának. *Kövér György: Hitelkonverziók. A nagykállói Kállay család hitelügyei a 19. század közepén.* AETAS 25. (2010) 2. sz. 47. Varga János még az 1950-es években vizsgálta a szomszédos Bihar vármegye hitelviszonyait, amelyről azt feltételezte, az a környező törvényhatóságokban, így Szabolcsban is hasonlóan alakulhatott. Ő a kérdéses időszakban a teljes bihari nemesség betáblázásait 700.000 pengőforint körüli összegben állapította meg. A Bónis által 1843–44-ben felvett hitelek tehát ehhez viszonyítva is soknak bizonyulnak. *Varga János: A bihari nemesség hitelviszonyai a polgári forradalom előtt. Történelmi Szemle 1. (1958) 1–2. sz. 22.; 26. A megyei hitelezés Csongrád, Fejér és Pest–Pilis–Solt vármegyéken keresztül történt vizsgálatáról újabban: Somorjai Szabolcs: Hiteltörténet a be- és kitáblázási jegyzőkönyvek alapján a 18. század második és a 19. század első felében. A megyei hitelezés Csongrád, Fejér és Pest–Pilis–Solt vármegye példáján keresztül.* [Doktori értekezés] Budapest, 2014.

⁴⁶⁸ MNL SZSZBML IV. A. 1. h. uo.

⁴⁶⁹ Uo. – A betáblázási lajstrom 1824-től kezdődően tartalmaz adatokat. Bónis Samu első bejegyzése 1841. május 3-áról származik. 1842. november 28-ig 9200 pengőforint hitelt vett fel, míg a vizsgált időszak után, 1847–48-ban alig 647 pengőforintot. Megadott tartozásai 1843–44-ben elhanyagolható mértékűek, csak a felvett összeg hat százalékát tették ki.

⁴⁷⁰ Uo. IV. A. 1. a. 85. k. 1843. évi jkv. 596. sz.

⁴⁷¹ Uo. 87. k. 1844. évi jkv. 382.; 530. sz. – Dédapja két testvérének, Bónis Mihálynak és Györgynek unokái. Előbbi részéről Bónis Menyhért, míg utóbbi oldalról Bónis András, Csoma Sámuelné Bónis Erzsébet, Bernáth Dánielné Bónis Julianna és Gencsy Sámuelné Bónis Borbála.

zárjuk ki tehát több szerencsétlen körülmény egybevágását, mégis úgy véljük, nem lehetséges, hogy a rekordméretű tartozás felhalmozása, éppen ebben az időszakban, legalább részben ne az 1843-as tavaszi korteshadjárat finanszírozásából adódjon. Molnár András Zalában a 12.000 pengőforint körüli választási költséget érzi relevánsnak. Az intabulációk elszabadulásából kiindulva, illetve tudván, hogy a konzervatívok többfelé a Csányék által elköltött összeg többszöröséből is gazdálkodhattak, könnyen elképzelhető, hogy Szabolcsban Bónis még drágábban jutott követséghez, mint amennyiből párttársai Deák megválasztását próbálták bebiztosítani.⁴⁷² Az ellenzék soraiban egyébként másokkal is előfordult, hogy a kortesköltségek előteremtése anyagi megrendülést eredményezett. Hasonlóan jutott a tönk szélére a barsi Balogh János is.⁴⁷³

Nem ismerünk alapos részleteket azzal kapcsolatban, hogy a március 13-a és az április 27-e közötti 6 hét leforgása alatt mi zajlott Szabolcs megyében. „*A nemességnek folyvást és mindenütt bor, s itt-ott bortól ázott vérlakomáiról*” az ellenzék lapja jobbnak látta hosszabban nem tudósítani. Bónis kihívója az a pécsújfalusi Péchy László nyírbátori főszolgabíró lett, aki már 1841-ben is minden áron feljebb akart jutni a vármegyei hierarchiában.⁴⁷⁴ A politikai értékekre ezúttal sem sokat adva „*nyilvánított akarata*” most sem volt több, mint „*bárvánki felmenni*.”⁴⁷⁵ Ennek érdekében fehér atlaszszászli alatt összetoborzott választóinak előcsapata már a követválasztást megelőző napon Nagykállóba érkezett mintegy 500 szekéren. Bónis tábora sem érte be kevesebbel, almazöld dolmányt és fehér tollas veres sapkát viselő lóhátas vezéreiket követve ők is tábori zenével vonultak szállásaikra. A választás reggeléig minimum 6000 fősre duzzadt tömegben Teleki főispán a közfelkiáltással még csak kísérletezni sem kívánt, helyette eleve voksolást rendelt el. Annak érdekében, hogy komolyabb rendbontás ne történhessen, a császári ulánusok ezredéből egy osztag még előző nap a megyeszékhelyre vonult, a szavazás alatt pedig a piacon hadrendben állva próbálta fizikailag szétválasztani a megyeháza udvarán szavazó Bónis-pártiakat a református templom kerítésénél voksoló Eördögh-hívektől.⁴⁷⁶ Az este fél hatig tartó szavazatszedés után Bónis viszonylag tetemes fölényrel, 3348 golyót gyűjtött össze, míg Péchy ládájából a végelszámolásnál csak 2682

⁴⁷² Fejér megyében Zichy Domokos veszprémi püspök hozzájárulását nem számítva is 43.000 forintot költött választásra a klérus, a nagybirtokosság és a középbirtokosok kétharmada. Árvában az 1842-es restauráció közel 50.000 forintot emésztett fel, míg Hontban, ugyanebben az évben, a két párt együttesen közel 100.000 forintot áldozott kortescélokra. Lásd: Varga J.: Megye és haladás i. m. I. 182.

⁴⁷³ Kecskeméti K.: Magyar liberalizmus i. m. 68.

⁴⁷⁴ Péchy László követdalát közli: Pók J.: Választási küzdelmek a reformkori i. m. 15.

⁴⁷⁵ Pesti Hírlap 3. (1843. május 10.) 246. sz.

⁴⁷⁶ Susztek Sámuel nyíregyházi evangélikus tanító feljegyzései (1830–1849). Szerk. Galambos Sándor – Kujbusné Mecsei Éva. MNL SZSZBML–Nyíregyházi Evangélikus Egyházközség, Nyíregyháza, 2018. 58. (MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára Kiadványai II. Közlemények 51.)

került elő. Az eredmény egyetlen csapásra vetett véget a hetek óta tartó felfokozott hangulatnak. Az Eördögh-Péchy vezette fehér zászlósok az első követi mandátum elbukása után annyira elcsüggedtek, hogy szinte azonnal eloszlottak, így másnap lengyelfalvi Erős Lajos főjegyző már viszonylag simán, a felkiáltásból kivethető többséggel szerezte meg a rendek támogatását.⁴⁷⁷

Természetesen az április 27-ét megelőző, vesztegetésekkel teli időszak után magának a szavazásnak a tisztasága is erősen vitatható. A sajtó hasábjain a kölcsönös vádaskodások még jó darabig eltartottak. A Világ című lapban egy ismeretlen tudósító magát Teleki főispánt gyanúsította meg, hogy az ellenzék kezére próbált játszani, amikor a voksolás folytatása érdekében arra utasította a szavazatszedő küldöttséget, hogy Bónis ládájából emeljen ki 2000 golyót. Jármay Imre királyi tanácsos, mint az érintett bizottság elnöke, határozottan cáfolta, hogy a beavatkozás előtt a már elhelyezett golyók összeszámolása nem történt meg. Rágalomnak minősítette emellett a szavazatszedés újbóli megnyitását is, amely a lap szerint azok részére történt, akik délután egy óra után keveredtek a megyeháza elé Bónis támogatásának szándékával.⁴⁷⁸

Az a fajta kérlelhetetlenség, amit Deák 1843-ban részben az erkölcsi dilemmákból fakadóan tanúsított, igen kivételes útnak minősült. A szabolcsi ellenzék, még ha elméleti szinten el is ítélte a korteskedést mint az alkotmányos szabadság veszélyes mótelyét, mivel március 13-a után kényszerhelyzetbe került, a hasonló eszközök bevetésével kapcsolatban úgy érezhette, magasztosabb célért harcol, ami megadja számára a morális feloldozást. Ha Kossuth tudósítója tévedett is, amikor a hatalom által eszközként használt Eördögh Aloizban látta minden baj okát, a szabolcsi megyevezetés egyetlen vágyát, miszerint az „*ámítással szerzett néperőt megmenteni*” kötelességüknek érezték, nagyon találóan fogalmazta meg.⁴⁷⁹ Bónis Samu lobbanékony, tűzrőlpattant habitusából adódóan alkalmasabbnak bizonyult erre a feladatra, mint Zoltán János vagy Elek Mihály, akik vezéri karizma hiányában a politikát inkább csak egy zártkörű megyei elitklub keretei között művelték szívesen. Az 1843-as diétára készülődve a liberális ellenzék és a kormány ellentéteinek elmélyülése egészen nyilvánvalóvá vált. Ezt egyik oldalon a reformok mind programszerűbb megjelenítése, másik részről a haladás képviselőinek, a „bunkokrácia” aktiválásával történő megbuktatási kísérlete jelezte. Nem tudjuk, Bónis március 13-a előtt mennyire dédelgetett követi reményeket. Az

⁴⁷⁷ Pesti Hírlap 3. (1843. május 10.) 246. sz.

⁴⁷⁸ A Világ cikkét idézi: Pók J.: Választási küzdelmek a reformkori i. m. 13. Jármay Imre királyi tanácsosnak, a szavazatszedő küldöttség elnökének cáfolat közzétételét szorgalmazó felszólalását pedig lásd: MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 85. k. 1843. évi jkv. 959. sz.

⁴⁷⁹ Pesti Hírlap 3. (1843. május 10.) 246. sz.

viszont biztos, hogy a történetek hatására félrehúzóds helyett csak azért is fel kívánta venni a kesztyűt. Az újabb pozsonyi megbízatásért személyes vagyoni biztonságát is kész volt odavetni. A történelmi fordulat lehetőségének álma nélkül ezt pedig aligha tette volna. 1848. március 19-én azt írta küldőinek: „*Megjöttünk egy nép közepéből, mely kevés napok alatt a századokon keresztül viselt abszolútizmus jármát, egy szebb jövő reményével, s némi részben tetteles megkezdésével váltá fel*”.⁴⁸⁰ Ebben a tetteles megkezdésben azonban minden jel szerint már 1843-ban is hinnie kellett, mert a felvázolt körülmények között kivívott követségének értelmet más nemigen adhatott.

⁴⁸⁰ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 48. cs. Nr. 491. 1848. /1224. d./ – Kállay Menyhért és Bónis Sámuel 1848. március 19-én kelt követjelentése.

VII. EGY DRÁGÁN VETT KÖVETSÉG. BÓNIS ÉS AZ 1843–44. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉS

1. Látogatóban Deáknál

Az országgyűlés megnyitását megelőző számtalan megyei botrány ellenére a reformellenzék kilátásai nem alakultak kifejezetten rosszul. Bár a fennálló rendszer egyik legszimbolikusabb bástyájának, az adómentességnek ledöntésére nem sok remény mutatkozott, a reformerők több fontos követelése az alsótáblán többségre számíthatott. A május 14-én megnyitott diétán óriási csalódottságot okozott viszont Deák Ferenc távolmaradása, amit Bónis, valamint követtársa is mérhetetlen keserőséggel vett tudomásul. Rögtön első tudósításukban azon reményüket vetették papírra, hátha az Isten a „*nagyot, a dicsőt*” mégis „*az egybegyűlt törvényhozó testületbe*” vezérli majd, mert nélküle a haza javának előmenetele szinte elképzelhetetlen.⁴⁸¹ Mivel a zalai követet nem lehetett automatikusan Klauzállal vagy bárki mással helyettesíteni, meggyőzésére komoly erőfeszítések történtek. A pünkösdi ünnepek alatt Pozsonyból delegáció indult Kehidára, hogy Deákot rábírájék a követségre. A június 3-án elinduló két fiáker egyikén Batthyány, Wenkheim, Klauzál, Eötvös és Pulszky mellett helyet kapott Bónis Samu is. Az illusztris társaságban való jelenléte mindenképp növekvő befolyására utal, még akkor is, ha a látogatásnak nyilvánvalóan nem volt főszereplője. Miközben Deák kifogyhatatlannak bizonyult az adomákból, az éjszakát Klauzállal töltötte, és megszövegezte a proposíciókra szánt válaszfeliratot.⁴⁸² A „haza bölcse” a későbbiekben is főként a csongrádi követtel maradt érintkezésben, és neki címezte szeptember 3-i levelét is, melyben a korteshadjáratok közepette megismételt augusztusi követválasztás után megmásíthatatlanná vált távolmaradási szándékát közölte. Bónis Samuról viszont ekkor sem feledkezett meg, nevét azok között említette, kikkel „*szíves baráti részvét*” köti össze.⁴⁸³ Mindezeket figyelembe véve úgy gondoljuk, a szabolcsi követ és az oppozíció frontembereinek viszonya az új országgyűlés kezdetére sem változott meg lényegesen. Kifejezetten bensőséges, a munkakapcsolaton túlmutató viszonyt

⁴⁸¹ Uo. IV. A. 1. b. 43. cs. Nr. 436. /1134. d./ – Bónis Sámuel és Erős Lajos követjelentése, 1843. május 21.

⁴⁸² *Pulszky Ferenc: Életem és korom.* Franklin Társulat, Második kiadás, Budapest, 1884. I. 165. Ezeknek a napoknak a történéseit szorgalmasan regisztrálta az országgyűlési titkosrendőrség is. Bónis Samuról tudjuk, hogy 1843. június 1-jén ő is részt vett azon a Klauzálnál tartott, éjfélig tartó megbeszélésen, ahol a népnevelés ügyéről beszélgettek. A kehidai utazásról szóló beszámoló, a résztvevők felsorolásával együtt, szintén megtalálható a Polizeihofstelle iratai között. A június 1-jei konferenciát lásd: MNL OL N 119. Fasc. 65. Nr. 9461. A Deák meglátogatásáról készült beszámolót: Uo. Fasc. 66. Nr. 9476.

⁴⁸³ Deák Ferenc beszédei i. m. II. 53.

nem feltétezzhetünk, azt viszont igen, hogy az alsótáblai vitákban az elsők között számítottak rá, továbbá azzal is kalkuláltak, hogy Bónis a háttéregyeztetések kapcsán is folytatni fogja szervező szerepét.

Egyértelmű, hogy a pütkösi kirándulást bizalmasan kellett kezelni, nem tudódhatott ki, hogy a királyi előadásokra szánt felirat nem Pozsonyban készült. Bármennyire is megtisztelő érzés lehetett tehát Bónis számára a kehidai út, a közbeeső vendégeskedés Batthyány ikervári kastélyában, hivatalos jelentésében minderről hallgatnia kellett. Nem lepődhetünk meg tehát azon, hogy június 17-én kelt tudósításában csak annyit vetetett papírra, hogy az *„ünnepek elmúltával, mi alatt a tanácskozások megszűntek, június 6-án a kerületi ülés megnyitott.”*⁴⁸⁴

2. Vallásügyi viták és a magyar nyelv kérdése

Mivel a szörnyűséges anyautasítás Bónist és Erőst egyelőre teljes passzivitásra kárhóztatta, kifejezetten jól jött számukra, hogy a vallási sérelemmel, illetve a nyelvüggyel a diéta kezdetén éppen két olyan ügy került napirendre, melyekben rendelkeztek mozgástérrel.⁴⁸⁵

Az 1843. június 8-i kerületi ülésben Klauzál a vallási kérdések osztályozását kezdeményezte. Először a vegyes házasságokat, majd a másik vallásra való áttérést (transitus) kívánta tárgysorozatba venni. Ezt követően a recopulatio (az esketés ismétlése más vallásra való áttérés esetén) tilalmát szerette volna kimondatni, majd a protestánsok válás utáni házassodásának kérdésével és az őket Horvátországból kirekesztő municipális törvényekkel akarta folytatni a munkát. Végül kezdeményezte minden vallás teljes egyenlőségének és gyakorlati szabadságának törvénycikkben történő kimondását is.⁴⁸⁶ Bónis Samu már rögtön a csongrádi indítvány elhangzásának napján bekapcsolódott a vitába. Stílusa első országgyűlési szereplése óta nem sokat csiszolódott. Továbbra is a terjengősség kerülésével, kemény szavakkal szólt a tárgyhöz. A kialakult helyzetért a felelősséget egyértelműen a klérusra hárította. Úgy fogalmazott, ha a súrlódások megszüntetésére a katolikus egyházon belül is

⁴⁸⁴ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 43. cs. Nr. 520. /1135. d./ – Bónis Sámuel és Erős Lajos követjelentése, 1843. június 17.

⁴⁸⁵ Az 1843–44-es országgyűlés vallásügyi vitáira vonatkozóan. Wurda Károly szerepére lásd: *Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből. 1823–1848. I–III. Harmadik kiadás. Ráth Mór, Budapest, 1886. II. 393–403.; Futó Mihály: Az 1843/44-ik évi vallásügyi tárgyalások. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. Új folyam 37. (1894) 14–18. sz. Újabban pedig: Bárány György: A liberalizmus perspektívái és korlátai az 1843/44-es országgyűlés vallásügyi vitáinak tükrében. Századok 124. (1990) 2. sz. 183–218.*

⁴⁸⁶ Az 1843/44. évi magyar országgyűlés alsó tábla kerületi üléseinek naplója. I–VI. (a továbbiakban: 1843/44. évi KÜN) Szerk. Kovács Ferenc. Franklin Társulat, Budapest, 1894. I. 277.

felmerülő igényeket (pl. a fehérvári káptalan részéről) figyelembe vették volna, már nem is lenne miről vitatkozni. Pártolta Klauzál indítványát, különösen a recopulatio kérdésében. Kijelentette, az ismételt esketés büntetését már csak azért is szükséges kimondani, „*nehogy a törvényt egy hatalmas kaszt szabadon megsértse.*”⁴⁸⁷

A fontos áttörést jelentő június 12-i napon is a szőlők között volt. Sürgette a reverzálisok ügyének és Csongrád indítványának összekötését, továbbá javasolta, hogy a tárgy fontosságát súlyosan sértő parttalan szócsaták helyett mihamarabb fogalmazzák meg a kerületi végzést.⁴⁸⁸ Bár kívánságát az ülésteremből mindenfelől visszhangozták, Wurda Károlynak, a győri káptalan követének mérföldkövet jelentő hozzászólása még csak ezután következett. Akárcsak Bónis, ő is kifogásolta, hogy a túl mélyre merülő vitával sokat ártottak a közérdeknek, majd mindenkit meglepve kijelentette, a bajra egyetlen gyógyszert ismer csak, a teljes vallási szabadság kimondását.⁴⁸⁹ Merész lépése mélyen megosztotta az egyházi rendet. Másnap kanonoktársai a nagyváradi káptalant képviselő Fogarassy Mihály köré csoportosulva óvást fogalmaztak meg. Wurda követtársa, Dresmiczer József egyenesen azt mondta, hogy ami elhangzott, csak a felszólaló „*saját agyának szüleménye*” volt, nem pedig a káptalan álláspontja.⁴⁹⁰ Miközben az egyház elhatárolódott, a világiak között úgy lett egyre több Wurda pártfogója. Beöthy, Klauzál, Vukovics, Palóczy mellett természetesen Bónistól is rokonszenvre számíthatott.⁴⁹¹ Védelmében a szabolcsi követ azt hangoztatta, hogy az ülésteremben mindenkinek szabad a véleménye, melyet egyedül követutasítás köthet meg, ebből kifolyólag pedig a káptalani küldöttek nem tehetik meg, hogy társuk fölszólalását óvással próbálják megsemmisíteni.⁴⁹² A róla folyó tárgyalásokat Wurda sem hallgatta szó nélkül. Ismét szót kért, és nagy ovációval kísért beszédében árnyalta korábbi kijelentéseit. Vallási egyenlőség helyett vallási viszonyosságot kezdett emlegetni, továbbá azzal védte magát, hogy ő csak az eddigi törvények egyoldalúsága, tökéletlensége és igazságtalansága ellen emelt szót. A kerületi ülést vezető Békássy Imre Vas megyei követ végül azt javasolta, jegyzőkönyvileg mondják ki, hogy a Wurda ellen emelt óvás törvénytelen, és ellenkezik a

⁴⁸⁷ 1843/44. évi KÜN I. 279. – 14. kerületi ülés, 1843. június 8. Az ülésről készült jegyzőkönyvi kivonatot lásd még: MNL OL N 119. Fasc. 66. Nr. 9473.; Nr. 9474.

⁴⁸⁸ 1843/44. évi KÜN I. 298–299. – 17. kerületi ülés, 1843. június 12. Továbbá: MNL OL N 119. Fasc. 66. Nr. 9484.; Nr. 9485.

⁴⁸⁹ 1843/44. évi KÜN I. 301.

⁴⁹⁰ Uo. I. 306.

⁴⁹¹ *Futó M.*: Az 1843/44-ik évi vallásügyi i. m. 214.

⁴⁹² 1843/44. évi KÜN I. 307. – Bónis hozzászólását lásd: 18. kerületi ülés, 1843. június 13. Továbbá: MNL OL N 119. Fasc. 66. Nr. 9491.; Nr. 9492.

diétai gyakorlattal.⁴⁹³ A kanonokok azonban nem törődtek bele, hogy az ügyre ezzel kerüljön pont. Rövidesen kikényszerítették győri társuk visszahívását.

Június 14-étől a vegyes házassági sérelem háromnapi vitájával folytatódtak a vallási tárgyú kérdések. A tanácskozások során Bónis és követő társa, Erős Lajos is tett néhány megjegyzést. Bónis Beöthy Ödön mellé pártolva azt támogatta, a jövőben az uralkodó csak törvényesnek minősülő bullákra adhassa ki a királyi tetszésjogot, majd ezeket mindenképpen ismertessék a legközelebbi diétával. Erős a mielőbbi felírást szorgalmazta, továbbá a vegyes házasságok ügyében törvényt sértő papok megbüntetését.⁴⁹⁴ A tárgyalások mindkét táblánál aránylag ütemesen zajlottak, így július 5-ére már a királyi rescriptum is megszülethetett. Bár ez nem volt teljesen elutasító, a rendek táblája mindenesetre ragaszkodni kívánt saját korábbi előterjesztéséhez, ezért Klauzál a július 7-i országos ülésben azt kezdeményezte, a leirat módosításait ne fogadják el. „*Szép szónoki tehetséggel és mély belátással*” előadott mondanójához más követ nem is akart észrevételeket fűzni. Szerencsére a főrendek szintén elkötelezték magukat a vegyes házasságok rendezése mellett, így a július 12-i elegyes üléstől számottevő változtatások nélkül kerülhetett ki a válaszfelirat.⁴⁹⁵

Bár augusztus elején a diéta még az udvar reakcióját várta, Szentkirályi kezdeményezésére mégis elhatározták, hogy néhány további felvetéssel tovább viszik a vallási témájú kérdések rendezési kísérletét. Augusztus 10-én egész nap a reverzálisokról folyt a diskusszió. A papság abba beletörődött, hogy a jövőben ne kelljen térítvényt kiállítani, a visszamenőleges eltörlés ügyében viszont hajthatatlannak bizonyult. A XXIV. országos ülés nagyszámú felszólalói közül nem hiányzott Bónis sem. Kifogásolta, hogy az egyházi rend argumentumai nélkülöznek mindenféle következetességet. Amit „*előbb állított, cáfolja, ha kell, vagy éppen tagadja, ha a szükség úgy hozza magával.*” Példaképpen Szathmáry Antalt, a kalocsai főkáptalan követét arra emlékeztette, hogy miközben most arra a dogmára hivatkoznak, hogy egyedül a katolikus hit lehet üdvözítő, addig az 1839–40. évi diétán még úgy nyilatkoztak, hogy ezt csak némely fanatikus papok hiszik. Beszédét végül azzal zárta, hogy a bizonytalan, ingadozó katolikus érvek, vagyis a „*klérus okoskodása*” csak azt igazolják, hogy a reverzálisok törvénytelenek.⁴⁹⁶ A túlnyomó többség hasonló szellemben

⁴⁹³ 1843/44. évi KÜN I. 317.

⁴⁹⁴ Uo. I. 327. – Erős Lajos hozzászólása: 20. kerületi ülés, 1843. június 16. Bónis hozzászólásai: 21. kerületi ülés, 1843. június 17. Lásd: MNL OL N 119. Fasc. 66. Nr. 9507.

⁴⁹⁵ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 43. cs. Nr. 522. /1135. d./

⁴⁹⁶ Az 1839–40-i évi országgyűlésen Kende Zsigmond, Szatmár vármegye követe kérdezte a klérust arról, hiszik-e, hogy egyedül a katolikus vallás lehet üdvözítő. Bónis fenti, 1843-as hozzászólása több forrásból is elérhető: Felséges első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e néven ötödik apostoli királya által szabad királyi Pozsony városába 1843. esztendei Pünkösdi hava 14. napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek naplója a tekintetes karoknál és rendeknél. (továbbiakban: RN, 1843–44) Országgyűlési Irományok Kiadó

beszélt, így a nap végén az elnökség úgy állapította meg a határozatot, hogy a reverzálisokat a mültra nézve is töröljék el.

Másnap a transitus tárgyában indult terjedelmes vita, de Szabolcs követeit nem találjuk a hozzászólók névsorában. Augusztus 12-én is mindössze egy apró megjegyzésre futotta Bónistól. Zákó István bácsi követtel ellentétben nem látott kivetnivalót abban, hogy a görög nem egyesültek érsekválasztásánál 10.000 főre essen egy polgári elektor. Mint mondta, lehet, hogy így az oláhok akarata fölénybe kerül a rácokhoz képest, de természetes, hogy a nagyobb szám túlnyomóságot gyakorol a kisebbség fölött.⁴⁹⁷

Augusztus 14-én a vallási tárgyú kérdések vitája kerületileg befejeződött, néhány nappal később, az augusztus 23-i országos ülésben pedig a javaslatokat a főrendekhez átvivő küldöttség is kinevezésre került. Ezt követően hosszú csönd következett, a második vallási tárgyú királyi leirat csak 1844. március 25-én született meg. Ebben az udvar továbbra sem járult hozzá, hogy a diéta kikényszerítő jellegű törvénycikkeket alkosson. A vegyes házasságokban született gyermekek vallása tárgyában újfent a szabad egyezséget patronálta, de az átmenettel kapcsolatban sem osztotta az alsótábla elképzeléseit.⁴⁹⁸ A vallási kérdések újbóli felvétele azonban már nem érintette Bónis Sámuelet, mivel március derekán távozott Pozsonyból, és lemondása miatt innentől már nem vett részt a rendek munkájában. Ebből kifolyólag a végkifejletet jelentő 1844. évi III. tv. megalkotásának második szakaszában sem jutott számára szerep.

Annak ellenére, hogy a vallásügyi viták a két diéta közötti időszakban az országos politika középpontjában álltak, a szabolcsi követek végjelentésében nem kaptak különösebb hangsúlyt. Egy fél mondatban mindössze annyit szögeztek le, hogy a közegyetértést gátló sok viszálykodás útja végre elzárásra került.⁴⁹⁹ Ha nem is maradéktalanul, de az új szabályozást mindenképp protestáns győzelemnek kell tekintenünk. A visszafogottságot ezért elsősorban annak kell tulajdonítanunk, hogy az országgyűléstől várt nagy áttörés elmaradt, és az emiatt érzett csalódottságon 1845 elején az ilyen picike részeredmények emléke már nem tudott sokat változtatni.

Hivatala, Pozsony, 1844. I. 209. Továbbá: 1843/44. évi KÜN II. 66–67. Az ülésről készült jegyzőkönyvi kivonatot lásd még: MNL OL N 119. Fasc. 67. Nr. 9656. Végül: Pesti Hírlap 3. (1843. augusztus 17.) 274. sz. A cenzúra miatt természetesen Bónis neve nem szerepel Kossuth lapjában, a beazonosítás alapja *Záborszky Alajos: Országgyűlési Szemle* (továbbiakban: ZAOSZ) Pozsony, 1843–44. (1843. augusztus 25.) 3. sz. Iránytű.

⁴⁹⁷ 1843/44. évi KÜN II. 187.

⁴⁹⁸ Az 1843–44. évi vallásügyi viták 1844 márciusát követő fejleményeire vonatkozóan lásd: *Szádeczky Béla: A vallásügyi sérelmek történetéből*. Harmadik és befejező közlemény. Erdélyi Múzeum 16. (1899) 7. sz. 455–462.

⁴⁹⁹ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 45. cs. Nr. 239/1/2. /1165. d./ – Erős Lajos és ludányi Bay Ferenc követi végjelentése. Nagykálló, 1845. február 5.

Szintén pozitívan alakult a nyelvügy kérdése is. Bár a zsigerből mindenre nemet mondó 1843-as anyautasításban nem kapott kiemelt figyelmet, a megye korábban számtalanszor érzékeltette már, hogy az anyanyelv diplomáciai polcra emelését legszentebb célkitűzései egyikének tekinti, követői pedig mindig ebben a szellemben nyilatkoztak. Az alsótábla már június 7-én napirendjére tűzte az ügyet, de Bónis Samu első hozzászólására csak a július 5-i XV. országos ülésen került sor. Arra emlékeztetett, hogy a törvényalkotáshoz feltétlenül szükség lesz a kormányra is, de elsősorban a kezdeményező országgyűlés felelőssége az, hogy pontosan milyen javaslattal áll elő. Ezért nagy körültekintést javasolt, mert ha egy „*törvényczikk nem eléggé határozott, az alól ki szoktak búni azok, kiknek kedvök van.*” Ez alatt elsődlegesen a katonaságra és az egyházi rendre gondolt, de a horvátországi és szlavóniai engedmények tárgyában is a merev elutasítókhoz csatlakozott.⁵⁰⁰ Nem ismert kompromisszumokat annak a paragrafustervezetnek a tárgyában sem, amely az uralkodóház tagjainak magyar nyelven tanulását kívánta előirányozni. Érvelését a Pragmatica Sanctiora alapozta, ami meglátása szerint olyan széles jogokat adott a Habsburg-Lotharingiai-ház kezébe, melynél fogva a nemzetnek jogos igénye, hogy fejedelme és környezete ilyen típusú gesztusokat tegyen. Okfejtését nem mindenki tudta elfogadni. Majláth György baranyai követ meg is szólította Bónist, és azt hangoztatta, ő a szabocsi javaslatot inkább ki szeretné hagyni, mivel az Európa majd minden hatalmasságát érinthetné.⁵⁰¹ Vízontválaszában Bónis Samu úgy nyilatkozott, ismeretei szerint az örökösödési rendelet nem tárja ilyen szélesre a potenciális uralkodójelöltek körét, de ha valaki a magyar koronára igényt formál, akkor igenis kötelezni kell arra, hogy a nyelvet is tanulja. A részletek körül kibontakozó szenvedélyes vita hosszasan elhúzódott. Ennek során már a reformtábor néhány tagja is hajlandó lett volna visszalépni. Beöthy például úgy látta, ha a többség nem hajlik arra, hogy imperatív módon fogalmazzanak, annak nincs értelme, hogy uralkodói ígérethez kössék a főhercegek magyarul taníttatását. Bónis azonban még ekkor sem kívánt beletörödni a teljes paragrafus törlésébe. Kezdeményezte, legalább annyit szögezzenek le, hogy akik a királyi házból magyar hivatalos ügyekbe belefolytak, azokat mindenképp kötelezzék a nyelv elsajátítására.⁵⁰² A többséget

⁵⁰⁰ 1843/44. évi KÜN I. 507–554. – XV. országos ülés, 1843. július 5. Bónis közvetlenül Klauzál Gábor után beszélt, aki hozzá hasonlóan egy részletesebb törvénytervezetet szorgalmazott, és elutasította a Horvátországra vonatkozó kivételeket. Az ülésnap ezután következett felszólalói közül hozzájuk hasonlóan nyilatkozott Lónyay Menyhért (Bereg), Zmeskál Móric (Árva), Orosz Elek (Ung), Vukovics Sebő (Temes) és Simon János (Sopron). A Pozsega, Szerém és Verőce megyékre vonatkozó moratóriumot az érintetteken kívül pártolta Perczel Mór (Tolna), báró Sztojka Imre (Máramaros), Majláth György (Baranya), Török Gábor (Arad) és Szentpály László (Ugocsa). A vita a következő országos üléseken újabb hozzászólásokkal folytatódott, és a főrendeknek szánt üzenet végül csak július 8-án került elfogadásra. Közvetlenül Bónis hozzászólását lásd: Uo. 531–532.

⁵⁰¹ Uo. I. 621. – XVIII. országos ülés, 1843. július 8.

⁵⁰² Uo. I. 639–640.

ezzel sem sikerült megnyernie. Az alsótábla végül mégis annál a szövegvariációnál maradt, amely a királyon és a koronaörökösökön kívül a többi herceg magyarul tanulását csupán uralkodói ígéretként kívánta törvénybe iktatni.

Bár a kormányzat részéről Metternich felismerte, a magyar államnyelv megadása elkerülhetetlen, azt rendi túlkapásnak minősítette, hogy az országgyűlés a főhercegek nevelésének kérdésébe is bele kívánt avatkozni.⁵⁰³ Ebből fakadóan az 1844. január 23-i leirat visszautasította a diéta erre vonatkozó kezdeményezését. Január 27-i követjelentésükben Bónisék mérsékelt meglegedettséggel szóltak a rescriptumról. Azt írták, megszülettek azok a biztosítékok, melyek „*a magyar nemzetiségnek elnyomatott állásából való kiemelésére szolgálnak*”, így azokhoz fognak állni, akik a közkívánatot kielégítő királyi felelet törvénybe iktatását szeretnék. Jelezték viszont, hogy a teljesítetlen vagy csak részben jóváhagyott nyelvügyi kérdésekben újabb feliratokat fognak szorgalmazni.⁵⁰⁴ Az ígéret beváltására január 30-án nyílt módjuk, amikor Bezerédj azt javasolta, az alsótábla ne válaszoljon az országgyűlési nyelvhasználatot tárgyzó október 12-i leiratra, mert az abban foglaltakat a január 23-i dokumentum lényegében átalakította. Kérte, hogy helyette inkább azon kérdések orvoslására összpontosítsanak, melyeket az üdvözölt határozat nem érintett. Ezt a felvetését másnapi rövid hozzászólásában Szabolcs megye első követe is pártolta, a kialakult állapotokat pedig az 1839–40-es szólásszabadsági küzdelemhez hasonlította.⁵⁰⁵ Konkrétumokat Bónis végül a február 3-i XCII. országos ülésben mondott. Azt támogatta, hogy teljes meglegedés helyett fogalmazzanak úgy, hogy célkitűzéseik csak „*nagy részben*” teljesültek. Mindenekelőtt azt kifogásolta, hogy a királyi resolutio a zajló diétára vonatkozóan nem tette általános országgyűlési nyelvvé a magyart, azáltal, hogy Horvátországnak türelmi időt adott.⁵⁰⁶

Nem szükséges hosszasan ecsetelnünk, hogy az 1844. évi II. törvénycikkkel megszületett a magyar államnyelv, és ez lényegében végpontját jelentette annak a küzdelemnek, aminek első csíráit még a 18. század végén Bessenyei György, majd az őt felkaroló Révai Miklós megnyilatkozásaiban kereshetjük. Sokan talán nem is gondolták, hogy a megelőző országgyűlések után, ahol mindig csak egy-egy apróbb lépést sikerült az alapvetően elutasító kormányzattal szemben keresztülvinni, ezúttal a nyelv kérdése váratlanul

⁵⁰³ Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez. 1790–1848. Szerk. Szekfü Gyula. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1926. 161.

⁵⁰⁴ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 44. cs. Nr. 6. /1146. d./ – Bónis Sámuel és Erős Lajos követjelentése, 1844. január 27.

⁵⁰⁵ 1843/44. évi KÜN IV. 73. – 150. kerületi ülés. 1844. január 31.

⁵⁰⁶ Uo. IV. 85. A kizárólagosan magyar országgyűlési nyelv azonnali bevezetésére vonatkozó javaslatát Bónis később még egyszer megfogalmazta, 1844. február 7-én az XCV. országos ülésen. Erre vonatkozóan lásd: Uo. IV. 146. továbbá: RN, 1843–44 II. 254.

sima üggyé változik. A kialakult helyzetben a reformtábornak nem kellett különösebben brillíroznia, Deák 1839–40-es csatáihoz hasonlítható küzdelmet vívnia. Bónis Samu néhány ide vonatkozó beszédét sem tekinthetjük országgyűlési pályafutása legmeghatározóbb mérföldköveinek. Szavait vizsgálva erőteljes nemzeti elkötelezettsége egyértelmű, továbbá az is jól látszik, hogy a nemzetiségi kérdés számára gyakorlatilag nem létezett. Mivel viszont ez leginkább az illír kérdésben tanúsított állásfoglalásaival érhető tetten, részletesebben ott kívánunk rá visszatérni.

Végezetül megyéjéről is meg kell említeni, hogy a valláshoz hasonlóan a nyelvügy révbe érése sem tudta érdemlegesen befolyásolni a diéta összteljesítménye miatt érzett kiábrándult hangulatot. Erős Lajosék végjelentésükben csak azután szenteltek néhány szót a nyelv kérdésének, miután tucatnyi eredménytelen tárgy kapcsán már alaposan kikeresegték magukat.⁵⁰⁷ A megyei végzés még ennyire sem figyelt oda az 1825 óta mindig lelkesen pártolt anyanyelv diadalára, és a záró követjelentés vitája során a Protocollumba egyetlen egy szót sem jegyeztek fel vele kapcsolatban.⁵⁰⁸

3. Szabolcsi álláspontok Horvátország ügyében

Bár a horvát nemzeti megújulás mozgalmát a történetírás Ljudevit Gaj lapjának (Novine Horvatzke) 1835-ös indulásához köti, az 1842. évi Zágráb megyei tisztújításig a távoli Szabolcsban az illírismus nem kapott különösebb figyelmet. A túrmezei nemesi kerület tudósítását Nagykállóban az augusztus 29-én kezdődött közgyűlésben olvasták fel, majd egyhangúlag támogatták, hogy „*a nemzetsértő törekvésekkel szemben őfelsége hathatósan intézkedni méltóztassék.*”⁵⁰⁹ Zala vármegye, amely nem utolsósorban Deák nyomására az elsők között fogalmazott meg petíciót, arról tudósította a társtörvényhatóságokat, hogy a restauráció és az így megválasztott tisztikar törvénytelenége miatt megszakít minden hivatalos kapcsolatot Zágrábbal. Az elhatározás 26 megyében támogató rokonszenvre talált, de Szabolcsot azok között találjuk, akik nem osztották a lépést.⁵¹⁰ November 28-án kezdődött közgyűlésükben kifejtették, bár elismerik, hogy a tisztválasztásokat többnyire pártgyőzelem alkotja, melyek nem ritkán iszonyatos törvénytelenégeikig vezetnek, ha minden ilyen

⁵⁰⁷ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 45. cs. Nr. 239^{1/2} /1165. d./ – Akárcsak az 1844. január 27-i időszakos követjelentés, úgy a több mint egy évvel később született záró tudósítás is a nyelvvel kapcsolatos várakozások „nagy részben,” de nem maradéktalanul bekövetkezett kielégüléséről beszél.

⁵⁰⁸ Uo. IV. A.1. a. 88. k. 1845. évi jkv. 348. sz.

⁵⁰⁹ Pesti Hírlap 2. (1842. szeptember 18.) 179. sz.

⁵¹⁰ Varga János: Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 88.

alkalomkor megszakadnának a hivatalos kapcsolatok, az a köz- és magánügyekre végtelenül károsan hatna.⁵¹¹ Természetesen e szavakat nem az illír mozgalommal szemben hirtelen támadt nagyvonalúság szülte, inkább a következetesség elvének felismerése, mert mindenki jól tudta, hogy választási visszaélések terén Szabolcsnál nem nagyon akadt hírhedtebb megye az országban. Ugyanezen logika mentén az Elek Mihály másodalispán elnöklete alatt tanácskozók az illír hírlap betiltását sem tüzték zászlóra, mert úgy látták, az nem lenne összeegyeztethető a szabad sajtó eszméjével.⁵¹²

Hasonló helyzetbe került Szabolcs Horvátország területi felfogása kapcsán is. Ennek alapját az 1840. évi VI. törvénycikk szolgáltatta, amely a „kapcsolt részek” említése nélkül csak annyit fogalmazott meg, hogy a törvényhatóságok „*az Ország határain belől levelezést egyedül magyar nyelven folytatni tartoznak.*”⁵¹³ Nagyállóban erre olyan szélsőséges státútum született, melyben a három szlavóniai megyét (Szerémet, Verőcét és Pozsegát) magyarnak minősítették. Ebből persze az is következett, hogy Varasd és Zágráb latin nyelvű leveleit továbbra is fel kellett olvasniuk, amit rendre nagy felzúdulás követett.⁵¹⁴ Nem volt ez másként az 1843. januári congregatio során sem, amikor Varasd arról tájékoztatta a megyéket, pártolja az illírismus erőszakos túlkapásainak megfékezését. Az ügyes taktikai húzást az egybegyűltek egy része olyan nagyfontosságú gesztusként értékelte, hogy válaszában még arra sem akart kitérni, hogy a hasonló megkereséseket a jövőben inkább magyar nyelven szeretné olvasni. A többség azonban nem tágitott az óhaj megfogalmazásától, így Varasdot mégiscsak arról tudósították, a jövőben tartózkodjon a latin nyelvű levelezéstől.⁵¹⁵

Bár Szabolcs nem számított olyan hangadónak az illír kérdésben, mint Zala vagy Pest, azok után, hogy az országgyűlést megelőző hónapokban többször is napirenden forgott a kérdés, elvárható lett volna, hogy Bónis Sámuelék az utasítást előkészítő küldöttségben foglalkozzanak vele.⁵¹⁶ Ennek azonban nem találjuk nyomait, az pedig szinte magától értetődik, hogy a felheccelt bocskoros nemesek tivornyájába torkolló március 13-i közgyűlésen, ahol szinte értelmes szó sem hangozhatott el, nem ez volt a legfontosabb.

⁵¹¹ Pesti Hírlap 2. (1842. december 18.) 205. sz.

⁵¹² Uo.

⁵¹³ 1840. évi VI. tv. 4. § Magyar Törvénytar. 1836–1868. Szerk. Márkus Dezső. Franklin Társulat, Budapest, 1896. 92.

⁵¹⁴ Pesti Hírlap 2. (1842. szeptember 18.) 179. sz. – Például Varasd megyének az elnyomatott bosnyák keresztények ügyében írt levele kapcsán, amit Nagyállóban az 1842. augusztus 29-én kezdődött közgyűlés során tárgyaltak.

⁵¹⁵ Uo. 3. (1843. február 26.) 225. sz.

⁵¹⁶ Zala megye utasításában a horvát nemzeti mozgalmat külön is tárgyaló tizenkettedik pont mellett a nemzeti nyelv előmozdításáról szóló passzusnál (utasítás 10. pontja) is kitért Horvátország helyzetére. Erről: *Hóborné Kiss Gabriella – Hóbor József: Az 1843–44-es országgyűlés és Zala megye.* Polvax: társadalomtudományi folyóirat 1. (1997) 2. sz. 78.

Pozsonyban 1843. június 20-án, a VI. országos ülésben tört ki a botrány, amikor Metell Ožegović latinul szólalt fel.⁵¹⁷ Perczel és Beöthy után Bónis is az elsők között kezdett beszélni, hangot adva megdöbbenésének. Azt mondta, az eset őt arról győzte meg, hogy amik újabban Horvátországban történnek, nem túlszigázott eszmék ferde szüleményei, hanem a magyar nemzet és a magyar nyelv akadályozására bevetett tudatos törekvések. Majd nagyon keményen folytatta: „*Kik ilyen akadályokat vetnek a nemzeti haladásnak, kik csak ezen nemzet szárnyai alatt léteznek és létezhetnek, ezek kötelesek a kibékülésre az első lépést tenni*”.⁵¹⁸ Úgy véljük, mindez tiszta és világos megfogalmazódása az „egy politikai nemzet” eszméjének. Azt ugyan nem tudjuk, Bónis milyen mélységig ismerte az illír mozgalom törekvéseit, fenti szavai alapján az viszont eldönthető, hogy az országot lakó etnikumok közül egyedül a magyarnak kívánta fenntartani a nemzetalkotás lehetőségét.⁵¹⁹ Bár hozzátette, hogy a kibékülést fontosnak tartja, de ezt nem egyenrangú felekre vonatkoztatta, hanem ragaszkodott Ožegović bocsánatkéréséhez és ahhoz a határozathoz, hogy a rendek táblájánál az előterjesztések egyedül magyar nyelven hangozhassanak el. Követjelentéséből szintén kiderül, hogy számára Horvátország pusztán „társország”, ami történt, pedig nem más, mint a „*szeretelenség magvainak fanyar gyümölcse*”, a magyar államnyelvért folytatott harc ellen indított rosszindulatú támadás.⁵²⁰

A Torontált képviselő Hertelendy Miksának a kizárólag magyar nyelvű felszólalásokat követelő indítványából hiába lett határozat, a június 20-án kipattant feszültség ezzel még nem csitult el. 1843. június 28-án Szerencsy személynök arról tájékoztatta a rendeket, hogy Ožegović és Klobucharich óvást nyújtottak be. Miután Klauzál elsőként jelezte, hogy ezt nem tudja elfogadni, az ellenzék tagjai sorra kértek szót. Bónis a Wurda-ügyben benyújtott protestációra hivatkozott, ahol korábban már jelezte, az ilyesmit „*semmi erejűnek tekinti*”.⁵²¹

A horvát követek nem csak a magyar ellenzék, de a horvátországi magyarbarát politika fő bázisának számító túrmezei nemességétől is kemény támadásokra számíhattak.

⁵¹⁷ Mettel Ožegović (1814–1890). Varasdi főjegyző, majd helytartótanácsos, Horvátország alsótáblai követe volt az 1839–40-es, az 1843–44-es és az 1847–48-as országgyűlésen. 1848-ban a saborban Varasd vármegyét képviselte. 1838-ban alapítója volt az első illír olvasókörnek. 1848–49-ben mint az osztrák belügyminisztérium minisztériumi tanácsosa Jellačić politikájának egyik fő támasza volt, az önkényuralom idején a bécsi legfelsőbb törvényszék és semmítőszék tanácsosaként tevékenykedett. *Pálmány B.*: A reformkori magyar országgyűlések i. m. I. 712–713.

⁵¹⁸ 1843/44. évi KÜN I. 363.

⁵¹⁹ Az ellenzék és különösen Kossuth nemzetfelfogására lásd: *Kiss László*: Kossuth Lajos és szlovák nemzetiségű vitapartnerei. In: *Uó: A szlovák nemzeti tudat születése. Tanulmányok a szlovák „nemzeti ébredés” és a reformkori szlovák–magyar viszony történetéből.* EKF Líceum Kiadó, Eger, 2005. (Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XXXIII. Sectio Historiae) 83–101.

⁵²⁰ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 43. cs. Nr. 521. /1135. d./ – Bónis Sámuel és Erős Lajos követjelentése. 1843. június 25.

⁵²¹ 1843/44. évi KÜN I. 471.; RN, 1843–44 I. 113.

Áprilisban Josipovich Antal, mint a túrmezeiek ispánja, azt kezdeményezte Haller Ferenc bánnál, hogy a kerületében élő kismemesek személyesen vehessenek részt a követválasztáson. Bár ígéretet kapott a kérés megfontolására, végül a voksolásra a túrmezeiek távozása után kerítettek sort.⁵²² Josipovich, aki Túrmező képviselőjében utazhatott a pozsonyi diétára, rögtön a tanácskozások kezdete után panaszt emelt a történetekkel kapcsolatban, és új követválasztást sürgetett.⁵²³ A felírás elindult szokásos útjára a főrendek felé, majd az elutasító válaszüzenet augusztus 8-án került vissza a rendekhez. A konzervatív oldal nagy veteránja, Zsedényi ugyan nem számított kifejezetten horvátbarátnak, mégis próbálta lecsendesíteni a vitát. Azt javasolta Josipovichnak, inkább csak általánosságban kérjék a történetek kivizsgálását, hosszabb távú megoldásként pedig Túrmező közigazgatási helyzetének újragondolását vetette fel. Ennek hallatán Bónis Samu nem tudta megállni, hogy mondandóját ne Szepes követének címezze. Nem értett egyet azzal, hogy az indulatokat csillapítani kell, inkább úgy látta, az illírek, kik nem törvényes úton ingerültek, zabolázásra szorulnak.⁵²⁴ A rá oly sokszor jellemző lakonikus tömörséget ezúttal sem tudta levetkőzni, így részleteket nem tudunk arról, az illír mozgalom fékezését pontosan milyen módokon is képzelte el.

1843. október 12-én Bécsben rescriptum született az alsótábla azon június 20-i határozatára, melyben egyedüli tanácskozási nyelvként a magyart jelölték meg. A leirat arra kérte a rendi táblát, mivel az országgyűlési nyelv kérdésének rendezése még folyamatban lévő ügy, ezért a horvátországi követek „*a fönnálló szokást megtartandó*”, véleményeiket deák vagy magyar nyelven egyaránt elmondhassák.⁵²⁵ A megyék mielőtt az érzékeny témát kerületi ülés elé vitték volna, november 13-ától kezdődően, három napon át a nyilvánosság kizárása mellett, zárt értekezleteken egyeztettek a nyelv kérdéséről. Bár akadtak követek, akik úgy látták „*a magános értekezések közti beszédek csak a négy falak között tartott magánbeszédnek valónak*,” ezért az azokról történő tudósítás egy hivatalos követjelentésben nem lenne etikus, a történetek mégsem maradtak titokban.⁵²⁶ A diétán ténykedő besúgók szorgosan készítették beszámolójukat az itt történetekről is. Ennek tanúsága szerint Bónis azt hangoztatta, a diplomáciailag elfogadott nyelv egyedül a magyar lehessen. A leiratról pedig úgy vélekedett, az valójában nem Horvátországot, csupán két egyént próbált védelmébe venni. Majd

⁵²² Katus László: A túrmezei nemesi közösség. Rubicon 5. (1994) 4–5. sz. 66.

⁵²³ Josipovich 1843. június 25-én, egy ellenzéki konferencián is azt hangoztatta, ha az országgyűlés alatt az illír bonyodalmakat nem simítják el, később egyre erőteljesebb zendülések jönnek majd. A találkozóon mintegy húszan vettek részt, köztük Bónis Sámuel is. Erről: MNL OL N 119. Fasc. 66. Nr. 9546.

⁵²⁴ 1843/44. évi KÜN II. 14. Az ülésről készült feljegyzéseket lásd még: Uo. Fasc. 67. Nr. 9649.

⁵²⁵ Bécs, 1843. október 12. A leirat magyar nyelvű szövegét lásd: 1843/44. évi KÜN III. 46.

⁵²⁶ Uo. 41. – Palóczy László és Szemere Bertalan 1843. november 14-én kelt követjelentése.

hozzátette, mivel Bécsben pontosan tudják, hogy a tábla a kizárólag magyar nyelvű felszólalásokat kívánó határozatától elállni nem fog, így a rescriptum valójában már az országgyűlés felosztatását igyekszik előkészíteni, mert a kormány valójában nem is akarja, hogy a királyi előadásokból törvények születhessenek.⁵²⁷

November 16-ától kezdődően a „*nemzetiség meleg érzete*” a kerületi ülésben is „*négy napig tartó érdekes vitát szült*”.⁵²⁸ A vonatkozó naplóbejegyzés szerint Bónis igencsak ingerült állapotba kerülhetett, mert bár felszólalását azzal indította, igyekezni fog ecsetét a lehető leggyengédebb színbe mártani, ehhez képest mégis olyan durva szóhasználatot engedett meg magának, mint követi pályája során korábban még soha. Kijelentette, Hertelendy Miksa júniusi javaslata, lehet, hogy improvizált volt, de „*nem sokat kell ott gondolkodni, hol igazság van*”. Ezzel szemben kifogásolta, hogy a királyi válasz négy hónapot váratott magára, ami elég idő volt ahhoz, hogy azzal a „*legsunyább cseh*” is elkészülhessen. Majd ismét hangoztatta azon gyanúját, miszerint a leirattal a kormány valójában az országgyűlés felosztatását próbálja előkészíteni, mert a „*német és cseh*” uraknak (minisztereknek) nem tetszik a büntetőtörvénykönyv, mert pénzbe kerül, „*mit ők önzsebeikbe szeretnek folytatni*.” Továbbá nem hajlanak a katonai élelmezés kérdésének megoldására sem, mert „*úrficskáiknak*” több kellene a kaszárnyákban, s így „*az idegen katona kitakarodna honunkból*”.⁵²⁹ Nem állíthatjuk, hogy a Staatskonferenz állandó és időnként bevont tagjai, Metternich, František Kolovrat-Libštejnský gróf, Karl Kübeck báró vagy Franz Hartig gróf, akikre Bónis valószínűleg célozgatott, különösebben magyarbarát érzelmeket tápláltak volna.⁵³⁰ Ettől függetlenül úgy véljük, ez a fajta heves és vádaskodó hangnem, amit Szabolcs első követe november 17-én tanúsított, túllőtt a célon. A kormányoldal szemében alighanem megerősítette azokat a még 1839–40-ben megfogalmazódott titkosrendőri benyomásokat, hogy „*egész viselkedésében egy visszataszító durvaság van*.”⁵³¹ Úgy tűnik, hozzászólásával az ellenzéki tábor figyelmét sem sikerült különösebben magára vonni. A Pesti Hírlap a 102.

⁵²⁷ MNL OL N 119. Fasc. 68. Nr. 10044. – Bericht über die allgemeine Konferenz. 1843. november 13. Itt kell hozzátennünk, hogy a nyelvügy kérdésében október végén, november elején több nagy konferenciát is rendeztek Csernovits Péter aradi követ szállásán. Az október 29-i összejegyzésben a főrendeknek a témában küldött harmadik válaszüzenete volt a téma. Bónis a mintegy harmincfős társaságban azt hangoztatta, alapvetően arra próbáljanak koncentrálni, hogy az alsótábla erre mit kíván felelni. Az ilyen informális egyeztetések hatékonyságát jól mutatja, hogy például ebben a kérdésben a konferencia után elegendő volt egyetlen kerületi ülésben foglalkozni a tárggyal, és október 31-én már jóváhagyásra is került a rendek újabb üzenete. Erre vonatkozóan: Uo. Fasc. 68. Nr. 9961. 1843. október 29.

⁵²⁸ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 43. cs. Nr. 1073. /1138. d./ – Bónis Sámuel és Erős Lajos követjelentése, 1843. november 23.

⁵²⁹ 1843/44. évi KÜN III. 117. – 102. kerületi ülés. 1843. november 17. Az ülés összefoglalóját lásd még: MNL OL N 119. Fasc. 69. Nr. 10064.

⁵³⁰ Politikai nézeteikre vonatkozóan: *Miskolczi Gyula: A kamarilla a reformkorszakban*. Franklin Társulat, Budapest, 1938. 91–101.

⁵³¹ MNL OL I 58. 1072. /11. d./ Idézi: *Pálmány B.: A reformkori magyar országgyűlések i. m. I. 844.*

kerületi ülésről mindössze néhány sorban tudósított, és terjedelmesebb formában semmit sem emelt ki. Megelégedett azzal a rövid közléssel, hogy aznap nyolcan nyilatkoztak a végzés fenntartása mellett.⁵³²

A királyi leirat tárgyalása december 1-jén szokott rend szerint országos ülés elé került. Ekkor a horvát követek latinul szólaltak fel, mire a rendek arra kérték a személynököt, hogy a június 20-i határozatnak táblaelnöki posztjánál fogva szerezzen érvényt. Szerencsy valóban szólt is Ožegovićéknak, de mivel a latin nyelvű beszédfolyam csak nem akart megszakadni, az ülést inkább kerületire változtatták, nem sokkal később pedig be is rekesztették.⁵³³ Másnap a 115. kerületi tanácskozás előtt olyan nagy volt az érdeklődés, hogy az elkésett követek már csak a korlátokon át tudtak bemászni helyeikre. Követjelentésében Bónis úgy fogalmazott, attól lehetett tartani, hogy a latin szolás okán akár a diétához méltatlan jelenetekre is sor kerülhet.⁵³⁴ Klauzál azonban világossá tette, tettelegességre nem fognak tettelegességgel válaszolni, és ha fizikálisan nem akadályozhatják meg a latinul elhangzó beszédeket, azokat semmi szín alatt sem fogják naplóba iktatni. Az egyhangú pártolás után arról döntöttek, Szerencsy előző napi, nem túlzottan határozott eljárásával szemben óvást emelnek. Bónis ehhez annyi aprócska észrevételt fűzött, hogy a szövegen dolgozó jegyzők feltétlenül említsék meg, a személynök korábban azt ígérte, amíg elnök lesz, fenntartja a végzést.⁵³⁵ December 5-én a protestációt az országos ülés is elfogadta.⁵³⁶

A horvátokkal szembeni hadakozásra, ahogyan korábban említettük, a nyelv tárgyában 1844. január 23-án kelt leirat tett pontot, amely az ellenzékét is meggyőzte arról, hogy a június 20-i határozat fenntartásával nem érdemes tovább szítaniuk a tüzet.⁵³⁷ Az ülésterem falai között Bónis Sámuel ezután már csak egy alkalommal avatkozott a társország követeinek ügyébe, meglepő módon valamelyest védelmébe véve őket. Február 3-án arról folyt a vita, Ožegović elmondhatja-e decemberben félbeszakadt felszólalását. Szabolcs első követe úgy látta, ennek nincs akadálya, küldőik akaratát elmondani mindenkinek joga, arra pedig

⁵³² Pesti Hírlap 3. (1843. november 23.) 302. sz.

⁵³³ MNL OL N 119. Fasc. 69. Nr. 10078. – Titkosrendőri információk szerint az oppozíció előzetesen abban reménykedett, a horvát követek talán önként magyarul beszélnek majd. Beszámolók szerint Szentkirályi, Bezerédj, Török Gábor (Arad vm.), Géczy Péter (Zólyom vm.) mellett maga Bónis is úgy vélekedett, csak ez a gesztus indíthatna el egy olyan megbékülési folyamatot, amely végül elvezethet az ügy szerencsés megoldásához. Pozsony, 1843. november 22.

⁵³⁴ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 43. cs. Nr. 877. /1137. d./ – Bónis Sámuel és Erős Lajos követjelentése. 1843. december 6.

⁵³⁵ 1843/44. évi KÜN III. 229.

⁵³⁶ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 43. cs. Nr. 877. /1137. d./

⁵³⁷ MNL OL N 119. Fasc. 69. Nr. 10254. – Kémjelentések szerint a leirat megérkezése előtt az oppozíció még meglehetősen ingerült hangulatban volt, ezért megnyugtatósnak szándékával József nádor többeket is magához hívatott. A feljegyzések kissé rosszindulatúan jegyezték meg, miszerint Bónis Sámuel is a főhercegnél tett látogatásával „nagyzott”, azt hangoztatva, hogy a rescriptum türelemmel történő kivására kérték meg. Pozsony, 1844. január 22.

számtalan precedenst látott már, hogy valaki többször is ugyanazt ismételteti. A technikai lehetőséget ehhez úgy vélte megteremthetőnek, ha a december 5-i beszédet február 3-i dátummal viszik naplóba. Hozzátette, így a latin nyelvű felszólalást megtiltó, azóta felfüggesztett határozatok semmiben sem sérül.⁵³⁸ Metell Ožegovičnak túlzottan nem tetszett ez a lehetőség, inkább a napló utólagos kiigazítását szerette volna elérni, de szándékától végül elállt, és ezzel a vita elcsendült. Ha kissé keserű szájjal is, de a felek beleegyeztek, hogy a tanácskozás a szabad királyi városok belső szerkezetét tárgyaló üzenettel folytatódjon.

Ha a tanácssteremben az oppozíció Horvátországgal kapcsolatban simulékonyabbá is vált, ugyanez nem mondható el a háttérbeszélgetésekről. Ezek során továbbra is találtak okot arra, hogy a kormány horvátországi politikáját bírálják. Kémjelentések szerint 1844. február 22-én este a rendi kaszinóban az oppozíció néhány tagja azért kelt ki magából, mert Bécsben Rudics Józsefet nevezték ki királyi biztosnak a nem sokkal korábbi (1843. decemberi) zágrábi véres események kivizsgálására. Mások mellett Bónis is azt hangoztatta, a lépés az illirizmus pártolása, Bács-Bodrog vármegye évek óta tartó despotikus kezelésének legbiztosabb jele. A maguk részéről Bónisék inkább Perényi Zsigmondnak szavaztak volna bizalmat, akit az este során olyan liberális hazafiként emlegettek, aki elzavarta volna a horvátokat, jól elsimítva az ügyet.⁵³⁹

Ami Bónis Sámuelnek a Kárpát-medence nációival kapcsolatos felfogását illeti, kijelenthetjük, a nemzeti öntudatra ébredésből nem sokat értett meg. Ha a magánszférában el is fogadta az etnikumok nyelvi, kulturális igényeit, a jogkiterjesztés folyamatát, melynek oly lelkes híve volt, a többi államalkotó nép önállósodási törekvésére, a kor szokványos nézőpontjához igazodva, ő sem akarta kiterjeszteni. Kossuth optimistán bízott abban, hogy a polgári jogegyenlőség asszimilációt indít majd útjára, és az „egy politikai nemzet” képes lesz integrálni a népeket.⁵⁴⁰ Bónis idézett diétai megnyilatkozásai hasonló irányba mutatnak. Jövővel kapcsolatos vízióira beszédeiből nem derül ugyan fény, de hogy egyedül a magyar nemzeti törekvések létjogosultságát fogadta el, az bizonyosan konstatálható. Hozzá kell viszont azt is tennünk, hogy nacionalizmusát a kor szokványos nézőpontjaként kell kezelnünk, ami csak történeti távlatból szemlélve tűnhet naivnak és önzőnek.

Darvas Erzsébetnek férje életét 1847–56 között megörökítő visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy Josipovich Antal Bónis „*egyik leghűbb barátja*” volt.⁵⁴¹ Sok-sok időt töltöttek

⁵³⁸ 1843/44. évi KÜN IV. 102.

⁵³⁹ MNL OL N 119. Fasc. 70. Nr. 10371. – Pozsony, 1844. február 23.

⁵⁴⁰ Kiss L.: Kossuth Lajos és szlovák nemzetiségű i. m. 86. Hasonlóan összegzi Kossuth nemzetiségi kérdéssről vallott nézeteit: Gergely András: Kossuth nemzetiségi politikája 1847–1853. Tiszatáj 56. (2002) 9. sz. 78.

⁵⁴¹ Bónisné D. E.: Elmúlt idők i. m. 50.

együtt 1848 márciusában, amikor az ifjúság Bécsbe kísérésével kettőjüket bízták meg. Szinte mindig együtt voltak a szabadságharc végnapjaiban, és egymás társaságában folytatták végeleáthatatlan bujdosásukat is 1850-es elfogatásukig. Arra viszont nem találhatóak utalások, hogy a Bónisné által „*tiszta és erős jellemű*” férfiúként jellemzett Josipovichoz fűződő szoros kapcsolat mennyire nyúlt vissza a közös 1839–40-es és 1843–44-es országgyűlés idejére, a szabolcsi követ horvát ügyekben tanúsított nézeteit befolyásolhatta-e mindaz, amit esetleg a túrmezeiek ispánjától hallott.⁵⁴²

4. A szabolcsi politikai légkör változása és Bónis kisebb felszólalásai

Az 1843. márciusi botrány elültével a szabolcsi megyevezetés a fordulat előkészítésére készülődött. Zoltán János első alispán már a május 8-án kezdődött közgyűlésben arra hívta fel a figyelmet, hogy a diéta alatt előadódhat olyan körülmény, amely a szükséges póttutasítások miatt a congregatio szokásosnál rövidebb idő alatt történő összehívását indokolhatja. Javaslatára a rendek elhatározták, hogy a korábbi gyakorlat szerint erre nyolc nap leforgása alatt teremtenek lehetőséget.⁵⁴³ Ezen túl arra is javaslatot tett, hogy a márciusi gyűlés azon határozata, amely a honoráciorok azonnali adóztatását rendelte el, módosítás és megfontolás tárgyát képezze. Mivel a többség kezdeményezését ellenezte, az ügy megvitatását május 27-ére halasztották.⁵⁴⁴ A kitűzött napon a követutasításon dolgozó küldöttség teljes munkáját lefejező Eördögh Aloiz ismét Nagykállóba érkezett, híveivel pedig csakhamar telve lett a tanácsterem. Zoltán alispán elsőként a királyi proposíciók küldöttségi továbbítását vetette fel, de Eördögh közbeszólt, és azt kérte, egyelőre annak csak első pontját vegyék tárgyalás alá. Mivel az egykori főjegyző maga is rendelkezett diétai praxissal, kizárható, hogy abszurd álláspontját tájékozatlanság miatt alakította ki. Célja semmi más nem volt, mint a március 13-i vircsaft folytatása, a reformtábor munkájának ellehetetlenítése. A honoráciorok adóztatásának kérdésében segítségül hívta fiát, Emilt is, aki a Pesti Hírlap tudósítása szerint jó néhány logikai bukfencen keresztül jutott el ahhoz a végső következtetéséhez, hogy mivel törvény sehol sem mondja őket nemeseknek, adózniuk kell.⁵⁴⁵ Nem viselkedett egyértelműen a

⁵⁴² Uo. 57.

⁵⁴³ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 85. k. 1843. évi jkv. 480. sz.

⁵⁴⁴ Uo. 958. sz.

⁵⁴⁵ Eördögh Aloiz nevét 1843-ban Ábrányi Alajosra változtatta, Szent-György-Ábrány (ma: Nyírábrány) után, ahol egyik birtoka és háza állt. Idősebb fia, Emil (1820–1850) körültekintő neveletésben részesült. Elbeszéléseit gyakran közölték a korabeli folyóiratok, de megpróbálkozott a drámaírással is. A forradalom után Szemere belügyminisztériumában lett titkár, majd két ízben kormánybiztos. Megalakította és szerkesztette a Jövő című lapot, amely szélsőbaloldali, köztársaságpárti eszmét képviselt. Életútjából elég csak ennyit idéznünk ahhoz,

vitában Péchy László főszolgabíró sem, akit áprilisban Bónis győzött le a követválasztáson. A fáradságos disputában végül az Eördögh-tábor maradt alul. Az elnöki határozat azt mondta ki, a honoráciorok adómentességének szokását fenntartják, helyzetük pontosítása érdekében pedig követeket arra fogják ösztönözni, hogy a témát az országgyűlésen igyekezzenek felvetni.⁵⁴⁶

A történetek után Eördögh Aloiz politika iránti érdeklődése alábbhagyni látszott. A soron következő június 19-i tanácskozás idején már Budán tartózkodott. Kossuth lapja megkönnyebbüléssel jegyezte meg, távollétében a dolgok rendje nagyot változott, „*a nép – mint illik – a törvényhozást az értelemre bízta*”.⁵⁴⁷ A közgyűlés így utasítást készíthetett a királyi előadásokra nézve, elfogadhatta a büntetőtörvénykönyv tervezetén dolgozott országos választmány munkáját, rendszabást készíthetett a megyei kihágások megfékezésére, és foglalkozhatott a szabad királyi városok rendezési tervével is. Az ösiség törvényéhez viszont egyelőre nem mertek hozzányúlni, inkább úgy döntöttek, egy újabb congregatióban fogják megvitatni, fenntartsák-e a március 13-i álláspontot. Sulyok Dániel tudósító úgy érezte, június 19-én Szabolcs, amennyire lehetett, kiköszörülte a márciusi csorbát. Mint írta, „*ha a közügy némely nagyravágyó hivatalvadászatának feláldozva nincs*”, akkor a törvényhatóságtól a reformellenzék biztos támogatásra számíthat.⁵⁴⁸

Bónisék helyzete tehát a nyár elejétől valamelyest kedvezőbbre fordult, de mivel adóügyekben továbbra is gúzsba volt kötve kezük, sokszor a határon kellett táncolniuk, hogy utasításuk durva megsértése nélkül próbáljanak a haladás oldalán maradni. 1843. május 29-én a kerületi napló vezetését melegen pártolta, de hozzá kellett tennie, csak akkor, ha költségei az országos pénztárból fedezhetők.⁵⁴⁹ Sajnos a nyilvánosság térnyerésének nem ez volt az egyetlen akadálya. Június 27-én Zsoldos Ignác veszprémi követ kénytelen volt arról tájékoztatni társait, hogy bár gyorsíró már akadna, ki a munkát magára vállalná, de a nyomtatást felsőbb engedély nélkül senki sem hajlandó elvégezni. Klauzál erre azt az áthidaló megoldást kezdeményezte, hogy amíg a kormány engedékenységet nem tanúsít, a diárium jegyzőkönyv alakjában készüljön. A szót éppen Bónis kívánta átvenni, amikor a kerületi ülést vezető Zsedényi közbeavatott. Végül mégis sikerült elmondania, hogy a tárgyat fontosságánál fogva elhalasztani javasolja a következő ülésnapra. Mivel sokan felálltak, és máris távozni készülődtek, az incidens tovább fokozódott. Szepes követe kijelentette, elnöki hatalmánál

hogy világossá váljon, 1843. május 27-i fellépésére az atyai akaratnak való engedelmisségen kívül más nemigen készíthette.

⁵⁴⁶ Pesti Hírlap 3. (1843. június 11.) 255. sz.

⁵⁴⁷ Uo. 3. (1843. július 6.) 262. sz.

⁵⁴⁸ Uo.

⁵⁴⁹ RN, 1843–44 I. 33.

fogva a tanácskozást még nem oszlatta fel, a további vitát pedig helyteleníti, mivel a kerületi napló tárgyában az előző országgyűlés által jegyzett felírás megismétlésén kívül nem lát további tennivalót. A hangulat ekkor csapott tetőpontjára. Zsoldos, Beöthy, Klauzál, Bezerédj mind Bónis mellé álltak, és végül keresztülvitték a kerületi határozatot a naplószerkesztés folytatásáról.⁵⁵⁰ A hónapok teltek, de a diárium sorsa jottányit sem jutott előbbre. 1843. november 7-én néhányan, köztük Bónis Samu is, felvetették, valamit próbáljanak tenni a napló megsürgetéséért, de Klauzál nyugalomra intett. Kijelentette, annál többet nem tehetnek, minthogy nádori közbenjárással próbálják elérni a kérdés mielőbbi felvételét a főrendi táblán.⁵⁵¹

Úgy véljük, Szabolcs első követe 1839–40 után ezúttal is lelkesen küzdött azért, hogy a kerületi tanácskozásokat minél szélesebb körű nyilvánosság ismerhesse meg. Már nem élhette meg, amikor fél évszázaddal később Klauzál egykori jurátusának, Kovács Ferencnek jóvoltából a korabeli feljegyzések valóban nyomtatásba kerültek. Munkája olyan fölbecsülhetetlen kincs, amely az 1843–44-es diéta tanulmányozását jelentősen megkönnyíti. Az utókor mindenképp hálával tartozik tehát azért, hogy a reformerek a szorgos jegyzetelés folytatásából nem engedtek.

Az ősiség kérdése a két országgyűlés közötti időszakban az ellenzék egyik legtöbbször emlegetett kérdésének számított. 1834 óta, amikor az aviticitás kérdése egyszer már kerületi tanácskozás alatt állt, hosszú idő telt el.⁵⁵² Ellentétben a háziadóval, az ősiség eltörlése a követutasításokban nem maradt egyértelműen alul, így nem feltétlenül tűnt megalapozatlannak, hogy 1843. július 3-án az alsótábla a kerületi tanácskozás megkezdése mellett határozott. Bónis rögtön Bezerédj vitaindító exposéja után kért szót. Nyilván elsősorban saját megyéjére gondolva, de azt nevében nem említve, halasztást kért, mert úgy látta, a csábító királyi proposíciók hatására talán jó pár törvényhatóság változtathat utasításán, ami az aviticitásról szóló voksolásra is kedvezően hathat.⁵⁵³ Kérése nem talált meghallgatásra, aggályai pedig csakhamar valóra is váltak. Mivel sokan csak a változtatások támogatására

⁵⁵⁰ 1843/44. évi KÜN I. 457–459. – 26. kerületi ülés. 1843. június 27. A hozzászólásairól készült feljegyzéseket lásd még: MNL OL N 119. Fasc. 66. Nr. 9551.

⁵⁵¹ Uo. II. 712. – Klauzál technikai módját ennek úgy látta, ha a kerületi elnökök beszélnek Szerencsy személynökkel, aki kérésüket továbbítja József nádor felé. A kerületi napló sorsáról lásd: *Dobszay Tamás: Az 1843–44. évi országgyűlés kerületi naplója.* In: *A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század: Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére.* Szerk. Gergely Jenő [et al.] ELTE Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2000. 83–100.

⁵⁵² Megjegyzendő, hogy az 1834. június 28-i kerületi ülésben ingatlanokra nézve csak Szatmár, Csanád, Temes, Zala, Somogy és Tolna, ingó ősi javakra nézve pedig további hat törvényhatóság, Trencsén, Komárom, Baranya, Bács, Verőce és Ung támogatták a végrendekezési szabadság megadását. *Országgyűlési Tudósítások.* III. 1834. március 25.–november 29. S. a. r. Barta István. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1949. (Kossuth Lajos összes munkái 3.) 284.

⁵⁵³ Pesti Hírlap 3. (1843. július 9.) 263. sz.

kaptak felhatalmazást, a puszta eltörlésre vonatkozó kérdést fel sem tették. Bár a módosítás többséghez jutott, a részletekről az alsótábla álláspontja annyira megoszlott, hogy végül a feudális jogrend szimbolikus alapköve érintetlen maradt.⁵⁵⁴

Az országgyűlési szállások kérdése a megelőző diétákhoz hasonlóan 1843-ban is terítékre került. Július 1-jén alig négy megye tiltakozása mellett a többség úgy határozott, törvényelőkészítő munkálatokba fog. Erre vonatkozóan Bónis köszönettel hálálkodott megyéjének, hogy legutóbb vett utasításuk értelmében szerencsére nekik sem kellett elutasítón szavazniuk.⁵⁵⁵ Néhány nappal később titkos választással a tárgyhoz fel is állítottak egy országos küldöttséget, melyben Szabolcs első követe is helyet kapott. A főrendek augusztusban reagáltak a lépésre, és a két tábla egyesülésével létrejövő, vegyes delegáció összeállítására szólítottak fel. Ennyi épp elég volt az ügy félresiklásához. A rendek felháborodottságukban az alsótábla kezdeményezési jogát kezdték védelmezni. Bónis is úgy nyilatkozott, hogy a megkeresésre még csak felelni sem kíván, mivel az a főrendi iniciativa elismerésével lenne egyenértékű.⁵⁵⁶ Végül Csongrád javaslatára úgy határoztak, hogy az illem mindenképp megkívánja a választ, de abban jelezni fogják, hogy az országos választmány kinevezési kezdeményezéséből semmi szín alatt sem engednek. Bölcsessége kifizetődött. A bizottság megalakult, és 1844. június 28-án véleményét a rendek elé tárta. Nem tudjuk, Bónis Samu végül tevőlegesen végzett-e bármiféle munkát az ügyben, de mivel 1844 márciusa után már nem folyt bele a diétai ügyekbe, valószínűleg nem. Az 1844. évi XI. törvénycikk Pozsony városának két évtizede fennálló problémáját orvosolta, 1848-ban az országgyűlés Pestre költözésével pedig a kérdés végképp okafogyottá vált.⁵⁵⁷

A diéta működése körül más kérdések is régóta foglalkoztatták már az alsótáblát. Csongrád még 1843 novemberében felvetette, mivel *„hazánknak a civilizált európai nemzetektől való hátramaradott jelen állásában országgyűlési rendelkezést megkívánó teendői oly számosak, hogy az országgyűlésnek eddigi törvényeink szerinti háromévenkénti tartása mellett”* a hiánypótlás alig remélhető, a tanácskozásokat a jövőben évenként tartásák. Bár kezdeményezése közméltányolásra talált, a szükséges törvénymódosítások miatt a kérdés azonnali felvételét elhalasztották. Mindez Bónisnak kapóra jött ahhoz, hogy megyéje

⁵⁵⁴ Uo.

⁵⁵⁵ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 43. cs. Nr. 522. /1135. d./ – Bónis Sámuel és Erős Lajos követjelentése, 1843. július 9.

⁵⁵⁶ 1843/44. évi KÜN II. 267. – 39. kerületi ülés. 1843. augusztus 16.

⁵⁵⁷ A témára részletesebben lásd: *Tóth Árpád: A diétaváros fellázad. A pozsonyi háztulajdonosok érdekei az országgyűlési ingyenszállások körüli konfliktusban az 1840-es években.* In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon - A kezdetektől 1918-ig. Szerk. Ifj. Bertényi Iván [et al.] Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2013. 372–387.

instrukcióját kérhesse.⁵⁵⁸ Nagykállóban a folyó hó 27-én kezdődött közgyűlés meg is vitatta a kérdést. Zoltán első alispán egyértelműen a mind inkább „*korszerűvé erő eszme*” mellé állt, és bár akadtak, akik küldöttség elé akarták vinni a tárgyat, a többség mégis elérte, hogy rögtön, még a tanácskozás alatt döntsenek.⁵⁵⁹ Bónis újólaj érkezett iránymutatása birtokában az 1844. február 24-i kerületi ülésben szólalt fel. Kitért arra, hogy az országgyűlés évenkénti rendezését és magát a diéta működési reformját célszerű lenne különválasztani, mert a kettő összekapcsolása csak az akadályok sorát gyarapíthatja.⁵⁶⁰ Valószínű, mindezt csak az igyekezet mondathatta vele, mert gyakorlott követként pontosan tudnia kellett, hogy az utasítási rendszer megváltoztatása nélkül a táblák közötti üzenetváltások korlátozásának hiányában sokkal hatékonyabb működést az évenkénti tanácskozások mellett sem lehet remélni.

A követi verifikáció sem tartozott az 1843–44-es novumok sorába. Az előző országgyűléshez hasonlóan az alsótábla ezúttal is a maga számára követelte az igazolási jogot. Megosztottságot eredményezett viszont, hogy sokan a kérdést szélesebben értelmezték, és ezen a címen a követek választásának és visszahívásának módjait is újra kívánták gondolni. Szabolcs pedig éppen emiatt nem támogatta az ügyet. Az 1844. február 26-án kezdődött congregatio többsége úgy nyilatkozott, a verifikáció megadása csorbítaná az ablegatus visszarendelésének lehetőségét, hosszabb távon pedig sérthetné a törvényhatóságok utasításadási jogát is.⁵⁶¹ Bónis Sámuel a döntésnek aligha örülhetett. Január 27-i követjelentésében még arról próbálta győzködni otthonmaradt társait, ha a követek felfüggesztése a megyékhez kerül, akkor a kormány befolyását, a pártharcokat, az egyes szekértáborok bíróságokat is befolyásolni igyekvő szándékát nem lehetne hatékonyan megakadályozni. Úgy fogalmazott, hogy Csongrád kezdeményezésével a „*követek küldőiktől való függése*” nem kerülne veszélybe.⁵⁶² Bár haza, Nagykállóba ezt írta, február 24-én a 156. kerületi ülésben mondtak jól bizonyítják, hogy szíve szerint a törvényhatóságnak való kiszolgáltatottság csökkenését szerette volna. Kerek percc kijelentette, ott ahol sajtószabadság van, követvisszahívási jogra nincs szükség, mert „*ott egy nemzet örökös és íté*” az ablegatus lépései fölött. Szorgalmazta az évenkénti választást, mert úgy látta, a három esztendei felhatalmazás csak a kormány befolyását triplázza meg. Nem feltételezte, hogy a gyakoribb

⁵⁵⁸ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 43. cs. Nr. 1073. /1138. d./ – Bónis Sámuel és Erős Lajos követjelentése, 1843. november 23.

⁵⁵⁹ Uo. IV. A. 1. a. 85. k. 1843. évi jkv. 1679. sz.

⁵⁶⁰ 1843/44. évi KÜN IV. 299–300.

⁵⁶¹ Pesti Hírlap 4. (1844. március 14.) 334. sz.

⁵⁶² MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 44. cs. Nr. 6. /1146. d./ – Bónis Sámuel és Erős Lajos követjelentése, 1844. január 27.

referendumok még több csalást szülnének, mert a nemzet jobban megismerve jogait, felfogván azok magasztosságát „*pirulni fog azokat kicsapongások közt gyakorolni.*” Vannak ugyan egyének, „*kik már több ízben becsülettel állottak meg több országgyűlés alatt a küzdhelyen, és el nem tántorodtak; de az erős lélek mégis csak ritka. Azért is biztosabb, ha csak egy évre választatnak meg követek.*”⁵⁶³ Az elhangzottak egyértelművé teszik Bónis elkötelezettségét a polgári reformok iránt. Azt persze nem lehet kizárni, hogy jóhiszemű, naiv mondatait saját maga népszerűsítésére is próbálta használni, de a rendi alkotmány mielőbbi lebontása mellett tanúsított kiállásához még ezzel együtt sem férhet kétség. Sajnos a szép eszmefuttatások pusztá szavak maradtak, és a diéta az országgyűlés modernizációja tekintetében is terméketlen maradt.

Az 1840. évi V. törvénycikk értelmében a büntető- és javítórendszer kidolgozására kirendelt választmány munkáját komoly várakozások előzték meg. Bár önmagában a kérdést tekinthetjük másodlagosnak, a valódi tét azonban az volt, hogy a 45 tagból álló testület többsége a feudális alapon álló jogrend toldozgatása vagy a polgári jogegyenlőség elve mellett foglal-e majd állást. Bónis 1839–40-es követtársát, Zoltán Jánost eredetileg csak póttagnak jelölték, de miután Beöthy Ödön feleségének betegsége miatt felmentését kérte, rajta keresztül végül Szabolcs megye is szerepet kapott a bizottságban.⁵⁶⁴ Azt, hogy a liberálisok mennyire nem vették félvállról a munkát, kiválóan mutatja, hogy Pulszky Ferenc 1841-es németországi utazása során még Mittermayer professzort is felkereste Heidelbergben, aki a kor talán legismertebb büntetőjogi szakemberének számított. A sajtóban már a választmány nyitótulése előtt is élénk vita zajlott, melybe egy értekezés erejéig Zoltán alispán is bekapcsolódott. Cikkében a bűnmegelőzés és a népnevelés összefüggéseit vázolta, de az egyik legvitatottabb kérdésnek számító esküdszéki képesség kapcsán nem akart állást foglalni.⁵⁶⁵ 1843 tavaszán, amikor a nagyívű munka befejeződött, végül ő is azokhoz a különvéleményekhez adta nevét, melyeket Deák Ferenc szorgalmazott.⁵⁶⁶ A kódextervezethez a kormányzervek ellentmondásosan viszonyultak. A Helytartótanács azt akarta, hogy a királyi előadások utolsó helyére kerüljön, de a Kancellária végül előre sorolta, mondván, a beterjesztés szükségességéről törvény rendelkezik. Szabolcs még az anyautasítás körüli fiaskó

⁵⁶³ 1843/44. évi KÜN IV. 299–300.

⁵⁶⁴ Varga János: Deák és az első magyar polgári büntetőrendszer tervezete. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1980. (Zalai Gyűjtemény 15.) 5.

⁵⁶⁵ Pesti Hírlap 1. (1841. június 5.) 45. sz.

⁵⁶⁶ Az 1843. június 19-én kezdődött közgyűlés idevágó végzése így hangzik: „... az országos választmány által kidolgozott büntető törvény szerkezetét, itthon nem oly lényeges változtatásokkal elfogadtuk, megjegyezvén, hogy azon pontokra nézve, melyekben a választmány megoszlott, azon különvéleményeket, melyek alatt Deákunk, s közelebb szeretve tisztelt első alispánunk nevei díszlenek, sajtótírók el”. – Uo. 3. (1843. július 6.) 262. sz.

ellenére is megelőzte a megyék többségét, így Bónis 1843. augusztus 7-én, amikor a teremcsere után a kerületi tanácskozások újból megnyíltak, azonnal a választmányi munka felvételét sürgette. Indítványát a többség akkor nem pártolta a még hiányzó megyei instrukciók sokasága miatt.⁵⁶⁷ Néhány nappal később Csongrád megye is hasonló kezdeményezést tett, és ekkor, harminc megye többségével, már sikerült elindítani a büntetőügy alsótáblai vitáját.⁵⁶⁸ Augusztus 17-én az egyik fő témát a katonák által elkövetett kihágások szolgáltatták. Ezzel kapcsolatban a gömöri Ragályi Miksa és a temesi Vukovics Sebő is azt hangoztatták, az általuk elkövetett bűnöket egyazon törvény alapján, ugyanolyan bírósági eljárásban kellene elítélni, mert a haladás szellemiségével összeegyeztethetetlen, hogy a katonaság külön státuszt képez. Bónis Samu a felvetéseket melegen pártolta, hozzátéve, hogy a büntetőtörvényeknek nemcsak az lehet a célja, hogy a bűnösöket megbüntesse, hanem komoly szerepet játszhatnak a megelőzésben, az elriasztásban is. Ezért a jogalkotást halaszthatatlan kötelességnek nevezte, ráadásul oly módon, hogy az a katonai kihágásokra is feltétlenül kiterjedjen.⁵⁶⁹

A kódexszel kapcsolatos további viták során Bónis már csak keveset beszélt. Egy rövidke augusztus 22-i hozzászólást leszámítva további megnyilatkozásainak már nem találni nyomait.⁵⁷⁰ Igazolni nem tudjuk, de nagyon valószínű, hogy figyelmét házi bajai vonhatták el, mert a Nagykállóból érkezett engedély birtokában éppen szeptember elején utazott haza Pozsonyból.⁵⁷¹ A kialakult helyzetben magától értetődött, hogy egy darabig a büntetőügyekben Erős Lajos tolmácsolta küldői álláspontját. November végén a kódex második része, vagyis a büntetőeljárás került kerületi tanácskozás alá. Bónis ekkor az esküdtisékek felállítására mellett érvelt, de „*a megyei álláspontok annyira megoszlottak, hogy az általános többség kimondható nem volt.*”⁵⁷²

Hosszabb szünet után az alsótábla 1844 januárjának végén tett újabb kísérletet, hogy az angolszász jogrendből ismert testület felállításának lehetőségéről dönteni próbáljon. A konzervatív oldalról a vezérszónoki szerepre, mint legtöbbet, ismét Zsedényi vállalkozott, így

⁵⁶⁷ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 43. cs. Nr. 523. /1135. d./ – Bónis Sámuel és Erős Lajos követjelentése, 1843. augusztus 15.

⁵⁶⁸ Uo. 43. cs. Nr. 821. /1137. d./ – Erről 1843. augusztus 16-án döntöttek a rendek, ahol a 30:18 ellenében lezajlott voksoláson Szabolcs megye természetesen a többséghez pártolt. Bónis Sámuel és Erős Lajos követjelentése, 1843. augusztus 26.

⁵⁶⁹ MNL OL N 119. Fasc. 67. Nr. 9683. – Kerületi ülés, 1843. augusztus 17.

⁵⁷⁰ 1843/44. évi KÜN II. 327.

⁵⁷¹ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 43. cs. Nr. 526. /1135. d./ – A hathét távollétre vonatkozó kérelemről lemaradt a dátum. Mivel a szeptember 3-i jelentést Bónis még ellátta kézjeggyel, az egy héttel későbbi tudósítást viszont már egyedül csak Erős Lajos jegyezte, így pusztán annyit tudhatunk, hogy a két időpont között eltelt egy hét alatt utazhatott el a diéta helyszínéről.

⁵⁷² Uo. IV. A. 1. b. 43. cs. Nr. 877. /1137. d./ – Bónis Sámuel és Erős Lajos követjelentése, 1843. december 6.

a reformtábor ösztüze is órá zúdult. Bónis főként azt nehezményezte, hogy a szepesi követ úgy fogalmazott, nem lehet mindig filantropikus nézetekből kiindulni, figyelembe kell venni a körülményeket is, mert ingerültséget szülhet, ha most a jobbágy fog ítélni a földesúr felett. Zsedényivel ellentétben ő úgy látta, miután a földesúr hétszáz évig ítélt jobbágyai felett, nincs abban semmi rossz, ha végre a jogilag alárendelt csoport „*egy széket ülhet*” egykori bírásaival. Majd arra kérte Zsedényit, ne menjen a jóslás mezejére, és ne riogasson azzal, hogy a büntetőtörvénykönyv a jury erőltetése miatt fog zátonyra futni.⁵⁷³ A történetek végül mégis a szepesi követet igazolták. Bár az alsótáblán 1844. január 27-én többséget kapott az esküdtszék eszméje, az európai mércével szemlélve is kiváló színvonalú törvénycsomag, melyen Deákék másfél évet dolgoztak, végül mégsem törte át a konzervatív többségű főrendek falát. Annak dacára, hogy a választmányi munka némi korszerűsítéssel 1847–48-ban, sőt még a forradalom után is tökéletesen alkalmas lett volna a kodifikációra, a körülmények miatt erre később sem került sor.⁵⁷⁴

A katonai élelmezés ügyében, a büntetőügyhöz hasonlóan, törvény próbálta garantálni, hogy az előkészítés után a kérdést a következő diéta feltétlenül rendezni tudja (1840. évi III. tv.). Zoltán János esetéhez hasonlóan az országos választmányban Bónis is csak póttagságot kapott, de később mégis csatlakoznia kellett a Pesten összeülő társasághoz.⁵⁷⁵ Munkájukat, melynek az adatgyűjtés fontos részét képezte, részben vidéken végezték. 1841 októberében például Sédelmayer alezredes, Szilber Antal, Szeged város tanácsnoka és egy mérnöktestületi százados társaságában Hajdúszoboszlón járt, ahol a városi előljáróság, mint más hajdúvárosokban is, „*az országos választmány méltóságához illő fényes lakomával*” fogadta.⁵⁷⁶ Az elkészült jelentést először az 1843. július 5-i elegyes ülésben olvasták fel, majd a kerületi vita szeptember 22-étől, éppen Bónis távolléte alatt kezdődött meg. A fő problémát a deperditák jelentették, melyet sem a választmány, sem az alsótábla nem akart elfogadni, ezért elhatározták, feliratban kérik Bécset, hogy a kincstár által követelt összeg iránti

⁵⁷³ 1843/44. évi KÜN IV. 42–43.

⁵⁷⁴ A témára vonatkozóan lásd még: *Sarlós Béla*: Deák és Vukovics. Két igazságügy-miniszter. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.; *Kovács Kálmán*: Az esküdtszék és az „articuláris bíróság” ügye az 1843–44. évi büntetőeljárás törvényjavaslatok előkészítésének vitáiban. Jogtudományi Közlöny 29. (1974) 215–224.; *Kajtár István*: A büntető igazságszolgáltatás modernizációja a XIX. században. In: Tanulmányok Földvári József tiszteletére. Szerk. Korinek László. JPTE, Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 1996. 92–100. (Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécsi publicata 124.)

⁵⁷⁵ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 81. k. 1841. évi jkv. 1598. sz. – Az 1841. szeptember 16-án kezdődött Szabolcs megyei közgyűlésben hivatalos kötelességből eredő, huzamosabb ideig tartó eltávozását jelentette, és ezért Elek Salamonnak Horváth Simon királyi tanácsossal való perében maga helyett más táblabíró kiküldését kérte. Minden valószínűség szerint elutazása az országos választmányhoz való csatlakozása miatt vált szükségessé.

⁵⁷⁶ Pesti Hírlap 1. (1841. november 10.) 90. sz.

egyezkedésre teljhatalmú megbízottakat küldjön.⁵⁷⁷ A kerületi elnökség a felterjesztést végül december 7-én vitte be az országos ülésbe. Ekkor Bónis Samu, mint volt bizottsági tag, magát különösen kompetensnek érezve „*egy kis történeti rajzát*” próbálta felfesteni annak, munkálkodásukat miért érezte eredménytelennek. Nehezményezte, hogy a kormány a kincstári tagokat csak jelentős késéssel küldte ki, és amikor ez végre megtörtént, akkor sem ruházta fel őket utasítással arra vonatkozóan, hogy az élelmezés megváltásáról érdemben egyezkedhessenek. Szabolcs első követe ezért úgy látta, ha két év fáradságos munkája nem is volt teljesen hiábavaló, akkor is újabb három évet kell majd arra várni, hogy a lakosságnak a terhe végre megszűnhessen. Szerencsy személynök, ha kellően udvariasan fogadta is a Bónis által elmondottakat, rögtön az udvar védelmére kelt. Lényegében ferdítésnek nevezte, hogy a kincstár képviselői nem akartak tárgyalni. Azt mondta, a választmány írásos jelentéséből számára az derül ki, hogy inkább a nézeteltérések jelentettek akadályt, mert a korona küldöttei előbb arról akartak tájékozódni, hogyan lehetne igazságosan felosztani a katonai terheket. A véleménykülönbségek tisztázására pedig a diétánál nincs alkalmasabb hely. A reformtáborból először Beöthy kelt Bónis védelmére. Rámutatott, hogy ismét az időhúzás oly sokat használt taktikája került elő, és Bécsben szándékosan arra játszottak, hogy a folyamatban lévő diéta alatt ne is születhessen egyezség. A konzervatív oldalról most is Zsedényi kért szót. Ő úgy látta, a gondot nem a terménybeszolgáltatás jelenti, hanem a kincstár által fizetett ár. Majd hozzátette, ha a laktanyák végre megépülnek, az adófizetők terhe nagyrészt elenyészik. Véleményével egyedül maradt, a további szónokok (Perczel Mór – Tolna, Bárczay Mihály – Abaúj) mind Bónis értelmében nyilatkoztak, és a kormány hanyagságát kárhoztatták.⁵⁷⁸ Az idő őket igazolta. Az alsótábla még 1844 szeptemberének végén is arról elmélkedett, hogyan fordulhatott elő, hogy a kormány biztosai nem a megváltásról alkudoztak, hanem a katonai terhek arányosabb felosztásához kérték egy új kulcs kidolgozását. Majd kétségbeesésükben arról kívántak voksolni, a fiaskó után az országos választmány vagy egy másik testület folytassa-e a munkát. A diéta végnapjaiban némi áttörést hozott, hogy a kincstári biztosok ismét tárgyalásra jelentkeztek. Az ajánlatot azonban ekkor sem ők, hanem a rendek tették meg, 1 millió pengőforintot kínálva azért, hogy az adózók kvártélyozásból eredő terhei végre megszűnjenek.⁵⁷⁹ Bár az összeget az udvar is elfogadta alapnak, a lényegen ez sem sokat változtatott. Ez a kérdés is sodródott az újabb országgyűlésen rendezendő tárgyakhoz, ékesen

⁵⁷⁷ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 43. cs. Nr. 820. /1137. d./ – Erős Lajos követjelentése, 1843. szeptember 26.

⁵⁷⁸ RN, 1843–44 II. 115–117. – LXXXI. országos ülés, 1843. december 7.

⁵⁷⁹ 1843/44. évi KÜN VI. 299. – Megjegyzendő, hogy az átvonuló katonaság elszállásolási kötelezettségét továbbra is fenntartották, igaz ennek költségeit a bakáknak készpénzben, azonnal meg kellett volna téríteni. 327. kerületi ülés. 1844. november 2.

bizonyítva, hogy a rendi keretek között még egy olyan modernizáló törekvés is reménytelen vesszőfutássá válhat, amely végső soron a fennálló hatalomnak is érdekében állt.

5. Napirenden a szabad királyi városok

A városi kérdés azért válhatott az 1843–44-es országgyűlés legnagyobb összecsapásává, mert a kormány és az ellenzék egyaránt itt látott lehetőségeket arra, hogy pozícióját javítani tudja, újabb tartalékokra tegyen szert. Az udvar azért csempészte a propozíciókba a tárgyat, mert az egyébként is aulikus érzelmű civitasokat szavazati arányuk megemelésén keresztül szeretne volna még közelebb édesgetni magához. A megyék számára, érthető módon, éppen nem ez volt a lényeg. A reformereket sokkal inkább a városok belső szerkezetének átalakítása érdekelte, és a jogkiterjesztéssel akarták elérni, hogy a jövőben ők is megnyerhetőek legyenek a polgári átalakulás ügyének.

A szabolcsi ellenzék, ha valamennyire át is látta a városok rendezésének szükségességét, túl intenzíven nem foglalkozott a kérdéssel. 1843. március 10-én Bónisék az utasításon dolgozó választmányban elfogadták ugyan mint az irányadónak tartott szatmári tizenkét pont egyikét, de a háziadó vitája minden mást elhomályosított.⁵⁸⁰ Három nappal később az Eördögh Aloiz által egybecsődített tömeg természetesen ezt a pontot is kihúzta az instrukciós tervezetből, így a szabolcsi követek állásfoglalás nélkül érkeztek meg Pozsonyba. Szerencsájükre Bezerédj már rögtön a hatodik kerületi ülésben azt javasolta, hogy a „*dolog méltósága, fontossága, s az idő drágasága*” miatt egy választmányra bizzák a törvényjavaslat kidolgozását, és a tárgyat csak ezt követően tűzzék napirendre.⁵⁸¹ Bónis június 2-i tudósításában sugallta is küldőinek, hogy utasítást a választmányi munka megküldése után szeretnének kapni.⁵⁸² Illő szerénységéről árulkodik, hogy arról nem tett említést, hogy a delegációban ő is helyet kapott.⁵⁸³ A választmányi munkáról tudósító források nem ismertek. Azt tudjuk csak, hogy a feladatokból sokat vállalt magára Szentkirályi Móric mint a bizottság jegyzője, és természetesen nagy jelentőséggel bírt Klauzál, valamint Bezerédj tagsága is.⁵⁸⁴ Az elkészült tervezet bő három és fél hónap után, 1843. szeptember 21-én, éppen Bónis Sámuel otthon tartózkodása alatt került az alsótábla elé. A többség ekkor úgy határozott, hogy a belső szerkezettel kapcsolatos kérdéseket néhány napon belül, míg a civitasok

⁵⁸⁰ Pók J.: A Szatmári tizenkét pont visszhangja i. m. 132.

⁵⁸¹ 1843/44. évi KÜN I. 205–206. – 6. kerületi ülés. 1843. május 27.

⁵⁸² MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 43. cs. Nr. 519. /1135. d./ – Bónis Sámuel és Erős Lajos követjelentése, 1843. június 2.

⁵⁸³ A kerületi választmány tagjainak névsorát lásd: 1843/44. évi KÜN I. 230.

⁵⁸⁴ Czoch Gábor: Hogyan határozható meg egy város területe? Korall 7. (2006) 24–25. sz. 219.

szavazatszámával összefüggő részt csak november közepén veszi tárgysorozatba, így hagyván időt a szükséges követutasítások beszerzésére.⁵⁸⁵ Mivel a június 12-i közgyűlésben Szabolcs kiadott egy instrukciót, amely néhány általános elvet rögzített a városokról, így Erős Lajos számára nem alakult rosszul, hogy a rendek a tárgy kettéosztása mellett határoztak.⁵⁸⁶ Szeptember 27-én a nagy érdeklődéssel várt kerületi vita el is kezdődött, a padokat és a karzatokat „szép számú hallgatóság” töltötte meg.⁵⁸⁷ Mivel az alsótábla egész októberben csak ezzel a témával foglalkozott, Bónis dolga nyilván nem lehetett könnyű, hogy Pozsonyba való visszaérkezése után éppen egy több hete zajló diskurzus fonalát kellett felvennie. Túl nagy vehemenciával nem is vetette bele magát a munkába. Október 30-i felszólalásaiban, ahol a városok korlátlan adókivetési joga és a helytartótanácsi felügyelet körül zajlott a meglehetősen ingerült hangvételű disputa, inkább csak technikai megjegyzéseket tett.⁵⁸⁸ Néhány nappal később a bírák hat évre szóló mandátumát támogatta. A határozatlan időre szóló megbízatással szemben kifejtette, hogy a bírók is emberek, akik előbb-utóbb beleunnak feladatukba, továbbá a közbizalmat sem bírhatja valaki örökké.⁵⁸⁹ A konzervatív tábor ezt persze nem így látta, Zsedényi például a megvesztegethetőséget és a politikai pártharcok lehetőségét emelte ki mint a szabad választás elvének árnyoldalait. Nyilvánvalóan nem Bónis rövid hozzászólásán múlt, de az ellenzék végül keresztülvitte a Szabolcs megye által is pártolt hat évre szóló bíróválasztást. Ezzel ellentétben a június 12-i nagykállói utasítás egy másik kérdésben, a városi rend fenntartásán örökdő felügyelő kérdésében a kormányoldal mellé kényszeríttette követeit. Bónisék a szepesi indítványt támogatták, de a főkormányzói hivatal felállításának szorgalmazásával kisebbségben maradtak.⁵⁹⁰ November 9-ével a kerületi tárgyalások befejeződtek, így küldőiknek már csak azt ígérhették, hogy az időközben kézhez vett újabb utasítások előmozdítását az országos ülésben történő felvétel során lesz módjuk hangoztatni.⁵⁹¹

⁵⁸⁵ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 43. cs. Nr. 822. /1137. d./ – Erős Lajos követjelentése, 1843. szeptember 20.

⁵⁸⁶ Pesti Hírlap 3. (1843. július 6.) 262. sz. – 1. A városokat a kamarai hatóság alól vegyék ki. 2. A kormányzás egy fő, például királyi bíró által történjen. 3. A büntetőkönyvben megállapítandó fenyítő bírót elfogadják. 4. Tisztviselőik kijelölés nélkül, választópolgárság által kerüljenek megválasztásra. 5. A senatus csupán bíráskodással foglalkozhasson. 6. Közügyeiket nyilvános közgyűlésen tárgyalják. 7. Gazdasági dolgaikat választmány kezelje. 8. Minden hónapban rendes közgyűlést tartsanak. 9. Országgyűlésen arányos szavazati jog illesse őket.

⁵⁸⁷ 1843/44. évi KÜN II. 480. – 63. kerületi ülés. 1843. szeptember 27.

⁵⁸⁸ Uo. II. 672.; 674. – Javasolta a korlátlan hatalom tartalmának pontosítását, illetve szorgalmazta, hogy a kisebbségi álláspont mellett maradt követek alaposan tájékozódhassanak a többségi végzés tartalmáról.

⁵⁸⁹ Uo. II. 700.

⁵⁹⁰ Uo. II. 704.

⁵⁹¹ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 43. cs. Nr. 886. /1137. d./ – Bónis Sámuel és Erős Lajos követjelentése, 1843. november 6.

November végétől, az előzetes tervekhez képest alig megcsúszva a szabad királyi városok szavazati aránya került terítékre. A választmány előzetesen harminckét (aktuális számítás szerint tizenhat) voksot akart a civitasok rendelkezésére bocsátani, oly módon, hogy a törvényhatóságok vótumait meg akarta duplázni, egy szavazatot kettőnek számítva. A városi követek természetesen sorban kritizálták az indítványt, míg a megyék részéről nem voltak ritkák az olyan hangok sem, melyek az ajánlatot így is túl nagyvonalúnak érezték. Például a fiatal Lónyay Menyhért Bereg nevében azt hangoztatta, hogy a nemzetiségek magas aránya miatt nem kell a városi befolyást növelni, újabb voksokat majd csak a magyar polgárság növekedésével lesz célszerű adni.⁵⁹² Bár a mindössze négy szavazatot pártoló igen szélsőséges beregi véleménytől Szabolcs követei kicsit engedékenyebbnek bizonyultak, tizenkét voksukkal még így is negatív irányba tértek el a választmányi munkában foglaltaktól. A többség végül keresztülvitte az eredeti javaslatot. Jelentésében Bónis Sámuel a történeteket különösebben nem kommentálta, tárgyilagosan csak annyit írt, hogy akaratuk ellenére a tizenhat (új számítás szerint harminckét) városi voks kerületileg elfogadásra került.⁵⁹³

1844 februárjában a szabad királyi városok rendezési kísérlete az országos ülésekben folytatódott. Nagy Sándor Debrecen részéről azt indítványozta, hogy a városoknak a közelükben lévő nemesi birtokok, valamint puszták fölött rendőri hatósága legyen. Természetesen a földrajzi szomszédság miatt ez a téma senki mást nem érinthetett közelebről, mint Szabolcsot, nem meglepő tehát, hogy rögtön Nagy Sándor után Bónis kért szót. Megyéje érdekeit képviselve kijelentette, hogy ő a tisztán territoriális elvű hatóságok pártján áll, a városok pedig jobban teszik, ha minden erejükkel a falak közötti rend fenntartására összpontosítanak. Hozzátette, a kezdeményezést már csak azért sem pártolhatja, mert azok a zálogos puszták, melyek Nagy Sándort a javaslattételre készítették, könnyen lehet, hogy nem mindig lesznek Debrecennek kiadva, hanem visszakerülhetnek olyanok kezeibe, akik Szabolcs megye joghatósága alá tartoznak. Mások is érezhették az ügy lokális jellegét, mert Palóczy Lászlón kívül sokáig senki sem avatkozott bele a párbeszédbe. Bónis azzal próbálta kihúzni a talajt a debreceni küldöttek lába alól, hogy arra hivatkozott, a kúriák ügyében épp előző nap határozta el a többség a tisztán területi elv alkalmazását, amihez képest nagyfokú következetlenség lenne, ha most engednének Debrecen kérésének. Végül a csatából Bónis Samu jött ki győztesen, a követek többsége mellé állt. Ismerve a megyék és a

⁵⁹² 1843/44. évi KÜN III. 162–163. – 105. kerületi ülés. 1843. november 21.

⁵⁹³ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 43. cs. Nr. 1073. /1138. d./ – Bónis Sámuel és Erős Lajos követjelentése, 1843. november 23.

városok diétai erőviszonyát, fölülkerekedésének még akkor sem kell különösebb jelentőséget tulajdonítanunk, ha felhozott érvei egyébként logikusak voltak.⁵⁹⁴

A városi ügy érintette a nemesi kiváltságok kérdéskörét is. A törvénytervezet számos olyan pontot tartalmazott, amely megvalósulása esetén precedenst teremtett volna a jogegyenlőségre. Ilyennek számított többek között a polgári hivatalképeség, ami 1844. február 15-én került terítékre. Az eset ékes bizonyítékául szolgált annak, hogy a jobbító szándék időközönként az ellenzéki tábor is megosztotta. Pest megye azt akarta keresztülvinni, hogy a hivatalviselés jogát általánosan mondják ki. Bezerédj ezzel szemben egy óvatosabb álláspontot képviselt, és egyelőre csak annyit kért, ha a városi perek a királyi tábla felé mennek tovább, oda a városok is delegálhassanak tagokat. Szabolcs követei távolról sem a legkedvezőbb instrukció birtokában foglalhattak állást. Bónis Samu ezért remek taktikával úgy határozott, hogy a tolnai kezdeményezést pártolja, míg Szentkirályiék javaslata kapcsán azt kéri, arról előbb kerületi ülésben tanácskozzanak.⁵⁹⁵ Bezerédj azonban váratlanul egy svédcsavart tett ötletéhez. Azt vetette fel, hogy a városi alkalmazottak számát nyolc főben rögzítsék, mert a váltótörvénytörvényesek kapcsán már működő gyakorlat azt mutatatta, a civitasok bártortalan módon városiak, de nemes jogállású személyeket szoktak delegálni. Bónis a numerica quantitast az egész kezdeményezés lényegét megváltoztató lépésként értékelte, és egy csapásra Tolna bírálójává lépett elő. Azt mondta, a kvóta nem csak küldői akaratával ellenkezik, de azt célszerűnek sem érzi, mivel a városi voksok számánál egészen más arányokról egyeztek meg. Felszólalására Tolna részéről ezúttal Perczel Mór reagált, és visszautasította az indítvány módosítására vonatkozó megjegyzését. Bónist azonban épp az ilyen esetek kezdték vérbeli politikussá formálni. Egyfelől törekedett arra, hogy övé lehessen az utolsó szó, másrészt próbált belekapaszkodni a vitapartnere által használt lehangzatosabb kifejezésekbe, új értelmet adva azoknak. Perczel Komárom megye kezdeményezését, miszerint a polgárok fellebbviteli bíraskodásának eldöntését halasszák az általános hivatalképeségről való tárgyalások idejére, olcsó liberalizmusnak minősítette. Bónis erre azt mondta, szerinte épp Perczel és Bezerédj mérik olcsón a liberalizmust, mert miközben utasításuk lehetővé tenné a hivatalképeség kiterjesztésének pártolását, addig kvótákat próbálnak felállítani. Hozzátette, ha neki küldői megengedték volna, hogy minden polgárra kijelentse ezt, akkor ő soha nem kötött volna ki számokat.⁵⁹⁶ A megnyilatkozó

⁵⁹⁴ 1843/44. évi KÜN IV. 133–137. – XCIV. országos ülés. 1844. február 6.

⁵⁹⁵ RN, 1843–44 III. 31. – Mivel a váltótörvénytörvényesekről rendelkező 1840. évi XV. tvc. kizárólag váltóügyekben zajló fellebbviteli ügyekben már rendelkezett nem nemes ülnökökről, (II. rész. 1. fejezet, 13. §) Bónis úgy látta, a mostani tolnai indítványban „újság úgy sincsen”, így részükről támogatható.

⁵⁹⁶ Uo. III. 37. – CII. országos ülés. 1844. február 15.

követek hol ide, hol oda álltak. Rohonczy Ignác (Sopron vm.) például nyíltan kimondta, hogy a szabolcsi felvetéssel ért egyet. Klauzál ugyan nem hivatkozott Bónisra, de végül ő is amellet tette le voksát, hogy a polgári delegáltak számát ne rögzítsék. Mint oly sokszor, végül az ő szava nyomott a legtöbbit a latban, és a szerkezetet végül így fogadták el.⁵⁹⁷

Két nappal később, február 17-én talán még lényegesebb kérdés, a civitasok országgyűlési szavazatszámára került sorra. Az „olcsón mért liberalizmus”, amiről Bónis Samu Perczellel vitakozott, máris alaposan visszaütött, mivel a tét a megyék diétai befolyásának csökkenése volt. Ebben a vonatkozásban a szabolcsi érdekeket már nem lehetett összeegyeztetni a korábbi nagyvonalúsággal. Járj György Pest város részéről Fényes Elek adataira hivatkozva próbálta számszerűsíteni, miért érzi aránytalanul szerénynek a városi képviselőket. Bár a törvényhatóságok részéről elsőként nem Bónis kapott szót, utalnak rá jelek, hogy a figyelmet az ő szavai keltették fel igazán.⁵⁹⁸ Járj számaival nem sokat törődve azt felelte, Pest követe csupán a maga „Carthaginem esse delendam”-ját szajkózza, azzal pedig nem törődik, hogy elveivel Debrecen, Szeged, Szatmárnémeti és még számos további város sem elégedhet meg. Követtársa szemére vetette, hogy a koordináció ellenzésével a városi jogok kiterjesztését nem pártolta, továbbá adóügyekben, katonakérdésben és a sérelmi politicizálásban sem mutatott olyan hazafiságot, mint a municípiumok delegáltjai. A vádaskodást sem mellőző megszólalását végül azzal zárta, megyéje egyelőre azért nem támogatja a városi szavazatok növelését, mert nem ismerik „*tökéletesen az elemeket, melyek ki fognak fejlődni a városi voksok által.*”⁵⁹⁹ Csak személyes hangvételű források birtokában lehetne minden kétséget kizáróan eldönteni, Bónis Sámuel végső soron hogyan is viszonyult a városi kérdéshez. Diétai beszédei alapján úgy tűnik, a jogkiterjesztési harc csak addig érdekelte, míg az nem ütközött szűkebb pátriájának érdekeivel. Az 1844. február 15-én, majd 17-én elmondottak arra utalnak, hogy bár egyik oldalon fontosnak érezte a nemesi privilégiumok lebontását, a Bécs elleni küzdelemben a civitasokban rövid távon nem látott erős politikai szövetségeseket, így a megyék térvesztését mindenképp meg kívánta akadályozni.

⁵⁹⁷ 1843/44. évi KÜN IV. 235.

⁵⁹⁸ A Kovács Ferenc-féle kerületi naplóban sem Szallopek Lajos (Verőce megye), sem Tóth Lajos (Vas megye) hozzászólását nem találhatjuk. Lónyay Menyhért szavairól szintén nem tesz említést, pedig időközben érkezett póttusítás a következtében a korábbi négy voks helyett már beleegyezett abba, hogy a városoknak tizenhat szavazatot ajánljanak fel. Ehelyett a napló azonnal a megyei ellenvéleményekre tér rá Bónis beszédével folytatva. vö. RN, 1843–44 III. 100–101.; 1843/44. évi KÜN IV. 254–255.

⁵⁹⁹ RN, 1843–44 III. 101–102. – A novemberi kerületi ülésekben ajánlott tizenkét városi szavazathoz képest februárra a szabolcsi álláspont még konzervatívabbá vált, és már csak nyolc (a megyei vótumok megkettőzése esetén tizenhat) voksot akartak a szabad királyi városoknak fenntartani.

A szabad királyi városok ügyében összesen kilenc üzenetváltás zajlott le az országgyűlés alatt. Mivel 1844 áprilisától a törvényjavaslat módosításának újra megkezdett kerületi vitái már Bónis Sámuel részvétele nélkül folytatódtak, ezért a kérdéskör további részletes vizsgálatától el kívánunk tekinteni. Bár az igen eltérő álláspontok, követutasítások a rendelnél is ingerült vitákat eredményeztek, a továbbhaladást végső soron mégis a két tábla közötti nézeteltérések lehetetlenítették el. Az udvar által szorgalmazott főfelügyelői hivatalt, amit „*eszméjében*” Szabolcs megye a kezdetektől fogva pártolt, végső soron a többség elfogadta. Abban viszont, hogy mindez királyi kinevezéssel, „*a választási szabadságot teljesen elenyésztető*” módon történjen, „*soha meg nem egyezhetett*”. Erős Lajosék végjelentésükben úgy fogalmaztak, bármennyire is fájó volt, még mindig jobbnak látszott a rendezést elhagyni, „*mint a reform első lépcsőjének felhágott díjául az alkotmány talpkövét, a szabad választást dobni áldozatul.*”⁶⁰⁰ A történetek miatt a főrendeket hibáztató követek abban bíztak, „*a jövőben magát kétség kívül kivívandó ügy*” talán már a következő országgyűlésen révbe érhet.⁶⁰¹ Nem így történt. A történelmi fordulatok 1848-ban is csupán átmenetinek szánt rendelkezések megteremtésére kínáltak lehetőséget.

6. Erőfeszítések a megyei kihágások megfékezésére

A sok szempontból problematikus, mégis az alkotmány legfontosabb őrállójának tartott megyerendszer a két országgyűlés közötti időszakban, köszönhetően a Pesti Hírlapban megjelent cikkeknek, különösen a figyelem középpontjába került. Széchenyi Kossuth bírálata során nehezményezte a municípiumok „*depopularizálását*”, vitájukban pedig állást foglalt a megyerendszer későbbi nagy bírálója, a fiatal Eötvös is.⁶⁰² A téma körül megélnéző politikai irodalom nyilvánvalóan hatást gyakorolt magukra az érintettekre is, de a megyei elit alighanem e nélkül is tudta, hogy a tömeges kicsapongásokkal, aminek hol hasznát, hol kárát látták, valamit kezdeni kell. Erre utal, hogy 1840 és 1844 között tizenhét törvényhatóság küldött ki választmányt a törvénytelenségek megfékezését szolgáló szabályzat kidolgozására.⁶⁰³

Szabolcs megye a különös érintettség okán még ennél is lelkesebb volt, és már az 1839–40-es diéta alatt elkészített egy tizenhárom pontból álló tervezetet, amit egyúttal

⁶⁰⁰ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 45. cs. Nr. 239^{1/2}. /1165. d./ – Erős Lajos és Bay Ferenc követi végjelentése. Nagykálló, 1845. február 5.

⁶⁰¹ Uo.

⁶⁰² Eötvös József: Kelet népe és a Pesti Hírlap. Landerer és Heckenast, Pest, 1841.

⁶⁰³ Varga J.: Megye és haladás i. m. I. 183.

pótutasításként juttatott el követeihez.⁶⁰⁴ Ahogyan korábban tárgyaltuk, Bónis többször is kezdeményezte a megyei kihágások tárgyalását, de végül bele kellett törődnie, hogy a témában kirendelt választmány munkájának megvitatására nem maradt idő. Az 1841. évi tisztújítás kapcsán az akkor életbe léptetett rendelkezésekről az előző fejezetben már szintén szóltunk. Visszakanyarodva 1843-hoz, mivel az utasítás eleve rendbontások között született, így a köztanácskozások szabályozására vonatkozó elképzeléseket hiába is keresnénk a követi instrukciók között. Pozsonyban aztán majdnem minden úgy folytatódott, ahogyan 1840-ben félbeszakadt. Július 4-én az elnökség kihirdette a kerületi választmány tagjait, majd a teremcsere miatti elrendelt szünet idejére az érintetteket „szorgos munkálkodásra” utasította.⁶⁰⁵ Nem sokkal korábban Nagykállóban is napirendre vették a kérdést, és a júniusi congregatio elfogadott néhány alapelvet „a választási és tanácskozási kihágások” megfékezésére.⁶⁰⁶ Bónis Samu éppen csak hátat fordított a diéta helyszínének, amikor Erős Lajos szeptember 10-én arról tudósított, hogy a megyereform tárgyában kirendelt választmány munkáját befejezte, és mivel a „a tekintetes rendek nézetein túllépett,” új állásfoglalást kér.⁶⁰⁷ Kérése október 17-én teljesült, amikor Szabolcsban többek között ebben az ügyben rendelték el a rendkívüli közgyűlés összehívását. Paragrafusonként vették át a választmányi munkát, legfontosabb alapelvként pedig lefektették, hogy követeik az alkalmazott büntetéseket „mindenhol aránylag súlyosbítni igyekezzenek.”⁶⁰⁸

Az alsótábla végül december elején kezdte el a bizottsági anyag kerületi vitáját, miután az esküdtzéki kérdésben kialakult megosztottság a büntetőtörvénykönyv feletti tanácskozás folytatását egyelőre teljesen ellehetetlenítette.⁶⁰⁹ Bónis először a szolgabírói hivatal kapcsán kért szót, amiről közéleti pályája kezdetén maga is tapasztalatokat gyűjtött. Támogatta, hogy tiszteletbeli esküdtek a jövőben is legyenek, mert a szolgabírót egy közgyűlés akár négy hétre is elszólíthatja járásától, és ha ez idő alatt „valami baj adja elő magát, jó, ha van kit odaküldeni.”⁶¹⁰ A többség hasonlóan gondolkodott, és a szolgabírók túlzott leterheltségére hivatkozva zöld utat adott a becsületbeli esküdteknek.

Néhány nappal később a hivatalképesség nem nemesekre való kiterjesztése került szóba. Szabolcs megye az októberi pótutasítás kidolgozása során úgy döntött, ilyen „egyszerűen és szárazon” nem tartja elfogadhatónak a választmányi munka szövegét, ezért

⁶⁰⁴ MNL SZSZBML IV. A. 1. d. Nr. 1557. /1317. d./

⁶⁰⁵ Uo. IV. A. 1. b. 43. cs. Nr. 522. /1135. d./ – Bónis Sámuel és Erős Lajos követjelentése, 1843. július 9.

⁶⁰⁶ Pesti Hírlap 3. (1843. július 6.) 262. sz.

⁶⁰⁷ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 43. cs. Nr. 810. /1137. d./ – Erős Lajos követjelentése, 1843. szeptember 10.

⁶⁰⁸ Pesti Hírlap 3. (1843. november 16.) 300. sz.

⁶⁰⁹ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 44. cs. Nr. 5. /1146. d./ – Bónis Sámuel és Erős Lajos követjelentése, 1843. december 16.

⁶¹⁰ 1843/44. évi KÜN III. 330.

azt kérte követeitől, mindenhol az elv kihagyását pártolják.⁶¹¹ Nem tudjuk, Bónis Sámuel ezzel mennyire tudott azonosulni, mert a kérdésben nem kért szót, továbbá jelentésében is csak annyit írt, hogy nyilvánított szavazatuk ellenére a kérdés „választmányi szerkezet szerint eldöntetett.”⁶¹² Egy huszadrangú apróságot sem mulasztott el viszont, hogy a kormánytól való függetlenedést pártolhassa. Azt kérte, a hivatalviselés feltételeinél iskolai bizonyítványt írjanak elő, nehogy megismétlődessen az 1836-os eset, amikor a Lovassy-féle Társalkodási Egylet több tagját is eltiltották az ügyvédi vizsga letételétől. Néhányan az iskolai helyett a „kellő” vagy a „rendes” szavakat akarták a szövegbe foglalni, de végül maradt a Bónis-féle elképzelés.⁶¹³

1844 első napjaiban hosszabb vita bontakozott ki a megvesztegetési bűn nehezen leírható eseteiről és a megakadályozás lehetséges módjairól. Szabolcs követe ennek során ismét Zsedényi Edében talált emberére. A konzervatívok szócsöve elsősorban a közvetett választások bevezetésében látott megoldást, másfelől valamiféle műveltségi cenzus felállításában. Bónis Samu azonban minderre azt felelte, a választmányt nem a szavazati jog korlátozására küldték ki. Szókimondóan fogalmazva remekül tapintott rá, hogy a visszaéléseknek a bocskoros nemesség inkább csak áldozata, mint kútforrása. A problémák fő okát azokban látta, akik „*cím s hivatal reményével [...] a kormány nézeteit kihágások útján*” viszik keresztül. Bár alighanem maga is érezte, hogy ingoványos talajra tévedt, mégis hozzátette, a maga részéről ezen esetekre is speciális törvényeket akar.⁶¹⁴ Követjelentésében szkeptikusan el is ismerte, hogy a „*nagyobbak és gazdagabbak által titkosan*” üzött vesztegetések elfojtására nem lát valódi reményeket.⁶¹⁵ Az egyre csak húzódó vita napokkal később sem látszott csillapodni. 1844. január 11-én aztán Bónis és Beöthy azzal álltak elő, hogy a megvesztegetés fogalmára a kerületi jegyzők próbáljanak definíciót faragni. Ötletüket elsősorban Zsoldos Ignác, mint a javaslatot készítő választmány jegyzője, vette zokon, de a többség elfogadta Szabolcs és Bihar megyék közös felvetését.

Nem boldogultak könnyebben a rendek a 40. paragrafussal sem, amely azt kívánta megtiltani, hogy a tisztújítások helyére a választók csoportosan, fegyverrel is bemehessenek. Sokan ezt túl általános megfogalmazásnak tartották, mert így a kardviselet, mint a nemzeti öltözet kelléke, is problémák forrásává vált. Bónis Sámuel nem állt a tradíciók pártjára,

⁶¹¹ Pesti Hírlap 3. (1843. november 16.) 300. sz.

⁶¹² MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 44. cs. Nr. 6. /1146. d./ – Bónis Sámuel és Erős Lajos követjelentése, 1844. január 27.

⁶¹³ 1843/44. évi KÜN III. 345–346. – Beöthy Ödön szorgalmazott még néhány stiláris javítást, amit az elnökség is elfogadott, de a lényegen ez már nem változtatott.

⁶¹⁴ Uo. III. 380.

⁶¹⁵ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 44. cs. Nr. 6. /1146. d./ – Bónis Sámuel és Erős Lajos követjelentése, 1844. január 27.

kijelentette, „*a kard arra való, hogyha a szükség úgy kívánja, védje vele a magyar a hazáját*”. Hozzátette, nem lehet abból kiindulni, hogy a műveltebbek felelős módon tudnak vele bánni, mert volt már rá precedens, hogy olyanok estek karddal egymásnak, akikről ezt nem feltételezték volna.⁶¹⁶ A tárgyalás nem mellőzte a személyeskedéseket sem. Zsedényi, bár maga is azt támogatta, hogy a nemesség tömeges bevitelét büntessék, alighanem az 1843-as követválasztásra célozva, ironikusan megjegyezte, a korteskedést illetően számára nagyobb tekintély Szabolcs megye követe, mint Montesquieu.⁶¹⁷ Hiába kapott célozgatásokat Bónis, mindez nem vette el a kedvét attól, hogy a törvényjavaslat vitájában továbbra is aktivitást mutasson. Követutasítása szellemében a büntetések szigorítása mellett érvelt. Az 50. paragrafus kapcsán kifogásolta, hogy a zenével és zászlókkal a tisztújítási terembe vonulókat csupán széksértőkként büntessék. Azt mondta, „*csekélység azoknak,*” kik a „*tisztújításokra már sok ezret költöttek,*” és tudják, „*jó zene és összetartó zászlók alatt célt érhetnek.*”⁶¹⁸ Az ellenzék soraiban is akadt olyan, például Vukovics Sebő, aki túlzónak érezte az efféle preventív gondolkodást, és a zeneszót megengedhetőnek nyilvánította. Bónis erre úgy reagált, követtársa azért beszél így, mert Temesben „*három köznemes ember volt; egyet agyonütöttek, s most kettő van*”. Alighanem másképp vélekedne viszont, ha arrafelé is 5-6000 ember lenne egymás ellen, mint Szabolcsban. Megjegyzése erősen bánthatta Vukovics önérzetét, mert szinte azonnal szólásra emelkedett és leszögezte: „*ő nem tartozik azok közé, kik a Szabolcs követe által használni szokott gúnyokat bánthatlanul tűrik el.*”⁶¹⁹

Ezen a ponton ismét fölvetődik a kérdés, Bónis személyiségéhez mennyire tartozott hozzá az arrogancia, a sértegető szóhasználat. Tény és való, hogy országgyűlési beszédei alapján nem egy nyájas, hízelgő, higgadságát minden körülmények között megőrző ember képe rajzolódik ki. Az igyekezet, a vehemencia gyakran eredményez félreérthető megfogalmazásokat, amely érzékenyebb lelkületű, más társalgási miliőhöz szokott emberekben sértésként csapódhat le. Bónis Sámuel pedig gyakran mozgott ezen a határon. Később azt mondta, „*csodálkozik, mint érezheti magát megsértve Temes követe*”. Ez a megjegyzése is elárulja, hogy saját értékrendje szerint stílusát nem érezte gúnyosnak, kijelentéseiben nem volt semmi szándékosság. Konfliktusai, amit a naplóíró Kovács is „*személyes feleselésnek*” címkézett, inkább középszerű szónoki képességeiből adódtak.⁶²⁰ Úgy látjuk, kissé nyers modora is akadályt jelenthetett abban, hogy Bónis növekvő

⁶¹⁶ 1843/44. évi KÜN III. 442.

⁶¹⁷ Uo. III. 443.

⁶¹⁸ Uo. III. 449.

⁶¹⁹ Uo. III. 451–452.

⁶²⁰ Uo. III. 452.

ismertségével élni tudjon, és az ellenzék legnagyobb hatású véleményvezéreihez csatlakozhasson. Biztos, hogy részben ezért sem juthatott túl soha a politika második vonalán.

1844. január 16-án ismét napirendre került a vesztegetés büntette, amit a kerületi jegyzők épp Bónis felvetése nyomán próbáltak újragondolni. Sokkal előbbre azonban ez sem vezetett. Napokon keresztül tucat számra hangzottak el az újabb és újabb felszólalások érdemi előrelépések nélkül. Szabolcs követétől sem tellett többre, mint sajnálkozását fejezni ki a mindkét részről erős kifejezésekért. A tettet hivatalvesztéssel kívánta büntetni, de a többség számára elfogadható fogalomleírással ő sem tudott előállni.⁶²¹ Végül a rendek azt a sziszifuszi megoldást választották, hogy a módosításokra, hozzátételekre és kihagyásokra vonatkozó indítványokat egyenként veszik végig.

Huszonhét ülésnap után a kerületi vita január 24-én zárult, az országos üléseken pedig március 13-án kezdték el a megyei kihágások tárgyalását. Bónis Samu először a levéltárnoki hivatalnál kért szót. Nem támogatta Mihályi Gábor (Máramaros vm.) indítványát, hogy ebben az esetben töröljék el a választást. Azzal érvelt, hogy a sok összetűzés nem elég indok, mert ilyen alapon az alispáni hivatalt is örökös tisztséggé lehetne tenni. A kérdés többeket inspirált még hozzászólásra, akadtak, akik a szerteágazó teendők nehézkes átadására hivatkoztak. Végül ők jutottak többséghez, és a levéltárnoki, valamint tisztiorvosi hivatalokat kivonták a háromévenkénti választások alól.⁶²²

A táblabírák főispáni kinevezésénél, utasítása értelmében, Bónis is kérte kihagyni, hogy a kijelentés „*polgári állapotra való tekintet nélkül*” történhessen.⁶²³ Másnap egy apró felszólalása azonban arra enged következtetni, hogy a nemtelenek térnyerésének korlátozását csak küldői erőltették rá. Beöthy Ödön azt kérte, a bölcsészet-, törvény- és orvostudományok tanárai, az oklevelet nyert sebészek valláskülönbség nélkül bírjanak szavazati joggal. Szabolcs követe erre többször is szabadkozott, hogy bár instrukciói nincsenek, úgy hiszi, küldői a következetesség barátai, s mivel a királyi városoknál, a Hajdú és Jász-Kun kerületeknél már voksjogot szavaztak meg az izraelita sebészeknek, a muncípiumoknál sem járhatnak el másként.⁶²⁴ Otthonmaradt társaival végül még sem kellett konfrontálnia, mert a többség az indítvány elhalasztása mellett döntött.⁶²⁵

⁶²¹ Uo. III. 473. – 140. kerületi ülés. 1844. január 18.

⁶²² RN, 1843–44 III. 195–198. – CXX. országos ülés. 1844. március 13.

⁶²³ Uo. III. 198.

⁶²⁴ Uo. III. 215.

⁶²⁵ Uo. III. 225. – További vita tárgyát képezte, hogy a kérdést csak a zsidó emancipáció vitájánál vegyék-e újra elő. Az indítványozó Beöthy azt hangoztatta, felvetése különálló, az értelmiséget érintő ügy, és a törvényjavaslatot addig semmiképpen se küldjék tovább a főrendekhez, amíg döntés nem születik. Bónis Sámuel teljes mellszélességgel a bihari követ mellé állt.

Március 16-án a vesztegetési ügyben hangzottak el Bónis Sámuel utolsó ismert országgyűlési megnyilatkozásai. Pártolta Bezerédj felvetését, hogy a felbujtás fogalmát próbálják alaposabban körülírni. Szluha Imre (Jász-Kun kerület) ezt feleslegesnek tartotta, mert úgy vélte, ha a már elfogadott határozatokat ilyen-olyan ürüggyel újra felmelegítik, soha nem tudnak előrelépni. Bár a megjegyzés nem is Bónisnak szólt, ő mégis elővette kissé akadékoskodó modorát, és kioktatta Szluhát, hogy tőle követi kötelességet soha sem fog tanulni. Zavaros beszéde végén arra akart kilyukadni, hogy az nem időhúzás, ha a „*többség határozatának világosabb magyarázatát*” próbálják adni. Szluha erre azzal neveltette meg a tanácsstermet, hogy Bónistól még neki sem sikerült következetességet tanulnia.⁶²⁶

A megyei kihágások tárgyában megszületett törvényjavaslatot a felsőtáblán csak hónapokkal később, 1844. július 4-én tűzték napirendre. Valódi vitát nem is kezdtek, hanem Apponyi György javaslata alapján egy főrendi választmány kiküldése mellett határoztak. Ez a testület főként a képviseleti rendszer bevezetéséről fogalmazott meg általános elveket konkrétumok nélkül. Augusztus 3-án nádori végzéssel aztán ezt is elvetették, majd kétnapi vita és számos szövegmódosítás után elutasító válaszüzenetet bocsátottak közíratra. Szeptemberben aztán elkezdődött a süketek párbeszéde. A rendek úgy döntöttek, addig nem tárgyalják érdemben a felsőtábla módosító javaslatait, amíg azok nem vizsgálják meg a teljes törvénytervezetet. A főrendek második válasza minderre a főispáni jogok szűkítésének kifogásolása volt, továbbá egyoldalúnak tartották, hogy a kihágások felelőseit a rendek elsősorban a megyék főkormányzóiban látták. Az alsótábla szeptemberben még egyszer megismételte első válaszüzenetét, és ezzel a törvényjavaslat végleg félrekerült.⁶²⁷

Az ismételt kudarcot végső beszámolójukban Erős Lajosék igyekeztek a felsőtábla konzervatív többségének nyakába varrni. Azt írták, a főispáni önkénynek véget vetni igyekvő passzusaikat, valamint a választási és köztanácskozási jog nemeseken túlra történő kiterjesztését „*tárgyalásra sem méltatták, elegendőnek tartván a kicsapongások büntetése felett törvény által intézkedni.*”⁶²⁸ A valóságban persze felelősség terheli a rendeket is. Az első válaszüzenet után fontolóra sem vették a módosítási kezdeményezéseket, ezzel pedig nyilvánvalóvá vált, hogy az álláspontok nem fognak közeledni.

⁶²⁶ Uo. III. 257.

⁶²⁷ A megyei kihágásokról szóló törvényjavaslat diétai sorsáról, beleértve a főrendi vitát is, részletes összefoglalást ad: *Dombóvári Á.*: Megyei választások i. m. II. 557–643.

⁶²⁸ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 45. cs. Nr. 239^{1/2} /1165. d./ – Erős Lajos és Bay Ferenc követi végjelentése, 1845. február 5.

7. Bónis lemondása és a félbehagyott követség értékelése

1844. február 18-án Bónis Sámuel rövid, alig néhány soros levélben fordult megyéjéhez. Neje romló egészségi állapotára és családi dolgai elrendezésére hivatkozva két hónapnyi hazautazásra kért engedélyt, azt remélvén, hogy „*férji és atyai*” kötelességeit ez idő alatt teljesítheti.⁶²⁹ Nagykállóban a február 26-án kezdődött congregatio folyamódását meg is tárgyalta, és végzésében a megye hatheti hazautazást engedélyezett.⁶³⁰

Mielőtt azonban Pozsonyt elhagyta volna, komoly összetűzésbe keveredett Kállay Ödön csanádi követtel. Titkosrendőrségi források szerint az ellentét háttérében Kállay kétszínű politikája állt, aki bár a diétán az ultrákkal tartott, mégis kitudódott, hogy korábban több ízben is egészen más szellemben cselekedett.⁶³¹ Az ellenzéken belül, úgy tűnik, Bónis orrolhatott meg rá leginkább, mert nyílt meghasonlásuk 1844. február 28-án egy kardpárbajhoz vezetett, melynek során Kállay a jobb kezén komoly sebet kapott.⁶³² Kállay a diéta után már nem tért vissza Csanádba, hanem Szabolcsba költözött, ahol a nádudvari járás főszolgabírája lett. Az szinte biztos, hogy a párbajt közvetlenül konkrét és személyes természetű sértésnek kellett megelőznie, de viszonyuk megromlásának mélyebb okaként nem zárható ki az sem, hogy Kállaynak a jövőre vonatkozó tervei már a tél végén is köztudottak voltak, Bónis pedig olyan potenciális riválist láthatott benne, aki a megyei politizálás során később komoly versenytársa lehet. Ami a vívást illeti, néhány hónappal korábban a szabolcsi követ egyszer már majdnem hasonló helyzetbe került. Még az 1843. október 31-i kerületi ülésben történt, hogy a kormánypárti Fiáth Ferenc (Fejér vm.) Semsey Albert Bélát (Abaúj vm.) erélyesen rendreutasította, ami Bónis Sámuel és másik négy követet igencsak felháborított. Az eset tisztázására Fiáth magához rendelte a szabolcsi követet és társait, ahol kijelentette, amennyiben sértve érzik magukat, bármelyiküknek áll rendelkezésükre egy párbaj erejéig. Minden valószínűség szerint azonban a szóbeli csörtét nem követte más

⁶²⁹ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 44. cs. Nr. 113. /1146. d./ – Bónis Sámuel, Pozsony, 1844. február 18.

⁶³⁰ Uo. IV. A. 1. a. 87. k. 1844. évi jkv. 169. sz.

⁶³¹ 1843 nyarán, amikor családja meglátogatásának céljával Szabolcsba utazott, az éppen zajló közgyűlésben az ősiség fenntartása mellett szól, míg Komárom megyében Pázmándy Dénes és Sárközy József pártjának az alispáni székekért folytatott küzdelmébe avatkozott be Sárközy oldalán, azonban olyan fondorlatokkal a háttérben, melyek során Pázmándyt megtévesztette, a tőle kapott bizalmas információkat pedig továbbadta. A komáromi pártviszály, amely már jóval az 1844. március 28-i restauráció előtt felütötte fejét, élénken foglalkoztatta a korabeli sajtót. A történésekre nézve lásd: Pesti Hírlap 4. (1844. január 14.) 317. sz.; (1844. március 28.) 338. sz.; (1844. március 31.) 339. sz. Szakirodalmi feldolgozásként: *Szigeti István: Az 1884-es Komárom megyei tisztújítás.* Limes 13. (2000.) 1. sz. 83–106.

⁶³² MNL OL N 119. Fasc. 70. Nr. 10389. – Aeusserung der Opposition gegen Kállay und Zweikampf desselben mit Bónis von Szabolcs. Pozsony, 1844. február 28.

összecsapás, talán azért sem, mert Fiáth gyakorlott vívó hírében állt, aki már sok párbajt szerencsésen túlélt.⁶³³

Ami Bónis Samunak a követi munka folytatásával kapcsolatos elképzeléseit illeti, valószínű, hogy amikor márciusban hazaindult, már pontosan tudta, hogy a számára jóváhagyott hathétnyi szabadság letelte után sem szeretne visszatérni. Erre utal, hogy valamennyi holmiját összepakolta, és végleges otthonmaradási szándékát azok a követek, akikkel együtt járt étkezni, ebből már sejtették.⁶³⁴ Követi lemondólevelét végül 1844. május 2-i dátummal vetette papírra. Ebben a következőket írta: *„Reám nehezedett házi körülményeim nem engedik tovább is folytatnom azon pályát, melyre hogy a tekintetes karok kegyessége fölemelt, éltém legfőbb kincsének tartom, s melyet, ha némi meglegedettségre futhatok meg, a sors bármely csapásai közt legnagyobb vigasztalásomnak fogom tekinteni.”*⁶³⁵ Tőle szinte szokatlan alázatossággal úgy fogalmazott, ha lépteit valahol nem koronázta siker, azt tehetsége hiányának tulajdonítsák, ne pedig hanyagságának. Sorait azzal zárta, a kötelesség most gyermekeihez szólítaná, legfőbb feladatának pedig azt tartja, hogy őket az édes haza hű polgáraivá nevelhesse.⁶³⁶

Nagykállóban a megható sorok nem találtak megértésre. A június 3-án egybegyűlt közgyűlés végzésében úgy fogalmazott, hogy bár a *„részvét megilletődésével”* vették sorait, mégis *„polgári jutalommal, további bizalmuk nyilvánításával akarják megajándékozni.”* Ezt követően némi vita keletkezhetett, és végül úgy döntöttek, gróf Desseffy Emil elnöksége alatt küldöttséget neveznek ki, hogy a többség akaratát szavazatszedéssel tudják meg. A voksolás után a delegáció jelentette, hogy 186:59 ellenében, kétharmados többséggel, a rendek a lemondás elutasításáról határoztak. A kiskaput ugyanakkor meghagyták, és Bónissal azt tudatták, mielőbb nyilatkozzon, elfogadja-e a küldők marasztalási szándékát.⁶³⁷

A válaszra nem kellett sokáig várni. Szabolcs első követe megköszönte az újabban felé áradt kegyességet. Úgy fogalmazott, a megerősített bizalom számára jutalom, a követi pálya folytatására vonatkozó felszólítás pedig parancs. Majd hozzátette, hogy a parancshoz *„szigorú kötelességek kötnek”,* és *„e parancs egyszersmind jutalom is, mert bizodalom forrásából buzog, s így ki az elsőnek megfelelni képtelen, s mégis tudva tehetetlenségét ki nem jelenti azt, hálátlanul bitorolja az utóbbit. Pedig hálátlan embernél nem sűt rosszabbra Isten melegítő*

⁶³³ Uo. Fasc. 68. Nr. 9990. – Pozsony, 1843. november 1.

⁶³⁴ Uo. Fasc. 71. Nr. 10616. – Die Entfernung des Szabolcser Deputirten Bónis Landtage, und dessen zerüttete finanzielle Lage. Pozsony, 1844. május 22.

⁶³⁵ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 44. cs. Nr. 321. /1148. d./ – Bónis Sámuel lemondólevele. Pozsony, 1844. május 2.

⁶³⁶ Uo.

⁶³⁷ Uo. IV. A. 1. a. 87. k. 1844. évi jkv. 572. sz.

napja.” Ezt követően azt kérte a rendektől, engedjék meg számára, hogy visszaadhassa képviselői hivatalát, mit ereje szakadásáig viselt.⁶³⁸

Mivel tehát Bónis „*a megpróbált marasztalásra sem*” akart tovább követ lenni, a megye levélben fordult Teleki József főispánhoz, hogy a követválasztás iránt intézkedjen. Teleki viszontválaszában azt kérte Zoltán János első alispántól, vállalja a gyűlés levezénylését, mivel elfoglaltságai nem teszik lehetővé Erdély elhagyását, ahol már 1842 óta főkormányzói feladatot látott el. A követválasztásra is hivatott augusztus 26-i congregatióban a rendeken komoly bizonytalanság lett úrrá, mert egy királyi leiratnak köszönhetően közkézen forgott az október 15-i dátum mint a diéta berekesztésének lehetséges határnapja. Végül azok kerültek többségbe, akik azzal érveltek, az utolsó hetekben, amikor a munkák megsokszorozódhatnak, nem szerencsés Erős Lajost magára hagyni. Az általános közfelkiáltás először Somossy Ignác főtisztüügyésznek szavazott bizalmat, de ő a közlő tisztújítás miatt feltornyosult teendőire, másrészt „*saját körülményeire*” hivatkozva nevének kijelentését kénytelen volt megköszönni. Ezután „*kivételt nem szenvedő felkiáltással*” ludányi Bay Ferenc első aljegyző neve harsant fel, és az első követté előlépő Erős Lajos mellé Szabolcs rendjei őt delegálták Pozsonyba.⁶³⁹ Megbízólevelét az igazolási választmány 1844. szeptember 11-én a 283. kerületi ülésben mutatta be, majd azt országos ülésben is jóváhagyták. Bár már rögtön másnap mély vízbe került mint a soron következő kerületi ülés egyik elnöke, a diétából hátralévő két hónap alatt túl sokat nem aktivizálta magát. Legfontosabb hozzászólása a szeptember 18-i országos ülésben hangzott el a váltótörvény módosítása kapcsán.⁶⁴⁰

Ami Bónis Sámuel lemondásának valódi okait illeti, a hivatalos dokumentumokban említett „*házi bajok*” pontos tartalmára inkább csak következtetni tudunk. A bizalomvesztés teljesen kizárható, és mivel 1843 nyara óta a szabolcsi politikai irányt egyértelműen az ellenzéki szellemiség határozta meg, az eszmei, ideológiai összeférhetlenséggel sem kell számolnunk. Távozása egyértelműen magánéleti gondjaiból fakadt. Közrejátszhatott felesége, Darvas Erzsébet elhúzódó gyengélkedése.⁶⁴¹ Két gyermeke, akikre májusi lemondólevelében hivatkozott, már valóban nehéz életkorban volt. Samu fia tizenkettedik évében járt, Malvin lánya pedig ekkoriban töltötte be a hármát. Biztos továbbá, hogy súlyos anyagi gondok is

⁶³⁸ Uo. IV. A. 1. b. 44. cs. Nr. 643. /1150. d./ – A második lemondólevelén május 10-i dátum szerepel, de mivel a marasztalásáról határozó 1844. június 3-i közgyűlés dátumát a sajtótudósítások is megerősítik, így valószínűleg annak érvényesítésére csak ezután kerülhetett sor: Pesti Hírlap 4. (1844. június 16.) 361. sz.

⁶³⁹ Uo. IV. A. 1. a. 87. k. 1844. évi jkv. 1351. sz. – A tisztikarban helyét az addigi második aljegyző, Kiss Mihály vette át. A követválasztásról lásd még: Pesti Hírlap 4. (1844. szeptember 19.) 388. sz.

⁶⁴⁰ RN, 1843–44 V. 167. – CCXXIV. országos ülés. 1844. szeptember 18.

⁶⁴¹ Bár későbbi visszaemlékezéseiben 1844-re egyáltalán nem tér ki, 1848 őszén többször is említi hosszabban elnyúló beteges állapotát. Erről: *Bónisné D. E.: Elmúlt idők i. m. 37–38.*

gyötörték. Az előző fejezetben említettük, hogy a diétai időszakban 28.000 pengőforintnyi kölcsönt vett fel, és közel 15.000-et szerzett haszonbérlet előlegeként. Eladósodásában a követválasztás finanszírozása mellett, titkosrendőri jelentések szerint, a kártyaszennvedély is jócskán közrejátszott. Akárcsak Bossányi Simon és Josipovich Antal lakásain, úgy Bónis szállásán is gyakran folyt hazárdjáték, a szerencse pedig nem igazán kacsintott rá. A titkosrendőrség információi szerint tartozásainak kamatja 5000 forintra rúgott, miközben jószágai sem jövedelmeztek ennél többet.⁶⁴² Valószínű, hogy a már szintén tárgyalt, június 3-i zálogba bocsátásokra a tarthatatlanná vált hitelek törlesztése miatt kellett sort keríteni. Ha ehhez hozzátesszük a leveleki birtokrész ügyében ellene indított osztályos pert, úgy gondoljuk, mindezek jelenthettek akkora nehézséget számára, ami mellett nem maradhatott tovább Pozsonyban.⁶⁴³ Takáts Sándor a kártyajátékot nevezi meg Bónis „romlásának okaként.”⁶⁴⁴ Mi viszont úgy látjuk, ez inkább csak az utolsó csepp lehetett a pohárban. Elképzelhető, hogy néhány rosszul elsült makaó- és halbzwölf-parti tette lehetetlenné, hogy követségét végigvigye, de pénzügyi helyzete már a diéta előtt sem volt stabil. A lejtő kezdetét az 1843-as korteshadjárat finanszírozása jelentette, a hazárdjáték pedig csak betetőzhetette a gondokat.⁶⁴⁵

Követségének értékelése nehéz, mert az 1844. március 16-i időpont után, amikor az érdemi munkával fölhagyott, az országgyűlésből még hátra volt nyolc hónap. Számos kérdésben (pl. bányatörvény, szabad községek, központi és fiumei vasút, vámrendszer, váltótörvény módosítása, úrbéri törvény kiigazítása, zsidó emancipáció, pénzügyi munkálat) ezért egyáltalán nem szólalhatott fel, míg a diéta nagy ügyei, a vallási törvény, a királyi városok rendezése, a börtönreform vagy a megyei kihágások vitája távozása után is napirenden maradtak. Mindent egybevetve úgy véljük, politikai karrierje szempontjából élete második követsége mérsékelt előrelépéseket hozott. Mint első ablegatus kapott mandátumot, és Erős Lajossal szembeni dominanciája legalább annyira meghatározó volt, mint 1839–40-ben Zoltán Jánoshoz viszonyítható fölénye. Ez persze távolról sem számított ritkaságnak, de Perczel és Bezerédj (Tolna) vagy Szentkirályi és Ráday (Pest) esetei azt bizonyítják, hogy

⁶⁴² MNL OL N 119. Fasc. 71. Nr. 10616.

⁶⁴³ Nem zárható ki, hogy a balul elsült kártyajátékok után annyi pénze sem maradt, hogy a rábízott megyei ifjúságról gondoskodhasson. Felesége ugyanis úgy emlékezett, hogy részükre 1839–40-ben, valamint 1843–44-ben nem csak szállást, de ellátást is kellett biztosítani. – *Bónisné D. E.*: Elmúlt idők i. m. 12.

⁶⁴⁴ *Takáts Sándor*: Társasélet a pozsonyi országgyűléseken. In: Emlékezzünk eleinkről. Genius-kiadás, H. é. n. 408. A szabadidő eltöltéséről, a szórakozás lehetőségeiről az országgyűlés alatt, legújabbán: *Dobszay T.*: A rendi országgyűlés i. m. 320–331.

⁶⁴⁵ MNL OL N 119. Fasc. 71. Nr. 10616. – Ezt egyébként a titkosrendőrségi iratok is megerősítik, melyek rögzítik, hogy Bónis a kártyaszennvedélyen túl egyébként is rossz gazda volt, aki nem tudta a mértéket kiadásait illetően. „... aber auch sonst war ein schlechter Wirth und kannte kein Mass in seinen Auslagen.”

közel azonos kvalitások esetén nem volt törvényszerű, hogy valamelyik követnek mély hallgatásba kellett burkolóznia. Két országgyűlési szerepléssel a háta mögött alispáni tekintéllyel felérő presztízst vívott ki magának, a szabolcsi ellenzékét elsősorban mindenki az ő személyével azonosította. Az országos politika élvonalához viszonyítva viszont nem érzünk áttörést 1843–44-es teljesítményében. Deák távolmaradásával az alsótábla reformerei Klauzál köré tömörültek. Bónist is ott találjuk a harcostársak között, de teljesítményét továbbra sem említhetjük együtt Bezerédj szónoki képességeivel, Szentkirályi munkabírásával vagy Beöthy mozgósító erejével.⁶⁴⁶ Beszédeiben ezúttal is került a terjengősséget, többnyire a tárgyra törően nyilatkozott. Igyekezete, a reformtábor melletti harcos kiállása nem ritkán kemény szavakat eredményezett, melyekkel néha a liberális tábor követeit is sikerült megbántania (Lásd: Vukovics 1844. január 15-i beszédét). Kossuth Pesti Hírlapjában mindössze tíz olyan esetet lehet beazonosítani, amikor Bónist hosszasan idézi.⁶⁴⁷ Ez az alacsony szám is azt igazolja, hogy a szabolcsi követ hozzászólásai, stílusuknál fogva vagy a tartalmi újdonság hiánya miatt, nem tartoztak az alsótábla vezérszónoklatainak sorába. A titkosszolgálati jelentések úgy tesznek róla említést, mint Beöthy egyik visszhangjáról, de mint láthattuk, valójában nincs nyoma, hogy Bónis rendre a bihari delegátat követte volna.⁶⁴⁸ Ismét hangoztatjuk viszont, hogy továbbra is a kifejezetten aktív követekhez sorolhatjuk, ami a következő évek fejleményei alapján komoly jelentőséggel bírt.

Az 1843–44-es országgyűlés tapasztalata azt mutatta, hogy a „köztanácskozások” reménytelenné, majd hogyanem értelmetlenné váltak. A kormányoldal és az ellenzék harcvonalai megmerevedőben voltak, ezért a továbblépéshez új utakat kellett keresni. Időbe tellett, amíg a társadalmi szervezkedés eljutott odáig, hogy a reformellenzék valamiféle egységbe tudott tömörülni, de a színpadra nem lehetett az utolsó pillanatban fellépni. Bónis Samu 1847-ben már egyértelműen az ellenzéki törzskar oszlopos tagjának számított, amihez pedig feltétlenül szükség volt a megelőző évek aktív politikai szerepvállalására. A vármegyei terepen nyújtott teljesítmény sem volt mellékes, de a diéták mégiscsak különleges alkalmat

⁶⁴⁶ Beöthy esetében elsősorban arra gondolunk, hogy az ő lakásán tartották a legtöbb ellenzéki összejevetelt, például 1843. május 18-án, amikor a kerületi jegyzők választása volt a tét, több mint hatvanan jelentek meg nála. Szentkirályi esetében kerületi jegyzőségére és a királyi városokkal foglalkozó választmányban végzett munkájára alapozzuk kijelentésünket.

⁶⁴⁷ A, Pesti Hírlap 3. (1843. augusztus 17.) 274. sz. Beazonosítás: ZAOSZ (1843. augusztus 25.) 3. sz.; B, Uo. 280. sz. Beazonosítás: ZAOSZ (1843. szeptember 8.) 5. sz.; C, Uo. 310. sz. Beazonosítás: ZAOSZ (1843. december 26.) 17. sz.; D, Uo. 311. sz. Beazonosítás: ZAOSZ (1844. január 5.) 18. sz.; E, Uo. 4. (1844. január 21.) 319. sz. Beazonosítás: ZAOSZ (1844. január 19.) 20. szám; F, Uo. Beazonosítás: ZAOSZ (1844. február 2.) 22. sz.; G, Uo. 323. sz. Beazonosítás: ZAOSZ (1844. február 9.) 23 sz.; H, Uo. 327. sz. Beazonosítás: ZAOSZ (1844. március 5.) 26. sz.; I, Uo. 332. sz. Beazonosítás: ZAOSZ 28. (1844. március 19.) 28. sz.; J, Uo. Beazonosítás: ZAOSZ Uo.

⁶⁴⁸ MNL OL N 119. Fasc. 66. Nr. 9574. – „Beöthy mit seinen Echos: Szemere, Kállay, Bónis, Vukovics”. Pozsony, 1843. július 3.

szolgáltattak arra, hogy az ország különböző vidékein ténykedő ellenzékiek elmélyítsék kapcsolataikat. Bónis 1843–44-ben igazolta a polgári átalakulás melletti elkötelezettségét, és legalább ugyanekkora erővel állt ki a nemzeti önrendelkezésért. A reformtábor még mindig annyira kialakulatlan és polarizálódott volt, hogy nem lehetett tudni, később kik határozzák majd meg a fő csapásirányt. Kossuth újságíróként továbbra is a hivatalos politika partvonalán állt, Széchenyi pedig nem tett le arról, hogy Deákot Kossuthról leválasztva egy középutas irányzatot erősítsen meg.⁶⁴⁹ A két országgyűlés mérlege alapján Bónis Samu harcolt ki magának akkora ismertséget, hogy egy „baloldalibb” dominancia felülkerekedése esetén az ő nevével is feltétlenül számolni kelljen, számára feladatokat lehessen adni.

Az ellenzéki szellemiséget Szabolcs követői valamennyi reformországgyűlés közül egyértelműen 1843–44-ben tudták legkevésbé szavazatok formájában is kifejezni. Kecskeméti Károly összesen huszonkét meghatározó fontosságú voksolást összesített. Ezekből Szabolcs tizenkét esetben szavazott a liberálisokkal, nyolcszor a kormányoldallal, két alkalommal pedig nem nyilvánított véleményt.⁶⁵⁰ Az előző országgyűléshez képest, amikor tizenhárom szavazás alapján 100%-os ellenzékiéget lehetett felmutatni, a „jobbratolódás” vitathatatlan. Elutasítással találkozunk az összes nemesi adómentességet érintő kérdésben, mivel Eördögh Aloiz az anyautasítás során olyan határozatot harcolt ki, hogy az immunitással kapcsolatos tárgyakról a következő országgyűlésig még csak tárgyalni se lehessen.⁶⁵¹ Emellett Szabolcs elfogadta, hogy a városokat főfelügyelő irányítsa, valamint támogatták a mágnásokat a zsidók polgárjogáról szóló döntés elnapolásában is. Végezetül harminchat törvényhatóság mellett ők sem szorgalmazták, hogy a megyei választójog kiterjesztésénél a „bevett vallások” kifejezés, mint korlátozó kritérium, törlésre kerüljön. A leginkább ellenzéki Csongrád, Pest, Arad, Torontál, Temes, Tolna, Csanád vagy Zólyom vokshoz viszonyítva Bónisékről elmondható, hogy inkább a centrumerőkhöz sodródtak közel. Kiindulási pontnak viszont mindenképp az 1843. március 13-i helyzetet kell tekintenünk, amikor Eördögh „*a néppel diktáltatta a törvénycikkeket a jegyző tolla alá,*” és az adómentesség, továbbá az aviticitas fenntartásán kívül mindenféle program nélkül akarta a követeket Pozsonyba küldeni.⁶⁵² Ehhez képest, amit a szabolcsi ellenzék 1843 nyarától elért, nem kevés. Ahol tiltó statútum nem kötötte kezüket,

⁶⁴⁹ Erről lásd: *Vörös K.*: A magyar reformellenzék harca i. m. II. 932.

⁶⁵⁰ A mandátumok igazolása kapcsán az 1844. május 22-i kerületi ülésben és az ősiség eltörlésének tárgyában az 1843. július 3-i kerületi tanácskozásban.

⁶⁵¹ Ennek értelmében Szabolcs vármegye nemmel szavazott a városokban a nemesi javak megadóztatására, a háziadóra, az országos közpénztár felállítására és Beöthy 1844. októberi indítványára is, melyben azt akarta elérni, hogy a háziadó és a földadó bukása után a rendek legalább a közteherviselés elvét ismerjék el igazságosnak.

⁶⁵² Pesti Hírlap 3. (1843. július 6.) 262. sz. – A megfogalmazás Sulyok Dánieltől, Kossuth szabolcsi tudósítójától származik.

mindenhol próbálták fellazítani a bilincseket. Nemcsak olyan viszonylag nagy támogatást élvező ügyekben pártolták a reformerőket, mint a vegyes házassági kérdés rendezése, a halálbüntetés eltörlése, a börtönreform vagy az esküdszékek bevezetése, hanem például az egyházi tized eltörlésében is, amit Szabolcson kívül 1844. szeptember 25-én mindössze másik kilenc megye támogatott.⁶⁵³ Feladat persze bőven maradt. A következő időszak legnagyobb kihívását egyértelműen a közteherviselés elfogadtatása jelentette, mert a megyebeli rendek elzárkózása e kérdésben mutatkozott a legszilárdabbnak.

Végezetül ismét szólnunk kell néhány szót Bónis Samu diéta alatt létesített társas kapcsolatairól. A harmadik reformkori országgyűlés a szabadidő eltöltésében is fordulópontot jelentett. Ahogyan a különböző erők politikai nézeteltérései erősödtek, úgy vált egyre szeparáltabbá a szórakozás. Bár az ellenzéki konferenciáknak ezúttal legtöbbet Beöthy Ödön szállása adott otthont, néha azért egy-egy kirándulásra is sort kerítettek. Említettük már az 1843. június 11-i dévényi barangolást, ahol a gyalogosan érkezett harminc követnek a romok megtekintése után meg is terítették. Jó hangulatukat még az eső sem tudta elrontani, miközben nevetve becsukták ernyőiket, azt mondták, az oppozíciónak még az időjárással is szembe kell szállnia. Este a pozsonyi visszatérésre már hajóval került sor, csupán hárman maradtak ott. Bónis és Bánhidly Albert (Csanád vm.) az éjszaka folyamán, míg az elázni nem akaró Harsányi Pál (Bakabánya sz. kir. bányaváros) csak másnap reggel tért vissza. Nem kizárt, hogy Bónisnak a többiektől való leszakadásban ismét szerepet játszott a túlzott borfogyasztás, mert az eseményről íródott titkosrendőri beszámoló azt is tudni vélte, hogy a szabolcsi követ „*becsípett állapotban*” érkezett meg Pozsonyba.⁶⁵⁴

A Sámuel-nap megünnepléséről, melynek szokása egykor még az atyai háznál alakult ki, Bónis Pozsonyban sem mondott le. 1843. augusztus 25-én a követeken kívül felsőházi barátja, Teleki László is tiszteletét tette nála néhány további mágnás kíséretében. Bár zene ezúttal nem volt, a megfigyelők szerint a társaság ettől még vidáman rótt a táncot, és sok tószot is elhangzott a patrióták egészségére. Az ünneplés után másnap Bónis Samu Pestre is elutazott, de ennek okáról a Polizeihofstelle nem számolt be, csak annyit tett hozzá, várhatóan néhány nap múlva vissza is tér a diétavárosba.⁶⁵⁵

⁶⁵³ Az 1843–44-es országgyűlés szavazataira vonatkozó összesítéseket lásd: *Kecskeméti K.*: Magyar liberalizmus i. m. 352–354.

⁶⁵⁴ A dévényi kirándulás már hagyománynak számított. 1840 áprilisában szintén többen látogattak el ide a diéta résztvevői közül. Bónis Samu Deák Ferenc, Eötvös József báró, Wenkheim Béla, Beöthy Ödön, Pulszky Ferenc, Návay Tamás, Szentiványi Károly és mások társaságában akkor is a kiutazók között volt. Erről: *Takáts S.*: Társasélet i. m. 390–392. Az 1843. június 11-i kirándulásról kelt jelentést lásd: MNL OL N 119. Fasc. 66. Nr. 9486.

⁶⁵⁵ Uo. Fasc. 67. Nr. 9728. – „Tanzte und tumulte sich ohne Musik.” Pozsony, 1843. augusztus 26.

Bónistól jóval nagyobb bankettet rendezett Palóczy László. A borsodi követ névnapján száz személyre terítették. Eleinte úgy tűnt, a városi követek nem vesznek részt az eseményen, mert a feliratkozó ív, melyet az előző napi ülésen adtak körbe, csak a megyék küldötteihez jutott el. Később tisztázódott, hogy az eset nem szándékosan történt, így végül mintegy huszonötven a civitasok részéről is csatlakoztak. A követeket egy győri cigányzenekar mulattatta, amely bár a Marseillaise-t és más francia darabokat is eljátszott, a valcert szándékosan kerülte. A patriotizmus másik szembetűző jele az volt, hogy néhányan kifogásolták a külföldi borokat. Szentkirályi még azt is kijelentette, távozni fog, ha ezeket nem veszik le az asztalról. A délután csúcspontját ezen az ünnepségen is a tósztok hosszú sora jelentette. A köszöntők közül nem hiányzott Bónis Samu sem, aki az összejövetel végéig kitartott, és csupán délután öt óra tájékán távozott.⁶⁵⁶

A diéta alatti névnapozásokról a leginkább kompromittáló jelentés az ugocsi Buttykay Menyhért 1844. január 5-i megünnepléséről maradt fenn. Eszerint bár az este nyolc órára meghívott, mintegy ötvenfős társaság nagy része a vacsora után, tíz óra körül távozott, néhány maradó, köztük Bónis Samu, hajnal kettőig tartó, nagy dorbézolásba fogott. Éjfél tájékán megérkeztek az oda hívatott muzikus cigányok is, akiknek zenéjére a követek zakójukat letéve, kiabálva perdültek táncra. A vigadalom során, melyen a megfigyelők szerint mindenki lerészegedett, sok poharat és pezsgősüveget törtek össze, vagyis valóságos kocsmái túlkapás alakult ki.⁶⁵⁷

A kapcsolatépítés egy igen érdekes színpoltjának számított az a menázi is, ami az országgyűlésen jelen lévő titkosrendőrök szerint 1844 februárjának elején éppen Bónisnál szerveződött. A szabolcsi követ és néhány társa (Erős Lajos, Csernovits Péter, Semsey Albert Béla, Bárczay Mihály, Fejér Lajos és Almásy Pál) elhatározták, hogy a Vörös Ökörhöz címzett fogadó helyett Csernovits szakácsának közreműködésével maguk működtetnek konyhát. Úgy számoltak, fejenként havi 32 forintból bor és kávé nélkül minden szükséges kitelik majd, ráadásul a tagok, amikor rájuk kerül a sor, vendégeket is hívhatnak.⁶⁵⁸ Nem zárható ki, hogy ez a kissé különös kezdeményezés már összefüggésbe hozható Bónis

⁶⁵⁶ Uo. Fac. 66. Nr. 9553. – Pozsony, 1843. június 27.

⁶⁵⁷ Uo. Fasc. 69. Nr. 10184. – A jelentés a Buttykaynál kialakult orgia résztvevői között Bónis Samun kívül Szombathelyi Antal, Erős Lajos, Tomcsányi József, Bárczay Mihály, Uray Pál (Bereg vm.), Szentiványi Jenő (Liptó vm.), Szeghő József, Josipovich Antal és Orosz Elek nevét említi még meg. Pozsony, 1844. január 6.

⁶⁵⁸ Uo. Fasc. 70. Nr. 10315. – Pozsony, 1844. február 7.

megrendült anyagi helyzetével, ami alig néhány hét múlva hazautazását, majd lemondását is elkerülhetlenné tette.⁶⁵⁹

A kártyajátékok kapcsán legtöbbször szóba hozott követek, a már említett Bossányi Simonon és Josipovich Antalón kívül, az alábbiak voltak: Várkonyi Ádám (Temes vm.), Zsitvay József (Szerém vm.), Hertelendy Miksa (Torontál vm.), Zákó István (Bács-Bodrog vm.), Zmeskál Móric (Árva vm.), Szeghő József (Csongrád vm.), Smaich Bertalan (Buccari kerület követe), Olgyay Titusz (Pozsony vm.), Rakovszky Adolf (Turóc vm.), Bachó Lajos (Trencsén vm.), Soltész János (Torna vm.), báró Sztojka Imre (Máramaros vm.), Fejér Lajos (Heves és Külső-Szolnok vm.), Erős Lajos (Szabolcs vm.), Szombathelyi Antal (Békés vm.), Tomcsányi József (Békés vm.), ifj. Pázmándy Dénes (Komárom vm.), Ragályi Miksa (Gömör és Kishont vm.), valamint Buttykay Menyhért (Ugocsa vm.).⁶⁶⁰ Közülük nem mindenki tartozott az ellenzéki oldalhoz, és utalnak is rá nyomok, hogy az ilyesfajta időtöltés során a követek nem csak a politikailag rokonérzelműekkel ültek egy asztalhoz. Bónis Sámuelről tudjuk például, hogy egy 1843. december 15-i összejövetelen Szeghő József mellett éppen az inkább jobboldalinak számító Várkonyi Ádámmal kártyáztatott.⁶⁶¹ Mivel a kártyacsaták is közösségépítő szerepet játszottak, Bónis Sámuel kapcsolatai feltehetően ezek során is szélesedtek, mivel pedig partnerei hozzá hasonlóan politikusok voltak, szinte biztosra vehetjük, hogy játék közben közéleti kérdéseket is érintettek.

Ugyan az 1844-es távozás idő előtti volt, a pénzügyi csődhelyzet komoly terheket jelentett, mégsem érezzük úgy, hogy Szabolcs első követe bukásra ítélt emberként fordított volna hátat Pozsonynak. A lehetséges karrierutak viszont végtelenül leszűkültek számára. A gazdálkodáshoz sem kedvet nem érzett, sem tőkével nem rendelkezett, kormányhivatalról pedig politikai preferenciái miatt nem is álmodhatott. Egyetlen lehetőségként a már kiharcolt, nem csak lokális jellegű ismertségbe kapaszkodhatott, a reformtábor további térnyerésétől remélve a felszínen maradás egyedüli esélyét.

⁶⁵⁹ Uo. – A jelentésben található is utalás arra vonatkozóan, hogy Bónis egy ideje már gondolkozott a visszavonuláson, de egyelőre azzal győzte meg magát, otthon sem menne jobban a sora, mert a gazdálkodás nem az ő asztala.

⁶⁶⁰ Uo. Fasc. 70. Nr. 10381. – Das Hazardspielen unter den Landtags Deputirten betreffend. Pozsony, 1844. február 26.

⁶⁶¹ Uo. Fasc. 69. Nr. 10144. – 1843. december 15.

VIII. SZABOLCS MEGYE ELLENZÉKI VEZÉREKÉNT AZ UTOLSÓ RENDI ORSZÁGGYŰLÉS ELŐTT (1844–1847)

1. Az 1844. évi tisztújítás és a diéta eredményeinek fogadtatása

Még tartott az országgyűlés, amikor Zoltán János első alispán az 1844. szeptember elején tartott közgyűlésben az elmúlt évek munkájának részletes értékelése után azonnali távozását jelentette be. Úgy fogalmazott, hogy a mandátumából hátra lévő hetek „*csak hamar lejárnak, s családja körébe való vonulásával a közigazgatás hátra maradáást azon kevés idő alatt nem szenved.*”⁶⁶² Véleményét a rendek többsége nem osztotta, és megható köszönetnyilvánítások mellett a „*szeretett Elnök*” maradását kérte. A reformerök arra készültek, hogy Zoltán hivatalát pazonyi Elek Mihály második viceispán veszi át, és így biztosítják a kontinuitást. A restauratoria azonban az ellentábor is készülődött. Gyakorlatilag a három évvel korábbi forgatókönyv ismétlődött meg, és a nagyobb presztízsű hivatalért 1841 óta minden követ megmozgató Péchy László főszolgabíró újfent Kállay Menyhérttel szövetkezett. Hangoztatnunk kell, hogy Péchy igazából nem lehet sem a konzervatív, sem az ellenzéki táborhoz sorolni. Ugyanazt a szerepet játszotta, mint az 1830-as években Patay István. Oda állt, ahol a hatalommegragadásra esélyt látott. Miután 1843-ban felvállalta a követjelöltséget Bónissal szemben, világossá vált, hogy egy Elek által irányított megyevezetésben számára nem marad hely. A pártalapítás így részéről kényszer volt, a politikai túlélés egyetlen lehetséges módja.⁶⁶³ A korabeli sajtótudósítások szerint mihelyst a választás határnapja, azaz november 28-a ismertté vált, a Péchy-tábor „*tetemes anyagi készüléttel*” a „*szokott eszközökkel*” megindult a voksvadászat.⁶⁶⁴ A másik oldalon, legalábbis a Szalay lapját informáló Vidliczkay József szerint, hasonló lépésekre nem került sor, Elek Mihály a győzködések ellenére sem akart a korteskedés mezejére lépni, abban bízott, az elmúlt évek munkája is elegendő lehet a választói bizalom elnyeréséhez. Hívei

⁶⁶² MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 87. k. 1844. évi jkv. 1080. sz.

⁶⁶³ A korabeli tudósítások azt erősítik meg, hogy Kállay Menyhért is hasonlóan gondolkodhatott. Először Elek Mihályt „hívta fel kézfogásra”, majd miután ő közeledését elutasította (talán a családjaik között fennálló régi viszályokból kifolyólag), csak azután lépett szövetségre Péchyvel. – Pesti Hírlap 8. (1848. január 4.) 1012. sz. Szabolcsban egyébként a politikai értékrendnél az egyes pozíciók megszerzésének vágya még mindig fontosabbnak bizonyult. Erre az 1847. december 16-i félbeszakadt tisztújítás is jó példa. Itt Péchy azzal a Kállay Ödön nádudvari főszolgabíróval, 1843–44-es csanádi követtel szövetkezett, aki bár a kossuthianus irányzat hívének számított, korábban mégis többször eltévelygett, ha attól előnyt remélt. Erről lásd: MNL OL N 119. Fasc. 70. Nr. 10389.

⁶⁶⁴ Pesti Hírlap 4. (1844. december 12.) 412. sz.

azonban nem bizonyultak ennyire optimistának, és Elek ellenkezésével mit sem törődve végül ők is hozzáláttak az agitációhoz.

Az eredmény nem is maradt el, az ominózus napon hatalmas tömeg lepte el Nagykállót, Teleki főispán pedig a rend érdekében kénytelen volt katonaságot is kirendelni. Nyitóbeszédében figyelmeztetett a hely szentségére, továbbá az 1836. évi botrány után keletkezett megyei statútumra, amely a korteskedőket a jelölésből való kizárással sújtotta. Mivel azonban a zászlókkal, botokkal felszerelt tömeg már jóval ezelőtt nevet skandált a református templom körül, a piactéren, továbbá a megyeháza udvarán is, nyilván önmaga is tudta, hogy valóban tiszta és fair választást ezúttal sem lesz módja levezényelni. Az első alispáni székért, az esti órákig elhúzódott szavazatszedés során, Kállay Menyhért 2489 voksot gyűjtött be, míg Péchy összesen huszonhatot. A hatalmas különbség is azt erősíti, hogy a felek már előzetesen megegyeztek, ki melyik viceispánságot kívánja megcélozni. Elek szavazatszámait nem ismerjük, csak azt tudjuk, hogy alulmaradása az ellenzék teljes meghasonlásához vezetett. A tisztikar több korábbi tagja is írásban fordult Telekihez, és mondott le kandidálási szándékáról.⁶⁶⁵ Ezzel a teljes hatalmi átrendeződés gyakorlatilag már november 28-án estére eldőlt.⁶⁶⁶ Másnap Péchyvel szemben két régi veterán, Farkas Ignác és Bezdédy László még elvállalták ugyan a második alispáni jelöltséget, de mivel mindketten egy ideje már inaktívak voltak, valódi esélyük nem volt.⁶⁶⁷ A visszavonulás mellett határozott az országgyűlésről éppen csak hazatérő Erős Lajos is, így a főjegyzőség a Bónis helyére felküldött Bay Ferencre szállt.⁶⁶⁸ A reformtábor képviselőjét inkább csak a diétát csanádi követként megjáró Kállay Ödöntől lehetett remélni, aki a nádudvari járás főszolgabírói hivatalát vette át Leszkay Ferencről.⁶⁶⁹

A szabolcsi helyzet 1844 végével az országos erőviszonyokhoz hasonló képet mutatott. A reformerek kezéből kicsúszott az irányítás, így Bónis Sámuelnek és társainak arra kellett készülniük, hogy innentől a megyei tanácssteremben is mint ellenzéki táblabírók hangoztassák nézeteiket. Építkezni két forrásból lehetett. A bor és pálinka, valamint a pénz mindenható erejével szemben ezúttal a reformerők mellett maradt az erkölcsi tisztaság. Azok után, hogy az éppen befejeződött országgyűlésen Szabolcs is a megyei kihágások megfékezéséért szónokolt, a politikai hitelességet megőrizni csak az önkéntes

⁶⁶⁵ Uo. (1848. január 4.) 1012. sz. – A Pesti Hírlapban évekkel később közölt tudósítás szerint a hivatalviseléstől három évre önkéntes elzárkózást vállaló Elek-pártiak száma a száz főt is meghaladta.

⁶⁶⁶ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 87. k. 1844. évi jkv. 1936. sz.; Pesti Hírlap Uo.

⁶⁶⁷ Farkas Ignác 1828–32 között első aljegyző, majd 1836–38 között főnótárius volt. Bezdédy László három cikluson keresztül, 1832–41-ig viselt házi főadószedői hivatalt.

⁶⁶⁸ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 87. k. 1844. évi jkv. 1938. sz.

⁶⁶⁹ Uo. 1950. sz. – Hozzá kell tennünk, igen kérdéses az, hogy a párbajozásig fajult pozsonyi incidensük után Kállay Ödön mennyire akart a Bónis Samu által vezetett politikai táborban aktív szerepet vállalni.

visszalépésekkel lehetett. Másfelől maguk is érezték, hogy rendelkeznek akkora szellemi, retorikai fölényrel, hogy a nyugodt hétköznapiak visszatérével a közgyűlési végzéseket továbbra is saját képükre formálhatják. Azt ugyanis Zoltán János is világossá tette, csupán a hivatalnokoskodásnak fordít háttát, de mint „*a statusnak egy magános tagja, minden köztanácskozásban részt venni, s a reá ruházandó megbízásokban eljárni polgári szent kötelességének*” tartja.⁶⁷⁰

Az új ciklus első congregatioja 1845. január 20-án kezdődött el. Erős Lajos ennek vége felé, február 5-én olvasta fel a néhány részletében már hivatkozott követi végjelentést. A hallgatóság soraiban szólásra készen ott ült Bónis Sámuel is. A terjedelmes dokumentum, nem meglepő módon, szüntelen panaszáradatként értékelhető, amiért az ígéretes királyi propozíciók után és a ténylegesen serény munkálkodás ellenére, a nyelvtörvényt és a vegyes házasságokra vonatkozó jogszabályokat leszámítva, a diéta tökéletesen eredménytelenül oszlott szét. Erős Pozsonyban hozzászólásaival nem brillírozott különösebben, de ezúttal a kudarc okait szépen csokorba gyűjtő beszéd hangzott el. A bécsi kormányzat ostromozásán kívül hangsúlyt fektetett az országos tanácskozások hibás elrendezésére, a szám nélküli üzenetváltásokra, melyek „*a drága időt csak ritkán célhoz vezetve emésztik fel.*” Burkoltan, de célzott a népképviselőre mint az alsótábla erőtlenségének egyetlen lehetséges feloldási módjára. Úgy fogalmazott, ha ez a testület nem csak a polgárok legfeljebb tizenötöd részét képviselné, kívánságait a mágnások és a kormány kevésbé tagadhatnák meg. Távlatosabb célként a felelős kormány eszméjének bevezetését jelölte meg, első teendőként pedig a rendi tábla azonnali reformját, az üzenetváltások számának korlátozásával és a királyi városok diétai erejének fokozásával. Ez utóbbira úgy tekintett, mint a népképviselő bevezetésének első lépcsőfokára. Végezetül, mivel sejteni lehetett, hogy a vázolt program nem fog akadálytalanul révbe érni, a municipális jogok védelmére szólított fel, mondván, „*sok veszélyes időközön át ezt tartotta meg alkotmányunkat*”.⁶⁷¹

Összeszedettségével Erős kissé learatta a babérokat a hozzászólni igyekvők elől, de Zoltán János leköszönt első alispán, valamint Bónis még így is vállalkoztak néhány mondatra. Előbbi a hatalmi ágak szétválasztásáról, a független országgyűlésről és a felelős kormányról értekezett, míg a lemondott egykori első követ nem beszélt ennyire programszerűen. Szavaival főként a kormányt és a főrendeket ostromozta.⁶⁷² Somssich Pál somogyi követ, aki

⁶⁷⁰ Uo. 1080. sz.

⁶⁷¹ Uo. IV. A. 1. b. 45. cs. Nr. 239¹/₂ /1165. d./ – Erős Lajos és ludányi Bay Ferenc követi végjelentése. Nagykálló, 1845. február 5.

⁶⁷² Pesti Hírlap 5. (1845. március 2.) 435. sz. – A pontos hozzászólásokat rekonstruálni nem lehet, mert a jegyzőkönyvbe felvett végzésben neveket nem említene. Kapaszkodó pontot Vidliczkay József Pesti Hírlapnak

önmagát konzervatív reformernek tartotta, szintén úgy emlékezett, hogy Bónis Samunak az egész diétáról sommásan negatív véleménye volt. Fából csinált vaskarikához hasonlította a Zsedényi-féle irányvonal törekvéseit, a mellette álló követeket pedig előszeretettel csúfolta pecsovicsoknak.⁶⁷³

Az országgyűlés értékelésének záróakkordjaként a jelenlévők többsége úgy döntött, a sérelmek orvoslása, a népképviselő bevezetése és a „*hon biztos fönnmaradását tényező munkálatok tárgyalása nézetéből*” az 1791. évi 13. törvénycikkely nyomán a királyt haladéktalanul új országgyűlés összehívására fogják kérni, határozatukról pedig minden társhatóságot értesítenek.⁶⁷⁴ Ami a restauratioval történt változásokat illeti, az ellenzék fölényét már rögtön az első közgyűlés igazolta. Kállay és Péchy alispánok véleményeinek nyomát sem találni, a Protocollum hangvétele megőrizte az 1844 novembere előtti stílust.

2. Megnyilvánulások a katonai erő bevetése ellen és a rabok védelmében

A Helytartótanács 1845. június 10-én rendeletet adott ki azokról a szükség-helyzetekről, amikor a rend fenntartásához katonai erő bevetését tartotta indokoltnak. Igen általános iránymutatásában előre látható, illetve nem sejthető körülményeket különböztetett meg. Előbbi esetben a fellépés elrendelését a főispán vagy az alispáni hivatal jogosítványává tette, míg vis maior helyzetekben a járásbeli szolgabírónak, illetve az adott katonai egység parancsnokának adott hasonló hatalmat azzal a megkötéssel, hogy eljárásukról a megyevezetést azonnal értesítsék. A körlevél az augusztus 25-én kezdődött közgyűlésben került Szabolcs rendjei elé.⁶⁷⁵ A tárgyhoz Bónis Sámuel táblabíró szólt hozzá elsőként. Nem vitatta el, hogy lehetnek katonai közbelépésre okot adó történések, de a maga részéről sokkal nagyobb körültekintést látott indokoltnak. A bevetést közgyűlési beleegyezéshez kívánta kötni, míg nem sejthető körülmények esetén kizárólag alispáni utasítást tudott elképzelni. Azt is hozzátette, csakis polgári erővel fékezhetetlen rendbontások esetén kerülhessen sor fegyveres erők bevetésére.⁶⁷⁶ Az általa elmondottak gyakorlatilag szó szerint kerültek

küldött tudósítása jelent. Természetesen ő is csak monogramokat használt, de a megyei közélet ismeretében nem lehet kérdés, hogy a Z. J. és B. S. betűk Zoltán Jánost, valamint Bónis Sámuelre rejtik.

⁶⁷³ „... pecsovicsoknak csúfolt el bennünket” – Deák Ferencz beszédei i. m. 182. A ma is használt kifejezés etimológiai eredete jól ismert, és természetesen nem Bónis Sámuelről származott. A pecsovicsok szó keletkezésére lásd: *Tolnai Vilmos*: Kortesnóták a Kubinszky–Pecsovics világból. Irodalomtörténeti Közlemények 25. (1915) 4. sz. 471–476.

⁶⁷⁴ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 88. k. 1845. évi jkv. 348. sz.

⁶⁷⁵ Uo. 89. k. 1845. évi jkv. 1569. sz.

⁶⁷⁶ Pesti Hírlap 5. (1845. szeptember 9.) 535. sz.

jegyzőkönyvbe megyei végzésként.⁶⁷⁷ Túl a humánumon a protestációban jócskán szerepet játszott a hagyományos alkotmányvédelem és a már egyre többfelé működő adminisztrátori rendszer támadása is. A szabolcsiak azért aggódtak, hogy a „*csend és rendfenntartás ürügye alatt a szuronyok a tanácsterembe is benyomulnak, s a helyhatóságban gyakorlott alkotmányos élet szabadságát az önkény előtti meghajlással fenyegetik*”.⁶⁷⁸ „*Más megyék szomorú*” példajaként Bónis talán a honti főispáni helyettes, Luka Sándor akciójára célozhatott, aki 1845 áprilisában katonai presszió alatt kényszerítette ki a konzervatívok győzelmét.⁶⁷⁹ Az aggodalom megalapozottságát nem sokkal később a szomszédos Biharban történtek is bizonyították. A december 18-i tanácskozásban Dragos János szolgabíró hajdúkkal rontott az ellenzékre, tizenkét embert sebesítve meg.⁶⁸⁰ Hasonló jellegű aktualitásként ott volt továbbá a július 29-i zágrábi restauratio is, ahol tizenhét ember halálával végződött a katonai közbeavatkozás. A „*kérdéses esemény mikénti története elsorolása*” iránt ugyancsak Bónis Samu kezdeményezte Zágráb megye megkeresését.⁶⁸¹ A helytartótanácsi rendelet természetesen más ellenzéki megyéket is ellenállásra készítetett. Zala alig valamivel korábban, augusztus 18-án hozta szóba a kérdést, és Csány László jóvoltából tiltakozó felírást fogadott el.⁶⁸²

Egy másik, az emberséges bánásmódot érintő ügyben Bónis a frissen választott megyevezetéssel került szembe. Az 1845. október 20-ára összehívott rendkívüli ülésben Péchy László másodalispánról világosan kiderült, hogy miközben évek óta azon mesterkedett, hogy a hierarchiában följebb jusson, a megyei statútumok alapos tanulmányozására nem fordított elég gondot. Azt jelentette, hogy a tömlöcök vizsgálata során az egyszemélyes zárkákban fogva tartottak szabad levegőn való tartózkodás engedélyezéséért folyamodtak hozzá, de mivel a kérésről önhatalmúlag nem akart dönteni, a rendek állásfoglalását kéri.⁶⁸³ Bónis Samu magához ragadván a szót arra emlékeztetett, hogy a törvényhatóságnak világos rendelete van arról, hogy a szabad levegőzést kivétel nélkül minden fogva tartott számára biztosítani kell. Megszokott, kissé nyers modorában hozzátette: az, hogy az egyik panaszkodó rab esetében erre nem került sor, a tisztikar hivatalbeli hanyagságának tudható be. Péchyt,

⁶⁷⁷ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 89. k. 1845. évi jkv. 1569. sz.

⁶⁷⁸ Uo.

⁶⁷⁹ A honti ellenzék 1845. augusztus 11-én adta ki azt a körlevelét, melyben a Luka Sándor helytartóval szemben elszenvedett sérelmeit ismertette. Bónis felszólalását ez a megkeresés is inspirálhatta.

⁶⁸⁰ Varga János: „A kőszívű ember fiai”-nak történeti mintái és forrásai. Irodalomtörténeti Közlemények 68. (1964) 5–6. sz. 616.

⁶⁸¹ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 89. k. 1845. évi jkv. 1900. sz.; Pesti Hírlap 5. (1845. szeptember 9.) 535. sz.

⁶⁸² Molnár András: Katonai karhatalom a reformkori megyegyűléseken. Hadtörténelmi Közlemények 107. (1994) 3. sz. 80.

⁶⁸³ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 89. k. 1845. évi jkv. 2542. sz.

mint a megyei börtönök felügyelőjét, jegyzőkönyvileg is el akarta marasztalni, de végül Zoltán János közbenjárására, aki a vita lecsillapítójaként lépett fel, csak egy általános rosszallást vetettek papírra.⁶⁸⁴

A Nagykállóban indult szópárbaj később a sajtóban folytatódott. A Nemzeti Újság levelezője arról tudósított, hogy a szabolcsi ellenzék megtámadta a tisztikart. Bónis erre maga ragadott tollat, cáfolatát pedig a Pesti Hírlap bocsátotta publikum elé december 16-i számában. Arra hívta fel az olvasók figyelmét, hogy a rabok levegőzésének tárgyában ő pusztán tényekre figyelmeztetett, ha pedig észrevételeivel kisebbségi véleményben maradt volna, akkor bizonyosan nem születik közgyűlési határozat.⁶⁸⁵ Az eset sokadig bizonyítékként mutatja számunkra, hogy Bónis nem csak az országgyűléseken, de más fórumokon is élvezte a szenvedélyes vitákat, a személyes megtámadtatást pedig különösen nem hagyta szó nélkül. Annak viszont nem találni nyomait, hogy ezt az egyszeri esetet leszámítva a kor nagy kérdéseiben is használni próbálta volna a sajtó közvélemény-formáló erejét.

3. A felvidéki éhínség és a galíciai események

Az 1840-es évek dereka Európa-szerte hol esős, hol fagyos, hol pedig éppenséggel szélsőségesen száraz időjárását hozott. Írországból 1845-ben észlelték először a burgonyavészt (*Phytophthora infestans*), de a gabonahiány is több nyugati államban teremtett nehéz helyzetet. Porosz-Szilézia, Krajna, Karintia mellett a helyzet Magyarországon sem alakult szívderítően, különösen az északi megyékben (Árva, Liptó, Szepes vármegyék). A liszt pozsonyi mérője háromról húsz forintra emelkedett, de jelentősen drágult a hús, a zsír, a tojás, a tej és a vaj ára is.⁶⁸⁶ A Helytartótanács 1845. október 28-án 39168. szám alatt körlevelet adott ki, melyben azt kérte, „*a naponta öregbedő közszükség*” miatt hanyagolják a rozsból, árpából és burgonyából történő pálinkafőzést annak érdekében, „*hogy az első szükségbeli cikkeknek kiállítására a szeszégetés által súlyos csorbulást ne szenvedjen.*”⁶⁸⁷ A kérést Szabolcs megye november 24-én kezdődött tanácskozásán vette tárgysorozatba. Kállay Ödön nádudvari főszolgabíró azt javasolta, teljes mértékben függesszék fel a szeszégetést. Bónis Samu mindezt szükségtelennek vélte, és helyette a pozitív segítség elvét vetette fel. Azt mondta, „*a szeszgyárak bezárása s az oda összevásárolt burgonya letartóztatása által csak*

⁶⁸⁴ Uo. Továbbá: Pesti Hírlap 5. (1845. november 7.) 569. sz.

⁶⁸⁵ Pesti Hírlap 5. (1845. december 16.) 591. sz.

⁶⁸⁶ Ungár László: Az 1845–47. évi felvidéki éhínséggel kapcsolatos intézkedések Pesten és Budán. Tanulmányok Budapest múltjából 6. (1938) 170.

⁶⁸⁷ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 89. k. 1845. évi jkv. 2643. sz.

semleges segély” lenne adható, pedig a helyzet azt kívánja, hogy a nélkülözők „*tényleges segedelemmel gyámoltassanak.*”⁶⁸⁸ Azt kérte, a kormány és a megye tehetősebbjei adományozásokkal igyekezzenek segédkezet adni. Felírást szorgalmazott az uralkodóhoz a gabonaexport korlátozásáról, továbbá kérte, hogy a kolerajárvány idején már bevált módszerhez hasonlóan segélyt szedő és osztó választmány alakuljon, amely egyúttal „*a szükség kitudására szolgáló természetényi összeírásban*” is lásson munkához.⁶⁸⁹

Az előre meghatározott december 16-i időpontban az éhínség tárgyában összegyűlt kirendeltség valóban beszámolót tartott, kevés pozitív fejleménnyel. Elsősorban az országos intézkedések hiányát kifogásolták. Azt remélték, „*nem lehet már messze azon időkor, midőn a közteherviselésnek az örök igazságból folyó elve hazánkban is alkalmazást nyerend,*” és a legjobb megoldásként szolgálhat az éppen aktuális problémára is.⁶⁹⁰ Ennek elérékéig azt kezdeményezték, a következő diéta alkosson jogszabályt arról, hogy a megyék egy arányos kulcs mellett miként szedhetnének természetbeli subsidiumokat.⁶⁹¹ Néhányan fogékonyan bizonyultak a jótékonykodásra. Segítséget ígért gróf Degenfeld Imre és bökönyi Beck Pál özvegye, Bárczay Anna is.⁶⁹² A szorult helyzete miatt adakozni aligha tudó Bónis szép szavai, az említettekén kívül, keveseket érinthetett meg. Péchy László második viceispán ugyanis arról tájékoztatta a rendeket, hogy az Árva megyei szegények részére 315 pengőforint és 14 krajcár, míg a szepesi nélkülözők számára alig 103 forint és 50 krajcár gyűlt össze, melyek „*illető helyökre lett elszállítása*” iránt intézkedéseket tett.⁶⁹³

A Helytartótanács csak 1846-ban alakított bizottságot abból a célból, hogy a megyék javaslatai, valamint kérései között megpróbáljon rendet teremteni. A kormány pedig csupán 1847-ben rendelte ki Vay Miklós és Ambró Antal királyi biztosokat 350 ezer forintnyi tőkével, hogy az akkorra már nagyon kritikussá vált helyzetben próbáljanak tűzoltó lépéseket tenni. Nem célunk részletesen vizsgálni azokat a terheket, melyek a Felvidék problémáiból adódóan az országra, különösen Pest-Budára nehezedtek.⁶⁹⁴ Az viszont leszögezhető, hogy Bónis a maga részéről előrelátónak bizonyult, és amit egy elszegényedőben lévő táblabíróként tehetett (vagyis amit elmondhatott), azt kellő időben meg is tette.⁶⁹⁵

⁶⁸⁸ Uo.

⁶⁸⁹ Uo. Továbbá: Pesti Hírlap 5. (1845. december 9.) 587. sz.

⁶⁹⁰ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 89. k. 1845. évi jkv. 2833. sz.

⁶⁹¹ A tetszéssel fogadott tárgyat az utasítást igénylő tárgyak sorába jegyezték fel, hogy azzal a később összeülő választmány foglalkozzon részletesebben.

⁶⁹² Degenfeld egyébként Beckné veje volt, 1834-ben vette feleségül annak legkisebb lányát, Paulinát.

⁶⁹³ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 89. k. 1845. évi jkv. 2834. sz.

⁶⁹⁴ Erre vonatkozóan lásd: *Ungár L.*: Az 1845–47. évi felvidéki éhínséggel kapcsolatos i. m.

⁶⁹⁵ Források hiányában alaptalan lenne olyan jellegű feltételezés megfogalmazása, miszerint a szeszfőzés leállítását esetleg azért nem támogatta, mert ez saját tétí pálinkafőzőjét is érinthette volna.

1846 februárjában Krakkóban rövid életű Habsburg-ellenes felkelés robbant ki, amit Nagykállóban a március 14-én kezdődött köztanácskozásban vettek napirendre.⁶⁹⁶ A végzés Bónis Samu hozzászólása nyomán született meg. Leszögezték, hogy a lengyelországi viszonyok tárgyalásába nem ereszkednek, ehelyett ismerve „*az adózó nép sorsa javításának*” szükségességét, továbbá figyelembe véve a megváltozott külpolitikai viszonyokat felírásban fordulnak V. Ferdinándhoz az országgyűlés mielőbbi összehívását kérve. Minderről természetesen a társmegyéket is értesíteni kívánták.⁶⁹⁷ A galíciai események mély hatással voltak Kossuthra, és figyelmét az örökválság kérdésére irányították.⁶⁹⁸ Azonban a cenzúra késleltető ereje miatt kapcsolódó cikkei csak jelentős csúszással jelenhettek meg, ráadásul az írásokban a feladatokról úgy beszélt, melyek az 1847-ben esedékes diéta előtt állnak.⁶⁹⁹ Mindez természetesen nem jelenti, hogy Bónis gondolatban sokkal előbbre járt, de kétségtelen, hogy a párhuzamokra hamar ráértett.

Januárban a Tisza elöntötte az utakat, februárban pedig elsodorta a töltéseket. Bereg alsó része, Ung Zemplén és Szabolcs határáig tengerré változott, az őszi vetés semmissé lett, tömegeknek kellett házuk padlására menekülni.⁷⁰⁰ Ha nem is országos kiterjedésben, de helyenként számolni lehetett a parasztság erőszakos megmozdulásaival. Trencsénben például a március 30-i közgyűlésben nem véletlenül határoztak a statáriális bíraskodás alkalmazásáról.⁷⁰¹ Másfelől, amikor Szabolcs rendjei azt írták, hogy a történetek „*az alkotmányos magyar nemzet figyelmét is*” felhívták, alighanem arra gondoltak, hogy a Habsburg hatalmi önkény újabb megnyilvánulásának apropóján a hazai aggályokat is sürgősen hangoztatni kell. Bónis e szándéka többfelé is kedvező visszhangra talált. Borsod megye április 18-i congregatiojában Ragályi Károly is rendkívüli országgyűlést sürgetett, és kijelentette, annak a galíciai alkotmány felett kell tanácskoznia. Kezdeményezését végül Szathmáry Királyi József adminisztrátor elvetette, mondván, a történeteket nem lehet az 1830–31. évi felkeléshez hasonlítani.⁷⁰² Május 5-én Szepesben is Lengyelország helyzete volt az egyik kiemelt téma, az ellenzék pedig azt kérte, hogy a térséget vagy csatolják

⁶⁹⁶ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 91. k. 1846. évi jkv. 264. sz. – Eredetileg már a lengyelországi felkelés bukásának napján, azaz 1846. március 4-én megtartott rendkívüli kisgyűlés is foglalkozott a történetekkel, és egy indítványt is megszövegezett, de végül úgy határoztak, a tárgyalást a soron következő rendes congregatióra halasztják.

⁶⁹⁷ Uo. Továbbá: Pesti Hírlap 6. (1846. március 27.) 648. sz.

⁶⁹⁸ Kovács Endre: Az 1846. évi galíciai parasztfelkelés magyarországi hatásához. Századok 91. (1957) 5–6. sz. 639. Nézeteit elfogadta és osztotta Szabad György is. Lásd: Szabad György: Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében. Kossuth Könyvkiadó–Magyar Helikon, Budapest, 1977. 96.

⁶⁹⁹ Ne ámítsunk. Hetilap 2. (1846. május 26.) 42. sz.; Akarat és siker. Uo. 2. (1846. június 5.) 45. sz.; A teendők legfőbbike. Uo. 2. (1846. július 28.) 60. sz.

⁷⁰⁰ Lónyay János Bereg megyei főispáni helytartó jelentését idézi: Kovács E.: Az 1846. évi galíciai i. m. 652.

⁷⁰¹ Uo. 651.

⁷⁰² Uo. 637–638.

Magyarországhoz, vagy erősítsék meg alkotmányát.⁷⁰³ Krakkó 1846 novemberében bekövetkezett annexiója még jó darabig lázban tartotta az ellenzékét. Elegendő csak Kossuth 1847. március 16-i Pest megye közgyűlésén elhangzott beszédére gondolnunk. Annak viszont nem találjuk nyomait, hogy az 1846-os felvetései után a témát Bónis Sámuel is tovább görgette volna.

4. A Tisza-szabályozás kérdése

A Szabolcs vármegyét különösen érintő Tisza helyzete szintén az 1844–46-os extrém időjárási helyzet hatására mozdult ki a holtpontról. József nádor 1845. június 12-ére értekezletet hívott össze, ahol Vásárhelyi Pál bemutatta ideiglenes jellegű, saját maga által is csak „előleges javaslatnak” tekintett tervét. Széchenyi nem sokkal ezután, augusztusban került hivatalos kapcsolatba a feladattal mint a Helytartótanács égisze alatt megszervezett Közlekedésügyi Bizottmány elnöke. Szeptember 6-án körlevelet írt az érintett törvényhatóságokhoz, ennek mellékletében pedig ismertette tervezett útjának főbb állomásait.⁷⁰⁴ Nagykállóban Péchy László másodalispánon kívül igen népes, huszonnyolc tagú delegációt neveztek ki a találkozóra, melyben természetesen helyet kapott Bónis Sámuel is.⁷⁰⁵ Széchenyi útban Debrecen felé október 4-én fordult meg Nagykállóban, ahol a megyeházán elfogyasztott ebéd után felkereste a hátborzongatónak tartott börtönt. Később Kállay Ödön nádudvari főszolgabíróval indult tovább Debrecenbe.⁷⁰⁶ Október 9-én a tiszadobi tanácskozáson nyolcvankét résztvevőt említett. A Jelenkor tudósításából kiderül, hogy Szabolcs módosító javaslatot tett a megyék felügyeleti jogával kapcsolatban, amit el is fogadtak, Bónis esetleges megnyilvánulásának azonban nem maradt nyoma.⁷⁰⁷ Maga Széchenyi egyébként úgy emlékezett, a tanácskozók között senki sem volt „*ellenséges érzületű*”.⁷⁰⁸ A következő fontos állomáson, a Tisza-völgyi Társulat 1846. januári pesti alakuló értekezletén szintén nem jutott szerep számára.⁷⁰⁹

⁷⁰³ Uo. – A Magyarországhoz csatolás mellett érvelt Fejérbén Madarász László is.

⁷⁰⁴ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 89. k. 1845. évi jkv. 2023. sz. – 1845. szeptember 29-én este, valamint 30-án Sátoraljaújhelyen, október 3-án Vásárosnaményban, 6-án és 7-én Debrecenben, míg 9-én Tiszadobon kívánt találkozni az érintett megyék küldöttségeivel.

⁷⁰⁵ Uo.

⁷⁰⁶ SZIN 1086. – Péchy Lászlón és Kállay Ödönön kívül csak a Bay Ferenc főnótáriussal váltott szavaknak van nyoma, arról nem tudunk, az ebédnek kik vettek még részt.

⁷⁰⁷ Jelenkor 14. (1845. október 23.) 85. sz.

⁷⁰⁸ SZIN 1088.

⁷⁰⁹ Az első életre hívott társulat a Tisza-dobi Tiszaszabályozási Társaság (későbbi nevén Alsó-Szabolcsi Tiszaszabályozó-Társulat) volt. Ők 1845. december 1-jei gyűlésükön az alábbi delegáltak Pestre küldéséről döntöttek: Gróf Andrássy Gyula elnök, gróf Dessewffy Emil, Zoltán János, Gentsy József, Foghtüy János Hajdú

A társulat teljes elrendezését a nyáron kívánták megtartani egy debreceni ülés során. Ezt megelőzően Széchenyi Szegedtől fölfelé indulva gőzhajós utazásra vállalkozott. 1846. június 14-i levelét Szabolcs megyéhez is eljuttatta, kérve, hogy az akadályozó gátakat, cölöpöket időben távolítsák el, a netalán létező hidak kinyitására pedig gondoskodjanak.⁷¹⁰ Debrecenbe augusztus 1-jén este érkezett meg, a nyilvános közgyűlést pedig két nappal később nyitotta meg mintegy kétszázötven összegyűlt körében. A vitaindító szerepébe Almássy Pál, Heves megye első alispánja került, aki arról érdeklődött, hogy az összejövetelt pusztán baráti eszmecserének vagy határozathozatalra is alkalmas gyűlésnek tekintse. Széchenyi erre úgy felelt, ő amolyan „*mixtum compositumként*” [keverék] fogja fel a disputát, a mérnöki felvilágosítások meghallgatását pedig szükségnek véli. Ennek nyomán Frank András debreceni szenátor kezdett tiltakozásba, mondván, a technikai felvetéseket adatok nélkül úgy sem lehet elbírálni. Majd Bónis szólt „*kissé élesen*”, megerősítve, hogy a szakmai beszámolókat a maga részéről szintén haszontalan időtöltésnek érzi.⁷¹¹ Nevével ekkor találkozni először a gróf naplójában. Azt rögzítette, „*Szunyogh, Bónis, Elek, akiket Almássy fölheccelt – belém csimpeszkednek. Lerázom őket.*”⁷¹² Az, hogy a szabolcsi ellenzék vezérének fellépése mennyire nem volt számára megnyerő, még egy emlék őrzi. Másnap Széchenyi levelet írt Tasner Antalhoz, ahol megemlítette, hogy a gyűlésen opposíció bontakozott ki. „*Bónis, Szunyogh, Elek – kik nem bírnak már egy holdat en compagnie [együttesen]*”, kötekedtek.⁷¹³ Nyilván ezzel arra akart célozni, hogy mint komolyabb anyagi áldozatra képtelen kisebb birtokostól alázatosabb fellépést remélt volna.

Bónis azonban a továbbiakban sem tudott kibújni bőréből. Augusztus 6-án még mindig az alapszabályokról folyt a vita. Szentiványi Vince a Közlekedésügyi Bizottmány tagjaként ezt megsokallta, és azt kérte, félretéve az eddig elkészült javaslatokat, inkább arról döntsenek, hogyan lehetne a konkrét szabályozási munkáknak mielőbb nekifogni. Bónis Sámuel, illetve Bernáth Zsigmond továbbra is a szabályalkotások mellett álltak „*élesebb*”

kerületi alkapitány és Frank András debreceni szenátor. Erről: *Bényei Miklós: Széchenyi István és Debrecen. Tények és dokumentumok.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 1997. 128.; 204. (Csokonai História Könyvek 5.) Ezen kívül létezett már egy felső-szabolcsi tiszai érdekeltség is, amely a megkezdett mozgalomhoz csatlakozva 1846. január 26-án szintén képviseltette magát a Széchenyivel szerződést kötők között. A népes aláírók között nem találkozni Bónissal. Mivel január 19-én Kállójemjénben volt egy kisgyűlésen, pesti jelenlétét teljesen kizárhatjuk. Az év folyamán egyébként az érdekeltség Nagykállóban Felső-Szabolcsi Tisza-szabályozási Társulattá alakult át Erős Lajos elnökségével. Az augusztusi debreceni tanácskozássra Bónis Sámuel ezen egyesület képviselőjében jutott el. *Virágh László: A Felső-Szabolcsi Tiszai Ármentesítő és Belvív-Levezető Társulat.* In: Szabolcs vármegye. Szerk. Borovszky i. m. 302–303.

⁷¹⁰ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 91. k. 1846. évi jkv. 907. sz.

⁷¹¹ Szentiványi Vince jelentésének részletei lásd: *Bényei M.: Széchenyi István és Debrecen* i. m. 140–141.

⁷¹² Gróf Széchenyi István naplója. (a továbbiakban: SZIÖM) Szerk. Vizsota Gyula. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1939. XV. 419. (Széchenyi István összes munkái 15. Magyarország újabkori történetének forrásai) A „belém csimpeszkednek” kifejezés ebben a kiadásban is magyarul olvasható.

⁷¹³ *Bényei M.: Széchenyi István és Debrecen* i. m. 146.

megnyilatkozásaikkal. Széchenyi megeléglően a helyzetet „*kirúgta az elnöki széket*”, és nagyhatású beszédbe fogott. Megkérdezte, mitől lehet nagyobb hitelt remélni: Ha még a folyó évben több százezer forintot a Tisza és a haza javára investálnak, vagy amennyiben hónapokig tartó szabálytoldozgatások után eredmény nélkül térnek haza?⁷¹⁴ Derekasnak ítélt megnyilvánulása az egy óra alatt briliánsul megnyert csata után azt írta: mindenki pártjára állt, „*még Bónis is.*”⁷¹⁵ Kiválóan látni, hogy Széchenyi nyakas, nehezen meggyőzhető embernek ismerte meg a szabolcsi ellenzékit. A gróffal tartó Kovács Lajost ugyanakkor nem annyira Bónis, inkább Elek Mihály bosszantotta fel. Kifogásolta, hogy mialatt a társulati együttműködésről kellett volna döntenük, a nagykállói ellenzékiek nem tudtak szabadulni a gondolatától, hogy végső soron a kormány embereivel kerültek össze. Széchenyi Kovács beszéde alatt rúgta fel székét, és a „*megsértett önérzet fenségében*” kezdett olyan imponálóan szónokolni, ahogyan munkatársa korábban még soha sem hallotta.⁷¹⁶

A rendelkezésünkre álló némiképp egyoldalú, adalékjellegű források helyett szöveghűen közölt beszédek kellene ismernünk ahhoz, hogy az elhangzottakkal kapcsolatban állásfoglalást tehessünk. Ennek hiányában leszögezni csak azt lehet, hogy Bónis Sámuel és gróf Széchenyi István között, akik társadalmi környezetüket, habitusukat, politikai eszmevilágukat tekintve egymástól nagyon távol álltak, 1846 augusztusában nem alakult ki rokonszenv. Utóbbi fél megjegyzései a „*belé csimpeszkedésről*”, az „*egy holdat sem bírók opponálásáról*”, ha nem is durva megvetést tükröznek, de határozott távolságtartást. Széchenyi a tiszai vállalkozása során sem tudott szabadulni a kossuthiánus szellemben megnyilatkozóktól.⁷¹⁷ Márpedig Bónis Sámuelre csak ilyen szemmel nézhetett.

Az eltérő értékrend a vita utáni társas események során is érződött. Augusztus 7-én este a nagyerdei Vigadóban tartottak bankettet, ahol Bónis gróf Károlyi Lajosra és a Védegyletre ürítette poharát. Vele ellentétben még az elnöki szék kirúgását közvetlenül kiprovokáló Elek is megtette azt a gesztust, hogy tószájával Széchenyit köszöntse.⁷¹⁸ A estéről szintén megemlékező Kemény Zsigmond azt írta, Dessewffy Emil „*szokása ellen*” kissé leitta magát, és valamikor éjjeli egy óra után, amikor már csak kb. húszan maradtak, egy kerti asztalnál őszintéskedni kezdett. Erős Lajos, Andrássy Gyula, Vay Lajos, Széchenyi, Bónis

⁷¹⁴ Szentiványi Vince jelentését lásd: Uo. 160–161. pp.

⁷¹⁵ SZIÖM XV. 420. – „in 1 Stunde gewinne ich brillant die Schlacht – Alles gehet zu mir über – sogar Bonis.” A bejegyzés Györffy Miklós fordításában is megtalálható: SZIN 1119.

⁷¹⁶ Kovács Lajos levele Zichy Antalhoz. Idézi: *Bényei M.*: Széchenyi István és Debrecen i. m. 163–164.

⁷¹⁷ SZIN 1086. – 1845 októberében, amikor Debrecenbe tartott, az öt kísérő Kállay Ödön nádudvari szolgabíró az alábbi kijelentést tette: „Nem tartok sokat Deákra. Gyenge ember. [...] Más ember Kossuth. Azt tisztellem.”

⁷¹⁸ SZIÖM XV. 421. – „Elek Miksa trinkt auf meine Gesundheit. – Prényi (diese politische [egy szó törölve]) für Wesselényi. Bonis für L. Károlyi [gróf Károlyi Lajos] und Védegylet.” A bejegyzést saját fordításában idézi: *Bényei M.*: Széchenyi István és Debrecen i. m. 165.

Samu, Kovács Lajos és Szapáry József gróf álltak körülötte. A szokatlanul szókimondó beszélgetés során mindenki a tűzbe jött Dessewffyt „üldözte”, hallgatásba csupán Széchenyi, Kemény és Szapáry burkolóztak.⁷¹⁹ Bónis tehát az oldottabb légkör teremtette lehetőségek között sem próbálkozott azzal, hogy mélyebb kontaktusba lépjen a gróffal. Széchenyi a pártoskodó szóváltásokba annak ellenére sem nagyon akart bekapcsolódni, hogy Dessewffy többször is erre ösztönözte. Helyette alig egy óra múlva Kemény Zsigmonddal egy szekéren távozott, a történekről pedig ironikusan csak annyit írt: „*megcsodáltam mindegyik oldal elmésségét és jámborságát.*”⁷²⁰

Húsz nappal később Széchenyi Tiszadobnál kihányta az első ásónyi földet, ezzel jelképesen megkezdve a munkálatokat. A helyzet azonban csöppet sem volt egyszerűbb, mint Debrecenben. Keczkés Károly arról panaszkodott, hogy a végrehajtást egyesek a váratlanul elhunyt Vásárhelyi, mások pedig Pietro Paleocapa tervei szerint akarták. Megint mások azt kifogásolták, a töltésépítés költségeit miért akarják a birtokosokra hárítani. A közbejött szabadságharcig végül harminc helyen, százhet kilométer hosszan kezdődtek meg a munkák, de a töltésszakaszok többnyire még befejezetlenül álltak. A kilenc átmetszésből pedig mindössze kettővel sikerült végezni.⁷²¹

5. Bónis és a társadalmi szerveződések

Kossuth Lajos már 1843 végén úgy érezte, hogy a zajló országgyűléstől a társadalmi reformok, mindenekelőtt a közteherviselés előmozdítása terén nem sokat lehet remélni. December 7-i vezércikkében (Kiábrándulás) azt írta, fő figyelmünket ezentúl „*a socialis reformokra intézendjük.*”⁷²² Mivel nem sokkal később a kormány ügyes húzásának köszönhetően megszűnt szerkesztői megbízatása a Pesti Hírlapnál, az érvényesülés új formáinak keresésére gyakorlatilag is rákényszerült. Amikor a Védegylet megalakításának gondolata komolyabban felmerült, Bónis Sámuel már nem tartózkodott Pozsonyban. Erős Lajosék végső jelentésükben megemlítették ugyan, hogy a „*vámviszony igazságtalanságát és méltánytalanságát*” rendezni kívánó kezdeményezésüknek pusztán „*egy homályosan értelmezett, bizonytalan jövőre utasító és a nemzet megnyugvását legkevésbé sem eszközlő királyi leirat lett egyedüli nem várt fogantaja,*” de a Védegylet 1844. október 6-i

⁷¹⁹ *Bényei M.*: Széchenyi István és Debrecen i. m. 169–171.

⁷²⁰ SZIÖM XV. 421. – „Ich war Gallrein während 2 Stunden, und bewunderte den Witz und die Bienveillance von alles Seiten.” Fordításában idézi: *Bényei M.*: Széchenyi István és Debrecen i. m. 165.

⁷²¹ *Botár I. – Károlyi Zs.*: A Tisza szabályozása i. m. 36.

⁷²² Pesti Hírlap 3. (1843. december 7.) 306. sz.

megalakítását külön nem tárgyalták.⁷²³ Az országos hálózat alakításában szintén nem mondható el, hogy Szabolcs megye a legnagyobb aktivitást tanúsította volna, bár az iparosodottság helyi körülményeit figyelembe véve ez némileg érthető. A nyíregyházi osztály ötvenhatodikként, a nagykállói kilencvennegyediként, a kisvárdai százhatodikként, míg a nádudvari osztály csupán száztizennyolcadikként alakult meg.⁷²⁴ Bónis Sámuel vezető tisztségre a szabolcsi szervezetekben nem vállalkozott, pedig az ismert ellenzéki politikusok közül sokan a Középponti Igazgató Választmányba is bekerültek.⁷²⁵ A szervezetet pártoló megnyilvánulásáról egyetlen momentum ismert, a már említett 1846. augusztus 7-i jelenet, amikor a Védegyletre mondott köszöntőt. A kezdeményezés kezdeti sikerei ekkortájt már kifulladásra, Kossuth pedig alig két héttel ezután mondott le igazgatói posztjáról. Egy végeredményben krízishelyzetbe került egyesület éltetése nem feltétlenül tükröz tehát éleslátást, bár nagyon valószínű, hogy szándéka nem is volt több, minthogy valamivel odaszúrjon Széchenyinek.

A debreceni Vigadóban elhangzott köszöntő első fele talán azért szólhatott a konzervatív gróf Károlyi Lajoshoz, mert ő lett az augusztus 4-én életre hívott Tiszai Első Gőzhajózási Társulat elnöke mintegy 25 ezer pengőforintos támogatást vállalva. Bónis Samu szerény, alig 104 forintnyi összeget tudott hozzátenni a helyben összeírt hetvenezres kötelezettségvállaláshoz.⁷²⁶ Megjegyzendő, hogy az Andrássy Gyula által felvetett és Kossuth Hetilapjában is lelkes ovációval fogadott ellenzéki kezdeményezést Széchenyi kissé aggódva fogadta. Attól tartott, a kormánynál ezt is felhasználhatják ellene a bécsi központi bizottság kezébe adva valamennyi közlekedési ügyet. Remek érzékkel éppen ezért javasolta elnöknek Károlyit, akinek személye fékezően hathatott.⁷²⁷

Széchenyinél járva nem kerülhetjük meg a kaszinó-kérdést sem, melyben Bónis Sámuelnek ugyancsak jutott némi szerep. Az 1827-es első lépés után sorban alakultak a vidéki szervezetek. Közöttük élen járt Nyíregyháza is, ahol 1832. december 8-án hívták életre

⁷²³ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 45. cs. Nr. 239^{1/2}. /1165. d./ – Erős Lajos és Bay Ferenc követi végjelentése, 1845. február 5.

⁷²⁴ Hetilap 2. (1846. március 24.) 24. sz.

⁷²⁵ Uo. (1846. május 5.) 36. sz. – Csak néhány nevet kiemelve: Csány László, Deák Ferenc, Klauzál Gábor, Kubinyi Ferenc, Perczel Mór, Pulszky Ferenc, Ráday Gedeon, Szentkirályi Móric, Szemere Bertalan, Wenkheim Béla. Uo. (1846. május 12.) 38. sz. A négy szabolcsi osztály vezetői: Nyíregyházán: Inczédy György elnök, Majerszky Lajos jegyző, Benczúr Vilmos pénztárnok. Nagykállóban: Zoltán János elnök, Ábrányi (korábban Eördögh) Emil jegyző, Molnár Ágoston pénztárnok. Kisvárdán: Farkas Ignác elnök, Töröcsik József jegyző, Meskó Pál pénztárnok. Nádudvaron: Nagy István elnök, Baksay Dániel jegyző és Ács-Nagy Lajos pénztárnok.

⁷²⁶ Ez ötöde volt annak, mint amit szabolcsi ellenzéki társai, Zoltán János vagy Elek Mihály vállaltak, de Erős Lajos is 200 pengőforintnak írt alá. Elek és Erős ráadásul a választmányba is bekerültek. Erről: Uo. (1846. augusztus 14.) 65. sz.

⁷²⁷ *Zichy Antal: Gróf Széchenyi István életrajza (1791–1860). Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1897. II. 23–26. (Magyar Történelmi Életrajzok)*

a Magyar Olvasó Társaságot mint a későbbi kaszinó jogelődjét. Célkitűzésük az volt „*hogy a magyar tudományos és politicus jelesebb havi írásokat és könyveket megszerezvén, egy magyar könyvtárt össze szerkesztessenek, s ezt úgy az összvejövetel közhelyén, mint azon kívül házaiknál is olvasgathassák.*”⁷²⁸ Az elnök Inczedy György lett, Kossuth Törvényhatósági Tudósításainak későbbi hírforrása, Nyíregyháza majdani polgármestere. Az alapítók között akadtak ügyvédek, kereskedők, orvosok, gyógyszerészek, mérnökök, lelkészek, postamesterek és nem helyben lakó földesurak is. Közöttük találni a későbbi ellenzék soraiból Elek Mihályt, Erős Lajost, Jármay Imrét, míg a majdani konzervatív táborból Dessewffy Emilt, Eördögh Alajost és Drevenyák Ferencet.⁷²⁹ Nem csatlakozott viszont a negyvennégy kezdeményezőhöz sem az alispánságtól már visszavonult idősebb Bónis, sem alszolgabírói hivatalra lépett fia. Mindez persze nemigen róható fel nekik, mert a nyíregyházi szervezkedés alapvetően a helyi polgári értelmiséghez köthető, amit onnan is sejthetünk, hogy az 1831-es szándéknyilatkozatot a pártolók vegyes sorrendben írták alá, míg a vidéki nemesek utólag látták el kézjegyükkal, talán valamelyik megyegyűlésen. Inaktivitásukat erősíti továbbá, hogy a tényleges alapítás után keletkezett dokumentumokban neveikkel már sehol sem találkozni.⁷³⁰

Teljesen más volt a helyzet majdnem tizenöt évvel később, amikor 1847 májusában a kállói congregatióban vetődött fel, hogy az elmesurlódás lehetőségeinek szélesítésére a megyeszékhelyen is kaszinót kellene alapítani. Bónis Samunak, mint a törvényhatóság legbefolyásosabb reformpolitikusanak, ekkor már szinte kötelezően a kezdeményezés élére kellett állnia. Június 15-én az alakuló ülést ő nyitotta meg. „*A szép számmal összesereglett gyülekezet közepéből felállván élénken*” fejtette ki örömét, mennyire lelkesek Szabolcs fiai „*társadalmi téren haladni [...], különös osztályhelyzetű*” lakosaiknak egygyé forrasztásáért buzgólkodni.⁷³¹ Előadása végén az ideiglenes elnöki szerepkörre is felkérték, amit természetesen elvállalt. Szintén feladat várt rá abban az ad hoc bizottságban, melynek június 18-ig a társaság alapszabályait kellett kidolgoznia.⁷³² Bene János kimutatta, hogy a rövid határidő ellenére túl sokat nem kellett dolgozniuk, mert gyakorlatilag a Nemzeti Kaszinó

⁷²⁸ Margócsy József: Értelmiségi társulás a polgárosodó Nyíregyházán. 1831-ben szervezkedik a Magyar Olvasó Társaság. In: A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve 43. Szerk. Almássy Katalin – Istvánovics Eszter. Nyíregyházi Jósa András Múzeum, Nyíregyháza, 2001. 341. A kaszinó történetének bemutatására lásd még: Vietórisz József: A nyíregyházi kaszinó története. Jóba Elek Könyvnyomdája, Nyíregyháza, 1896.

⁷²⁹ Margócsy J.: Értelmiségi társulás i. m. 344–345.

⁷³⁰ Uo. 345.

⁷³¹ MNL SZSZBML Szabolcs Vármegyei Casino iratai 1847–1848. (a továbbiakban: X. 57.), Választmányi és közgyűlési jegyzőkönyv (a továbbiakban: jkv.), 1. sz.

⁷³² Uo. 3. sz. – Bónis mellett ebben helyet kapott még Szunyoghy Rudolf, Lengyel Miklós, Ferenczy Aloiz, Kállay Menyhért, valamint a pénztárnokká már megválasztott Kobilitz Károly és a jegyzőnek felkért Sulyok Dániel.

ugyanilyen célú dokumentumát adaptálták, azt csak itt-ott egészítették ki néhány helyi rendelkezéssel, például a koldusok, kéregetők, házaló kalmárok beengedését tiltó 10. passzussal.⁷³³ Az alapszabály elfogadása után az egybegyűltek a felügyelő választmányról döntöttek. A külsős, tehát nem Nagykállóban élő kandidálók közül a legmagasabb szavazati aránnyal (25 voks) elsőként Bónist választották meg.⁷³⁴ A kaszinó működését a megyeházával szembenálló Nagyvendéglő első emeletén kezdte meg, amit Kállay Péter kétszáz rénes forintért adott bérbe.⁷³⁵ Az alakuló üléstől számított első három nap leforgása alatt száznegyvenhatan jelentkeztek tagnak, köztük Bónis Samu nevét a tizenhetedik helyen olvashatjuk. Az, hogy az egyes társadalmi csoportok közeledéséről szóló üdvözlő szavak nem pusztán kiüresedett frázisnak számítottak, jól mutatja, hogy a helyi zsidó családok tagjai is szerepelnek az alapítók között.⁷³⁶

Az alapszabályzatról döntő 1847. június 18-i mozgalmas közgyűlésben felmerült az olvasnivalók kérdése is. Kállay Ödön, továbbá Lengyel Miklós mellett Bónis tett ajánlatot, hogy saját könyvtárából időszakonként bizonyos könyveket átenged, ami „*örvendetesen tudomásul vétetett*”.⁷³⁷ Emellett sajtótermékek megrendeléséről is gondoskodtak, a Pesti Hírlapon, a Budapesti Híradón, a Jelenkoron és a Hetilapon kívül az Életképek és a Leipziger Allgemeine Zeitung hozzáférhetővé tételére történtek lépések. A szórakozást biztosító biliárdasztalra 10 pengőforintot gyűjtöttek. Ehhez harmincharman érezték szükségesnek hozzájárulni, a kártyapartikat minden bizonnyal jobban kedvelő Bónis Samu nevét azonban ezen az aláírási íven nem találjuk.⁷³⁸ A pezsgő életről árulkodik, hogy nyár végén a kállói hölgyek is csatlakozni kívántak, közeledésüket pedig a kaszinó választmánya melegen üdvözlölte. 1847 decemberében pedig Kobilitz Károly pénztárnok már azt jelentette, hogy esténként olyan sok gyertya fogy, ami kétszeresen is meghaladja a kártya alapszabályban rögzített árát. Sajnos a forradalmi évben az ígéretes kezdet után gyorsan változott a helyzet, 1848 tavaszától egyre ritkultak a jegyzőkönyvi bejegyzések. Novemberben a termék bérbeadásáról döntöttek, míg 1849 áprilisában a még megmaradt, egyre viseltesebb bútorok árverezését határozták el. A termet a Casino Társaság az államnak adta át, hogy ott kórház létesülhessen. A nagykállói kezdeményezésnek így alig két év jutott. A tagság zömét, beleértve Bónis Samut is, nem a lelkesedés hiánya, hanem a körülmények sodorták el.

⁷³³ *Bene János*: A nagykállói kaszinó 1847–49-ben. Nagykállói Baráti Kör, Nagykálló, 1989. 14.

⁷³⁴ MNL SZSZBML X. 57. jkv. 6. sz.

⁷³⁵ *Bene J.*: A nagykállói kaszinó i. m. 24.

⁷³⁶ Uo. 8–16. – Például Mandel Antal, Fried Jakab, Kornfeld Sebők, Kandel Kristóf, Zuhermann Jakab és Ignác, Propper Lipót, Schulhof Jakab, Greichman János, valamint a Bleyer Lipót és Ignác.

⁷³⁷ MNL SZSZBML X. 57. jkv. 10. sz.

⁷³⁸ Uo. szám nélküli aláírási ív

Mindezt leginkább az igazolja, hogy a kiegyezés után, amikor a kaszinók Szabolcsban is újjászülethettek, az 1847-es kezdeményezők közül számosan újból csatlakoztak valamelyik egyesülethez.⁷³⁹

6. Harcba az adminisztrátori rendszer ellen

Hiába élte meg az ellenzék teljes kudarcként az újabb országgyűlést, a Bécsben legnagyobb befolyással bíró Metternich egészen másként vélekedett. Ha számos törvénytervezet keresztülvitele nem is sikerült, az mégis világosan látszott, hogy a régi rend elleni támadás már nemcsak a sérelmek hangoztatásában merült ki, hanem jól előkészített, a polgári jogrend felé mutató koncepciók is készültek (pl. a büntetőtörvénykönyv tervezete).⁷⁴⁰ Szakadatlanul hitte ugyanakkor, hogy a megyéket zabolázó adminisztratív intézkedésekkel az alsótábla kormánytöbbsége biztosítható, továbbá eredményhez vezet, ha a proposíciók helyett kész jogszabály-előterjesztéseket bocsátanak majd a rendek elé.⁷⁴¹ A Majláth Antal kancellár, Jósika Samu erdélyi, valamint Szögyény László magyar kancelláriai tanácsosok bevonásával elkészült, 1844. november 11-én az uralkodó által is jóváhagyott intézkedéscsomag lényegét a főispáni hatalom helyreállítása jelentette. Kezdeményezték, hogy a megyei főkormányzók a jövőben helyben lakjanak, a közeletet pedig gyakorlatilag is irányítsák. Abban az esetben pedig, ha más hivatalos funkcióik miatt erre nem lenne lehetőségük, helyükre főispáni helytartók (adminisztrátorok) kerüljenek. A feladat komolyan vételét, továbbá a lojalitást fizetésük jelentős mértékű emelésével is megpróbálták elérni.⁷⁴²

Szabolcs vármegyében először az 1845. március 31-én kezdődött congregatióban kerültek szóba az új kormányzati lépések. Bónis Sámuel úgy fogalmazott, hogy Bécs új hivatalokat akar rendszeresíteni, az „*administratio status quo-ját*” egyoldalúan kívánja fölírni, és a szabadon választott tisztviselőktől el akarja venni eddigi hatóságukat. Majd kertelés nélkül azt indítványozta, az első alispán kezéből a megye pecsétjét semmi szín alatt se adja ki, „*az új bureau tagjainak*” pedig a megyeházánál helyet ne biztosítsanak. A javasolt

⁷³⁹ Bene J.: A nagykállói kaszinó i. m. 28–31.

⁷⁴⁰ Vörös K.: A magyar reformellenzék harca i. m. II. 911.

⁷⁴¹ „Minden idők tapasztalata arra tanít, hogy a testületeket, amelyekben a rend felbomlott, csak fentről jövő irányítással lehet a rendhez visszavezetni; a legfeltűnőbb példákat a katonai alakulatok szolgáltatják erre. Rátermetten ezredes alatt az ezred fegyelmezett marad és azt, amely már közel áll a felbomláshoz, vissza lehet vezetni a rendhez. Hogy ugyanez áll a megyékre is, azt bizonyítja napjaink történelme.” – Metternich József nádorhoz. 1846. január 29. Idézi: *Andics Erzsébet: Metternich és Magyarország. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 221.*

⁷⁴² Vörös K.: A magyar reformellenzék harca i. m. II. 927–928. – A megyék nagyságától függően öt-hatezer forintos fizetések kerültek előirányzásra.

végzést különösen pártolta gróf Vay Dániel, ellenvetést pedig egyedül Fekésházy Mihály, tarcali kamarai ügyvéd fogalmazott meg.⁷⁴³ Ennek folytában arról is döntés született, hogy statútumukat minden társhatóságnak megküldik, mégpedig a jegyzői hivatal két írnokának túlterheltsége miatt a nemesi pénztár költségére felfogadott diurnisták közreműködésével.⁷⁴⁴ Igaz, hogy Pest vármegye valamivel korábban, már március 10-én elítélte az adminisztrátori rendszert, Bónis Samu fellépése azonban országos összevetésben így is korainak tekinthető.⁷⁴⁵ Dessewffy Emil a Budapesti Híradó hasábjain meg is támadta Szabolcsot, hogy minden eredetiség nélkül átvették a pesti határozatot, de mintha még az ottani „*pattogóknál is jobban megijedtek volna.*”⁷⁴⁶ Kemény szavakban tényleg nem volt hiány. Protocollumba került, hogy császári királyi fenségét figyelmeztetik a kormány újabb „*túlzó töredék célzataira*”, mellyel a „*megyei helyhatóság és azon nyugvó alkotmány ellen*” támadások történtek. Egyúttal írásba fektették óhajukat, hogy „*a megyének szeretve tisztelt*” főispánja, védangyala, Teleki József ne távozzon, mert személyéhez a „*legtisztább kegyelettel*” ragaszkodnak.⁷⁴⁷

A következő lépést Hont vármegye 1845. augusztusi körlevele jelentette, amire a katonai karhatalom elleni tiltakozást tárgyaló alfejezetben már hivatkoztunk. A szabolcsiak kijelentették: az a tény, hogy Luka feloszlattott egy megyei gyűlést, „*az összes vármegyék helyhatósági rendszerét*” is veszélyezteti. Felírásukban öfelségét egy korrekt vizsgálat lefolytatására kérték, hozzátéve, amennyiben ennek során az adminisztrátor „*önkényes tette jönne ki*”, méltóztassanak a „*közállomás érdekében szigorúan meg is büntetni.*”⁷⁴⁸ A nagyállóiak mellett a hontiak levelét Pest és Zala is magáévá tette, de Luka leváltása helyett Bónisék kaptak alapos dorgálást. A Magyar Udvari Kancelláriánál október 9-én írtak levelet, melyben „*méltó nehezteléssel*” kifogásolták, hogy Szabolcs a honti kisebbség egyoldalú értesítése nyomán „*azon kárhozatos gyűlés cselekményeit a felséges trón előtt közbevetett*

⁷⁴³ Pesti Hírlap 5. (1845. május 4.) 463. sz. Az adminisztrátori rendszer Szabolcs megyei működésére vonatkozóan lásd: *Pók J.*: Az adminisztrátori rendszer i. m. 79–84. Kissé bővebb terjedelemben *Uő.*: Kísérletek a megyék rendezésére a reformkorban. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv. Szerk. Nagy Ferenc. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, Nyíregyháza, 1995. Különösen: 163–179. A gyűlésen elhangzott előterjesztés és végzés megtalálható: MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 88. k. 1845. évi jkv. 627. sz.

⁷⁴⁴ Uo. 627 ¹/₃. sz. – A körlevél végül 1845. április 15-i dátummal született meg.

⁷⁴⁵ Széchenyi naplóbejegyzése szerint a pesti megyegyűlésen felszólalt Teleki László, Eötvös József, Besze János, Majláth János és természetesen Kossuth is. – SZIN 1058. A pesti közgyűlésről lásd még: *Völgyesi Orsolya*: Középponti vármegyéből vezérvármegye (Pest vármegye a reformkorban) Magyar Napló 19. (2007) 9. sz. 63.; *Uő.*: Kossuth Lajos és Pest megye 1845-ben. In: Tanulmányok Pest megye monográfiájához I. Pest Megye Monográfia Közalapítvány, Budapest, 2005. 101–116. (Előtanulmányok pest megye monográfiájához 4.) A szerző Pest és Békés vármegyékre irányuló több mint másfél évtizedes kutatásai önálló kötetben is megjelentek: *Uő.*: Rendi nyilvánosság és rendi politika a reformkorban. Tanulmányok. Ráció Kiadó, Budapest, 2016.

⁷⁴⁶ A Budapesti Híradó cikkét idézi: *Pók J.*: Az adminisztrátori rendszer i. m. 80.

⁷⁴⁷ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 88. k. 1845. évi jkv. 627. sz.

⁷⁴⁸ Uo. IV. A. 1. a. 89. k. 1845. évi jkv. 2113. sz. – A felírás 1845. augusztus 25-én kelt Nagykállóban.

kérése által támogatni nem kételkedett”.⁷⁴⁹ Kevés bűnbánattal a rendek erre úgy reagáltak, hogy ők pusztán egy feltételezhető alkotmánysértésre kívánták ráirányítani a figyelmet, azt pedig fájdalmasan élik meg, hogy pusztán azért, mert felírási jogukkal élni mertek, rájuk „szigorú rosszallás mondatik”. A „felolvasott főkormányzéki rendelet szülte fájdalmas érzelmeiket” pedig az udvarral egy újabb felírásban feltétlenül tudatni kívánták.⁷⁵⁰

Az ilyesféle petíciók persze nem távolították el Bécsset attól, hogy az adminisztrátori rendszer minél teljesebb körű bevezetését véghezvigye. Mivel Teleki József 1842 óta Erdély kormányzói tisztségében állt, csak idő kérdése volt, mikor kell végleg hátat fordítania Szabolcs megyének. Kolozsvárról írt búcsúlevelét az 1846. február 23-án kezdődött tanácskozásban olvasták fel. Ebben „*megelégedettséggel, sőt gyönyörűséggel*” emlékezett vissza a törvényhatóság élén eltöltött tizenhat évére. A megye marasztaló megkeresése miatt illedelmesen köszönetet nyilvánított, de hozzátette, főispáni kötelességeinek eddig sem volt képes úgy megfelelni, mint óhajtott volna.⁷⁵¹ Ami Teleki személyét illeti, gyakran emlegették a kálvinisták pápájaként. Vallásügyi kérdésekben mind 1839–40-ben, mind a következő országgyűlésen a protestáns ügyekért harcolt, de a kormány embereként egyébként lavírozó magatartást folytatott. Erdélyi gubernátorként, amely közéleti pályája legmagasabb elismerésének számított, nyilvánvalóan nem tehetett, hogy a megyék és Bécs konfliktusában az előbbiekkal tartson. Értették ezt a szabolicsiak is, ezért végzésükben csak bánatos megilletődöttségüket rögzítették, továbbá Bónis Sámuel részvétele mellett népes delegációt neveztek ki, hogy azok Kolozsvárra utazva az elválás miatt „*érezett mély fájdalmat melegen tolmácsolják*”.⁷⁵²

Teleki utódjaként Bécsben 1845. december 5-i dátummal keltezte nagyzsombori Sombory Imrét nevezték ki Szabolcs főispáni helytartójává. Bónis ekkor a leküldött esküforma ellen emelt szót. Azt törvénytelennek és a hazafiúi szempontokkal ellenkezőnek minősítette, a megye óvását pedig kérte jegyzőkönyvbe is felvenni. Emellett javasolta a főispáni esküforma kérdésének feljegyzését az utasítási tárgyak közé is, elősegítve azt, hogy azzal a legközelebbi országgyűlés foglalkozhasson. Végezetül a közgyűlési többség arról határozott, hogy Sombory fogadására nem fognak tisztelkedő küldöttséget delegálni, de hogy döntésük nehogy kieroszakoltnak tűnjön, erről jegyzőkönyvi említést nem tesznek.⁷⁵³

⁷⁴⁹ Uo. 2644. sz.

⁷⁵⁰ Uo.

⁷⁵¹ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 91. k. 1846. évi jkv. 83. sz.

⁷⁵² Uo.

⁷⁵³ Uo. 88. sz.; Pesti Hírlap 6. (1846. március 20.) 644. sz.

1846 februárjában az erősödő opposíció egy újabb sérelmes lépéssel találta szembe magát. Uray Bálintot a Tiszántúli (debreceni) Kerületi Tábla elnökévé nevezték ki. A királyi tanácsos, akit 1843 októberében manipulációkkal választottak meg Szatmár követévé, már a legutóbbi pozsonyi diétán is inzultusokba keveredett. Az 1844. február 1-jei kerületi ülésben az ifjúság hazaárulónak nevezte, majd később kocsija ablakát is beverte. Az esetről még királyi leirat is született, melyet március 2-án kerületi ülésben vitattak meg. Bónis akkor sokat ugyan nem beszélt, de Zmeskál Móric árvai megyei követ kijelentését, miszerint az agitáció részben a tanácssteremből ment ki, keményen visszautasította.⁷⁵⁴

Uray kerületi táblaelnöksége ellen az 1846. februári kállói közgyűlésen elsőként Erős Lajos emelte fel szavát. Felírásában kérte szorgalmazni a kinevezés visszavonását. Indokként azt hozta fel, hogy a kormánytól függő hivatalokba „*a nemzet jó véleményét bíró*” személyeket kellene helyezni, mert az ilyen esetekkel Bécs olyan hatást tesz a közbizalomra, „*mint dér a gyenge virágokra*”. Hozzátette, semmilyen más pozíciót nem ismer, ahol a bizalom annyira fontos lenne, mint egy bírói hivatal esetében.⁷⁵⁵ Vidliczkay József tudósítása szerint Erős indítványát Bónis Samu is pártfogásába vette.⁷⁵⁶

1846. március 30-án, amikor Sombory beiktatására sor került, az ellenzék részéről Somossy Ignác, korábbi főtisztügyiész vitte a prímet. Azt mondta, törvényszékben adminisztrátor semmiképpen sem elnökölhet, mert ilyet a törvény nem ismer. Nagy többséggel határozatot fogadtak el, hogy tisztviselő vagy táblabíró ne jelenjen meg olyan törvényszéken, melyet a főispáni helytartó kívánna levezetni. Hangsúlyozta, támadása semmiképp sem Sombory személye ellen irányul. Sajnos nem tudjuk, Bónis itt milyen szerepet vállalt, mert a Protocollum ezúttal a közgyűlés rangosabb résztvevőinek névsorát sem rögzítette. Pedig a március 30-ai momentum döntő jelentőséggel bírt. Az országban Szabolcs volt az első, amely végzést hozott az adminisztrátorok törvényszéki elnöklésének tárgyában.⁷⁵⁷ A Pesti Hírlap is csak annyit jegyzett fel, hogy a beiktatást követő lakomára az ellenzékiek is elmentek, de ebből megint csak nem tudjuk, Bónis velük tartott-e.⁷⁵⁸

⁷⁵⁴ 1843/44. évi KÜN IV. 325. – Más források is azt igazolják, hogy Bónis Samu nem volt eleve mereven ellenséges az 1843. október 12-én megválasztott és utólag Pozsonyba küldött Uray Bálinttal és Gabányi Sándorral szemben. Bár az országgyűlési ellenzék összességében kritikusan fogadta, hogy a kétes tisztaságú követválasztás után az indulatok csak a megyei tisztségek elosztásáról történő megegyezéssel csillapodtak le, titkosrendőri feljegyzések szerint Bónis Sámuel mégis azt mondta, Gabányi az ő szemében tiszta lappal indul, és viselkedésének függvényében dönt majd arról, miként is viszonyuljon hozzá. Erről: MNL OL N 119. Fasc. 69. Nr. 10166. – Pozsony, 1843. december 27.

⁷⁵⁵ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 91. k. 1846. évi jkv. 92. sz.

⁷⁵⁶ Pesti Hírlap 6. (1846. március 20.) 644. sz.

⁷⁵⁷ Erre vonatkozóan részletesebben lásd: *Pók J.*: Az adminisztrátori rendszer i. m. 81.

⁷⁵⁸ Pesti Hírlap 6. (1846. április 10.) 656. sz.

A március 30-i statútummal hosszú és egyre inkább elmérgesedő üzenetváltások indultak el Szabolcs és a kormányiszervek között. Bónis Sámuel a november 30-án kezdődött tanácskozáson lépett ismét harcba, amikor a szeptember 17-ével dátumozott, sokadik kancelláriai utasítás került felolvasásra. Elkeseredettségében egyenesen úgy fogalmazott, hogy az alkotmányos nemzeti létbe vetett hit többé csak merő általás. Példaként Moson vármegye esetére hivatkozott, melynek határát „támadás” érte, és idegen jurisdictio hozatott be, majd amikor ez ellen a törvényhatóság fellépett, határozatát megsemmisítették.⁷⁵⁹ Célzott továbbá a kincstári dohány magyarországi árusításának 1846. májusi jóváhagyására, melyet az árszabás miatt, valamint a kellő tőke hiányában a hazai gyárosokat és kereskedőket károsító lépésnek tartott. Végül pedig felemlgette a turóci tisztújítást, ahol báró Révay György főispán, mivel „feleinek többséget nem remélt, a korteskedés színe alatt” a gyűlést elhalasztotta, majd a legközelebbi congregatióban „a szabad tanácskozást rettentési rendszerrel gátolandó, a gyűlési terembe katonaságot állított”.⁷⁶⁰ Szónoklata csúcspontjaként kijelentette, hogy nehéz idöket élünk, és némi próféciát is megengedve hozzátette, „néhány év meg fogja mutatni, szabad polgárok vagyunk-e, vagy rabszolgák?”⁷⁶¹ Jogi érvelésében az 1723. évi 56. törvénycikkre hivatkozott, amely szerinte csak a felügyelést bízta a főispánokra, magát az igazság kiszolgáltatását nem. „Az országgyűlésen kívül rendszeresített, tehát nem is törvényes főispáni helyettesekre”⁷⁶² így a törvényszéki elnöki jog még kevésbé vonatkozhat. Ha a megyék minden parancsot elfogadni kötelesek, ami felülről jön, akkor vége az alkotmánynak. Ezért Bónis, kötve az ebet a karóhoz, újabb felírást javasolt.

Az adminisztrátori rendszerrel szemben folytatott csatározás jól mutatja, az 1844-es hatalomátvétel ellenére Szabolcs megye irányítása mennyire az ellenzék kezén maradt. A kancelláriai parancsolatot egyedül Fekésházy Mihály, tarcali kamarai ügyvéd védelmezte, míg a párbeszéd folytatását a tisztikar részéről is csak ketten, Bay Ferenc főjegyző és Répássy János főadószedő akarták felfüggeszteni. Ők sikert nem remélve úgy nyilatkoztak, elég, ha az egész kérdéskört a sérelmek közé jegyzik fel. Ezek után a „tetemes többség” Bónis Sámuel indítványát emelte határozattá.⁷⁶³

Bécsben 1847. január 28-án V. Ferdinánd aláírásával ellátott királyi parancsot fogalmaztak meg a dacoskodó szabolcsiakhoz. Ezt Nagykállóban csak majdnem öt hónappal

⁷⁵⁹ Bónis a brucki vasútállomásnál 1846-ban felállított osztrák vámhivatalra célzott, amit határsértésnek tekintett. A témát bővebben érinti: *Horváth Gergely Krisztián*: A belső vámhatár működésének jogszabályi háttere és gyakorlata a paraszti termelés és kereskedelem szemszögéből. Moson vármegye a 19. század első felében. *Metszetek* 2. (2013) 2–3. sz. 209–210.

⁷⁶⁰ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 92. k. 1846. évi jkv. 2001. sz.

⁷⁶¹ Pesti Hírlap 6. (1846. december 18.) 798. sz.

⁷⁶² Uo.

⁷⁶³ Uo.

később, a június 14-én kezdődött tanácskozásban olvasták fel, talán azért, mert Bónisék arra vártak, a formálódó ellenzék országosan milyen közös álláspontot alakít majd ki. A rescriptum aláhúzta, hogy már az előző, 1844. szeptember 17-i megkeresést is Őfelsége legszigorúbb parancsaként, nem pusztán kancelláriai instrukcióként kellett volna értelmezniük. Bónisnak szemére hányták, hogy a dohányügy a mosoni és turóci esetek emlegetésével nem csak a gyanúsítgatások mezejére tévedt, de a „közönséges illemmel” meg nem férhető visszaéléseket is megengedett magának. Végül a leirat kijelentette, hogy a megye tartsa magát a kancelláriai utasításokhoz, végzéseikkel és felírásaikkal pedig úgy járjon el, hogy az udvar ne kényszerüljön a királyi erőszak alkalmazását is lehetővé tevő 1526. évi I. tv. 1. paragrafusához nyúlni.⁷⁶⁴

Alig hangzott el a levél, az ellenzék keménymagját jelentő Bónis Sámuel, Kállay Ödön főszolgabíró és gróf Vay Dániel hangosan a „maradjon”-t kezdték skandálni, arra utalva, hogy a megyei végzést továbbra is fenn kívánják tartani. A jelenlévők ezúttal már feltehetően erősebb megosztottságáról keveset tudunk, mert a Pesti Hírlapot informáló Vidliczkay Józsefnek körülményei a szüntelen jelenlétet nem tették lehetővé, a Budapesti Híradó pedig július 4-i számában az említett triáson kívül nem közölt beazonosítható neveket. Egy királyi ügyész arról beszélt, hogy tizenkilenc éve látogat közgyűléseket, de olyan még sohasem fordult elő, hogy uralkodói parancsról szavazzanak. A fennálló rendszer sokak által csak remélt végóráiban azonban ez is megtörtént. Bónis Samuék felírásukban azt írták, az uralkodó méltóztasson az adminisztrátorok törvényszéki elnökösködését „*a nem sokára bekövetkezendő országgyűlés eleibe terjeszteni*”, addig pedig „*Őfelsége trónja előtt bizalommal nyilvánítani kívánják, hogy törvényes okaikon alapuló meggyőződésüket megváltoztatni*” nem tudják.⁷⁶⁵

A maguk igazát hajtó felek vitájának utolsó felvonásaként 1847. július 15-én még egy kancelláriai levelet címeztek Nagykállóba, melyben a főispáni helytartók törvényszéki elnöklését tiltó megyei statútumot újból megsemmisítették. Úgy fogalmaztak, a törvényhatóságnak „*még egyszer és utoljára komolyan meghagyatik, s parancsoltatik, hogy jobbagyi hódolatát, mellyel szerinte az előidézett legfelsőbb leiratot fogadta*”, ténylegesen tartsa be, „*különben okvetlenül bekövetkezendő szigorúbb feleletre*” számíthat.⁷⁶⁶ Az újabb utasításról augusztus 30-án egy rendkívüli közgyűlés keretei között határoztak a szabolcsi rendek. A hírlapi tudósítások szerint a felolvasást előbb néma csönd követte, majd a júniusi

⁷⁶⁴ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 93. k. 1847. évi jkv. 670. sz.

⁷⁶⁵ Uo. 671. sz. A Budapesti Híradó tudósítását idézi: Pók J.: Az adminisztrátori rendszer i. m. 83.

⁷⁶⁶ Uo. IV. A. 1. a. 94. k. 1847. évi jkv. 1307. sz.

történések egyenes folytatásaként ismét a „maradjon” szó zengett mindenfelől. A konzervatív oldal Drevenyák Ferenc vezetésével kísérletet tett a további ellenállás beszüntetésére. A szónok hivatkozott a közelgő országgyűlésre, másrészt úgy érezte, nem lenne szerencsés a megyét veszélynek kitenni azok után, hogy a tárgyban a felírási jogukat már alaposan kimerítették. Végül megjegyezte, értesülései szerint az adminisztrátorok törvényszéki elnöki jogát Zalában már maga Deák is elismerte. Drevenyák pártjára állt Bay Ferenc főjegyző is, példaként pedig felhozta 1836-ot, amikor Teleki főispán a botrányos restauratio után vizsgálódó törvényszékben maga elnökölt. A kompromisszumkereső kiutat Bay abban látta, ha a tárgyat sérelemként viszik az országgyűlés elé. Bónis Sámuel ezek után lendült vitába. Kifejtette, hogy a Nemzeti Újságot olvasni nem szokta, de arról soha nem halott, hogy Deák Ferenc az adminisztrátorok elnöki jogát elismerte volna.⁷⁶⁷ Felszólította Drevenyákot, hogy a zalai politikusra való hivatkozások helyett inkább törvényt idézzon, ahol a főispáni helytartók törvényszéki jogairól előírások lennének. Éppen Zoltán Mihály beszélt Bónis értelmében, amikor a tanácskozási teremben egyszer csak Beöthy Ödön jelent meg, akit zajos éljenzés fogadott. Sombory Imre adminisztrátor végül egy gyakorlatias kérdéssel fordult Bónisék felé. Arról érdeklődött, ha megpróbálná elfoglalni az elnöki széket, számíthatna-e ellenállásra. A reformtábor erre úgy nyilatkozott, fizikai atrocitásra semmiképpen sem, de ha akkor éppen ők lennének ítélkezésre berendelt táblabírák, a termet azonnal elhagynák. A határozathozatal során Bónisék 35:16 arányú többséget szereztek, így az írnok ismét felírás szerkesztéséhez foghatott hozzá.⁷⁶⁸ Ebbe sok újdonság már nem került, ismét kérték, hogy a vita a „*már igen közel lévő*” országgyűlésben rendeződjön, tiltó végzésüktől elállni pedig semmi esetre sem kívántak.⁷⁶⁹

Történetírásunk az adminisztrátori sérelem kérdéskörét elsősorban a Kossuth által befolyásolt Pest vármegyéhez, valamint Zalához köti, ahol Deák bírt szóvivői szereppel. Emellett kitüntetetten szokás még kezelni Eötvös József álláspontját, aki más aspektusból, mint a municipalisták, de szintén élénken kelt ki az 1844-ben életbe léptett új főispáni rendszer ellen.⁷⁷⁰ Fel kell ugyanakkor hívnunk a figyelmet, hogy Apponyi György kancellár talán sehonnan sem kapott hevesebb támadásokat a főispáni helytartók ügyében, mint a Bónis Sámuel által irányított szabolcsi ellenzéktől. Ung megye egyértelműen a szabolcsi utat járva tiltotta el táblabíróit az olyan bíráskodástól, melyre az adminisztrátor elnöklete alatt került sor.

⁷⁶⁷ Megjegyzésében a Pesti Hírlap szerkesztője is azt a kommentárt fűzte Drevenyák szavaihoz, nem tudni, állítását honnan merítette.

⁷⁶⁸ Pesti Hírlap 7. (1847. szeptember 21.) 953. sz.

⁷⁶⁹ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 94. k. 1847. évi jkv. 1307. sz.

⁷⁷⁰ Lásd Pest vármegye közgyűlésén 1845. március 10-én elmondott beszédét. – *Völgyesi O.*: Kossuth Lajos és Pest vármegye i. m. 102.

Békés, Vas, Komárom, Heves olyan irányú elhatározásai, hogy az ügyet sérelemként kell a diéta elé vinni, szintén az 1845. április 15-i nagykállói körlevél után születtek meg. A konzervatív többségű megyékben, vagy ahol a támadást a megbecsült főispán személyével szembeni méltatlan fellépésnek gondolták, Bónisék levelét vagy pusztán félretették, vagy akár ellentétes véleményt is megfogalmaztak.⁷⁷¹ Megjegyzendő, Szabolcsban az opposzió soha nem Sombory Imrét, kizárólag hivatalát célozta meg. A konfrontációkat hozó közgyűlésekben higgadtságát mindig meg tudta őrizni, a feszültséget egyetlen alkalommal sem fokozta. Nagyvonalúságát jól jelzi, hogy mikor a 1848-ban még az adminisztrátorokat felmentő belügyminiszteri rendelet előtt önként lemondott, az alábbi szavakkal köszönt el Szabolcstól: *„Fogadják a tekintetes karok és rendek hálás köszönetemet azon soha el nem feledhető bizalmukért, mellyel irántam viselni méltóztattak, fogadják különösen azért, hogy a hivatalt, mely előttük nem törvényes, nem népszerű volt, a személytől, mely azt viselte, méltányosak valának megkülönböztetni”*.⁷⁷² Ami Bónis Sámuel jogi hivatkozási alapjait illeti, az említett 1723. évi 56. tv. mellett szakadatlanul az 1613. évi 24. törvénycikket emlegette, ami a bíraskodást választott ülnökök kezébe adta, és amely a főispánokról egyetlen szóval sem tett említést. Amikor pedig Bay Ferenc az 1836-os esetet hozta fel, ahol Teleki elnökölt, úgy válaszolt, akkor pusztán delegatum judicium (rendkívüli törvényszék) gyűlt össze, nem pedig rendes bíróság. Nem lehet viszont egyértelműen kimutatni, kifogásai mennyire terjedtek ki arra, hogy a főispáni helytartók, mint kormányalkalmazottak, törvényszéki jelenlétével a független igazságszolgáltatás eszménye is sérült. Márpedig a modern polgári törekvések szempontjából alighanem ezt lehetett volna legalapvetőbb problémaként megragadni.

7. Az ellenzék egységesülése és a szabolcsi követválasztás az utolsó rendi országgyűlés előtt

A vármegyék ellenállásának dacára Bécs szemszögéből az adminisztrátori rendszer bevezetése összességében nem tűnt sikertelen húzásnak. Kossuth 1848 februárjában megállapította, hogy a megelőző években összesen harminckét főispáni helytartót neveztek ki.⁷⁷³ A hatalmi erők következő lépése a Konzervatív Párt 1846-os életre hívása volt, ami túl

⁷⁷¹ Például Tolna, Arad, Nyitra és Bács vármegyék félretették a szabolcsi körlevelet, Fejér pedig azt is kinyilvánította, az adminisztrátorok törvényszéki elnökösködését nem tartja törvénybe ütközőnek. Erre vonatkozóan lásd: *Ballagi G.*: A nemzeti államalkotás kora i. m. 637–638.

⁷⁷² MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 95. k. 1848. évi jkv. 707. sz.

⁷⁷³ A hivatkozást közli: *Csizmadia Andor*: Az adminisztrátori rendszer Magyarországon és a Fejér megyei adminisztrátorság. In: *Fejér Megyei Történeti Évkönyv 8.* Szerk. Farkas Gábor. Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár, 1974. 247. (Tanulmányok és források Fejér megye történetéhez 10.)

azon, hogy szintén a közlő országgyűlés kormánytöbbségét próbálta elősegíteni, a polarizálódott ellenzék zavarba ejtésére is szolgált. A kormány eltökélte magát amellet, hogy a kezéből nem engedi ki a gyepelőt, és programkezdeményezéseivel próbál irányító szerepben maradni. Tervei sokáig valóra válni látszottak, mert a reformerek egymásra találása a válaszkényszer ellenére is vontatottan haladt. Nem tudjuk, a többnyire vidéken tartózkodó Bónis Samunak az Ellenzéki Nyilatkozat születése körül milyen szerep jutott. 1845-ben, amikor Deák elkísérte Vörösmartyt erdélyi útjára, május 2-án Bónis téti házát is útba ejtették, míg másnap Apagyon Zoltán Jánosnál vendégeskedtek.⁷⁷⁴ Alkalmi találkozásokra vezető ellenzékiekkel tehát még otthonából is találni precedenst.

1847 márciusában a szabolcsi reformereket is invitálták az országos találkozóra. Kemény Zsigmond egyik, Wesselényihez írott leveléből annyit tudunk, hogy azokhoz tartoztak, akik határozott iránypontokkal akartak hazatérni. A Vadászkiáltásban szálltak meg, és a borsodi, zempléni, valamint a Vas megyei delegáltakat is leginkább ők tüzeltek fel azzal kapcsolatban, hogy a reformtábor programja megszülessen.⁷⁷⁵ Arra vonatkozóan, hogy Bónis Sámuel is köztük volt, egyetlen nyom utal. Óváry-Avary Károly megnevez egy vezető bizottságot, melyet Batthyány elnöksége alatt azt követően küldtek ki, hogy az alapelveket elfogadták. Értesülései szerint ebben Teleki László, Kossuth Lajos, Andrássy Gyula, Szentkirályi Móric és Lónyay Gábor mellett helyet kapott Bónis is. Miután viszont forrást nem jelölt meg, állítása nem ellenőrizhető.⁷⁷⁶ Alighanem a szabolcsiak is csalódtak amiatt, hogy a pártszerveződéstől némileg vonakodó Deák nem ment el a pesti összejövetelre, így az általa szerkesztett Ellenzéki Nyilatkozatot végül csak több hónapnyi csúszással, június 7-én fogadta el az újabb pesti nagygyűlés. Szabolcs megyében pontosan hét nappal később határoztak úgy, hogy a közlő diétára készülve kijelölik utasításkészítő választmányukat. A Kállay Menyhért első alispán elnökletével összeülő, ezúttal nem túl népes delegációba Bónis Sámuelen kívül meghívták Lengyel Miklós nagykállói római katolikus plébánost, gróf Vay Dániel, Somossy Ignác, Fekésházy Mihály, Finta Márton táblabírókat, Bay Ferenc főjegyzőt, Nagy István tiszti főügyészt, valamint a négy főszolgabíró.⁷⁷⁷

A munkálkodásra jócskán akadt idő, mert V. Ferdinánd királyi meghívólevele csak szeptember 17-én íródott meg. Ennek megérkezése után a követválasztást, melynek egyúttal a bizottság utasítástervezetéről is döntenie kellett, október 18-ára rendelték el. Darvas Erzsébet

⁷⁷⁴ Gaal György: Vörösmarty 1845-ös erdélyi körútja. Deák kíséretében, Wesselényi vonzásában. Honismeret 28. (2000) 6. sz. 24.

⁷⁷⁵ Kemény Zsigmond 1847. április 12-én Pesten kelt levelét közli: Deák Ferencz beszédei i. m. II. 161.

⁷⁷⁶ Óváry-Avary Károlynak az MTA Kézirattárában őrzött, Teleki László életét feldolgozó munkájára hivatkozik: *Horváth Zoltán: Teleki László 1810–1861.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. I. 157.

⁷⁷⁷ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 93. k. 1847. évi jkv. 680. sz.

visszaemlékezései szerint Bónis a szeptember beköszöntével súlyos betegségbe esett, későbbi nászura, Korányi Sebald és másik három megyebeli orvos egymást váltva töltötték „*napjaikat s éjjeleiket*” a tétí kúriában.⁷⁷⁸ Ebből az is következik, hogyha a bizottság munkájával a nyár végéig nem készült el, a későbbiekben ő már nem lehetett ott üléseiken. Mihelyst egészségi állapota lehetővé tette, Kállay Miklóshoz utazott Napkorra. A nagykállói követválasztás alatt ott kívánt időzni, hogy a korteskedés látszatát elkerülhesse. A korabeli sajtótudósítások ennek nem is őrzik nyomát, továbbá a tiszta körülményeket erősíti az is, hogy Jármy József már délelőtt tizenegy órakor megérkezett Napkorra Bónis megválasztásának hírével.⁷⁷⁹ Mind az ellenzéki vezért, mind Kállay Menyhért első alispánt közfelkiáltással választották meg, megbízólevelük pedig a szokott rend szerint rögtön ezután kiállításra került.⁷⁸⁰ Bátran mondhatjuk, Bónis sima győzelme a két diéta között végzett munkája gyümölcsként érett be. Péchy László tanulta az 1843-as esetből, amikor az Eördögh-párt színeiben elvállalt jelöltsége politikai elszigetelődését hozta magával, ezúttal letett arról, hogy „*ellenpártjának egyik leghatalmasabb*” alakjával szembeszálljon.⁷⁸¹ Valószínűleg a közelgő tisztújítás is szerepet játszhatott ebben, és arra gondolhatott, viceispáni hivatalát könnyebb lesz megőriznie, ha nem konfrontálódik Bónis híveivel.

A Szabolcsban rég nem látott, villámgyors követválasztás után az utasításadásra kirendelt választmány harmincnégy pontba foglalt javaslatát olvasták fel, amely egyetlen kivétellel elfogadásra került. Bátran mondhatjuk, hogy Szabolcs vármegye a közös ellenzéki irányelveket magába építő, a polgári átalakulás komplex programját lehetővé tévő instrukciókkal kívánt Pozsonyba utazni. A négy reformországgyűlés összevont mérlegét tekintve a legterjedelmesebb, legalaposabb munka került asztalra. Pest mint vezérvármegye már 1845. augusztus 3-i congregatiojában kiküldte utasításkészítő választmányát, és a Kossuth befolyásával készült program 1847. szeptember elején a liberális sajtón keresztül publikussá vált. Az iránymutatást nem csak emiatt, de már a korábbi ellenzéki találkozók fényében is biztosra vehetjük. A követutasítások egybevetésével azonban az is igazolható, hogy Szabolcsban nemcsak ismételtetni kívánták a vezető ellenzékiek mondatait, hanem az autonóm munkára is törekedtek a társtörvényhatóságok megkereséseinek alapos

⁷⁷⁸ *Bónisné D. E.*: Elmúlt idők i. m. 10.

⁷⁷⁹ Uo. 10. Vidliczkay József elfoglaltságai miatt a szabolcsi követválasztásról kivételesen Ábrányi Emil számolt be Csengerynek. Erről: Pesti Hírlap 7. (1847. október 29.) 975. sz.

⁷⁸⁰ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 94. k. 1847. évi jkv. 1735. sz. – Ellentmondásra utal, hogy a Protocollum azt rögzíti, hogy „a szokott esküforma szerint a hitet is letették”. Mivel Darvas Erzsébet szerint férje 1847. október 18-án, Napkoron várta a követválasztás kimenetelét, az említett napon Bónis részéről erre aligha kerülhetett sor.

⁷⁸¹ Pesti Hírlap 8. (1848. január 4.) 1012. sz. – A kifejezést a Pesti Hírlap tudósítója használta, amikor az 1847. decemberi félbeszakadt restauratorról tudósítva rövid összefoglalását adta a megelőző évek szabolcsi pártküzdelmének.

figyelembevételével. A nyelvi megfogalmazás világosságában, a stílus kifinomultságában nem kelhettek versenyre a zsurnalisztika világában edződött Kossuthtal, de a korábbi szabolcsi anyautasításokhoz viszonyítva ezen a téren is jelentős előrelépés történt.

Az alkotmányos, felelős kormány felállítására, a közteherviselés elvének bevezetésére, az ősiség eltörlésére, a hitelintézet létesítésére, Erdély uniójának megvalósítására, valamint a népképviselőnek a megyei rendszer fenntartása mellett történő bevezetésére irányuló követelések mellett rendkívül figyelemre méltó az utasítás hetedik passzusa. Az örökváltság módját tekintve Bónisék országosan is egyedülállóan radikális tervekkel léptek elő, amikor azt az úrbéréseken kívül minden lakossal megtelepített belső telkekre is kimondani kívánták.⁷⁸²

Az adminisztrátori sérelem (utasítás második pontja) a kancelláriával szemben folytatott ütésváltások után, nem meglepő módon, különös figyelmet kapott, de orvoslását nem kívánták a törvénykezés megkezdésének előfeltételévé tenni, olyasfajta totális obstrukciót, mint ami 1839-ben Ráday eltiltása miatt bontakozott ki, nem kezdeményeztek. Kossuthék utasítási pontjai közül figyelmüket elkerülte az évenkénti pesti országgyűlés, a tized eltörlése, a céhek egyeduralmának felszámolása, az országgyűlési költségek rendezése, a becsületsértési ügyekre vonatkozó törvényalkotás vagy a testvérek közötti világos örökösödés esetében végrehajtandó osztálynál a rövid úton zajló bíraskodás bevezetésének lehetősége.⁷⁸³ Ezek többségét viszont korábban már támogatták, kimaradásuk így inkább figyelmetlenségből eredhet, a korábbi diétai tárgyak szisztematikus átnézése valószínűleg továbbra sem kapott kellő hangsúlyt.

A gazdasági szakértelem hiányára vall, hogy a kereskedelmi és vámkérdéseket jóval kurtábban intézték el, mint Pest. Az összeszedettség hiányzik a közlekedéssel kapcsolatos programból is. A megyét közelebről érintő Tisza szabályozása, a Vukovár–Fiume vasútvonal terve előjöttek ugyan, de az infrastrukturális kérdéskör csokorba gyűjtése hiányzik.

A városi ügyel és a népképviselő kérdésével az egész ellenzékhez hasonlóan Bónisék sem tudtak mit kezdeni. Az Ellenzéki Nyilatkozat Deák mesteri szófonásának

⁷⁸² Vagyis az allodiális földeken élőkre, a szegődményesekre, a telken kívüli állományon élőkre, zsellérekre, irtványföldek művelőire, szőlő- és dohányművelők csoportjaira is terjedjen ki a megváltás. Az 1847. október 18-án elfogadott anyautasítás első hét, legfontosabbnak ítélt pontja nyomtatásban is megjelent. – Helytörténeti olvasókönyv I. Bereg, Szabolcs és Szatmár megye történetéhez a honfoglalástól 1849-ig. Szerk. Hársfálvi Péter – Takács Péter. Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács Művelődési Osztálya és Szabolcs-Szatmár Megyei Pedagógiai Intézet, Nyíregyháza, 1985. 79. sz. 181–184. A teljes anyautasítás szövegét eredeti jegyzőkönyvi tisztázatlan lásd: MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 94. k. 1847. évi jkv. 1737. sz.

⁷⁸³ A pesti anyautasítást készítő küldöttségi határozatot a közgyűlés 1847. szeptember 2–4. között tett módosításaival együtt közli: KLÖM 11. 168–196.

köszönhetően „*a honpolgárok nem nemes osztályainak*” képviselőjével ködösített, de Pest is kacifántos szavakat használt, amikor azt írták, a szabad községeknek „*a megyei közgyűléseken küldötteik által gyakorlandó szavazat adassék*”.⁷⁸⁴ Kemény Zsigmond gúnyosan fel is tette a kérdést: Ezek szerint szét kell tépni „*eddigi határozatainknak a népképviselőtről szóló vezéreszméit?*”⁷⁸⁵ A szabolcsi utasítás huszonkettedik pontja ugyan kertelés nélkül mondta ki, hogy „*a népképviselőt a megyei rendszernek fenntartása mellett, a városi rendezés iránt adott utasítás nyomán az alkotmányba beszűrni igyekezzenek*”. Mivel viszont a „*városi összes közönség akaratának*” figyelembevételével továbbra is csak tizenhat országgyűlési voksot akartak a civitasoknak juttatni, valódi áttörést ez sem jelentett.⁷⁸⁶

Nem érezzük lényegtelennek a tűzkármentesítő intézetek országosítására, valamint a mértékek szabványosítására irányuló instrukciókat. A szociális érzékenység leginkább egy örült- és lelencház felállítási szándékában nyilvánult meg, illetve a „*dolgozó házak*” kezdeményezésében, ahol a „*népesebb városokban csavargó dologkerülők*” munkára fogását akarták biztosítani.⁷⁸⁷ Az utasításban figyelem terelődött a népnevelés helyzetére, a szabad sajtóra és a kulturális értékek gyarapítására is.⁷⁸⁸ Az erősödő nacionalista érzelmet tükrözik a csángó magyarok iránti aggodalmak, a honosítás szigorítására, valamint a külföldön tartózkodás limitálására irányuló ötletek. „*A zsidók, kikkel már így is eléggé el lévén árasztva az országot*”, bejövételét „*semmi qualificatio mellett*” nem támogatták.⁷⁸⁹ Ismerve viszont Bónis Sámuel későbbi megnyilvánulásait az emancipáció kérdésében, ezt az alpontot aligha az ő nyomására csempészték be az instrukciós tervezetbe. Olyan preventív intenciókkal, mint Pest kérése, miszerint követeik ne tegyenek „*semmit, mi a külön nyelvű népiségek kedélyeit felizgatná*”, Szabolcs alaputasításában nem találkozunk.⁷⁹⁰

Végezetül meg kell említeni, hogy a szekularizáció kérdésében rendkívül előremutató, korszerű nézeteket vallottak. Semmiképpen sem támogatták, hogy a káptalanok követeinek, sőt a klérus egészének diétai befolyása növekedjen. Tervbe vették továbbá a papi javak teljes állami felügyeletét, egyfelől az egyházi hierarchián belüli súlyos anyagi különbségek

⁷⁸⁴ Deák Ferencz beszédei i. m. II. 167.; KLÖM 11. 179.

⁷⁸⁵ Márki Sándor – Beksics Gusztáv: A modern Magyarország (1848–1896). Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1898. 10–11. (A magyar nemzet története X. Szerk. Szilágyi Sándor)

⁷⁸⁶ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 94. k. 1847. évi jkv. 1737. sz.

⁷⁸⁷ Uo.

⁷⁸⁸ Utóbbi alatt értették Horvát István gyűjteményének megszerzését a Nemzeti Múzeum számára. A témáról: Berlász Jenő: Horvát István könyvtárának megszerzése a Nemzeti Könyvtár számára. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 7–8. 1963–64. 251–264. Továbbá a Mátyás király könyvtárából a Bécsben lévő darabok visszaszerzését. Ehhez: Csapodi Csaba – Csapodiné Gárdonyi Klára: Bibliotheca Corviniana. Helikon, Negyedik, átd. bőv. kiad., Budapest, 1990.

⁷⁸⁹ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 94. k. 1847. évi jkv. 1737. sz.

⁷⁹⁰ KLÖM 11. 188.

csökkentésének szándékával, másrészt, hogy a fundus studiorumból (tanulmányi alap) a különböző iskolák „*felekezetre való különbség nélkül*” kaphassanak támogatást. Ezt az egy választmányi javaslatot, „*a kérdést még idő előttinek látván*”, a közgyűlésben végül leszavazták, azonban, mint jeleztük, a fennmaradó harminchárom passzushoz az elfogadáson kívül semmit nem toldottak hozzá.⁷⁹¹

Igen találóak Vörös Károly szavai, amikor a pesti anyautasítást úgy értékelte, mint olyan maximumot, „*ameddig a nemesség a feudalizmus felszámolásában a polgári viszonyok bevezetésében közvetlen kényszerítés nélkül még hajlandó*” volt elmenni.⁷⁹² Hozzá kell tennünk, Bónis Sámuel vármegyeje is ugyanezen az úton járt. Tekintve Szabolcs társadalmi viszonyait, privilégiumain kívül másba kapaszkodni már nem tudó nagyszámú nemességét, óriási szó, hogy az 1843-as Eördögh-féle offenzíva után zászlóra lehetett tűzni az adómentesség megszüntetését, továbbá minden olyan korkérdést, melyre egy új, polgári állam alapjait lehetett helyezni.⁷⁹³

A megyét 1844 végétől egy a helyi hatalomért és a vele járó előnyökért komoly áldozatokat vállaló, de a tanácssterem alaphangulatát befolyásolni képtelen alispáni páros irányította. Az ellenzéki program zászlóra tűzése azonban nem csak ezért sikerülhetett. Kellettek hozzá a reformerek is, akik a közéletben részt venni kívánó táblabírói kar többségét közgyűlésről közgyűlésre maguk mellé tudták szólítani. Kállay Menyhért neve mellé hiába rögzítették a titkosszolgálati jelentések kormánypartiságát, szerény képességei miatt személyétől az udvar nem várhatott túl sokat.⁷⁹⁴ Ennél sokkal fontosabbnak bizonyult egy másik feljegyzés, melyet Kossuth Lajos készített, és amiben Szabolcsot szilárd ellenzéki vármegyeként határozta meg.⁷⁹⁵ Ahhoz pedig, hogy a törvényhatóságot a „jó” oszlopba véshesse fel, szükség volt Bónis Samura is. Az utolsó rendi diéta előtt egyértelműen ő lett a

⁷⁹¹ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 94. k. 1847. évi jkv. 1737. sz.

⁷⁹² *Vörös Károly: Forradalom előtt (1847–1848)*. In: Magyarország története 1790–1848. Szerk. Mérei Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. II. 1206–1207. (Magyarország története tíz kötetben 5/1.)

⁷⁹³ Szabolcs megye követutasítását a legradikálisabbak egyikének tekintette Kosáry Domokos is, aki Bónisék instrukcióin kívül főként a békési iránymutatást, valamint a Szemere Bertalan közreműködésével készült borsodit tartotta a pesti követutasításhoz leginkább közelállónak. Felhívja továbbá a figyelmet, hogy a legtöbb megye nemcsak a kormány erőfeszítései miatt képviselt maradibb álláspontot, hanem abból kifolyólag is, mert a nemesi liberális reformmozgalom még mindig nem jutott arra a szintre, hogy azonnali és teljes polgári átalakulást tűzzön napirendjére. – *Kosáry D.: Kossuth Lajos a reformkorban* i. m. 395.

⁷⁹⁴ KLÖM 11. 233. – „Conservativ, durch die Instruktion und den Geist des Commitates gebunden.” Konzervatív, de köti követutasítása és a vármegye szelleme.

⁷⁹⁵ Uo. 203.

megye fő hangadója, az adminisztrátorok törvényszéki elnöklésének kifogásolásával pedig olyan támadássorozatot vitt végig, melynek híre az egész országot bejárta.⁷⁹⁶

A követválasztások a reformtábor szempontjából vegyes eredményeket hoztak. Pest megyében, ha nem is ellenállás nélkül, de sikerült Kossuth követséghez juttatása. A Pozsonyba felküldendők közül azonban olyan nevek maradtak ki, mint Csongrádban Klauzál, Tolnában Bezerédj, Biharban Beöthy, valamint Temesben Vukovics Sebő. Deák Ferenc bár mandátumot szerzett, a megbízatást egészségügyi állapotára hivatkozva nem vállalta el. Bónis Sámuel így élete addigi legnagyobb lehetősége előtt állt, hogy harmadik követsége során főszerephez jusson a régi rend elleni támadásban, amiről 1847 novemberében még maga sem sejtette, hogy az utolsó lesz.

⁷⁹⁶ Zala vármegye is Szabolcs küzdelme nyomán foglalta alaputasítása hatodik pontjába, hogy követei „a nemzetnek a bíróságok szabad választása iránti” jogát eszközölni fogják. – „Tekintetes karok és rendek!” i. m. 228–229.

IX. KOSSUTH OLDALÁN, AZ 1847–1848-AS ORSZÁGGYŰLÉSEN

1. Utazás Pozsonyba, az országgyűlés előkészületei

A lassan fejlődő közlekedési viszonyok 1847-re a Pozsonyba utazás szokásait is kezdték megváltoztatni. A hét rendbeli előfogatok kiállítását a vasút és a gőzhajózás megjelenése miatt több vármegye is eltörölte. A kezdeményezéshez társult Szabolcs is, de méltányossági okokból úgy határozott, követeinek útiköltségeit téríteni fogja. Szállásbérre küldöttekként évi ötszáz pengőforintot irányoztak elő, melybe az írkokok elhelyezésének is bele kellett férnie.⁷⁹⁷ Utóbbiak fizetését napi egy pengőforintra emelték, ami az addigi harminc krajcárhoz képest jelentős előrelépés volt, bár hozzá kell tennünk, hogy ezzel együtt eltartásuk terhé is levették a követek válláról.⁷⁹⁸

Bónis Samu még mindig betegen kelt útra, és ez mindenképpen szerepet játszhatott abban, hogy ezúttal neje is vele tartott. Előbb Tokajba tértek be, ahol anyja és öccse, Barnabás épp a szüretet élvezték. Innen Ongára indultak sógorához, Darvas Antalhoz, hogy magukhoz vehessék tizennégy éves fiukat is, akit el akartak vinni a diétavárosba. Máriát, Bónis alig két hónapos legkisebb lányát, Miskolcon hagyták hátra, vele 1856-os szabadulásáig az édesapa néhány villámlátogatáson kívül már nem is találkozott. Pesten négy napot töltöttek. A szűkös anyagi körülmények miatt minden rokoni segítséget elfogadtak. Tudjuk, hogy Bónisné testvére, Darvas Zsuzsanna is sokkal járult hozzá, hogy a „*nagyvilági élet*” során minél kevésbé kelljen szegyenkezniük.⁷⁹⁹ A Pozsonyba tartó gőzhajón külön kabinjuk nem volt, de a gyengélkedő Bónis számára kaptak felajánlást.⁸⁰⁰ Az országgyűlés helyszínén sem szenvedtek hiányt önzetlenségben. Bohus János, Arad vármegye követe átengedte lakását, amíg Darvas Erzsébet saját szállásuk berendezéséről gondoskodhatott. A számukra kijelölt ház a két Mihály-kapu között, a ma apotékaként működő Vörös Rák Gyógyszertárral éppen szemben állt.⁸⁰¹ A hat szobából négyet foglalhattak el, kettőt pedig a náluk lakó jurátusok számára kellett átengedniük.

Az érdemi munka már a királyi megnyitó előtt két nappal, november 10-én elkezdődött. A nádorválasztás mindig nagy horderejű ügynek számított, de most, a diétával

⁷⁹⁷ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 94. k. 1847. évi jkv. 1738. sz.

⁷⁹⁸ Uo. 1740. sz.

⁷⁹⁹ *Bónisné D. E.*: Elmúlt idők i. m. 11. – A kifejezést Bónisné használta a diéta alatt zajló pozsonyi társaséletre. Pontos összegeket nem említ, hogy férjezetlen nővére mennyivel támogatta őket, csak azt jegyezte fel, hogy „ez a jó teremtés minden jövedelmét” rájuk költötte.

⁸⁰⁰ Uo. 11. – A jó szándékú segítő valamelyik Zichy gróf (talán Ödön) lehetett, de a visszaemlékezéseit harmincnégy év távlatából író Darvas Erzsébet erre már nem emlékezett pontosan.

⁸⁰¹ A ma is álló Vörös Rák a Michalská ulica 26. sz. (Michaelergasse) alatt található.

kapcsolatos felfokozott várakozások miatt, még nagyobb súlyt kapott. Talán nem túlzás Szemere Bertalan állítása, miszerint István főherceghez az országot annyi remény kötötte, mint háromszáz éve egyetlen élethez sem. A választás módját illetően az alsótábla mégsem tudott azonnal közös nevezőre jutni. Bónis az 1796. évi I. törvényben foglaltak szerint óhajtotta József főherceg fiának megválasztását, de akadtak, akik az 1790-es módhoz, megint mások pedig egészen az 1608. évi szabályozásig akartak visszakanyarodni. A két 18. század végi eset között lényeges különbség nincs, pusztán annyi, hogy Sándor Lipótot a kijelölő levél átvétele után, annak felbontása nélkül választották meg, míg utódja, József esetében már azelőtt elhangzott a közfelkiáltás, hogy a levél a rendekhez került volna. Bónis az 1796-os mód pártolásával ugyan alulmaradt, de az elhanyagolható eltérés miatt követjelentésében ennek maga sem tulajdonított nagyobb jelentőséget.⁸⁰²

November 12-én V. Ferdinánd megnyitóbeszédét óriási várakozás előzte meg, mert a Habsburgok uralkodásának történetében a királyi előadások magyar nyelven történő átnyújtására korábban még soha nem került sor. Darvas Erzsébet ezzel kapcsolatban két momentumot tartott fontosnak. Egyfelől azt jegyezte fel, hogy az érdeklődők a prímási palota dísztermének karzatát már reggel hat órától elkezdték birtokba venni. Másrészt tudni vélte, hogy a trónbeszéd az ő szállásukon készült. Az ugyan elképzelhető, hogy Jászay Pál, mint kancelláriai alkalmazott, valóban megfordult fiatalkori barátjánál, és az sem zárható ki, hogy Szabolcs követe a „*házához való ragaszkodás*” szavaival egészítette ki a tervezetet.⁸⁰³ Azonban ettől függetlenül biztosan tudjuk, hogy azt a beszédet, amely végül elhangzott, Apponyi György kancellár készítette elő.⁸⁰⁴ István nádor november 18-i bálja szintén arról árulkodik, hogy Bónis számottevő politikai befolyással bírt. Darvas Erzsébet szerényen, a társalgás protokolljelleget csöppet sem túlértékelve jegyezte fel, hogy miután Apponyi bemutatta, magával a házigazdával is módjában állt néhány mondatot váltani. Úgy fogalmazott: „*tudtam, éreztem, miszerint mindez Sámuelemért történt.*”⁸⁰⁵

⁸⁰² A nádorválasztással kapcsolatban tartott november 11-i I. országos ülésre vonatkozóan lásd: Felső Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e néven ötödik apostoli királya által szabad királyi Pozsony városába 1847. esztendei Szent András hava 7-dik napjára összehívott magyarországi közgyűlésnek naplója, a tekintetes karoknál és rendeknél. (a továbbiakban: RN, 1847–48) Országgyűlési Irományok Kiadó Hivatala, Pozsony, 1848. 1–5. Az említett, 1847. november 13-án kelt követjelentés megtalálható: MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 47. cs. Nr. 1356. /1218. d./

⁸⁰³ *Bónisné D. E.*: Elmúlt idők i. m. 15–17.

⁸⁰⁴ „Magyarország rendeit itt látni örvendek. Atyai szándékomat a királyi előadások mutatják. Fogadják bizalommal.” – *Márki S.* – *Bekics G.*: A modern Magyarország i. m. 16. A trónbeszéd szerzőjére vonatkozóan lásd: *Takáts S.*: Emlékezzünk eleinkről i. m. 574.

⁸⁰⁵ *Bónisné D. E.*: Elmúlt idők i. m. 19.

2. A diéta első szakasza. A királyi előadások és a rendek válasza

A bécsi kormányzat az 1847-es országgyűlésre ugyanazzal a taktikával készült, mint három évvel korábban. Ismét csábító, ígéretes proposíciókkal állt elő, amitől a kezdeményezés magához ragadását remélte. A reformellenzék vitorlájából úgy próbálta kifogni a szelet, hogy az előző országgyűlésen megoldatlanul maradt ügyek folytatására ajánlkozott, abban reménykedve, hogy hozzáállásuk rokonszenvre talál. A száz ívre terjedő előadásokat még a sokszor szörszálhasogató Bónis Sámuel sem tudta negatív szavakkal illetni. November 13-án úgy fogalmazott küldőinek, hogy az előterjesztések „igen népszerűek, s ha törvénnyé testesülhetnének, valóban a nemzet boldogságát, felvirágzását, s nagyságát teremtenék elő.”⁸⁰⁶ Korábbi tapasztalatainak hangot adva ugyanakkor azt is sietett hozzáfűzni, a „királyi előadások igék”, melyek ritkán válnak törvényekké, és számtalan akadály vár leküzdésre ahhoz, hogy az optimizmus később is fenntartható legyen.⁸⁰⁷

Hozzá kell tennünk, a nehézségeket részben éppen az alsótábla görgette a gyors törvényalkotás útjába. November 22-étől a rendek hat ülésnapon keresztül tárgyalták a proposíciókat. Somssich Pál Baranya megye részéről köszönetet kívánt mondani az előadásokért, továbbá az uralkodó magyar szavaiért, a nagyvonalúságért cserébe pedig erős lojalitással hallgatni kívánt az újabban keletkezett sérelmekről. Ezzel szemben Kossuth az általa vezetni remélt rendekhez akarta vonni az irányítást, és esze ágában sem volt mellőzni a kormánykritikát. Az 1790. évi X. törvénycikkre hivatkozva az ország tulajdon törvényeinek és szokásainak megsértéseként gyűjtötte egy csokorba az adminisztrátori rendszer, a horvátországi intézkedések, továbbá a Részek visszakapcsolásának elmulasztása miatt kialakult elégedetlenséget.

Bónis rögtön Kossuth mellé állt, és kifogásolta, amiért Somssich a proposíciók „feldicsérésével” kívánt hízelegni. Vele ellentétben úgy látta, az újabb idők történései semmi okot nem adnak a bizalomra, és kétségessé teszik, hogy az eddig „absolutisticus téren” lépkedő kormány most egy csapásra „*constitutionalis irányban akarjon haladni.*” Leszögezte, nyugtával kell dicsérni a napot, Bécs valós haladási irányára pedig korai a királyi előterjesztésekből következtetni. Végezetül előrebocsátotta, ha az udvar továbbra is „*absolutisticus irányban halad, úgy ő vele haladni nem akar.*”⁸⁰⁸

⁸⁰⁶ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 47. cs. Nr. 1356. /1218. d./ – Kállay Menyhért és Bónis Sámuel követjelentése, 1847. november 13.

⁸⁰⁷ Uo.

⁸⁰⁸ Pesti Hírlap 7. (1847. november 30.) 993. sz. – 7. kerületi ülés, 1847. november 22.

Széchenyi az általa tisztességesnek aposztrofált Somssichot pártolta, és azzal próbált kompromisszumot teremteni, hogy a sérelmeknek pusztán általános megemlítését indítványozta. Bónist, mint az adminisztrátori rendszer egyik leghangosabb bírálóját, ez természetesen nem győzte meg. Utasítása értelmében kijelentette, nem csak a sérelmek felsorolásától nem tud eltekinteni, de a főispáni helytartók ügyében, a horvátországi kormányintézkedések, továbbá a Részek visszakapcsolása tárgyában azok előzetes orvoslását is feltételül kívánja állítani. Mindennek tetejébe még a „*jelen kormánnyal szembeni*” bizalmatlanságot is válaszüzenetbe akarta szövegezni, de a rendek többsége ezt nem támogatta. Ilyen előzmények után a november 27-i, szoros szavazást hozó napon is Pest mellett tette le voksát, a válaszfeliratról pedig azt írta, az a „*kegyekért hálát rebegő ajkon szól a bizalom férfias hangján,*” de „*egyszersmind aggodalma iránt*” is fordul „*a nemzet koronás atyjához*”.⁸⁰⁹

A válaszfelirat négy nappal később, december 1-jén került az országos ülés elé. Széchenyi ekkor még egy kísérletet tett, hogy a szövegtervezet stílusát árnyalni próbálja. Bónis Samut mégsem a gróf, hanem Szabó Antal temesi követ kormánypárti megnyilatkozásai buzdították szólásra. Azt hangoztatta, az ő küldői egészen más véleményen vannak, és Bécs lépéseit „*gyanúsaknak, törvényekbe ütközőknek és sérelmesnek találják,*” amiért a „*kormányt megszámlolni kívánják, valamint az ezen intézkedésekből eredt sérelmeket mindenek előtt pertractáltatni [alaposan kibeszélni] és orvosolni óhajtják.*”⁸¹⁰ Célzásai természetesen az adminisztrátori rendszerre vonatkoztak, de a Részek ügyében sem fukarkodott a kemény szavakkal. Kijelentette, hogy az 1836. évi XXI. tv. teljesítésének hiánya azt bizonyítja, az udvar „*csak ott tud erényt kifejteni, hol a törvényeket lerombolni kell, hol pedig azokat életbe léptetni kellene*”, semmi hasonlót nem cselekszik.⁸¹¹ Áttérvén Széchenyi indítványára, azt éppen lényege, vagyis melegebb hangvétele okán támadta. Kifogásolta, hogy ajánlott mondatai annyira általánosak, „*hogy azt sem lehet kivenni belőle, hogy vajon kinek köszönhetik hát az újabbkori események eredetüket?*”⁸¹² Követjelentésében Bónis azt is érzékeltette, hogy az előzetes orvoslás hiánya miatt Kossuth kezdeményezését is csupán mint a szabolcsi nézetekhez „*legközelebbit*” pártolta.⁸¹³ Mindezek fényében kijelenthetjük, Szabolcs vármegye Pozsonyban konzekvens módon ugyanolyan keménységgel

⁸⁰⁹ A voksolásról készült sajtótudósítást lásd: Uo. Kállay Menyhért és Bónis Sámuel 1847. november 28-i követjelentését: MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 47. cs. Nr. 22. /1219. d./

⁸¹⁰ RN, 1847–48. 36.

⁸¹¹ Uo.

⁸¹² Uo.

⁸¹³ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 47. cs. Nr. 22. /1219. d./ – Kállay Menyhért és Bónis Sámuel 1847. december 7-e táján, pontos keltezés nélkül íródott követjelentése.

támadta a főispáni helytartók kinevezésének gyakorlatát, mint odahaza közgyűlésein 1845 tavaszától minden egyes alkalommal.

A főrendek december 4-én vették tanácskozás alá a válaszfeliratot, amit az ifjúság és a rendek nagy érdeklődése övezett. Bár az ellenzék győzelemre nem számíthatott, és különösen lesújtóan fogadta a leváltott személynök, Szerencsy István megnyilvánulásait, azért akadtak nagy ovációval kísért, szókimondó felszólalások is. Károlyi György szavain túl elsősorban Vay Ábrahám beszéde keltett feltűnést, aki leleplezte azt az 1845-ös titkos kormányutasítást, melyben a főispánok és adminisztrátorok hatáskörét törvényellenesen kiszélesítették. Titkosrendőri jelentések szerint Bónis is az ujjongók között volt, és úgy nyilatkozott, hogy, ha a kérdés visszakerül az alsótáblához, ebből megfelelő hasznot fog húzni.⁸¹⁴ Később mégsem találni nyomait, hogy 1848. februári felszólalásaiban ígéretét beváltva valóban hivatkozott volna a Vay által szóba hozott dokumentumra.

Miközben a rendek a mágnások válaszára várakoztak, addig sem fecsérelték az időt, és fontos reformkérdések napirendre vételével lendültek támadásba. Már rögtön a 3. kerületi ülésben fölvetődött a kerületi napló és a szabad országgyűlési hírlap ügye. Máramaros diáriumra tett indítványt, de kezdeményezését pusztán hat törvényhatóság pártolta. A tetemes többség, köztük Szabolcs is, úgy foglalt állást, hogy csak rövidebb jegyzőkönyvek készüljenek, emellett pedig a sajtónyilvánosság fokozásával próbálják biztosítani a történetek hiteles megörökítését. Veszprém megye külön országgyűlési hírlap gondolatát vetette fel, míg Tormássy János békési küldött azt javasolta, a rendek legújabb reménységének, a frissen megválasztott István nádornak közbenjárását kérjék a lapok szabadabb mozgása érdekében. Kossuth Lajos élesen kelt ki a külön országgyűlési újság ellen. Nem helyeselte a hírszolgáltatás efféle monopolizálását, továbbá azt az elvi álláspontját hangoztatta, hogy mindenféle kérdésfelvetés előtt azt kellett volna leszögezniük, hogy a tábla szabad sajtót akar. Bónis nem teljesen azonosult ezzel. Kijelentette, hogy a két kezdeményezés megfér egymás mellett, és nem osztotta a pesti követ véleményét abban sem, hogy a külön hírlap pártolásával a nyilvánosság eszméjét veszélybe sodornák. Azt mondta, ettől még nem csorbulna a rendek azon szándéka, hogy „*a sajtóügyről egész általánosságban*” intézkedjenek.⁸¹⁵ Befejezésül demonstratívan úgy nyilatkozott, ő is támogatja Justh József turóczi követ indítványát,

⁸¹⁴ KLÖM 11. 375. – „Zweitens wirkt dieses Ergebniss auch auf die Ständetafel zurück, denn Bónis von Szabolcs soll sich bereits erklärt haben, dass er bei Gelegenheit der Verhandlung der Administratorenfrage hievon geeigneten Gebrauch machen werde.” – Titkos jelentés a főrendek december 4-i üléséről. Pozsony, 1847. december 5.

⁸¹⁵ Pesti Hírlap 7. (1847. november 23.) 989. sz. – A szoros szavazásban Szabolcson kívül további huszonnégy megye támogatta a külön országgyűlési hírlap tervét. 3. kerületi ülés. 1847. november 16.

miszerint még a zajló ülésből választmányt küldjenek ki a sajtótörvény kidolgozására.⁸¹⁶ Ami Bónist illeti, annyiból mindenképp védelmünkbe kell vennünk, hogy a későbbiekben nem ő revideálta álláspontját. Ellenben tudjuk, hogy a forradalom győzelme után, a Közlöny elindításával, a Batthyány-kormány is hasonló megoldást választott, ráadásul annak életre hívása fölött az a Szemere Bertalan örködött, aki a most hivatkozott kerületi ülésben még Kossuthal együtt támadta a külön hírlap eszméjét.⁸¹⁷

November 18-án az országgyűlési szabad újság tárgyában készült üzenet és törvényjavaslat még egy terjedelmes kerületi vitán ment keresztül. Több konzervatív követ (Babarczy Antal, Jagasich Sándor, Forster Károly, Somssich Pál) kifogásolta, hogy a tervezet a felügyeletet az országgyűléstől elvonva külön bíróságra kívánta bízni, illetve a kiadás tekintetében nem szólt a rendek felügyeleti jogáról. Bónis támadásukat a maga részéről egyszerűen azzal próbálta leszerelni, hogy elfogadott végzéssel szemben már nincs helye további kifogásnak, akiknek mégis változott az álláspontjuk, az országos ülésben fejtsék azt ki.⁸¹⁸ A kialakult helyzet kezdte elmosni az ellenzék belső törésvonalait, mert Szemere sem tehetett mást, mint védelmébe vette az előző napon már elfogadott üzenetet, és végül az indítványok számottevő módosítások nélkül mentek nyomda alá.⁸¹⁹

Bár nem kötődik a sajtóügyhöz, mégis itt kell említést tennünk Széchenyi legelső, követi minőségben elhangzó felszólalásáról, mely rögtön ezután következett, és a Pesti Hírlap tudósítása szerint először éppen Bónis Samut inspirálta megszólalásra. Moson követe arról érdeklődött, választmány kiküldése esetén a szavazás hogyan történik. Kifogásolta a szokásban lévő ívköröztetést, aláíratást, amiről úgy tartotta, sérti a titkosság elvét, mert nógatással jár, és „*némelyeket kénytelenül söpörtetnek a párthoz*”.⁸²⁰ A szabolcsi ellenzék vezére erre kevés tapintatossággal úgy felelt, a lobbizás titkos voksolás esetén is megtörténhet, „*s ha gróf Széchenyi, ha egyszer vesztett is a korteskedéssel, hússzor bizonyosan nyert.*”⁸²¹ Azt fejtegette, „*rokonelemekre hatást gyakorolni szabad és lehet, s ő nagyobb erkölcsi kényszerítést nem ismer, mint amit az egyik vagy másik ember iránti*

⁸¹⁶ Uo.

⁸¹⁷ Uo.

⁸¹⁸ Uo. (1847. november 25.) 990. sz. – 5. kerületi ülés. 1847. november 18.

⁸¹⁹ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 47. cs. Nr. 22. /1219. d./ – A sajtóügy vitája a másnapi, november 19-i országos ülésben zajlott. Bónis erről úgy tudósította vármegyéjét, hogy az előző nap kisebbségben maradtak itt újból előadták nézeteiket, de az elhatározásokat nem tudták megdönteni. Kállay Menyhért és Bónis Sámuel követjelentése, 1847. november 28.

⁸²⁰ Pesti Hírlap 7. (1847. november 25.) 990. sz. Széchenyi követi vállalkozásáról: *Velkey Ferenc*: Egy „rettentő döntés” háttéréről. Miért „támadt kedve” Széchenyi Istvánnak 1847 őszén „követnek menni”? In: Történeti Tanulmányok XVI. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadványa. Szerk. Uő. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2009. 189–238. (Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica LX.)

⁸²¹ Uo.

ragaszkodás szülhet”. Végül Széchenyi azon megjegyzésére, miszerint egyik párthoz sem tartozik, úgy felelt, hogy követi vállalkozásával „*már azon helyzetbe jött, hogy oda kell tartoznia, hová küldői tartozni parancsolják.*”⁸²² Ezzel mintha csak az 1846-os, debreceni Vigadóban zajlott beszélgetés folytatódódott volna. Az akkori esethez hasonlóan Széchenyi most is vonakodott attól, hogy pártszimpátiákat említsen. Ellenben Bónis nem rejtette véka alá, hogy Moson követére konzervatívként tekint, és így a gróf részéről nem sok együttérzésre számíthat.

A kilátásba helyezett konfrontálódásra nem is kellett sokáig várni. November 30-án Széchenyi és Kossuth a közteherviselés tárgyában kerültek nézeteltérésbe. Míg előbbi a nagyobb támogatottságot élvező országos közpénztárnak akart zöld utat engedni, addig Pest megye követe a háziadó elvállalásával akarta megtörni az immunitas elvének évszázados rendszerét. Régi keletű vitáról lévén szó, a kérdés csupán az volt, melyikük bír nagyobb befolyással a tábla tagjaira, illetve hogyan módosultak az erőviszonyok az előző diétán elbuktatott javaslatok ügyében. Bónis a pesti indítvány mellett nyilatkozott, de hozzászólását a Pesti Hírlap nem közölte részletesebben.⁸²³ Majd a folytatásban Szabolcs természetesen voksaival is Kossuth útján lépkedett, az általa kért sorrendben a háziadó után a hadiadót, illetve a hon sűrgetőbb szükségeinek fedezésére létrehozandó pénztár támogatását is elvállalva. Teljes áttörést jelentő eredmény nem született, mert a hadi költségekhez pusztán tizenöt megye kívánt hozzájárulni. Az viszont kiderült, Kossuth rendelkezik a remélt irányítói befolyással.⁸²⁴ Jelentésében Bónis semmiféle különösebb kommentárt nem fűzött a történetekhez, pusztán tárgyilagosan tolmácsolta az eseményeket, pedig Szabolcs megye korábbi adóellenes politikáját tekintve komoly fordulatnak minősíthető, hogy ezen a téren is sikerült a haladás úttörőihez csatlakozniuk.⁸²⁵

A lendületből nem engedve december 3-án Lónyay Gábor, Zemplén megye küldötte, betejesztette az örökváltságról szóló törvényjavaslatot. Bónis három nappal később, december 6-án jutott szóhoz, és természetesen támogatta annak kötelező, kényszerítő jellegét. Sikerben ugyanakkor nem bízott. Az országos választmány kiküldését pártoló Széchenyivel

⁸²² Uo.

⁸²³ Viszota Gyulának a Széchenyi-naplóhoz írt értelmező kommentárjaiból annyit tudunk, hogy Bónis és Szentkirályi Móric már november 29-én szavazást sürgettek a tárgyban, de azt végül másnapra halasztották. Széchenyitől arról is értesülhetünk, hogy november 30-án Szemerénél tartottak konferenciát, de erre Hunkár Antal veszprémi követ, valamint Bónis nem mentek el. – SZIÖM XV. 682–683.

⁸²⁴ Pesti Hírlap 7. (1847. december 7.) 997. sz. – 14. kerületi ülés. 1847. november 30. A hadiadót Pesten és Szabolcson kívül Arad, Bars, Békés, Bihar, Borsod, Csanád, Máramaros, Nyitra, Pozsony, Somogy, Ung, Zemplén és Zólyom vármegyék támogatták.

⁸²⁵ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 47. cs. Nr. 22. /1219. d./ – A kérdést országos ülésben december 7-én tárgyalták érdemi változtatások nélkül. Kállay Menyhért és Bónis Sámuel 1847. december 7-e után keltezés nélkül íródott követjelentése.

ismét szembemelve azért javasolt kerületi bizottságot, mert attól tartott, hogyha a mágnásoknál az elutasító álláspont kerekedik felül, tagokat sem fognak delegálni. Ellenben ha feláll egy kerületi delegáció, legalább halad a munka, ami a következő országgyűlés számára zsinórmértékül szolgálhat.⁸²⁶ Végül a szavazás során a kerületi választmányt szorgalmazók maradtak kisebbségben. A vita a következő napokban is folytatódott Szabolcs megye követének aktív közreműködésével. December 9-én azt kérte, úrbéri tartozások helyett úri tartozásokról szóljon a megváltás, annak érdekében, hogy szerződéses jobbágyokra is érvényes lehessen. Másnap pedig páratlanul szélsőséges utasítása értelemében arra vonatkozó kezdeményezését adta elő, hogy a nem úrbéri telken lakó jobbágyok is megválthassák belső illetőségeiket. Javaslata kemény elutasításba ütközött, de annyit sikerült kiharcolnia, hogy a kiküldendő választmány eziránt is véleményt készítsen.⁸²⁷

A kerületi határozatot december 21-én vitték be országos ülésbe. Itt Mocsonyi Péter torontáli követ támadta meg Bónis felvetését, és azt kérte, a nem úrbéri telkek lakóival a választmány mégse foglalkozzon. Szabolcs követe természetesen sietett reagálni és indítványa védelmére kelni. Hangoztatta, a nem úrbéres lakosság esetében ő kizárólag a belső telkek megváltására gondolt, abból a megfontolásból, hogy „*kik régen meg vannak már telepedve, s kik a hazát vérükkel oltalmazzák, s munkájukkal gazdagítják, szinte valami tulajdont szerezhessenek.*”⁸²⁸ Ügyes szóforgatással úgy próbálta a kezdeményezést elfogadhatóbbá tenni, hogy kiemelte, csupán a javaslatkészítés lehetőségét szeretné elérni, és ettől a rendek később még mindig dönthetnek úgy, hogy a nem úrbéri belsőségek megváltására mégsem adják áldásukat. Végezetül Bónis még azzal a csalafintasággal is megpróbálkozott, hogy a jelen nem lévő Széchenyire hivatkozott, akiről azt állította, a kerületi ülésben pártolta javaslatát, és arra még szerkezetet is javasolt.⁸²⁹ Ferdítését a gróf követtársa, Kroner Lajos igyekezett leleplezni. Hangoztatta, Széchenyi valóban nem jelentette ki, hogy a kérdéses szakaszt töröljék az üzenetből, de ettől még támogatóan sem nyilatkozott. Bónis szokása szerint újból szólásra emelkedett, és lovagolni próbált a szavakon, azt magyarázva, hogy a nem ellenzés lényegében pártolást jelent.⁸³⁰ Ezzel az akadékoskodással azonban javaslata csak még inkább erőszakoskodó színezetet kapott, és távolabb sodródott a többségi szimpátia

⁸²⁶ Pesti Hírlap 7. (1847. december 12.) 1000. sz. – 18. kerületi ülés. 1847. december 6.

⁸²⁷ A december 9-i észrevételekhez lásd: Vízota Gyula jegyzeteit. SZIÖM XV. 690. A december 10-i kerületi üléseken történekről: MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 47. cs. Nr. 22. /1219. d./ – Kállay Menyhért és Bónis Sámuel 1847. december 22-én kelt követjelentése. Továbbá: *Szabó István: Kossuth és a jobbágyfelszabadítás. Századok* 86. (1952) 3–4. sz. 564–565.; *Varga János: A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. 57.*

⁸²⁸ RN, 1847–48. 74. – XVII. országos ülés. 1847. december 21.

⁸²⁹ Uo. 75.

⁸³⁰ Uo. 77.

megszerzésének reményétől. Vonatkozó követjelentésében így csak arról számolhatott be, hogy a kerületi végzést felülírva a nem úrbéri telkekre vonatkozó választmányi véleményadást huszonhét megye többségi akaratával törölték a főrendeknek szánt üzenetből.⁸³¹ Nagy kétségbeesésre persze a történetek nem adtak okot, mert a kényszerítő örökváltság megvalósulásának útjában egyelőre még súlyosabb akadályok is álltak. A főrendi válaszüzenet ugyan nem volt mereven elutasító, de számos olyan kívánságot fogalmazott meg (kártalanítást felügyelő független bíróság, földbérbank), mely egyértelműen azt a célt szolgálta, hogy a zajló diétán a tervezetből semmi esetre se születhessen elfogadott törvény. Kossuth ezért 1848. március 6-án „*a közbe jött események*” figyelembevételével új javaslattal állt elő, és pártfogásba vette Bónisnak a nem úrbéri telken lakók belsőségeire vonatkozó kezdeményezését is.⁸³² A néhány nap múlva lavinaként felgyorsuló eseményekhez képest azonban a diéta még ekkor is csak a tárgyalgatás mezején mozgott.

December 15-én az alsótábla döntő fontosságú kerületi üléshez érkezett. Napirendre került a mágnások elutasító üzenete a válaszfelirat tárgyában. Kossuth magához ragadva a szót nagy beszédet mondott, és váratlan javaslattal állt elő. Az eddig összefoglalóan megemlített sérelmek helyett azt javasolta, egyenként, külön-külön feliratokban terjesszék azokat fel, azt is vállalva, hogy „*a reformkérdések e miatt háttérbe szoríttatnak.*”⁸³³ Taktikája a politikai feszültség fenntartására, sőt elmélyítésére irányult, és már rögtön a következő napokon erős megosztottságot eredményezett. Az elszabadult vita kezelésében Bónisra kitüntetett feladat várt, mivel ekkortájt épp ő töltötte be az elnöki szerepkört.⁸³⁴ A tárgy fontosságából eredően azonban felszólalásra is vállalkozott. December 16-án két kormánypárti vezérszónokra is szúrós megjegyzéseket tett. Babarczy Antalhoz szólva annak Kossuthhoz intézett, szerinte gúnyos szavaiért neheztelt, míg Somssich Pált arra figyelmeztette, követi minőségében otthon kellett volna hagynia királyi tanácsosi mivoltát. Ehhez kendőzetlenül azt is hozzátette, a helytartótanácsosok egy részét azért vezénylik a diétára, mert állásuknál fogva úgyis a kormány mellé „*valának parancsolva*”, így ideális eszközök a haladás elgáncsolására.⁸³⁵ Követjelentésében Bónis szintén csalódottságát fejezte ki, amiért „*a rendek leggyöngédebb tollal írott üzenetét*” a főrendi többség nem akarta továbbengedni.

⁸³¹ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 47. cs. Nr. 22. /1219. d./ – Kállay Menyhért és Bónis Sámuel 1847. december 22-én kelt követjelentése.

⁸³² 69. kerületi ülés. 1848. március 6. Kossuth felszólalását lásd: KLÖM 11. 634–641. Bónis hozzászólását: Pesti Hírlap 8. (1848. március 12.) 1051. sz.

⁸³³ KLÖM 11. 396.

⁸³⁴ Teendője jócskán akadt. A zaj elcsendesítése érdekében többször kellett kérnie a hallgatóságot a tábla méltóságának tiszteletben tartására. Babarczy Antal azonban így is részrehajlással vádolta meg, amit Bónis önérzetesen visszautasított. December 17-i felszólalását lásd: Pesti Hírlap 8. (1848. január 11.) 1016. sz.

⁸³⁵ Uo. (1848. január 9.) 1015. sz. – 25. kerületi ülés. 1847. december 16.

A kerületi vita részleteibe nem bocsátkozott, a pesti indítvány pártolását pedig azzal indokolta, hogy utasításukból kifolyólag, amiben „*az új rendszer hova hamarábbi tárgyalása*” szerepel, más lehetőség fel sem merülhetett.⁸³⁶ A voksoláson a válaszfelirat depozíciója sima többséget szerzett, annak ellenére, hogy akadtak a szavazástól vonakodó, illetve társukkal ellentétes álláspontra helyezkedő megyei követek is. A kerületi forduló után december 20-án országos ülésben folytatódott a tanácskozás, ahol mindössze egyetlen betűt változtattak meg az elfogadott szerkezetben.⁸³⁷ Ez a tény is kiválóan példázza, hogy a rendek egyre tendenciózusabban próbálták negligálni a királyi tábla elnökének irányításával zajló tanácskozásokat, nem sok lehetőséget teremtve Zarka személynöknek arra, hogy a tőle remélt erélyesebb fellépésnek érvényt szerezhessen.

A kilátásokat illetően leszögezhető, hogy Kossuth rizikós irányt választott. Apponyi kancellár pozíciói a válaszfelirat letételének hírére átmenetileg meggyengültek, de a reformellenzék által remélt bukása nem következett be. Ellenben Pest megye követe végképp célkeresztbe került mint a diéta érdemi munkájának első számú akadálya. Félreállítására a történetek hatására azonnal megkezdődtek az előkészületek. Ami Bónis Samut illeti, egyelőre Kossuth mellett állt, de vannak kisebb hangsúlyeltolódásra utaló jelek. Lónyay Menyhért például arról számolt be, hogy a Részek visszakapcsolása tárgyában az egyik konferenciában más véleményen talált lenni, és több sérelem is azért lett „*átstudírozva és kiélesítve*”, hogy a szabolcsi követet lecsitítsák.⁸³⁸ A reménykeltő kezdet dacára az adresse ügyével a diéta alig egy hónap alatt holtvágányra futott. Bár a megfeszített munka tovább folytatódott, mégis úgy tűnt, a korkérdések ismét hajótörést szenvedhetnek, miközben az abszolutisztikus kormányzat tovább evickélhet a maga egyre keskenyülő, de még mindig járhatónak bizonyuló útján.

3. Az országgyűlés második szakasza

A sérelmek sorában kitüntetett helyet foglaltak el a kormány horvátországi intézkedései. Még 1845 szeptemberében egy királyi parancs írta elő, hogy a tartománygyűlésen csak a báni meghívóval rendelkezők szavazhatnak, majd a sabor a túrmezei nemességet is megfosztotta személyes voksolási jogától. A magyar diéta hozzájárulása nélkül életbe léptetett alkotmányjogi változtatások először Pest figyelmét

⁸³⁶ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 47. cs. Nr. 22. /1219. d./ – Kállay Menyhért és Bónis Sámuel követjelentése, 1847. december 22.

⁸³⁷ KLÖM 11. 424. – Szentkirályi Móric és Kossuth Lajos követjelentése, 1847. december 22.

⁸³⁸ Lónyay a Részek ügye mellett a horvátügyet, illetve az adminisztrátori kérdést említi, ahol Bónis Sámuel még több keménységet kívánt meg. Erről: *Kónyi Manó*: Lónyay Menyhértnek 1847/48-diki naplója. Első közlemény. Budapesti Szemle 85. (1896) 231. sz. 345.

keltették fel, amely november 12-én feliratban ítélte el a lépéseket. Valamilyen oknál fogva az eseményekkel Szabolcs vármegye akkoriban nem foglalkozott, de az országgyűlésre készített követutasításában már kitüntetett szerepet szánt az ügynek. Elsősorban a túrmezei kerületben élő nemesek szavazati jogának felfüggesztését tekintették aggályosnak, amit a magyar nemzetiségen ejtett sérelemként határoztak meg.⁸³⁹ 1847. november 29-én, amikor a rendek arról döntöttek, a megalakuló kerületi választmányokban hogyan osszák el a helyeket, Kossuthal együtt Bónis Samu is a horvátországi történéseket vizsgálókhoz került.⁸⁴⁰ A lépésekkel Bécs célja tulajdonképpen nem volt más, mint a horvát és magyar nacionalista érzelmek összeugrasztásából némi hasznot húzni. Néhány héttel később, a magyar nyelv tárgyában készülő törvényjavaslat vitája során ebbe a csapdába Szabolcs vármegye követe bele is sétált. A vita onnan indult, hogy Privitzer István, Fiume követe azt kérte, számukra is biztosítsák a Szerém, Pozsega, valamint Verőce részére megítélt hosszabb türelmi időt. Metell Ožegović erre régi ellentéteket hozott szóba, és a moratórium jogosságával kapcsolatban azt fejtegette, a kérdéses három megyét egyébként is Szlavónia részeként kell kezelniük. Okfejtését Bónis visszatetszőnek minősítette, majd ironikusan megjegyezte, Horvátország követe a kapcsolt részek fogalmának kiterjesztésével „*talán oda szeretné vinni a dolgot, hogy Magyarország legyen a kapcsolt rész.*” A tengerpartra vonatkozó hatévi haladék ellen viszont nem emelt szót, talán azért, mert Privitzer kifejezetten hangsúlyozta, küldői a magyar nyelv iránt rokonszenvet éreznek, „*de idő szükséges, míg abban jártasságot szerezhettek.*”⁸⁴¹

Bár a rendek végzése némi módosítással elfogadta azt a törvényjavaslati formulát, amit még az előző országgyűlés készített el, az év végi ünnepek mégis időt adtak Kossuthnak, hogy néhány részletet továbbgondoljon. Amikor 1848. január 7-én ismét megkezdődtek az országos ülések, azt indítványozta, a jogszabálytervezetet vigyék vissza a kerületbe. Bónis a kezdeményezést pártolta, de kritikája inkább a kísérő feliratot érintette. Nehezményezte, hogy túl általánosan fogalmaz, a nemzetnek „*százados kívánatait ki nem fejtí*”, továbbá nem ad lehetőséget „*a honi nyelv tárgyában a legközelebbi országgyűlésről keletkezett sérelmek*” ecsetelésére. Másoktól eltérően Szlavónia területi meghatározásának vitájába ezúttal nem akart belefolyani, mert bízott a pesti kérés elfogadásában és abban, hogy a disputa ennek megfelelően ismét kerületi tanácskozásban folytatódhat.⁸⁴² A remény beigazolódott, de a másnap újrainduló vita még távolabbra sodorta a gyors továbblépés lehetőségét. Kossuth

⁸³⁹ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 94. k. 1847. évi jkv. 1737. sz. – A horvátországi eseményekkel az anyautasítás második és tizedik pontja foglalkozik.

⁸⁴⁰ Pesti Hírlap 7. (1847. december 5.) 996. sz. – 13. kerületi ülés. 1847. november 29.

⁸⁴¹ Uo. 7. (1847. december 31.) 1010. sz. – 29. kerületi ülés. 1847. december 21.

⁸⁴² MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 48. cs. Nr. 322. /1222. d./ – Kállay Menyhért és Bónis Sámuel követjelentése, 1848. január 15.; RN, 1847–48. 84. – XVIII. országos ülés naplója.

felszólalásában kissé neheztelt Bónisra, amiért az a megyék egyes kívánatainak szóba hozatalával a dolog siettetésének útjába állt, de hozzátette, ha már a felírás is „*módosíttatni fog, neki is vannak előterjesztendő sérelmei*”.⁸⁴³ Baljós előrejelzése hamar be is igazolódott, mert a kialakult zűrzavarban többen már azt sem tudták, éppen mi is történt indítványukkal.⁸⁴⁴ Mivel a konzervatív tábor az országos ülés tekintélyének rombolásával vádolta a reformereket, és a tárgyalás körüli szabálytalanságokra próbált hangsúlyt fektetni, Bónis Sámuel inkább visszalépett annak érdekében, hogy a felírás szerkezete megmaradhasson.⁸⁴⁵ Két nap múlva aztán ismét szólásra emelkedett, és azt pártolta, Pozsega, Szerém és Verőce esetében mindössze három év legyen a respirium, mert különösen Verőcében súlyos visszalépés következett be azáltal, hogy „*tanácskozási nyelvként latin helyett szláv hozatott be*”.⁸⁴⁶ Javaslata erős kisebbségben maradt, a szavazás során mindössze tizenkét törvényhatóság támogatását nyerte el.⁸⁴⁷ A kapcsolt részek hivatali levelezésének nyelvhasználatát tárgyaló hetedik paragrafus kapcsán Bónis nem szalasztotta el az alkalmat, hogy az adminisztrátori rendszernek is odacsaphasson egyet. Azt vetette fel, hogy a megyei főkormányzó kifejezést a megyék törvényes elnökeivel cseréljék fel. Ötletét Kossuth is azonnal pártfogásba vette, és azt mondta, a főispánon kívül más kormányzót nem ismer, a Kreishauptmannokat pedig addig kell üzni, míg meg nem buknak.⁸⁴⁸ Bónis végül azt mondta, közte és Pest között pusztán stiláris különbség merült fel, és hajlandó beleegyezni, hogy törvényes elnök helyett a főispán szót foglalják szövegbe.⁸⁴⁹

Január 15-én a nyelvügyi törvényjavaslat, immár másodízben, ismét országos ülés elé került. Bár eleinte főleg a városi és káptalani követek beszéltek, a megyék pedig ezzel is azt demonstrálták, hogy a tanácskozásnak már csak formális jelentőséget tulajdonítanak, később Bónis Sámuel mégis módosító javaslattal állt elő. Azt szorgalmazta, a második paragrafusba azt is szúrják be, hogy egyházi berkekben is egyedül a magyar lehessen a hivatalos nyelv, mert azt tapasztalni, hogy „*a püspökök, megyéikben deák nyelven correspondeálnak.*” Álláspontját azzal támasztotta alá, hogy az egész Európának szóló brevétet, enciklikát

⁸⁴³ KLÖM 11. 436.

⁸⁴⁴ Pesti Hírlap 8. (1848. január 16.) 1019. sz. – Simon János, Sopron megye követe például csak azt követően újította meg az úti levelekkel kapcsolatos indítványát, hogy Bónis Sámuel emlékeztette erre. 31. kerületi ülés. 1848. január 8.

⁸⁴⁵ Uo. – Az országos ülések tekintélyének rombolásáról Forgách Ágoston gróf, a pozsonyi káptalan követe, míg a törvényjavaslat tárgyalása körül vélt szabálytalanságokról Babarczy Antal, Csongrád küldötte beszélt.

⁸⁴⁶ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 48. cs. Nr. 322. /1222. d./ – Kállay Menyhért és Bónis Sámuel követjelentése, 1848. január 15.

⁸⁴⁷ Pesti Hírlap 8. (1848. január 18.) 1020. sz. – Szabolcson kívül háromévi türelmi időt támogatott még Abaúj, Arad, Bihar, Fejér, Heves, Liptó, Nógrád, Máramaros, Szatmár, Túróc, Zala és Vas megye. 32. kerületi ülés. 1848. január 10.

⁸⁴⁸ KLÖM 11. 442.

⁸⁴⁹ Pesti Hírlap 8. (1848. január 18.) 1020. sz.

leszámítva még a pápa is olaszul levelezik, ezért joggal várható el, hogy a magyarországi egyházmegyék vezetői se kövessenek más gyakorlatot.⁸⁵⁰ Hirtelen jött ötletére Forgách Ágoston pozsonyi káptalani követ nagyon simulékony választ adott. Kiemelte, szerinte az egyház a magyar nyelv terjesztését egyáltalán nem gátolta, de mivel valóban akad még egy-két püspökség, ahol a latin levelezés van divatban, a javaslat módosítását nem ellenzi. Felszólalása végén arról tájékoztatta a rendeket, hogy a veszprémi egyházmegyében már húsz éve szokásba jött a magyar nyelvű hivatalos érintkezés, ami a legtökéletesebb bizonyítéka a katolikus klérus együttműködésének. Bónis Samu a becsülendő szavak dacára is elkövette azt a hibát, hogy Forgáchcsal közölte: kötelességét régen elsajátította, és a kanonoktól most már sem kedve, sem akarata nincs tanulni.⁸⁵¹ Ezt a mellékmondatát pusztán azért hangsúlyozzuk, mert ismét megerősítve látjuk, hogy Bónisból hiányzott az a fajta nagyvonalúság, ami személyét konszenzusosabbá, minden oldal számára elfogadhatóvá tehetné volna. Bár rögtön hozzá kell tenni, erre valószínűleg soha nem is vágyott. Az elvhűség, a meggyőződéshez való ragaszkodás mindig fontosabbnak bizonyultak számára, minthogy politikai gesztusokkal növelje népszerűségét, kérészéletű ovációk címzettje lehessen.

Ami a szabolcsi követ nemzetiségi kérdésben tanúsított álláspontját illeti, leszögezhetjük, nacionalizmusa szemernyit sem halványodott az előző országgyűlés óta. Továbbra is úgy tűnik, rendületlenül hitte, hogy az ország más etnikumú népei számára egyedül a magyar többséghez való alkalmazkodás, az asszimilálódás az egyetlen lehetséges út. Ismert megnyilatkozásai azt tükrözik, nem érezte át kellően a kérdés kényességét és azt sem, hogy a nemzetiségi ellentétek élezése olyan ütőkártya lehet Bécs kezében, amit bármikor kihasználhat.

A nemzeti törekvésekkel szoros összefüggésben állt az a honosítási törvényjavaslat is, amit az alsótábla 1847. december 10-étől kezdett tárgyalni.⁸⁵² Elsőként Szemere Bertalan bizonygatta az általa szerkesztett tervezet szükségességét, majd másnap pontonként haladva kezdték el a részletes vitát. A legtöbb ellentétet a magyar nyelv ismeretének feltételül állítása okozta, amit különösen Horvátország követe, Metell Ožegović támadott. A vitába Bónis Samu Kossuth oldalán kapcsolódott be, de rövidlátóbb módon. Pest követe ugyanis a tőkésekre, gyáralapítókra is gondolva csak a nemesi jogokat szerzők esetében kívánta

⁸⁵⁰ RN, 1847–48. 101. – XXI. országos ülés. 1848. január 15.

⁸⁵¹ Uo.

⁸⁵² A javaslat még az előző diétára készült, és 1844. október 27-én egy vasárnap délutáni kerületi ülésben szóba is került, de az idő rövideje miatt érdemi tárgyalásokra akkor már nem került sor. Erről: 1843/44. évi KÜN VI. 264–271. A kérdéskör országgyűlési vitájának rövid összefoglalását lásd: *Gergely András: Az állampolgárság ügye 1847-ben és 1867-ben.* In: *Rendszerváltások kortársa és kutatója. Tanulmányok Izsák Lajos 70. születésnapjára.* Szerk. Erdődy Gábor. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2013. 45–47.

feltételül állítani a magyarul tudást. Szabolcs megye küldötte erre nem helyezett hangsúlyt, és minden honosítandó esetében mellőzhetetlen kritériumként beszélt a nyelvről, továbbá ragaszkodott ahhoz is, hogy míg „*nemes és nem nemes közt bármi kis különbség lesz*”, addig kiváltságot az országgyűlés is teremthessen.⁸⁵³ A szavazásra két nappal később került sor. Ekkor Bónis megyéjén kívül csak további tizenhat törvényhatóság gondolta úgy, hogy a magyar nyelvtudáshoz minden esetben ragaszkodni kell.⁸⁵⁴ A vallási kritériumok esetében Szabolcs ismét a kevésbé toleránsakhoz pártolt azzal, hogy a bevett vallások kifejezést is szövegbe akarta foglalni. Kossuth arról beszélt, a külföldi zsidók beköltözését ő sem pártolja, de a már itt lévőkéről gondoskodni kíván, azt pedig különösen nem szeretné, ha az unitárius hitű rokonokat még annyi jog sem illehetné meg, mint a jobbágyokat. A leadott szavazatok arra utalnak, érvei Bónis Sámuel nem győzték meg.⁸⁵⁵ December 18-án Szabolcs megye továbbra is a nemzeti húrokat pengette, amikor azt kérte, a csángó magyarokra „*semmi, a honosítás elnyeréséhez kötött kellék*” ne terjedjen ki. A felvetés ezúttal ritka egyetértésre talált, és közakarattal került elfogadásra.⁸⁵⁶

A válaszfelirat sürgetőbb ügye, valamint a karácsonyi ünnepkör miatt a honosítási törvény vitája csak egy hónappal később, a jövő év elején folytatódott tovább. Bónis lázasan vetette magát munkába, és utasítása értelmében január 12-én azt kezdeményezte, hogy aki három éven túl néhány kivételes indokot leszámítva külföldön tartózkodik, progresszív adót fizessen.⁸⁵⁷ Ellenhangok ugyan akadtak, Justh József (Turóc megye) a kijátszhatóságot, míg Olgyay Titusz (Pozsony megye) a visszaható jelleget kifogásolta, a többség azonban rokonszenvvel fogadta a felvetést, és három nappal később jóváhagyta azt.⁸⁵⁸

A törvényjavaslat kerületi hitelesítése után a honosítás kérdése január 27-én országos ülés elé került. A diéta eddigi gyakorlatától eltérően a tanácskozás szinte azonnal túllépett a formális jellegén, elsősorban azért, mert Kossuth, aki sógora, Meszlényi Rudolf váratlan halála miatt egy ideje nem látogatta az országgyűlést, már csak itt tudta előadni nézeteit. A diszkusszió hangneme akkor vált ingerültté, amikor Horvátország követei tartománygyűlésük

⁸⁵³ Pesti Hírlap 7. (1847. december 21.) 1005. sz. – 21. kerületi ülés. 1847. december 11.

⁸⁵⁴ KLÖM 11. 386. – Szabolcson kívül ezt pártolta Abaúj, Bihar, Esztergom, Győr, Heves, Máramaros, Moson, Nógrád, Pozsony, Sopron, Szatmár, Zala, Trencsén, Vas, Veszprém és Ung.

⁸⁵⁵ Uo. 387. – Pálfordulásra egyébként a szabolcsi követutasítás sem adott lehetőséget. Amint azt korábban tárgyaltuk, a megye rendjei instrukciójukban azt óhajtották, zsidók bejövetelét követeik semmilyen módon ne támogassák. A szavazás kimenetele rendkívül szorosan alakult, 25 megye 24 ellenében döntötte el, hogy a bevett vallásokat, mint kritériumot, nem említik meg a honosítási törvénytervezetben.

⁸⁵⁶ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 47. cs. Nr. 22. /1219. d./ – Kállay Menyhért és Bónis Sámuel követjelentése, 1847. december 22.

⁸⁵⁷ Pesti Hírlap 8. (1848. január 21.) 1022. sz. – 34. kerületi ülés. 1848. január 12.

⁸⁵⁸ Uo. Továbbá: MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 48. cs. Nr. 322. /1222. d./ – Kállay Menyhért és Bónis Sámuel követjelentése, 1848. január 24.

honosítási jogára kezdtek hivatkozni. Metell Ožegović felszólása után Bónis Samu is a leckéztetők sorába állt. Azt mondta, a törvényekből legfeljebb azt lehet kimutatni, hogy a sabor felesketett olyan külföldieket, akik korábban már honpolgárságot nyertek. Majd hozzátette, az indigenátus jogát azért sem adná meg soha a társországnak, mert már így is „majoritásba hozták magukat a kormány törvénytelen pártolásával,” ha pedig most további jogosítványok birtokába jutnának, akkor „nemzetiségünk meg lenne semmisítve.”⁸⁵⁹ Ožegović ezek után Bónis következetlenségét próbálta kikezdeni, és azt firtatta, miközben a diéta épp azon fáradozik, hogy a honosítási jogot megadja a törvényhatóságoknak, nem érti, a horvát tartománygyűlés miért ne cselekedhetne hasonlóan. Viszontválaszában a szabolcsi követ szokott nyersségével úgy reagált, vitapartnerre okfejtése „nem logika, hanem szofizma”. Majd saját pontatlan fogalmazását el nem ismerve kijelentette, ő a honosítási jognak csak azt a részét nem adná soha horvát kézbe, melyhez a törvényhozásban való részvétel lehetősége is párosulna. Ingerültsége helyénvalóságát végül azzal magyarázta, hogy Ožegović már az előtt nemzete indigenátushoz fűződő jogait emlegette, mielőtt azt bármiféle törvény megajánlotta volna számára.⁸⁶⁰ A nap másik jelentős összetűzését a magyar nyelv ismeretének feltételül állítása hozta. Bónis ismét megerősítette a kerületi ülésben képviselt álláspontját, és azt „*conditio sine qua non*” (elengedhetetlen feltételként) óhajtotta.⁸⁶¹ A többség ezúttal hasonlóan nyilatkozott, de végül Kossuth egy ügyes húzással mégis keresztülvitte, hogy a számára fontosnak tartott nagytőkések kivételt élvezhessenek.

Másnap Zarka személynök arra hívta fel a figyelmet, túlzottan szigorúnak érzi azt a kitétel, mely a honosítottaknak csak gyárépítés céljából engedélyezné házak és telkek vásárlását. Kezdeményezte, hogy fekvő jószágokra is terjedjen ki tulajdonszerzési lehetőségük, többek között azért, mert az eladósodott birtokosok tőkeerős magyar vásárlókat csak ritkán találnak. Bónis elsőként pártolta a módosítást, elismerve, hogy a többségi nyelv tudásának előírásával már így is biztosították, hogy a „*magyar faj maradjon,*” ha pedig „*már idegennek kell bejönni, inkább jöjjenek gazdagok, kik pénzt hoznak a hazába.*”⁸⁶² Szentkirályi nem sokkal ezután törölni javasolta azt a passzust, hogy a honosított gyárosok, kereskedők és művészek büntetőügyek tekintetében a megyékben a nemesekkel, míg a szabad királyi városokban a polgárokkal azonos bánásmódban részesüljenek. Bónis Sámuel helyes jogérzéssel magyarázta, hogy az efféle kivételezések azért hibásak, „*mert ha csak egy*

⁸⁵⁹ RN, 1847–48. 115. – XXIV. országos ülés. 1848. január 27.

⁸⁶⁰ Uo. 120.

⁸⁶¹ Uo. 105–106.

⁸⁶² Uo. 125. – XXV. országos ülés. 1848. január 28.

specialitás is elmarad, azt úgy magyarázza a törvényhatóság, amint akarja.”⁸⁶³ Kettőjük fellépése végül elégnék is bizonyult ahhoz, hogy az érintett szakasz törléséhez a tábla egyöntetűen hozzájáruljon. Az eskü kérdésében szintén Bónis és Szentkirályi vitték a prímet. Szabolcs követe azt kérte, az országgyűlés által honosítottak az esküt is a törvényhozó test előtt tegyék le, míg Pest küldötte a konkrét szövegre vonatkozóan tett mindenki számára elfogadható javaslatot.⁸⁶⁴ A megyék által végrehajtott honosítások esetében a Helytartótanács felügyeleti joga kapcsán Bónis Samu javasolta, hogy a dokumentumok másolatai évenként csak „tudomás végett” kerüljenek felküldésre, mert attól tartott, a kitétel elhagyásával a kormány szerv hátráltató akadályok sorát gördítheti majd a megyék elébe. Amikor néhányan ezt felesleges szószaporításnak minősítették, mondván, a Helytartótanácsot az ellenőrzés joga úgyszólván megilleti, nem állta meg, hogy az adminisztrátori kérdést is bele ne keverje a vitába. Leszögezte, ha az újabb idők kormányzati visszaélései nem léteznének, akkor a diétának nem kellett volna kijelentenie, hogy az 1790. évi X. törvénycikk nem valóság (ti. Magyarország tulajdon törvényei és szokásai szerint irányítandó).⁸⁶⁵ Végezetül a többség úgy látta, ilyen apró eljárásjogi kérdésekbe nem szerencsés a megyék és a kormány politikai küzdelmeit előre belegondolni, ezért elvetette a Bónis-féle szövegtervezetet. A nap vége felé Ologyay Titusz azt szorgalmazta, miután a külföldi zsidókat teljesen kizárták az indigenátus elnyerésének lehetőségéből, legalább annyit deklarálnak, hogy a hazai izraelitákra nézve fenntartják az 1840. évi XXIX. tv. rendelkezéseit. Szabolcs követe ezt logikátlannak érezte, mondván, külföldiek közé a hazában élők ügyeit keverni felesleges, továbbá a zsidókról egyébként is külön törvényt kellene alkotni.⁸⁶⁶ Hosszú vita után mégis Ologyay felvételére maradt meg a szerkezet.

Az országos ülés honosítási vitájának harmadik, záró napjára sem fogyott el Bónis lendülete, és szinte minden paragrafushoz hozzáfűzött valamit. Miután viszont ezek az eddigiektől is lényegtelenebb, többnyire stiláris változtatásokat feszegető észrevételek voltak, a további részletezést mellőzni kívánjuk. Úgy látjuk, a fentebb bemutatottak egyértelműen demonstrálják, hogy a honosítás ügyét Bónis Sámuel különösen szíven viselte. Bár látszatra csak egy közigazgatási metódus unalmas szabályrendszerének megalkotásáról volt szó, valójában ennél a kérdéskörnél remekül összetalálkoztak a diéta, valamint a municípiumok további jogszerzéséért végzett erőfeszítései a nacionalista indíttatású, nemzetféltő törekvésekkel. Ez ad magyarázatot arra, Bónis figyelme miért nem lankadt egy pillanatra sem,

⁸⁶³ Uo. 127.

⁸⁶⁴ Uo. 129.

⁸⁶⁵ Uo. 130–131.

⁸⁶⁶ Uo. 137.

és miért törekedett mindvégig arra, hogy a törvényszöveget amennyire lehet, a reformellenzék szája íze szerint konstruálják meg.

A február 18. és 19-i főrendi tárgyalások során a törvényjavaslat nem kapott alapvetően súlyos bírálatot, inkább csak néhány részletkérdés képezte kifogás tárgyát, elsősorban a megyei honosítások feltételeit illetően. A márciusi események miatt azonban a párbeszéd további folytatására már nem maradt idő, és állampolgársági törvény végül az 1848-as törvényalkotási ciklusban sem született. Pedig akadnak olyan vélemények is, miszerint a jogszabályalkotással hazánk akár a nemzetközi szabályozásra is komoly hatással lehetett volna, mivel Európa legtöbb államában ekkor még nem léteztek külön törvények a honpolgárságra.⁸⁶⁷

Az előző diéta talán legsúlyosabb örökségének számított a szabad királyi városok rendezési terve, melynek ügyében annak ellenére sem sikerült előrelépni, hogy mindkét táblánál hatalmas figyelmet és komoly időkeretet kapott. A városi követek, élükön a Pestet képviselő Károlyi Istvánnal, már a november 17-i negyedik kerületi ülésben azt szorgalmazták, hogy a civitasok szavazatszámáról azonnal, soron kívül kezdjék meg a tanácskozást. Ennek nyomán újult ki a régi vita arról, vajon a voksokat külön kell-e választani a belső rendezés kérdésétől. Bónis Sámuel az 1843–44-es szabolcsi álláspontokhoz következetesen ragaszkodva úgy nyilatkozott, pártolja a kérdés szétválasztását, már csak azért is, mert ha a városoknak beleszólást akarnak biztosítani saját jövőbeli szerkezetük eldöntésébe, ahhoz szükséges, hogy előbb szavazatszámokról szülessen törvény. A beszédben elhangzott, de különösebb hangsúlyt nem kapott, hogy követutasítása értelmében Bónis az „*összes polgárság által*” választott városi követek révén kívánt utat vágni a népképviselő bevezetése felé. A hírlapi tudósítások szerint e helyett inkább azzal aratott zajos tetszést, hogy a papság alsótáblai helyeinek elvételét kérte, mondván, úgysem maradnának érdekképviselő nélkül, hiszen a megyei „*választásba bizony meglehetősen hévvel szoktak befolyjni.*”⁸⁶⁸ Végül a rendek úgy döntöttek, a jól bevált gyakorlat szerint előbb kerületi választmányt küldenek ki a korábbi munkálatok, továbbá a királyi előadások vonatkozó részeinek előkészítő tanulmányozása céljából.

⁸⁶⁷ *Királyfi Árpád: A magyar állampolgárság kizárólagossága.* In: Ünnepi dolgozatok Concha Győző egyetemi tanársága negyvenéves emlékére. Szerk. Angyal Pál [et al.] Franklin, Budapest, 1912. 196–197. Az 1847–48-as diéta honosítási törvényjavaslatának vitájáról újabb jogtörténeti összefoglalást ad: *Varga Norbert: A magyar állampolgársági jog a 19. században. Az első állampolgársági törvény [1879: L. tc.] előzményei, dogmatikai alapja és gyakorlata 1880–1890.* [Doktori értekezés] Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Miskolc, 2009. 36–45.

⁸⁶⁸ Pesti Hírlap 7. (1847. november 25.) 990. sz. – A városi szavazatszám tekintetében az előző diétán képviselt tizenkét voks helyett elfogadta azt a tizenhat (új számítás szerint harminckét) szavazatot, amit az alsótábla 1843–44-ben előirányzott. 4. kerületi ülés. 1847. november 17.

1848. január 18-án a civitasok annak apropóján kerültek ismét középpontba, hogy megérkezett az a kérelemlevél, amit Pest és Buda polgárai juttattak el Pozsonyba a városi szavazatok tárgyában. A sógora halála miatt átmenetileg meggyötört Kossuth ekkortájt épp nem látogatta az üléseket, de a városi ügyben a munkába történő bekapcsolódása után is feltűnően keveset beszélt. Nyilván ez is közrejátszott abban, hogy néhány mellékszereplőnek, így Bónisnak is több tér maradt, és a honosítási törvénytervezet vitájához hasonlóan kimagasló aktivitással vehette ki részét ebből a végelethetetlenül hosszú tanácskozási folyamból is. Szabolcs megye rögtön a kerületi vita első napján ismét pedzegetni kezdte, hogy a városi voksokról különválasztva szeretnének tárgyalni, de a Bónis Samu által elmondottakhoz egyedül Tormássy József (Békés vármegye) társult. Néhány további pártoló a városi küldöttek táborából még akadt, de összességében ők is úgy érezték, jobban jöhetnek ki a várható csatákból, ha a közigazgatási rendezéssel együtt kerül terítékre a szavazatszám igen neuralgikus kérdése.⁸⁶⁹ Az eseményeket szinte mindig pontosan, objektíven tolmácsoló Bónis ezúttal is határtalan őszinteséggel ismerte el, hogy miután a megyei nyilatkozatokból egyértelműen ki lehetett venni a szeparáció támogatóinak nagyon alacsony számát, *„a rendek e tárgy felett szavazást sem láttak szükségesnek”*.⁸⁷⁰

A következő napokban megindult a törvényjavaslat paragrafusonkénti részletes vitája. Ennek során Szabolcs követének első lényeges hozzászólására a városok határában elkövetett bűntényekkel kapcsolatban került sor. Amikor a katolikus egyház ítélkezési kiváltságát (privilegium fori) emlegette, a protestáns Bónis azonnal szólásra emelkedett. Elsősorban azzal érvelt, ha a szintén külön jogokat bíró nemesség *„a jó rend kedvéért a városi hatóság irányában lemond”* törvényszéki jogáról, nem érti, *„miért ne mondhatnának le az egyháziak is.”*⁸⁷¹ Ugyan a vonatkozó 18. paragrafus tárgyalásának folytatásáig több nap is eltelt, a klérus nem feledkezett meg Bónisról. Január 26-án Vagyon István nyitrai káptalani követ támadt rá élcelődve. Úgy fogalmazott, tiszteli a szabolcsi ellenzék vezérének eszességét, mellyel saját eszméi érdekében a feketét is fehérre mossa, de realisan szemlélve a dolgokat, mégis furcsa, hogy csak akkor szereti alkalmazni a törvényt, ha az számára kedvező. Feleletében Bónis Samu az iróniára úgy reagált, a káptalani követ *„humoristicus térre”* ment át, mely számára állása miatt nem előnyös. Majd a *„rálőtt bombákat”* visszaadva, kevés ötletességgel azt hangoztatta, éppen Loyola követőinek doktrínája, hogy a cél szentesíti az eszközt. Ennél meggyőzőbben hathatott azon felvetése, miszerint a bűnös papi személyek felelősségre

⁸⁶⁹ Uo. 8. (1848. január 21.) 1022. sz. – 38. kerületi ülés. 1848. január 18.

⁸⁷⁰ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 48. cs. Nr. 322. /1222. d./ – Kállay Menyhért és Bónis Sámuel követjelentése, 1848. január 24.

⁸⁷¹ Pesti Hírlap 8. (1848. február 1.) 1028. sz. – 42. kerületi ülés. 1848. január 22.

vonása az egyháznak is érdeke.⁸⁷² Bónistól sokkal végiggondoltabb érveket épített beszédébe Joannovics György, Temesvár követe, aki kijelentette, miközben a nyilvánosság és a törvény előtti egyenlőség a kor jelszavai, nem fogadható el, hogy az egyház privilégiumai után kiált. A hosszúra nyúlt pengeváltások után Inkey Zsigmond elnök meg akarta szavaztatni a kérdést, de mivel a többség hangosan zajongott a klérus külön jogai ellen, erre végül nem került sor.⁸⁷³

Az előjogok elleni küzdelmet Bónis Samu más vonatkozásokban is folytatta. Február 1-jén a városokba költöző nemesek kapcsán tett figyelemre méltó kezdeményezést. Azt javasolta, paragrafusban rögzítsék, hogy nekik is a városi hatóság alá kell tartozniuk.⁸⁷⁴ A január 30-i királyi leirat keltette izgalmak miatt indítványa tíz napra félrekerült, de később igen sokáig forgott szőnyegen. Többen megpróbálták túlbonyolítani a kérdést. Justh József a birtokos és birtoktalan nemesek különválasztásáról értekezett, míg Pázmándy Dénes a városban élő, de annak határain kívül jószágokkal bírótak akarta kivonni a civitas joghatósága alól. Kossuth, aki nehezményezte a kialakult huzavonát, egyértelműen Szabolcs értelmében nyilatkozott, majd a kitűzött voksoláson a megyék többsége is hasonlóan járt el.⁸⁷⁵

Február 18-án a tárgyalássorozat a városi választói cenzus napirendre kerülésével érkezett érdekes fordulópontjához. Szemere Bertalan nagy ívű felszólalásában külföldi példák felsorolásával igyekezett megindokolni, miért javasol más mértékű vagyoni korlátozásokat a civitasok esetében, mint országos vonatkozásban. A kérdés az ellenzékét is megosztotta, Bónis Sámuel pedig teljes nyíltsággal az általános választójog mellett szállt síkra. A borsodi követ expozejára úgy reagált, a magas cenzus azért nem indokolt, mert „*a kormány működése századok óta oda van irányozva, hogy hazánkat Ausztriával összeolvassza*”, amire egy szűk bázisú választópolgári réteg megvesztegetése adja a legjobb lehetőséget. Nem tudjuk, ezt követő mondatai mennyire fakasztottak mosolyt a hallgatóságban, de soron következő állítása, miszerint a megyei példák is azt bizonyítják, „*hol sok a választó, ott nincs megvesztegetés*”, valamennyi diétai hozzászólásának egyik legdurvább csúsztatásaként értékelhető.⁸⁷⁶ A megelőző évtizedek szabolcsi restauratioit és követválasztásait közről ismerve érthetetlen, hogyan tudott indoklásával ennyire melléfogni. Szerencséjére azonban a további felszólalók mind Szemere előadására összpontosítottak, így megúsza a kritikákat. Mivel a többség a cenzus teljes elvetéséről egyáltalán nem beszélt, végül szavazás sem történt, és a rendek határozathozatal nélkül siklottak tovább a következő paragrafus vitájához.

⁸⁷² Uo. 8. (1848. február 4.) 1030. sz. – 45. kerületi ülés. 1848. január 26.

⁸⁷³ Uo.

⁸⁷⁴ KLÖM 11. 540.

⁸⁷⁵ Pesti Hírlap 8. (1848. február 24.) 1041. sz. – 53. kerületi ülés. 1848. február 14.

⁸⁷⁶ Uo. 8. (1848. február 29.) 1044. sz. – 57. kerületi ülés. 1848. február 18.

Szabolcs követe ekkor a lehetőségekhez igazította magát, és a városi választójog megadásához előirányzott jövedelem mértékét kezdte sokallani, de álláspontjával teljesen egyedül maradt.⁸⁷⁷ Némi kiskaput az a paragrafus tartogatott, amely rögzítette, hogy azokat a polgárokat, akik a törvény kihirdetésekor kiváltságokkal bírnak, választójoguk akkor is illesse meg, ha az előírt vagyoni limitnek megfelelni nem képesek. Bónis itt a privilégiumok minden polgárra való kiterjesztését javasolta, azért, „*hogy a hazában létező tömérdek kaszták érdekegységben olvadjanak össze*”. A polgári rend efféle misztifikálása magukat az érintetteket sem hatotta meg különösebben, Koller Ferenc, Pest város követe arra intett, aki ilyen sokat akar, valójában semmit sem kíván előrelépni. A többséget Bónis Sámuel valóban nem tudta gondolkodóba ejteni, és a kiváltságok kiterjesztésére vonatkozó indítványa szavazás nélkül került elejtésre.⁸⁷⁸

A kormány rendületlen támadását Szabolcs megye még a városi törvénytervezet egy-egy paragrafusa mögé is oda tudta csempészni. A városi tanács gyűléseihez érve Bónis nem mulasztotta el az 1845-ös honti eseményeket szóba hozni, és azt kérni, a feloszlatás joga az elnöktől a tanácskozás résztvevőinek kezébe kerüljön át, mert minden más esetben az „*önkénynek tág kapu nyittatik*”. Szentkirályi azonnal formulát is talált a felvetésre, és azzal öntötte szavakba társa gondolatait, hogy „*ha valamely tárgy felett a tanácskozás még befejezve nem volna, a gyűlést a többség beleegyezése nélkül eloszlatni ne lehessen.*”⁸⁷⁹ A konzervatív pártvezérek, Babarczy Antal, valamint Somssich Pál ugyan kitartóan védelmezték a szerkezetet, azt hangoztatva, így a tanácstagok lennének zsarnokká, végül mégis a reformpárti módosítás szerzett többséget. A hallgatóság rendszabályozása során Bónis újfent az elnöki jogokat próbálta nyirbálni, támogatván Tolnay Károly ötletét, hogy az elnök csak többségi beleegyezéssel rendelhessen el kivezetetést. Döntését azzal indokolta, hogy a sajtótörvények megszületése körüli bizonytalanság miatt szükséges a szólásszabadság ilyenfajta szélesítése. A megoldást végül Madarász László somogyi követ találta meg. Finomításként azt vetette fel, a karzat kiürítése után többségi határozat dönthesse el, zárt ajtók mögött kívánják-e folytatni a vitát a zavart kiváltó tárgyban.⁸⁸⁰ Amikor az elnök szavaztatási joga került szóba, Bónis Sámuel újfent a jogkör gyengítése mellett érvelt. Úgy fogalmazott, nem akarja, „*hogy pictus masculus [faszent, tétlenségre kárhoztatott bábú] legyen, de azt sem, hogy olyan legyen, mint Aesop [Aiszóposz] meséjében a gólya.*” Majd hozzátette, ha nem a

⁸⁷⁷ Uo. 8. (1848. március 2.) 1045. sz. – A 39 paragrafus d. pontja a választójogi cenzust kisvárosban 200, középvárosban 400, nagyvárosban 600, míg Pest esetében évi 800 forint biztos jövedelemhez, illetve tőkeértékhez kívánta kötni. 60. kerületi ülés. 1848. február 22.

⁸⁷⁸ Uo.

⁸⁷⁹ Uo. 8. (1848. március 3.) 1046. sz. – 61. kerületi ülés. 1848. február 23.

⁸⁸⁰ Uo.

többség szavaztat, könnyen tér nyílhat az „*administratorféle elnökök*” visszaéléseinek.⁸⁸¹ Végül a hasonló hangvételi aggályok nyertek többséget, és Szemere Bertalan javaslatára a paragrafust úgy módosították, hogy a szavazás elrendelésében az elnök semmiféle külön jogokat ne élvezhessen.

Az utasítási rendszer városokra történő alkalmazásánál Szabolcs megye ismét alkalmat talált arra, hogy a népképviselőt térnyerését pártolhassa. Bónis kijelentette, amíg a megyék instrukciókat adnak, a civitasok sem járhatnak el másképp, de fontos, hogy a programpontok a választóktól származzanak és ne a tanácstól. Justh József (Túróc megye) és Házmán Ferenc (Buda város követe) egyet nem értve a követutasítások eltörlését akarták keresztülvinni. Bónis erre kifejtette, maga is hisz abban, hogy azokat „*el fogja törölni az idő*”, de amíg a törvényhatóságoknál életben vannak, „*a városoknak más állapota, s helyzete nem lehet.*”⁸⁸² A vita többeket inspirált még megszólalásra. Lónyay Gábor például azt akarta szavazással eldönteni, hogy az utasításadás ajánlott vagy kötelező feladat legyen. Bónis Samu, mint a tárgyalás legaktívabb résztvevője, erre úgy reagált, mivel az utasítás a megyék esetében sem imperatív módon előírt kötelesség, a kérdés eleve értelmetlen. Végül a voksolásra az ő gondolatmenete szerint került sor, és harminckét megye úgy határozott, a civitasok instrukcióit a választóknak kell adniuk.⁸⁸³

A végrehajtást felügyelő királyi főpolgármesterek dolgában Szabolcs megye más álláspontot foglalt el, mint 1843–44-ben. Mivel akkor a városi kérdés félresiklásának egyik fő okát éppen a főfelügyelői hivatal körül kialakult kibékíthetetlen ellentétekben látták, ezúttal elutasították a tisztséget.⁸⁸⁴ A kerületi szavazást azonban elvesztették, ezért Bónis a folytatásban már azon kesergett, ha a főpolgármesterek munkába állnak, többé nem a rendek akaratától függenek majd, „*mert a tapasztalás bizonyítja, hogy ígéret, adomány*” esetén sokan hajlandóak túllépni a törvényes korlátokon.⁸⁸⁵ Menekülési útként a polgárok által történő választásra szavazott, de a megyék stabil többsége elfogadta a királyi kinevezés elvét.⁸⁸⁶ Ezután Kende Zsigmond kijelentése keltett zajos visszhangot. A szatmári táblabíró következetlenségnek tartotta, hogy a felelős minisztérium hívei a funkcionáriusok kormány

⁸⁸¹ Uo. – Feltehetően a darvak közé keveredett golyóra gondolhatott, akinek a madarász a kártevők pártolása miatt nem kívánt kegyelmezni. 62. kerületi ülés. 1848. február 24.

⁸⁸² Uo. 8. (1848. március 12.) 1051. sz. – 67. kerületi ülés. 1848. március 1.

⁸⁸³ Uo.

⁸⁸⁴ Uo. 8. (1848. március 14.) 1052. sz. – Szabolcs megye mellett csak Pozsony, Nógrád, Zala, Komárom, Somogy, Zólyom, Abaúj, Gömör, Heves, Bihar, Arad, Vas és Liptó szavazott a királyi főpolgármesteri tisztség ellen. 70. kerületi ülés. 1848. március 7.

⁸⁸⁵ Uo.

⁸⁸⁶ Uo. – A polgárok által történő választást ugyanazok támogatták, akik korábban a királyi főpolgármesteri tisztséggel szemben foglaltak állást, új támogatóként egyedül Torna megye állt át ebbe a táborba.

általi kinevezését nem pártolják. Bónis rögtön azt követően, hogy Babarczy Antaltól „helyeslést hallott mondani”, Kossuthot is megelőzve, elsőként vállalkozott feleletre. Szavaiból kitűnik, a március 3-i felirat ellenére az ellenzék győzelme körül még jócskán akadtak kételyei. Kendének cinikusan azt üzenté: „vigye ki előbb a felelős minisztériumot, úgy szívesen reáállunk, hogy a minisztérium szabadon nevezze orgánumait.”⁸⁸⁷

A királyi városok tárgyában Bónis Samu utolsó alsótáblai vitáját is a főpolgármesteri tisztség körül folytatta le. Március 10-én az ezerötszáz pengőforintos fizetést ajánló Szentkirályi Móriccral ellentétben csak hatszáz forintot indítványozott. Bár Hunkár Antal, Asztalos Pál, Szentiványi Károly, Gábry István, Bernáth Zsigmond, Pázmándy Dénes és Ruttkay István szintén a kisebb összeget szorgalmazták, a sokkal leterheltebbnek vélt alispánokra hivatkozva, továbbá azt hangoztatva, hogy a főispáni mértékű illetmény csak a kormány nézeteinek terjesztését szolgálná, a többséget mégis Kossuth érvei győzték meg.⁸⁸⁸

Ugyan a rendek a sorsfordító napon, március 13-án is a civitasokról vitatkoztak, a bécsi események fontossága másnapra parányi részletkérdéssé zsugorította az egész, immár két hónapja napirenden szereplő törvényjavaslatot.

4. Bónis Sámuel a válaszfelirat újabb vitáiban, valamint a márciusi események sodrásában

A szabad királyi városokról zajló tárgyalásokat február elején szakította félbe a válaszfelíratra érkezett újabb királyi rescriptum. A lépést a kormány megpróbálta alaposan előkészíteni, és a színpalak mögött már régóta erőfeszítéseket folytatott Kossuth pártvezéri tekintélyének megingatására. Széchenyi az adreffe decemberi letétele után munkához látott, hogy a középpárt eszméjéhez, a kompromisszumkötés politikájához támogatókat találjon. Nem csak Apponyi kancellárral vette fel a kapcsolatot, de megkörményezte a két Lónyayt, Szemere Bertalant, továbbá Pázmándy Dénest is. Lónyay Menyhért naplójának jóvoltából ismerjük a háttéregyeztetések csavaros fordulatait, melyek az egyéni ambíciók érvényesítéséből, az ezzel összefüggő ravasz cselszövésekből, továbbá a személyes ígéreteknél való megfelelési szándékokból fakadtak. Ami Bónis Sámuelrel illeti, utalnak rá jelek, hogy január elején ő is a kételkedők táborába állt. Lónyay Menyhért a szabolcsi ellenzék fejét is azok között említi, akik kérték nagybátyját, Gábort, beszéljen Szentkirályival annak

⁸⁸⁷ Uo.

⁸⁸⁸ KLÖM 11. 649. – A követtársa kezdeményezését pártoló Kossuth kijelentette, az alacsony fizetéssel csak az időtöltésből hivatalra vállalkozó „honorárius oligarchák” kerülnének helyzetbe, arról nem beszélve, hogy évi hatszáz pengőforintos fizetés Pesten fára és szállásra sem elég. 73. kerületi ülés. 1848. március 10.

érdekében, hogy Kossuth modorát változtassa meg, mindent maga intézni akaró szándékával pedig hagyjon fel.⁸⁸⁹ A Lónyay-napló tanúsága szerint Pázmándy Dénes tudni vélte, hogy Széchenyinek pénzt is ajánlottak az alsótáblai centrum kialakítására. Bár konkrétumokat nem ismerünk, az efféle machinációk lehetőségét erősítik Darvas Erzsébet feljegyzései is, aki memoárjában úgy emlékezett, Sámuelje egyszer levelet „*kapott a kancellártól, melyben azon ajánlat tétetett, hogy ha nem szavaz pártjával, minden adósságait kifizetik.*” Ő azonban „*inkább szegény maradt, s küzdött*”, mintsem feladta volna nézeteit.⁸⁹⁰

Január 30-án Tarnóczy Kázmér nyitrai követ úgy beszélt Bónisról, mint Szentkirályi legjobb emberéről, a komondorról, aki összetartja a nyáját.⁸⁹¹ Állítása persze túlzó és leegyszerűsítő volt. Január 31-én, miközben István nádor Pozsonyba érkezését várták, tréfás találgatások zajlottak arról, vajon mi lehet a leiratban. Bónis ekkor valóban tett egy olyan megjegyzést, hogy kedvező declaratorium esetén ő bizony közbevágna Kossuthnak, ez azonban ekkor még nem volt több ártatlan viccelődésnél.⁸⁹² A gyakorlatban a szabolcsi követnek egyáltalán nem tetszett a válasz. Széchenyi naplófeljegyzései szerint a másnapi kihirdetést követően Andrássy Gyulával (Zemplén vm.) együtt sommásan úgy nyilatkozott, „*nem ér semmit, nincs benne semmi!*”⁸⁹³ Titkosrendőri jelentésekből tudjuk, hogy a nagy érdeklődéssel várt elegyes gyűlésen azon a helyen, ahol a megyei municípiumok és a törvények fenntartásáról esett szó, kétszer is „*nem igaz*” szavakkal kiabált közbe.⁸⁹⁴ Abszolút elutasító hozzáállásában csak február 2-án következett be némi fordulat. Miközben István nádornál kihallgatásra várakozott, még Lónyay Menyhértnek is azt bizonygatta, az egészzel semmi más cél nem volt, „*mint az ellenzékét megszakítani, kisebbségbe hozni.*”⁸⁹⁵ A főhercegtől viszont már azzal az ígérettel jött ki, hogy neki tetsző válasz kidolgozásán fog munkálkodni.⁸⁹⁶ Innentől kezdve Bónis valóban puhíthatni kezdte Kossuthot, de a békülésben addig nem akart elmenni, mint Lónyay Menyhért vagy Szentkirályi. A délután öt órakor kezdődő, Bohus Jánosnál tartott konferencián azt mondta, ne hozzák kellemetlen helyzetbe

⁸⁸⁹ Kónyi M.: Lónyay Menyhértnek i. m. I. 346–347. A Kossuth háttérbe szorítására tett kísérletekről: Erdődy Gábor: „Én csak fátklyatartó voltam”. Kossuth Lajos, a magyar polgári forradalom és szabadságharc irányítója (1848–1849). ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2006. 29–38.

⁸⁹⁰ Bónisné D. E.: Elmúlt idők i. m. 30.

⁸⁹¹ SZIÖM XV. 714. – Széchenyi 1848. január 30-án jegyezte fel a nála vizitelő Tarnóczy Kázmér Bónisra vonatkozó szavait. „Ne higgyen Szentkirályinak. Megcsalja. Mindent kimond –bolond– ultra Republicanus. Legjobb embere Bónis. Ez a komondor a nyáj összetartására.”

⁸⁹² Kónyi M.: Lónyay Menyhértnek i. m. I. 362. – „E tréfás discussion és alkudozáson még Bónis is felvidult, s nyilvánítá, hogyha ilyen tartalmú leirat jönne, ő közbevágna Kossuthnak.”

⁸⁹³ SZIN 1189.

⁸⁹⁴ Leopold Valentin Ferstl udvari tanácsosnak, az országgyűlési kémszolgálat főnökének 1848. február 2-án kelt jelentését lásd: KLÖM 11. 500–501.

⁸⁹⁵ Kónyi Manó: Lónyay Menyhértnek 1847/48-diki naplója. Második és utolsó közlemény. Budapesti Szemle 86. (1896) 232. sz. 22.

⁸⁹⁶ Uo. 27.

István nádort, inkább válasszák azt a taktikát, hogy a leiratot kielégítőnek mondván megköszönik, és ha a főrendek más véleményen lennének, majd akkor bocsátkoznak részletes tárgyalásába. Kossuth el is fogadta Bónis indítványát, amikor Szemere Bertalan hozzászólása új fordulatot adott az egész alkudozásnak. Kijelentette, a nádor őt nem érdekli, a dinasztia pedig az itáliai zavarok miatt szorult helyzetben van, amit ki kell használni. Csak később derült ki, hogy beszéde mögött hideg számítás húzódott meg. Apponyi bukása esetén kancelláriai referensi hivatalt remélt, felesége ugyanis nem akart visszamenni Miskolcra. Végül az összejövetel döntés nélkül oszlott szét.⁸⁹⁷ Másnap Bónis újra István nádornál járt mint az ellenzéki küldöttség egyik tagja, február 4-én pedig még egy konferenciát tartottak az álláspontok összecsiszolására. Itt a szabolcsi követ állítólag nehezen viselte, hogy Kossuth a készülő szöveget „mindenfélével fűszerezte, [...] a másik szobában debachált [csattogott] ellene.”⁸⁹⁸ Nem tudjuk, mi történhetett még ezután, de végül Bónis megígérte, hogy Kossuthal fog szavazni. A résztvevők közül Lónyay Menyhért kivül csak Ujhelyi Sándor (Ugocsa vm.) nem ajánlott támogatást. Délután Szentkirályi még felkereste Lónyayt, és megkérte, másnap ő tegye meg a kiegyezésre vonatkozó indítványt. Azt viszont nem közölte világosan, hogy ő az ülést kikerülendő Pestre fog utazni.⁸⁹⁹

Ilyen viszontagságok után érkezett el a február 5-i kerületi tanácskozás napja. A kossuthi álláspontot, amely az adminisztrátori rendszer teljes, még a diéta alatt elkezdődő felszámolását követelte, Szentiványi Károly gömöri követ vezette fel. Ezt követően szólott Lónyay Menyhért a békejobb nyújtására kész, elfogadó válaszcselekedetéről. Bónis rögtön Kossuth után kapott szót, és nagyon röviden csak annyit mondott: „hallgatni néha arany”, ezért Gömör indítványát, melyet „célravezetőnek hisz, bővebb beszéd nélkül elfogadja, egyszersmind kéri a táblát,” ne vitatkozzon tovább a kérdéstről, mert azt csak „keserűségekre vezetne”.⁹⁰⁰ Mindezzel Bónis egyértelműen arra akart célozni, nem érezné szerencsésnek, ha az opposzió belső meghasonlása a nyilvánosság előtt folytatódna. A remegve várt voksolás nem sokkal ezt követően valóban el is indult, és mivel a kiegyezni akaró Lónyay Horvátország szavazatával 24:23 arányban szoros többséget szerzett, az ülés hangulata még ingerültebbé vált. A nehezen szóhoz jutó Babarczy Antal után Szabolcs követe újabb hozzászólásnak érezte szükségét. A váratlan vereség alaposan felpaprikázhatta, mert újra

⁸⁹⁷ Uo. 23–24. Lónyay Menyhértnek Szemere számításaira vonatkozó, nem túl jóindulatú verzióját a politikus életrajzírója, Hermann Róbert sem cáfolja. Magatartásában azonban közrejátszhatott Kossuthal már régóta tartó rivalizálása is, amit viszont inkább a másik fél generált, s melynek egyik leglátványosabb mozzanata volt, hogy Szemerét nem invitálták az 1847. június 6-án kezdődött programelfogadó ellenzéki tanácskozásra. Erről: *Erdődy Gábor – Hermann Róbert: Batthyány – Szemere*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2002. 191., 202.

⁸⁹⁸ Uo. 26.

⁸⁹⁹ Uo. 27.

⁹⁰⁰ Pesti Hírlap 8. (1848. február 13.) 1035. sz. – 48. kerületi ülés. 1848. február 5.

előtört belőle a szókimondóság. Az alapvető stratégiai kérdésekben többé nem konfrontálódott Kossuthal, és a nádornak adott február 2-i szavaival sem törődött már. Leszögezte, hogy a kormány iránt „*most már annyi bizodalmat sem érez, mint azelőtt,*” mert „*némelly embereknek, kik már régóta szerettek volna átmenni*”, most a Kancellária cselszövésének hatására támadt kedvük az ellenzékot megbuktatni.⁹⁰¹ Széchenyi naplójából szintén Bónis ingerültségére derül fény, megjegyezte, hogy Kossuth mellett a szabolcsi követ is tombolt.⁹⁰² A kerületi ülés hangulatáról tudósító titkosszolgálati jelentések szintén egybehangzóan említik, hogy Kossuth leghatalmasabb párhívének Bónis mutatkozott. „*Mint acél és vas*” állt mellette, és a hallgatóság zajos felbujtásában is oroszlánrészt vállalt.⁹⁰³

A szavazás után Kossuth bejelentette, hogy a diétán többé nem lehet béke, csak harc az utolsó percig. Majd nem csüggedve a közbejött vasárnapi szünetet is lázas munkával töltötte. Terve az volt, hogy minden egyes adminisztrátori sérelmet külön tárgyaljanak meg. A február 7-i kerületi ülésben Bónis a konzervatívok mellett már a kibontakozóban lévő mérsékelt ellenzékot is ostorozta, körömszakadtáig védve Kossuthot. Visszautasította Lónyay állításait, miszerint politikai anarchiára törekednének.⁹⁰⁴ A kerületi ülésben tett megnyilatkozásait Széchenyi természetesen ezúttal sem magasztalta, bár jelentéktelennek sem érezte. Erre utal, hogy Reviczky Pál esztergomi követtel, valamint Fiáth Ferencsel vívott csatáit mégiscsak bejegyezte naplójába.⁹⁰⁵ Végül a válaszfelirat sorsa nem is a hivatalos tárgyalásokon, hanem a szinte szünet nélkül tovább folytatódó konferenciákban dőlt el. Kossuth ezek során kiharcolta, hogy az adminisztrátori kérdés sérelmei továbbra is részletes ecseteléssel kerüljenek feliratba, és az orvoslás függvényében döntsék majd el, hogy az ügy további feszegetésétől hajlandóak lesznek-e elállni.

Összegzésként először azt kell leszögeznünk, hogy a válaszfelirati vita kimenetele 1848 februárjának első napjaiban nüansznyi apróságokon múlt. Bár az ellenzék vezetői közül kétség kívül Kossuth bizonyult a legmakacsabbnak, mint láthattuk, akadt pillanat, amikor már ő is az engedmény küszöbén állt. Ami Bónis Sámuellet illeti, kezdettől fogva jól látta, hogy a cél az oppozíció megosztása. István nádor audienciáján azonban valami olyasmi történhetett, ami ennek ellenére hátrálásra készítette. Mint ahogy az itt elhangzottakat nem

⁹⁰¹ Uo.

⁹⁰² SZIN 1192.

⁹⁰³ „Kossuth, dessen gewaltigster Parheigänger Bónis ist”. – KLÖM 11. 514. „Asztalos, Bónis, Szentiványi, mint acél és vas Kossuthal tartanak”. – Uo. 515. „Das Auditorium war förmlich toll, es schien ihm indessen auch die Gömörier Motion nicht zu behagen, aber durch Kossuth und Bónis aufgereizt, nahm es dafür Parthei, es schrie, tobte, schimpfte, klirrte mit den Säbeln, und rief den Oppositionsrednern wüthende Éljens! zu.” – Uo. 513.

⁹⁰⁴ Pesti Hírlap 8. (1848. február 17.) 1037. sz. – 50. kerületi ülés. 1848. február 7.

⁹⁰⁵ SZIÖM XV. 721. – „Viele Duelle! Fiáth, Bónis. Bónis, Reviczky, Szemere und Lónyay. Aber nicht ein Ganz Spectabilis!”

ismerjük, ugyanúgy nem tudjuk, két nappal később végül miért tért vissza Kossuth támogatásához. A konzekvenciákat viszont gyorsan levonhatta, mert a nem várt kimenetelű február 5-i voksolást követően a nyilvánosság előtt már Kossuth legelszántabb követőjének mutatkozott. Az ellenzék a diéta alatt soha nem állt olyan komoly nyomás alatt, mint ekkor. Az egyik oldalon ott volt a hatalmi önkény jelének tartott adminisztrátori sérelem, a másikon egy újabb eredménytelen, reformok nélkül szétszéledő országgyűlés réme. Erre az önmagában is hatalmas elvi dilemmára rakódtak rá a politikai alkudozások és nyomásgyakorlások különféle kísérletei. A helyzet komplikáltsága miatt jó döntést hozni csaknem lehetetlen feladattá vált. Következésképpen Bónis rövid hezitálására sem tekinthetünk másként, mint olyan útkeresésként, ami elől nem lehetett kitérni.

A tanácsterem elmérgesedett hangulata lassan az országgyűlés háttéreseményeire is rányomta bélyegét. Az ellentétek a nádor második, február 20-i bálja körül csúcsosodtak ki. Batthyány Kázmér grófot nem hívták meg, mivel a katolikus morállal összeegyeztethetetlen módon, az egyházjogot kijátszva házasságra lépett a Szapáry Antaltól elvált Keglevich Augusztina grófnővel.⁹⁰⁶ Tiltakozásképpen a főrendi ellenzék valamennyi tagja visszaadta meghívóját, és hasonló válasz készülődött az alsótábla részéről is. Bónisné, memoárja szerint, mivel ismerte „*a politikának beburkolt redőit is*”, ha nem is szívesen, de eleget tett férje kérésének, és beletörődött az otthonmaradásba. A társaságukban tartózkodó Rónay János (Csanád vm. követe) hitvese, ivándai Karátson Emília, aki az eseményre Bécsből már új ruhát is rendelt, viszont berzenkedni kezdett, ellenezve a döntést. Bónis erre a dámákhoz fordult, és a várható elégedetlenséggel mit sem törődve, kijelentette: „*Annyit tudok mondani, hogy a csanádi követ, én és többi barátaim mind visszaküldtük a meghívót!*”⁹⁰⁷ A Batthyányiak melletti kiállás Bónistól különösen is elvárhatónak számított azok után, hogy a családdal társasági kapcsolatokat is ápolt. Titkosszolgálati jelentések szerint például az 1848. január 20-i táncestély végén, éjjel egy órától egészen hajnal négyig borozgatott Batthyány Lajos, Teleki László, Andrassy Manó grófok, valamint Bohus János és Asztalos Pál társaságában, ahol azt hangoztatták, „*egy hitvány érdemkeresztért vagy más kitüntetésért nem illik a hazát elárulni!*”⁹⁰⁸

A már egyébként is feszült pozsonyi hangulatot pillanatok alatt felforgató párizsi forradalom híre a március 1-jei kerületi ülés alatt terjedt el villámgyors futótűzként. A

⁹⁰⁶ Batthyány társadalmi botrányt kavarázó házasságkötésére vonatkozóan lásd: Ódor Imre: A „tékozló másodhegedűs”: Batthyány Kázmér gróf pályaképéhez. Levéltári Szemle 57. (2007) 4. sz. 9.; Balázs László: Batthyány Kázmér házassága és áttérése. Egyháztörténet, Új folyam 2. (1959) 1–2. sz. 9–10.

⁹⁰⁷ Bónisné D. E.: Elmúlt idők i. m. 21.

⁹⁰⁸ Takáts S.: Társasélet i. m. 403.

történetek jelentőségét a kormány és az ellenzék is azonnal felismerte, s ennek megfelelően gyors cselekvésre készülődött. Apponyi kancellár sürgős levélben kereste meg Széchenyit, és arra kérte, a júliusi monarchia megbuktatását olyan kataklizmaként próbálja beállítani, amire a Kossuth és Batthyány kártékony politikájával rokonítható okok miatt került sor. A másik oldalon Pest megye követe úgy érte, a kompromisszumkötés gondolata többé fel sem merülhet, a franciaországi eseményeket a legkeményebb kitartásra kell felhasználni. A nála tartott március 2-i nagy konferencián Bónis Sámuel is emellett nyilatkozott, Széchenyi pedig arról volt kénytelen tudósítani Apponyit, hogy teljesen egyedül maradt.⁹⁰⁹ Március 3-án Kossuth nagy beszédet tartott, és az előzetes egyeztetések értelmében gyors és teljes körű polgári átalakulást kívánó felirati javaslattal állt elő. Szabolcs megye ellenzéki vezére követjelentésében szintén a pillanat rendkívüliségét igyekezett kiemelni, a forradalmat pedig egyértelműen Lajos Fülöp rendszerének nyakába varrta. Azt írta: *„kit sorsa egy percben sújta le, többnyire maga idézte elő, a féktelen bocsátott indulatok, a rosszul számító gondatlanság, vagy más hiba által, mit oly örömet nevez a hibáit palástoló ember sors játéknak.”* Majd hozzátette, márpedig *„ha trónusok és institutiok fordulnak fel pár napok alatt, az nem a sors vak játéknak következménye, hanem a rossz institutioknak lassú, de természetes eredménye.”*⁹¹⁰ Bár konkrétan nem szögezte le, mindezzel természetesen azt próbálta igazolni, hogy a hasonló történéseket kizárólag az általuk képviselt reformok elfogadásával tartja elkerülhetőnek. Ezt követően részletesen ecsetelte Kossuth felirati javaslatát, végül pedig alaposan indokolta, miért támogatták a pesti kezdeményezést. A dilemmát abban látta, hogy *„midőn egy részről a dinasztia fennmaradása, s a pragmática sanctio által biztosított monarchia érdeke”* figyelmüket felhívta, addig arról sem feledkezhetek meg, hogy *„más felől hazánk alkotmányos kifejlődése a cél”,* ami *„feszített igyekezetet igényel.”* Az előbbi megóvásáért pedig *„hiába hozánk minden áldozatot, ha a nemzet igényeit kifelejténk.”*⁹¹¹ A kialakult helyzet bizonytalanságát előre vetítve a tudósítás magasztos sorokkal zárult. Bónis mintha csak előszóban beszélt volna követársaihoz, kijelentette: *„Illő engedményeket a népnek, hogy őket alkotmányunkhoz szorosabb kapcsolatokkal csatoljuk, s akkor szilárd lesz a nemzet, s szilárd a trón állása. E nélkül az első soha magasabb állásra vergődni, e másik, bármi áldozatokkal is, veszélytől megóvatni nem fog.”*⁹¹²

⁹⁰⁹ SZIN 1201. – „Egyedül én Bónis... Pázmándy, Andrassy Gyula ellen.” A konferencián történeteket lásd még: Varga J.: A jobbagyfelszabadítás i. m. 24–25.

⁹¹⁰ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 48. cs. Nr. 482. /1224. d./ – Bónis Sámuel és Kállay Menyhért követjelentése, 1848. március 6.

⁹¹¹ Uo.

⁹¹² Uo.

Noha a március 3-i felirati javaslatot a másnapi országos ülés is elfogadta, a kormányerők még mindig nem adták fel Kossuth megállításának reményét. Széchenyi március 6-án Bécsbe érkezett, és a diéta feloszlatása mellett azt javasolta, őt nevezzék ki teljhatalmú biztosnak. A kamarilla azonban csak abban értett egyet, hogy az előterjesztés felküldését mindenképp meg kell akadályozni. Március 12-én Széchenyi Pozsonyban is megpróbálta kihúzni a felirat méregfogát. Konferenciát hívott össze és kérte, biztosítsák a dinasztíát a nemzet hűségéről, majd a teljes reformról lemondva egyezzenek bele, hogy egy királyi biztossal tárgyalnak az átalakulást célzó lépésekről. Terve ugyanúgy nem hozott sikert, mint tíz nappal korábban. Keserűen jegyezte fel, hogy miközben érzése szerint tűrhetően, szívhez szólóan beszélt, addig Bónis ismét kikelt ellene. Úgy gondolta, a szabolcsi követet a „*debreceni bosszú*” is átfűtötte, s nem tudta magát függetleníteni a Tisza-szabályozás tárgyában kialakult 1846-os vitájuktól.⁹¹³

Miközben Pozsonyban ezek a tanácskozások zajlottak, még nem lehetett tudni, hogy a következő napok forгатókönyvét két másik Duna-parti városban írják majd. Bár a március 3-i feliratot ismerte a bécsi polgári értelmiség, továbbá Kossuth Irányi Dánielen keresztül támogatta a pesti Ellenzéki Kör petíciós mozgalmát is, mindez csak a forradalmi lángok egyik szikráját jelentette. Március 13-án a diéta tagjai már tudtak a bécsi eseményekről, de a végeredmény, Metternich bukása, csak másnap vált ismertté. Bónis reakcióját közvetlenül csak március 15-i követjelentéséből ismerjük. Ebben mindenféle kommentárt mellőzve objektív híradásként vázolta a „*felmerült eseményeket*”.⁹¹⁴ Felesége a Zöldfa fogadóban zajlott események elbeszélésénél saját személyét domborította ki, azt hangsúlyozva, hogy „*Kossuthnéval jó viszonyban lévén*” nő léteire ő is engedelmet kapott a terembe felmenni.⁹¹⁵ Széchenyi naplójában pedig azt emelte ki, hogy Bónis, Bernáth Zsigmonddal karöltve, azt kiabálta, „*most még jobban meg kell szorítani a dolgot.*”⁹¹⁶ Minden valószínűség szerint valóban így is gondolkodott. Kossuthiánus ellenzékiként látta, hogy az átütő politikai győzelem kapui megnyíltak, de a radikalizálódás veszélyét is érezve nem akarta, hogy az irányítás az országgyűlésen kívül álló erők kezébe csússzon át. Erre utal több rendpárti megnyilatkozása is. Március 4-én indítványozta, hogy az engedély nélkül elutazott barsi követeket büntetessék meg, a március 14-i kerületi ülésben pedig azt kérte, amíg Kossuth és a

⁹¹³ SZIN 1205. – „Tűrhetően beszélek – azt hiszem, szívhez szólóan. Bernáth Zsiga és Bónis ellenem. DEBRECENI BOSSZÚ!”

⁹¹⁴ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 48. cs. Nr. 482. /1224. d./ – Kállay Menyhért és Bónis Sámuel követjelentése, 1848. március 15.

⁹¹⁵ *Bónisné D. E.*: Elmúlt idők i. m. 23.

⁹¹⁶ SZIN 1208.

küldöttség a nádornál jár, folytassák a városi ügy vitáját.⁹¹⁷ Utóbbi ötlete nem aratott fényes tetszést, a karzaton feszült nyugtalanságot lehetett tapasztalni.

A március 15-i napon, számottevő politikai súlyából adódóan, Bónis Samu is helyet kapott a Bécsbe delegáltak között. Josipovich Antallal együtt az ifjúság vezetését bízták rá, két nappal később pedig ő is „*felkoszorúzva, virághalmokkal ellátva*” léphetett le a visszaérkező gőzhajóról az ünneplő tömeg közé.⁹¹⁸ Nevéről az ország más vidékein sem feledkeztek meg, március 19-én Pécsen választották a város díszpolgárainak sorába.⁹¹⁹ Batthyány kinevezése a szabolcsi követet is patetikus hangvételre készítette. A bécsi út után íródott jelentéséből már nem hiányoztak a magasztos szavak. A kossuthi retorikára emlékeztető módon azt írta, meghozták „*e honnak mindazt, mi békés átalakulására, meg mi naggyá és dicsővé születésére szükséges.*” Majd azzal folytatta, a felelős minisztériumnak köszönhetően, mely „*a többség akarátának nyomán fogja kormányozni a hazát*”, meglesz a remény, hogy az ország szellemi és anyagi nagyságának tetőpontjára érhesen.⁹²⁰ A szép szavakból nem volt hiány Nagykállóban sem. A március 21-i közgyűlésben deklarálták, hogy az országgyűlés munkájának eddigi irányát teljes megnyugvással fogadják, a követeket pedig „*azon bizodalomnak, mellyel pályájukra választattak, újabb nyilvánítása által*” állásukban megerősíteni kívánják.⁹²¹ István nádor március 17-i körlevelét, melyben Batthyány kinevezéséről tudósított, a miniszterelnök első törvényhatóságokhoz intézett nyilatkozatát, valamint Bónisék március 19-i beszámolóját csak néhány nappal később, március 27-én olvasták fel a congregatióban.⁹²² A tudomásul vétel ténye mellett ekkor azonban más már nem került a protocoollumba. Nem azért, mert a történelmi pillanatok fontosságát nem érezték volna. Inkább arról lehetett szó, hogy a polgári átalakulás felgyorsult lavinája miatt a tíz nappal korábbi szavak fölött már eljárt az idő.⁹²³

⁹¹⁷ RN, 1847–48. 163.; KLÖM 11. 653. – XXXVIII. országos ülés. 1848. március 4. Bónis hozzászólását is említi, illetve az ülésnap eseményeit részletesen tárgyalja: *Velkey Ferenc*: „Szívemből szólok.” Széchenyi állásfoglalása a fordulóponton, 1848. március 14-én. Századok 144. (2010) 3. sz. 700.

⁹¹⁸ *Bónisné D. E.*: Elmúlt idők i. m. 23–24. Bónist a küldöttség tagjaként említi: Pesti Hírlap 8. (1848. március 18.) Új folyam, 2. sz. A bécsi tartózkodásról, a Zöldhordó vendéglőben tartott örömmulatságról, ahol Bónis is pohárköszöntőt mondhatott: *Varga J.*: A jobbágyfelszabadítás i. m. 53.

⁹¹⁹ A rendszerváltás folyamata az 1848–49-i forradalom és szabadságharc első hónapjaiban. Válogatott dokumentumok. Szerk. Jároli József. Magyar Levéltárosok Egyesülete, Budapest, 2001. 145. – Pécs szabad királyi város közgyűlése országosan ismert és helyi haladó személyiségeket választ díszpolgárává. Pécs, 1848. március 19.

⁹²⁰ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 48. cs. Nr. 491. 1848. /1224. d./ – Bónis Sámuel és Kállay Menyhért követjelentése, 1848. március 19. Ez a követjelentés nyomtatásban is megjelent: Nyírvidék 23. (1902. március 16.) 11. sz.

⁹²¹ Uo. IV. A. 1. a. 95. k. 1848. évi jkv. 668. sz.

⁹²² Uo. 698. sz.

⁹²³ Nyírvidék 23. (1902. március 16.) 11. sz. – Péchy László második alispán március 26-án kiáltványban fordult Szabolcs vármegye népéhez. Ebben egyebek mellett Batthyány március 23-i nyilatkozatát adta hírül, melyben a miniszterelnök a közteherviselésről, a papi tized és az úrbéri viszonyok megszüntetéséről szóló törvénycikk

5. Az országgyűlés törvényalkotó időszaka

Az ünneplés ideje gyakorlatilag már a Pozsonyba való visszatérés napján lejárt. Másnap az ülések állandósításáról határoztak, és a rendek habozás nélkül hozzáálltak, hogy az elmúlt hónapok helyben járása után végre lerakhassák az alkotmányos, polgári Magyarország alapjait. Első lépésként a közteherviselésről és az úrbéri viszonyok megszüntetéséről rendelkező törvényjavaslatot vették elő. A villámgyors cselekvés azért volt lehetséges, mert korábban az átalakulás minden lényeges eleme szóba jött már, így csak a részletek finomítására kellett hangsúlyt fektetni.

Az úrbéri törvényjavaslat kapcsán Bónis Sámuel azt kezdeményezte, hogy a viszony a kihirdetést követően azonnal szűnjön meg.⁹²⁴ A kerületi tanácskozás után délután kettőtől országos ülést tartottak, ahol megválasztották azt a küldöttséget, melynek Pestre kellett utaznia a bizonytalanság megszüntetésére és a forrongó kedélyek megnyugtatóására. A huszonekét tagból álló delegációba beválasztották a szabolcsi reformerek vezérét is.⁹²⁵ A küldetés rendkívül szoros időbeosztás mellett zajlott. A különhajó este kilenc órakor indult, másnap délben pedig a megbízott szónok, Hajnik Pál már ismét a kerületi ülésben beszélt útjuk eredményeiről. Szintén március 18-án került napirendre a papi tized eltörlése. Egészen e nap délutánjáig semmi nem utalt arra, hogy az egyház fontolgatta volna lemondását erről a nagy múltra visszatekintő jövedelméről. A pálfordulásban közrejátszhattak a parasztnozgalmakról terjengő hírek, valamint a kisebbik rossz elvét követő taktika is. A szekularizációtól való félelmükben a kanonokok úgy gondolhatták, nem érdemes maguk ellen hangolni a közvéleményt.⁹²⁶ A bátor döntést elsőként Daróczy Zsigmond pécsi apát vállalta fel, ami az „*egész termet majd összeroskasztó*” hangos éljenzést és dörömbölést váltott ki.⁹²⁷ A reagálók sorából nem hiányzott a klérussal szembeni zsémbes megjegyzéseiről ismert Bónis sem. Felszólalását azzal kezdte, hogy bár a körülmények és nem az önzetlenség vezetett a nem remélt fordulathoz, a dézsma eltörlése így is édes gyümölcsöt terem majd, mert a kanonok tekintélye olyan lesz, amilyennel „*a vallás szolgálainak bírniuk kell.*”⁹²⁸

elfogadását közölte. Mindez világosan bizonyítja, hogy a március 17-i és 19-i történések a 27-i közgyűlés idejére már elvesztették aktualitásukat, és bár a protokolláris jellegű felolvasás szükséges volt, az érdemi figyelem ezek helyett már az újabb fejleményekre irányulhatott.

⁹²⁴ Varga J.: A jobbágyfelszabadítás i. m. 146.

⁹²⁵ Pesti Hírlap 8. (1848. március 22.) Új folyam, 6. sz.

⁹²⁶ A tized körüli vitákra lásd: Fazekas Csaba: Rimely Mihály pannonhalmi főapát az 1847–48. évi országgyűlésen. In: Győri tanulmányok. Tudományos szemle. 22/2000. Szerk. Bana József. Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata, Győr, 2000. 65–154.

⁹²⁷ Nemzeti Újság 9. (1848. március 21.) 663. sz.

⁹²⁸ Pesti Hírlap 8. (1848. március 22.) Új folyam, 6. sz. Bónis megszólalásaira röviden kitér még: Varga J.: A jobbágyfelszabadítás i. m. 156.

Március 19-én az ősiség eltörlése volt az elsőként kitűzött témák egyike. A részletek kidolgozását Somssich Pálra bízta, egyelőre pedig pusztán az uti possidentis (birtokvédelem) elvét mondták ki. Ezzel Bónis is egyetértett. Revideálta viszont álláspontját a korábban oly lelkesen pártolt honosítási törvény ügyében. Azt mondta, a szigorú jogszabály többé már nem szükséges, „mert a viszony a monarchia többi részeivel lényegesen változott.”⁹²⁹ A sajtótörvény március 20-i vitája során ennél fontosabb megnyilvánulásra is futotta a szabolcsi politikustól. Azt kérte, a kauciót ne csak készpénzben lehessen megfizetni, hanem fekvő birtok, kettős biztosítékkal betáblázott kötelezvény formájában, szintén szolgálhasson óvadékként.⁹³⁰

Március 21-én a két hónapon keresztül tárgyalt városi törvényjavaslat kivonata került napirendre. Az ülésre alaposan rányomták bélyegüket a pozsonyi csöcselék zsidóellenes zavargásai. Bónis Samu, mint az aznapi elnök, reggel felkereste a zavargások helyszínét, követársait pedig arról tájékoztatta, hogy a történekről István nádort is értesítette. Bíró Imrével és Hunkár Antallal együtt később személyesen is a főherceghez kellett mennie célszerű rendelkezéseket kérni. Annak ellenére, hogy a diéta korábbi időszakában a honosítás kapcsán Bónis nem mutatkozott túlzottan zsidóbarátnak, talán a forradalmi élmények hatására ezúttal már másképpen beszélt. Azt mondta, Bécsben szemtanúja volt, miként „a szabadság kivívásában zsidók is lelkesen vettek részt”, s nekik a művelt nép baráti kezet nyújtott. Majd megjegyezte, a törvényhozást „apró utcai demonstrációk” egyébként sem vezethetik.⁹³¹ Ennek ellenére a többség az izraelitákat kizárta a városi polgárjog gyakorlásából. Bónis elvont igazsága egyfelől érthető volt, de az emancipáció elhalasztása mellett talán még több érv szólt. Azt ugyanis senki nem tudhatta, az egyenjogúsítás erőltetése nem vezet-e még nagyobb kiterjedésű véres pogromokhoz.⁹³²

Bónis Samu a békés rendszerváltás víziójától a Nemzetőrség másnapi vitájában sem tárgított. A vita az első paragrafus körül bontakozott ki, ahol a szabolcsi követ a vagyoni kvóták ellen kelt ki. Úgy látta, ha az országgyűlés ilyesmit fogadna el, lényegében azt mondaná ki, hogy „a szegényebb emberben nem lakhatik honszeretet.” Álláspontját védelmezve hozzátette, a magas kvalifikáció egyfajta stigmatizálás, és nyugtalan közhangulatot teremthetnek azzal, ha túl sok nemzetörnek vágyó polgárra tesznek béklyót. Új fordulatot jelentett Andrassy Manó (Torna vármegye) megszólalása, aki a porosz Landwehr-

⁹²⁹ Uo. 8. (1848. március 23.) Új folyam, 7. sz.

⁹³⁰ Uo. 8. (1848. március 26.) Új folyam, 10. sz.

⁹³¹ Uo. 8. (1848. március 24.) Új folyam, 8. sz.

⁹³² Csorba László: Polgári forradalom és szabadságharc 1848–49-ben. In: Uő – Velkey Ferenc: Reform és forradalom 1790–1849. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998. 202.

rendszer (sorkatonaság, majd tartalékos szolgálatkötelezettség) adaptációját vetette fel. Ezt követően Babarczy Antal a kérdés jövő országgyűlésre halasztása mellett nyilatkozott. Bónis úgy érezte, mindkét beszédre reagálnia kell. Andrássynak úgy felelt, most csak a „*belbátorság ideiglenes fenntartásáról*” van szó, késlekedni pedig nem lehet, mert ha a felelős minisztérium megbukik, joggal vádolhatják a magyart, hogy önmaga kormányzására is képtelen. Csongrád követével már közel sem bánt ennyire kíméletesen. Ironikusan annyit mondott, kíméletből hallgatni fog arról, a konzervatív pártvezér egy csapásra miért is csatlakozott a haladás eszméjéhez, azonban azt mégis kéri, hogy a „*reactionalis politika hősei legalább vastag sophismákkal ne álljanak elő.*” Végül hosszas eszme-futtatásba ereszkedett arról, a „*becsületes nép*” miért nem fog jótévő nemességére rontani. Kijelentette, a Nemzetőrséget nem ennek veszélye miatt kell felállítani, inkább csak azért, hogy a „*szabadság korlátlanossággá ne fajuljon.*”⁹³³ Talán különösebben nem kell kommentálnunk, mennyire földtől elrugaszkodott szavak voltak ezek. Azt hinni, hogy a jobbágyfelszabadítás minden igényt kielégít majd, és például a parasztok kárára végrehajtott úrbéri regulációkból vagy a legelők elkülönítéséből nem lehetnek súlyos atrocitások, erősen illuzórikus gondolatmenetre utal. Bónisnak a feudális jogrendet ismerő tapasztalt táblabíróként ennél sokkal jobban számolnia kellett volna az úrbéri viszonyok megszüntetéséből adódó érdekkonfliktusokkal.⁹³⁴

Március 23-án Bónis Sámuel a földesurak kártalanítása tárgyában Kossuthal került ellentétbe. Azt kérte, hogy a felálló pénzügyminisztérium részletes tervet készítsen, addig pedig ne siessen a kincstári javak eladásával. Úgy vélte, előbb célszerűbb megvizsgálni, mi az, amit feltétlenül értékesíteni szükséges. Aggodalma nem lehetett nagyon megalapozott, mert miután a kijelölt pénzügyminiszter egy durva becsléssel állt elő arra vonatkozóan, hogy a megszűnő úrbéri jövedelmek államadósságra váltásából keletkező deficitet miként lehetne tisztázni, azonnal más hangnemre váltott.⁹³⁵ A koraesti órákban kezdődött újabb kerületi ülés fénypontját Deák Ferenc megérkezése jelentette, aki a forradalom után úgy döntött, az

⁹³³ Pesti Hírlap 8. (1848. március 27.) Új folyam, 11. sz. – Bónis felszólalásának talán legproblematisabb mondata így hangzott: „De hogyan lehet feltenni azon becsületes népről, mely a nemességért izzadott, vért ontott, annak kenyeret adott, hogy most midőn concessiókat nyert, azok ellen forduljon, kik vele jót tettek.”

⁹³⁴ A paraszmozgalmakra vonatkozó alapvető szakirodalmi háttérrel természetesen a marxista történetírás termelte ki. Lásd: *Ember Győző*: Magyar paraszmozgalmak 1848-ban. In: Forradalom és szabadságharc 1848–49. Szerk. Mód Aladár [et al.] Szikra, Budapest, 1948. Az ideológiai indíttatás ellenére mégsem mondható, hogy jelentéktelen társadalmi problémáról volt szó. Ezt bizonyítja, hogy a témára vonatkozó gazdag forrásanyag publikálására újabb példákat is találunk. Lásd: A felszabadult jobbágyok és a volt földesurak ellentétei, paraszmozgalmak 1848 tavaszán és őszén. In: Olvasókönyv az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Békés megyei történetéhez. S. a. r. Jároli József. Békés Megyei Levéltár, Gyula, 1998. 108–147.

⁹³⁵ Pesti Hírlap 8. (1848. március 29.) Új folyam, 13. sz.

országgyűlés felkérésének eleget téve bekapcsolódik a törvényalkotási munkába.⁹³⁶ Az „éljen” kiáltások után azonnal az ősiség kapcsán felmerült uti possidentis elvének ecsetelésébe fogott. Rámutatott, hogy a tényleges birtoklási helyzet szimpla rögzítése magánjogi zűrzavarhoz, joghézagok sokaságához fog vezetni, ezért szerencsésebb, ha a következő országgyűlésig az ősiség eltörlésének alapján új polgári törvénykönyvet dolgoznak ki. Okfejtése a szabolcsi követet is meggyőzte, pedig még a délelőtti vitában is az uti possidentis lehangosabb követelői közé tartozott.⁹³⁷ A nap fontos momentumát jelentette még a kormány tagjainak kihirdetése. Bónis az ellenzék meghatározó egyéniségeként joggal számíthatott rá, hogy a pozíciók elosztásánál róla sem fognak megfeledkezni. Felesége visszaemlékezései szerint Kossuth még az országgyűlés alatt azt a kérdést szegezte neki, szeretne-e főispánné lenni Szabolcsban. Erre ő határozott nemmel felelt, mivel a kérdéssel korábban már férjével is beszéltek. A válasz állítólag örömmel töltötte el Kossuthot, aki azt mondta: „*Hál' Istennek, mert én Samut közelembe lenni óhajtom!*”⁹³⁸ Ezután indulhatott meg a helykeresés Bónis számára, azonban mivel Deák minisztériumában osztályigazgatói kinevezését csak májusban jelentették be, nem zárható ki, hogy a végső döntés csak a diéta berekesztése után születhetett meg.

A március 24-i tanácskozás egyik eseménye jól példázza, a forradalmak által okozott áttörés hogyan sodorta teljes jelentéktelenségbe a korábbi időszak központi kérdéseit. Bernáth Zsigmond azt a kérdést tette fel, mi történjen most az adminisztrátori rendszerrel, hozzanak-e törvényt annak megszüntetésére. A választ a hivatal fáradhatatlan kritikusa, Bónis Sámuel adta meg. Mindössze annyit mondott, mivel bevezetésére törvénytelenül került sor, az új kormány munkába állása után úgyis magától roskad majd össze. Nézetét a rendi tábla elfogadta, ez pedig egyfajta csöndes, szinte észrevehetetlen lezárását jelentette annak a nagy küzdelemnek, amely 1845 óta, majd három éven keresztül tartotta lázban a reformtábort.⁹³⁹

A következő napon a már elfogadott úrbéri törvények körül alakult ki némi kavargás. Tarnóczy Kázmér nyomtatásban mutatta be azokat a változtatásokat, melyeket a főrendek szóbeli észrevételei alapján iktattak a tervezetbe. Az alsóház tagjai ekkor szembesültek azzal, hogy a szóban forgó módosítások vitás esetekben a földesuraknak próbáltak előnyt biztosítani. A többség nemtetszésének először Kossuth Lajos adott hangot, majd Bónis támadt rá Tarnóczyra. Kifogásolta, hogy az anyagot a felelős minisztérium tudta és beleegyezése

⁹³⁶ Deák Ferenc 1848-as szerepéről rövid, összefoglaló jellegű áttekintésként: *Gergely András*: Deák Ferenc 1848-ban. Magyar Tudomány. Új folyam 48. (2003) 12. sz. 1539–1546.

⁹³⁷ Uo. 8. (1848. március 30.) Új folyam, 14. sz.

⁹³⁸ *Bónisné D. E.*: Elmúlt idők i. m. 31.

⁹³⁹ Pesti Hírlap 8. (1848. március 30.) Új folyam, 14. sz.

nélkül nyomtatták ki, de a legkártékonyabb hatást a röpv szétküldésében látta, amely szerinte a rendi tábláról rossz benyomást keltett. A nyitrai követre később még többen zúdítottak ösztüzet, és végül a módosított nyomtatvány félrekerült.⁹⁴⁰ A szóváltás szükségtelen elhúzódását éppen a szabolcsi követ rosszul megválasztott hangsúlyai okozták. Az őt védelmező Kossuth világított rá, hogy Bónis nem azt akarta mondani, hogy „*semmi sem initiáltathassék, míg a minisztérium helyben nem hagyja,*” inkább csak azt próbálta kifejezni, hogy a pillanatnyi közhangulatban, az idő szorításától szenvedve, a kormány megkerülése szerencsétlen választás.⁹⁴¹ Később Bónis is összeszedte magát, és a közönségnek tetszetős szónoklatot rögtönzött. Kijelentette, „*több éves politikai pályáján egy biztos compassza [iránytűje] volt, hogy jobban szerette családját, mint önmagát, s jobban a hazát, mint családját.*” Majd Kossuthot utánozva megerősítette, nem Tarnóczy eljárásának jogszerűségét vitatta, hanem a bölcs belátás hiányát, s emiatt rá senki „*inconstitucionális [alkotmányellenes] mázt ne meszeljen, mert míg szíve ver, az mindig csak hazájáért ver, s az abszolutizmusnak bókolni soha Bónis Sámuel nem fog!*”⁹⁴² A nyitrai „*hátsó ajtó*” elbuktatását Széchenyi is feljegyezte naplójába, de ő nem a szabolcsi követ patriotizmusát húzta alá, inkább saját maga megsemmisülésének érzését Kossuth egyre növekvő hatalma láttán.⁹⁴³

Március 26-án és 27-én komolyabb tárgyalásokra nem került sor, az idő részét a törvényhatóságoktól érkezett nyilatkozatok ismertetése, valamint a főrendi válaszüzenetek jóváhagyása tette ki. Lényeges egyeztetés zajlott viszont a 27-i konferencián a képviseleti törvény tárgyában. A radikalizálódó Madarász László itt azzal állt elő, érvénytelenítsék Metternich honpolgárságát, amit még az 1827. évi XXXVIII. törvénycikkben rögzítettek. Széchenyi erre úgy reagált, a somogyi követ kimutatta a „*foga fehéret*”, Bónisról pedig naplójában első alkalommal nyilatkozott pozitívan, amiért „*bátran ellene*” ment.⁹⁴⁴ Madarászt ez persze nem térítette le útjáról. Március 28-án Bécsben olyan királyi leirat született, amely a felelős kormány hatáskörét szűkíteni próbálta. Erre Madarász azzal döbbsentette meg társait, hogy a rescriptumot hitelesítő Zsedényi Ede perbe fogását vetette fel. Lépése az országgyűlésnek két napra való témát szolgáltatott. Bónis március 30-án vegyes tetszést arató beszéddel reagált. A történeteket agitátorok nyomásának tulajdonította, majd erkölcsi leckét adva hozzátette: „*A bukott fölött olyképpen packázni nem férfias dolog, s ki ezt*

⁹⁴⁰ Uo. Továbbá: Varga J.: A jobbágyfelszabadítás i. m. 246.

⁹⁴¹ Uo.

⁹⁴² Uo. 8. (1848. március 31.) Új folyam, 15. sz. – A felszólalás részben Paczolay János honti követnek is szólt, aki azt mondta, a minisztériumok lényegében diktatúrát gyakorolnak, mivel az őket létesítő törvény még nincs megerősítve.

⁹⁴³ SZIN 1217.

⁹⁴⁴ Uo. 1218.

teheti, a nehéz időkben alig fogja helyét megállni ott, hová kötelessége hívja.”⁹⁴⁵ Pesten a bécsi hírek pattanásig feszültté tették a már egyébként is parázs hangulatot. Felvetődött az országgyűlésnek való engedelmesség felmondása, a nemzeti konvent összehívása, a tüntető tömegben pedig már republikánus jelszavakat is lehetett hallani. A pozsonyi ifjúság szintén nem tétlenkedett, a királyi leirat egyik példányát elégette, majd lázasan kutató Zsedényi után. Bónis helyesen ismerte fel, hogy az „átalakulási időszakban a belbátorság fenntartása legelső kötelesség.”⁹⁴⁶ Tudatában volt annak, hogy egy újabb forradalom már csak árthat a kicsikart eredményeknek, ezért a Madarász-féle destabilizáló lépésekkel szembeszálló megnyilatkozásait fontosnak kell tekintenünk, különösen annak fényében, hogy Kossuth hallgatott.⁹⁴⁷ Szintén a csendesítő szándék vezérelte Bónist, amikor március 31-én arra kérte a kijelölt pénzügyminisztert, a nyilvánosság előtt is számoljon be azokról a tárgyalásokról, amelyeket Széchenyi, Batthyány, Deák és Eötvös Bécsben folytattak a leirat után kialakult helyzetről. Kossuth szónoki bravúrral erre csak annyit felelt, az újabb válasz tartalmát ugyan még nem ismeri, „de a körülmények kombinációjában megnyugtatónak hiszi.”⁹⁴⁸ A célzás az aggasztó forradalmi hangulatra vonatkozott, és minden valószínűség szerint a királyi családot tényleg ez készítette engedményre.⁹⁴⁹ A nádor teljhatalmat kapott, a közös költségek meghatározását a következő országgyűlésre bízták, hadügyek tekintetében pedig csak a seregek határokon kívüli alkalmazását és a katonai kinevezésekre vonatkozó jogot tartották fenn a királynak. Ezzel a diéta ismét nekilendült, hogy a rövid megtorpanás után folytassa a polgári állam kereteinek kijelölését.

Az április 2-i kerületi ülésben Bónis Sámuel betérjesztette a hivatalnokok elmozdíthatóságáról szóló törvényjavaslatot. Mivel az egyetlen mondatból álló indítvány Kossuth kézírásával készült fogalmazványa az országgyűlés iratai között fennmaradt, így igazolható, hogy a szabolcsi követ pusztán technikai segédkezet nyújtott.⁹⁵⁰ Ezt követően a megyei rendszer átalakítása került terítékre, ahol szintén nem lankadhatott figyelme. Az

⁹⁴⁵ Pesti Hírlap. 8. (1848. április 7.) Új folyam, 22. sz.

⁹⁴⁶ Uo.

⁹⁴⁷ SZIN 1220. – Széchenyi a március 30-i ülésről ezt jegyezte fel: „Illendően előhozom a kerületiben a zsedényiádát. Deák és Szentkirályi és Bónis és Tomcsányi is. Madarász ellene szegül. Kossuth hallgat.”

⁹⁴⁸ Pesti Hírlap. 8. (1848. április 7.) Új folyam, 22. sz.

⁹⁴⁹ Az uralkodóház hátrálásában legfontosabb szerepet Pillersdorf osztrák belügyminiszter Lajos főherceghez intézett levele játszhatta, melyben a körös-körül lángoló forradalmak miatt Magyarország engedmények árán történő megnyugtatót látta a legszerencsésebbnek. A tárgyalások menetéről: *Károlyi Árpád: Az 1848-diki pozsonyi törvénycikk az udvar előtt.* Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1936. 84–93. (Magyarország újabbkori történetének forrásai)

⁹⁵⁰ KLÖM 11. 713.; *Stipta István: Vármegyei reform a törvényhozás előtt (1844–1848.)* In: Nagy Ferenc [et al.]: Kovács István emlékkönyv. József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 1991. 324. (Acta Jur. et Pol. Tom. XL. Fasc. 19.) Károlyi Árpád a törvénycikket tévesen Bónis munkájának tartotta. Erről: *Károlyi Á.: Az 1848-diki pozsonyi törvénycikk* i. m. 57.

április 3-i ülésben elsőként Széchenyi szólalt fel, aki azt javasolta, a kérdésről majd a következő országgyűlés döntsön, egyelőre pedig ne erőltessék a képviseleti rendszer bevezetését. Bónis erre ismét a kossuthi húrokat pengette, és keményen szembement a gróf nézeteivel.⁹⁵¹ Ragaszkodott a közgyűlések fenntartásához, de hozzátette, hogy reformjukról feltétlenül gondoskodni kell. A nemesek fejenkénti szavazata kapcsán megjegyzi belső viszonyaiból indult ki, és abszolút józan érveket sorolt. Felhívta követtársai figyelmét, hogy Szabolcsban 13 ezer nemes van összeírva, és ha „*a községek oly arányban küldenek követeket, hogy ennyi nemes közt el ne enyésszenek, ez nem tanácskozó gyűlés, hanem nagy népgyűlés lesz, melynek tartására nem terem, hanem pusztá kell.*”⁹⁵² A megoldást az esti órákban a Deák vezetésével megtartott konferencián találták meg. Itt úgy határoztak, a nemesség csak a következő congregatioig tartja meg hagyományos jogait, utána átadja helyét egy állandó bizottságnak.⁹⁵³

A sors úgy hozta, hogy Bónis Sámuel utolsó ismert országgyűlési beszédét is Széchenyivel szemben mondta el. Április 8-án a követi kar a közlekedési törvényjavaslatról vitatkozott. Bónis ekkor azt kérte, az új vasúti pályák esetében egyelőre ne menjenek tovább a tervezésnél, ehelyett minden erőt a már épülő vonalak befejezésére fordítsanak. Átütő sikert nem aratott, többszöri hozzászólásaival csak annyit sikerült elérnie, hogy a fiumei vonal kiemelt figyelmet élvezzen. Azt a felvetését, hogy a vonalokról ne a minisztérium, hanem az országgyűlés határozzon, Kossuth sem támogatta, inkább egy elmozdíthatatlan emberekből álló esküdtszékre kívánta bízni a döntést.⁹⁵⁴ A lelkileg már egyébként is meggyötört Széchenyi keserűen jegyezte fel, amint Bónis, Szentkirályi és mások a „*vádlottak padjára*” ültették, és így a törvénytervezet nem ment át szó szerint.⁹⁵⁵ Azok után, hogy a leendő kormányból elsőként ő mutatott be minisztériuma teendőiről szóló javaslatot, a támadások egyértelműen váratlanul érték. Rossz kedvét pedig végképp betetőzhette a diéta legnagyobb győztesének, a Bécsből visszatérő Kossuthnak stílusa, aki a kerületiben parancsolgatott, őt pedig alig üdvözölte.⁹⁵⁶

Az országgyűlés berekesztéséről, április 11-éről Darvas Erzsébet azt jegyezte fel, „*hasonló volt a szappanbuborékhoz*”, mert miközben a tömeg lelkesen ünnepelt, voltak, akik

⁹⁵¹ Kossuth a megyereform vitájában az általános választójog mellett érvelt, április 3-i mondatait vizsgálva Gergely András pedig azt is bizonyítva látja, hogy eredeti elképzelései szerint az országgyűlési választások kapcsán sem számolt cenzussal. – *Gergely András: Általános választójog 1848-ban? A megyei törvény vitája az utolsó rendi országgyűlésen. Századok 139. (2005) 3. sz. 589–590.*

⁹⁵² Pesti Hírlap 8. (1848. április 10.) Új folyam, 25. sz.

⁹⁵³ *Fazekas Cs.: Rimely Mihály pannonhalmi főapát i. m. 118.*

⁹⁵⁴ Pesti Hírlap 8. (1848. április 22.) Új folyam, 37. sz.

⁹⁵⁵ SZIN 1224.

⁹⁵⁶ Uo.

már tudták, a szentesített törvények megtartására „*senki sem gondol a királyi családban*”.⁹⁵⁷ Memoárról lévén szó, nem szabad kizárnunk, hogy a narratíva hangulatát a szabadságharc utáni hányattatás alapozta meg, és az író kételyei nem a Duna-parton várakozva születtek. A Bónis házaspár sok követtel együtt április 14-én szállt hajóra, ahol Deák Ferenc társaságát élvezhették, aki a hirtelen feltámadó szél miatt gáláns lovagként kerítette elő a szabolcsi követné felsőkabátját rejtő koffert.⁹⁵⁸ Pesten a szüntelen ováció folytatódott, a nép fáklyák ezreivel, üdvrivalgások sokaságával várta a „*hallatlan eredményű*” országgyűlés hőseit.⁹⁵⁹

6. Az országgyűlési szereplés mérlege

Talán nem szükséges különösebben bizonygatni, hogy az ellenzéki reformmozgalom győzelmével együtt Bónis Sámuel közéleti pályája is csúcspontjához érkezett. Nehéz lenne ugyanakkor pontosan megállapítani, ebben mekkora szerepet játszottak a tőle függetlenül szerencsésen alakuló körülmények, és mi az, amit saját munkájával ért el. Bár két korábbi diétai szereplése során is az alsótábla meghatározó, aktív tagjai közé tartozott, akkor mindig akadtak mások, akik az igazi babérokat learathatták. Ezúttal viszont, mint azt korábban is hangoztattuk, egy olyan vákuum keletkezett a liberális tábor élén, amit ki lehetett tölteni. A Pesti Hírlap országgyűlési tudósításai meggyőzően bizonyítják, hogy Bónisnak sikerült az első számú véleményvezérek sorába jutni. Alig találni olyan diétai beszámolót, ahol legalább említésszerűen ne olvashatnánk nevét. Nem csak a fő politikai ügynek számító, ezért kitüntetett érdeklődéssel övezett válaszfelirati vitában hallatta hangját, de fáradhatatlan lelkesedéssel fűzött megjegyzéseket a honosítási és a városi törvény majd minden paragrafusához is. A legnagyobb vihart a nem úrbéri telken élő jobbágyok megváltásáról szóló indítványával aratta. Becslések szerint további egymillió hektárnyi területet akart ezzel parasztkézbe adni, így nem csoda, hogy a felvetést még a reformpárti megyék túlnyomó része is a nemesi progresszió túlkapásának tartotta.⁹⁶⁰ Bónis Samu e javaslata az örökváltságot elrendelő március 18-i törvénybe sem került be, pedig a társadalmi fogadtatás ebben az esetben valamelyest pozitívabb lehetett volna.

Bónis az országgyűlés kezdetétől fogva Kossuth közvetlen környezetéhez tartozott, szinte minden lényeges kérdésben támogatta. Bár a vezérvármegye követe úgy próbálta

⁹⁵⁷ *Bónisné D. E.*: Elmúlt idők i. m. 31.

⁹⁵⁸ Az úti beszámolót lásd: Uo. 32.

⁹⁵⁹ Pesti Hírlap 8. (1848. április 22.) Új folyam, 37. sz. – A szóhasználat egy korabeli hírlapi tudósításból származik.

⁹⁶⁰ *Kecskeméti K.*: Magyar liberalizmus i. m. 367.

irányítani az alsótáblát, hogy a kezdeményezés, a vezérszónoklatok elmondásának jogát folyamatosan magának tartsa fenn, mégis közbejött több olyan periódus is, amikor ebből a szerepből visszalépni kényszerült. Kossuth a tél folyamán többször is huzamosabban távol maradt az ülésektől, emellett átmeneti elszigetelődésének jelei is megmutatkoztak. Ez több teret adott más szónokoknak, köztük Bónisnak is, bár a szabolcsi követről azt nem feltételezhetjük, hogy Kossuth visszaszorulását tudatosan használni szerette volna saját súlyának megemelésére.⁹⁶¹ Sajnos Kossuth és Bónis kapcsolatának kezdetéről, illetve annak emberi oldaláról alig tudunk valamit. Rekonstruálhatatlan, hogy az „*Aranyszájú Szent Jánosnak*” tartott pesti követ személyisége, szónoki kvalitásai mennyire ragadták el Bónist, vagy pusztán a politikai értékazonosság volt az, ami összetartásukat megalapozta.⁹⁶² Lónyay Menyhért naplójának apró adalékai azt valószínűsítik, Kossuth fölényes stílusa nem mindig volt Bónis ínyére. Az elvi alapú ragaszkodásra utal az is, hogy a szabolcsi reformer már odahaza is az adminisztrátori rendszer legkitartóbb bírálójának számított, Pozsonyban pedig Kossuthban találta meg azt, aki hozzá hasonló elszántsággal, kompromisszumot nem ismerve akart küzdeni ez ellen. Az egyetlen olyan esetet, amikor Bónis a február 2-i nádori kihallgatás után részlegesen szembekerült Kossuthtal, nem a bizalomvesztés okozta, inkább a rá nehezedő nyomás. Végezetül úgy gondoljuk, amennyiben az eszmei közelség és a jó viszony magánemberek szoros barátsága felé is továbbgördült volna, annak Darvas Erzsébet visszaemlékezéseiben hangsúlyos nyomait találnánk.

A korábbi két országgyűlés esetében is azt láttuk, hogy Bónis határozott fölényben volt követársaihoz képest, ezúttal pedig mondhatjuk, valósággal meg is semmisítette azt. Kállay Menyhért első alispán gyakorlatilag teljesen kívül rekedt az érdemi munkán. A követjelentéseket egyértelműen Bónis diktálta, régi szokása szerint naponkénti bontásban

⁹⁶¹ Már említettük, hogy Kossuth sógorának, Meszlényi Rudolfnak halála miatt egy darabig nem látogatta az üléseket. Februárban saját maga is betegeskedett, ami miatt a vukovári vasút ügyének egyik fontos találkozását is el kellett halasztani. Erről és Kossuth háttérbe szorulásáról: *Gergely András: A fiemei vasút vitája az utolsó rendi országgyűlésen. Századok 113. (1979) 4. sz. 623.; 636.*

⁹⁶² Bónisné visszaemlékezéseiben így fogalmazott: „Hogy Kossuth Lajos milyen ember volt, s milyen hazafi, azt nem feladatom elmondani, s nem is lenne illő, ilyen kicsi létemre az ítéletbe bocsátkozni. Az a história dolga. De annyit felemlíték, ha volt, amint a Biblia reánk hagyta, »Aranyszájú Szent János«, akkor csakis ilyen lehetett, mert bármilyen tárgyról beszélt, az olyan szépen volt mondva, a hang modulációja olyan kellemes volt, mint egy holdvilágos éjben játszó fuvola. S ezért az utókor ne csodálkozzék azon, miként ragadta el tüzes nyelve a haza lakóit.” – *Bónisné D. E.: Elmúlt idők i. m. 14. Kossuth nyelvi felkészültségére vonatkozóan alapvető irodalomként lásd: Kossuth Lajos, a szó művésze. Tanulmányok Kossuth stílusművészetéről. Szerk. Szikszainé Nagy Irma. Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Intézet, Debrecen, 2002. A politikus bibliás hangvételére vonatkozóan: *Miru György: Szabadság és politikai közösség. Kossuth Lajos politikai alapfogalmai. Argumentum Kiadó, Bibó István Szellemi Műhely, Budapest 2011. 238–239. (Eszmetörténeti Könyvtár 15.) A kossuthi retorikai és publicisztikai fordulatok mintáiról, valamint párhuzamairól: *Dobszay Tamás: A politika „folklorisztikus” természetéről. Nyelvi és politikai megoldások Kossuth és a reformkor közös teljesítményében. In: „Politica philosophiai okoskodás”. Politikai nyelvek és történeti kontextusok a középkortól a 20. századig. Szerk. Fazekas Gergely Tamás [et al.] Debreceni Egyetem, Debrecen, 2013. 231–244.***

vázolva az ülések fontosabb történéseit. Kállay egyetlen emlékezetesebb indítványát 1847. november 29-én tette, amikor a katonai élelmezés és szállásolás tárgyában országos választmány kiküldését kérte, hogy az határozzon az egyedül adózó nép vállain nyugvó teherről. Szemere Bertalan rögtön meg is támadta, s azt vetette fel, mondják ki az örökváltságot és a közteherviselést. A kialakuló hosszabb vitában végül már nem az indítványozó Kállay, hanem Bónis képviselte a vármegyét.⁹⁶³ A sors úgy hozta, hogy Kállaynak hivatali ideje lejártá miatt Pozsonyban kellett megírnia leköszönő levelét. Mivel azonban az 1847. december 16-ára kitűzött restauratiót a „*soha egy választásnál sem tapasztalt*” tömeg, valamint a két fél között „*mutatkozott ingerültség*” miatt el kellett halasztani, végül mégis alispánként tölthette ki az országgyűlésből még hátralévő időt.⁹⁶⁴ A forradalom kitörése után Kállay Menyhért levelet írt küldőihez, melyben házi gondjaira, valamint egészsége változására hivatkozva „*egy pár heti*” hazautazásra kért engedélyt.⁹⁶⁵ Ennek ellenére, mivel aláírásával még az utolsó, Pozsonyban íródott, április 3-i követjelentésen is találkozni, biztosra vehető, hogy idő előtti távozására mégsem került sor.⁹⁶⁶

A forradalomhoz való viszonyt illetően, ki kell emelnünk Bónis Samu józanságát. A párizsi hírekkel ellentétben a bécsi eseményeket egyáltalán nem kommentálta, ünnepi hangvételt csak Batthyány kinevezése után engedett meg magának. A formálódó új ellenzék fejéhez, Madarász Lászlóhoz kritikusan viszonyult. A zsidókat ért támadásokat határozottan elítélte, akárcsak a Zsedényinek szállást biztosító báró Meskóné házának megrohanását. Mindez világos üzenetét jelentette annak, hogy a felelős kormány megalakulásában a rendi-duális keretek felszámolására, valamint a gyors polgári átalakulásra elegendő garanciát látott, a további radikalizálódást feltétlenül gátolni akarta.

Ami az országgyűlés legfontosabb, törvényalkotó időszakát illeti, láthattuk, Bónis gyakorlatilag az összes ülésnapon aktivitást mutatott. Sajnos sok részletet a feledés homálya borít. A permanens ülésekből kifolyólag a korabeli sajtó nem rendelkezett elegendő gyorsíróval a történések alapos megörökítéséhez, továbbá a munka érdemi része nem is a tanácssteremben zajlott, hanem az éjszakai konferenciákon. A szabolcsi reformer aláírása többször is olvasható a törvényjavaslatok piszkozatain, a röpívek agyonjavított példányain.

⁹⁶³ Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal I–II. Szerk. Vizota Gyula. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1930. II. 1132. (Magyarország újkori történetének forrásai. Gróf Széchenyi István összes munkái 6.)

⁹⁶⁴ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 94. k. 1847. évi jkv. 1812. sz.

⁹⁶⁵ Uo. IV. A. 1. b. 48. cs. Nr. 489. /1224. d./

⁹⁶⁶ Uo. Nr. 554. /1224. d./

Mindez újfent azt bizonyítja, hogy a formálódó hatalom közvetlen részesévé vált.⁹⁶⁷ Ahol lehetett, tekintélyét szűkebb hazája érdekében is bevetette, például az V. törvénycikk tárgyalásánál ő is kellett ahhoz, hogy Nyíregyháza választókerületet nyerjen.⁹⁶⁸

Míg a két korábbi diéta politikai befolyásának növekedésén és kapcsolatrendszerének szélesedésén kívül nem sok újat hozott Bónis Samu életébe, addig ezúttal úgy hagyhatta el Pozsonyt, hogy tudnia kellett, minden meg fog változni körülötte. Az már a diéta alatt eldőlt, többé nem tér vissza téti kúriájába, hanem Pesten segíti majd a kormány munkáját. Adósságai miatt talán kevésbé kellett aggódnia, bízhatott abban, hogy magas beosztású tisztviselőként legalább a további szegényedést elkerülheti. Emellett persze a „népek tavasza” munkából és bizonytalanságból hozott a legtöbbet. Egy több évszázados gazdasági-társadalmi rend átalakításánál önmagában is óriási feladatra, előre nem látható nehézségek özönére lehetett számítani. Biztos szinte csak az volt, hogy az ünneplés, amely a Duna-parton fogadta az országgyűlés tagjait, nem tart majd sokáig. Abból kifolyólag viszont, hogy az áprilisi törvények uralkodói szentesítésre kerültek, eltírásukra a többség ekkor talán még nem számított.

⁹⁶⁷ KLÖM 11. 64.; *Fábiánné Kiss Erzsébet*: Az 1848–49-es magyar minisztériumok. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 28. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 7.)

⁹⁶⁸ *Margócsy József*: Nyíregyháza nemzet- illetve országgyűlési képviselői. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv. Szerk. Nagy Ferenc. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 1995. 205. (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai. Évkönyvek 11.)

X. BÓNIS SÁMUEL SZEREPVÁLLALÁSAI 1848–49-BEN

1. Az Igazságügyi Minisztérium osztályigazgatója, az első népképviselői választások, valamint képviselőházi tevékenység 1848 nyarán

A megfeszített pozsonyi törvényalkotás után Bónis Sámuel első, Pesten töltött napjai a pihenésről szóltak. Szállásukat a Vadászúrtban rendezték be, ahol a szabolcsi ellenzékiek korábban is gyakran vendégeskedtek. 1848. április 19-én keresztelőre voltak hivatalosak Kóczán Józsefhez, illetve nejéhez, Puky Franciskához, akik ongai birtokaik révén ápolnak rokoni kapcsolatokat a nagyréti Darvasokkal.⁹⁶⁹ Az összejövetelre menet kocsijuk fél órán keresztül kerülgette a zsidóellenes kravallt, így Bónis máris saját szemével láthatta, az általa szorgalmazott emancipáció milyen indulatokat szabadított el, és hogy a diétavárosban történt atrocitások csak a kezdetet jelentették.⁹⁷⁰

Május 4-ére a leköszönő követnek a nagykállói megyegyűlésre kellett utaznia, ahol már a települési küldöttek is jelen lehettek a végső jelentés ismertetésénél. A beszámoló fennmaradt írásos változata alapján állíthatjuk, hogy az elhangzottakban kevés hangsúlyt kapott az értékelés, helyette inkább nagy ívű politikai beszédre került sor, amely a polgári átalakulás gyakorlati megvalósulásához próbált támogatást szerezni. Bónis az „*ős alkotmány épületét*” lebontó törvények vázlatos megemlékezésével indított, nem hallgatva el, hogy mindez a fél Európát felvillanyozó szabadságmozgalmak tették lehetővé, amitől csak „*az örök jégtől dermedő éjszak maradt érintetlenül*”. Majd a változások helyességének igazolására törekedve úgy fogalmazott, „*a szabadság nem fogy, hanem nő, ha megosztatik, [...] a jog nem gyengül, hanem erősebb lesz, ha többek tulajdona.*” Jó érzékkel látta, hogy a következő hónapok során a széthúzás lehet a legnagyobb akadály, ezért az „*egyezség és összetartás*” visszatérő kulcsszavakként nagy hangsúlyt kaptak. Az egyes társadalmi csoportok érdekkonfliktusain kívül a konfrontálódás veszélyét a Kárpát-medence vegyes etnikai összetételéből is eredeztette, de változatlanul hitte, hogy „*az alkotmányos szabadság [...] a különböző nyelvű népfajokat [...] polgárzati közös nemzetiségben*” egyesítheti.⁹⁷¹ A bokros teendők közepette Bónisék hosszas méltatása ezúttal elmaradt, a jegyzőkönyve csak azt írták be, „*a*

⁹⁶⁹ Takács L.: Onga története i. m. 111. – Puky István feleségén, Darvas Annán keresztül jutott birtokhoz Ongán. Mivel József fiuk 1835-ben meghalt, javaikat lányuk, Franciska örökölte, aki ugyanebben az évben férjhez ment gesztelyi Kóczán Józsefhez. Ennek a frigynek köszönhetően került a 19. század második felére az ongai Darvas-birtokok egy része a Kóczánok kezébe.

⁹⁷⁰ Bónisné D. E.: Elmúlt idők i. m. 33.

⁹⁷¹ MNL SZSZBML Szabolcs Vármegye Központi Bizottmányának Iratai (továbbiakban: IV. B. 102), 48. cs. Nr. 618. /5. d./ – Bónis Sámuel és Kállay Menyhért követi végjelentése. Nagykálló, 1848. május 4. Nyomatásban: SZVM 1848/49. 62–66.

törvényhozásnál tanúsított erélyes közremunkálásuk, szakadatlan buzgalmuk” feltétlen köszönetet érdemel.⁹⁷²

Amíg a politikus követi kötelességeit teljesítve megyéjétől búcsúzkodott, neje már új budai otthonukat rendezgette. A lakás kiválasztásában Beöthy Lajos segédkezett, aki később tanácsosi rangban Bónis közvetlen munkatársa lett a büntetőtörvénykezési osztálynál.⁹⁷³ A Várba a Viziváros felől vezető feljárathoz, egy új építésű házban választották ki a szépen tapétázott, négyszobás, fürdővel, valamint két cselédszobával ellátott otthont. Ennek ellenére a lehetőség Darvas Erzsébetnek túlzottan nem imponált, mivel ismerősei „*kevés kivétellel Pesten laktak.*”⁹⁷⁴ Az osztályigazgatói kinevezést csak a Pesti Hírlap május 7-i száma hozta nyilvánosságra, de a nádori jóváhagyás már április 24-én megtörtént, Deák két nappal korábbi előterjesztése alapján.⁹⁷⁵

Ami az Igazságügyi Minisztérium személyi összetételét illeti, elmondható, hogy Deák minden jelentős pozíciót az átalakulás híveivel igyekezett betölteni, vigyázva arra, hogy a politikai jellegű kinevezések mellett (Bónisé ilyen volt) a kimagasló jogtudás is kellő hangsúlyt kapjon. Ghyczy Kálmán államtitkár, vagyis Bónis közvetlen felettese, mérsékelt ellenzékinek számított. Nádori ítélőmesterként, a Királyi Tábla tagjaként vett részt az 1847–48-as országgyűlésen. Szakértelmét a kortársak egyöntetűen elismerték, így az áprilisi törvények végső szövegezésénél és formába öntésénél kulcsszerepet kapott.⁹⁷⁶ Saját bevallása szerint Kossuth is magához akarta venni a pénzügyminisztériumba, ő azonban szívesebben csatlakozott Deákhhoz, mert az ellenzék vezetőjének eljárásaival „*már akkor sokban*” nem értett egyet.⁹⁷⁷ Az osztályigazgató-társak közül tasnádi Nagy Károly, korábbi gömöri főjegyző inkább balliberálisnak minősült, amit kiválóan igazol, hogy Ghyczy lemondása után, 1849.

⁹⁷² SZSZBML IV. A. 1. a. 95. k. 1848. évi jkv. 809. sz.; SZVM 1848/49. 62.

⁹⁷³ Mint arra korábban utaltunk, Beöthy Lajos és Bónis már az 1839–40-es diéta idejéről jól ismerték egymást, ahol fiatal ellenzékieként gyakran időztek együtt.

⁹⁷⁴ *Bónisné D. E.*: Elmúlt idők i. m. 33.; Közlöny 1. (1848. július 6.) 27. sz. – Visszaemlékezéseiben Bónisné az 1879-től használatos nevéen, Albrecht útként emlegeti a Hunyadi János utat. Környékére úgy emlékezett, mint „kis házakból épült, ronda városrészre”. Mivel a Közlönyben megjelent a képviselők laccímjegyzéke, így tudjuk, a „közvetlen a felmenetelnél fekvő új” ház valójában nem az Albrecht úton, hanem az Attila úton állt, a Szarvas Kávéház tőszomszédságában.

⁹⁷⁵ Pesti Hírlap 8. (1848. május 7.) Új folyam, 50. sz. Továbbá: *Fábiánné K. E.*: Az 1848–49-es magyar minisztériumok i. m. 386. Megjegyzendő, hogy az április 22-i előterjesztés még Hadzsics János ügyvédet, Újvidék szabad királyi város 1847–48-as követét is az osztályigazgató-jelöltek között említi, de ő végül csak tanácsosi besorolást kapott, hivatalát pedig nem foglalta el. Deák előterjesztését, ami István nádor levéltárában maradt ránk, közli: *Molnár András*: Deák Ferenc igazságügyi miniszteri irataiból. In: A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere i. m. 229.

⁹⁷⁶ *Szigeti István*: Ghyczy Kálmán. In: Pálmány B.: Az 1848–1849. évi első népképviselési országgyűlés i. m. 297–301.

⁹⁷⁷ Deák Ferenc beszédei i. m. II. 314.

január 10-én Kossuth őt bízta meg a minisztérium vezetésével.⁹⁷⁸ Szalay László, a centralista kör prominense csak nagyon rövid ideig foglalkozott a polgári jellegű kodifikáció kérdésével, mert már 1848 júniusában a német egység ügyében összeült frankfurti parlamentbe delegálták a kormány követeként. A legmérsékeltebbnek Dubraviczky Simon helytartótanácsi tanácsos számított, aki a politikai bíraskodást felügyelő osztály irányítója lett. Ő betegsége hivatkozva, Deákkal együtt, már 1848 szeptemberében távozott a közéletből, majd néhány hónapos gyengélkedés után 1849 áprilisában meg is halt.⁹⁷⁹ Úgy véljük, Bónis Samu közvetlen munkatársi környezetének példája is igazolja, hogy a forradalom után a régi elit egy része továbbra is hivatalban maradt. Sokféle életúttal lehetett érvényesülni. Közismert, hogy amikor Széchenyi megmutatta Kossuthnak minisztériuma tisztviselőinek első névsorát, annak reakciója így hangzott: „*Csupa Pechovich...*”.⁹⁸⁰ Mondta ezt annak dacára, hogy közben saját tárcájánál maga is élen járt a korábbi bürokrácia tagjainak felfogadásában. De más út egyszerűen nem létezett. Hiába sorakoztak fel nagyobb számban politikai irányultságukban megkérdőjelezhetetlen emberek, a szaktudással, tapasztalattal bíró „*értelmi tehetségeket*” sem lehetett nélkülözni,⁹⁸¹ már csak ezért sem, mert a nyakló nélküli elbocsátások tetemes anyagi terhet jelentettek volna.⁹⁸²

Bónis Sámuel közvetlen felügyelete alatt, a büntetőtörvénykezési és úrbéri osztályon dolgozott, Beöthy Lajos tanácsoson kívül Farkas Ágoston titkár, korábban pesti ügyvéd, Anderkó György, valamint Lunkányi Károly fogalmazók, Péchy Tamás tiszteletbeli fogalmazó és két további segédfogalmazó.⁹⁸³ Fontos megjegyeznünk, hogy a hatáskörök még nem különültek el jól kiforrott formában, és menet közben is sok dolog változott. Például Nagy Károly és Dubraviczky osztályait csak az 1848. május 4-i tanácsülésen választották szét, területi alapon.⁹⁸⁴ Ugyanekkor Deák, igen közvetlenül, így szólt titkárához, Tóth Lőrinchez: „*Lenci! Neked adom az úrbért a kárpótlással együtt.*”⁹⁸⁵ Ennek ellenére a jobbágyfelszabadítás ügyét később mégis Bónis büntetőtörvénykezési osztályához helyezték. Bár az ilyen típusú dokumentumokat a korabeli irattár is külön kezelte, és ma is ehhez

⁹⁷⁸ Kossuth Lajos az országos honvédelmi bizottmány élén II. 1849. január 1.–április 14. (a továbbiakban: KLÖM 14.) S. a. r. Barta István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953. 91. (Kossuth Lajos összes munkái 14.)

⁹⁷⁹ Életútjának ismertetését lásd: *Pálmány Béla: Dubraviczky Simon reformkori politikus (1791–1849)*. Honismeret 31. (2003) 6. sz. 76–82.

⁹⁸⁰ *Spira György: 1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. 143.

⁹⁸¹ Uo. 144.

⁹⁸² *Fábiánné K. E.: Az 1848–49-es magyar minisztériumok i. m.* 143.

⁹⁸³ Uo. 388.

⁹⁸⁴ Uo. 387. – Dubraviczky Simon még a politikai bíraskodást felügyelő osztály igazgatójaként kapott kinevezést, azonban az említett tanácsülésen a polgári törvénykezési osztályt tiszai (tasnádi Nagy Károly) és dunai (Dubraviczky Simon) kerületekre osztották szét. Az iratok ilyen szisztéma szerinti csoportosítása azonban csak 1849-től érvényesült.

⁹⁸⁵ *Fónagy Z.: Deák Ferenc és a jobbágyfelszabadítás i. m.* 30.

igazodik a fennmaradt iratanyag kútfőtételes beosztása, ennél mélyrehatóbb ügyviteli szétválasztás nem történt. Bónis évi 3500 forintban megállapított fizetését a Pesti Hírlap 1848. május 7-i száma szintén nyilvánosságra hozta. Az összeg, a szabolcsi tisztikar reformkori fizetéseit alapul véve, ígéretesnek minősült, a főispáni tiszteletdíjakat is több mint kétszeresen meghaladta.

Munkája kapcsán elsősorban a börtönállapotok tárgyában tett lépéseit kell kiemelni. Miután a reformpárti politikusok az áldatlan állapotokról korábban már megyéjében is rengeteget beszéltek, szinte magától értetődő, hogy kormányzati pozícióba kerülve az elsők között kívánt erre fókuszálni. 1848. május 15-én a pesti tömlöc és dologház vizsgálatára vonult ki. Beadott jelentése alapján Deák már néhány nappal később utasítást intézett a városhoz, hogy addig is, amíg az egész országban célszerű rendelkezések születhetnének, haladéktalanul kezdjék meg a körülmények javítását, ha kell, köz- vagy magánépületek bérbevitelével. A borzalmak ecsetelése mellett Bónis Samu csak a rabok orvosának „szelíd bánásmódját és kitűnő szorgalmát” tudta pozitívumként kiemelni.⁹⁸⁶

A büntetőtörvénykezési osztály több mint hét iratfolyóméter terjedelemben fennmaradt anyagából, a külön állagként kezelt úrbéri anyagokat leszámítva, a legtöbbet a rabok ügyei teszik ki. Emellett jelentős tételt képeznek még az egyedi akták, de találkozhatunk a pénzhamisítás, a sócsempészet, az uzsoraügyek, a halálos ítéletek és kivégzések, a statáriális bíraskodás, a közvádlok, valamint a sajtóvétség fölött bíraskodó esküdtszékek tárgyában kelt iratokkal is.⁹⁸⁷ Bár kvantitatíve a büntetőtörvénykezési osztály anyagai nem maradnak el drasztikus mértékben a polgári törvénykezésnél keletkezett dokumentumoktól, Ghyczy államtitkár mégis úgy emlékezett, itt kevésbé ment a munka. Visszaemlékezéseiben azt írta, ez a szervezeti egység „gyenge volt, mert főnöke, Bónis Samu forradalmi dolgokkal lévén elfoglalva, hivatalával kevésbé foglalkozott, Beöthy Lajos titkár vitte az osztályt.”⁹⁸⁸ Ugyan feltételezhető, hogy sorai az 1848 szeptemberében kezdődött időszakra vonatkoznak, amikor Bónis Sámuel nemzeti gyűlési biztосként már ténylegesen más feladatok kötötték le, eltérő nézeteiket ettől még kár lenne tagadni. Ghyczy idegenkedett az agitációtól, és bár az országgyűlés tanácskozásaira eljárta, büszkén írta, hogy „politikai ügyekben semmi részt nem” vett, „Kossuth eljárásáról, céljairól” leginkább csak Deák informálta, s csöppent sem bánta, hogy csendes budai lakása megmentette „azon utcai

⁹⁸⁶ Mezey Barna: Deák Ferenc és a büntető eljárásjog reformja 1848-ban. In: A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere i. m. 181.; Pesti Hírlap 8. (1848. május 28.) Új folyam, 68. sz.

⁹⁸⁷ MNL Az 1848/49-i minisztériumi levéltár. Igazságügyi Minisztérium. Büntető-Törvénykezési Osztály. H 69. Úrbéri Osztály. H 70. – Részletes, kútfőszintű segédletként: Fábrián Istvánné: Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Kézirat. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1969. 99–101. (Levéltári leltárak 45.)

⁹⁸⁸ Deák Ferenc beszédei i. m. II. 314.

zavarok szemlélésétől is, melyek akkor Pesten napirenden voltak.”⁹⁸⁹ Más források is megerősítik, miszerint Ghyczy és Bónis között előfordultak nézeteltérések. Az Andrássyak egyik betléri jogvitájában az osztályok eltérően foglaltak állást. Nagy Károly Bónis, míg Dubraviczky Simon Ghyczy álláspontját képviselte. Végül Deák, szokásával ellentétben, közös tanácskozásra hívta vezetőtársait, hogy így próbáljanak kompromisszumos álláspontra jutni.⁹⁹⁰

Miközben Bónis Pesten, az Igazságügyi Minisztériumban megkezdte új munkáját, Szabolcsban már javában zajlott az első népképviselői választás előkészítése.⁹⁹¹ Mivel az 1848. évi V. törvénycikk csak a megyének járó mandátumok számát rögzítette, a voksolás lebonyolításához bőven akadt további teendő. A feladat a megye Központi Bizottmányára hárult, amely még március 21-én alakult meg, és „*az események éber figyelemmel kísérése*” okán úgy határozott, hogy állandóan működni fog. A testületet Péchy László második alispán vezette, de a tagok között ott találjuk a helyi reformtábor valamennyi ismertebb alakját.⁹⁹² Április 28-ára a választókerületi beosztások tervével el is készültek, de a további menetrendet alaposan felborította a kormány május 19-i döntése, amely a nemzetgyűlést már július 2-ára össze kívánta hívni. Ennek megismerése után, az eredeti határidőket felülírva, a nádudvari körzetbe egy, a többibe pedig két bizottságot rendeltek ki a névjegyzék gyors elkészítéséhez.⁹⁹³ A tiszalöki kerületbe küldöttek egyik elnöke Bónis öccse, Barnabás lett. Ez nem csak azért lehetett kézenfekvő választás, mert lakóhelye, Nagyfalva ide tartozott, de nyilván már azt is tudhatta, hogy bátyja itt kívánja megmérgettni magát.⁹⁹⁴ Érdekes adalék emellett az is, hogy a megyében itt írták össze a legtöbb ingatlanulajdonost, valamint értelmiségit, ami nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a régi választókhoz képest az új jogosultak köre szintén itt emelkedett a legmeredekebben, és így a 8,2%-os aránnyal közelíteni tudott az

⁹⁸⁹ Uo.

⁹⁹⁰ A források egyértelműen arra utalnak, hogy közös tanácsulések csak eleinte zajlottak, Ghyczy erre az összejövételre is mint különleges alkalomra emlékezett. *Dobszay Tamás: Deák Ferenc és az igazságügyi minisztérium szervezete.* In: A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere i. m. 122. Itt kell megjegyeznünk, hogy Bónis Samut Tiszadob község lakosai is több ízben keresték meg azzal kapcsolatban, hogy az Andrássyakkal zajló vitáikban közbenjárását kérjék. Erről részletesen lásd: *László Géza: A tiszadobi lakosok zenebonája 1848/49-ben.* In: A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49 történetéhez. Szerk. Takács Péter. Debrecen, 1998. 61–75. (Erdélytörténeti Könyvek 2.)

⁹⁹¹ A választásokról országos vonatkozású, összefoglaló áttekintésként: *Pálmány Béla: Az első népképviselői országgyűlési választások Magyarországon.* Baranya. Történelmi és honismereti folyóirat 11–12. (1998) 1. sz. 39–55.

⁹⁹² SZVM 1848/49. 23. – A huszonkilenc tagú választmányból Zoltán Jánost, Eröss Lajost, Somossy Ignácot kell feltétlenül név szerint is megemlítenünk.

⁹⁹³ Uo. 53. – Nagykállóban május 24-én határozták el, hogy a hat megyebeli választókerületben május 29-én megkezdik az összeírást. A választmánynak június 5-én kellett bemutatnia munkáját.

⁹⁹⁴ A löki választókerülethez a főhellyel együtt huszonöt település és 31.674 összeszámlált lakos tartozott.

országos átlaghoz.⁹⁹⁵ Kérdés, kívántak-e ezzel bármit demonstrálni, vagy pusztán a véletlen hozta úgy, hogy végül Bónis Sámuel lehetett Szabolcs leginkább népképviseleti alapon megválasztott képviselője. Sajnos a június 15-i voksolás jegyzőkönyvei éppen a löki és bogdányi kerületekből nem maradtak fenn a Központi Bizottmány iratai között. A hasonló számú választópolgárt számláló nagykállói körzetben a részvétel lehetőségével felruházottaknak csupán 25%-a jelent meg a voksoláson, míg Kisvárdán több mint 72%-uk. Ezen kívül Nyírbátorból ismerünk még teljes adatokat, ott a jogosultak 38%-a kívánt élni választójogával. Mivel a számok ennyire szignifikáns eltéréseket mutatnak, Bónis támogatottságára vonatkozóan semmiféle feltételezésbe nem érdemes bocsátkoznunk.⁹⁹⁶ Megyebeli képviselőtársai közül Somossy Ignác, Erőss Lajos és Elek Mihály a helyi reformellenzék oszlopos tagjaiként az új kormány híveinek számítottak, Kállay Ödön viszont tőlük balra állva már a Madarászok köréhez húzott. Szunyogh Rudolf nagykállói képviselő 1850-es haditörvényszéki kihallgatása során magát a nemzetgyűlés konzervatív szárnyához sorolta. Önmeghatározását azonban természetesen nem az 1848 előtti értelemben kell értelmeznünk. Inkább arról van szó, hogy Szunyogh a békepárthoz tartozva fékező szerepet próbált betölteni, egyébként az utolsó időkig kitartva. Még 1849. július 26-án is jelen volt Szegeden, ahonnan Görgei táborába távozott.⁹⁹⁷ A választásokon alulmaradt jelöltek (Nagy István, Farkas Ignác, Bay Ferenc) szintén a korábbi tisztikarokban több ciklusban is szolgálatot teljesítő ismert közszereplők voltak, de politikai megnyilatkozásokat közülük csak Baytól ismerünk, aki az adminisztrátori rendszer támadása során a kormánnyal való kiegyezést hangoztatta. Összességében tehát kijelenthető, hogy az első népképviseleti választások a lebonyolítás módjától eltekintve egyelőre nem sok újat hoztak a rendi

⁹⁹⁵ *Bene J.*: Népképviseleti választások Szabolcs vármegyében i. m. 5–28. – A központi választmány adatainak összesítését Bene János végezte el. Kapcsolódó tanulmányában arra is felhívja a figyelmet, hogy az összehasonlításokkal az adatok pontatlansága miatt óvatosan kell bánunk. A nádudvari választókerületből csak a voksoláson részt vevők számát, nem pedig a jogosultak arányát ismerjük. A kisvárdai kerületben féltucatnyi település és hozzájuk tartozó puszta maradt ki az adatgyűjtésből, míg a nádudvari és bogdányi főhelyekhez tartozó községekben az ingatlanulajdonosok, iparosok, értelmiségeik, a vagyoni cenzust átlépők és régi jogon választójoggal bírók precíz feltüntetése maradt el.

⁹⁹⁶ Uo. 19–20. – A negyedik választókerület, ahonnan adatokat ismerünk, a nádudvari körzet volt. Itt a hiányosan kitöltött választási ív még Nagy István tetemes fölényét mutatja, pedig a népképviselő, vélhetően az egyeki szavazatokkal, végül Kállay Ödön lett.

⁹⁹⁷ Írások és beszédek 1848–49-ből. S. a. r. Katona Tamás. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994. 521. – 1849. július 31-én Szunyogh Rudolf Nagykállóban kereste fel Görgeit, hogy magát a képviselőházi többség megbízottjának nevezve felajánlja neki a diktatúrát. Egyúttal felszólította, haladéktalanul kezdje meg a béketárgyalásokat. Emiatt Kossuth később alaposan kárhoztatta. „Görgei soha sem mert volna áruló lenni, ha az országgyűlés egy frakciója által (azon párt által, melynek élén Kazinczy Gábor, Kovács Lajos, Szunyogh Rudolf állottak, s melyhez az erdélyiek kis kivétellel csaknem mind tartoztak) nem gyámolították.” Vidin, 1849. szeptember 12.

korszakhoz képest. Bónis és társai mind a szabolcsi középbirtokos rétegből kerültek ki, és bármelyikük jó eséllyel indulhatott volna a hagyományos követválasztásokon is.⁹⁹⁸

A képviselőházi helyek végső megoszlása alighanem megnyugvással tölthették el Bónis Samut, mert úgy tűnik, a radikálisok megerősödésétől félt leginkább. Széchenyi naplója szerint május 26-án így nyilatkozott: „*Én félek az országgyűléstől. Ha olyan emberek jönnek, mint Madarász... Kállay Ödön (az igazi Danton), akkor végünk! A klubok terrorizmust fognak gyakorolni etc.*”⁹⁹⁹ Nem jelenthetjük ki egyértelműen, hogy az új kormány szilárd többsége eleve természetes volt. Igaz, hogy a Kossuthtól balra állók közül nem is indultak sokkal többen, mint ahányan végül mandátumhoz jutottak, de kisebb trükkök még így is bevetésre kerültek. Szabolcsban például hétköznap, csütörtöki napon bonyolították a szavazást, ráadásul olyan időszakban, amikor az aratási munkák már megkezdődtek. A megye régi kortes szelleme ezúttal nem ütötte fel fejét, bár igen szembetűnő, hogy a hetvenegy olyan szabolcsi település közül, ahonnan pontos szavazatszámot ismerünk, mindössze hét helyen beszélhetünk kiegyenlített erőviszonyokról. A többi községben valamelyik fél nagyon magas, sőt negyvennégy helyen egyenesen 100%-os támogatottságot élvezett.¹⁰⁰⁰

A választási anomáliák sokaságáról az is árulkodik, hogy a képviselőház a július 5-i megalakulást követően majd három hétig foglalkozott a mandátumigazolások kérdésével. A kapcsolódó vitákban Bónis Sámuel is tevékenyen részt vett, ami vélhetően nem esett nehezére, mert az ülések törvényessége érdekében már a rendi időszakban is gyakran emelte fel hangját. Román Ferenc bereg megyei (munkácsi kerület) jelölt verifikálását pártolta, abból a megfontolásból, hogy az önként visszalépett Hajdú Jeromos támogatói petíciójukat nem támasztották alá indokokkal. Kissé zavaros beszéde végén azonban azt is hangsúlyozta, hogy a panaszok beadásának lehetőségét feltétlenül biztosítaniuk kell. A többség végül Bónishoz hasonló álláspontra helyezkedett és megerősítette Román Ferenc megbízatását.¹⁰⁰¹ A Havas József breznóbányai aspiráns körzetében történeteket azonban már egészen más szemüvegen keresztül látta. Kijelentette, mivel ott „*olyanok szavaztak, kiknek joguk*” nem volt, a referendumot érvényteleníteni kell. Megyebeli társa, Szunyogh Rudolf más megközelítést

⁹⁹⁸ Mint ahogy Bónis Sámuel mellett országgyűlési követ volt Eröss Lajos és Bay Ferenc is. Somossy Ignác pedig csak azért nem, mert 1844-ben önként lépett vissza.

⁹⁹⁹ SZIN 1255.

¹⁰⁰⁰ Bene J.: Népképviselői választások Szabolcs vármegyében i. m. 19–24. – A nádudvari körzetben Földesen és Tetétlenen, a nyírbátori kerületben Ramocsaházán és Rohodon, míg a kisvárdai főhellyel nyilvántartott falvak közül Dombrádon, Veresmarton és Kékcén alakultak aránylag szorosán az eredmények.

¹⁰⁰¹ Közlöny 1. (1848. július 8.) 29. sz. – IV. képviselőházi ülés. 1848. július 7. Román Ferencről: *Takács Péter*: Román Ferenc. In: Pálmány B.: Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés i. m. 729. Ami magának Bónis Sámuelnek a mandátumát illeti, azt Lukács Sándornak, a hetedik osztály előadójának beszámolója után észrevétel nélkül igazolták. Erről: Közlöny 1. (1848. július 7.) 29. sz.

alkalmazva arra hívta fel a figyelmet, hogy visszaélések végső soron mindenütt történtek, mivel az idő szűke miatt nem tartották be a törvényben lefektetett határidőket. E szavait a nemzetgyűlés akadékoskodásként fogadta, és inkább Bónis nézeteit osztotta, aki a „*rendkívüli körülmények miatt*” ezzel nem kívánt foglalkozni. Havas megbízólevelének hitelesítését végül tetemes többséggel utasította el a képviselőház.¹⁰⁰²

Másnap a Kraszna megyei félreértések tárgyában a szabolcsi képviselő szintén hallatta hangját. A probléma itt abból eredt, hogy Zilah városa külön delegáltat küldött Pestre, noha az áprilisi törvények csak két helyet biztosítottak a partiumi törvényhatóságnak. Gróf Teleki László erre kijelentette, mivel Zilah előírászerűen járt el, nem büntethető amiatt, hogy Kraszna tőle elszakadva külön személyeket küldött. Bónis kertelés nélkül okoskodásnak címkézte fiatalkori barátja szavait, mondván, inkább „*eszmézetekből*” eredhetett, hogy „*a zilahi kerületben a választók nem mentek be szavazni.*” Végül Deák indítványára, aki a témában interpellált belügyminiszter távollétére figyelmeztetett, a krasznai verifikációt egyelőre félretették. Augusztus 24-én aztán pótválasztásokat tartottak, de Zilah város és a megye presztízsharca miatt csak a szilágysomlyói kerület sorsa rendeződhetett, ahol az újfent megválasztott Bagossy Sándor mandátumát visszamenőlegesen igazolták.¹⁰⁰³

Nem kétséges, hogy a népképviselői választások során történt incidensek közül Petőfi Sándor szabadszállási esete járta be leginkább az országot. Bár a Pilvax-körhöz tartó ifjú forradalmár komoly hírnévvel rendelkezett, alaposan elszámította magát, amikor úgy vélte, mindezt győztes kiskunsági voksokra is tudja váltani. Kihívója, Nagy Károly sokkal inkább beágyazottnak számított a helyi közéletben, nem csak lelkesz apjának köszönhetően, de saját hivatali sikerei miatt is, melyeket Lacháza főjegyzőjeként aratott. Talán már ez is elegendő lehetett volna a képviselőházba való kerüléséhez, de semmit sem bízva a véletlenre, használták a jól bevált kortesmódszereket, továbbá Nagy Károly Petőfi királycsúfoló költészetét is (A királyokhoz, Készülj, hazám!) megpróbálta úgy beállítani, mint a republikánus néplázítás egyértelmű jeleit. Közben a radikalizmust tekintve maga sem állt túl messze a poétától, hiszen nyíltan a Madarász fivérékkel szimpatizált. A kampány eredménye Petőfi csúfos kudarca lett, akit a voksolás napján, június 15-én ténylegesen el is kergettek

¹⁰⁰² Uo. 1. (1848. július 8.) 29. sz. – IV. képviselőházi ülés. 1848. július 7.

¹⁰⁰³ Uo. 1. (1848. július 10.) 31. sz. – V. képviselőházi ülés. 1848. július 8. Bagossy Sándorról: *Egyed Ákos*: Bagossy Sándor. In: Pálmány B.: Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés i. m. 57.

Szabadszállásról. A vereségben bele nem nyugodva százhetvenhat aláírással petíciót szerkesztett, ami július 8-án került az alsóház elé.¹⁰⁰⁴

Bónis Samu talán úgy is, mint a benyújtott tiltakozásban közelebből is érintett VIII. osztály tagja, az előterjesztés után azonnal szót kért. Arra figyelmeztette a házat, mivel Petőfi megkeresése frissen érkezett, azt már a kilenc tagból álló verifikációs bizottsághoz kell küldeniük, melynek felállításáról éppen ezen a napon határoztak.¹⁰⁰⁵ A folyamodványban szereplő durva vádak miatt Bónis nem tehetette meg, hogy az egész kérdés mellőzését javasolja, de az ügymenet lassításáért mindent elkövetett. A vizsgálat megkezdésével meg akarta várni a végleges házszabályok megszületését, továbbá felvetette, hogy Petőfivel közöljék, ha vádjai alaptalannak bizonyulnának, neki kell viselnie a kirendelt delegáció költségeit. Kazinczy Gábor, a nyelvújítás úttörőjének rokona (apja Kazinczy Ferenc unokatestvére volt), ennél kényesebbnek érezte az ügyet. Kijelentette, nem azért, mert a folyamodót „*a nemzet kitűnő díszének tartja*”, inkább csak az erkölcsi individualitást ért szenny és folt miatt nem tudja elfogadni a késlekedést. Felvetésére Bónis még mindig kiskapukat próbált keresni, és úgy reagált, ha rögtön fel is állna a vizsgálóbizottság, a szabályokat akkor is várja be. A képviselőházon végül a teljes zűrzavar lett úrrá, és abból is hosszú hercehurca támadt, pontosan hány főt rendeljenek ki.¹⁰⁰⁶ Az ülésnap végén a szabolcsi képviselő gyakori megszólalásai végül olyan eredményt hoztak, amit talán maga sem akart. A legmagasabb szavazati aránnyal (91 voks) Besze János és Asztalos Pál mellett társai őt kívánták Szabadszállásra küldeni. Annak dacára, hogy Bónis a július 8-i ülésnapon nem igazán mutatott Petőfi-pártiságot, személyét a költő meglegedettséggel nyugtázta.¹⁰⁰⁷ Fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a képviselőház jegyzőkönyve a löki képviselő helyett Nyáry

¹⁰⁰⁴ *Szemző Piroksa*: Petőfi Sándor képviselőjelöltségének egykorú hazai sajtója. Irodalomtörténet 31. (1942) 4. sz. 177–178. Nagy Károlyról: *Iványosi-Szabó Tibor*: Nagy Károly. In: Pálmány B.: Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés i. m. 596–597.

¹⁰⁰⁵ Valójában Petőfi petícióját Gondol Dániel fogalmazó már július 5-én kivette a Belügyminisztérium irattárából, de Zoltán János államtitkár (éppen Bónis korábbi szabolcsi politikustársa) valamilyen okból kifolyólag akkor nem csatolta azokhoz az iratokhoz, melyeket az országgyűlés elnökének megküldött. A három napos késés pontos hátterét nem ismerjük, így jóhiszeműen feltételeznünk kell, nem Zoltán szándékos mulasztásáról van szó. Petőfi folyamodványának részletes sorsára lásd: *Urbán Aladár*: Petőfi választási kudarca és az országgyűlés. Irodalomtörténeti Közlemények 105. (2001) 3–4. sz. 397–413.

¹⁰⁰⁶ Közlöny 1. (1848. július 10.) 31. sz. – Bónis előbb hármat kívánt, majd miután mások azt hangoztatták, a túl sok panasz miatt így az is előfordulhat, hogy a ház határozatképtelenné válik, inkább az egy kiküldöttet hangoztatókhöz pártolt át. V. képviselőházi ülés. 1848. július 8.

¹⁰⁰⁷ „A tegnapi gyűlésben neveztek három tagot a követek közül, kik hozzátok mennek vizsgálat végett: Asztalos Pál, Besze János, Bónis Samu. Nagyon meg vagyok elégedve velök, majd napfényre hozzák ezek az igazságot”. Petőfi Sándor levele Bankós Károlyhoz. Pest, 1848. július 9. – Petőfi Sándor Levelezése, Függelék: egyes feljegyzések, szerkesztői jegyzetek, dedikációk, másolatok, rajzok (a továbbiakban: PSÖM 7.) Szerk. és jegyz. V. Nyilassy Vilma–Kiss József. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. 154–155. (Petőfi Sándor összes művei 7.)

Pál nevét vette fel az írásos jegyzőkönyvbe, ami valamiféle tévedésből történhetett.¹⁰⁰⁸ Bónis ugyanis még a következő, július 10-i ülésnapon is kirendelt képviselőként beszélt, és ügyes burkoltsággal ismét azon fáradozott, hogy a vizsgálatot elkerüljék. Azt vetette fel, kérdezzék meg a petíció benyújtóit, valóban akarják-e a kiutazást, mert „*őket szükségtelen költségekkel nem*” szeretné terhelni.¹⁰⁰⁹ Mivel itt nem Petőfi magános akciójáról volt szó, hanem százhetvenhat szimpatizánsának közös panaszáról, pontosan tudni lehetett, hogy a nemzetgyűlés kérdése aligha juthat el az érintettekhez. Az anyagiak többszöri sulykolását Bónis részéről szintén szándékos trükként kell kezelnünk, mert a költő nehéz helyzete mindenki előtt ismert volt. Talán arra számolt, ha Petőfi végiggondolja, hogy az érdekében tiltakozók esetleg kártalanítási igénnyel is fordulhatnak felé, elbizonytalanodhat és akár vissza is vonhatja keresetét. Minden jel arra utal, hogy számítása bejött, mert július 16-án a márciusi forradalom hőse már úgy fogalmazott, a mandátum elnyerésére „*soha és sehol egy lépést se*” tesz többé.¹⁰¹⁰ Pálfordulását több történés is befolyásolhatta. Szerepet játszott benne a Kossuth által patronált Vörösmarty megválasztásának híre, valamint az is, hogy a kiskun nemzetőrök, akikben Petőfi leginkább bízhatott, táborba indulásuk miatt ekkor már nem tanúskodhattak. Urbán Aladár azonban azt sem zárja ki, hogy emiatti esélytelenségét, továbbá esetleges fizetési kötelezettségeit éppen Bónis Samu tudathatta a költővel.¹⁰¹¹ Bár források hiányában ez csak hipotetikus állítás, a fentebb vázoltak fényében mégis kijelenthetőnek tartjuk, hogy a radikális Petőfi Sándor eltántorításáért az Igazságügyi Minisztérium osztályigazgatója mindent megtett. A törvény képviselőjeként nyílt szavával ugyan nem vonta kétségbe a jogorvoslat lehetőségét, de egy dörzsölt politikus minden ravaszságát megmutatta azzal, ahogyan folyamatosan időhúzásra játszott, közben pontosan felmérve, ezzel miként vezetheti holtvágányra az ügyet. Szinte biztosra vehető, hogy Bónisék nem utaztak Szabadszállásra, Mezősi Károly pedig úgy látja, Petőfi barátjának, Bankós Károlynak javaslatára saját maga kérte a vizsgálat elnapolását.¹⁰¹²

Bónis a későbbiekben is lelkesen szólalt fel a verifikációs vitákban. Az eperjesi kerületben megválasztott Kapu Eduárd, bár nem számított a Batthyány-kormány hívének, a

¹⁰⁰⁸ Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés. (a továbbiakban: Beér – Csizmadia) S. a. r. Beér János – Csizmadia Andor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1954. 145.

¹⁰⁰⁹ Közlöny 1. (1848. július 11.) 32. sz. – Bónis szavai ekként hangoztak: „Én lévén a képviseleti tábla által Szabadszállásra kiküldve, mint érintém, mindenekelőtt felszólíttatni kívánám az illetőket, ha valljon kívánják-e a vizsgálatot megtéetni?” VI. képviselőházi ülés. 1848. július 10.

¹⁰¹⁰ PSÖM 7. 159–161. – A fordulat július 16-án napközben történhetett, mert reggel Petőfi még reménykedve írta Bacsó Jánosnak: „a nemzetgyűlési vizsgáló bizottmány (Bónis, Besze, Asztalos) a hét folyamán lemennek Kunságba”. – Uo. 158.

¹⁰¹¹ Urbán A.: Petőfi választási kudarca i. m. 412.

¹⁰¹² Mezősi Károly: Petőfi megbuktatása a szabadszállási követválasztáson. In: Petőfi és kora. Szerk. Lukácsy Sándor – Varga János. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970. 633–634.

szabolcsi követ mégsem érezte úgy, hogy képviselőként komoly galibákat okozhatna. A maga részéről pusztán vizsgálattal is megelégedett volna, de miután a ház a választás megsemmisítéséről nyilatkozott, aligha esett nehezére azt bizonygatni, „*a kevesebbség a többségnek mindig tartozik hódolni*”.¹⁰¹³ Kapyval ellentétben a hatalomnak sokkal fontosabb lehetett a kossuthiánus Tormay György megtartása, aki a Sároshoz hasonló mentalitású, sokáig aulikus Nyitra vármegyéből került be a nemzetgyűlésbe. A vágújhelyi képviselő ugyanakkor annyira elmerült a választási csalásokban, hogy országgyűlési helyét nem lehetett megvédeni. Az igazolóbizottság szerint nagyságrendileg öt-hatszáz mezővárosi polgárt vettek fel jogtalanul a névjegyzékbe, ráadásul Tormay az ottani középponti választmány tagjaként még további manipulációkat is végrehajtott a szavazók névsorában. Bónis hozzászólásában Havas József breznóbányai esetére hivatkozott, ahol, mint mondta, összesen „*hat olyan egyén szavazott, kinek szavazata nem volt.*” Majd elismerte, itt, ahol egész község került a cenzuson belülre, muszáj hasonlóan eljárniuk. Szavai közmegegyezéshez nem vezettek, így végül felállásos voksolással döntött el Tormay székétől történő megfosztása.¹⁰¹⁴

Július közepétől, annak ellenére, hogy a verifikációs ügyek még mindig jelentős mértékben kötötték le a képviselők munkáját, lassan más kérdések is napirendre kerültek. A házszabályi vitákra ugyancsak olyan szervezési feladatként tekinthetünk, ami nélkül az új törvényhozás nem működhetett. Az április törvények e tekintetben is csak kereteket jelöltek ki, míg a pontos rendet, a francia gyakorlat mintájára, magának a képviselőháznak kellett kidolgoznia. Bónis Sámuel már július 13-án azt szorgalmazta, mielőbb fogjanak ehhez a munkához, mert különben „*a haza veszedelme elhárítva nem lesz, s az évenkénti országgyűlés hasztalan fog lenni*”.¹⁰¹⁵ Az ülésnap folyamán a tervezet vitája valóban el is indult. Deák osztályigazgatójának figyelmét leginkább Madarász József keltette fel, aki azt kérte, miután a ház megalakulását kimondták, igazolt követek ellen többé ne fogadjanak be panaszt. Vele ellentétben Bónis ezt a lehetőséget még nem kívánta lezárni, arra hivatkozva, hogy a voksolást az országban nem mindenhol azonos időpontban bonyolították le. Érveit a többség nem fogadta el, de ő erélyesen tovább próbálkozott. Némi sértődöttséggel azt kérte, legalább az időközi választásokról próbáljanak intézkedni, majd sikerrel keresztül is vitte, hogy pótválasztások esetén szintén harmincnapos jogorvoslati idő álljon rendelkezésre.¹⁰¹⁶

¹⁰¹³ Bónis hozzászólását lásd: XI. képviselőházi ülés. 1848. július 15. Közlöny 1. (1848. július 16.) 37. sz. A jegyzőkönyvi határozatot: Beér – Csizmadia 157.

¹⁰¹⁴ Tormay választási csalásaira: *Pálmány Béla*: Tormay György. In: Uő: Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés i. m. 917. Bónis hozzászólására: XI. képviselőházi ülés. 1848. július 15. Közlöny 1. (1848. július 16.) 37. sz. A jegyzőkönyvi határozatra: Beér – Csizmadia 157.

¹⁰¹⁵ Közlöny 1. (1848. július 14.) 35. sz. – IX. képviselőházi ülés. 1848. július 13.

¹⁰¹⁶ Uo. Továbbá: Beér – Csizmadia 155.

Július 17-én először arra hívta fel a figyelmet, hogy az egységes jogrend értelmében Erdélyben is hagyjanak fel a pótló követek választásával, mert ez „*Magyarországban soha szokás nem volt*”. Kérése hozzászólás nélkül ment jegyzőkönyvbe, bár ennek ellenére a képviselők még augusztus 1-jén is igazoltak helyettes nemzetgyűlési tagot, sőt Antalfy Gábor esetében arra is találunk példát, hogy egy pótkövet érdemi munkába is bocsátkozott.¹⁰¹⁷ Ennél valamelyest fontosabb kérdésnek minősült a házelnök szavazati joga. Az új alkotmányos rend szempontjából Pázmándy Dénes tisztsége azért számított lényegesnek, mert legitimációját a rendi korszak személynökeivel ellentétben nem az udvartól, hanem a népképviselőktől nyerte. Bónis az elfogulatlan munka érdekében semlegességét követelte, de a másik oldalon Palóczy László érveinek is akadt alapja. A miskolci politikus azért aggódott, hogy ily módon Pázmándy kerülete képviselő nélkül marad, ráadásul szavazategyenlőség esetén patthelyzet alakulhat ki. Utóbbi eshetőséget a képviselők végül kezelni kívánták és elfogadták, hogy az elnök calculus Minervae legyen.¹⁰¹⁸

A képviselőház megalakulásához kapcsolódó feladatok után a nyár közepétől már egyéb, nem technikai jellegű kérdések is napirendre kerülhettek. A rendi korszakból megörökölt módon az uralkodó továbbra is trónbeszéddel próbált irányt mutatni a tanácskozásoknak. Az Innsbruckban tartózkodó és Magyarországgal kapcsolatban még bizonytalan V. Ferdinánd helyett azonban természetesen ez a feladat is István nádorra hárult.¹⁰¹⁹ A főherceg július 5-én elmondott szavaival túlzottan nem ment messzire a programadással, lényegében csak annyit hangoztatott, hogy az ország védelmét, valamint a pénzügyek vitatását javasolja napirendre venni, majd hozzátette, az e tárgyakra vonatkozó előterjesztéseknek immáron a felelős miniszterektől kell érkeznie.¹⁰²⁰ Miközben tehát a királyi udvar is helyét kereste, Pesten sem tudták, milyen gyakorlatot kövessenek. Július 10-én a képviselők nem csak arról vitatkoztak, pontosan miként tárgyaljanak a válaszfeliratról, de abban sem értettek egyet, valóban ezzel kell-e kezdeniük. Bónis Sámuel közvetítői szerepre vállalkozva óvatos kompromisszummal próbálta lecsendesíteni a kedélyeket. Azt kérte, Kossuth nyugodtan adhasson be előterjesztést a haza védelméről, a háznak pedig legyen joga

¹⁰¹⁷ Uo. 1. (1848. július 19.) 40. sz. – XII. képviselőházi ülés. 1848. július 17. A jegyzőkönyvet lásd: Beér – Csizmadia 158. Gustaw Capesiust augusztus 1-jén igazolták a szentágotai kerület pótló követeként, míg Antalfy július 22-én szavazott az olasz segély tárgyában Mihály Gergely és Mikó Mihály csiki képviselők helyett. Erről: *Pálmány B.*: Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés i. m. 990.

¹⁰¹⁸ A bölcsesség kövecskéje, vagyis szavazategyenlőség esetén döntőbíró. A vitára nézve: *Fazekas Csaba*: Az első népképviseleti országgyűlés történetéből. Palóczy László beszédei és képviselői indítványai (1848. július–december). In: *Tanulmányok és források az 1848–49-es forradalom és szabadságharc történetéhez*. Szerk. Dobrossy István. MTA Miskolci Akadémiai Bizottság–BAZ Megyei Levéltár, Miskolc, 1998. 88–89.

¹⁰¹⁹ Az Esterházy Pál által fogalmazott és a királyi jogkör gyakorlását István nádorra ruházó 1848. június 26-án kelt leiratot lásd: Beér – Csizmadia 119–120.

¹⁰²⁰ Uo. 139–140.

eldönteni, ezt vagy az adressét kívánja-e napirendjére tűzni.¹⁰²¹ Valóban így is történt. Másnap a tanácskozás a pénzügyminiszter szónoklatával kezdődött, aki a nemzetiségi lázongásokra, valamint a „*belső szakadás és pártütés*” veszélyére hivatkozva 200 ezer fős sereg felállítására kért felhatalmazást, amit 42 millió pengőforintnyi hitelből kívánt fedezni.¹⁰²² A közfelkiáltással megvalósult egyetértés miatt Bónisnak itt nem akadt megszólalási lehetősége, de a válaszfelirat kapcsán természetesen kifejtette nézeteit. Július 19-én támogatta Nyáry Pál kérését, hogy a trónbeszédről előbb háttéregyeztetéseket folytassanak, mert ha ilyenre nem kerítenek sort, akkor „*minden egyes tag fel fog szólalni*”, ami rengeteg időt emésztene fel.¹⁰²³ Bár a halasztás megtörtént, a szabolcsi képviselő aggodalmai ettől még valóra váltak. Július 21-én keserű szájízzel csak annyit mondott, hogy „*jobbról, balról*” tengernyi, „*nem a dologhoz tartozó, hanem mellékes vitát előidéző*” szó hangzott el, melyekre bár örömet felelne, mégis inkább azt kéri, kanyarodjanak az adresséhez, és ne menjenek bele olyan eszmecserékbe, amelyek „*attól eltávolítanak.*”¹⁰²⁴ A részletes vita során aztán valóban ragaszkodott a pragmatikus szemlélethez. Azt kérte, pontonként szavazzanak a válaszfelirat tervezetéről, és ahol a nemtetszés kerülne többségbe, azonnal fogalmazzanak meg új szövegvariációt.¹⁰²⁵

A legélesebb csata nem sokkal ezután az olasz segély tárgyában érkezett el. Az ügy előzményei még a nyár elejéig vezethetők vissza, amikor Batthyány mintegy 40 ezer újoncot ajánlott az udvar itáliai serege számára, annak méltánylására, hogy Innsbruckban megszületett egy Jellačićot elítélő királyi kézirat.¹⁰²⁶ Július 4-én, amikor Kossuth tájékoztatót tartott az országgyűlésre már megérkezett képviselők részére, még úgy tűnt, a kormány gesztusa egyetértésre talál, bár Teleki László és néhány társa már akkor azt hangoztatták, az olasz nemzettel való szembehelyezkedés elfordulást jelentene a forradalmi eszméktől. A hónap közepén, amikor az olasz ügy a trónbeszédre adandó válaszfelirat részeként ismét előkerült, a vita már jóval ingerültebben folytatódott tovább. Kossuth alapvetően azért helyezkedett a segély megajánlásának pártjára, mert úgy gondolta, a Habsburgok így talán halogatni fogják a Magyarországgal szembeni fellépésüket. Nem kizárt, hogy a levegőben lévő feszültséget a pénzügyminiszterrel egy véleményen lévő Bónis is érezte, és a megelőző napokban éppen emiatt próbálta halogatni a válaszfelirat tárgyalását. Az olasz segély azonban téma lett, a radikális képviselők pedig szemernyit sem fogták vissza magukat. Balogh János például arról

¹⁰²¹ Közlöny 1. (1848. július 11.) 32. sz. – VI. képviselőházi ülés. 1848. július 10.

¹⁰²² Beér – Csizmadia 150–151. – VII. képviselőházi ülés jegyzőkönyve. 1848. július 11.

¹⁰²³ Közlöny 1. (1848. július 21.) 42. sz. – XIV. képviselőházi ülés. 1848. július 19.

¹⁰²⁴ Uo. (1848. július 23.) 44. sz. – XVI. képviselőházi ülés. 1848. július 21.

¹⁰²⁵ Uo. (1848. július 26.) 47. sz. – XVII. képviselőházi ülés. 1848. július 22.

¹⁰²⁶ Urbán A.: Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége i. m. 221.

beszél, a képviselőházi többség csupán egy törpe a nemzet ellenében, ezért nem támogathatja a subsidiumot, ami nem lenne jó ajánlólevél az Európa nemzeteinek sorába igyekvő Magyarországtól. Bár a veterán barsi politikus egy korábban Kossuth által használt kifejezésbe kapaszkodott, és így a személyeskedés útjára lépett, Bónis Sámuel mégis szükségét érezte, hogy a pénzügyminiszter fogadatlan prókátora legyen. Az ingerült zajban azzal nevetette meg a házat, hogy óriásnak nevezte Baloghot, ha úgy érzi, a haza nevében manóknak mondhatja a képviselők masszív többségét.¹⁰²⁷ Annak dacára, hogy a fontos név szerinti szavazáson a kormány erőt mutatott, a derűre nem adódott különösebb ok. A radikális ellenzék, ha akaratát nem is tudta keresztülvinni, sorra kellemetlen percekot okozott. Július 22-én például a „betegsége” által akadályoztatott király említésénél protestált erős zajongással a válaszfelirat szövegtervezete ellen. A tiszalöki képviselő erre úgy szólt a Madarász-frakcióhoz, véleményétől csak akkor áll el örömet, „*ha azt a többségnek elfogadni nem tetszik*”.¹⁰²⁸ Ugyan a szövegfonetikai háttér ismerete sokat segítene, ettől függetlenül úgy érezzük, nem az élcelődés, hanem a kesergés tükrözi jobban Bónis kedélyállapotát. Az adresee vitájában elhangzott rendet és előrehaladást igénylő hozzászólásai azt látszanak alátámasztani, tavaszi optimizmusa a nyár derekára messze szállt, a forradalmi nyomással kierőszakolt polgári állam gyors konszolidálásában egyre kevésbé bízott. Felesége, Darvas Erzsébet szintén hasonlóan értékelt. Visszaemlékezéseiben a népképviselői országgyűlés munkájáról azt jegyezte fel, „*a nimbusz leszállt, a megyék képviselői nem tartottak össze, egyik erre, a másik arra húzott*”.¹⁰²⁹

A kiegyezni igyekvő válaszfelirat után a katonai és pénzügyi javaslatok terén is folytatódott a finomkodó kompromisszumkeresés. A kormány egyrészt tudta, hogy az udvar szempontjából ezek a legkényesebb területek, melyekben feltétlenül megegyezés szükségeltetne, de azt sem akarta, hogy az országgyűlést ne vonja be a kiemelten fontos feladatokba. Kossuth július 19-én úgy nyújtotta be a pénzügyi munkákat, hogy nem fogalmazott meg világos elvárásokat a tárgyalás forgatókönyvével kapcsolatban.¹⁰³⁰ A vita

¹⁰²⁷ Uo. – XVIII. képviselőházi ülés. 1848. július 24.

¹⁰²⁸ Uo. – „Igen örömet elállok véleményemtől, ha azt a többségnek elfogadni nem tetszik, de figyelmeztetem önöket uraim, hogy már egyszer nekünk is lehet innen szólni, s figyelmeztetem önöket, hogy önöktől hallottuk –de igen sokat– hogy türelmetlen a többség, legyenek tehát önök is türelmesek.” XVII. képviselőházi ülés. 1848. július 22.

¹⁰²⁹ Bónisné D. E.: Elmúlt idők i. m. 34. Kossuth álláspontjáról az olasz segély tárgyában: Erdődy G.: „Én csak fákllyatartó voltam” i. m. 106–107.

¹⁰³⁰ Közlöny 1. (1848. július 21.) 42. sz. – A benyújtott pénzügyi munkák három nagy csoportra oszlottak. Az április 11-e óta eltelt időszak számadására, a folyó év költségvetésére, valamint az 1849. évi büdzsé- és adótervezetre. Utóbbi a szükséges adatgyűjtések és táblás kimutatások miatt csak némi csúszással, augusztus 1-jén került benyújtásra. Kossuth július 19-i felszólalása végén a következőket mondta: „Továbbá arról méltóztassanak intézkedni, kívánja-e a ház, hogy a munkákat, ha bemutatattik is, felolvastassék, vagy kíván-e

így azonnal fel is lángolt, amibe Bónis az elsők között kapcsolódott be. Szokott lakonikus modorában azt vetette fel, a beszámoló ügyében maga a ház küldjön ki véleményező bizottságot.¹⁰³¹ Nézeteit a többség nem osztotta, és a munkát a képviselőház megalakulásánál életre hívott osztályoknak adta ki. Egy héttel később már Kossuth is Bónis Samu szellemében beszélt, és azt kérte, a szekciók két-két tagot küldjenek az egyeztetésekre, máskülönben a konzultációk egy hónapig is elnyúlhatnak. Az Igazságügyi Minisztérium osztályigazgatójának ennél nem is kellett több, hogy ismét aktivizálja magát. Korábbi vonatkozó felszólalásaitól jóval világosabban kifejtette, „*lehetetlenség, hogy számadási munkálatokat annyi ember tárgyaljon.*”¹⁰³² A hátralévő hozzászólók közül a radikálisok ellenezték a kezdeményezést, annak ellenére, hogy Irinyi József is elismerte, miszerint „*az osztályülések bal utat kezdenek venni*”, és lassacskán „*megyei szint*” mutatnak.¹⁰³³

Hiába óvott tehát mindenki a huzavonáktól, azok mégis valóra váltak, és a pénzügyi csomag csak augusztus 23-án került terítékre. Ekkor az uralkodóház pozícióinak erősödését aggódva szemlélő Kossuth úgy döntött, eredeti javaslatától elkanyarodva először csak a költségvetési hiány fedezéséhez szükséges kamattalan pénzjegyek kibocsátásáról szóló tervet ajánlja tárgyalásra. Az ötlet nem aratott egyöntetű tetszést, de Bónis augusztus 24-én természetesen sürgette a napirendre vételt.¹⁰³⁴ Később a pénzügyek részletes vitája során már csak a miniszterelnök havi kétezer pengőforintos pótlékáról folytatott egyeztetéseknél kért szót. Ennek apropóját a radikálisok heves tiltakozása szolgáltatta, akik közül Madarász László egyenesen a haza meglopásának minősítette a szerinte illetlen lépést, míg a 20.000 forintos asztali kiegészítők beszerzését a közteherviselés elleni merényletként láttatta. Nem túlzottan cizelláltan azt kérte, a kormánytagok „*az ország rovására ne méltóztassanak ebédelgetni*”. A karzat zajongását kiváltó beszédére először a lelki összeroppanás küszöbén álló Széchenyi reagált, akit ezúttal Bónis osztályigazgató is támogatott, igaz, meglehetősen szegényes érvkészlettel. Egyetlen argumentumot említve annyit mondott csak, a külföld felé irányuló reprezentációt kell, hogy némi fény kísérje, és nem várhatja a „*status, hogy egy szolgálja*” emiatt „*koldussá legyen*”. A hátrálni nem akaró Madarász fivérek végül név szerinti szavazást követeltek, mire a szabolcsi képviselő kijött a béketűrésből. Az elnök rendre intó kérésével

bizottmányt rendelni, mely a dolgot előlegesen tárgyalás alá vegye? Én mind a kettőre készen vagyok”. XIV. képviselőházi ülés. 1848. július 19.

¹⁰³¹ Uo.

¹⁰³² Uo. 1. (1848. július 28.) 49. sz. – XX. képviselőházi ülés. 1848. július 26.

¹⁰³³ Uo. – Tiltakozását ennek ellenére azzal indokolta, hogy az osztályoknak csak általános véleményt kell adniuk, nem pedig részletes vitát kell folytatniuk.

¹⁰³⁴ *Láczay M.*: Bónis Sámuel. In: Pálmány B.: Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés i. m. 151. A pénzügyi törvénycsomagot lásd: *Fónagy Zoltán*: Kossuth Lajos, az első magyar pénzügyminiszter. Pénzügyi Szemle 47. (2002) 9. sz. 809–813.

nem törődve azt hányta a radikálisok szemére, a lendületes munka efféle bojkottja jóval többre fog kerülni a hazának, mint Batthyány illetménykiegészítései.¹⁰³⁵ Végül hiába győzött a masszív kormánytöbbség, a délvidéki hadműveletek és a horvát kérdés kiéleződése miatt a költségvetési vita szeptember 1-jén félbeszakadt. Az önvédelmi háborúra készülődve Kossuth rendelettel döntött az ötforintos papírpénz forgalomba hozataláról, a képviselőházat pedig csak napokkal később, szeptember 11-én tájékoztatta. Bónis Sámuel mielőtt a kötelesség elszólította volna Pestről, utoljára ezzel összefüggésben beszélt a képviselőházban. Látva az egyre valószínűbb fegyveres harcok pénzszükségleteit, valamint azt, hogy a tavasszal szentesített alkotmányos rend már a múlté, azt javasolta, a már valóságosan megtörtént bankjegykibocsátást ne is terjesszék a felsőház elé, így kerülve el a kompromittálódást. Indítványát összesen két ellenszavazattal az országgyűlés támogatta.¹⁰³⁶

Az elemi oktatás ügye 1848 augusztusának elején egyértelműen időhúzó szándékkal került a képviselők elé. Bár az alapfokú nevelés siralmas képet mutatott, és a fontos reformok szükségességét nem lehetett kérdőre vonni, a kormány mégis csak azért vetette be, hogy a már vázolt pénzügyek mellett a katonai kérdések rendezésében is lélegzetnyi szünethez jusson. Bónis ezúttal talán nem csak a kormány melletti elkötelezettségéből, de hithű reformátusként, a protestantizmus megannyi történelmi sérelmét is szem előtt tartva, a közös iskolákat pártolta. Nem csak egy költséghatékonyabban működtethető rendszert vélt ezzel elérhetőnek, de azt is hozzátette, így a felebaráti szeretet és a vallási türelem eszméi is könnyebben célba érhetnek.¹⁰³⁷ A képviselők persze ezúttal sem találták a közös hangnemet. A radikális baloldal egyáltalán nem akarta, hogy az állami fenntartással párhuzamosan felekezeti iskolák is működhessenek. A jobboldal viszont a tervezett szekularizációt is erős túlzásnak érezte, és az egyházi intézmények megmaradásáért indított szócsatát. Augusztus 8-án a kormány váratlan vereséget szenvedett. Palóczy László kezdeményezésére a ház 181: 86 ellenében rögzítette, hogy a jövőben csak állami, közös iskolák lehetnek.¹⁰³⁸ Másnap Pázmándy Dénes a korábbi szokásokat felrúgva az elnöki széket is átadta, csak hogy újból javaslatot tehessen a párhuzamos egyházi tanodák fenntartása mellett. Bónis Sámuel ekkor azt próbálta bizonygatni, nem kerülnek ellentétbe előző napi határozatukkal, ha megengedik, hogy a hitfelekezetek saját költségükön magániskolát is fenntarthatassanak.¹⁰³⁹ A Deák Ferenc támogatását is élvező új módosításról augusztus 10-én szavaztak a házban, a pártolók között

¹⁰³⁵ Közlöny 1. (1848. szeptember 2.) 85. sz. – XLVI. képviselőházi ülés. 1848. augusztus 31.

¹⁰³⁶ Uo. (1848. szeptember 15.) 98. sz. – LIV. képviselőházi ülés. 1848. szeptember 13.

¹⁰³⁷ Uo. (1848. augusztus 11.) 63. sz. – XXIX. képviselőházi ülés. 1848. augusztus 9.

¹⁰³⁸ Bónis Sámuel a nemmel szavazókkal tartott. – *Láczay M.*: Bónis Sámuel. In: Pálmány B.: Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés i. m. 151.

¹⁰³⁹ Közlöny 1. (1848. augusztus 11.) 63. sz. – XXIX. képviselőházi ülés. 1848. augusztus 9.

pedig természetesen a tiszalöki képviselőt is ott találjuk.¹⁰⁴⁰ Bár ezúttal a kormány már élvezte a többséget, a felsőház augusztus 25-én mégis elgáncsolta a tervezetet, mondván, a felekezetek megkérdezésére nem került sor, továbbá az országgyűlésnek a nehéz helyzetben inkább a haza megmentéséről kell tanácskoznia. Akkor az igazságügyi miniszter már valóban jobbnak látta, ha a vallási ellentétek elmérgesedésének lehetőségével nem élezi tovább az amúgy is feszült helyzetet, ezért halasztható kérdéskörre minősítette át az elemi oktatást. Ugyan az elodázás csak a jövő országgyűlésig szólt volna, azt viszont már akkor is sejteni lehetett, hogy a téma ezzel megjósolhatatlan időre kerül le a napirendről.¹⁰⁴¹

Az önálló hadsereg ügyével való foglalatoskodást elsősorban Jellačić déli fenyegetése váltotta ki. A kormány még júliusban döntött úgy, nem elég az udvar egyértelmű elhatárolódására várni, jobb, ha inkább maguk tesznek lépéseket az önálló magyar hadsereg felállítására. Mészáros Lázár előterjesztése július 21-én először az osztályokhoz került, melyek néhány napon belül el is készítették véleményüket. Bónis kifejezetten azokhoz tartozott, akik a kérdéssel nem akartak sokáig várni. Már július 29-én indítványozta, hogy a hadügy azonnal kerüljön napirendre. Bár felvetése helyeslést nyert, Pázmándy elnök mégis a telepítési törvényt kívánta előrevenni, mondván, az elágazó nézetek miatt az osztályok jelentésére még várni kell.¹⁰⁴² A nagy sietséget a kormány nem osztotta egyöntetűen. Batthyány még augusztus 1-jén is azt kérte, várjanak, amíg a német egység kérdéséről döntés születik, mert ha Ausztria csatlakozna, az önálló magyar sereg gondolata sokkal megmagyarázhatóbbá válik. Reményei gyorsan szertefoszlottak, mert Radetzky itáliai győzelme után olyan gyorsan erősödött az udvari reakció, hogy már nem lehetett tovább várni. A felállítandó sereg magyarosításának ütemét illetően legalább háromféle álláspont bontakozott ki. Mészáros meghagyta volna a császári csapatok szervezeti formáját és a német vezényleti nyelvet. Kossuth magyarosítást akart, de a fennálló seregek esetében türelmi idővel. Végül Madarászék azonnali és teljes magyarosítást kívántak. Csak sejteni lehet, hogy Bónis Samu a kossuthi álláspontot pártolta. Augusztus 21-én ő is megszavazta azokat a módosításokat, melyeket a hadügyminiszter a ház központi bizottmányának módosításai alapján maga kezdeményezett.¹⁰⁴³ Augusztus 29-én a felsőház is jóváhagyta a hadügyi törvényt, de szentesítése sohasem történt meg. Ehelyett a szeptember 11-i történések miatt a

¹⁰⁴⁰ Uo. (1848. augusztus 12.) 64. sz. – XXX. képviselőházi ülés. 1848. augusztus 10.

¹⁰⁴¹ Beér – Csizmadia 52.

¹⁰⁴² Uo. 173. – XXI. képviselőházi ülés. 1848. július 29.

¹⁰⁴³ Uo. 195. – A magyar sorgyalogság kiegészítései a kiállítandó újoncokból, az újoncokból szervezendő honvédszázalajknál azonnali magyar ügyvezetési és vezényleti nyelv, magyar zászló, ruha és jel, továbbá a seregek „tökéletesen magyar lábra” állítása „mihelyt a körülmények megengedik”. A név szerinti szavazásra nézve: Közlöny 1. (1848. augusztus 24.) 76. sz. XXXVII. képviselőházi ülés. 1848. augusztus 21.

háznak arról kellett döntenie, hozzálát-e a törvényben szereplő sereg azonnali és tetteges felállításához. Szeptember 12-én a támogató határozat megszületett, másnap pedig Bónis az életszerűsége hivatkozva azt kérte, „*mivel a katona már valósággal kiállított*”, a bankjegykibocsátáshoz hasonlóan ne is kérjék a felsőház megerősítését, mert egy esetleges ottani ellenzéssel csak magukat hoznák kellemetlen helyzetbe.¹⁰⁴⁴

Ugyan Deák osztályigazgatója a szó szoros értelmében csak két döntés kapcsán javasolta, hogy a képviselőház váljon önjáróvá, valójában ezzel a maga részéről azt is beismerte, hogy az ország vízváltóhoz érkezett. Az alkotmányos átalakulásnak a dinasztiaival együttműködésben történő levezénylése zsákutcába jutott, és az áprilisi törvényeknek már csak a fegyverek szerezhettek érvényt. A sors úgy hozta, hogy ez a rövid hozzászólás Bónis Sámuel személyes életútja szempontjából is határkövé vált. Néhány nappal később a kötelesség a pesti tanácssteremből már a drávai táborba szólította.

2. Nemzetgyűlési biztосként a szeptemberi fordulattól a kormány Debrecenbe költözéséig

A hatalmi térvesztést csak a forradalmi nyomás miatt eltűró császári udvar Radetzky gróf július 23–25-én aratott itáliai győzelme után kezdte visszanyerni önbizalmát. Ha a Magyarországgal szembeni nyílt katonai fellépésig még sok mindennek kellett is történnie, az események mégis tendenciózusan egy irányba mutattak. V. Ferdinánd augusztus 7-én nem erősítette meg az Innsbruckban nála járó országgyűlési küldöttségnek, hogy a „*borús fellegek elosztása [...] s egy fenyegető testvérháborúnak*” megakadályozása érdekében hajlandó lenne Budára költözni. Helyette az igazi választ öt nappal később a Bécsbe való visszatérése jelentette.¹⁰⁴⁵ Szinte rögtön ezután visszavette a nádornak ideiglenesen átadott törvényszentesítési jogokat, végül augusztus 31-én nyilvánvalóvá tette, elfogadja Wessenberg emlékiratát, amely a Magyarországnak márciusban biztosított kormányzati önállóság jelentős korlátozását javasolta. Kossuth szeptember 4-én nagy hatású beszédben reagált a leiratra. Egyenesen úgy fogalmazott, ideiglenes végrehajtó hatalomra van szükség, melynek működését elsősorban nem a törvényeknek, hanem a haza vészhelyzetének kell alárendelni. A

¹⁰⁴⁴ Közlöny 1. (1848. szeptember 15.) 98. sz. – LIV. képviselőházi ülés. 1848. szeptember 13.

¹⁰⁴⁵ Az Almácssy Pál által vezetett innsbrucki országgyűlési küldöttséghez az uralkodóhoz intézett beszédét és a király választ közli: Beér – Csizmadia 189. Bónisné Darvas Erzsébet a küldöttség kudarcát fontos fordulópontként értékelte emlékirataiban, és a következőképpen fogalmazott: „Sok igen tudós, s hazájáért mindent áldozni kész férfiútól tudom, ha az országgyűlésről elküldött kérelmet meghallgatja, s Budára jön Őfelsége, bizony sok vér lett volna megmentve”. Arról viszont sajnos nem tesz említést, férje hogyan értékelte Almácssyék útjának kudarcát. – *Bónisné D. E.*: Elmúlt idők i. m. 35.

felszólalás a legnagyobb kritikát Sennyey Pál zempléni képviselőtől kapta, aki óvatosságra intett, és azt kérte, tegyenek újabb kísérleteket a kiegyezésre. A hosszas zajban azt is hozzátette, a Kossuth által javasolt lépésekkel vész érheti a dinasziát, „*de okvetlenül vész érendi a nemzetet is.*”¹⁰⁴⁶ Bár a jelenlévők mindenfelől végzést követeltek, Bónis Sámuel mégis rövid szólásra emelkedett. Azt kérte, mivel Sennyey lényegében nem támadta meg a pénzügyminiszter kezdeményezését, feltétlenül rögzítsék, hogy a határozatot úgy hozták, „*hogy ellene egy szó sem emelkedett.*”¹⁰⁴⁷ A nyilvánosság előtt tehát válllvetve állt Kossuth mellett, de felesége memoárjából tudjuk, valójában nagyon is átérezte a helyzet súlyosságát, a küszöbön álló önvédelmi háború veszélyeit. Darvas Erzsébet azt írta Sennyey beszédéről, hogy férfiasága és bátorsága előtt mindenki önkéntelenül meghajlott, köztük az ő Sámuelje is, „*ki bár nem volt vele egy nézetten,*” e fellépésért „*mindig nagy tisztelettel viseltetett iránta.*”¹⁰⁴⁸

A Beöthy Ödön által vezetendő bécsi küldöttségre, melynek még egy utolsó kiegyezési kísérletet kellett volna előkészítenie, szintén Kossuth tett javaslatot, majd a ház 333 szavazattal, ellenzés nélkül támogatta azt.¹⁰⁴⁹ Az ötletgazdáról feltételezhető, mivel pontosan tudta, hogy a delegáció egyértelmű sikerrel aligha járhat, így a lépéssel valójában saját politikájához, vagyis a fegyveres szembenállás vállalásához kívánt még erősebb támogatást szerezni.¹⁰⁵⁰ Darvas Erzsébet imént idézett szavai alapján, miszerint férje Sennyey kompromisszumkereső nézeteit nem osztotta, az is valószínűsíthető, hogy Bónis a Beöthy-féle küldöttségről is Kossuthhoz hasonlóan gondolkodott, és annak kiküldését nem csak az árral sodródva támogatta.

A bihari főispán és küldöttségének pesti visszatérése után szeptember 10–11-én végül elérkezett a Béccsel való szakítás órája. Semmiféle kétség nem férhet hozzá, hogy a Batthyány, Szemere és Kossuth között kibontakozott vitákban Bónis Sámuel újfent a lemondott pénzügyminiszter oldalán állt. Szeptember 15-én a miniszterelnök azt vetette fel a képviselőházban, hogy miután Teleki Ádám gróf megtagadta az összecsapást Jellačić seregeivel, István nádort küldjék ki a dunántúli sereg vezérlésére. Javaslatát Kossuth nyomban támogatta, igaz egészen más megfontolásból. Ő nem az összecsapás elkerülésének utolsó szalmaszálaként kapaszkodott ebbe a lehetőségbe, sokkal inkább a főherceg nyílt színvallását

¹⁰⁴⁶ Közlöny 1. (1848. szeptember 6.) 89. sz. – XLVI. képviselőházi ülés. 1848. szeptember 4.

¹⁰⁴⁷ Uo.

¹⁰⁴⁸ *Bónisné D. E.*: Elmúlt idők i. m. 36.

¹⁰⁴⁹ Közlöny 1. (1848. szeptember 6.) 89. sz. – Természetesen a jelen lévő támogatók között olvashatjuk Bónis Sámuel nevét is. XLVI. képviselőházi ülés. 1848. szeptember 4.

¹⁰⁵⁰ *Spira György*: Polgári forradalom (1848–1849.) In: Magyarország története 1848–1890. Szerk. Kovács Endre. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. I. 246. (Magyarország története tíz kötetben 6.)

akarta kikényszeríteni. Annak biztosítására pedig, hogy István a lehetőséget nehogy a hatalom magához ragadására használhassa fel, három, hozzá feltétlenül lojális képviselő kiküldését kérte. Perczel Mór és Asztalos Pál mellett éppen Bónis Sámuelét.¹⁰⁵¹ Azt, hogy mennyire fontos bizalmi feladatról van szó, felszólalásában alig leplezte. Úgy fogalmazott, a „rendkívüli körülmények miatt rendkívüli energicus embert” tart szükségesnek, majd ezek után ejtette ki a maga javaslataként Bónisék nevét, pontosan tudva, hogy töretlen népszerűsége miatt a ház nem fog szembenenni akaratával.¹⁰⁵² Kossuth még azt is hangoztatta, Bónis és két társa nem kevesebbre nyerne felhatalmazást, minthogy bármit megtehessenek, mi a haza megmentésére szükséges.¹⁰⁵³ Bár ezt erős szónoki túlzásnak érezzük, ahhoz nem férhet kétség, hogy a kiküldetés közjogi szempontból is rendkívüli jelentőséggel bírt. Azzal, hogy a ház és nem a kormány nevezett ki biztosokat, lépés történt a törvényhozó és végrehajtó hatalom merev különállásának felszámolására.¹⁰⁵⁴

Szeptember 19-étől Bónis Samu Csány László mellett dolgozott, aki még a nyár elején kapott megbízatást Szemerétől a Dráva-vonal védelmének megszervezésére. Mivel mindketten régi kossuthiánusok voltak, a szabolcsi politikus megérkezése után Csány aligha csak udvariasságból fogalmazott úgy, hogy „Bónist ismerve, megkérdezés után” maga is őt kérte volna.¹⁰⁵⁵ A frissen munkához látó nemzetgyűlési biztos feladata a tábor élelmezéséhez szükséges utalványozás lett. Csánytól ehhez 20.000 pengőforintot kapott kézhez, melyet a pénzügyminisztériumból küldtek meg egy Mesterházy János nevű futáron keresztül.¹⁰⁵⁶ A zalai politikus néhány nappal későbbi leveléből azt is tudjuk, hogy a Bónis munkájára vonatkozó döntést ő maga hozta meg, azt követően, hogy valamikor korábban már elvi lehetősége nyílt arra, hogy az utalványozást másra hárítsa.¹⁰⁵⁷

Miközben Bónis tehát a drávai sereg élelmezését igyekezett segíteni, az események gyorsan zajlottak. Szeptember 22-én István nádor elhagyta a tábort, miután a Jellačić bánnal

¹⁰⁵¹ Mivel Perczel Mórt a miniszterelnök szeptember 16-án a horvátok ellen szervezendő szabadcsapatok alakításával bízta meg, így helyette végül Luzsénszky Pál tartott Bónisékkal. – Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. (a továbbiakban: KLÖM 13.). S. a. r. Barta István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952. 22. (Kossuth Lajos összes munkái 13.)

¹⁰⁵² Közlöny 1. (1848. szeptember 17.) 100. sz. – LVIII. képviselőházi ülés. 1848. szeptember 15.

¹⁰⁵³ Uo. – Kossuth mondata a következőképpen hangzott: „Felhatalmazásuk annyiból állana, fel vannak hatalmazva mindenre, a mi a haza megmentésére szükséges és curent ne respublica aliquid detrimenti capiat.” (Gondoskodjanak, hogy az állam valami kárt ne szenvedjen.)

¹⁰⁵⁴ Spira Gy.: Polgári forradalom i. m. 255.

¹⁰⁵⁵ Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849. I–II. (a továbbiakban: CsLKI 1848–49.) S. a. r. Hermann Róbert. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1998. I. 308. (Zalai Gyűjtemény 44.)

¹⁰⁵⁶ CsLKI 1848–49. I. 311. – Csány levele a miniszterelnökhöz. Nagyvázsony, 1848. szeptember 19.

¹⁰⁵⁷ Uo. 322. – „A pénztárnok a pénzzel megérkezett, az utalványozási jogot Bónis országgyűlési biztos úrra bízta, bokros foglalatosságaim miatt, gondolatom szerint, minthogy ezen jognak másra átruházásával már azelőtt fel voltam hatalmazva, nem hibáztam.” Csány a miniszterelnökhöz. Székesfehérvár, 1848. szeptember 22.

tervezett találkozója meghiúsult. Annak dacára, hogy nem sokkal később tisztségéről is lemondva már Bécsben időzött, még mindig fékezően hatott a dinasztiára. Ő járta ki Lamberg kinevezését a Magyarországon állomásozó csapatok élére. Ez a lépés azonban ekkor már kevésnek bizonyult. Az alsóház szeptember 27-i esti ülésén úgy határozott, küldötteket meneszt a sereghez, ellenállásra szólítva fel őket. Biztos, hogy a másnap délután a sukorói református templomban megtartott haditanácson Bónis Sámuel is jelen volt, de hogy a szenvedélyes vitában pontosan hogyan foglalt állást, arról nem rendelkezünk adatokkal.¹⁰⁵⁸ Mint tudjuk, Móga kezdeményezést nem ígért, csak azt, ha Jellačić támad, nem fog hátrálni. Szűcs Lajos úgy emlékezett, ezen a napon Bónis nemzetgyűlési biztos Pázmándy Dénes házelnök és Vadnay Miksa szirmabesenyői képviselő társaságában a pákozdi szőlőknél látogatta meg a sereget, ahol azt közölték, másnap ütközet fog következni.¹⁰⁵⁹

Szeptember 29-én a pákozdi csatára valóban sor került. Bónis itt játszott szerepét megítélnünk nehéz, mert az őt említő források nagyon ellentmondásosan beszélnek. Jászay Pál naplójában egy Josef Alexander Helferttől hallott szóbeszédet említ. Eszerint ifjúkori barátja, miután már sokak pénzét elnyerte, intenzív borozgatással bírta játéokra gróf Zichy Manót. „*Midőn jól tele volt szíva,*” jelentették, hogy az ellenség mozog. Erre sokáig csak hitetlenkedett, és végül csak a harmadszori nagy kiabálásra kezdett szedelőzködni.¹⁰⁶⁰ Degré Alajos honvédszázados ezzel szemben azt hagyta az utókorra, hogy Bónis Samu Móga János, Teleki Ádám, Andrassy Aladár és „*még néhány törzstiszt*” társaságában a hadrendbe állított sereg mellett tartózkodott, mielőtt Jellačić ágyúí megcsóválta. A csata után állítólag azt kérte a vele tartó Degrétől, maradjanak egy sebesülteket szállító szekér mellett, mert érdekli a rajta fekvő huszár sorsa. Később maga asszisztált a sebesült honvéd lábamputációjánál, és ő gyűjtött szivart számára.¹⁰⁶¹ Utóbbi történetnek hitelt adhat, hogy Degré Alajos valóban a helyszínen tartózkodott, míg Jászay pusztán csak egy mendemondát jegyzett fel. Hozzá kell viszont fűznünk, hogy történetíróként talán azért nem csatolt kritikai kommentárt

¹⁰⁵⁸ Csány Lászlóról is csak feltételezni lehet, hogy a harc felvétele mellett foglalt állást, mivel előző nap írott levelében azt ecsetelte, hogy a folytonos hátrálás a közkatonák elégedetlenségét váltotta ki, és ingerültségük a tisztikar viselkedése miatt egyre csak nőtt. – *Szőcs Sebestyén*: Csány László kormánybiztosi tevékenysége 1848 áprilisától szeptember végéig. In: Kossuth kormánybiztosa Csány László 1790–1849. Szerk. Molnár András. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1990. 126. (Zalai Gyűjtemény 30.)

¹⁰⁵⁹ A visszaemlékező újságíró Szűcs Lajos (1828–1904). In: Borsod és Miskolc 1848–1849-ben. Naplók, töredékek, visszaemlékezések. S. a. r. Dobrossy István. BAZ Megyei Levéltár, Miskolc, 1998. 134. – Miskolc, 1898. szeptember 29.

¹⁰⁶⁰ *Jászay P.*: Az osztrákok Pesten 1849 elején i. m. I. 108. – Jászay ide vonatkozó naplóbejegyzése 1849. január 9-én született.

¹⁰⁶¹ „Maradjunk mellettük –mondta Bónis– ennek a huszárnak a sorsa érdekel.” „A huszár szivart kért, Bónis azonnal meg is gyűjtötte, s úgy szolgált vele neki. A huszár szivarozva állta ki a műtétet, mikor vége volt, felült, egy pohár vizet kért, megitta, s abban a pillanatban halva vágta magát hanyatt.” – *Degré A.*: Visszaemlékezéseim i. m. 228–229.

bejegyzéséhez, mert ismerve egykori jurátustársa életvitelét, az esetet nem ítélte teljesen elképzelhetetlennek.

Ami a csata értékelését illeti, arról már magától Bónistól származó sorokat is ismerünk, mivel másnap biztostársaival együtt jelentést címzett a nemzetgyűléshez. Jellačić fegyverszünetre vonatkozó kérését megnyugtatónak nevezték abból a szempontból, „*hogy ha addig séta utat tett is, most már véres akadályokra*” talált, és láthatta, nem lehet könnyű dolga „*ennyire előhaladván az országban.*” Nagyon realistán gondolkodva a tudósítást azzal zárták, „*szeptember 29-e kiszámíthatatlan következésű nap,*” mert a „*nemzeti önállás*” első alapkövét „*az elesettek vérével erősítve*” letették ugyan, de megjósolhatatlan, mindez mit hozhat majd.¹⁰⁶²

Bónis Samuék Pákozdi után is maradtak a sereg mellett, és mivel a képviselőház a végrehajtó hatalmat (igaz egyelőre még csak ideiglenes jelleggel) az OHB-ra ruházta, újabb tudósításaikat már a bizottmánynak címezték. Október 2-án elsőként arról kellett beszámolniuk, hogy a horvát bán „*gyalázatosan megszegve a fegyverszünet szentségét, Mórnak vonult Győr felé tartva,*” ezért nem zárható ki, hogy még az éjszaka folyamán üldözőbe veszik.¹⁰⁶³ Ez végül csak másnap délben következett be, ami azt bizonyítja, Móra nem tervezte komolyabban Jellačić seregének megsemmisítését. Tábort Bicskénél vertek, ahonnan Bónisék azt jelentették az OHB-nak, „*az éjjel fog kidolgoztatni*”, másnap merre folytatják tovább a menetelést.¹⁰⁶⁴ Október 4-én erre nem került sor, így a nemzetgyűlési biztosok máris magyarázkodó levelet küldhettek. Ebben kifejezték, szándékukban áll az ellenséggel ütközni, de a főváros védelme szempontjából a legnagyobb óvatosság is szükséges.¹⁰⁶⁵ Nem tudjuk, ez a felismerés Bónisék magánvéleményével mennyire csengett egybe, de az egyértelműen látszik, hogy politikusokként alárendelték magukat a katonai érveknek. Mógának ugyanis gondolnia kellett arra, hogy Jellačić esetleg megkísérli a magyar sereg megkerülését, és a Bicske-Budaörs vonalon Pest felé nyomul.¹⁰⁶⁶ Bánhidára még ezzel az eshetőséggel számolva jutottak el, mivel azonban itt már az a hír fogadta őket, hogy Jellačić elfoglalta Győrt, világossá vált, hogy a magyarok is nyugatra fognak indulni.¹⁰⁶⁷ Mire október 6-án estére a Rába-parti városba érkeztek, a bizonytalanság még a korábbiaktól is nagyobb méreteket öltött. V. Ferdinánd manifesztumáról, melyben Jellačićot Magyarország és

¹⁰⁶² KLÖM 13. 56. – Luzsénszky Pál, Bónis Sámuel és Asztalos Pál nemzetgyűlési biztosok jelentése. Martonvásár, 1848. szeptember 30.

¹⁰⁶³ Uo. 72. – A nemzetgyűlési biztosok újabb jelentése. Martonvásár, 1848. október 2.

¹⁰⁶⁴ Uo. 81. – Bicske, 1848. október 3.

¹⁰⁶⁵ Uo. 86. – Bicske, 1848. október 4.

¹⁰⁶⁶ Hermann R.: Csány László, mint a feldunai hadtest i. m. 134.

¹⁰⁶⁷ KLÖM 13. 92. – A nemzetgyűlési biztosok jelentése. Bánhida, 1848. október 5.

Erdély főparancsnokává nevezte ki, Bónisék azt írták, hogy „*mindenütt indignatiót [haragot] szült, a katonaságnál is.*” Majd ennek kontrasztjaként Mógának a bábolnai tiszti gyűlésen tett kijelentéseiről számoltak be, ahol a tábornok kijelentette, hadi mozdulatait az országgyűlés politikai állásfoglalása és iránymutatása nélkül nem kívánja folytatni.¹⁰⁶⁸ A levél súlypontját egyértelműen e sorokra helyezték, noha abban szó esett a bécsi forradalomról vett első hírekről is. Ezek viszont akkor még annyira bizonytalan kimenetelű eseményeknek tűnhettek, hogy Bónis Samuék alighanem bölcsőbbnek találták, ha ahhoz nem is fűznek érdemi kommentárt.¹⁰⁶⁹ Alig vágtatható ki a Pestre tartó futár, miközben újabb tudósítások érkeztek Bécsből, immáron a polgárok győzelméről és Latour haláláról. Ezt követően Csány próbálta mozgatni az eseményeket, a lehetőségekhez képest minél gyorsabb haladásra ösztönözve Mógát. Közben a pozsonyi polgárság felszedte a hidat, amivel egyértelművé vált, hogy Jellačić már csak Parndorfnál (Pándorfalu) tudja elhagyni az országot. Október 9-én a magyar sereg el is indult errefelé, este hét órakor Miklósfalvánál jártak. Egyértelműen tudjuk, hogy Csány László kezdettől fogva kifejezetten a határátlépés és az üldözés pártján állt. Bónis biztostársát, Luzsénszky Pált, továbbá Perczel Miklós őrnagyot el is küldte Bécsbe, hogy igyekezzenek siettetni a magyar csapatok ausztriai behívását.¹⁰⁷⁰ Minden valószínűség szerint Bónis Sámuel is hasonló álláspontot képviselt. Október 13-án, immáron Parndorfba megérkezve, azt kérték az OHB-tól, hogy az osztrák területre történő vonulás ellen izgató tiszteket mielőbb távolítsák el a seregből.¹⁰⁷¹ Ezt a véleményt erősítik meg Jászay Pál naplófeljegyzései is. Ő egy Ambrus nevű fiatalember észrevételét vetette papírra, aki állítólag egyenes azt mondta, „*senki sem ártott annyit a hazának, mint Bónis, mert ha Bónis nincsen, seregeink nem mennek be Ausztriába.*”¹⁰⁷² Meg kell azonban említenünk, hogy akadtak más jellegű vélemények is. Cserző Bence a radikális Marcius Tizenötödike hasábjain Batthyány és Pázmándy Dénes mellett éppen Bónis Sámuelnek tulajdonította a gyors betörés

¹⁰⁶⁸ Uo. 106. – Bónis, Asztalos és Luzsénszky nemzetgyűlési biztosok jelentése. Győr, 1848. október 7.

¹⁰⁶⁹ Uo. – A bécsi eseményekről származó első hírek Niezky Sándortól, Sopron megye kormánybiztosától származtak. Ő a császárvárosból vasúton utazóktól vette híreit, Bónisék pedig a forradalom szót nem is használták az információk továbbításánál. Bizonytalanul csak a következőket rögzítették: „egy ezred olasz és egy ezred német katonaság vett parancsot Jellačić segítségére menni, azonban ezek ellenszegültek, mire reájok lövettek, ennek következtében a magyar érzelmű polgárság csatlakozott a két ezredhez, nagy vérontás volt, a schwartzgelbeket visszanyomták a belső városba, egy tábornagy, több tisztek elestek, az ezredek közt szakadás van, a részünkön levők eddig győztesek.” A nemzetgyűlési biztosok jelentése. Győr, 1848. október 7.

¹⁰⁷⁰ Hermann R.: Csány László, mint a feldunai hadtest i. m. 140.

¹⁰⁷¹ Uo. 142–143. – Asztalos Pál bizonyosan a határátlépés ellen volt. Ő el is utazott Pestre, hogy a bevonulást elutasító határozatra próbálja rábírnai a nemzetgyűlést. Luzsénszky viszont még azt követően sem ellenezte, hogy Bécsben egyetlen hivatalos szervtől sem sikerült ígéretet kapniuk a magyar sereg behívására. A nemzetgyűlési biztosok október 13-án kelt jelentését lásd: KLÖM 13. 184–186.

¹⁰⁷² Jászay P.: Az osztrákok Pesten 1849 elején i. m. I. 108. – Jászay Pál naplóbejegyzése, 1849. január 9.

elmaradását.¹⁰⁷³ További források hiányában nem lehet eldönteni, melyik véleményt tekinthetjük hitelesebbnek. Olyan nehéz kérdésről volt ugyanis szó, melyben folyamatosan ingadoztak az álláspontok. Még maga Kossuth is erősen hezitált, és október 13-án Pázmándy Dénesnek írt levelében egyáltalán nem erőltette a támadást.¹⁰⁷⁴ A következő napon erre nem is került sor, helyette Bónisék a sereg reorganizációjának szükségességét vetették fel. Úgy fogalmaztak, ha a sereget nem állítják teljesen nemzeti lábra, egyikük sem tudja vállalni azt a felelősséget, melyet az OHB és a képviselőház rájuk ruházott. Ugyanakkor azt is hozzátették, hogy a pozitív változások már elkezdődtek, miután a „*bajkeverők elnémultak, és a szolgálatra alkalmatlan nemzetőrök egymás után távoznak el a táborból*”. Végezetül azt javasolták az OHB-nak, vegye fel a kapcsolatot az angol és francia diplomáciával, mert úgy értesültek, korábban a két nemzet követei már jegyzékben fordultak a Habsburg-dinasztiához, melyben azon véleményüknek adtak hangot, hogyha nem változtatnak politikai irányt, „*a monarchia fel fog bomlani.*”¹⁰⁷⁵

Október 16-án, elsősorban Csány akaratából, a magyar sereg először lépte át a Lajtát. Az óvatos tapogatózáson kívül más nem történt, mivel a legújabb nemzetgyűlési határozat csak a határvédelemre utasított, továbbá a brucki lakosság sem fogadta olyan lelkesedéssel a bevonulókat, mint arra előzetesen számítani lehetett.¹⁰⁷⁶ A következő napokban ezért a csatázás helyett a tiszti előléptetésekkel kapcsolatos javaslatok foglalkoztatták Bónisékat.¹⁰⁷⁷ Közben az osztrák birodalmi gyűlés illetékes bizottmányától egy levél futott be az OHB-hoz, melyben hivatalosan is a magyarok segítségét kérték.¹⁰⁷⁸ Ez ismét felkavarta az állóvizet, Kossuth is támadásra szólított fel, ráadásul az országgyűlésben azt is bejelentette, személyesen indul a táborba. Október 20-án Bónisék már eldöntött tényként beszéltek a

¹⁰⁷³ A Marczius Tizenötödike 1848. október 26-i számában, Cserző október 22-i dátummal közölt cikkére hivatkozik: *Hermann R.*: Csány László, mint a feldunai hadtest i. m. 150.

¹⁰⁷⁴ KLÖM 13. 173. – „Három-négy levelet küldtünk már világosan megmondva, hogy az Országgyűlés parancsa az, hogy a Lajta ne legyen akadály, de azt nem mondta, hogy még azon esetben is menjen seregünk, ha világos veszélybe megyen. [...] ha tehát Önök a győzelemnek biztos kilátása nélkül világos veszélybe vezetik seregünket, mi Önöket felelősökké teendjük a Nemzet előtt.” Kossuth levele Pázmándy Déneshez. Pest, 1848. október 13.

¹⁰⁷⁵ CsLKI 1848–49. I. 381–383. – Pázmándy Dénes, Csány László, Bónis Sámuel és Luzsénszky Pál közös jelentése az OHB-hoz. Parndorf, 1848. október 14.

¹⁰⁷⁶ Uo. 388. – Pázmándy, Csány, Bónis, Luzsénszky közös jelentése. Bruck, 1848. október 16.

¹⁰⁷⁷ Erre lásd a Parndorfból október 17-én és 18-án az OHB-hoz, illetve a 18-án és 19-én Móga Jánoshoz írt leveleket. – Uo. 390–391.; 393–395.; 397.

¹⁰⁷⁸ A bécsi országgyűlés átiratának szövegét nem ismerjük, azt nem közölte a korabeli sajtó sem. Madarász László megjegyzései szerint a dokumentum kevés konkrétumot tartalmazott, inkább csak azt szögezte le, hogy a magyar országgyűlés megkeresését örömmel fogadták. Ezen kívül azt is meg kell jegyeznünk, hogy a bécsi polgárság által gyakorolt politikai nyomás alighanem döntő momentum lehetett abban, hogy a magyarok behívását egyáltalán szövegbe foglalták. A Reichstag erősen vonakodott beavatkozni a végrehajtó hatalom feladatkörébe, illetve pontosan tudta, hogy Jellačić Bécs ellen nem tett nyilatkozatot, a várossal szemben semleges módon viselkedett. – KLÖM 13. 213.; *Hermann R.*: Csány László, mint a feldunai hadtest i. m. 148.

másnapra tervezett ausztriai átkelésről. A sereg átszervezéséért tett erőfeszítéseiket sikeresnek érezték, azt írták, seregeik „*nemzetisesen lelkesültek*”.¹⁰⁷⁹ A második, Lajtán történt átkelés ehhez képest ugyanúgy végződött, mint az első. A Stixneusiedelnél felvert főhadiszállásra olyan hír érkezett, miszerint Jellačić csapatai egyesültek Windisgrätz erejével, és így 75.000 főre becsülhető, jelentős túlerő képződött. Erre a magyar hadvezetés úgy döntött, inkább bevárják Kossuthot, határozza meg ő, „*mikor, vagy kell-e Ausztriában*” felkeresniük az ellenséget.¹⁰⁸⁰ Az OHB elnökének október 23-i megérkezése egyben azt is jelentette, hogy Bónis Sámuel némileg háttérbe szorult, a Pestre küldött jelentéseket innentől már maga Kossuth készítette. Azt viszont ő sem tudta elérni, hogy az október 28-i, harmadszori lajtai átkelés a korábbiaktól eltérően alakuljon. Bécszet körülzárták a császári erők, a forrongó város segítségére többé nem lehetett számítani. Bónis nemzetgyűlési biztostól annyit tudunk, hogy a jelen lévő politikai vezetéssel együtt mozgott, tehát Kossuthal, Csánnyal, Pázmándyval és Luzsénszkyval együtt ő is az enzensdorfi táborban időzött, majd a schwehati vereség után Pozsonyba vonult vissza.¹⁰⁸¹ Ami a csatáról alkotott véleményét illeti, a társaságában tartózkodó Degré Alajos ehhez két feljegyzést is tett. Állítólag a vereségben „*erkölcsi győzelmet*” látott, mert kiderült, a magyar honvédek „*megállják a tüzet*”, és ha a Schwehatnál nyert csöppnyi időt jól fel tudják használni, akkor a sereg „*bátran szemébe nézhet egész Ausztriának.*” Móga becsületességét Bónis Sámuel nem vonta kétségbe, de „*gyöngye, határozatlan*” embernek minősítette, aki a „*döntő pillanatban megijedt saját művétől*”. Helyette Görgeit favorizálta, akiről úgy tartotta, „*mer cselekedni*”. Bár nem volt katonameger, mégis helyesen ismerte fel, hogy a hadjárat vesztét a Parndorfban elpocsékolat „*annyi drága idő*” okozta, mely lehetetlenné tette Jellačić és Windisgrätz egyesülésének megakadályozását és a bécsi segítség igénybevételét.¹⁰⁸² Szintén Degrétől tudjuk, hogy Bónis később is igyekezett feledtetni a schwehati balsikert. Pesten, az Angol Királynő étteremben illusztris társaság gyűlt össze, képviselők, honvédek, hivatalnokok, akik körében a barsi Balogh János mindenáron Schwehatról zajló párbeszédet próbált erőltetni. Erre Bónis, ki „*igen szerette a tréfát, s ha valakin kifoghatott, jó napja volt*”, még legényét is lefizette, csakhogy távozzon a társaságból, és Balogh ne hivatkozhasson rá mint tanúra, aki igazolni

¹⁰⁷⁹ CsLKI 1848–49. I. 398–399. – Pázmándy, Csány, Bónis és Luzsénszky az OHB-hoz. Parndorf, 1848. október 20.

¹⁰⁸⁰ Uo. 402. – Csány László levele Kossuth Lajoshoz. Parndorf, 1848. október 22.

¹⁰⁸¹ *Hermann R.*: Csány László, mint a feldunai hadtest i. m. 155.

¹⁰⁸² *Degré A.*: Visszaemlékezéseim i. m. 240–241. – A Pozsonyba tartó úton elhangzott beszélgetés Degré 1883-ban megjelent visszaemlékezéseiben került papírra. Nem lehet garantálni, hogy az idézőjelben közölt szavak valóban szó szerint így hangzottak el Bónis szájából, de tartalmi hitelességében nincs okunk kételkedni, már csak azért sem, mert a szerző hangsúlyozta, hogy Bónis Samu „*okoskodása*” őt rendkívüli módon meggyőzte arról, hogy a harcot folytatni kell, „*mégis érdemes élni*”.

tudta, hogy a fischamendi toronyból szemlélte az ütközetet. Majd mire a félig nevető, félig rémült Balogh közölte, hogy „*Samu ez rossz tréfa*”, csak annyit válaszolt: „*el kellett, hogy hallgattassalak.*” Degré úgy emlékezett, az ugratás olyan jól sikerült, hogy az este folyamán az asztalnál többé nem esett szó „*a schwehati ütközet részleteiről.*”¹⁰⁸³ Végezetül egy harmadik feljegyzést is meg kell említenünk, mely arról tanúskodik, Bónis derűs, a közkatonák iránt érdeklődő, azokat buzdítani törekvő emberként volt jelen a parndorfi táborban. Egy Iván nevű káplárnak például száz pengőt adományozott, miután egy felderítés során három vértést ejtett foglyul. Azonban miután a tizedes könnyelműen néhány nap alatt a teljes összeget elszórta, Bónis már mindenkit arra figyelmeztetett, még egy pálinkára se vendégeljék meg a gavallér katonát.¹⁰⁸⁴

A schwehati vereség mindenképpen fordulópontot jelentett a szeptemberben indult önvédelmi háború történetében. Bónis Sámuel valóban jól érezte, hogy a nyomasztó osztrák fölény miatt katonai szempontból a magyar sereg nem szenvedett megbocsáthatatlan kudarcot, illetve azt is jól látta, hogy Bécs lecsendesítéséig a fellélegzésére is marad némi idő. A sereg átalakítása Görgei fővezéri kinevezésével indult, ami után Kossuth még napokig a táborban maradt. Mindez egyet jelentett azzal, hogy Bónisra egy ideig nem hárult komolyabb feladat. Miután az OHB vezetője végül november 7-én távozott, a szabolcsi politikus továbbra is Csány mellett dolgozott, aki újra az utalványozással kapcsolatos teendőket bízta rá.¹⁰⁸⁵ Igaz, hogy már a táborba való megérkezése után is ezt a szerepet kapta, de Görgei kinevezéséig küldetésének egyértelműen politikai okai voltak. Az újjászervezett seregnél viszont az OHB-val történő párhuzamos kapcsolattartás megszűnt, a hivatalos jelentések innentől csak Görgeitől és Csánytól érkeztek. Kossuth olykor még a főkormánybiztossal sem érintkezett külön. Például 1848. november 18-án, végtelen dolgaira hivatkozva, egyszerűen csak a Görgeinek írt levél másolatát küldte el Csánynak, arra kérve, vegye ki közüle mindazt, ami rá tartozik. Bónis szíves üdvözlését azonban még így is megemlítette, ami arra utal, hogy továbbra is hozzá közel álló emberként tekintett rá, akiről nem akart megfeledkezni.¹⁰⁸⁶ Bónis Samu irodáját a Zöldfa fogadó második emeletén rendezték be, ahol készpénzes kifizetéseket

¹⁰⁸³ Uo. 241–242.

¹⁰⁸⁴ Uo. 237–238.

¹⁰⁸⁵ KLÖM 13. 560. – Csány november 25-én Pozsonyban kelt levelében számolt be Kossuthnak a feladatok felosztásáról. Bónis egyébként a főpénztárnál végezte az utalványozási feladatokat, a sereggel mozgó fiókpénztár felügyeletét Reiszig Alajos, Vas vármegye kormánybiztosa látta el, akit a november eleji átszervezések során rendelték Csány mellé.

¹⁰⁸⁶ Uo. 486–487. – „Végtelen dolgok által elfoglalva, hogy számodra külön levelet concipiálnom és dictálnom ne kellessék, küldöm azon levél másolatát, melyet Görgeinek írok. Ebből kiveszed, ami Téged illet. [...] Bónist szívesen üdvözlöm.” Pest, 1848. november 18.

is teljesített.¹⁰⁸⁷ Hivatalos kötelezettségei azonban néha máshová is elszólították. November 19-én Nagyszombatra kellett utaznia, ahol a seregnek rendelt csizmákról intézkedett.¹⁰⁸⁸ Pár nappal később már a Csány által visszamondott vasedények kapcsán találkozhatunk nevével, melyről a pénztár kezelőjeként neki is értesülnie kellett.¹⁰⁸⁹ Ezekből az aprócska, adalékjellegű információkból úgy tűnik, Pozsonyban a megelőző időszakhoz képest nyugodtabb, eseménytelenebb hetek következtek. Mégsem mondhatjuk, hogy a korábbi politikai szerepekhez képest Bónis Sámuel túlzottan marginalizálódott volna. A 25–26 ezer fős feldunai hadtest pénzügyi háttérének koordinálása az ország pillanatnyi helyzete szempontjából nagyon is felelősségteljes beosztásnak minősült. Továbbá azt is meg kell jegyeznünk, hogy a háborús viszonyokkal együtt járó, fokozott lelki terhelés is csak valamelyest mérséklődhetett. Szinte biztos, hogy Bónis továbbra is napi szinten találkozott emberi tragédiákkal, a sors könyörtelenségével. Előfordult, hogy a táborban elhunyt tisztek özvegyeinek folyamodványaival kapcsolatban kellett eljárnia.¹⁰⁹⁰

A december beköszöntével a Schwehat után remélt lélegzetvételnyi nyugalom már véget is ért. A hónap I. Ferenc József trónra ültetésével indult, ami a Magyarországgal szembeni katonai fellépést, az áprilisi törvények eltiprását hivatott előkészíteni. A hír nem csak a pesti országgyűlést botránkoztatta meg, de természetesen hangos visszhangra talált a pozsonyi táborban is. A kormánybiztosok a küszöbön álló önvédelmi háború társadalmi támogatását akarták megerősíteni, amihez István nádornak egy 1848 márciusában kelt emlékirata jött kapóra. A néhány hónapja még határtalan rajongással körülvett főherceget most hitvány árulónak állították be a levéltárában megtalált memorandum kétértelmű fogalmazásmódja miatt. Bár az irat keletkezésének idején egyértelműen arra szolgált, hogy az uralkodót rábírja a felelős magyar kormány elfogadására, Bónisék ezúttal mégis azt proklamálták, hogy „*ama leghálátlanabb teremtés, kit valaha a föld a maga hátán hordott,*” azt a szabadságot tervezte megdönteni, ami megadta a „*tápláló föld tulajdonát,*” és megmentett a földművelést nyomasztó „*dézsma s kilenced és robotbeli szolgálattól.*”¹⁰⁹¹ A

¹⁰⁸⁷ CsLKI 1848–49. II. 74. – Csány hirdetménye. Pozsony, 1848. december 2.

¹⁰⁸⁸ Csány átírata Görgeihez. Pozsony, 1848. november 19. Lásd: *Hermann Róbert*: Görgei Artúr és Csány László levelezése. Második, befejező közlemény. Fons 5. (1998) 2. sz. 159.

¹⁰⁸⁹ CsLKI 1848–49. II. 53. – „Bónis Sámuel kormánybiztos urat értesítettem, hogy a vasedények nem szükségesek.” Csány utasítása Mérey Károly biztoshoz. Pozsony, 1848. november 23.

¹⁰⁹⁰ *Hermann R.*: Görgei Artúr és Csány László i. m. 162. – 1848. november 21-én például Mile József, 2. (Sándor) gyalogezredbeli alszázados ügyében, aki tábori betegségben hunyt el, s akinek özvegye, Habermayer Mária méltányossági okokból férje negyedéves bérének kifizetését kérte. Görgei átírata Csányhoz. Pozsony, 1848. november 21.

¹⁰⁹¹ CsLKI 1848–49. II. 79. – Csány László, Bónis Sámuel, Luzsénszky Pál, Reiszig Alajos és Újházi László, Pozsonyban tartózkodó kormánybiztosok közös kiáltványa. 1848. december 9. István nádor emlékiratának

Habsburgok elleni tüzelésre tényleg szükség volt, mert december 16-án Windisgrätz átlépte a magyar határt. Hozzá kell viszont tennünk, hogy Görgei, akit Bónis Samu örömmel fogadott a forradalmi sereg élén, távolról sem úgy gondolkodott az önvédelmi háborúról, mint ő. Amikor a szabolcsi politikus azokkal a szavakkal magasztalta, hogy Mógával szemben „*nem haboz, végrehajtja, amit jónak és szükségesnek lát,*” minden bizonnyal a Jellačić számára futárszolgálatot teljesítő gróf Zichy Ödön felakasztására gondolt.¹⁰⁹² Annak ellenére viszont, hogy Görgei szeptemberben egy arisztokrata kivégeztetésével szokatlanul messzire ment, a feldunai hadtest élén már távolról sem akart ennyire radikálisan működni. A megegyezéssel békét nagyon is elképzelhetőnek tartotta, és ezért Kossuth embereit sem látta túl szívesen táborában. Éppen december 9-én, miközben a kormánybiztosok azon igyekeztek, hogy István nádor álnokságáról győzzék meg a közvéleményt, Görgei a hadseregellátás ügyében egy tervezetet nyújtott be az OHB-hoz. Azt javasolta, Bónisék helyett egy hivatásos személyzet gondoskodjon a katonaság szükségleteiről egy olyan intendáns irányítása alatt, aki közvetlenül a fővezértől függ. A polgári hatóságokkal való együttműködés és a kormánnyal való kapcsolattartás miatt a kormánybiztosi hivatal teljes megszüntetését nem fogalmazta meg, s nyilván ennek köszönhető, hogy az ötletbe előbb Csány, majd Kossuth is beleegyezett. Bónis Sámuel ettől viszont még feleslegessé vált. A győri visszavonulásig a sereggel tartott, de miután itt Danielisz János vezetésével az intendatúra megkezdte munkáját, december 23-án visszatért Pestre.¹⁰⁹³ Görgei és Kossuth kapcsolata ekkortájt már kezdett megromlani, a pengeváltásoknak pedig Bónis is szereplőjévé vált. Görgei azt üzent a fővárosba távozó szabolcsi politikussal, az OHB seregénél ne tegyen hír nélküli változtatásokat. Bár Kossuth erre azt válaszolta, soha nem hozott ilyen döntéseket, rögtön ezután mégis szemrehányással folytatta levelét, amiért néhány előléptetési javaslat nem jutott el hozzá.¹⁰⁹⁴

A Pestre érkező Bónis Samunak sok ideje nem maradt a pihenésre, mert Kossuth már december 25-én azt fontolgatta, hogy biztosként visszaküldi a Duna bal partján mozgó csapatokhoz.¹⁰⁹⁵ Ez nem következett be, amihez köze lehetett Darvas Erzsébetnek is, kit

értékelésére lásd: Gergely András: *Áruló vagy áldozat? István, az utolsó magyar nádor rejtélye*. Helikon, Budapest, 1989. 62–64.

¹⁰⁹² *Degré A.*: *Visszaemlékezéseim* i. m. 241.

¹⁰⁹³ Az intendatúra megszervezéséről lásd: *Hermann R.*: Csány László, mint a feldunai hadtest i. m. 165. Az intendatúráról és a hadsereg ellátásáról áttekintően ír: *Csikány Tamás*: *A hadsereg ellátása és utánpótlása*. In: *A szabadságharc katonai története. Pákozdtól Világosig 1848–1849*. Szerk. Bona Gábor. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1998. 98–99.

¹⁰⁹⁴ KLÖM 13. 868. – „Bónis által azt izente Ön, ne tegyek seregénél hír nélkül változtatásokat.” Kossuth levele Görgeihez. Pest, 1848. december 24.

¹⁰⁹⁵ Uo. 882. – „Vajon: a balparti táborba kit volna célszerű biztosul: Luzsénszkyt vagy Bónis Sámuel küldeni?” Kossuth levele Csányhoz.

„imádott hazája miatt” kétségbeesve hazatérő férje nagy betegen talált.¹⁰⁹⁶ Hiába volt özön a baj, házuknál „vajmi kevés a pénz”, Bónis kötelességtudó módon mégsem fordult el a közügyektől, december 27-én bekapcsolódott a képviselőház munkájába.¹⁰⁹⁷ Az úrbéri kárpótlás végrehajtásához benyújtott módosításokhoz érdemben nem szólt hozzá, de a véget nem érő viták ellen szót emelt. Hangsúlyozta, hogy a ház szabályaitól egyetlen esetben sem szabadna eltérni, mert utána bárki hasonló eljárást követelhet, ez pedig biztosan nem kedvezne a gördülékeny jogalkotásnak.¹⁰⁹⁸

Miközben a pesti Redout épületében tanácskozó képviselők egy része még azzal áltatta magát, hogy munkájuknak lehet gyakorlati haszna, a fél ország már az ellenség kezére jutott. Perczel Mór móri vereségével pedig a főváros sorsa is megpecsételődött. Kossuthnak a csatavesztés hírére nem csak a kormány költözésével kellett foglalkoznia, de néhány egyéb teendő is felmerült. Mivel Ferenc József a koronázási eskütelre semmiféle hajlandóságot nem mutatott, sokan úgy érezték, a királyság veszélybe került. Ráadásul a történelmi hagyományok miatt Kossuth a koronázási jelvényekre még mindig úgy tekintett, mint a törvényes uralkodás feltételeire.¹⁰⁹⁹ Ezért miután hírt kapott a móri ütközet kimeneteléről, nyílt rendeletet intézett Bónis Sámuelhez, melyben megparancsolta neki, hogy a koronát és „insigniait [jelvényeit] azonnal a koronaórségből még itt levő legénység őrizete mellett, egyelőre Debrecenbe,” majd pedig oda szállítsa, ahová tanácsosnak véli.¹¹⁰⁰ Darvas Erzsébet visszaemlékezései szerint Kossuth saját kézzel írott levelét az év utolsó reggelén, nyolc óra körül kapták meg. Bónis miután elolvasta, szó nélkül nyújtotta át. A rá háruló felelősség súlyát pontosan érezve csupán kedvenc, Fénelonnak tulajdonított mondását idézte fel, majd elindult Ürményi Ferenc koronaórhöz a budai várba.¹¹⁰¹ Közben felesége Kossuthoz indult, aki tanácskozásuk után elrendelte a Lánchíd végénél tátongó gödör azonnali betemetését. Mivel a jég miatt a kompok nem jártak, egyetlen lehetőség adódott. A hídon lefektetett

¹⁰⁹⁶ *Bónisné D. E.*: Elmúlt idők i. m. 40.

¹⁰⁹⁷ Darvas Erzsébet szerint Bónis ekkoriban már kormánybiztosi fizetését sem kapta meg. – Uo. A képviselőházban az úrbéri kárpótlás végrehajtásáról szóló törvényjavaslat vitájába kapcsolódott be, ahol Vermes Illés módosításait pártolta. Erre vonatkozóan: *Közlöny* 1. (1848. december 29.) 201. sz. CVI. képviselőházi ülés. 1848. december 27.

¹⁰⁹⁸ Uo. 1. (1848. december 31.) 203. sz. – CVIII. képviselőházi ülés. 1848. december 29.

¹⁰⁹⁹ „Szent István koronája nem hálósapka, melyet a nemzet megegyezése nélkül egy fejről másra dobálni lehessen” –írta 1848. december 5-én. Idézi: *Hermann Róbert*: A korona kálváriája (1848–1853). *Rubicon* 22. (2011) 1. sz. 27.

¹¹⁰⁰ Pest, 1848. december 30. – A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról. Szerk. Katona Tamás. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1979. 438. Az idézett rendelet szövegét ismerjük, de maga az irat nem maradt fenn. Korányi Sándor, az Elmúlt idők emlékeiből címet viselő összeállításában közölt hasonlóan alapján az irat reprodukcióját Benkő Anna készítette el, melyet Katona Tamás kötetében illusztrációként használtak fel.

¹¹⁰¹ *Bónisné D. E.*: Elmúlt idők i. m. 40. – „Szívem majd megszakad utánad, de te értesz, ha azt mondom, előbb születtem hazámnak, s aztán házam népének!”

pallókon kellett átjuttatni a kocsit, melyen a korona lapult. Ez a jármű volt tehát az első, nem gyalogos utas a forgalomnak még át nem adott hídon. Ürményi ugyan nem tanúsított ellenállást, de a Pesti indóháznál regénybe illő jelenetre került sor. Darvas Erzsébet emlékei szerint Bónist egy ismeretlen meg akarta vesztegetni, hatalmas vagyont ígért neki, ha a vonattal nem Szolnok, hanem Vác felé indul el, és a koronát Ferenc Józsefnek adja át. Erre az országos biztos zsebéből pisztolyt rántott és közölte: „*Ha valami akadály lenne menetelben, az úr életével játszik.*”¹¹⁰² Mivel ezt a történetet Bónisné többször is megörökítette, valódisága valószínűnek tűnik.¹¹⁰³

A korona útjáról még az indóházi eseménytől is bizarrabb históriák maradtak fenn. Tóth Béla, ismert századfordulós újságíró az erekye 1880-as tudományos vizsgálatának apropóján egy anekdotát elevenített fel, miszerint Szolnok után a bizonytalan utakon Bónis óvatosságból a fején vitte a koronát, takarás gyanánt pedig egy báránybőrsüveget húzott rá. A mendemondát az akkor már özvegy Darvas Erzsébet a Hon című lap hasábjain cáfolta meg.¹¹⁰⁴ Ennek dacára még az is előfordult, hogy a legendát maga a történelemtudomány is tényként kezelte. Márki Sándor a Szilágyi Sándor-féle Magyar nemzet történetében ismételte meg, hogy államiságunk legfőbb jelképét „*az új koronaőr, Bónis Samu*” felpróbálta.¹¹⁰⁵ Önkritikájára tizenöt évet kellett várni, mire a Századok folyóiratban beismerte, hogy a „*siettetett munkában*” nem vizsgálta meg azoknak a visszaemlékezéseknek a hitelességét, melyeket forrásként használt. A szabolcsi politikus „*nagyon tisztelt emlékének*” adózva bűnbánóan szögezte le, hogy Bónis valójában sohasem volt koronaőr, továbbá a ládát

¹¹⁰² Uo. 42.

¹¹⁰³ Bónis Sámuelné először 1880. május 14-én a Hon című lapban szolgált adatokkal a szent korona Debrecenbe szállításáról. Férje életének 1847–56 közötti időszakát felelevenítő, 1884-ben befejezett memoárjában az első közléssel tartalmilag teljesen megegyező narratívával találkozhatunk. Ipolyi Arnold bevallotta ezt a történetet használta fel a szent koronáról szóló monográfiájában. *Ipolyi Arnold: A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1886. Az újabb szakirodalom ugyancsak Bónisné visszaemlékezéseiből dolgozott. Lásd: *Benda Kálmán – Fügedi Erik: A magyar korona regénye.* Magvető Kiadó, Budapest, 1979. 192–195. Darvas Erzsébettel ellentétben igencsak pontatlan visszaemlékezőnek számít Frideczky Lajos, akit december 11-én sorsoltak ki a korona meglétét ellenőrző parlamenti bizottság tagjává. Memoárjában (1893) úgy emlékezett, a korona vizsgálatára közvetlenül István nádor távozása után került sor. Bónisra mint a korona átvevőjére ő is utalt, de megkopott emlékezetét nem tagadta: „... úgy emlékszem, hogy Bónis Sámuel képviselő és igazságügy-miniszteri államtitkár vette át az új ládát, a koronát és tartozékait.” – Frideczky Lajos memoárja. Középszinten a történelemben. S. a. r. Varga János. Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 1988. 36–37. (Nógrád Megyei Levéltár Kiadványa 14.)

¹¹⁰⁴ Az anekdotát ezután maga Tóth Béla is meseként kezelte, és ezt a világtörténet furcsaságait összegyűjtő, számtalan kiadást megélt könyvében hangsúlyozta is. *Tóth Béla: Mende-mondák. A világtörténet furcsaságai.* Athenaeum, Budapest, 1896. 73–74. Hozzá kell viszont tennünk, hogy Darvas Erzsébet 1849. január 1-jén lányával a Nógrád megyei Dolányba (később Benczúrfalva, ma Szécsény település része) indult, és hónapokra elszakadt férjétől. Ez azt is jelenti, hogy a korona Debrecenig tartó útjának szemtanúja nem volt, cáfolatát így elsősorban csak a házastársi bizalomra és emberismeretére alapozhatta. Bónisné utazására lásd: *Bónisné D. E.: Elmúlt idők i. m. 43.*

¹¹⁰⁵ Márki S. – Beksics G.: *A modern Magyarország i. m. 293.*

ugyanabban a csomagolásban szolgáltatva vissza, amiben Ürményitől átvette.¹¹⁰⁶ Meg kell jegyeznünk, hogy vannak olyan, a folklór körébe utalható feltevések is, hogy Szolnok után a korona elővigyázatosságból előbb Érköbölkútra (ma: Cubulkut, Románia) került, ahol éjszakára az ottani Bónis-kúria pajtájában elásták. Innen Kossuth megbízottja, marhakereskedőnek öltözve, szekérfogatával átkelt a Berettyón, majd Tótiba indult, ahol Baranyi Félix birtokán töltötte az újabb éjszakát.¹¹⁰⁷ Ezt követően már ténylegesen Debrecen lett úti célja, ahol a Városházán átadta Kossuthnak a koronát. A továbbiakban az ereklyével „*semmi összeköttetése nem volt*”, de családtagjait a szabadságharc veresége után számtalanszor zaklatták az osztrák megszállók, akik rendszerint az ékszerek hollétéről érdeklődtek.

Amint a koronával kapcsolatos feladatok megszűntek, Bónis Samu azonnal bekapcsolódott a Debrecenbe költözött nemzetgyűlés munkájába. Itt az első fejtörést Pázmándy Dénes okozta. A régóta hezitáló házelnök Abonynál leszállt a vonatról, majd január 5-én Kecskemétről levelet küldött, melyben lemondott házelnöki tisztségéről. A Református Kollégium termében tanácskozók dilemmája így az lett, távozása után szükséges-e új elnököt választaniuk. A vitában Bónis Sámuel is állást foglalt, és úgy látta, a kritikussá vált helyzetben ilyesmivel „*nem kell bibelődni.*” Elegendőnek vélte, ha a feladatokat korelnökként Palóczy László látja el, a Debrecenbe még meg nem érkezett alelnökök egyike pedig felszólítást kap a kormánytól, hogy kötelessége teljesítésére mihamarabb utazzon a cívisvárosba.¹¹⁰⁸ A célozgatás inkább Pálffy Jánosra vonatkozhatott, mert ő ellenezte az országgyűlés Debrecenbe költözését. Almássy Pál hevesi kormánybiztosként viszont éppen fontos feladatokat teljesített az ottani népfelkelés megszervezésével kapcsolatban.¹¹⁰⁹ Bónis

¹¹⁰⁶ Márki Sándor: Bónis és a szent korona. Századok 47. (1913) 5. sz. 395.

¹¹⁰⁷ Az érköbölkúti és a Tóti községet érintő kitérőkkel a történeti publicisztikákkal is foglalkozó Ruffy Péternél, valamint Szilágyi József helytörténeti monográfiájában találkozhatunk. A Baranyi család birtokában lévő egyik régi családfa szélén ugyancsak feljegyezték a történetet, de mivel számos nyilvánvaló tévedést és pontatlanságot is tartalmaz (Bónist koronaörként emlegeti, aki az „osztrák és orosz csapatok elől” menekítette a koronát), eldönthetetlen, valóságmagja pontosan mekkora. Ruffy Péter: Koronánk könyve. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1981. 143.; Szilágyi József: Tóti község monográfiája. Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Bizottság–Királyhágómelletti Református Egyházkerület–Nagyvárad Római Katolikus Püspökség, Nagyvárad, 2006. 15. A Szent Korona szabadságharc alatti történetének legújabb összefoglalója egyértelműen úgy fogalmaz, hogy az ékszereket rejtő ládát Szolnokon szekérre pakolták, és gránátosok kíséretében szállították tovább Debrecenig. A számtalan legendát legegységesebben az cáfolhatná, ha a szállításról ismernénk Bónis Samutól származó írásos jelentést. Arról azonban, hogy ő ilyet készített volna, nincs tudomásunk. Minderről: Hermann Róbert–Manhercz Orsolya: A magyar korona a szabadságharc idején és után – föld felett, majd föld alatt (1848–1853). In: A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978). Szerk. Pálffy Géza. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2019. 497–498.

¹¹⁰⁸ Közlöny 2. (1849. január 16.) 2. sz. – CX. képviselőházi ülés. 1849. január 9.

¹¹⁰⁹ Végül mindkét alelnök Debrecenbe érkezett. Pálffy János súlyosbodó tüdőbaja és Madarász Lászlóval szembeni ellentétei miatt január 18-án lemondott alelnöki tisztségéről, de képviselőként a helyén maradt. Almássy Pál hevesi megbízatása után az OHB felkérésére a bácskai és bánati csapatok felvezénylésének sürgetésére indult. Az elnöki széket végül csak február 8-án vette át a rangidős Palóczy Lászlótól. Pálffyrol:

felvetésében a ház megnyugodott, ami után Kossuth terjedelmes beszámolója következett a hadi helyzettel kapcsolatban. Ennek során az OHB elnöke felvetette, hogy a ház kiáltványban forduljon a Tisza-vidék népéhez, támogatást kérve az önvédelmi háború folytatásához. Palóczy úgy látta, a nagy ovációval fogadott beszédet senki nem kívánta kommentálni, és elegendő, ha ő összegzi Kossuth javaslatait. Bónis Sámuel viszont mégis szólásra emelkedett. A „*dolog érdemére nézve*” természetesen csöppnyi bírálatot sem fogalmazott meg, pusztán azt kérte, hogy a manifesztum készítőit a képviselők közül válasszák meg. Ötlejét Kossuth is pártolta, bár akadt olyan „*maliciózus krónikás,*” aki szerencsésebbnek tartotta a „*nem ellenezte*” kifejezés használatát.¹¹¹⁰ Az OHB elnökének rövid hozzászólása után Bónis kertelés nélkül javaslatot tett Palóczy, Asztalos Pál, valamint báró Kemény Zsigmond személyére, akiket a kiáltvány szerkesztésével kívánt megbízni. Bár a nevekre vonatkozó indítványokat Bónis Samu tette, nem valószínű, hogy mindez hirtelen jött, önkényes improvizáció lett volna. A Közlöny tudósításából, elsősorban abból, hogy Palóczy egy pillanatig sem szabadkozott, arra következtethetünk, hogy a kezdeményezésről korábban már informális egyeztetéseket tarthattak.¹¹¹¹

Az országgyűlés munkáját január 13-án még mindig a kialakult katonai helyzet tematizálta. A képviselők december 31-én, utolsó pesti tanácskozásukon úgy döntöttek, küldöttséget menesztenek Windisgrätzhez. A január 1-jén Bicskén létrejött találkozó azonban nem sok jót hozott. A herceg Batthyányt nem is fogadta, a többieket (Deák, Lonovics József, Majláth György és Antal) pedig kizárólag magánemberi mivoltukban, mivel az országgyűlést V. Ferdinánd 1848. október 4-i rendelete értelmében már rég felosztatottnak tekintette. Ezek után válaszában sem sokat udvariaskodott. Határozottan leszögezte, egyezkedésről szó sem lehet, „*egyedül csak feltétlen alávetésről* [unbedingte Unterwerfung].”¹¹¹² Batthyányval ellentétben Kossuth nem is számított másra. Újabb hatalmas beszédet mondott, melyet saját táborának erősítésére használt, jogos önvédelmi harcot hirdetve, továbbá a nemzetgyűlést a haza megmentéséig való együttmaradásra szólítva fel. Tény, hogy Windisgrätz magatartása egyértelműen az ő malmára hajtotta a vizet, a békepárt illúzióit pedig végleg felőrölte. A

Egyed Ákos: Pálffy János. In: Pálmány B.: Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés i. m. 637. Almássyról: *Nemes Lajos*: Almássy Pál. In: Uo. 43.

¹¹¹⁰ A képviselőház első ülése Debrecenben. In: *Vérrózsák* i. m. I. 88.

¹¹¹¹ Közlöny 2. (1849. január 16.) 2. sz. – „Tehát mi hárman, Asztalos, Kemény és én fogjuk a tervet elkészíteni és beadni.” – reagált röviden Palóczy Bónis személyekre vonatkozó javaslatára. CX. képviselőházi ülés. 1849. január 9. Többet egyenesen Kossuthnak tulajdonítják a kiáltvány készítőinek megbízását. Erről lásd: *Szegőfi Anna*: Palóczy László. In: Pálmány B.: Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés i. m. 641.; *Egyed Ákos*: Br. Kemény Zsigmond. In: Uo. 443.

¹¹¹² Windisgrätz az osztrák hadügyminisztériumhoz. Bicske, 1849. január 3. – A levelet idézi: *Spira Gy.*: Polgári forradalom i. m. 310.

határozati javaslat azonban még így sem úszta meg kritikus hozzászólások nélkül. Nyáry Pál feltétlenül deklarálni akarta, hogy a békére minden pillanatban készen állnak. Bónis ennek apropóján emelkedett szólásra, és mondanunk sem kell, Kossuthot pártolta. Úgy nyilatkozott, Windisgrätz nyilatkozatában „*a nemzetnek halála*” lett kimondva, ami után törvényszerű, hogy a nép „*magát oltalmazni fogja*”. Egyezkedésről azonban semmiképpen sem kívánt szót ejteni, mivel a „*jövő Isten kezében van,*” és egyébként is nevetséges volna olyasmit kimondani, ami nem csak rajtunk áll.¹¹¹³ Nyáry ezt követően tett még egy kísérletet, hogy kiegészítéseit elfogadtassa, de a szavazás során csak néhányan támogatták. A vélhetően ingerült zajban Hunfalvi Pál még azt sem hallotta, a ház egyáltalán kimondott-e bármiféle határozatot, ezért a másnapi ülésben újra zászlóra tűzte Nyáry pontjait. Az eredeti, kossuthi javaslat védelmezője erre ismét Bónis Sámuel lett, aki azt hangoztatta, pusztán azért, mert valaki nem hallotta a kérdést, azt újból tanácskozás alá venni nem lehet.¹¹¹⁴ Palóczy ugyan nem vette túl jó néven, hogy a szabolcsi politikus túlbuzgó módon az elnök rendfenntartó feladatkörébe kontárkodott, de a lényeg ettől még nem változott. Az országgyűlés félresöpörte a békepárt kiegészítési javaslatát, majd villámgyorsan áttért a január 9-én tervbe vett kiáltvány elkészült szövegének ismertetésére. Asztalos Pál felolvasása után elsőként Bónis ragadta magához a szót, és ügyes taktikai érzékkel azt javasolta, hogy egy olyan fontos tárgyról, mely „*a nemzet eljárását igazolja Európa előtt,*” rögtönzött módon ne tárgyaljanak, előbb nyomtassák ki, majd alaposan tanulmányozzák.¹¹¹⁵ Az álláspontok szétforgácsolódásától való félelem nem bizonyult alaptalannak, mert január 18-án Madarász József, Asztalosékkal szembemenve, egy teljesen új kiáltványtervezettel állt elő. Bónis Sámuel ekkor viszont már nem tartózkodott Debrecenben. Megbízható, Kossuth mellett szilárdan elkötelezett emberként sokfelé számítottak munkájára. A január 9-én kimerülten Debrecenbe érkező Csány László arra ajánlkozott, hogy Bónissal, illetve Reiszig Alajossal megpróbálná a Pest környékére rendelt népfelkelő alakulatok mozgósítást.¹¹¹⁶ Az OHB elnöke azonban más szerepkört szánt neki. Mivel úgy érezte, a háború folytatását a Tisza-vidék népére kell alapozni, Bónis Sámuelnek is itt talált feladatot. Oda küldte, ahol pályafutása elkezdődött, ahol országos ismertsége ellenére a nép még inkább a maga fiának érezhette. Szabolcs megyébe vezényelte,

¹¹¹³ Közlöny 2. (1849. január 18.) 4. sz. – CXI. képviselőházi ülés. 1849. január 13.

¹¹¹⁴ Uo. (1849. január 19.) 5. sz. – CXII. képviselőházi ülés. 1849. január 14.

¹¹¹⁵ Uo.

¹¹¹⁶ CsLKI 1848–49. II. 143. – „... rendelje hozzám Bónist és Reiszigot, ha ezek itt nem lennének Stullert és Hajnikot. Ezekkel én a túl a dunai megyékben megkísértem, mit lehet.” Csány László levele Kossuthoz. Debrecen, 1849. január 9.

hogy itt tegyen meg mindent „a hon megvédéséhez megkívántató szellemi és anyagi erő kifejtésére”.¹¹¹⁷

3. Kormánybiztosi működés Szabolcsban az ország felszabadításáig

Bónisnak a szabadságharc alatt három alkalommal is viselt kormánybiztosi megbízatásai egész életpályája szempontjából annyira jelentősek, hogy mielőtt szabolcsi tevékenységeinek részleteiben elmerülnék, röviden érdemes szólnunk magáról az intézményről is.¹¹¹⁸

A kormánybiztosság, ugyan nem előzmények nélkül, de ebben a formájában mégiscsak a forradalmi közigazgatás sajátos alkotásának tekinthető.¹¹¹⁹ A hivatal viselői alapvetően összekötő, koordináló szerepet töltek be a központi végrehajtó hatalom, valamint a helyi adminisztráció között. Az első biztosi kiküldetésekre már 1848 márciusában sor került, alig néhány nappal Batthyány miniszterelnöki kinevezését követően. A megbízatások eleinte konkrét feladatokhoz kötődtek, de később egyre általánosabbá vált, hogy a felhatalmazásokhoz területi illetékességet párosítottak. 1848. szeptember 27-ig a kinevezéseket Batthyány, ezt követően az OHB jegyezte. Ebben a gyakorlatban éppen akkortájt következett be fordulat, amikor szeptember 15-én Bónist és két társát a dunántúli táborba küldték. Kossuth javaslatára azt a megbízatást már az országgyűlés erősítette meg, így a szabolcsi politikus az újfajta, nemzetgyűlési biztosság egyik legelső viselője lett.¹¹²⁰

A kormánybiztosi intézmény meghonosítása a következő hetekben felgyorsult, és októbertől már országos jelenlétéről beszélhetünk. A kinevezési gyakorlatok alapján a kormánybiztosságnak legalább hét típusát különböztethetjük meg.¹¹²¹ A legnagyobb

¹¹¹⁷ KLÖM 14. 143. – Kossuth nyílt rendelete Bónis Sámuelhez a szabolcsi szabadcsapatok szervezésére és élelmezési raktárak felállítására. Debrecen, 1849. január 16.

¹¹¹⁸ Rövid áttekintésünkhöz kiváló alapot szolgáltat Herman Róbert vonatkozó tanulmánya. *Hermann Róbert: A kormánybiztosi rendszer 1848–49-ben. Hadtörténelmi Közlemények* 111. (1998) 1. sz. 28–76.

¹¹¹⁹ Uo. 28. – A királyi biztosság intézményével már a középkor végétől találkozni a magyar közjogban. Eleinte az intézmény az uralkodó bírói hatalmának átruházására szolgált, később viszont a megbízatásokban a politikai, közigazgatási feladatok kerültek előtérbe. A feladat irányulhatott a helyi törvényhatóságokkal való koordinációra, de akár azok hatalmának korlátozására is. Az 1848 márciusától kialakuló kormánybiztosi rendszerben alapvetően újszerű, hogy a rendszer kialakításában a felelős kormányra ruházott végrehajtó hatalom, majd annak átalakulása után az országgyűlés egyaránt szerepet vállalt.

¹¹²⁰ Uo. 37.

¹¹²¹ Uo. 37–39. – Újoncozási biztosok, népfelkelési biztosok, főkormánybiztosok (több megye fölötti illetékességgel), törvényhatósági biztosok (egy törvényhatóságra vonatkozó felhatalmazással, ilyen Bónis szabolcsi kormánybiztossága 1849. január 16.–május 12. között), élelmezési biztosok, a képviselők sorából kikerülő országgyűlési biztosok (ilyennek minősül Bónis Samu megbízatása 1848. szeptember 15.–december 23. között), eseti biztosok. További sajátos megbízatás volt a feldunai, majd a főserg mellett megvalósuló tábori országos biztosság. Eleinte ezt a feladatot a területi illetékességgel is rendelkező főkormánybiztosok párhuzamos

hatalommal azok a fő kormánybiztosok rendelkeztek, akiknek illetékességük több törvényhatóságra is kiterjedt. 1848 decemberétől öt országos biztos között oszlott meg az ország területe. Érdekesség, hogy Szabolcs megye vonatkozásában illetékességi átfedés lépett fel, mivel területét mind az erdélyi fő kormánybiztossá kinevezett Beöthy Ödönhöz, mind a felső-magyarországi részek koordinálására kirendelt Szemere Bertalanhoz hozzárendelték. Végül úgy alakult, hogy a kapcsolattartást az utóbbi vállalta magára. A hierarchia szempontjából Szemere Bónis Samu fölött állt, mivel utóbbi 1849. január 16-án keltezett kinevezése csak egy törvényhatóságra, Szabolcs megye területére korlátozódott. A konstrukcióban alig néhány héttel később annyi változás történt, hogy Bónis hatásköre február 5-től már a Hajdú-kerületre is kiterjed.

Kinevező rendeletében Kossuth két kiemelt feladatot utalt Bónis Samu hatáskörébe. Egyfelől szabolcsi szabadcsapatok szervezésével bízta meg, másrészt a Tokajnál állomásozó seregek élelmezéséhez szükséges tartalékraktárak felállítására kérte. Ehhez jól koordinált együttműködésekre volt szükség, amiről az OHB elnöke nem is feledkezett meg. A szabadcsapatokkal kapcsolatban Kállay Manót és Zoltán Mihályt, míg a tokaji seregek ügyében Klapka Györgyöt szólította fel a szükséges kapcsolatok felvételére.¹¹²² A maga részéről Bónis rohamtempóban látott munkához. Már egy nappal Nyíregyházára történt megérkezése után arról tudósította Kossuthot, hogy intézkedett egy háromszáz beteget ellátni képes katonai kórház felállításáról, egy tartalékmagtár megnyitásáról, továbbá lovakat is vásárolt Wladyslaw Tchórnicki lengyel alezredes kétszáz fős csapatának.¹¹²³ Pontosan tudta, hogy a tömeg lelkesítésének területén Kossuth ígéjének nincs párja, ezért Nyíregyházára az OHB elnökének részvételével népgyűlést tervezett. Már a szállásról is gondoskodott, melynek biztosítására Gencsy Ferenc balkányi földbirtokost kérte fel. A vélhetően még Debrecenben szóba került utazásra végül mégsem került sor. Kossuth január 19-én azt válaszolta, „*bármí örömet*” tenné is, egy nyíregyházi kitérőre nem tud sort keríteni. Majd egyetlen kurta mondat után témát váltva azt sürgette, hogy a kormánybiztos a szabolcsi csikósoktól annyi nyeret gyűjtsön be, amennyit csak bír, és hasonlóan járjon el a hajdúk, mezei biztosok, pusztázó katonák kardjaival is, akik „*ideiglenesen érvék be csákány- és fokosaikkal.*”¹¹²⁴

feladatként látták el, Ludvig János pozíciója 1849 áprilisának végétől azonban már csak a sereghez kötődött. Ezen a poszton éppen Bónis Sámuel váltotta őt 1849. július 6-tól.

¹¹²² KLÖM 14. 141–142. – Kossuth nyílt rendelete Kállay Manóhoz és Zoltán Mihályhoz, a szabolcsi lovas szabadcsapatok alakítása tárgyában. Kossuth Klapka Györgyöz írt levele: Uo. 143–144.

¹¹²³ A lengyelek március elején hagyták el a várost. Erről: *Bene János*: Nyíregyháza 1848–49-ben. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 43. (2008) 3. sz. 304. Kossuth támogatta Bónis arra vonatkozó kérését, hogy az itt alkalmazandó orvosokat maga nevezhesse ki. Az OHB elnökének 1849. január 20-i válaszát lásd: KLÖM 14. 179.

¹¹²⁴ Uo. 170. – Kossuth válasza Bónis Sámuel kormánybiztoshoz. Debrecen, 1849. január 19.

Bónis Sámuel lázas igyekezete ellenére Kossuth elvárásainak nem volt könnyű megfelelni. Január 24-én ismételten kérte szabolcsi megbízottját, siessen a kardok összegyűjtésével, mert a Nyíregyházára szánt 2. huszárezred tartalékszázadának már csak ezekre van szüksége ahhoz, hogy mielőbb csatarendbe állhasson.¹¹²⁵ Közben Debrecenbe hírek futottak be a Polgár településen történt kormányellenes bujtogatásokról, királypárti megnyilatkozásokról. Mindez azért tűnt különösen veszélyesnek, mert nem lehetett kizárni annak eshetőségét, hogy Schlik altábornagy éppen itt fogja megkísérelni a tiszai átkelést. Az ügy, Asbóth Lajos alezredes, valamint Péli Nagy Gábor hajdúfőkapitány mellett, természetesen Bónisra is tartozott. Kossuth nem kevesebbet várt tőle, minthogy „*Polgárt jó szellemű nemzetőrséggel*” vonja ellenőrzés alá, állíttasson fel rögtönítelő bíróságot, és akadályozza meg, hogy az ellenséggel bárki a „*legkisebb összeköttetésbe bocsátkozzék.*”¹¹²⁶ A nemzetőrség be is vonult Polgárra. Asbóth Böszörményből, Péli Nagy pedig Nánásról, Dorogról, valamint Szoboszlóról rendelt fegyveres erőket a „*rossz szellemű*” helység szemmel tartására. Rajtuk kívül január végén Henryk Dembinszky is itt állomásozott.¹¹²⁷ Bónis Samu 1849. január 30-i jelentésében arról tudósított, értesülései szerint a nép „*már nagyon csendes*”. A számottevő katonaság élelmezése miatt viszont aggódott, azt tanácsolta, elég lesz oda ötszáz ember is, „*mert ha az árvíz [a Tisza] kijön, nehéz lesz az élelmezés*”.¹¹²⁸ Kossuth erre úgy reagált, a létszámokról Dembinszkyvel történjenek egyeztetések. Valószínű, hogy nem Bónis akarata teljesült, és még március elején is jelentős haderő állomásozhatott itt, amire abból következtethetünk, hogy az OHB 10.000 kenyérrészlet Dorogról történő átszállítását rendelte el.¹¹²⁹

A lovas szabadcsapatok szervezése körül, néhány apróbb félreértés miatt, jócskán merültek fel problémák. A szervezéssel megbízott Zoltán Mihály Kossuthal folytatott személyes találkozásán arról számolt be, hogy a szükséges eszközöket pontosan olyan módon szerzik be, mint azt a rendes lovasság számára szokás. A honvédelmi bizottmány erre felháborodottan szólította fel Bónist, hogy az „*ily alapra fektetett csapat organizációját rögtön*” tiltsa be, mert a kormánynak esze ágában sem volt hat óra alakuló egységek felállítását négy évre tervezett lovasság költségein kiállítani. A szabolcsi biztos a már

¹¹²⁵ Uo. 214. – Kossuth Bónishoz. Debrecen, 1849. január 24.

¹¹²⁶ Uo. 243–244. – Az OHB elnökének utasítása Bónishoz. Debrecen, 1849. január 26.

¹¹²⁷ *Bene János*: Polgár 1848–49-ben. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv. Szerk. Kujbusné Mecsei Éva. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, Nyíregyháza, 2008. 246–247. (18.)

¹¹²⁸ MNL OL Az 1848/49-i minisztériumi levéltár. Az Országos Honvédelmi Bizottmány általános iratai, 1849. (a továbbiakban: H2 OHB 1849:), 1245. sz. – Bónis Sámuel jelentése Kossuth Lajoshoz. Nyíregyháza, 1849. január 30.

¹¹²⁹ A Polgárra szállítandó kenyérszeletek ügyében az OHB Varga Imre élelmezési kormánybiztoshoz címzett utasítását lásd: KLÖM 14. 674.

megvásárolt lovakat és felszereléseket sem tarthatta meg, Kossuth utasítása értelmében azokat Ferenczy Albert huszárezredesnek kellett átadnia.¹¹³⁰ Bónis január 30-i jelentésében gyakorlatilag nem reagált az ukázra, csak annyit kért, futára által küldjenek számára pénzt, mellyel lóvásárlásait fedezheti.¹¹³¹ Kossuth 10 ezer pengőforintot ugyan eljuttatott, de kerek pereg közölte, ha alacsonyabb költségvetés mellett nem tud lovasokat toborozni, akkor inkább ne is folytassa erre irányuló erőfeszítéseit.¹¹³² Bónis Sámuel viszont továbbra sem akarta sutba dobni a munkát, és február 2-i tudósításához különféle számadásokat is mellékel a szabadcsapatok költségeiről. Arról beszélt, hogy Kállay Emánuel szóbeli beszámolója szerint a felfogadott legények „*bármilyen szolgálatra készek*”, és mivel a legénység olyan szép, mint amelyet még egy csapatnál sem látott, ezért kár volna toborzásukkal felhagyni, mert az „*a vidéki népre is, ha ismét majd kell tenniük valamit, rossz befolyással lenne.*”¹¹³³ Erre Kossuth a korábbiaktól jóval simulékonyabb hangnemű, de a lényegen nem változtató válasszal állt elő. Kijelentette, szabadcsapatba jelentkező legényeknek kizárólag kivételes esetekben lehet lovat vásárolni, például akkor, ha valakinek a megnyerése „*sok másokét vonja maga után*”. Kérte, hogy a Bónis által jelentett 180–190 lovat bocsássa Ferenczy rendelkezésére, míg Tchorznicki alezredes lengyel dzsidásainak a megküldött 20.000 pengőforintból szerezzen be további paripákat. A magtárak és kórházak vonatkozásában Kossuth már sokkal elégedettebb volt Bónis teljesítményével. Örömet és köszönetét fejezte ki, amiért „*ily nagyszerű*” célokra további anyagi forrásokat nem igényelt, de egyúttal bátorította is, ha mégis pénzre lenne szüksége, azt „*nyíltan és tartózkodás nélkül*” terjessze fel.¹¹³⁴

A szabadcsapatok ügye csak néhány napra került félre, sürgetőbb esetek miatt. Asbóth Lajos, a tartaléksereg parancsnoka február 3-án arról írt Bónisnak, hogy értesülései szerint Polgár után Dorogon sem a legjobb szellem mutatkozik.¹¹³⁵ A szabolcsi biztos erre Repeczky Ferenchez fordult, mivel őt vélte illetékesnek a kérdésben. Csakhamar be kellett viszont látnia, hogy Kossuth tájékoztatását nem kellett volna hanyagolnia, mert a válasz már Debrecenből, a kormánytól érkezett. Kossuth kezdeményezte, ha lehetséges, Asbóth vezényeljen katonákat a hajdúvárosba. Bónissal pedig ekkor tudatta, hogy mivel Repeczkyt Hevesbe küldte, innentől fogva hatásköre immár a Hajdú-kerületre is kiterjed.¹¹³⁶ A kiterjesztett hatáskörű kormánybiztos következő gondjai azonban mégsem itt akadtak, hanem

¹¹³⁰ Uo. 271. – Kossuth Bónishoz. Debrecen, 1849. január 29.

¹¹³¹ MNL OL H2 OHB 1849: 1245. sz. – Bónis Sámuel jelentése Kossuth Lajoshoz. Nyíregyháza, 1849. jan. 30.

¹¹³² KLÖM 14. 285–286. – Kossuth Bónishoz. Debrecen, 1849. február 1.

¹¹³³ MNL OL H2 OHB 1849: 1415. sz. – Bónis jelentése Kossuthhoz. Nyíregyháza, 1849. február 2.

¹¹³⁴ KLÖM 14. 316–317.

¹¹³⁵ MNL OL H2 OHB 1849: 1571. sz. – Asbóth Lajos levele Bónis Sámuelhez. Balmazújváros, 1849. február 3.

¹¹³⁶ KLÖM 14. 335–336. – Kossuth Bónis Sámuel szabolcsi kormánybiztos hatáskörének kiterjesztéséről a Hajdú kerület közönségét is értesítette.

Szabolcs megye nyugati végein, Tiszacsegén, valamint Egyeken. Bónis Samu arról tájékoztatta az OHB-t, hogy a két településen átvonult katonaság nyugtatványok nélkül rekvirált, ami miatt vagy az állam fog „sok igazságtalan követelést fizetni, vagy a föld népe fog kárt szenvedni s ez által elidegenedni.” A megoldást abban látta, ha a parancsnokoknak rendeletben tiltják meg, hogy elismervény nélkül bármit is begyűjthessenek.¹¹³⁷ Kossuth a tanácsot megfogadta, és utasította is a hadügyminisztériumot, Bónist pedig arra kérte, a konkrét ügyben hozzá beérkező rovatos kimutatások alapján mérlegelje, milyen összegű kifizetéseket tart megalapozottnak.¹¹³⁸

Február első felében Bónis és az OHB levélváltásainak első számú témája újra a már sokat vitatott szabadcsapatok ügye lett. A kormánybiztos változatlanul amellett érvelt, hogy a „kitűnőnek ígérkező” egységeket kár lenne szélnek eresztetni, inkább egyesítsék azokat a megye által szervezett rendes huszársággal, lovaikat pedig 50 pengőforintos áron váltsák meg.¹¹³⁹ Kossuth, aki néhány napja más vonatkozásban még éppen takarékosága miatt dicsérte Bónist, mereven elzárkózott az ötlet pártolásától. Azt hangsúlyozta, ilyen veszteséggel az ország egyébként is terhelt pénztárát nem sújthatják.¹¹⁴⁰ Közben a kormánybiztos lovas alakulatokkal kapcsolatos elképzeléseit mások is megtámadták. Az OHB elnökét valakik, alighanem szóbeli úton, arról tájékoztatták, hogy a szabolcsi egységek „Nyírbátor táján több helyütt s a legnagyobb féktelenségben vannak, s botrányos kicsapongásokra vetemülnek.”¹¹⁴¹ Bónis február 12-én hosszasan ecsetelte azokat az erőfeszítéseit, melyeket a lovas szabadcsapatok létrehozására tett Nyíregyházára történt megérkezése után. Az írta, hogy „az állomány habár nem tökéletesen rendes alapon felszerelt, de használható lovas csapatot nyerne”. A feloszlatást vállalni nem kívánta, mert a legénységen túl már a tisztek is felfogadásra kerültek, így a szélnek eresztés „a legnagyobb zavar és lehangolás nélkül” nem történhetne meg. A Tchórnicki dzsidásai részére történő átengedést szintén lehetetlennek tartotta, mivel erre csak öt-hat lovat tartott alkalmasnak. Végezetül megismételte, a „bonyolódott körülményekből kievickélni” csak úgy lehet, ha a szabadcsapatot a megyei rendes huszárságba integrálják. A nyírbátori történésekkel kapcsolatban pedig kifejtette, számára erről „semmiféle jelentés nem tétetett”, de azt tüstént elrendelte, ha valami „fenyítéket érdemel, büntetés nélkül ne maradjon.”¹¹⁴² Bónis

¹¹³⁷ MNL OL H2 OHB 1849: 1522. sz. – Bónis jelentése Kossuthoz. Nyíregyháza, 1849. február 4.

¹¹³⁸ KLÖM 14. 381. – Kossuth utasítása Bónishoz a katonai rekvirálásokról. Debrecen, 1849. február 8.

¹¹³⁹ MNL OL H2 OHB 1849: 1535. sz. – Bónis levele Kossuthoz. Nyíregyháza, 1849. február 5.

¹¹⁴⁰ KLÖM 14. 392. – Kossuth utasítása Bónishoz. Debrecen, 1849. február 9.

¹¹⁴¹ Uo. – A szóbeli panaszokat azért feltételezhetjük, mert az OHB iratai között e napokból nem szerepel olyan beadvány, melyben a Nyírbátor környéki kihágásáról lenne szó.

¹¹⁴² MNL OL H2 OHB 1849: 1946. sz. – Bónis Sámuel jelentése Kossuthoz. Nyíregyháza, 1849. február 12.

makacskodásának és a helyi körülmények nagyon aprólékos bemutatásának végre megérett a gyümölcse. Az összevonásra most már Kossuth is rábólintott. Korábbi nézeteit feladva február 13-án már ő is helyeselte, hogy a szabad alakulatokat a megye portyázó lovasságával egyesítsék, egyszersmind érvénytelenítette a lovak átszolgáltatására vonatkozó rendeletét. Majd lezárva az egész történetet Szabolcs mozgó huszárságának költségeire a kormány nevében 40.000 pengőforintot ajánlott.¹¹⁴³ Az így létrejött katonai erő nyolcvanhat fős első százada Maurer Károly kapitány alatt 1849. március 17–23. között a megyei törvényszék munkáját biztosította a korábban felzendült Tiszadobon.¹¹⁴⁴

Bár a szabadcsapatok ügye nyugvópontra ért, Bónis Samunak másodpercnyi nyugalma sem maradt. Egyetlen nappal Kossuth után Répássy Mihály tábornok levelet írt Nagykállóba, melyben közölte a megyével, hogy a 48. zászlóaljhoz háromszáz szabolcsi újoncot kíván. Ennyi embere a megyének azonban nem volt, „*a katonaságra alkalmas személyek jóformán megfogyatkoztak*” különösen a portyázók párhuzamos toborzása miatt.¹¹⁴⁵ Bónis kormánybiztos nem fogadta el a megye javaslatát, és a rendelkezésre álló összesen százkilencvenegy újoncot a 43. zászlóaljhoz osztotta be, azzal a megkötéssel, hogy a huszárszolgálatra is alkalmasakat Nagykárolyba szállítsák a 13. huszárezred pótalakulatához.¹¹⁴⁶

Február derekán úgy tűnt, hogy a Pest felé tervezett, előbb-utóbb meginduló ellentámadásnak Tiszafüred–Poroszló térsége lehet a kiindulópontja. Szabolcs vármegyét ez annyiból érintette, hogy a területéhez tartozó és a koncentrációhoz közel eső Egyeken Kossuth nagyobb mennyiségű hadtáp felhalmozását tervezte. Bónis a művelettel kapcsolatban az OHB figyelmét újból a lokális tényezőkre próbálta irányítani. Megjegyezte, hogy Egyek Nyíregyházától nagyon messze esik, így a szállítást csak akkor látná jónak, „*ha a szükség múlhatatlan igényli.*” Elsősorban egy hirtelen jött olvadáستól és az emiatt „*majdnem járhatatlanokká*” váló utaktól tartott, de félt a Tisza áradásától is, ami a Polgáron keresztül történő fuvarozás helyett óriási kitérők szükségességével fenyegetett.¹¹⁴⁷ Kossuth, ha számolt is a Bónis Samu által vázolt körülményekkel, eredeti elhatározásán mégsem változtatott. Február 17-én arról értesítette kormánybiztosát, hogy a Nyíregyházán tárolt élelmiszerkészletekből sürgősen kezdjék meg az átszállítást. A rendeletben meghatározott

¹¹⁴³ KLÖM 14. 430. – Kossuth utasításai Bónishoz. Debrecen, 1849. február 13.

¹¹⁴⁴ *Bene János*: Szabolcs a honvédelemért 1848–49-ben. In: Szabolcsi honvédek a szabadságharcban (1848–1849). Szerk. Uő. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza, 1998. 25. (A Jósa András Múzeum Kiadványai 44.)

¹¹⁴⁵ SZVM 1848/49. 352. – A megyei Honvédelmi Bizottmány levele Bónis kormánybiztoshoz. Nagykálló, 1849. február 14.

¹¹⁴⁶ *Bene J.*: Szabolcs a honvédelemért i. m. 25. Bónis ebben a tárgyban 1849. március 21-én kelt rendeletét lásd: SZVM 1848/49. 403.

¹¹⁴⁷ MNL OL H2 OHB 1849: 1946. sz. – Bónis Sámuel jelentése Kossuthoz. Nyíregyháza, 1849. február 12.

16.000 ember kétheti ellátmányáról természetesen nem egyedül Szabolcs megyének kellett gondoskodnia. Az OHB azt kérte, az arányokról Vargha Imrével, a tartaléksereg élelmezési biztosával egyeztessenek.¹¹⁴⁸

Egy héttel később Tiszafüred csakugyan a figyelem középpontjába került. Kossuth olyan híreket vett, miszerint az ellenség hadosztályából vasasok keltek át a Tiszán, és előttük teljesen nyitottá vált az út Debrecenig. A végzetes hírek hallatán a késő esti órákra a nemzetgyűlés zárt ülését is összehívta a városházára. A tanácskozáson Bónis Sámuel is megjelent, azt viszont nem tudjuk, emiatt keveredett-e ide Nyíregyházáról, vagy más okból tartózkodott a városban. Madarász József emlékei szerint az ülésen a békepárti Bartal György pincehelyi képviselő (Tolna vármegye) kemény kérdéseket szegezett Kossuthoz, adjon tájékoztatást a háború folytatásának valós kilátásairól. Erre Bónis „*alig mérsékelhetvén indulatát*” Bartal elé lépett, és azt kérdezte, miért merészel elszámoltatni, „*mikor a veszedelem elhárításáról kell gondolkodni?*” Színpadias fellépésének közvetlen hatása nem lett, Bartal, Kubinyi Ferenc, Bezerédj István és még néhányan tovább hangoztatták kétségeiket. A Bónis mellett ülő László Imre erre tettlegességgel fenyegetőzött, és végül ez hatott csendesítően a békepártra. Hajnalra aztán az is kiderült, hogy a tiszai átkelés pusztán vaklárma volt, pedig sokan ekkor már málháikkal együtt útra készen várakoztak.¹¹⁴⁹

Ez a kis indulatos jelenet kiválóan mutatja, hogyan olvadtak el a Kossuthal tartó Bónis Samu és az egyébként egyre fogyatkozó radikálisok közötti különbségek. Miközben a népképviselői ülések megnyitása után nézeteiket még rendre bírálta azzal, hogy az önvédelemi háborúhoz szent ügyként viszonyult, a legfőbb stratégiai célok tekintetében a flamingókkal közös útra sodródott.¹¹⁵⁰ Nem kérdés, miszerint Bónis a szabadságharc győzelméért elvi meggyőződésből, morális igazságérzetből szállt síkra. Emellett persze az is igaz, hogy Magyarországon másfajta lehetőség már nem maradt számára. Jászay Pál 1849. március 23-án azt jegyezte fel naplójába, miszerint hajdani jurátustársa „*az udvar ellen szórt különféle gúnyos kifejezések és szitkok, nem különben a katonaság ingerlése és tüzelése miatt*” Kossuth után a legszigorúbb büntetésre számíthat.¹¹⁵¹ Értesüléseit Darvas Erzsébet memoárja is megerősíti. Ebben a feleség úgy emlékezett, január végétől a Nógrád megyei Dolányban többször is zaklatták őket a Windisgrätz befolyása alatt álló hatóságok. Egyik alkalommal egy szolgabíró és néhány katona állított be nővére, Darvas Zsuzsanna házába, azzal a szándékkal,

¹¹⁴⁸ KLÖM 14. 483. – Kossuth Bónisnak az egyeki élelmiszerraktár tárgyában. Debrecen, 1849. február 17.

¹¹⁴⁹ Bónis Samu és Bartal 1849. A jelenetet és a zárt konferenciát felidézti: *Madarász József: Emlékirataim.* Franklin Társulat, Budapest, 1883. I. 210–212.

¹¹⁵⁰ A Madarász-csoport tagjait kalapjaik veres tolláról nevezték flamingóknak.

¹¹⁵¹ *Jászay P.: Az osztrákok Pesten 1849 elején i. m. I. 172.*

hogy előállítsák az információik szerint Szécsényben járt Bónis Sámuel. A két asszony erre tréfához folyamodott, és azt válaszolták: Éppen jön. Mivel az érkező a kormánybiztos tizenhat éves fia volt, egyikük indulatosan szólalt meg: „*Nem ezt keressük, hanem az atyját, mert azt bizony fel akarják akasztani.*”¹¹⁵² Kicsit később Bónisné pesti útja még inkább megmutatta, az osztrákok győzelme esetén a családfő számára nem várható kegyelem. Amikor Birly Ede Flóriánhoz, a híres orvoshoz utazott, túszként kívánták letartóztatni, hogy férjét ezzel csalják a fővárosba. Végül csak Babarczy Antal személyes közbenjárására engedték szabadon, aki ekkoriban Windisgrätz élelmezési biztosaként tevékenykedett. A politikai nézetkülönbségek ellenére a két familia jó viszonyt ápolt, Babarczy lekötelezettséget érzett, amiért Darvas Erzsébet még az utolsó pozsonyi országgyűlés idején nejét pártfogásába vette. Miután a szabolcsi kormánybiztos feleségét kiutasították a városból, személyesen kísérte el Vác felé, hogy ne eshessen bántódása.¹¹⁵³

Ami a hadi helyzet tél végi alakulását illeti, köztudott, hogy a katonai balsikerről február 24-én érkezett fals hírek három nappal később Kápolnánál valósággá váltak. Kossuth tiszafüredi utazása miatt rövid ideig nem rendelkezett Bónissal, de március elejétől a tavaszi hadjárat előkészítése miatt újból megszaporodtak üzenetváltásaik. A 16.000 ember szükségleteit fedező élelmiszerszállítmány a füredi tábor középpontba kerülésével még fontosabbá vált. Bónisnak ehhez saját működési területéről minden alkalmas szekeret össze kellett gyűjtenie. Tokajtól lefele a Tisza-part fokozott ellenőrzésének megszervezését szintén feladatként kapta. Ezen kívül a Nyíregyházán állomásozó Tchórnickit is neki kellett ösztönöznie, hogy dzsidásaival a Nagyváradról még úton lévő felszereléseik megérkezése után azonnal induljon el Tiszafüredre.¹¹⁵⁴ A nagy buzgalomban a megye is nógatta Bónist, hogy a Kossuthtól hozzá érkezett utasításokat továbbítsa Nagyállóba. A Szabolcsi Kormányzó Bizottmány leveléből úgy tűnik, a Nyíregyházán székelő kormánybiztossal közel sem volt napi szintű a kapcsolattartás. Szerényen annyit jegyeztek meg, hogy az OHB január 14-i és 20-án kelt rendeleteinek másolatain kívül más határozat nem jutott el hozzájuk.¹¹⁵⁵ Mindezt aligha kell hivatali hanyagságként értékelnünk, sokkal inkább a jelentős munkaterhelés következményeként. Másfelől, mivel Bónis teljhatalmú törvényhatósági biztosként kapott felhatalmazást katonai, közigazgatási, politikai ügyekre egyaránt kiterjedő jogkörrel, a megyevezetésre egyébként sem kellett egyenrangú szervként tekintenie.

¹¹⁵² *Bónisné D. E.*: Elmúlt idők i. m. 44–45.

¹¹⁵³ A történet lásd: Uo. 45–46.

¹¹⁵⁴ KLÖM 14. 578. – Kossuth utasításai Bónishoz. Debrecen, 1849. március 2.

¹¹⁵⁵ SZVM 1848/49. 379–380. – Szabolcs megye Kormányzó Bizottmányának levele Bónis kormánybiztoshoz. Nagyálló, 1849. március 5.

Harmadsorban azt sem lehet kizárni, hogy a szoros együttműködés hanyagolásának személyes okai is lehettek. A megyei Kormányzó Bizottmány elnöke az a Péchy László alispán volt, aki a forradalom előtt a Bónis által vezetett reformellenzék nagy ellenlábasának számított. Elég, ha csak a korábban részletesen bemutatott 1843-as követválasztási kampányra utalunk, ahol Bónis Samu éppen a vele szemben folytatott korteshadjárat miatt jutott a csőd szélére.

Nemrég említettük, hogy a dorogi közhangulat tárgyában az OHB szabolcsi megbízottja Kossuth helyett egyik biztostársához, Repeczky Ferenchez fordult. Úgy tűnik, a kormány fejének akkori reakcióiból alaposan megtanulta, miszerint Debrecenben minden lényeges lépésről tudni akarnak. Március elején Eötvös Tamás ungi kormánybiztos gondolta úgy, hogy Bónistól kér segítséget Jozef Miloslav Hurban evangélikus lelkész ellen, aki Terebes környékén (ma: Trepec, Kvakovce településrésze, Szlovákia) a magyarellenes mozgalom egyik vezére volt.¹¹⁵⁶ Válasz helyett Bónis Samu március 8-án sietett Kossuthoz továbbítani a levelet, amit a címzett erősen helyeselt. Természetesen saját kísérő sorait is mellékelte, melyekben közölte, hogy a szabolcsi nemzetőrök egy részét a Tisza őrzésére és a tokaji sáncolásra használja, míg másik felét Asbóth alezredes a költségek kímélése miatt széteresztette. A kért fegyverekkel kapcsolatban leszögezte, mivel azoknak saját nemzetőrei „*is híján vannak,*” az erre irányuló kérést sem teljesítheti.¹¹⁵⁷ Kossuth, miközben a megfontolt döntésért Nyíregyházára köszönetet írt vissza, addig Eötvöst alaposan megdorgálta, amiért magánakciójával a fő haditerv sikerét próbálta gyengíteni.¹¹⁵⁸ Hangsúlyoznunk kell, hogy a rosszallás kizárólag az eljárásra vonatkozott, mert a probléma valóságára fölött nem lehetett szemet hunyni. Alig pár nappal az ungi kormánybiztos panaszkodása után Bónis maga is keserű tapasztalatokat gyűjthetett a honvédő háborúval való szembehehelyezkedésről. Arról kellett értesítenie az OHB-t, hogy a szomszédos megyékben összevásárolt zabszállítmányt néhány garadnai ember árulása miatt az ellenség egy csapata elfogta, így összesen 380 köből takarmány lefoglalása miatt kellett intézkednie. Azt írta, miután a Miskolcra visszaküldött ellenség elhagyta a terepet, a név szerint ismert árulókat elfogatta, további sorsuk ügyében pedig megkereste Szemere Bertalant.¹¹⁵⁹ Bónis határozott lépéseit Kossuth teljes mértékben helyeselte.¹¹⁶⁰ A kormánybiztosi intézmény általános bemutatásánál már hangsúlyoztuk, hogy Szemere felvidéki országos biztosként továbbá az OHB tagjaként Bónis Samu felett állt, és instrukcióival, Kossuthhoz hasonlóan, rendszeresen kereste meg a szabolcsi politikust. Mint

¹¹⁵⁶ MNL OL H2 OHB 1849: 3053. sz. – Eötvös Tamás ungi kormánybiztos levele Bónis Sámuelhez. Ungvár, 1849. március 7.

¹¹⁵⁷ Uo. – Bónis levele Kossuthoz. Nyíregyháza, 1849. március 8.

¹¹⁵⁸ KLÖM 14. 637. – Kossuth Eötvös Tamás ungi kormánybiztoshoz. Debrecen, 1849. március 10.

¹¹⁵⁹ MNL OL H2 OHB 1849: 3367. sz. – Bónis jelentése Kossuthoz. Nyíregyháza, 1849. március 13.

¹¹⁶⁰ KLÖM 14. 662–663.

láthattuk, a lovascsapatok alakítása ügyében a kormány feje sem volt teljesen megelégedve Bónis takarékoságával, Szemere azonban még kíméletlenebbül fogalmazott. Egyik február eleji levelében arról panaszkodott Kossuthnak, hogy „*Bónis Samuék itt nagy kárt tettek*”, mert mind a gabonát, mind a zabot túl magas áron vásárolták. Jellemében ugyan nem kételkedett, de figyelmeztetően jegyezte meg, hogy „*ilyen vállalatokra jó gazdákat válasszatok.*” Önmagát ilyen színben igyekezett feltüntetni, azzal büszkélkedve, hogy havonta 20-30 ezer forintot is képes megspórolni, mindenbe beleszólva a húsvágástól a zabmérésig.¹¹⁶¹ Bár köztudott, hogy Szemere jellemétől a számítás és az álnokság nem mindig állt távol, Bónist bíráló szavait most mégsem érezzük alaptalannak. Ha fiatalkori túlköltekezéseire, kártyaszennvedélyére vagy birtokaival kapcsolatos hanyagságára gondolunk, ezek mind azt erősítik, hogy a pénzzel való szigorú bánásmód nem tartozott erősségei közé. Szemere azonban hivatali eljárásaiban is talált kivétlivalót. Március 15-én felháborodottan írta, hogy tapasztalatai szerint a szabolcsi tisztikar „*igen kevés kivétellel, hazafiúi kötelességeinek meg nem felel.*” Különösen nehezményezte a járásbeli községek rendszertelen és hanyag felkeresését, amiért egyenesen Bónist vont felelősségre. Levele vége felé kissé megenyhülve azt kérte, „*szóljon hazafiúi szívükhöz, szóljon a kormány nevében parancsolva.*”¹¹⁶² Ellentétben a kissé pazarló gazdálkodásra vonatkozó kifakadással ezek a szemrehányások már túlzásként értékelhetőek. Bónis Samu a szabadságharc egyik legelszántabb elkötelezettjének minősült. A tisztviselői morál régi beidegződései pedig olyan rendszerszintű problémának számítottak, aminek gyors változását a bizonytalan kimenetelű háborús időkben talán még kevésbé lehetett remélni. Szemere március 26-án a Felső-Magyarországi Védsereg ügyében írt levele szintén kiválóan példázza a kormány elvárásai és a szabolcsi nép áldozatkészsége között feszülő apróbb különbségeket. Bónis a „*Hurban csordája*” ellen felszólító megkeresést hivatalból Nagykállóba továbbította.¹¹⁶³ A megyei Honvédelmi Bizottmány tagjai bár meggyőződésüket fejezték ki, hogy Szabolcs polgárai áldozatra készek, „*hol a haza, s alkotmányos lét védelme*” segédkezet kíván, április 2-án mégis rafinált döntést hoztak. Az anyagi teherből elvállalták ugyan a törvényhatóságra eső részt, de ebbe bele kívánták számíttatni azt a 40.000 pengőforintot is, amit a kormánytól a sok

¹¹⁶¹ *Szemere Bertalan: Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból: Gróf Batthyány Lajos, Görgei Artúr, Kossuth Lajos. Okmánytár. S. a. r. Hermann Róbert – Pelyach István. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1990. 373–374. – Szemere Bertalan az OHB-hoz. 1849. február 6.*

¹¹⁶² Uo. 417. – Szemere Bertalan rendelete Bónis Sámuelhez. Miskolc, 1849. március 15.

¹¹⁶³ SZVM 1848/49. 412. – Szemere Bertalan levele Bónis Sámuelhez. Miskolc, 1849. március 26.

vitát kiváltott szabad lovascsapatok felszerelésére kaptak.¹¹⁶⁴ A konkrét szervezési munkálatok Bónis felügyelete alatt Benczúr Miklós irányításával kezdődtek el, aki vezérkapitányi rangot kapott. Mivel korábbi közszereplései miatt Benczúr Nyíregyházán köztiszteletben álló személynek számított, a toborzásra nem is kellett hatalmas energiákat fordítania. Testvére visszaemlékezései szerint lakásán egymás után keresték fel az emberek, hogy a védseregbe való belépési szándékukat jelezzék. Egy hónappal azt követően, hogy Bónis megkapta Szemere megkeresését, már háromszáznyolcvan önkéntest regisztráltak, de a szám rövidesen négyszáznegyvenre emelkedett.¹¹⁶⁵

Április elején, a tavaszi hadjárat megindulásával a szabolcsi hátország átmenetileg ismét kevesebb figyelmet kapott. Bónis továbbra is Nyíregyházán maradt, még a függetlenséget kimondó április 14-i ülésen sem vett részt. Jó lenne tudni, mi lehetett ezzel kapcsolatos álláspontja, de felesége erre vonatkozóan csupán egyetlen mondatot hagyott ránk: „*Ez nem is volt soha az ő nézete szerint.*”¹¹⁶⁶ Láthattuk, hogy egy korábbi kritikus pillanatban, nevezetesen 1848 februárjában, a válaszfelirat kapcsán Bónis Kossuthtól egy leheletnyivel mérsékeltebb álláspontra helyezkedett. Ennek alapján könnyen elképzelhető, hogy a honvédsereg friss sikerei nyomán ezúttal is inkább kívánni akart, abban bízva, hogy az olmtüzi alkotmányban felfestett elképzelések talán gyökeresen megváltozhatnak. A Függetlenségi Nyilatkozatot Nagykállóban 1849. május 2-án hirdették ki. Tudjuk, hogy a nevezetes alkalomra Bónis kormánybiztos is a városba érkezett, de véleményéről sajnos az akkor készült jegyzőkönyv sem árulkodhat. Azt egy levéltári feljegyzés szerint Döry Gábor nagyváradi kerületi főispán 1850. december 22-én kelt rendeletére meg kellett semmisíteni, ezért tintával leöntve olvashatatlanná tették.¹¹⁶⁷

A főhadszíntéren elért katonai sikerek ellenére az ország észak felől továbbra sem érezhette magát biztonságban. Eötvös Tamás ungi kormánybiztos már április közepén arról tudósított, hogy kémjelentések szerint számolni lehet Anton Vogel és Wilhelm von Hammerstein-Equord altábornagyok Lemberg felől fenyegető betörésével. Kossuth ezért április 19-én Dembinszkyt kinevezte a Galíciával határos vármegyékben állomásozó seregek főparancsnokává. Bónis Samura ez azért vonatkozott, mert a szerveződő sereg élelmezéséről

¹¹⁶⁴ Uo. 411. – Szemere úgy tervezte, hogy a háromezer fős Felső-Magyarországi Védsereg költségeit fele részben az állam fedezi, míg a fennmaradó részt tizenegy megye és a területeiken fekvő szabad királyi városok közösen vállalják. A megyei Honvédelmi Bizottmány határozata, 1849. április 2.

¹¹⁶⁵ A szervezésről és a szabolcsi osztály további szerepvállalásairól: *László Géza: A Felső-Magyarországi Védsereg 4. (szabolcsi) osztálya, 1849. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 34. (1999) 3. sz. 286–291.*

¹¹⁶⁶ *Bónisné D. E.: Elmúlt idők i. m. 43.*

¹¹⁶⁷ MNL SZSZBML IV. B. 102. 2. k. 1849. évi kb. jkv. 406. sz. – A Függetlenségi Nyilatkozat kihirdetése és fogadtatása Nagykállóban. 1849. május 2. A jegyzőkönyvi bejegyzésnek csupán a bevezetése olvasható, ahol a rangosabb jelenlévők neveit sorolták fel. Nyomtatásban lásd: SZVM 1848/49. 429.

az általa felügyelt nyíregyházi tartalék élelmiszerraktárnak kellett gondoskodnia.¹¹⁶⁸ Kossuth kérésének megfelelően kapcsolatfelvételük napokon belül megtörténhetett, mert április 28-án a szabolcsi kormánybiztos már arról számolt be, hogy a lengyel hadvezér utasítással fordult felé. Két-háromszáz parasztlovat és ugyanannyi abrakos tarisznyát kért, mivel gyalogosokból kívánt lovascsapatot alakítani.¹¹⁶⁹ A kormányzó-elnök a vásárláshoz hozzájárult, de arra kérte Bónist, darabonként nyolcvan–száz pengőforintnál többet ne adjon a lovakért.¹¹⁷⁰ A szabolcsi politikus további pontos intézkedéseit nem ismerjük, de annyi biztos, hogy Dembinszky türelmetlenül viselkedett. Május 4-én arról tudósított, néhány napon belül Galíciában kíván lenni, de mivel lovassága még mindig nincs, így rövidesen a lengyelek közül fog huszárokat toborozni.¹¹⁷¹ Sietsége Kossuthnak nem volt különösebben ínyére, ezért május 6-án előbb ideiglenesen, majd a hónap közepén végleg leszámolt a galíciai betörés lehetőségével. Mindez azt is jelentette, hogy ezzel kapcsolatban Bónishoz sem érkeztek további utasítások.

Kormánybiztossága alatt Bónis Sámuel azt is megtapasztalta, hogy amit a kormány és a hadvezetés egyszerű logisztikai feladatként próbált kezelni, az a lakosság számára egyre nehezebben elviselhető teherként jelentkezett. Április 21-én Kossuth azt kérte tőle, az égető salétromhiány miatt a Nagykállóban báró Vay Miklós kezén lévő készleteket huszonnégyszáz óra leforgása alatt szállíttassa Debrecenbe, még „*ha a szükséges előfogatokat a föld alól is kellene előteremtenie.*”¹¹⁷² Annak dacára, hogy Bónis a kérés haladéktalan végrehajtásáról nyilatkozott, kisvártatva komoly nehézségekbe ütközött. Földváry Pál szabolcsi biztos ugyanis arról panaszkodott neki, hogy a népet elkészerítik az előfogatok körüli visszaélések, és konkrét észrevételt is tett Simon László szekeresz főhadnagyra vonatkozóan. Bónis Samu a problémát nem tussolta el, hanem azonnal a kormányzó-elnök elé tárta. Figyelmeztette, hogy mivel a „*mezei munkáknak legszorgosabb ideje*” éppen zajlik, ha a lakosság igavonó állatait túlzottan elgyengítik, „*azáltal a földművelés tetemesen fog hátráltatni.*”¹¹⁷³ Kossuth felismerte, hogy a szabadságharc társadalmi bázisának gyengülését nem érdemes kockáztatniuk, ezért a Közlönyben haladéktalanul rendeletet jelentetett meg a törvénytelen

¹¹⁶⁸ Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai (a továbbiakban: KLÖM 15.). S. a. r. Barta István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955. 42–43. (Kossuth Lajos összes munkái 15.)

¹¹⁶⁹ MNL OL H2 OHB 1849: 6332. sz. – Bónis Sámuel jelentése Kossuth Lajoshoz. Nyíregyháza, 1849. április 28.

¹¹⁷⁰ KLÖM 15. 173. – Kossuth levele Bónis Sámuelhez.

¹¹⁷¹ Uo. 207. – Dembinszky Kossuthhoz. Kassa, 1849. május 3.

¹¹⁷² Uo. 77. – Kossuth levele Bónishoz a nagykállói salétromkészletek Debrecenbe szállításáról. Debrecen, 1849. április 21.

¹¹⁷³ MNL OL H2 OHB 1849: 6185. sz. – Bónis tudósítása Kossuthhoz. Nyíregyháza, 1849. április 22.

előfogatolás tiltásáról, Dembinszkyt pedig a konkrét ügyben bepanaszolt Simon László megbüntetésére utasította.¹¹⁷⁴

A sors úgy hozta, hogy az utolsó ismert dokumentum, amely Bónis nyíregyházi kormánybiztosi működésre vonatkozik, szintén a kiszolgáltatott lakosoktól származott. Eperjeske községből Kis János, Kékedi János, valamint Orgovány János házas zsellérek azért fordultak hozzá, hogy volt földesuraik, Jármay József és György robotra és egyéb úrbéres szolgáltatásokra vonatkozó, szerintük törvénytelen követelése miatt döntőbíráskodásra kérjék. A Bónishoz címzett beadványt Péchy László alispán ugyan elutasította, de az ügy itt nem állt meg. A három eperjeskei zsellér Kossuthoz és Dégenfeld Imre főispánhoz is levélben fordult, Vukovics Sebő igazságügyi miniszter pedig még 1849. július 21-én is azt kérte a vármegyétől, *„hogy a folyamodásbeli dolgot az illetők kellő meghallgatásával megvizsgáltatván, a találandókhöz képest törvényszerűen elintézni igyekezzék.”*¹¹⁷⁵

Az eperjeskei panaszosok levele 1849. május 14-én kelt, két nappal azt követően, hogy Szemere miniszterelnök tizenöt vármegyéből visszarendelte a kormánybiztosokat.¹¹⁷⁶ Valószínű, hogy Bónis Sámuel már ezen, rá is vonatkozó intézkedés miatt nem reagálhatott személyesen a megkeresésére. Tudjuk, hogy Dolányból visszatérő családját 1849 májusának első napjaiban még Nyíregyházán látta viszont, mire azonban Darvas Erzsébet a gyermekeket Nagyfaluban, Bónis Barnabás házánál biztonságba helyezte, férjét már Debrecenbe szólította a kötelesség. Itt legfeljebb néhány napot időzhetett, mert neje emlékei szerint, amikor május 23-án felérkezett Pestre, férje már ott várt rá. A fővárosban nem csak a leégett budai vár látványa fogadta őket, de kifosztva állt Attila úti lakásuk is, melyet az ostrom alatt kórházként használtak.¹¹⁷⁷ A lehangoló látvány sok öröme aligha adhatott okot. Bónisnak ugyanis sejtenie kellett, hogy a néhány nap múlva szintén Pestre érkező Kossuthot hiába fogadta valóságos diadalmenet, az egyre valószínűbb orosz invázió mégis villámgyorsasággal döntheti romba a szabadságharc azon sikereit, melyekért Szabolcs vármegyei kormánybiztosként maga is töretlen lendülettel dolgozott.

¹¹⁷⁴ KLÖM 15. 115–116. – Kossuth Dembinszkyhez. Debrecen, 1849. április 25.

¹¹⁷⁵ SZVM 1848/49. 510–512.

¹¹⁷⁶ A rendeletet lásd: *Rózsa György – Spira György: Negyvennyolc a kortársak szemével. Képek, nyomtatványok és iratok. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1973. 393.*

¹¹⁷⁷ *Bónisné D. E.: Elmúlt idők i. m. 47–48.*

4. Bónis Sámuel a szabadságharc utolsó szakaszában

Kormánybiztosi működésének elismeréseként Kossuth 1849. május 29-én Bónis Samut államtitkárnak nevezte ki a Vukovics Sebő irányítása alatt újjáalakult Igazságügyi Minisztériumba.¹¹⁷⁸ Szinte biztosra vehető, hogy a döntés már napokkal korábban megtörtént, talán éppen akkor, amikor a szabolcsi politikust és feleségét Debrecenben a kormányzó „kiváló szívességgel” látta vendégül.¹¹⁷⁹ Vukovics emlékirataiban fontos adalékokat közölt a tárcák elosztása során felmerült személyi kérdésekről, de saját minisztériumának személyzetére sajnos nem tért ki.¹¹⁸⁰ A hivatali állomány névsorát áttekintve megállapítható, hogy a reorganizációnál a folytonosság fontos szempont lehetett. Bónis mellett a korábbi Deák-féle minisztérium ismertebb tisztviselői közül ismét hely jutott Tóth Lőrincnek, Beöthy Lajosnak, Kiss Lajosnak és Farkas Ágostonnak.¹¹⁸¹ Mivel Ghyczy Kálmán nem követte a kormányt Debrecenbe, Dubraviczky Simon osztályigazgató meghalt, Szalay László emigrációba vonult, Nagy Károly pedig az országos törvényszék elnöke lett, pusztán az első minisztériumban betöltött rangja alapján is Bónist illette az államtitkári szék. Ennek dacára mégis úgy gondoljuk, Kossuth nem ezt tarthatta szem előtt döntésénél, hanem sokkal inkább a szabolcsi politikus megbízhatóságát, a szabadságharc folytatása mellett tanúsított töretlen elkötelezettségét.

Ami Bónis államtitkári működését illeti, arról nagyon kevés érdemi ismerettel rendelkezünk. Évi fizetését hatezer forintban állapították meg, a munkát pedig a pesti Sétatéren található Oszvald-féle ház (ma: V. ker. Nádor és Széchenyi utcák sarka) harmadik emeletén kezdték meg 1849. június 11-én.¹¹⁸² Az iratok alapján biztos, hogy az úrbéri tárgyak kivételével az osztályok előtt lévő ügyek intézési rendjét Bónis hagyta jóvá, de érdemi munkájáról ez persze semmit sem árul el.¹¹⁸³ Vukovics úgy emlékezett, hogy a minisztérium pesti működése alatt a legnagyobb feladatuk a még meglévő úrbéri viszonyok eltörlését

¹¹⁷⁸ A kinevezés hivatalos közzétételét lásd: Közlöny 2. (1849. május 31.) 119. sz.

¹¹⁷⁹ *Bónisné D. E.*: Elmúlt idők i. m. 47.

¹¹⁸⁰ Az 1849. április 30-án Debrecenben Kossuthnál tartott egyeztetésre lásd: Vukovics Sebő emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetése idejéből. I–II. S. a. r. Bessenyei Ferenc. Athenaeum, Budapest, 1894. II. 483–484. – Vukovics a leginkább csalódottnak Beöthy Ödönt nevezte, aki mindenképpen miniszteri megbízatásra számított, és nehezen fogadta el, hogy Kossuth a diplomáciában számított szolgálataira. Erről: uo. 494.

¹¹⁸¹ Tóth Lőrinc az első minisztériumban Deák titkára volt, ezáltal pedig a miniszteri iroda tanácsosa lett. Beöthy Lajos mindkét minisztériumban az úrbéri ügyekkel foglalkozó tanácsosként dolgozott, Kiss Lajos szintén tanácsos maradt, Farkas Ágoston pedig mindkét minisztériumban titkárként tevékenykedett. Rajtuk kívül további tíz főről állapítható meg, hogy mindkét minisztérium adminisztrációjának tagjai voltak, elsősorban fogalmazói beosztásban. – *Fábiánné K. E.*: Az 1848–49-es magyar minisztériumok i. m. 387–388.; 396.

¹¹⁸² Uo. 398.; 497.

¹¹⁸³ Uo. 396.

kimondó törvénytervezet előkészítése volt. A nemzetgyűlésben született különféle javaslatokat Tóth Lőrincsel tekintette át, majd a további konzultációra tíz képviselőt invitált. Bónis Samu úgy tűnik, kimaradhatott az ezzel összefüggő vitákból. Nevét Vukovics a minisztérium működésének vonatkozásában sehol sem említi.¹¹⁸⁴

A cári intervenció, valamint a június 28-i győri vereség a szabadságharc győzelmi kilátásait minden korábbinál reménytelenebb illúzióvá változtatta. Kossuth másnap haditanácsot hívott össze, ahol döntés született a komáromi csapatösszevonás elvetéséről, a Maros menti déli koncentrációról, valamint a kormány újabb, ezúttal Szegedre történő költözéséről. A kormányzó-elnök rögtön ezután levelet írt Görgeihez, melyben határozottan követelte, „*hogy Hadügyminiszter Úr is a maga hadseregével Szegedre vonuljon.*”¹¹⁸⁵ Csak-hogy Görgei nem akart ilyen gyorsan felhagyni a dunántúli hadműveletekkel, és a mielőbbi levonulásról megpróbálta lebeszélni Kossuthot. Bár fenntartásait nem rejtette véka alá, ennek ellenére az őt felkereső küldöttségnek megígérte, hogy július 3-a után seregével el fog indulni a Dél-Alföld felé. A fatális félreértés ezután következett. Kossuth a tábornok egyik, még a küldöttjárás előtt íródott levelét későbbi keletkezésűnek vélte, és úgy értelmezte, hogy Görgei ebben szembefordult a minisztertanács határozatával.¹¹⁸⁶ Hullámzó kapcsolatuk így ismét mélypontra süllyedt, aminek egyik mellékhatása abban nyilvánult meg, hogy a kormányzó immáron az általa túlzottan Görgei-pártinak minősített Ludvigh János, táborba rendelt kormánybiztosban sem bízott meg teljesen.¹¹⁸⁷ Így történt, hogy 1849. július 6-án Bónis Sámuel, akinek szolgálatkészségében Kossuth még nem csalódott, ismét fontos megbízatást kapott. Ahogyan Darvas Erzsébet fogalmazott, mint „*élet és halál urát*” rendelték Görgei táborába, hogy „*mindenáron lehozza a sereget.*”¹¹⁸⁸ A küldetés részleteiről, valamint Bónis egészen Világosig tartó útjáról Ábrányi Kornéltól ismerünk rendkívül fontos részleteket. A fiatal zeneszerző ekkoriban a politikus titkáraként dolgozott, és így jutott el Ceglédre, ahol a

¹¹⁸⁴ A még meglévő úrbéri viszonyok eltörlésére vonatkozó törvénytervezet előkészítéséről lásd: Vukovics Sebő emlékiratai i. m. II. 506–507.

¹¹⁸⁵ KLÖM 15. 621. – Kossuth levele Görgeihez. Pest, 1849. június 29.

¹¹⁸⁶ A Görgeinél járt küldöttségben Csány László miniszter, Aulich Lajos tábornok, továbbá Kiss Ernő altábornagy kaptak helyet. Utóbbinál volt egy arra vonatkozó felhatalmazás is, hogy Görgei esetleges engedetlensége esetén átvegye a fővezérséget. Erre végül nem kellett sort keríteni, mert Görgei megígérte, miután sikerül felvennie Kmety tábornok elszakított hadosztályát, továbbá bátyja, Görgei Ármin egysége is csatlakozik, el fog indulni. Sokáig a szakirodalom is tényként állította, hogy Görgei egyik június 30-án keltezett levelével megszegte a küldöttségnek tett ígéretét. Lásd: Barta István jegyzete. KLÖM 15. 633. Később Katona Tamás bizonyította egyértelműen, hogy a tábornoktól érkezett levelek sorrendjét Kossuth cserélte fel, és az egyikről tévesen vélelmezte, hogy az a Csányékkal folytatott egyeztetés után íródott. Erről: *Katona Tamás: Bevezető. In: Görgei Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. I–II. S. a. r. Katona Tamás. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988. I. 82. Az ominózus levél szövegét közli: Steier Lajos: Haynau és Paskievics. Ismeretlen adalékok az 1848–49-iki szabadságharc történetéhez. I–II. Genius-kiadás, Budapest, é. n. I. 151–154.*

¹¹⁸⁷ Ludvigh leváltásának okairól lásd: *Steier L.: Haynau és Paskievics i. m. I. 112.*

¹¹⁸⁸ *Bónisné D. E.: Elmúlt idők i. m. 49.*

felkérésre sor került.¹¹⁸⁹ Meglátása szerint Bónis nem sokat habozott, pedig pontosan átlátta a kényes feladat veszélyeit. Még inkább tartott viszont attól, hogy katasztrófa esetén nem menekülhet az örök lelkiismeret-furdalás terhétől.¹¹⁹⁰ Kedvező válasza után írásos felhatalmazás is készült, melyben a kormány Bónis kötelességébe tette, hogy vegyen részt a hadi tanácskozásokban a politikai vezetés és a sereg közötti összhang érdekében. A hadvezetést pedig nyomatékosan arra kérték, kormánybiztosként olyan bánásmódban részesítsék, „melyet állása igényel.”¹¹⁹¹

Miután Bónis Ceglédről visszatért Pestre, a Csány László által rendelkezésére bocsátott mozdonyon negyedmagával vágott neki az útnak. Váciig gond nélkül jutottak el, ahol Beniczky Lajos alezredes csatlakozott hozzájuk. Ábrányi szerint miközben Bátorkeszi (ma: Bátorove Kosihy, Szlovákia) felé a továbbindulásra készülődtek, Bónis már nagyon kilátástalannak érezte a helyzetet. Egy bizalmas beszélgetés során elérzékenyülve úgy fogalmazott, előérzete szerint „a haza el fog veszni”, mert éppen azok között „dúl a viszály, az egyenetlenség, az irigység, a féltékenység rút ördöge”, akiknek most lelkesedéssel és önfeláldozással kellene szolgálni. Egyúttal felajánlotta titkárának, forduljon vissza és segítse másként a nemzetet.¹¹⁹² A sejtések helyesnek bizonyultak. Amikor július 10-én Bónis Samu megérkezett Komáromba, pillanatok alatt be kellett látnia, a Kossuth által kezébe adott korlátlan hatalom a világon semmit sem ér. A tábor ugyanis erős megosztottságot mutatott, és annak Görgeivel tartó nagyobbik része már nem is leplezte ellenszenvét a kormány civil képviselője iránt. Bónist igen kellemetlenül érintette, hogy megérkezése után a sebesülten fekvő Görgei nem fogadta azonnal.¹¹⁹³ Ábrányi Kornél „Bónisnak saját szájából” hallott,

¹¹⁸⁹ Ábrányi Kornél (1822–1903) apja Eördögh Aloiz volt, akiről az 1840-es években a helyi reformellenzék legnagyobb ellenlábasaként, a hírhedt 1843-as követválasztás negatív főszereplőjeként beszélünk. Azonban akárcsak bátyja, Emil, ő is messzire sodródott ettől a gondolatvilágtól. 1885-ben megjelentetett memoárjában Bónisra „tisza jellemű és törhetetlen kitarású hazafiként” emlékezett vissza, akihez a szabadságharc utolsó heteiben „készséggel” csatlakozott „sorsa megosztására”. – *Ábrányi K.*: Komáromtól i. m. I. közlemény. Budapesti Hírlap 5. (1885. január 3.) 3. sz.

¹¹⁹⁰ Uo. – „Bónis nem az a fajta hazafi volt, aki ha a haza érdeke úgy kívánta még a Gehenna tüzének is [az Újszövetségben az örök pusztulás jelképe – K. Z.] neki ne ment volna.” Bónisnak a kormányzó melletti állásfoglalását Vukovics Sebő is megerősíti. Államtitkárára úgy emlékezett, mint aki Görgeit „súlyos gyanúsítással terhelé, s átkozá”. Erről: Vukovics Sebő emlékiratai i. m. II. 529.

¹¹⁹¹ Az 1849. július 6-án kelt levelet Klapkához címezték, mivel a sebesülten fekvő Görgei után ő volt a rangidős parancsnok. Az biztos, hogy az irat eredetileg két külön fogalmazványból állt, melynek egyik részét Kossuth készítette Cegléden, a másikat pedig Szemere Pesten. Nem tudjuk viszont, hogy a két fogalmazványt már a tisztázatban egyesítették, vagy ezt csak Klapka tette meg Emlékeimből c. munkájában. Az sem zárható ki, hogy a levelet maga Bónis vitte a táborba. A Klapka által közölt változatot közli: KLÖM 15. 669–671.

¹¹⁹² *Ábrányi K.*: Komáromtól i. m. I. Uo. 5. (1885. január 3.) 3. sz. – Mivel Ábrányi emlékiratai csaknem harminchat évvel az események után születtek, nem valószínű, hogy szó szerint emlékezett volna Bónis szavaira. Az elhangzottakat ezért inkább csak a gondolatok szintjén érdemes Bónistól származtatnunk.

¹¹⁹³ Görgei a július 2-i komáromi csatában egy gránátrepesztől szenvedett súlyos fejsérülést, ami után sebláz gyötörte. Voltak tehát objektív okai annak, hogy Bónis gyors fogadására nem kerülhetett sor. Másfelől a tábornok távolságtartó álláspontja abból is fakadt, hogy a szabolcsi politikust egyértelműen annak a Kossuthnak

többször is megerősített tényként említi, hogy a kormánybiztos felajánlotta ugyan Klapkának a fővezérséget, de az visszautasította a felkérést. Döntésében alighanem főszerepet játszott, hogy ő maga mindenképpen Komáromban szeretett volna maradni.¹¹⁹⁴ Ezek után Bónisnak nem nagyon maradt más választása, minthogy passzivitásba húzódva az események csöndes szemlélőjévé váljon.¹¹⁹⁵

A táborba érkezés másnapján sorra kerülő komáromi csatában Bónis Sámuel ismét bizonyította emberségességét. Miközben ő maga egészen a külső sáncoknál nézte az összecsapást, Ábrányit hátrahagyta az összekötő híd közelében, hogy a súlyos sebesülteknek belátása szerint segélypénzeket osztogasson.¹¹⁹⁶ A vereség után, július 12-én este tíz órakor végre valóban megkezdődött a visszavonulás. Beniczky Lajos naplója szerint Görgei csak másnap délben Bátorkeszinél állt szóba Bónissal, akit „*nagyon hidegen fogadott*”.¹¹⁹⁷ A visszavonulás során a vezérkar még arra sem vette a fáradságot, hogy a tábor felkerekedéséről Bónist időben értesítse.¹¹⁹⁸ A nem éppen Görgei-párti Ábrányival és Beniczkyvel szemben szerencsés lenne a fővezér véleményét is ismerni, ő viszont emlékirataiban soha nem említette Bónis Samu nevét. Ennek legvalószínűbb okát jóhiszeműen abban kell keresnünk, hogy nem akarta az osztrák hatóságok kezén lévő szabolcsi politikus sorsát még tovább nehezíteni.

Az Aradig tartó út, nemhogy Kossuth, de még Görgei számításaihoz viszonyítva is, hosszabbra sikerült a vártnál. Mivel július 15-én Vácon orosz csapatokba ütköztek, a fővezér elkanyarodott Losonc felé. Innen Rimaszombatig semmilyen különösebb esemény nem történt, így a kormánybiztos rövid kitéréssel még Dolányt is útba ejthette, ahol családja a főváros újabb feladása után immár másodszor lelt menedékre.¹¹⁹⁹ Rimaszombaton aztán

a bizalmasaként kezelte, akivel kapcsolatuk épp a megelőző napokban romlott meg újólag. A sérülésről: *Katona T.: Bevezető.* In: Görgei A.: Életem és működésem i. m. I. 83–84.

¹¹⁹⁴ A fővezérség Bónis által Klapkának történő felajánlását említi: *Ábrányi K.: Komáromtól i. m. II. Uo. 5.* (1885. január 4.) 4. sz. Klapka Komáromban maradási szándékáról: *Katona T.: Bevezető.* In: Görgei A.: Életem és működésem i. m. I. 85.

¹¹⁹⁵ Ezt Beniczky Lajos alezredes naplója is megerősíti. Mint fogalmaz, Bónis a Világosnál történt fegyverletételig csak egészen passzív szerepet játszott, tevékenysége pusztán a forradalmi kormányhoz írott néhány jelentésének beküldésére korlátozódott. „Er spielte bis zur Waffenstreckung bei Világosvár auch nur eine ganz passive Rolle, die sich auf die Einsendung einiger Berichte an die revolutionäre Regierung beschränkte.” – Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédeztudós visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról. S. a. r. Steier Lajos. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1924. 314. (Magyarország újabbkori történetének forrásai)

¹¹⁹⁶ *Ábrányi K.: Komáromtól i. m. II. Uo. 5.* (1885. január 4.) 4. sz.

¹¹⁹⁷ Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos i. m. 314. – „... er wurde ganz kalt empfangen”

¹¹⁹⁸ *Ábrányi K.: Komáromtól i. m. II. Uo. 5.* (1885. január 4.) 4. sz. – „Bónis, bár fölkérte a General-Stabot, hogy mindig értesítse az indulása órájáról: az füle botját sem mozdította soha, sőt minden alkalommal a legnagyobb megvetést, lenézést tanúsított irányában.”

¹¹⁹⁹ *Bónisné D. E.: Elmúlt idők i. m. 49–50.* – Bónis komáromi megbízatása előtt Kossuth felajánlotta, hogy Darvas Erzsébet és Bónis Malvin mindig velük utazzanak, már csak azért is, mert Meszlényi Terézia Bónisné iránt mindig „kiváló nagy ragaszkodással viseltetett.” Végül Darvas Antal kezdeményezésére, amit Bónis Samu is elfogadott, jobbnak érezték a Nógrád megyei visszahúzódot választani.

meghülés miatt ágynak esett, kezelését Orzovenszky Károly, Görgei tábornoki főorvosa végezte. Tőle értesültek arról a tárgyalásról, amelyre július 20-áról 21-ére virradóan került sor a fővezér, valamint Paszkevic két tisztje között.¹²⁰⁰ Miután Bónis Görgei egyik altisztjétől megkapta a béketapogatózó egyeztetés iratanyagát, Ábrányi emlékei szerint Vergiliusszal élve csak annyit mondott: „*Timeo Danaos et dona ferentes*”.¹²⁰¹ Majd kisvártatva hozzátette: „*megteszem, amit lehet, hogy ne okolhasson sem Görgei, sem a magyar kormány.*”¹²⁰² Tudnunk kell ugyanis, hogy a feldunai sereg és a kormány között nem állt fenn semmilyen összeköttetés. Bónis a Kossuth-tól történt ceglédi elválása óta még csak abban sem lehetett biztos, a kormányzó-elnök pontosan hol található. Az pedig, hogy a megkeresésre viszonylag gyorsan viszontválasz érkezhessen, teljességgel kizárható volt. Ennek ellenére mégis azonnal útnak indította a hozzájuk csapódott Boronkay Lajos honti kormánybiztost.¹²⁰³ Visszaemlékezéseiben Görgei azt írta, a parlamentírozást egyszerű hadicselnek vélte, amivel az oroszok csak annyit akartak elérni, hogy egyik hadtestük Tokajnál elvágassa a magyarok útját.¹²⁰⁴

Július 23-án Miskolcra érkezve Bónis Samu folytatta a kéréstlen segédkezést. Miután a megyeházánál megszállt, nyílt rendeletet intézett a tanácshoz, melyben azt követelte, a lisztkészleteket a lehető legnagyobb mennyiségben süssék fel, majd haladéktalanul küldjék a sereg után. Ellentmondást nem tűrve intézkedéséhez azt is hozzátette, „*a hon iránti hűtlenség vétkét*” szigorúan megbüntetik.¹²⁰⁵ A pénzhiány, valamint a Kossuth-bankók rohamos értékvesztése ekkor már nagyon súlyos gondokat okozott. Bónis a hadipénztár zavarán azzal próbált segíteni, hogy a városvezetést felkérte, igyekezzen a tehetősebb polároktól százezer forintnyi kölcsönt összegyűjteni. Ezzel párhuzamosan elégettetett egy zsák Andrassy-féle osztrák kényszerbankót is, melyet korábban a hatóságok koboztak el. A reménytelen erőfeszítés végül annyira balul sült el, hogy arra még magánemberi mivoltában is ráfázott. Miskolcot az oroszokkal megindult összecsapások miatt olyan gyorsan kellett elhagynia, hogy a várostól kért pénzt nem vihette magával. Jóval később Nagykállóban az ottani orosz esperest kérte meg arra, hogy a miskolci pénz magához vétele után sietve induljon Nagyvárad

¹²⁰⁰ Ábrányi K.: Komáromtól i. m. II. Uo. 5. (1885. január 4.) 4. sz.

¹²⁰¹ Uo. – Félek a görögöktől, még ha ajándékot hoznak is. A közismert latin szólás az Aeneisben, Laokoón szájából hangzik el, amikor a trójai lovat látta a falak előtt.

¹²⁰² Uo.

¹²⁰³ Uo. – Ábrányi a parlamentírozásról meglehetősen elítélően írt. Túl azon, hogy visszaemlékezései több mint harminc esztendővel az események után, már egy alapvetően Görgei-ellenes közhangulatban születtek, valószínűleg a pontos részletekkel sem lehetett tisztában. Erről lásd: *Kosáry Domokos: A Görgey-kérdés története. Osiris-Századvég, Budapest, 1994. II. 107.*

¹²⁰⁴ *Görgei A.: Életem és működésem i. m. II. 290.*

¹²⁰⁵ *Fazekas Csaba: 1848–1849. In: Miskolc története hat kötetben. Szerk. Dobrossy István. BAZ Megyei Levéltár–Hermann Ottó Múzeum, Miskolc 2003. IV/1. 36–37.*

felé. Költségeinek fedezésére Bónis négyszáz pengőforintot adott a papnak, akinek viszont inába szállt a bátorsága, és ígérete ellenére egy tapodtat sem mozdult. A kormánybiztos így utolsó, még értékesnek számító ércpénzeit is elvesztette.¹²⁰⁶ Évtizedekkel később a sajtóban felbukkant egy olyan történet is, miszerint a Miskolcon hagyott százezer forintot Bónis sógornője, Pogány Karolina juttatta el Görgei táborába. Mivel Ábrányi Kornél, aki a mosolyfakasztó históriát igen részletesen örökítette meg, erről egyáltalán nem beszélt, így valószínűsíteniünk kell, hogy csak a századforduló műltszépítő törekvésével van dolgunk, amely az akkor már erősen fogyatkozó '48-as nemzedék hősiességét próbálta túlmisztifikálni.¹²⁰⁷

A Hernád menti összecsapások során Görgei főhadiszállása július 25-én reggel Gesztelyre került. Bónis Sámuel innen írta első jelentését a kormánynak, amely el is jutott Szegedre, és öt nappal később a minisztertanács ülésének fontos részét képezte. Levelében, akárcsak hajdan követjelentéseiben, pontos időrendben próbálta tolmácsolni a fontosabb tábori eseményeket egészen onnantól, hogy Cegléden búcsút vett Kossuthtól. A szabadságharc végkifejlete szempontjából is sorsdöntő fontosságú jelentés néhány sorát szó szerint kell idéznünk: *„A hadsereg főparancsnoka, akinek hazaszeretetről meggyőződtem, még mindig beteg és tagadhatatlan, hogy jelenléte elektromos szikraként gyújtja hadseregét lánggra. Mint látom, ő nem csak testileg beteg, hanem a nemrég történtek is mély fájdalmat okoztak neki. Adja Isten, hogy ama félreértések és hibák kiegyenlítődjenek, melyek a legutóbbi időkben történtek – ezt azt hiszem, Kormányzó Úrnak jelenléte tudná csak véghez vinni, – ha ez megtörténnék, akkor nem féltem hazámat, mert: egyetértés fiai között meg fogja menteni.*”¹²⁰⁸ Világosan láthatjuk tehát, hogy annak ellenére, hogy Bónis személyesen nem tudott hatást gyakorolni Görgeire, mellőztetése nem szült benne sértettséget. Ha ilyesmi munkálkodott is benne, azt maximálisan igyekezett félretenni, és a tábornok serege fölötti tekintélyét nem vitatta el. Sőt egyenesen ebben látta az utolsó esélyt, továbbá abban, ha Kossuth Lajos maga tisztázza nézeteltéréseiket, melyek június végén a levonulási parancs körül alakultak ki.

A kormánybiztos hiába érzékelte jobban a katonai és pénzügyi helyzet vészes romlását, mint a hiteles információkat hetek óta nélkülöző kormány, sajnos tanácsait nem fogadták meg szó szerint. A Bónis jelentése nyomán született minisztertanácsi határozatban Görgeinek felhánytorgatták, amiért tisztjeivel megosztotta a rimaszombati békeajánlatot még azelőtt, hogy *„azt a nemzeti kormánnyal közölte volna*”. Helytelenítették továbbá azt is, hogy

¹²⁰⁶ Ábrányi K.: Komáromtól i. m. IV. Uo. 5. (1885. január 9.) 9. sz.

¹²⁰⁷ Budapesti Hírlap 20. (1900. május 10.) 127. sz.

¹²⁰⁸ Bónis Sámuel jelentése Kossuth Lajoshoz. Gesztely, 1849. július 25. A levelet az eredeti után kelt korabeli német fordításban lásd: KLÖM 15. 799.

az áprilisi törvényeket jelölte meg a harc végcéljaként, és így magát a Függetlenségi Nyilatkozattal összeütközésbe hozta.¹²⁰⁹ Ugyan Bónis az összetartás eszméjéhez, melyről Ábrányi Kornélnak már Bátorkeszinél, komáromi megérkezése előtt beszélt, továbbra is híven ragaszkodott, a gyakorlati történések más irányba mutattak. Mint azt Görgei később megírta, a július 30-i kormányhatározatot igencsak rossz néven vette, különösen azt nehezményezte, hogy a kormányzó-elnök az oroszokkal folytatott egyeztetéseit úgy állította be, mint ami „*öellene és műve, az április 14-i függetlenségi nyilatkozat*” ellen történt. Csupán saját józanságának tulajdonította, hogy a szemrehányást válasz nélkül hagyta, és így legalább a köztük lévő szakadék nem tágult tovább.¹²¹⁰ A helyzet mielőbbi megnyugtató tisztázását az sem könnyítette meg, hogy Bónis javaslatával ellentétben nem maga a kormányzó-elnök indult a táborba, hanem csak Szemere és Batthyány Kázmér. Bár az nem vitatható, hogy közjogi értelemben ők a végrehajtó hatalom legfontosabb megtestesítői voltak, Bónis leveléből mégis egyértelműen kiderül, hogy ő a hadsereg és a politikai irányítás között bekövetkezett bizalomvesztés feloldásának kulcsát abban látta, ha Kossuth és a tábornok személyesen lépnek érintkezésbe. Bár július 24-én a kormányzó-elnök még maga is találkozóra invitálta Görgeit, aki el is indult Karcagra, azonban az oroszok poroszói átkelésének hírére visszafordult a szerencsi táborba.¹²¹¹ Bónis jelentésének megérkezése után a közvetlen kapcsolatba lépés újbóli megkísérlése már nem merült fel, pedig az éles hangvételű kormányhatározat után ez a korábbiaktól is indokoltabb lett volna.

A szerencsi táborozásról és a sereg tisztai átkeléséről Ábrányi Kornél nem jegyzett fel bennünket közelebről érintő fejleményeket. Nyíregyházi állomáshelyükről viszont kiemelte, hogy újfent nehézségeket okozott számukra a zab hiánya, amivel Bónis Samu már korábbi szabolcsi kormánybiztossága alatt is szembesült. Molnár Ágoston, hivatalban lévő élelmezési biztos nem tudott segíteni, de mégis kiderült, hogy az egyik helybéli nyolcszáz köböllel is rejtegetett vermeiben. A takarmányt később elkobozták, Görgei pedig az érintettség vádjával Molnárt elfogatta, majd haditörvényszék elé kívánta állítani. Az élelmezési biztos segélykérő levelét Ábrányi Kornél fogadta, mivel Bónis a sóstói fürdőbe kirándult Patay István

¹²⁰⁹ Uo. 800. – Minisztertanácsi határozat. Szeged, 1849. július 30. Bár a kormány határozata Görgei vonatkozásában kritikusan fogalmazott, valójában a tábornok és az oroszok között megkezdett tárgyalások fonalát Kossuthék is fel kívánták venni. Szemere Bertalan miniszterelnök és Batthyány Kázmér külügyminiszter kifejezetten ezért indultak el a táborba. Ezen túlmenően Görgei a Függetlenségi Nyilatkozat szellemével sem került szembe. Rimaszombaton kijelentette, hogy Magyarország „legszorongatóbb állásában inkább orosz fejedelmet fogadna el, mint osztrákot.” Ezt pedig csak úgy mondhatta, ha a detronizációra elfogadott tényként tekintett. Minderről: *Hermann Róbert*: Kossuth és a fővezéri kérdés 1848–1849-ben. *Hadtörténelmi Közlemények* 115. (2002) 3. sz. 646.

¹²¹⁰ *Görgei A.*: Életem és működésem i. m. II. 317–318.

¹²¹¹ A július 26-án estére vagy 27-én délre tervezett találkozóra szóló meghívót lásd: KLÖM 15. 768.

ezredessel és néhány további törzstiszttel. A hír hallatán viszont még az sem jelentett számára fáradságot, hogy a hajnali órákban állítson be Görgeihez Molnár szabadon engedését kérni. A tábornok csak részlegesen hajlott kérésére, az élelmezési biztost ezek után gyalogosok szuronyok között kísérték.¹²¹²

Amíg Nyíregyházán a hiány, Nagykállóban a bőség okozott nehézségeket. Kállay Emánuelnek, aki korábban a szabolcsi szabadcsapatok szervezésével foglalatoskodott, első dolga volt, hogy fegyvert, ruhát, posztót és egyéb, még hasznosíthatónak vélt felszereléseket adjon át. Bónis rendelkezésére a tárgyakat Ábrányi kísérte tovább a tábori intendántúrához, de emlékei szerint nem sok köszönet járt érte. Állítása szerint a főintendáns leplezetlen apátiával csak annyit felelt: „*Felesleges teher, úgy sem tart már sokáig, s addig már félrongyosan is eljár a katona.*”¹²¹³ A nagykállói közhangulatot igen borúsra festő Ábrányival ellentétben Bónis Samu újabb, Kossuthoz intézett jelentésében az abszurditás határát súroló módon egészen más képet vázolt fel. A hadsereg hangulatát kielégítőnek minősítette, majd gesztelyi jelentését még inkább túlszárnyalva újfent az egyetértés mellett szólt. Kijelentette, „*Görgei lelke a seregnek, s Önnel tisztelt Kormányzó egyetértve, megmentendi a hazát, mindennap meggyőz, jobban, jobban, hogy ő a hont szereti, s hogy hatalomvágy miatt soha nem fogja veszélyeztetni a hon javát.*”¹²¹⁴ Amikor két ennyire ellentétes tényállításról van szó, alapesetben azt gondolnánk, egy harminchat évvel későbbi visszaemlékezés nehezen élvezhet prioritást a történések napján keltezett levéllel szemben. Ezúttal viszont mégis úgy tűnik, Bónis kormánybiztos soraiban rejtőzhet a csúsztatás. Mentségére szólva rögtön hozzá kell tennünk, az illúziókeltésben magasztosabb cél vezette. A maga részéről így próbált megtenni mindent Görgei és Kossuth viszonyának helyrebillentéséért, melybe a mind biztosabb végzettel szemben utolsó szalmaszálként kapaszkodott. Nem szabad megfélemlenünk arról sem, hogy Bónis megyebeli képviselőtársa, Szunyogh Rudolf éppen ezen a napon járt Nagykállóban, hogy magát a nemzetgyűlési többség követének kiadva felajánlja Görgeinek a diktatúrát. A szokatlanul rövid, az említettekén kívül nagyon kevés további információt közlő levélből nem derül ki, Bónis erről tudott-e valamit. Ugyanakkor nem lehet kizárni azt sem, hogy tudatosan hallgatott, így próbálván dacolni a nyugtalanító széthúzással.¹²¹⁵

¹²¹² Ábrányi K.: Komáromtól i. m. IV. Uo. 5. (1885. január 9.) 9. sz.

¹²¹³ Uo.

¹²¹⁴ MNL OL H2 Kossuth Miscellanen. 125. sz. – Bónis Sámuel jelentése Kossuth Lajoshoz. Nagykálló, 1849. július 31.

¹²¹⁵ Uo. – Az említettekén kívül Bónis csak annyit írt, reméli „a megfáradt, de meg nem tört vitéz hadsereg rövid időn Nagyvárad alatt terem, s ha Isten úgy akarja, mint én, küzdeni fog életre-halálra”. A hadmozdulatokkal kapcsolatban pedig csak arról tudósított, hogy „újabb hírek szerint az ellenség, amely Füreden által jött, Polgárnak” húzódott. Bónis Sámuel jelentése Kossuth Lajoshoz. Nagykálló, 1849. július 31.

Augusztus 2-án a továbbvonuló sereg már Vámospércsen állomásozott, amikor kora délután Debrecen felől élénk ágyúzás hallatszott. Mint rövidesen kiderült, Nagysándor József hadteste került összetűzésbe a Balmazújváros felől érkező cári csapatokkal, majd komoly veszteségek után a túlerő elől Derecske felé menekült. Bónis Sámuel természetesen kérdőre vonta Görgeit, miért nem nyújt segédkezet, de feleletként csak azt kapta, a sereg másnap hajnalban fog felkerekedni.¹²¹⁶ Miközben a debreceni csata zajlott, megérkezett Szemere Bertalan és Batthyány Kázmér. A beszélgetésekbe Ábrányi szerint Bónis Samut is bevonták, aki később elmesélte, elsőként a debreceni összecsapásról esett szó. Görgei a kérdések ösztüvében gúnyolódást is megengedett magának, és a megtámadott oldalvéd parancsnokának Kossuth-pártiságára utalva azt mondta: „*Meglássuk, hogy viseli most magát az önök híres Nagysándora!*”¹²¹⁷ A nem éppen szerencsés szurkálódás ellenére a közbeavatkozás elmulasztásának megvoltak a maga nagyon is racionális, katonai érvei. Idejében odaérni nem lehetett, a hadtest tartalékmuníciói nem voltak a közelben, továbbá mivel a kiadott parancs értelmében Nagysándornak nem volt szabad csatát elfogadnia, a visszavonulásukról szóló híreket minden percben várni lehetett.¹²¹⁸

A vámospércsi egyeztetések másik fontos szeletét az oroszokkal szóba jöhető békeajánlatok kérdése jelentette. Bónis gesztelyi levelével tompítani igyekezett a várható újabb összezördülést, hiszen az egész parlamentírozást kommentár nélkül hagyta, és csupán annyit fűzött hozzá, „*a fővezér ezen nyilatkozatát bizonyosan a hadsereg akkori állása tette szükségessé*”.¹²¹⁹ Nagykállóban papírra vetett soraiban pedig újfent a Görgei iránti bizalom megalapozottságáról értekezett. Vele ellentétben Szemere azonban már egyáltalán nem bízott a tábornokban. Bónistól eltérően azt vetette papírra, „*nem örvendetes, amit itt tapasztalunk*”, a kormány rosszallását pedig Görgeivel is tudatta.¹²²⁰ Ezek után nem csoda, hogy az eszmecsere nem hozott érdemi előrelépést, Ábrányi Kornél pedig ezúttal aligha túlzott, amikor azt írta, a tábornoktól kiérkező két miniszter, miután még egy ideig Bónissal „*komor arccal és hangulattal*” tanácskozott, sietve hagyta el a tábornagyvárad felé.¹²²¹ Az oroszokkal való érintkezés alapjául szolgáló újabb instrukciókat Szemere csak innen küldte át Görgei részére.¹²²²

¹²¹⁶ Ábrányi K.: Komáromtól i. m. IV. Uo. 5. (1885. január 9.) 9. sz.

¹²¹⁷ Uo.

¹²¹⁸ A gúnyolódás tényét megerősíti: Steier L.: Haynau és Paskievics i. m. II. 61. A közbeavatkozás elmulasztásáról Görgei érveit lásd: Görgei A.: Életem és működésem i. m. II. 332–333.

¹²¹⁹ KLÖM 15. 799. – Bónis Sámuel Kossuthoz. Gesztely, 1849. július 25. Német nyelvű átiratban.

¹²²⁰ Hermann R.: Kossuth és a fővezéri kérdés i. m. 647.

¹²²¹ Ábrányi K.: Komáromtól i. m. IV. Uo. 5. (1885. január 9.) 9. sz.

¹²²² KLÖM 15. 818–819. – Minderre Szemere 1849. augusztus 3-án Kossuthoz, valamint Görgeihez írott leveleiből derül fény.

Bónis Sámuel szempontjából Szemeréék megérkezésével egy valami mégiscsak megváltozott. Kossuth augusztus 3-a után, az Aradra történő megérkezésig hátralévő néhány napban már a miniszterelnökkel értekezett, ő pedig végképp passzivitásba szorult. Ha hozzátesszük, milyen kétségbeesés és ötlettelenség szülte rossz döntések jellemezték ezt a rövid időszakot, akkor azt mondhatjuk, talán jobban is járt azzal, hogy ezek miatt már nem neki kellett felelősséget vállalni.¹²²³

Az aradi végórakat illetően csak Bónis jelenlétében lehetünk biztosak. Több forrás egybehangzóan állítja, hogy a tiszalöki képviselő jelen volt az utolsó, augusztus 11-i ülésen, de azt nem tudjuk, hogy Kossuth lemondásáról csak Palóczytól értesült, vagy arról már rendelkezett bizalmas információkkal.¹²²⁴ Csányi a biztos menekülés idejét huszonnégy–harminchat órában határozta meg, így Bónis a sereget megelőzve Világosra ment. Ábrányi azt írta, hogy 1849. augusztus 12-én hajnalban itt találkozott utoljára a Lugos felé tartó Kossuth Lajossal. „*Megindulva, könnyes szemekkel vett tőle búcsút,*” majd amikor a könnyű fedett kocsis elindult, még mindig elgyöngülve „*sokáig nézett utána*”. Végezetül Ábrányi Kornélnak azt is megvallotta, utolsó beszélgetésük tárgya a korona sorsa volt.¹²²⁵

A fiatal zeneszerző által megörökített szentimentális jelenet, amellyel, hogy a megrendülés érzéseit válthatja ki az utókor olvasóiból, zseniálisan szimbolizálja egy tizenhét éve tartó és sokáig töretlen felívelést mutató pályafutás szomorú végállomását. Bónis könnyeit nyilván nemcsak bálványának, Kossuthnak búcsúztatása váltotta ki, hanem elveszett hazája miatt érzett mély fájdalma is. Arról végtelen vitát lehetne indítani, hogy tetteivel és cselekedeteivel Bónis Sámuel mennyiben járult hozzá a nemzet virágzásához. Töretlen

¹²²³ Gondolunk itt elsősorban arra, hogy augusztus 4-én délben Szemere még egyáltalán nem tudta megítélni, Görgeinek mit kellene tennie. Arról kérdezte a tábornokot, kíván-e csatát vállalni Nagyvárad körül, majd teljes bizonytalansággal írta, lehet nem is baj, ha nem vonul tovább Arad felé. Két órával később, amikor Kossuthtól hírt fogadott arról, hogy Dembinszky Szegegnél nem vállalt csatát, már lóhalálában hajtani akarta délnek Görgei seregét. Mindezzel a minél gyorsabb leérkezést maga a kormány hátráltatta. A másik rossz döntés a magyar korona augusztus 7-én történt felajánlása volt a Romanov-dinasztia számára. Az ezzel kapcsolatos államiratót Kossuth utasítása nyomán szintén Szemere és Batthyány szövegezték meg a gyalgói főhadiszálláson. – KLÖM 15. 823–824.; Uo. 839.

¹²²⁴ Beér – Csizmadia 479.

¹²²⁵ Ábrányi K.: Komáromtól i. m. IV. Uo. 5. (1885. január 9.) 9. sz. – A világosi búcsút mindenképpen fenntartásokkal kell kezelnünk. Görgei szerint Kossuth Lippa felé hagyta el Aradot. Horváth Lajos szerint (Szemere titkára) a Maroson történő átkelés előtt Radnán időzött, ahová már augusztus 11-én este megérkezett. Beniczky Lajos viszont azt írta, a lemondott kormányzó nem itt, hanem már az idefelé vezető úton összehalálkozott Szemerével. A pontos mozgások megállapítása tehát nehézkes, de az biztos, hogy Ábrányi elbeszélését, miszerint Kossuth az innen mintegy harminc kilométerre, északra eső Világoson járt volna, egyetlen további adat sem erősíti meg. Ha Ábrányi pontatlan is Bónis és Kossuth elválásának részleteit illetően, az viszont biztos, hogy ez a kép jól reprezentálja a két politikusi viszonyát. Eszmei közelségüket, hasonló érzéseiket akkor sem vitathatjuk, ha utolsó találkozásuk emléke valószínűleg pontatlanul rögzült Ábrányi emlékeiben. Kossuth Radnán és Lippán át Orsova felé vezető útját említi Katona Tamás jegyzete. *Görgei A.: Életem és működésem* i. m. II. 486. Horváth Lajos emlékeit lásd: *Hermann R. – Manhercz O.: A magyar korona a szabadságharc idején* i. m. 508–510. Beniczky visszaemlékezését: Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos i. m. 354.

igyekezetéhez, mellyel utolsó erejéig szolgálni akart, viszont nem férhet kétség. Világosnál semmibe révedő tekintetével azt kellett belátnia, többé nincs miért harcolnia. Miután mellette lévő fiát Ábrányi Kornél atyai gondjaira bízta és megeskette, hogy feltétlenül juttassa haza Szabolcsba, Nagyfaluba, már csak annyit tehetett, hogy Josipovich Antal túrmezei gróffal együtt lóhátra pattan, és a bujdosás kilátástalanságát választva megindul a krassói hegyek felé.¹²²⁶

¹²²⁶ *Ábrányi K.*: Komáromtól i. m. IV. Uo. 5. (1885. január 9.) 9. sz.

XI. EPILÓGUS

—KITEKINTÉS BÓNIS SÁMUEL ÉLETÚTJÁRA 1850–1878 KÖZÖTT—

Ahogy arra bevezetőnkben kitértünk, jelen munka több okból kifolyólag Bónis Sámuel életútjának csak a szabadságharc bukásáig terjedő szakaszát kívánta feltárni. Függetlenül attól, hogy a szerzőnek jövőbeli terveik között szerepel a pálya második felét is kutatni, majd bemutatni, a legfontosabb életrajzi adatok ismertetése mellett már most sem mehetünk el. Legalább egy rövid bepillantás erejéig vizsgálnunk kell, Bónis mennyiben lett más, és mennyiben maradt ugyanaz a politikai karrierjét egy évtizedre kettétörő világosi fegyverletétel után. Egy biografikus jellegű munka mindenképpen torzult képet mutatna, ha az 1849-et követő csaknem harminc évet figyelmen kívül hagyná, arra vonatkozóan még csak utalásokat sem tenne.

Mint korábban írtuk, Bónis legkésőbb 1849 márciusától már pontosan tudta, amennyiben a háborút követően visszarendeződés fog bekövetkezni, akkor rá, mint a forradalom egyik vezetőjére, súlyos büntetés várhat. Az igazság az, hogy néhányan már ettől jóval korábban felhívták rá az osztrákok figyelmét. Elsőként éppen az a Dessewffy Emil, aki politikai szárnypróbálgatásait Szabolcs vármegyében kezdte. A gróf 1848 novemberében kelt emlékiratában Bónist a főkolompok közé sorolta, és az „*izgatásokban nevezetes szerepet*” játszóként bélyegezte meg. Halálbüntetést ő ugyan nem javasolt számára, de azt, hogy Damoklész kardja örökre feje felett lebegjen, kívánatosnak tartotta.¹²²⁷ Haynau 1849 augusztusában azonban már egészen másképp gondolkodott. Neki feltett szándékában állt a vezetőkből „*pár százat felakasztatni és agyonlővetni*”.¹²²⁸ Bónis Samu mintha csak érezte volna ezt, Világosnál nem vélte jónak magát Görgei tanácsára megadni. Azonban feltehetően a pénziány miatt nem gondolhatott rögtön a gyors törökországi menekülésre. Josipovich Antallal előbb a Bereg vármegyében található Kovászóra (ma: Kvaszove, Ukrajna) húzódtak vissza, ahol sógornőjének, Pogány Karolinának anyja (Pogány Istvánné Korda Erzsébet) rejtegette őket.¹²²⁹ Innen kereste meg kódolt üzenetével hitvesét, Darvas Erzsébetet.¹²³⁰

¹²²⁷ Hermann Róbert: Megtorlás az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után. Útmutató Kiadó, Budapest, 1999. 10–12. (Változó világ 27.)

¹²²⁸ Haynau levele Radetzkyhez. 1849. augusztus 15. Idézi: *Steier L.*: Haynau és Paskievics i. m. 268.

¹²²⁹ Bónis Sámuel több hónapos bujdosását két unoka közleményből ismerjük. Darvas Erzsébet feljegyzéseit elsőként Kolossváry Lajosné Korányi Ilona gazdasági szakíró publikálta a Budapesti Hírlap 1899. évi tárcájában. Később Korányi Sándor orvosprofesszor az Elmúlt idők emlékeiből címet viselő, 1929-ben összeállított családi emlékkönyvben szintén megörökítette a történeteket. A két narratíva között számottevő tartalmi különbség nincs, mindössze egy-két helyszín sorrendiségében nem találtunk egyezést. Mindez azonban annyira elhanyagolható körülmény, hogy az 1849 augusztusa és 1850 júniusa között történtek hiteles rekonstrukcióját nem befolyásolja. – Budapesti Hírlap 19. (1899. augusztus 29.) 239. sz. vö. *Bónisné D. E.*: Elmúlt idők i. m. 54–61.

Találkozásuk után Bónis néhány hétig Császtán (ma: Edelény része) húzta meg magát sógora, Lónyay László erdei tanyáján. Később másik sógorához, Darvas Antalhoz állt tovább, Ongaújfaluba. Itt érte őket az aradi vértanúk kivégzésének híre, s így született meg az elhatározás, hogy a bukott politikusnak mindenképp Törökországba kell szöknie. Felesége megpróbált pénzhez jutni, de ez roppant nehézségekbe ütközött. Utolsó lehetőségként Bónis Samu ezer forintot érő lován adott túl, amit végül a Vay család pusztán a kínált összeg feléért vett át, de a kapott arany még így is reménysugárral kecsegtetett.¹²³¹ Lónyay László fia, Ferenc, aki a szabadságharcban szerzett sebesülése miatt sánta volt, vállalta, hogy a bakra ülve Bónist és Josipovich Antalt elviszi a török határhoz. Komárom feladásának részleteit Kemece határában tudták meg Krasznay Péter honvédhadnagytól Kiss Mihály tanyáján. Az emlékiró Krasznay szerint miután Bónis a kapituláció pontjainak egyik nyomtatott példányát elolvasta, mérhetetlen haragra gerjedt, és azt mondta: „*midőn Klapka ezek alatt a feltételek alatt Komáromot feladta, éppen olyan hazaáruló volt, mint Görgei, aki Világosnál letevén a fegyvert maga rongy életét megmentette, de a bajtársait eladta az ellenségnek*”. Batthyány kivégzését és az aradi eseményeket teljes mértékben Klapka nyakába varrta, „*mivel megmentésük nélkül adta fel gyáván a várat.*”¹²³² Nem tudhatjuk pontosan, az emlékiró Krasznay mennyire sarkította ki Bónis szavait, mégis úgy látjuk, azok a történetírói megfogalmazások, melyek Görgei barátjaként említik nevét, szintén túlzóak. Az ugyan nem vitatható, hogy a kormánybiztos az Arad felé vonuló táborban keletkezett leveleiben kifejezetten méltatta a tábornokot, ez azonban sokkal inkább lehetett politikai taktika, a katonai tudás nélkülözhetetlenségének felismerése, semmint egy lelki, érzelmi közelségen nyugvó, bensőséges emberi kapcsolat folyamodványa.¹²³³

¹²³⁰ *Bónisné D. E.*: Elmúlt idők i. m. 54. – „Siess oda, ahol csipkés ruhád volt először rajtad.” – Állt abban az üzenetben, ami nagy szemű babok közé rejtve érkezett a Nógrád megyei Dolányba.

¹²³¹ Uo. 57.

¹²³² „Naplójegyzetei Krasznay Péter kemecei lakosnak...” Visszaemlékezések 1830–1861. Szerk. Forrai Ibolya. Néprajzi Múzeum, Budapest, 1998. 136–137. (Negyvennyolcas idők I.) – A Krasznay által felidézett, Bónisnak tulajdonított szavak kapcsán mindenképpen tekintettel kell lennünk a visszaemlékezés keletkezéstörténetére. A munka az 1850-es évek végén íródott, amikor Görgei „árulásának” Kossuth által hangoztatott vádjá már széles körben ismert volt. Ennek fényében nem lehetünk egészen bizonyosak abban, hogy az idézett szavak valóban így hangzottak el Bónistól. Nem zárható ki, hogy Krasznayt az írás pillanatában befolyásolta az akkorára már elterjedt Görgei-kép. Ezen utóbbi vélekedést erősíthetik a naplót jól ismerő Takács Péternek sorai is, aki úgy fogalmazott: „A provinciális szűklátókörűség és kivagyiság jellemzői hajszolják Krasznai Pétert merev kinyilatkoztatásokba, [...] Görgeyvel, majd Klapkával szemben is az »áruló« minősítés megfogalmazásába.” – *Takács Péter*: Adalékok a nemesi polgárosodás útvesztőjéhez (egy szolgabíró politikai portréja a dualizmus korában). In: Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára. Szerk. Somogyi Éva. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1991. 62–63.

¹²³³ Bónisról a Görgei-párti Steier Lajos írta, hogy a tábornok barátjává vált. Mindez részleges ismeretek alapján, elsősorban a seregnél kelt két levelének (1849. július 25. és július 31.) hangvétele alapján fogalmazódhatott meg benne. *Steier Lajos*: Görgey és Kossuth. Ismeretlen adalékok az 1848–49-iki szabadságharc történetéhez. Genius-kiadás, Budapest, é. n. 51. Katona Tamás ugyanezen dokumentumok alapján már kicsit óvatosabban fogalmazott, és azt írta, Bónis Görgei tisztelőjévé vált. *Katona T.*: Bevezető. In: Görgei A.: Életem és

A bujdosók Orsováig jutottak el, de ott azzal kellett szembesülniük, hogy a „*kimenet már lehetetlen.*”¹²³⁴ Bónis a telet így Bihar vármegyében bujkálva töltötte, a segítőkész atyafiak között pedig csak egy akadt, aki a fejére kitűzött ezer forintos vérdíj ismeretében továbbállását kérte. A mindig Bónis mellett tartózkodó Josipovich Antalt Nagyváradnál 1850 tavaszán elfogták az osztrákok, neki viszont ekkor még sikerült megmenekülnie. Bónis Károly nevű rokona rejtegette tovább például igrici (Borsod vm.) birtokán, de később jobbnak látta Kenderes környékére, Kakatpusztára vinni, ahol jó darabig pásztorok között élt lebbencslevesen és szalonnán, éjszakáit szalmapadláson töltve. Végül gyermekkori barátjának, Recsky Andrásnak tiszaburai tanyájára ment immár a feladás gondolatával kacérkodva. Erre végül a törökszentmiklósi térparancsnokságon került sor. Felesége az őt Pestre kísérő osztrák főhadnagyra humánus katonaként emlékezett, de annál inkább neheztelt Zay János járási főszolgabíróra, amiért magának akarta kisajátítani a neves foglyot.¹²³⁵ A császáriak engedékenységének köszönhetően Bónis Sámuel a Szolnokon hozzá csatlakozó Wenckheim Bélával egy vasúti kupéban utazhatott a fővárosig. Nehéz helyzetében mindenképp szerencsés körülménynek számított, hogy a megtorlás első hulláma ekkoriban már elcsitult. A nyugdíjazása előtt álló Haynaut Darvas Erzsébetnek még a vaslevételi parancsra is sikerült rábírnia.¹²³⁶ Közel egy év után a pesti császári-királyi haditörvényszék 1851. május 28-án Bónist kötél általi halálra ítélte, majd határozatát szeptember 13-án uralkodói kegyelem folytán tízévi várfogságra enyhítette. Ábrányi Kornél tudni vélte, hogy Bónis életben hagyása elsősorban a korona miatt történt. Az osztrákok azt feltételezték, biztos tudomása van az ereklyék hollétéről, így ebben a kérdésben feltétlenül vallomásra kívánták bírni.¹²³⁷

A raboskodás első időszaka a pesti Újépületben nem minősült kíméletlen szenvedésnek. Ludvigh János egyik, Szemere Bertalanhoz intézett levelében azon értesülését adta tovább, miszerint Bónis a profosz kegyencének számított, és nevének említésével olyan is könnyen kaphatott látogatási engedélyt, „*kinek különben nehéz*” volt bejutni.¹²³⁸ Az élet közben Darvas Erzsébetet sem kímélte. Férje elvesztése után úgy döntött, haszonbérletől visszaveszi tétéi birtokukat, és megpróbálkozik a gazdálkodással. 1850 őszén, miközben új háza építését maga felügyelte, a téglákra zuhanva balesetet szenvedett. Télire Ongaujfaluba

működésem i. m. I. 91. Szintén árnyaltabban fogalmaz Hermann Róbert is, amikor Bónis és Görgei viszonyát illetően jó együttműködést emleget. *Hermann R.: A kormánybiztosi rendszer* i. m. 48.

¹²³⁴ *Bónisné D. E.: Elmúlt idők* i. m. 58–59.

¹²³⁵ Uo. 60.

¹²³⁶ Uo. 61–62. – Haynauval folytatott találkozásait Darvas Erzsébet részletesen is vázolta.

¹²³⁷ *Ábrányi K.: Komáromtól* i. m. IV. Uo. 5. (1885. január 9.) 9. sz.

¹²³⁸ Szemere Bertalan leveleskönyve (1849–1865). Szerk. Albert Gábor. Balassi Kiadó, Budapest, 1999. 55. – Ludvigh János Szemere Bertalanhoz. Brüsszel, 1852. április 12.

ment Antal bátyjához. Itt érte a hatóságok parancsa, amely Kassán letöltendő házi őrizetre ítélte. Egészségi állapotának javulását követően tíznapos elzárását 1851 áprilisában töltötte ki. Emlékei szerint fogságba helyezésével csak azt akarták elérni, hogy valamiféle felvilágosítást adjon a korona sorsáról.¹²³⁹

Huszonegy hónap pesti raboskodás után, 1852 márciusában Bónis Samut Bécs érintésével átszállították Josefstadtba (ma: Josefov, Jaroměř egyik kerülete, Csehország). Az út egy szakaszán azzal a Luka Sándorral utazott együtt, akinek főispáni helytartói ténykedését a forradalom előtt éles kritikával illette. Luka annak ellenére, hogy „*elveik teljesen ellenkeztek*”, azt ígérte, a pesti kerület igazságügyi miniszteri biztosaként mindenben segíteni igyekszik majd.¹²⁴⁰ Ígéretét egy évvel később beválthatta. Darvas Erzsébet ugyanis nemhogy a Karl Ernst törzshadbíró által felkínált válás lehetőségével nem kívánt élni, de még a josefstadti látogatást is fejébe vette. Utazásának anyagi forrásait gróf Dégenfeld Imre ötszáz forintnyi adományával próbálta előteremteni. Luka Sándor és mások ajánlóleveleivel Bécsben eljutott Alexander Bach, Karl von Krauß és Anton Csorich miniszterek magánkihallgatásaira, végül pedig maga Ferenc József is fogadta. Bónisné később úgy emlékezett, miután kérését előadta, úgy látszott, szánó tekintetet vetett rá, majd némi cinizmussal annyit felelt: „*Ha hatalmamban áll, megteesszük.*” Egy héttel az uralkodói audiencia után végül kezéhez kapta a Josefstadtba szóló belépési engedélyt.¹²⁴¹ Nyolc napig tartózkodhatott az erődvárosban, ahol napi két órát tölthetett Bónissal. Beszélgetéseik központi részét természetesen a börtönélmények képezték. Feljegyzései szerint fogoly férje a többnyire marhafaggyúval főzött eledel mennyiségére nem panaszkodott. Rabtársai közül elsősorban Komáromy Józsefet említette kedvesen, kinek alispán apjánál annak idején a patvariát töltötte. Azt is tudjuk, hogy társai tisztelték, mert mindig ők „*vetették meg az ágyát, s húzták tisztába.*” A puttonyokkal elsötétített ablakok és penészes falak között néha még mulatságos történetek is megestek. Egyik alkalommal a foglyok a sétálni nem akaró Bónis Samura bízták a babfőzést, de mivel ő az ilyesmihez nem értett, nem tett alá vizet, és így szétment az edény.¹²⁴² Darvas Erzsébet távozása előtt több mint harminc levelet lopott ki, vállalván, hogy eljuttatja azokat címzettjeikhez. Úgy emlékezett, azokat a küldeményeket, melyeket Bónis neki írt, Gömörly Pál szabolcsi megyefőnök mindig bontatlanul kézbesítette, de mivel a josefstadti profosz

¹²³⁹ Bónisné D. E.: Elmúlt idők i. m. 63–64.

¹²⁴⁰ Uo. 66.

¹²⁴¹ Uo. 68.

¹²⁴² Uo. 70.

korábban már átolvasta, olyan volt, „*mint mikor a szilvának szép hamvát durva kezek letörölték. Csak a tiltott levelek hozhattak a szív boldogságának táplálékot.*”¹²⁴³

Később Bónisné még kétszer utazott el Josefstadtba Bécsben kiállított engedélyekkel. Úgy érezte, férje hiányát főként fia sínylette meg, akinek ő minden erőlködése dacára nem tudott kellő tanácsokat adni. Anyai szívét sokszor gyengébbnek érezte annál, mint ami „*egy fiú neveléséhez okvetlen szükséges.*”¹²⁴⁴ A fogva tartott politikus fájlalta, amiért növekvő gyermekeiben nem gyönyörködhetett, de teljes mértékben bízott nevében. Amikor Darvas Erzsébet azt kérdezte, Malvin lányukat viheti-e társaságba, egy Petőfi idézettel csak annyit felelt, „*a virágnak megtiltani nem lehet.*”¹²⁴⁵

A látogatásokon túl Bónisné férje hazaszállítását is megpróbálta kijárni. Egy 1852-ben kelt levelében azért fordult a császári udvarhoz, hogy a távolság miatt nehézkessé vált „*segedelmezés, ruházás, élelmezés*” méltányolásával a politikust a hozzá legközelebb eső munkácsi várfogházba szállítsák át. Folyamodványát csak 1853 áprilisában kapta vissza, azokkal a megjegyzésekkel, hogy arra az uralkodó „*valamit határozni nem méltóztatott.*”¹²⁴⁶ Ha újabb áthelyezésre nem is került sor, a josefstadti rabság utolsó időszaka mégis könnyebbé vált. Deák Farkas úgy emlékezett, 1856-ban Bónis Samut választották a börtönközösség saját belső államának direktorává. Társai kedvelték, mert egyszerű és megközelíthető volt, emellett pedig mindig szívesen hallgatták, „*mert részletesen ismerte a 30-as és 40-es évek eseményeit, s híven és szellemdúsan beszélgetett azokról, a nélkül, hogy saját szereplését valaha fitogtatta volna.*”¹²⁴⁷

Végül 1856. december 8-án, teljesen váratlanul, elérkezett a szabadulás órája. Bónis eddig a pillanatig semmit sem tudott az amnesztiáról, pedig további büntetésének elengedése akkor már jó ideje szóban forgott. Minden valószínűség szerint már Gizella hercegnő júliusi születése után. Erre utal Szemere Bertalan augusztus 2-án kelt levele, melyben a „*kevés fontos egyénre*” kiterjedő, „*komédiának*” bélyegzett amnesztia kapcsán egyedül Bónis Sámuel felmentését minősítette jelentősnek.¹²⁴⁸ Magyarországra érkezése után a frissen szabadult politikus néhány napot még Pesten vesztegelt, míg a fogságból kiadott igazolását ellenőrizték. Erre az időre a Vadászkiirtben szállt meg, ahol egymást érték az önzetlen segítők. Előbb Gräfl Ignác ajándékozta meg egy bundával és száz forinttal, majd báró Wenckheim Béla adta át

¹²⁴³ Uo. 71.

¹²⁴⁴ Uo. 72.

¹²⁴⁵ Uo. 74.

¹²⁴⁶ A Szalachy Béla családi örökségeként őrzött dokumentumokat lásd: Nógrád 46. (1990. február 19.) 42. sz.

¹²⁴⁷ Vasárnapi Újság 16. (1869. július 4.) 27. sz.

¹²⁴⁸ Szemere Bertalan levelei (1849–1862). Ráth Mór, Budapest, é. n. 54. (A magyar nemzet családi könyvtára 47.) – „Az amnesztia az csak komédia, Bónison kívül kevés fontos egyénre terjed ki, másrésről igaz, a szabadság mindenkinek kedves.” Szemere Bertalan levele Vukovics Sebőhöz. Párizs, 1856. augusztus 2.

tárcáját. Bónis másoktól nem fogadott el adományokat, de mivel a fővárosba érkezve semmije sem volt, a két férfi támogatását mégsem utasíthatta vissza.¹²⁴⁹ Útnak kerekedve sógora, Darvas Antal ongaújfalui birtokára ment, ahonnan együtt utaztak tovább Virányos pusztára (Tiszanagyfalu határa), Miklós Ferenc kúriájába. Az ünneplő rokonság itt gyülekezett, és ide érkezett meg felesége is, akiért a házigazda a hatalmas sárral küszködve kocsit küldött Tétre.¹²⁵⁰

Az újra egyesülő Bónis családra az öröm és meghiúsultság könnyei után a nyugodt vidéki élet évei vártak. Darvas Erzsébet kiváló tehetséggel a gazdálkodás feltételeit is újratemtette. Téten egy nagyobb házat épített, egykori jobbágyaikkal békés úton megegyezve pedig hatvan hold földet vett vissza. A tagosítás során a földesurakkal szemben szintén jelentős területet nyert, mivel az osztozkodás a nemesi telkek száma alapján, nem pedig a ténylegesen művelt földmennyiség figyelembevételével történt. Amikor 1860-ban Korányi Frigyes Bónis Malvin férjeként a családba került, és köszönetet mondott a jószág megtartásáért, az örömapa kertelés nélkül ismerte el, hogy mindez felesége érdeme volt.¹²⁵¹ Az, hogy Bónis fogsága után sem lett túl jó gazda, más forrásokból is kiderül. A Nagyváradi Császári és Királyi Pénzügyi Ügyészség 1859-ben a téti határban negyven hold szántójukat vette zálogba, és bocsátotta árverés alá.¹²⁵² A hanyatlás később sem állt meg. A birtokokat idővel átvevő ifjabb Bónis Sámuel apjához hasonlóan szintén nem számított sikeres gazdának. Az 1870-es években a lapokban többször is találkozni olyan híradásokkal, melyek lefoglalt ingatlanainak nyilvános licitjére vonatkoznak.¹²⁵³ Krasznay Péter pedig azt is megemlíti, hogy a „*könnyelmű gazdálkodásnak*” áldozatul esett Bónis-birtokok legnagyobb része a zsidó Vich család kezére került, amely nevét később Levelekire magyarosította.¹²⁵⁴

Az 1861-es politikai reaktivizációig hátralévő bő négy év eseményeiről túl sokat nem tudunk. A forradalom előtti politikai elittel Bónis valószínűleg nem tartott fenn rendszeres kapcsolatot. Deák Ferenc 1860. március 6-án azt írta Pulszky Ferencnek, hogy Samut évek óta nem látta, „*falun van folyvást*”, és azt hiszi, kevesebbet szomjazik.¹²⁵⁵ Pálffy János ezzel

¹²⁴⁹ *Bónisné D. E.*: Elmúlt idők i. m. 77.

¹²⁵⁰ Uo. 76.

¹²⁵¹ Uo. 79.

¹²⁵² Budapesti Hírlap 7. (1859. október 1.) 234. sz.

¹²⁵³ Budapesti Közlöny 11. (1877. július 14.) 159. sz. – Kiragadott példaként lásd az ifjabb Bónis Sámuel és négyesi Szepessy Ilona tisztaeszlári, 36.128 forintra felbecsült ingatlanának 1877. évi árverésére vonatkozó felhívást.

¹²⁵⁴ Krasznay Péter naplójegyzetei 1861–1916. Szerk. Kujbusné Mecsei Éva – Takács Péter. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 2010. 213. (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 38.)

¹²⁵⁵ Deák Ferenc emlékezete. I–II. Levelek. Ráth Mór, Budapest, 1890. II. 269. – Deák Ferenc levele Pulszky Ferenchez. Pest, 1860. március 6.

szemben jofestadti fogolytársaitól úgy értesült, hogy „*reá nem lehet ismerni, annyira megváltozott, soha sem iszik, pedig tehetné, s olvasással, tanulással és faragással tölti idejét.*”¹²⁵⁶ Degré Alajos az amnesztiával szabadult Bónist a viszontlátás során megtört, de érzéseit palástolni igyekvő embernek látta. Amikor hogyléte felől érdeklődött egy félbehagyott mondattal csak annyit válaszolt. „*Az egészségem csak megvan valahogy...*” Erre a kérdező részvétet mutatva a lélek sérülésének említésével igyekezett kiegészíteni a választ. Bónis ugyan bizonygatni próbálta, hogy „*a léleknek semmi baja sincs*”, de labilitását nem tudta véka alá rejteni.¹²⁵⁷

Az önkényuralom válsága 1861 elején tömegesen szólította a politika színpadára a '48-as elit derékhadát. Bónis Sámuel ekkor kezdődött, második nagy közéleti periódusa életpályájának egy olyan újabb, eseményekkel, szerepekkel teli részét képezi, melyre ezúttal csak a legfontosabbak megemlékezésével tudunk utalni.

Szabolcsban 1861. február 18-án természetesen az ő indítványára fogadták el a megyei bizottság azon tervezetét, amely az országgyűlési teendőkre vonatkozott. A dokumentum leszögezte, hogy az 1848-as alkotmány alapjai nem változtathatók meg, Magyarországnak a többi osztrák tartományok irányában való viszonya pedig „*nem lehet más, mint a personalis unio kapcsa.*”¹²⁵⁸ A jogfolytonosság egyedüli alapját jelentő 1848. évi V. törvénycikkhez ragaszkodva Bónis magától értetődően a tiszalöki választókerületben vállalt jelöltséget, és az április 4-én megrendezett voksoláson itt győzedelmeskedett. Az országgyűlésen az ifjúkori barát, Teleki László nevével fémjelzett határozatiakhoz csatlakozott. Legfontosabb hozzászólását május 28-án mondta el. Az októberi diplomát a kenyérből odadobott morzsának minősítette, amit ha a nemzet elfogad, „*önmaga magát olvasztja be*”. Ezek után hozzátette, az áprilisi törvényekből „*egy talpalatnyit sem enged*”. A visszautasítás formáját illetően azt jegyezte meg, „*itt először ez életben*” nem lehet egy véleményen Deákkal. A határozatban történő elutasítást nem csak azért tartotta szükségesnek, mert felirat csak törvényes uralkodót illethet, de hozzátette, a nemzet „*elerőszakolt jogainak s törvényeinek*” helyreállításáig egyébként sem kerülhetne sor ilyen típusú érintkezésre.¹²⁵⁹ Az országgyűléstől sikert nem

¹²⁵⁶ Pálffy János emlékezései i. m. 103.

¹²⁵⁷ Degré A.: Visszaemlékezéseim i. m. 319.

¹²⁵⁸ Szabolcs vármegye állandó bizottságának elfogadott javaslatvezetét idézi: *Rusoly József: Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon 1861–1868.* Püski Kiadó, Szeged, 1999. 335. (Acta juridica et politica)

¹²⁵⁹ Az 1861-ik évi magyar országgyűlés. I–III. Osterlamm Károly, Pest, 1861. II. 170–177. – XXXI. képviselőházi ülés. 1861. május 28.

remélve a ház augusztusi feloszlása után Bónis Samu büszkén vállalta, hogy „*az elnyomatás apostolaként*” újból passzivitásba húzódik.¹²⁶⁰

Az emigrációval, ha nem is kereste közvetlenül a kapcsolatot, azért terveiktől sem zárkózott el mereven. Neve felmerült az 1864-es Almássy-féle összeesküvésben, Asbóth Lajos őt is úgy sorolta fel, mint a titkos komité tagját.¹²⁶¹

Az önkényuralommal történt újabb szakítás után az 1865. november 27-i választáson Bónis immár harmadjára, újra a tiszalöki választókerületben győzedelmeskedett. Képviselőként ezúttal is a határozatiakkal tartott, kiket ekkor már Teleki unokaöccse, a Bónisnál húsz évvel fiatalabb Tisza Kálmán vezetett. 1866. március 5-én a hatodik legnagyobb szavazati aránnyal választották be a közös ügyek tárgyában kirendelt hatvanhetes bizottságba.¹²⁶² Az érdemi munkát végző tizenötös alválasztmányban viszont már nem jutott szerephez, oda csak négy másik párttársa került be.¹²⁶³ Ettől függetlenül a képviselőházi üléseken bírálta Deák politikáját. Amikor 1866 nyarán az országgyűlés a porosz-osztrák háború miatt szünetelt, Dessewffy Dénes a Klapka-légió tervei kapcsán Bónissal is felvette a kapcsolatot. A szabolcsi politikus Kállay Ödön társaságában az újfahértói állomáson várt rá, ahonnan Kállósemjénbe mentek. Az itt lezajlott egyeztetéseken Bónis Samu a hangulatkeltő szerepét vállalta magára, de a prágai béke miatt gyakorlati tennivalója nem akadt.¹²⁶⁴ Miután az országgyűlés ismét összeült, azt hangsúlyozta, az opportunitás sikamlós területéről a joghoz kell visszatérni, és a 48-as törvények restaurálásáig a kiegyezési tárgyalásokat fel kell függeszteni. Úgy látta, ha mindez formai következtelenséget jelent is a képviselők korábbi szándékaihoz mérten, az még mindig kisebb baj, mintha elveikhez lennének hűtlenek.¹²⁶⁵ A hatvanhetes bizottság munkálatának általános tárgyalása során a tiszta perszónaluniós viszonyt védelmezte. Az erősebb köteléktől azért óvott, mert, mint mondta, Magyarország már a régi frigy során is több vér- és pénzáldozatot hozott, mint amennyi előmenetelt nyert. Félelmét fejezte ki a közös delegációk miatt, attól tartva, hogy idővel „*közös parlament*” lesz

¹²⁶⁰ Uo. II. k. 177. – „... s azt hiszem, hogyha ezen országgyűlés eredmény nélkül szétoszlik, e ház minden egyes tagja apostola lesz elnyomatásunknak, mindenfelé, valamerre a magyar nyelv zengedez, ameddig e hon határa terjed.” XXXI. képviselőházi ülés. 1861. május 28.

¹²⁶¹ *Nyárády Gábor: Júdás pénz a bajtársakért... Adatok az Almássy–Nedeczky-szervezkedés történetéhez* (1864). *Hadtörténelmi Közlemények* 110. (1997) 2. sz. 261.

¹²⁶² Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés képviselőházának irományai. (a továbbiakban: *Képviselőházi Irományok 1865.*) Emich Gusztáv, Pest, 1866. I. 19. sz. 49. – Bónis 238 szavazatától csak Deák, Andrássy Gyula, Ghyczy Kálmán, Jókai Mór és Tisza Kálmán kaptak többet.

¹²⁶³ Uo. II. 69. sz. 68. – Ghyczy Kálmán, Ivánka Imre, Nyáry Pál és Tisza Kálmán. A hatvanhetes bizottság III. ülése. 1866. május 3.

¹²⁶⁴ Dessewffy Dénes 1866. évi naplója. S. a. r. Dessewffy Sándor. *Hadtörténelmi Közlemények* 53. (1940) XLI. 117–118.

¹²⁶⁵ Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. (a továbbiakban: *Képviselőházi Napló 1865.*) Szerk. Greguss Ágost. Emich Gusztáv, Pest, 1867. III. 94. – LXXVII. országos ülés. 1866. december 5.

belőle, amely függetlenségünket csorbítani fogja. Deákék kompromisszumkészségével szembement, de a régi harcostársak személyét maximálisan tisztelte. Védelmükben leszögezte, ha tervük rossz is, attól még nem ellenségei a hazának, mert ilyet csupán tévedhetetlen emberekre lehetne mondani, földi halandókra sohasem. Nyilvánvalóvá tette, ha a kiegyezési törvény megszületik, azzal szemben olyan tiszteletet fog tanúsítani, amelyet a fennálló szabályokkal szemben egy jogkövető embernek mutatnia kell, s ha az új rend a haza „*alkotmányos fáját*” lombosítani fogja, áldásba foglalja majd azok nevét, akik azt létrehozták.¹²⁶⁶ Alighanem ezt a lágy ellenzéki stílust méltatta Deák, amikor Bónisnak kijelentette: „*Hisz, ha minden ellenfelem olyan volna, mint te!*”¹²⁶⁷ 1867 májusában, amikor a részletes vita kapcsán a kiegyezés kérdésköre utoljára került a ház elé, a tiszalöki képviselő szintén mérsékelt álláspontra helyezkedett. Megismételte, hogy nincs „*azon vélekedésben, hogy ezen törvény üdvös lesz*” hazájára, „*de miután a ház elhatározta, hogy ez törvénybe menjen*”, azon fog igyekezni, hogy a módosításokat gátolja, mert azt mindenképpen el kell érni, hogy „*ha már kár történik az egész által,*” legalább az újabb változtatásokkal további ne történjen.¹²⁶⁸

Talán nem túlzás azt állítanunk, ezek a szavak Bónis Sámuel személyes kiegyezését is jelentették. Világosig vezető 48-as múltjával, a közel hatévnyi raboskodás keserű emlékeivel ez a fajta konstruktív ellenzékiesség lehetett az a végpont, ami számára még nem jelentett meghasonlást, amit az elvek látványos feladása nélkül még vállalhatott. A dualista rendszer megszilárdításában vállalt közreműködéseivel pedig be is váltotta ígéretét. Beválasztották az első közösügyi delegációba, majd a nemzetiségi albizottság tagjaként harcosan kiállt a kisebbségek föderalizáló és területi önkormányzatokat szorgalmazó javaslataival szemben.¹²⁶⁹ Ebben a kérdésben egyébként együtt szavazott kormány és ellenzéke, Alexandru Mocsonyi javaslatát mindössze huszonnégy nemzetiségi képviselő támogatta.¹²⁷⁰ A polgári törvénykezési rendtartással foglalkozó jogügyi bizottságban Bónis elnökként ténykedett, munkájukról pedig 1868. október 4-én intézett jelentést a házhoz.¹²⁷¹ Sok vitát váltott ki javaslatuk azon része, amely az egyházi bíróságok végleges megszüntetésével az itt folyó pereket is világi bírósághoz kívánta utasítani, de a képviselőház Deák-párti többsége egyelőre

¹²⁶⁶ Uo. IV. 36–39. – CIX. országos ülés. 1867. március 23.

¹²⁶⁷ A Visi Imre által feljegyzett kijelentést idézi: *Deák Ágnes*: „Ő csak Deák és nem Deákpárti”. Deák és pártja 1869 után. In: Zala követe, Pest képviselője. Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége 1833–1873. Szerk. Molnár András. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2004. 308.

¹²⁶⁸ Képviselőházi Napló 1865. IV. 195–196. – CXXVII. országos ülés. 1867. május 27.

¹²⁶⁹ Uo. VI. 295–296. – Az első közösügyi delegáció tagjaira történt szavazás. CCIII. országos ülés. 1867. december 29.

¹²⁷⁰ Uo. XI. 169–170. – CCCXXVII. országos ülés. 1868. november 28.

¹²⁷¹ Képviselőházi Irományok 1865. VI. 80–87.

nem kívánta felszámolni a szentszékeket.¹²⁷² Néhány további módosítást követően október 23-án már a zárószavazás is sikeresen lezajlott, így nyugodtan mondhatjuk, hogy a jogrendszer polgári átalakításának első lépcsőjében Bónis Sámuel meghatározó szerepet játszott.¹²⁷³

Ami a tiszalöki képviselő parlamenti stílusát illeti, az évtizedek múlásával az szinte semmit sem változott. Akárcsak a reformkorban, továbbra is rengeteg rövid, ügyrendi jellegű észrevételt tett, a képviselőház szabályos működése valódi vesszőparipájának számított. Hosszabb felszólalásokra csak a legfontosabb tárgyakban vállalkozott, világos logikával, nemes egyszerűséggel. Olykor a sértegetés határán táncoló élcélődéseivel, máskor lobbanékonyágával kissé nyers embernek minősült, de szívélyessége megfelelően ellensúlyozta ezt. Az 1861-es újrakezdés után íródott országgyűlési elemzések szerethető, köztiszteletnek örvendő politikusként írták le.¹²⁷⁴

Az 1869-es választásokat megelőzően a Balközép zászlót bontott Szabolcs vármegyében is. Január 10-én Bónis Sámuel, Kállay Emánuel és Somossy Ignác a nagykállói vendéglő termébe hívták össze a velük „*egy elven lévő választókat*”. Programnyilatkozatukban ismét elkötelezték magukat az ország függetlenségének, a tiszta perszónaluniónak a fennálló törvények módosításával történő kiharcolása mellett. Általános törvényhozói törekvésként a teljes jogegyenlőség elvét fogalmazták meg, módszereik tekintetében pedig hangoztatták, csakis „*alkotmányos úton [...] mérséklettel, az idő és körülmények*” tekintetbe vételével kívánnak harcolni.¹²⁷⁵ Dacára annak, hogy Bónis régi veteránnak, tiszalöki körzete pedig bevehetetlennek bizonyult, a rendi korszak rossz emlékű választási visszaélései mégis felütötték fejüket. Rakamazon a Bónisták egyik összejövételét Kállay Gusztáv emberei támadták meg.¹²⁷⁶ Habár Jókai lapja, a Hon Bónist házelnöknek szánta, az élet mégis úgy hozta, hogy a szabolcsi politikus életének hetedik országgyűlési ciklusát már nem töltötte ki.¹²⁷⁷ Röviddel azt követően, hogy képviselőházi székét elfoglalta, Horváth Boldizsár igazságügyi miniszter felkérte, vállaljon kúriai bírósági feladatot. Bónis Samu döntése előtt pártja véleményét kérte, akik a jogszolgáltatásban történő szerepvállalását nem találták a Balközép szellemével összeegyeztethetetlen hivatásnak. Mandátumáról való

¹²⁷² Képviselőházi Napló 1865. X. 186–188. – CCC. országos ülés. 1868. október 20.

¹²⁷³ Uo. X. 209. – CCCII. országos ülés. 1868. október 23.

¹²⁷⁴ Erre lásd: Országgyűlési emlékkönyv, 1866–1867. i. m. 594–596.; *Móricz P.*: A magyar országgyűlési pártok küzdelmei i. m. 46–48.

¹²⁷⁵ Tiszavidék 3. (1869. február 8.) 6. sz.

¹²⁷⁶ Uo. 3. (1869. március 29.) 13. sz.

¹²⁷⁷ Uo. 3. (1869. április 19.) 16. sz.

lemondását a ház 1869. május 20-i ülésén jelentették be.¹²⁷⁸ A politikai élettől való visszavonulása, elsősorban pártjának szimpatizánsai körében, mély sajnálatot váltott ki. Ezzel szemben a dualizmus válságperiódusában, amikor felélénkültek a függetlenségi törekvések, már arra is találunk példát, hogy Bónist bírálták, amiért a „*legmérsékeltebb ellenzéki hírokat*” pengette, mandátumát pedig bírói állásra váltotta fel.¹²⁷⁹

Az országgyűlési teendőktől megszabadulva 1869 júniusában feleségével Karlsbadba (Karlovy Vary, Csehország) utazott, hogy fáradalmait a híres gyógyfürdőben pihenje ki.¹²⁸⁰ Élete utolsó éveiben az itteni nyaralás rendszeres szokásává vált, a korabeli sajtó pedig kellően neves vendégnek tartotta ahhoz, hogy szabadságidejéről újra és újra beszámoljon. Öreg napjaihoz rendszeresen hozzátartoztak a reggeli újságfelolvasások, valamint a gyakori séták is. Az egyik magaslatot olyan gyakran felkereste, hogy azt a magyar vendégek az iránta érzett tiszteletből Bónis-hegységnek nevezték el.¹²⁸¹ A karslbadi jó hangulatot néha szomorú események árnyékolják be. Az 1871-es nyaralás során éppen régi politikai ellenlábásával, Babarczy Antallal tervezett közös kirándulást, amikor az váratlanul megbetegedett, néhány nappal később pedig örök nyugalomra kellett kísérniük.¹²⁸² Generációjának egyre gyakoribb foglalkozása ellenére Bónis számára még jutott néhány szép év, amely tisztviselői pályáján további előrelépéseket hozott. Alig töltött el egy évet a Semmítőszék bírájaként, amikor Ferenc József jóváhagyásával 1870. július 3-án tanácselnöki beosztásban a szervezet irányítójává nevezték ki. Hivatali esküjét röviddel ezt követően, a július 19-én tartott nyilvános ülésben tette le.¹²⁸³ A rendszer békülékenységét jól mutatja, hogy Bónis megbízását még az sem akadályozta meg, hogy néhány héttel korábban Szabolcs vármegye küldöttségének vezetőjeként vonult fel Batthyány Lajos újratemetésén. Mivel a grandiózus eseményt hivatalos állami ünnepségként nem engedélyezték, az a tény, hogy Bónis Samu nem magánemberként jelent meg, nyílt politikai állásfoglalásnak minősült a múlt rehabilitációjában hajthatatlan uralkodóval szemben.¹²⁸⁴ Tanácselnöki teendői mellett az

¹²⁷⁸ Képviselőházi Napló 1869. I. 76. – XII. országos ülés.

¹²⁷⁹ A lemondott Bónis tiszalóki körzetében a párt öccsét, Bónis Barnabást kérte fel képviselőjelöltnek. Miután ő nem vállalta a jelöltséget, Szomjas József lett a Balközép választottja. A dadai közbirtokos végül kihívó nélkül maradt, mert a kormánypárti Kállay Gusztáv még a kitűzött voksolás előtt visszalépett. A Bónis lemondása miatti sajnálkozásra lásd: Tiszavidék 3. (1869. június 14.) 24. sz. Leköszönésének századfordulós kritikájára: Nyírvidék 28. (1907. december 22.) 51. sz.

¹²⁸⁰ Tiszavidék 3. (1869. június 14.) 24. sz.

¹²⁸¹ Fővárosi Lapok 13. (1876. augusztus 27.) 196. sz.

¹²⁸² *Bónisné D. E.*: Elmúlt idők i. m. 46.

¹²⁸³ A kinevezésről tudósító levél 1990-ben egy, a Bónisokkal rokon kései leszármazott, Szalachy Béla családi örökségként került elő. Az akkor általa őrzött levelet néhány további, Bónis Sámuelhez kötődő irattal együtt T. Pataki László nógrádi újságíró tárta a nyilvánosság elé. – Nógrád 46. (1990. február 19.) 42. sz.

¹²⁸⁴ Nyírvidék 4. (1870. június 20.) 25. sz. A korszak nagy temetéseiről: *Főnagy Zoltán*: Végtségesség, politikai demonstráció, látványosság. Nagy temetések a 19. században. Rubicon 25. (2014) 7. sz. 34–43.

idősödő és egyre többször „*aggasztóan beteg*” Bónis a társadalmi szervezetek felkéréseit sem utasította vissza.¹²⁸⁵ Az 1869-ben életre hívott Magyarországi Tisztviselők Önszegélyező Egylete első alelnökének választotta meg.¹²⁸⁶ A szervezet közgyűlése öt éven át folyamatosan szavazott számára bizalmat, majd 1875-ben, amikor a társaság alapszabályát módosították, az elnöki tisztséget is elnyerte.¹²⁸⁷

A pártfúzió, illetve Tisza Kálmán hatalomra kerülése sokakkal együtt Bónis Sámuel számára is a Monarchiával való megbékülést jelentette. Wenckheim Béla király személye körüli miniszter felterjesztésére Ferenc József 1878-ban a közszolgálatban szerzett kiváló érdemeinek elismeréseként a Szent István-rend kiskeresztjével tüntette ki.¹²⁸⁸ A Semmítőszék tanácselnöke élete hatvannyolcadik évéhez érkezve nem csak a hivatali pályán maradt aktív, de a derűs társasági életet még mindig nem vetette meg. Ő sem hiányozhatott vejének, Korányi Frigyesnek szalonjából, ahol Patikárus Miska cigányzenész muzsikájára seregnyi, országosan ismert közéleti személyiség mulatott.¹²⁸⁹

Annak dacára, hogy Korányi révén a gondos orvosi felügyelet adott volt, Bónis Sámuel egészségügyi problémái egyre gyakoribbá váltak. 1879 júniusában arról szóltak a hírek, hogy betegsége miatt hivatali munkájával fel kellett hagynia.¹²⁹⁰ Gyengesége miatt már a szokásos karlsbadi utazásra sem vállalkozott, helyette Abaújban, a ránci fürdőben (ma: Rankovce, Szlovákia) próbált erőt gyűjteni.¹²⁹¹ Innen Korányi Frigyes péceli birtokára vitték, majd haza az Erzsébet téri Sina-házba. Mivel ereje nem akart visszatérni, a minisztertanácsban már szóba került, hogy érdemei jutalmaként teljes fizetésével nyugdíjazzák. Erre azonban nem kerülhetett sor, mert 1879. november 22-én reggel hat órakor a hosszú ideje szívbetegséggel küzdő Bónis Sámuel végleg megpihent. Halálhíréből természetesen a korabeli lapok nekrológok sokaságában számoltak be, a november 24-én délután három órakor megtartott gyászszertartása pedig fontos eseménynek számított. A télies hideg ellenére megjelent a politikai élet színe-java, Tisza Kálmán miniszterelnök és kormánya, Szilágyi József házelnök, jó néhány mágnás (pl. báró Vay Lajos, gróf Szapáry Antal, gróf Csáky László), valamint a kúria vezetői, Majláth György és Fábry István is.¹²⁹²

¹²⁸⁵ Betegségéről és fiának, ifjabb Bónis Sámuelnek értesítéséről tudósít: Budapesti Közlöny 4. (1870. április 12.) 83. sz.

¹²⁸⁶ Uo. 3. (1869. október 21.) 241. sz.

¹²⁸⁷ Uo. 9. (1875. március 7.) 54. sz.

¹²⁸⁸ Uo. 12. (1878. február 5.) 29. sz.

¹²⁸⁹ Fővárosi Lapok 15. (1878. február 26.) 47. sz.

¹²⁹⁰ Uo. 16. (1879. június 7.) 130. sz.

¹²⁹¹ Uo. (1879. június 22.) 142. sz.

¹²⁹² Uo. (1879. november 25.) 271. sz.

Ami Bónis Sámuel nevének a nemzeti emlékezetbe történő beépülését illeti, azt kell látnunk, hogy a Kossuth-kultusz kapcsán az utókor figyelme rá is kiterjedt, de életművéből már két évtized múltán is csupán foszlányokat ismert a köztudat. Amikor 1900-ban az ifjúság a halhatatlan Kossuth sírjához zarándokolt, át akart vonulni Bónis Sámueléhez, de még a Kerepesi úti temető igazgatósága sem tudott felvilágosítást nyújtani abban, hogy sírboltjához merrefelé induljanak. Így Móra Ferenc végül Kossuth emlékművénel mondta el Bónist méltató szavait, melynek középpontjában természetesen a korona Debrecenbe szállítása állt mint életének legismertebb momentuma.¹²⁹³ Az özvegy Darvas Erzsébet megköszönve a szíves emlékezést már a másnapi sajtóban igyekezett hírül adni, hogy férje obeliszkkal díszített nyughelye a 48-as osztály 177. számú sírjában található.¹²⁹⁴ A kései leszármazottak a 20. században is hangoztatni akarták Bónis érdemeit, ezért hamvait egy reprezentatív helyre, a főbejárat közelében található jobb oldali árkádsírok egyikébe helyeztették át.¹²⁹⁵ Az utódok serénykedése ellenére napjainkból alig találunk olyan példát, amely valamilyen módon Bónis Sámuel nevének a kollektív emlékezetben történő megőrzését próbálná elősegíteni. Tudomásunk szerint az országban nem található róla elnevezett közterület, így a nyírtéti általános iskola az egyetlen, amely 1997 óta a Bónis név használatával a falu országosan ismertté vált birtokosának emlékét ápolni próbálja.

¹²⁹³ Budapesti Hírlap 20. (1900. március 26.) 84. sz.

¹²⁹⁴ Uo. (1900. március 27.) 85. sz.

¹²⁹⁵ *Tóth Vilmos*: A Kerepesi úti temető 1999-ben. Budapesti Negyed 25. (1999) Ősz. 276–277. – Bónis Sámuel sírja ma a Fiumei úti Nemzeti Sírkertben, a főbejáratától jobbra eső árkádsor 45. sírjában található. Vele együtt nyugszik veje, Korányi Frigyes és annak két fia, Korányi Sándor bel- és ideggyógyász, valamint ifj. Korányi Frigyes pénzügyminiszter, gazdaságpolitikus, diplomata.

XII. BÓNIS SÁMUEL A BIOGRÁFUS SZEMSZÖGÉBŐL

Egy életpálya rövid összegzésére és értékelésére vállalkozni nem egyszerű feladat, munkánk végére érve mindezt mégsem kerülhetjük meg. Bónis Sámuel megpróbáltatásokat sem nélkülöző élete során a szinte predesztináltnak tekinthető megyei karriert túlhaladva országos ismertségre tett szert, és államtitkári beosztásban a hatalomgyakorlás legfelsőbb köreibbe jutott. Jól kikristályosodik tehát előttünk egy modern értelemben vett karriertörténet, amely folyamatos, dolgozatunkban fejezetről fejezetre érzékelhető, egyértelmű emelkedést mutat.

Bónis számára a politikai szocializáció színterét az 1830-as évek Szabolcs vármegyéje jelentette, ahol köztisztviselőként álló családja ekkoriban már megkerülhetetlen szerepet játszott a törvényhatóság irányításában. Mint láthattuk, ez nem volt mindig így. A Bónisoknak a 18. században élt nemzedékei még birtokaik megtartásáért küzdöttek, zálogok kiváltásával bajlódtak, tehetőségük pedig jócskán elmaradt a megye legjelentősebb köznemesi familiáinak számító Kállayak, Patayak vagy Vayak mögött. A fordulat csupán Bónis Sámuel nagyapjának, Lászlónak idején következett be, aki a II. József korabeli fassiók levelek, valamint az 1797-es nemesi felkeléshez kapcsolódó iratok tanúsága szerint birtokait jelentősen gyarapította, emellett pedig bekapcsolódott a megyevezetés munkájába is. Fia, idősebb Bónis Sámuel újabb szintet lépett azáltal, hogy egy félbehagyott, de az iránta mutatott bizalmat mégsem erodáló országgyűlési követség után Szabolcs megye első alispáni székét is elfoglalhatta. Nem férhet hozzá kétség, hogy fiait, Samut és Barnabást már nagyon tudatosan terelgette a közpálya felé, és ennek érdekében küldte őket saját korábbi alma materébe, a sárospataki jogakadémiára, amely bár még viszonylag fiatal intézménynek számított, Kövy Sándor tanári kvalitásai miatt mégis országos hírre és tekintélyre tudott szert tenni. Mi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy Bónissal csaknem egy időben a padokból olyan, később komoly ismertséget szerző növendékek kerültek ki, mint Kossuth, Szemere Bertalan, Fogarasi János vagy éppen a közvetlenül Bónissal együtt diákoskodó Teleki László vagy Jászay Pál. Utóbbi naplójából kaphattuk az első életközeli képeket a fiatal Bónis mindennapjairól. Az itt felbukkanó karakterjegyek, a kártyacsaták kedvelése, a gyakran mértéktévesztő italozás, a társas összejövetelek iránti állandó igény, az íróasztal melletti, monoton munkák hanyagolása, a tréfa szeretete, az öntudatos, a sértéseket nehezen tűrő viselkedés, a túlköltekezésre való hajlamosság mind-mind olyan vonások, melyek Bónis Samu későbbi életét is végigkísérték, ékesen bizonyítva, hogy az alapvető személyiségjegyek gyökeresen ritkán változnak. Egyedüli kivételnek talán a hölgyek iránti viszonyulását tekinthetjük, mert ha az általában jó

kedélyű Bónis a bókoktól házasságkötése után sem tartózkodott, arra mégsem utalnak jelek, hogy Darvas Erzsébethez fűződő kapcsolatából bármikor is kikacsintott volna hűtlenségre adván fejét. A rendelkezésre álló adatok alapján úgy látjuk, a szabolcsi politikus 1829-től kezdően (tizenkilenc éves korától) haláláig kitartott neje mellett, és kapcsolatuk minden szempontból kölcsönös, egymást tisztelő és elismerő viszony lehetett. Bónisné sokszor hivatkozott emlékiratai egyértelműen azt tükrözik, sohasem került szembe neveltetésével, miszerint az asszony fő kötelessége, hogy férje támasza legyen. Úgy tűnik, mindezzel belsőleg is azonosulni tudott, Bónissal kapcsolatban ugyanis nem használt neheztelésre utaló gesztusokat, férje hibáiról pedig jótékonyan hallgatott.

Bár a forrásadottságok miatt elsősorban a karriert tudtuk bemutatni, míg a karakter ábrázolására jóval kevesebb lehetőségünk maradt, úgy érezzük, Bónis jellemző személyiségvonásait mégis valamennyi fejezetben igazolni tudtuk. A víg jurátusévek után is láthattuk, hogy a nagyszabású névnapozások, az anyagi romlásig fajuló kártyaszennvedély, az általános jókedv, a cigányzene melletti mulatozás, a gavallérság, az anekdotázás mind hozzátartoztak Bónis Sámuel hétköznapijaihoz. Ezzel ellentétben kevés jelét tapasztalni mély lelki gyötrelmeknek, depresszív tüneteknek, befelé fordulásnak. Ha a szabadságharc bukása és a josefstadti raboskodás némileg meg is viselték, az idősödő Bónis is megmaradt egy kifelé szinte mindig jókedvet mutató férfinak. A munka mellett változatlanul igénye mutatkozott a pihenésre és a társasági életre, gondoljunk csak karlsbadi fürdőzéseire vagy szinte állandó jelenlétére vejének, Korányi Frigyesnek szalonjában.

Ezen a ponton mindenképpen érdemes felvetni, a Bónis életútban mennyire jelentkezik a „dzsentrisedés” és a deklasszáció problémája. Nem lehet ugyanis tagadni, hogy életmódjának számos olyan jellegzetességét soroltuk fel, amit nem csak a szépirodalmi ábrázolás, de olykor a történetírás is tipikus dzsentrivonásokként kezelte.¹²⁹⁶ Világosan kirajzolódik, hogy miközben Bónis 1848–49-ig tartó életútja közéleti pályája szempontjából konzisztens emelkedést mutat, addig életszínvonalában folyamatos süllyedés tanúi lehetünk. Az eset távolról sem egyedi. Számos kutató az ország különböző vidékeiről gyűjtött adatokkal igazolta, hogy a forradalom előtti évtizedekben a birtokos nemesség betáblázásai megugrottak, eladósodásuk felgyorsult, korszerűtlen gazdaságaikkal pedig nem tudtak

¹²⁹⁶ Ennek talán legismertebb alapvetése Hanák Péter tanulmánya, amely gyakorlatilag történeti forrásként fogadta el Mikszáth dzsentriábrázolását, mindössze annyit engedve meg, hogy akadtak kivételek is „a Nosztyak tömegében.” *Hanák Péter: A magyar „középosztály” történetének problémájához. Valóság* 5. (1962) 3. sz. 30. Egyoldalú, sommásan negatív dzsentriképének cáfolatához: *Gyáni Gábor: Polgárság és középosztály a diskurzusok tükrében. Századvég* 2. (1997 tél) 7. sz. 31–32; *Szőcs Máté: Párhuzamos történetek. A dzsentrik a szép- és szakirodalomban. Múltunk* 56. (2011) 2. sz. 21–23.

megfelelni a piac elvárásainak.¹²⁹⁷ Bónis Samu esetében ráadásul az is biztosra vehető, hogy az adósságspirál begyűrzése életmódjával is összefüggésben állt. A gazdálkodás nem számított erősségének, nem mutathatóak ki annak nyomai, hogy ilyen irányban valaha is képezte volna magát. Üzleti természetű tárgyakban országgyűlési szereplései során is kifejezetten inaktívnak bizonyult. Forduloponthoz egyértelműen az 1843-as követválasztás finanszírozásával jutott, melynek időszakában hitelfelvételei drasztikusan megugrottak. Mindennek tetejébe kártyaszennvedélye is ekkortájt hatalmasodott el, több titkosrendőri jelentésből is arról értesülhetünk, hogy a diéta alatt már a hazardjátékoktól sem riadt vissza. Tarthatatlanná vált anyagi helyzetének egy érdekes színfoltja, az a menázsi, amit 1844 februárjában szervezett néhány követtársával, hogy étkezéseit költséghatékonyabbá tehesse. Aligha lehetett ez más, mint egy reménytelen helyzetbe sodródott ember utolsó naiv kísérlete, hogy elkerülhetetlen bukását valahogyan feltartóztassa. Az 1844-ben félbehagyott követség után a Bónis Samu előtt álló karrierutak rendkívül beszűkültek. Felszínen maradásának egyedüli esélyét csak a reformtábor további előretörésétől remélhette, a fizetéssel is járó politikai szerepvállalás pedig majdhogynem kenyérkérdéssé vált számára. A forradalom márciusi győzelme után rövid időre úgy tűnt, a változások elhozták számára az anyagi biztonságot is. Az igazságügyi minisztérium osztályigazgatójaként évi 3500 forintos fizetés várt rá, Budán pedig új négyszobás lakás, fürdővel és cselédeknek fenntartott helyiségekkel. A szeptemberi fordulat azonban egy csapásra vetett véget kényelmüknek. Attila úti otthonuk a főváros feladása után kórházként funkcionált, 1849 májusának végén pedig már csak kifosztva láthatták viszont. Rövidesen azonban még ettől is keservesebb idők jöttek. A pénzhiány lehetetlenné tette Bónis emigrálását, majd a kilátástalan bujdosás időszakában a pásztorélet és a lebbencsleves ízével kellett barátkoznia, miközben neje arra kényszerült, hogy kézimunkáinak árulásával egészítse ki jövedelmét. Mindezek igencsak keserű fordulatot jelenthettek egy hajdan jómódú, gondtalan élethez szokott família számára. A hétévnyi josefstadi raboskodás után a mentőövet egyértelműen a két Bónis lány, Malvin és Mária házasságkötése jelentette a Korányi fivérekkal, az orvosprofesszor Frigyessel, illetve ügyvéd, jogtanácsos öccsével, Adolffal. Függetlenül attól, hogy ezt a kissé szokatlan kettős házasságot milyen érzelmekre alapozták, azt nem lehet vitatni, hogy a frigyek mind a Bónisok, mind a Korányiak számára kölcsönös előnyöket nyújtottak. Előbbiek visszakerülhettek hajdani,

¹²⁹⁷ Pesti és baranyai adatokat vizsgált *Ungár L.*: A magyar nemesi birtok i. m. 52–55. A Szabolcs vármegyéhez hasonló adottságokkal rendelkező Bihar vonatkozásában *Varga J.*: A bihari nemesség hitelviszonyai i. m. 21–54. Tolna megyei adatokkal dolgozott *Glósz J.*: Tolna megye középbirtokos nemességének i. m. 31–70. A Kállay családon keresztül szabolcsi példát vizsgált *Kövér Gy.*: Hitelkonverziók i. m. 47. Csongrád, Fejér és Pest–Pilis–Solt vármegyékhez kapcsolódóan: *Somorjai Sz.*: Hiteltörténet a be- és kitáblázási jegyzőkönyvek alapján i. m.

jómódú birtokos nemesként megszokott életszínvonalukhoz, míg a Korányiak elnyerték a tolcsvai előnevet mint asszimilációjuk, társadalmi elfogadottságuk végső zálogát. Mindez nagyon izgalmas kérdéseket vet fel az elszegényedő, birtokát elveszítő nemesség zsidóktól való idegenkedéséről. Ha igaz is, hogy a magyarországi antiszemitizmus bázisát ez a társadalmi csoport adta, az általánosítás súlyos tévedés lenne.¹²⁹⁸ A Bónis család esete azt példázza, hogy az egyéni életutak mindig bonyolultabbak, így szükségszerűen cáfolják a leegyszerűsítésre törekvő frázisokat. Náluk aligha állt fent bármiféle nemesi elzárkózás, hiszen láthattuk, hogy már a Korányi fivérek édesapjával, Sebalddal is jó viszonyt ápoltak, és nem kizárt, hogy hálát is éreztek mindazért, amit a nagykállói orvos a szabolcsi politikus 1847-es felgyógyulása érdekében tett. Az utolsó rendi országgyűlésen Bónis szintén többször adta jelét annak, hogy a maga részéről nem ellenzi az izraeliták polgárosodását. Végezetül az is kijelenthető, hogy Bónis Samu fiának családjában, ahol nem történt nyitás az átalakuló középosztály felé, ott folytatódott a térvésztes. Az 1870-es években számos újsághír számolt be lefoglalt javainak licitjeiről, gyermekei pedig szétszéledtek. Például Bónis Sándor, aki a család ezen ágán utolsóként próbálkozott közéleti szerepvállalással, Tiszafüreden lelt otthonra, és ott is helyezték végső nyugalomra 1939 májusában.

Visszakanyarodván Bónis Sámuel karrierjéhez, leszögezhetjük, hogy annak alakulásában személyes képességei az évek múltával egyre nagyobb jelentőséget kaptak. Családjának a megyében elfoglalt pozíciói okán nem meglepő, hogy ügyvédi vizsgájának letétele után már az első közgyűlésben tiszteletbeli tiszti ügyésznek nevezték ki. Legelső alszolgabírói hivataláért szintén nem kellett hatalmasat küzdenie. Az 1832-es restaurációt megelőzően, amikor az alispáni székről leköszönő idősebb Bónis Sámuel, valamint a helyére pályázó Patay István az új magistratus személyi összetételét latolgatták, nem az volt a kérdés, a fiatal Samunak juthat-e hely, pusztán csak az, pontosan milyen pozícióra kandidál majd. Úgy véljük, még 1839-es követté választásában is nagyobb volt a megelőlegezett bizalom szerepe, mint a gyakorlati teljesítmény. Az első diétai követség azután egyértelmű fordulatot hozott. Bónis követtársával szembeni verbális fölénye hamar kiütközött. Dacára annak, hogy második ablegátusként kapott megbízatást, villámgyorsasággal ő vált a szabolcsi álláspont hangosabb képviselőjévé. Lakása ellenzéki konferenciák színhelye lett, az oppozíció egyik leginkább megrendíthetetlen tagjaként pedig számtalanszor vonta magára az országgyűlési titkosrendőrség figyelmét. Bár nem került az alsótábla fő irányítóinak sorába, személyes

¹²⁹⁸ Erről: *Prepuk Anikó*: A zsidóság Közép- és Kelet-Európában. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1997. 183. A dzsenti antiszemitizmus problematikusságáról: *Kövér György*: Középrend vagy középosztály(ok)? Századok 137. (2003) 5. sz. 1140.

kapcsolatait mégis szisztematikusan építgette, a lokális ismertségből egyértelműen sikerült kitörnie.

A reformkor történetének ritmikáját a diéták és a diéta közötti időszakok váltakozása adja. Értelemszerűen ugyanez jellemezte Bónis életét is, akinek Pozsonyból való hazatérése után a megyei tanácsterem jóval zártabb világával kellett beérnie. Bár minden bizonnyal megtehetette volna, hogy már a soron következő, 1841-es tisztújításon alispáni székre pályázzon, a megyei hivatalviseléstől mégis mindig következetesen elzárkózott. Ennek pontos okait csak találgatni lehet. Leginkább azt valószínűsítjük, egész egyszerűen nem szeretne volna vállalni az ezzel járó felelősséget és lekötöttséget. Egy viceispán szerteágazó feladatköre személyiségével kevésbé volt összhangban. Ellenben rendelkezett azokkal a kvalitásokkal, amelyek ahhoz szükségeltettek, hogy a közgyűlési vitákra, az elfogadásra kerülő végzésekre hivatali tekintély nélkül is meghatározó befolyással bírjon.

Az ország számos megyéjéhez hasonlóan az 1843-as követválasztás Szabolcsban is nagyon kiélezett küzdelmet hozott. A követutasításon dolgozó választmány javaslatainak megbuktatása után Bónist alighanem a dac vezette abban, hogy a reformtábor diétai képviselőtéért minden követ megmozgasson. Követté való újbóli megválasztásáért ezúttal a nemtelen eszközöktől sem riadt vissza, a kortesköltségek finanszírozására saját anyagi biztonságát is odavetette. Mindez persze azt is igazolja, hogy elveihez sokszor mereven ragaszkodott, és ha úgy érezte, egy adott ügyben a jó oldalon áll, akkor más, józan mérlegelést igénylő szempontokat egész egyszerűen hajlamos volt figyelmen kívül hagyni.

A reformellenzék által eredménytelennek érzett 1843–44-es országgyűlés Bónis karrierje szempontjából sem hozott sok újat. Bár biztosra vehető, hogy előzetesen az opposíció fontos tagjai között számoltak vele, erre utal például, hogy a Deákhhoz indult követségnek ő is résztvevője lett, azonban felszólalásainak száma és minősége lényegesen mégsem változott. Részben önmaga által előidézett anyagi gondjai egyre inkább elkedvetlenítették. Lemondása előtt, 1844 telén egy olyan ember képe rajzolódik ki előttünk, aki egyszerre volt frusztrált a diéta várható meddősége, a tehetetlenség érzése, valamint saját sorsának kilátástalansága miatt. Ahogyan azt a titkosrendőri jelentések is megfogalmazzák, Bónis egy ideig maga sem tudta, hogy odahaza vagy Pozsonyban lenne számára jobb. Idő előtti távozása egyértelműen magánkörülményeivel magyarázható. Megyéjével való politikai összekülönbözésére semmi nem utal, sőt maradása érdekében a törvényhatóság gesztusokat is gyakorolt felé. Bónis egy felívelő pálya átmeneti mélypontjára érkezett el, ahol nagy kérdés volt, lesz-e számára visszaút.

A sérelmi politizálás, a kormányhatalommal szembeni erős kritika, amely a kálvinista birtokos nemesség által vezetett Szabolcs megyében távolról sem számított új keletűnek, Bónis Sámuelnek is állandó vesszőparipája volt. Az élet úgy hozta, hogy az adminisztrátori rendszer bevezetése ezen a téren minden korábbinál nagyobb lehetőséget adott számára, hogy a megyei jogokat védelmezhesse. Bár Szabolcs korábban nem számított irányítónak, kifejezetten kezdeményezőnek a törvényhatóságok levelezéseiben, együttműködésében, a főispáni helytartók ügyében ebben is változás történt. Szabolcs az intézkedés egyik legelső és legkérlelhetlenebb bírálójává lépett elő, ami egyáltalán nem független Bónis személyétől, aki a vonatkozó congregatiók vezérszónokaként alapvető hatást gyakorolt a megszülető statútumokra.

Az adminisztrátori kérdésben a kormány és a megyei politizáló elit között végletekig kiélezett helyzet azt eredményezte, hogy Szabolcs szilárd ellenzéki törvényhatóságként lényegében a teljes polgári átalakulás programjával készült az 1847-es diétára. Emellett pedig az is egyértelműnek tűnt, hogy nézeteik pozsonyi tolmácsolásához Bónis Sámuel lehet a legjobb választás. Mindenképpen el kellett vizsgálni az 1843–44-es események megismétlődését. Bónis talán nem csak betegeskedése miatt maradt távol a kállói követválasztástól, de feltehetően a közgyűlési tömeg befolyásolásának látszatát is kerülni akarták. A másik nívó, hogy a korábbi diétákkal ellentétben ezúttal felesége, Darvas Erzsébet is elkísérte Pozsonyba. Ennek érdekében alig két hónapos lányukat kellett rokonokra hagyniuk. Ez a döntés talán azért születhetett meg, hogy egyre rosszabb anyagi helyzetükben ne kelljen két háztartást fenntartani, továbbá Bónis mellett legyen egy olyan visszatartó erő, amely kártyaszennvedélyét, kicsapongásait képes kontrollálni.

Az utolsó rendi országgyűlés a szabolcsi politikus pályájában is áttörést hozott. Ezúttal jóval többet szólalt fel, mint két korábbi követsége során, egyértelműen az alsótábla egyik legaktívabb tagjává lépett elő. Emellett a válaszfelirati vitában is rendíthetetlenül állt Kossuth mellett, annak átmeneti elszigetelődése idején is. Ekkor lépett Bónis a bizalmi ember szerepébe, akit a későbbiekben a legkomolyabb lojalitást igénylő feladatokra lehetett felkérni. Azt is hozzá kell vizsgálni, hogy Bónis eltökéltsége mindig sokkal inkább az ügynek szólt, mintsem Kossuth személyének.

A legszorosabb munkatársi kapcsolat azt eredményezte, hogy Bónisra a forradalom győzelme, az áprilisi törvények szentesítése után is komoly szerepek vártak. Nem tudjuk, miért épp Deák minisztériumában kapott osztályigazgatói állást, de feltételezhetjük, hogy e mögött személyes egyeztetések álltak, Bónis pedig rendelkezett akkora befolyással, ami alapján elképzeléseit, terveit igyekeztek maximálisan figyelembe venni.

Az első népképviselői országgyűlésről ismert megnyilvánulásaiából a leginkább figyelemre méltó, hogy a tiszalöki képviselő a további radikalizálódást feltétlenül fékezni akarta. Komoly szerepet játszott Petőfi óvási szándékának ellehetetlenítésében, emellett pedig a Madarász-frakciót is fékezni igyekezett. A Bónisra mindig is jellemző rendpártiság talán vármegyei közéleti múltjában gyökerezett, hiszen Szabolcsban korábban számtalan alkalma volt megtapasztalni, a destruktív légkör miként sodorhatja kilátástalanságba az előrehaladást. Bónis igazi terepének továbbra is az üléstermi szócsaták számítottak. Ha hihetünk minisztériumi felettesének, Ghyczy Kálmánnak, a képviselőházban jóval szívesebben időzött, mint az Igazságügyi Minisztérium büntetőtörvénykezési osztályán.

A szeptemberi fordulat után Bónis folyamatosan kapta bizalmi megbízatásait. Degré Alajos visszaemlékezései alapján derűségét a táborban is megőrizte, emellett pedig emberségét is többször megmutatta. A koronával kapcsolatos feladatai talán egész életének egyik legnagyobb próbatételét jelentették. Itt most nem azokra a mendemondákra kell gondolnunk, melyek a nemzeti ereklyével kapcsolatos tiszteletteljes bánásmódját vonták kétségbe, sokkal inkább azokra a kísértésekre, melyeket ki kellett állnia. Sokan akadtak, akik a kormányt már nem követték Debrecenbe. December utolsó napjai Bónis számára is jelenthettek volna olyan vízválasztót, amikor meg lett volna a lehetősége, hogy maga és családja számára kevésbé kockázatos jövőt válasszon. Ezen a ponton számára eldőlt, a szabadságharc veresége esetén a legszigorúbb felelősségre vonással kell majd szembesülnie.

Szabolcsi kormánybiztossága talán átmeneti visszaszorulásnak tűnhet, valójában azonban ezeknek a hátországi tevékenységeknek nagyon komoly szerep jutott a tavaszi hadműveletek előkészítésében. A szabadsapatok ügye jól demonstrálja, hogy Bónis hiába számított Kossuth bizalmi emberének, véleményét vele szemben is bátran vállalta, a lojalitás számára nem jelentett szolgálalkúságot.

Pályája legmagasabb rangú beosztását Bónis a főváros felszabadítása után érte el Vukovics államtitkáráként. Igaz, hogy az Igazságügyi Minisztérium újbóli szervezésekor a személyi kínálat már jócskán megfogyatkozott, a rá eső választást elsősorban mégsem ezzel magyaráznánk. Bónis mégiscsak a kontinuitást képviselte, korábbi osztályigazgatóként gyakorlati ismeretekkel rendelkezett a minisztérium 1848-as működéséről, a mindig sokat számító tapasztalat pedig ebben a helyzetben még inkább felértékelődött. Más kérdés, hogy eddigi szolgálatai alapján egy magas rangú állami beosztást politikailag is kiérdemelt.

Az aradi levonulás Bónis Samu életében már a szinte elkerülhetetlen bukás ismeretében telt. E néhány hét alatt leginkább közvetítői képességére volt szükség. A rendelkezésre álló adatok szerint nem vizsgázott rosszul. Saját személyének teljes mellőzését

nem arra használta, hogy Görgei és Kossuth viszonyát még tovább feszítse, hanem éppen ellenkezőleg, a kapcsolat rendezésén fáradozott. Ha nem is értett egyet a tábornok terveivel, elképzeléseivel, azt világosan felismerte, hogy a kialakult krízisben a katonai döntésekkel szemben a politika alárendelt helyzetbe került. Ábrányi Kornél visszaemlékezései alapján úgy érezzük, az együtt töltött idő alatt Bónis számára is komoly erkölcsi példát tudott mutatni kitartásból, elkötelezettségből.

Bónis Samu és Kossuth világosi elválása, utolsó siettetett szóváltásaik, majd a lemondott kormányzó kocsija után meredő tekintete egy nagyon plasztikus pillanatkép arról, hogy a sorsfordító történelmi pillanatok mennyire együtt járnak a cselekvők életének gyors változásával. A nemrég még döntési jogkörrel, befolyással, hivatali ranggal rendelkező politikusból egy csapásra lett menekült, akinek nem maradt más dolga, minthogy magát a biztos halál torkából kimenekítse. Bónis kifejezetten szerencsésnek mondható abból a szempontból, hogy emigrálási kísérletének kudarca után hazai rejtőzködését legalább addig sikeresen megoldotta, amíg az osztrák hatalom első és legerősebb dühe nem csillapodott. Ha nem 1850 nyarán, hanem már hónapokkal korábban feladja magát, könnyen elképzelhető, hogy halálbüntetését nem enyhítik tízévi várfogságra.

Bár dolgozatunk a közéleti szerepvállalás második szakaszát csak kitekintésszerűen vizsgálta, karrierjének összegzése során néhány mondatot azonban erről is érdemes szólnunk. Szemben az 1830-as évek kezdetével az 1861-ben visszatérő Bónisnak már semmit nem kellett bizonyítania. A '48-as nemzedék oszlopos tagjaként komoly előjogokkal rendelkezett, Szabolcs megyében teljesen egyértelműnek tartották, hogy a tiszalöki választókerület jogfolytonos képviselőjét neki kell reprezentálnia. Az utolsó aradi óráig kitartó múltjával a háta mögött talán kissé meglepő lehet, hogy az 1867-es kompromisszummal viszonylag gyorsan és látványosan kiegyezett. Természetesen határozatiként nem azonosult Deák nézeteivel, ragaszkodott a tisztán perszónaluniós viszonyhoz, de régi ismeretségük és a zalai politikus iránti tisztelete fényében azt mégsem gondolta, hogy azt törekvéseiben ne a legjobb szándék vezetné. Úgy véljük, Bónis rendszerkritikus maradt, de azt is belátta, a többségi állásponttal meg kell békülnie. A politikai élettől való 1869-es visszavonulása annak fényében nem meglepő, hogy egyébként is nemzedékváltás zajlott. Őszülő, közel hatvanesztendő veteránként küzdelmes és részben hányatott sorssal a háta mögött nem érezzük megalkuvásnak, hogy idősebb napjaiban a közvetlen politikai konfrontálódás helyett inkább már a bírói hivatalvállalással együtt járó tekintélyt és kényelmet akarta élvezni.

Ami Bónis Samu szónoki stílusát, habitusát illeti, Móricz Pál vagy Pálffy János egykorú feljegyzéseinek helyességét beszédelemzéseink alapján megerősítve érezzük.

Lobbanékonyság, gorombaság, zsémbesség, tömörségre való törekvés egyaránt jellemezték őt nyilvános megnyilatkozásai során. Sokszor támadó, kissé provokatív fellépései vitapartnereinek többségében mégsem váltottak ki lenézést vagy megvetést, aminek oka elsősorban abban keresendő, hogy a tanácsstermek falain kívül, magánérintkezéseiben Bónis egészen más természetűnek számított. Ha a vitákban el is ragadta a hév, és egy-egy ügy melletti lázas kitartásában olykor a személyeskedéstől, az ellenfél becsmélésétől sem tartóztatta meg magát, alaptermészete mégis sokkal inkább a jókedélyűség, a derűség és az életvidámság volt. A civil életben esetenként politikai ellenfeleivel is jó viszonyt ápolt, gondoljunk például Babarczy Antalhoz fűződő viszonyára.

A reformkori Szabolcs vármegyét nagyságrendileg 220.000 ember lakta, akik közül több mint 24 ezren nemesi jogállásúaknak számítottak.¹²⁹⁹ Jelentős részük kúrialista községekben tengette a paraszti létformától szinte semmiben nem különböző életét. Bár a törvényhatóság mindennapjaira velük szemben csak tucatnyi família bírt számottevő befolyással, ezek a társadalmi viszonyok összességében mégsem könnyítették meg egy konstans módon felfelé ívelő, látványos politikai karrier kibontakoztatásának lehetőségét. Bónis Sámuel innen elindulva mégis egy olyan országosan ismert közszereplővé vált, aki hosszú időn át a legbefolyásosabb döntéshozók környezetéhez tartozott. Meglátásunk szerint ez mindenképp olyan teljesítmény, amely az utókortól tiszteletet, a történetírástól pedig figyelmet igényel. Munkánk ehhez próbált adalékokkal szolgálni.

Bónis életének legnagyobb része a politika érdekkonfliktusokkal és hatalmi törekvésekkel azonosítható, nem éppen gyöngéd világában telt. Mindez mégsem tette érzéketlenné. Ezt mutatja Lauka Gusztáv érdekes felfedezése is, aki 1901-ben olyan emlékkönyvre bukkant, melybe Bónis valaha egy verset írt. Ahogyan a sorait közlő Pesti Napló tárcája fogalmazott *„mindenkit magasabbra emel és rokonszenvesebbé tesz, ha utólag kiderül róla, hogy volt benne valami a poétából is. Mert ezalatt mindenki azt érti, az illetőnek nem csak esze volt, ami az államférfiaknál nem ritkaság, - hanem hogy, (ami már az államférfiaknál nagy ritkaság!) volt szíve is.*”¹³⁰⁰

¹²⁹⁹ Bérenger, J. – Kecskeméti K.: Országgyűlés és parlamenti élet i. m. 256.

¹³⁰⁰ Pesti Napló 52. (1901. február 15.) 46. sz.

Források és irodalom

A. Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Az 1848/49-i minisztériumi levéltár. Az Országos Honvédelmi Bizottmány általános iratai

1849. H2 OHB 1849. 1245. sz., 1415. sz., 1522. sz., 1535. sz., 1571. sz., 1946. sz., 3053. sz., 3367. sz., 6185. sz., 6332. sz.

Kossuth Miscellanen. 125. sz.

A tolcsvai Bónis család levéltára. (P 63) 6. cs. 1. fol., 6. cs. 3. fol., 6. cs. 15. fol., 6. cs. 29. fol., 6. cs. 45. fol., 6. cs. 71. fol., 6. cs. 73. fol., 6. cs. 82. fol., 6. cs. 85. fol., 7. cs. 2. fol., 7. cs. 15. fol., 7. cs. 20. fol.

Kabinettsarchiv. Varia: Jelentések a magyar országgyűlések tárgyalásairól (1708–1848) (I 58) 1072.

Magyar Kamara archivuma. Libri donationum (E 227) 15. k.

Magyar Kamara archivuma. Neo registrata acta (E 148) Fasc. 1884.

Regnicolaris levéltár. Archivum regni. Takács Sándor hagyatéka. (N 119) Fasc. 56., 57., 60., 63., 65–71.

Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára

Egyesületek, tömegszervezetek, pártok. Kulturális, népművelő és sportegyesületek. Szabolcs Vármegyei Casino iratai 1847–1848. X. 57. Választmányi és közgyűlési jkv. 1. sz., 3. sz., 6. sz., 10. sz.

Szabolcs Vármegye Központi Bizottmányának Iratai.

Jegyzőkönyvek. IV.B. 102.a. 1849. évi kb. jkv.

Iratok. IV. B. 102. b. 48. cs.

Szabolcs Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Betáblázási jegyzőkönyvek (Intabulationes) IV. A.1. h. 1382. k.

Szabolcs Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek (Protocolla) IV. A. 1. a. 1826. évi jkv., 1828. évi jkv., 1831–1841. évi jkv., 1843–1848. évi jkv.

Szabolcs Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok (Acta politica) IV. A. 1. b. Fasc. 4., Fasc. 25–27., 32. cs., 37. cs., 39–40. cs., 43–48. cs.

Szabolcs Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Nemesi felkelések iratai (Insurrectionalia) IV. A. 1. f. 1324–1325. k.

B. Nyomtatott források

Hírlapi cikkek:

Budapesti Hírlap 5., 7., 19., 20. évf.

Budapesti Közlöny 3–4., 9., 11–12. évf.

Fővárosi Lapok 13., 15–16. évf.

Hetilap 2. évf.

Közlöny 1–2. évf.

Nemzeti Újság 9. évf.

Nógrád 46. évf.

Nyírvidék 3., 4., 23., 28. évf.

Pesti Hírlap 1–8. évf.

Pesti Napló 52. évf.

Tiszavidék 3. évf.

Vasárnapi Újság 14., 16., 23., 26. évf.

Világ 2. évf.

Országgyűlési naplók és almanachok, naplók, memoárok, levelezések, egyéb forráskiadványok:

Az 1861-ik évi magyar országgyűlés. Osterlamm Károly, Pest, 1861. II. k.

Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés képviselőházának irományai. Emich Gusztáv, Pest, 1866. I. k.

Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Szerk. Greguss Ágost. Emich Gusztáv, Pest, 1867. III. k.

Ábrányi Kornél: Komáromtól–Világosig. I–IV. közlemény. Budapesti Hírlap 5. 3–9. sz.

Beér János – Csizmadia Andor: Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1954.

Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról. S. a. r. Steier Lajos. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1924.

Borsod és Miskolc 1848–1849-ben. Naplók, töredékek, visszaemlékezések. S. a. r. Dobrossy István. BAZ Megyei Levéltár, Miskolc, 1998.

Bónis Sámuelné: Adatok tolcsvai Bónis Sámuel életéből 1847-től 1856-ig. In: Elmúlt idők emlékeiből. Családja tagjai számára összeállította Korányi Sándor. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1929.

Budapesti cím –és lakjegyzék 2. A bejelentési hivatal hiteles adatai alapján. Franklin Társulat, Budapest, 1882.

Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849. I–II. k. S. a. r. Hermann Róbert. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1998.

Csengery Antal: Magyar szónokok és statusférfiak. Politikai jellemrajzok. Heckenast Gusztáv, Pest, 1851.

Deák Ferenc emlékezete. Levelek. Ráth Mór, Budapest, 1890. II. k.

Degré Alajos: Visszaemlékezéseim. S. a. r. Ugrin Aranka. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983.

Dessewffy Dénes 1866. évi naplója. S. a. r. Dessewffy Sándor. Hadtörténelmi Közlemények 53. 1940. 41. k.

Görgei Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. S. a. r. Katona Tamás. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988. II. k.

Eötvös József: Kelet népe és a Pesti Hírlap. Landerer és Heckenast, Pest, 1841.

Fazekas Rózsa – Kujbusné Mecsei Éva: Mindennapok Szabolcs és Szatmár megyében a 19. században. Forrás- és szemelvénygyűjtemény. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, Nyíregyháza, 2000.

Felséges első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e néven ötödik apostoli királyától szabad királyi Pozsony városába 1839-dik esztendei Szent Iván havának 2-dik napjára rendeltetett Magyarország közgyűlésének írásai. Belnay, Wéber és Wigand, Pozsony, 1839–40.

Felséges első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e néven ötödik apostoli király által szabad királyi Pozsony városába 1843. esztendei Pünkösöd hava 14. napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek naplója a tekintetes karoknál és rendeknél. Országgyűlési Irományok Kiadó Hivatala, Pozsony, 1844.

Felséges első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e néven ötödik apostoli király által szabad királyi Pozsony városába 1847. esztendei Szent András hava 7-dik napjára összehívott magyarországi közgyűlésnek naplója, a tekintetes karoknál és rendeknél. Országgyűlési Irományok Kiadó Hivatala, Pozsony, 1848.

Frideczky Lajos memoárja. Középszinten a történelemben. S. a. r. Varga János. Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 1988.

Hársfalvi Péter – Takács Péter: Helytörténeti olvasókönyv 1. Bereg, Szabolcs és Szatmár megye történetéhez a honfoglalástól 1849-ig. Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács Művelődési Osztálya és Szabolcs-Szatmár Megyei Pedagógiai Intézet, Nyíregyháza, 1985.

Hunkár Antal visszaemlékezése és iratai. S. a. r. Hudi József, Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2004.

Járolí József: Olvasókönyv az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Békés megyei történetéhez. Békés Megyei Levéltár, Gyula, 1998.

Járolí József: A rendszerváltás folyamata az 1848–49-i forradalom és szabadságharc első hónapjaiban. Válogatott dokumentumok. Magyar Levéltárosok Egyesülete, Budapest, 2001.

Jászay Pál naplója 1–15. S.a.r. Czékus László. Irodalomtörténeti Közlemények, 4–7. 1894. 1. sz.–1897. 3. sz.

Jászay Pál naplója 1849. január 1-től–május hó 7-ig. In: Vérrózsák I. Szerk. Hentaller Lajos. Atheneum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1906.

Katona Tamás: A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1979.

Kazinczy Ferenc levelezése. S.a.r. Váczy János. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1907–1910. 17–20. k.

Kossuth Lajos: Országgyűlési Tudósítások. I. 1832. december 17.–1833. augusztus 4. S. a. r. Kelet-európai Tudományos Intézet Történettudományi Intézetének Munkaközössége. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1948. (Kossuth Lajos összes munkái 1.)

Kossuth Lajos: Országgyűlési Tudósítások. III. 1834. március 25.–november 29. S. a. r. Barta István. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1949. (Kossuth Lajos összes munkái 3.)

Kossuth Lajos: Országgyűlési Tudósítások. V. 1835. augusztus 27.–1836. május 2. S. a. r. Barta István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961. (Kossuth Lajos összes munkái 5.)

Kossuth Lajos: Ifjúkori iratok. Törvényhatósági Tudósítások S. a. r. Barta István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. (Kossuth Lajos összes munkái 6.)

Kossuth Lajos iratai 1837. május–1840. december. Szerk. Pajkossy Gábor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. (Kossuth Lajos összes munkái 7.)

Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48. S. a. r. Barta István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1951. (Kossuth Lajos összes munkái 11.)

Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. 1848 szeptember–december. S. a. r. Barta István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952. (Kossuth Lajos összes munkái 13.)

Kossuth Lajos az országos honvédelmi bizottmány élén II. 1849. január 1.–április 14. S. a. r. Barta István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953. (Kossuth Lajos összes munkái 14.)

Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r. Barta István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955. (Kossuth Lajos összes munkái 15.)

Kossuth Lajos: Írások és beszédek 1848–49-ből. S. a. r. Katona Tamás. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994.

Kovács Ferenc: Az 1843/44. évi magyar országgyűlés alsó tábla kerületi üléseinek naplója. Franklin Társulat, Budapest, 1894. I–VI. k.

Kónyi Manó: Lónyay Menyhértnek 1847/48-diki naplója. I–II. közlemény. Budapesti Szemle 85–86. k. 231–232. sz. 1896.

Kónyi Manó: Deák Ferenc beszédei I–II. 1829–1861. Franklin Társulat, Második, bővített kiadás, Budapest, 1903.

Krasznay Péter: „Naplójegyzetei Krasznay Péter kemecsei lakosnak...” Visszaemlékezések 1830–1861. Szerk. Forrai Ibolya. Néprajzi Múzeum, Budapest, 1998.

Krasznay Péter naplójegyzetei 1861–1916. Szerk. Kujbusné Mecsei Éva – Takács Péter. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 2010.

László Géza: Szabolcs vármegye 1848/49-ben. Források. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, Nyíregyháza, 2000.

Lévay József: Szentpéteri üres fészek. Lévay József naplója. Szerk. Porkoláb Tibor. BAZ Megyei Levéltár–Herman Ottó Múzeum–Miskolci Egyetem Textológiai Műhelye, Miskolc, 2001. I. k.

Madarász József: Emlékirataim. Franklin Társulat, Budapest, 1883. I. k.

Márkus Dezső: Magyar Törvénytár. 1836–1868. Franklin Társulat, Budapest, 1896.

Molnár András – Deák Ágnes: Deák Ferenc: Válogatott politikai írások és beszédek. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. I–II. k.

Molnár András: „Tekintetes karok és rendek!” Zala megye országgyűlési követutasításai és követjelentései 1825–1848. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2003.

Móricz Pál: A magyar országgyűlési pártok küzdelmei a koronázástól a Deák és balközép pártok egybeolvadásáig: 1867–1874. Országgyűlési Értesítő Kö- és Könyvnyomdája, Budapest, 1892. I. k.

Pajkossy Gábor: Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény. Osiris, Budapest, 2003.

Pálffy János: Magyarországi és erdélyi urak. Pálffy János emlékezései I. Szerk. Szabó T. Attila. Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár, 1939.

Petőfi Sándor: Levelezése, Függelék: vegyes feljegyzések, szerkesztői jegyzetek, dedikációk, másolatok, rajzok. Szerk. és jegyz. V. Nyilassy Vilma – Kiss József. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. (Petőfi Sándor összes művei 7.)

Pulszky Ferenc: Életem és korom. Franklin Társulat, Második kiadás, Budapest, 1884. I. k.

Rózsa György – Spira György: Negyvennyolc a kortársak szemével. Képek, nyomtatványok és iratok. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1973.

Stuller Ferenc: Országgyűlési tudósítások I–II. k. [Kézirat] Országgyűlési Könyvtár, Magyar Parlamenti Gyűjtemény.

Susztak Sámuel nyíregyházi evangélikus tanító feljegyzései (1830–1849). Szerk. Galambos Sándor – Kujbusné Mecsei Éva. MNL SZSZBML–Nyíregyházi Evangélikus Egyházközség, Nyíregyháza, 2018. (MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára Kiadványai II. Közlemények 51.)

Szász Károly: Bónis Sámuel. In: Országgyűlési emlékkönyv: 1866–1867. Szerk. Farkas Albert. Heckenast Gusztáv, Pest, 1867.

Szemere Bertalan levelei (1849–1862). Ráth Mór, Budapest, é. n.

Szemere Bertalan leveleskönyve (1849–1865). Szerk. Albert Gábor. Balassi Kiadó, Budapest, 1999.

Szemere Bertalan: Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból: Gróf Batthyány Lajos, Görgei Artúr, Kossuth Lajos. Okmánytár. S. a. r. Hermann Róbert – Pelyách István. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1990.

Szerencs János: Az 1839-ik évi országgyűlési jegyzetek. I–III. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest 1877–1878.

Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal II. Szerk. Vizsota Gyula. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1930.

Széchenyi István naplói. Szerk. Vizsota Gyula. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1939. 6. k. (Széchenyi István összes munkái 15.)

Széchenyi István: Napló. Szerk. Oltoványi Ambrus. Gondolat, Budapest, 1978.

Szűcs Sámuel naplói (1835–1864). Szerk. Dobrossy István. BAZ Megyei Levéltár, Miskolc, 2003. I. k.

Vachot Imre: Országgyűlési almanach. Trattner-Károlyi István, Pest, 1843.

Vay Sarolta: Régi nemes urak, úriasszonyok. Históriak, legendák, virtuosos cselekedetek. Singer és Wolfner, Budapest, 1908.

Vukovics Sebő emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetése idejéből. S. a. r. Bessenyei Ferenc. Athenaeum, Budapest, 1894. II. k.

Záborszky Alajos: Országgyűlési Szemle. Országgyűlési Könyvtár, Magyar Parlamenti Gyűjtemény.

C. Monográfiák és tanulmányok

Andics Erzsébet: Metternich és Magyarország. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.

Babják Ildikó: A váltó fajtái a 19. században. Miskolci Jogi Szemle 2. 2007. 1. sz.

Babják Ildikó: Az írástudatlanok váltóképessége a dualizmus idején. AETAS 24. 2009. 1. sz.

Bakács István: A Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárának története az Országos Levéltár keretében, 1934–1945. In: Levéltári Közlemények 43. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.

Balázs László: Batthyány Kázmér házassága és áttérése. Egyháztörténet Új folyam 2. 1959. 1–2. sz.

Ballagi Géza: A nemzeti államalkotás kora, 1815–1847. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1897. 151. p. (A magyar nemzet története IX. Szerk. Szilágyi Sándor)

Balogh István: Bél Mátyás: Szabolcs vármegye című munkájáról. In: Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás, 1–2. Szerk. Gyarmathy Zsigmond. Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, Nyíregyháza, 1979.

Balogh István: Az újrateremtett Nyíregyháza első félévszázada. (A nyíregyházi bírák évkönyvei) (1753–1803). In: Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás, 3–4. Szerk. Gyarmathy Zsigmond. Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, Nyíregyháza, 1982.

Barta János, ifj.: Nemesi birtokok és jövedelmek Zemplén megyében a XVIII. század végén. In: Mágánások, birtokosok, címerlevelek. Rendi társadalom – polgári társadalom 9. Konferencia: Pécsvárad, 1995. szept. 12–13. Szerk. Ódor Imre – Pálmány Béla – Takács Péter. Hajnal István Kör–KLTE Történelmi Intézete Segédtudományi Tanszéke, Debrecen, 1997.

Barta János, ifj.: A Kazinczy család zempléni birtokai a XVIII/XIX. század fordulóján. In: Ragyogni és munkálni. Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről. Szerk. Debreczeni Attila – Gönczy Monika. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2010.

Bay Ilona: Adalék a Nagyréti Darvas család genealógiájához. Turul 27. 1909. 4. sz.

Bálint Ágnes: A pszichobiográfia hozzájárulása az életrajzírás elméleti kérdéseéhez. „Nagyfelbontású” vs. „kisfelbontású” életrajz. In: Személyiség és történelem. A történelmi életrajz módszertani kérdései. Szerk. Vonyó József. Magyar Történelmi Társulat–Kronosz Kiadó–Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, Pécs–Budapest, 2017.

Bárány György: A liberalizmus perspektívái és korlátai az 1843/44-es országgyűlés vallásügyi vitáinak tükrében. Századok 124. 1990. 2. sz.

Benczédi László: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása. *Történelmi Szemle* 17. 1974. 4. sz.

Benczédi László: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés Magyarországon (1664–1671). [Kandidátusi kézirat] Budapest, 1976.

Benczédi László: A Wesselényi nádor vezette rendi szervezkedés (1664–1671). In: *Rendi szervezkedés és kuruc mozgalom (1664–1685), Magyarország története 1526–1686.* Főszerk. Pach Zsigmond Pál. III/2. k., Budapest, 1985.

Bencsik János: Tokaj társadalma a tárgyak tükrében, 1774–1849. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Sátoraljaújhely–Miskolc, 1993.

Benda Gyula: A társadalomtörténet-írás helyzete és perspektívái. *Századvég* 2. 1997. 4. sz.

Benda Kálmán – Fügedi Erik: A magyar korona regénye. Magvető Kiadó, Budapest, 1979.

Bene János: Tisztújítás Szabolcs vármegyében 1836-ban. In: *Acta Academiae Pedagogicae Nyíregyháziensis* 8/A. Marxizmus-leninizmus-történettudomány. Nyíregyháza, 1980.

Bene János: A nagykállói kaszinó 1847–49-ben. Nagykállói Baráti Kör, Nagykálló, 1989.

Bene János: Népképviselői választások Szabolcs vármegyében és Nyíregyházán 1848-ban. In: *Tanulmányok választásokról és önkormányzatokról Szabolcsban (1848–1948).* Szerk. Vinnai Győző. Stúdium Kiadó, Nyíregyháza, 1994.

Bene János: Szabolcs a honvédelemért 1848–49-ben. In: *Szabolcsi honvédek a szabadságharcban (1848–1849).* Szerk. Bene János. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza, 1998.

Bene János: Nyíregyháza 1848–49-ben. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle* 43. 2008. 3. sz.

Bene János: Polgár 1848–49-ben. In: *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv.* Szerk. Kujbusné Mecsei Éva. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, Nyíregyháza, 2008.

Berlász Jenő: Horvát István könyvtárának megszerzése a Nemzeti Könyvtár számára. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 7–8. 1963–64.

Bényei Miklós: Reformkori országgyűlések a sajtószabadságról. Stúdium Kiadó, Debrecen, 1994.

Bényei Miklós: Széchenyi István és Debrecen. Tények és dokumentumok. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1997.

Bérenger, Jean – Kecskeméti Károly: Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.

Borosy András: Pest megye és az első hazai vasutak építése. In: *Fejezetek Pest megye történetéből. Tanulmányok.* Szerk. Egey Tibor. Pest Megyei Levéltár, Budapest, 1990.

- Botár Imre – Károlyi Zsigmond: A Tisza szabályozása I. (1846–1879). Budapest, 1971.
- Bourdieu, Pierre: L'illusion biographique. Actes de la Recherche en Sciences Sociales 12. (1986) 62–63. sz.
- Cieger András: Lónyay Menyhért. Szerepek–programok–konfliktusok. Századvég Kiadó, Budapest, 2008.
- Cieger András: A 19. századi politika társadalomtörténetének hazai kutatása –ahogy én látom. AETAS 24. 2009. 3. sz.
- Czoch Gábor: Hogyan határozható meg egy város területe? Korall 7. 2006.
- Csapodi Csaba – Csapodiné Gárdonyi Klára: Bibliotheca Corviniana. Helikon, Budapest, Negyedik, átd. bőv. kiad.,1990.
- Csikány Tamás: A hadsereg ellátása és utánpótlása. In: A szabadságharc katonai története. Pákozdtól Világosig 1848–1849. Szerk. Bona Gábor. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1998.
- Csizmadia Andor: Az adminisztrátori rendszer Magyarországon és a Fejér megyei adminisztrátorság. In: Fejér Megyei Történeti Évkönyv 8. Szerk. Farkas Gábor. Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár, 1974.
- Csizmadia Andor: Deák Ferenc egyházpolitikája. In: Tanulmányok Deák Ferencről. Szerk. Baranyai György [et al.] Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1976.
- Csizmadia Andor: Deák Ferenc és a magyar egyházpolitika. Világosság 21. 1980. 6. sz.
- Csoma József: Abauj-Torna vármegye nemes családjai. Abauj-Torna vármegye közönsége, Kassa, 1897.
- Csorba György: Az 1848–48-es országgyűlés képviselői vadászcsapata. Hadtörténelmi Közlemények 131. (2018) 1. sz.
- Csorba László – Velkey Ferenc: Reform és forradalom 1790–1849. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998.
- Csorba Sándor: Reformkori diákegyesületek Patakon és a Társalkodási Egyesület Pozsonyban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000.
- Dániel Gábor: A vargyasi Dániel család eredete és tagjainak rövid életrajza. Franklin Társulat, Budapest, 1896.
- Deák Antal András – Lanier, Amelie: Széchenyi István és Sina György közös vállalkozásai. L'Harmattan, Budapest, 2005.
- Deák Ágnes: „Ő csak Deák és nem Deákpárti”. Deák és pártja 1869 után. In: Zala követe, Pest képviselője. Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége 1833–1873. Szerk. Molnár András. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2004.

Degré Alajos: Zala megye reformkori követutasításai. Levéltári Közlemények 44–45. 1973–1974. 1–2. sz.

Degré Alajos: Zala megye 1839. évi követutasítása. In: Tanulmányok Deák Ferencről. Szerk. Baranyai György [et al.] Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1976.

Dobszay Tamás: Deák Ferenc és az igazságügyi minisztérium szervezete. In: A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere. Szerk. Molnár András. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1998.

Dobszay Tamás: Az 1843–44. évi országgyűlés kerületi naplója. In: A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század: Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére. Szerk. Gergely Jenő [et al.] ELTE Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2000.

Dobszay Tamás: Kommunikációs csatornák a megyék és a diéta között a reformkorban. Jogtörténeti Szemle 12. 2010. 4. sz.

Dobszay Tamás: Miért nem szabadult fel a jobbágyság 1840-ben? In: Eszmék, forradalmak, háborúk: Vadász Sándor 80 éves. Szerk. Háda Béla [et al.] ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2010.

Dobszay Tamás: A politika „folklorisztikus” természetéről: Nyelvi és politikai megoldások Kossuth és a reformkor közös teljesítményében. In: „Politica philosophiai okoskodás”: Politikai nyelvek és történeti kontextusok a középkortól a 20. századig. Szerk. Fazekas Gergely Tamás – Miru György – Velkey Ferenc. Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen, 2013.

Dobszay Tamás: A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848). Országház Könyvkiadó, Budapest, 2019.

Dombóvári Ádám: Megyei választások és szabályozásuk 1830–1844. [Doktori értekezés] ELTE Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2011. II. kötet

Ember Győző: Magyar parasztmozgalmak 1848-ban. In: Mód Aladár [et al.]: Forradalom és szabadságharc 1848–49. Szikra, Budapest, 1948.

Erdmann Gyula: A Zemplén megyei nemesség tagozódása, jövedelmi viszonyai a 19. század első felében. In: Rendi társadalom–Polgári társadalom I. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. Salgótarján, 1986. szeptember 28–30. Szerk. Á. Varga László. Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 1987.

Erdmann Gyula: Országgyűlési követutasítások és alkotmányos jogvédelem 1839. In: Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. században Magyarországon. Tanulmányok Szabad György 70. születésnapjára. Szerk.: Orosz István–Pölöskei Ferenc, Korona Kiadó, Budapest 1994.

Erdmann Gyula: Wesselényi Miklós politikai pere és az 1839–40. évi országgyűlés. In: Wesselényi emlékülés. Szerk. Takács Péter. Kölcsey Társaság, Fehérgyarmat, 1996.

Erdmann Gyula: Deák az 1839–1840. évi országgyűlésen. In: Történelem és levéltár. Válogatás Erdmann Gyula írásaiból. Szerk. Erdész Ádám – Á. Varga László. Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2004.

Erdmann Gyula: A kormányzat előkészületei az 1839–40-es országgyűlésre. In: Uo.

Erdmann Gyula: Szabadság és tulajdon. Az 1839–40. évi országgyűlés története. Országgyűlési Hivatal, Budapest, 2014.

Erdődy Gábor – Hermann Róbert: Batthyány – Szemere. Pannonica Kiadó, Budapest, 2002.

Erdődy Gábor: „Én csak fáklyatartó voltam”. Kossuth Lajos, a magyar polgári forradalom és szabadságharc irányítója (1848–1849). ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2006.

Evva Margit: A tolcsvai Bónis család története. Turul 79. 2006. 1–2. sz.

Fazekas Csaba: Az első népképviseleti országgyűlés történetéből. Palóczy László beszédei és képviselői indítványai (1848. július–december). In: Tanulmányok és források az 1848-49-es forradalom és szabadságharc történetéhez. Szerk. Dobrossy István. MTA Miskolci Akadémiai Bizottság–BAZ Megyei Levéltár, Miskolc, 1998.

Fazekas Csaba: Rimely Mihály pannonhalmi főapát az 1847–48. évi országgyűlésen. In: Győri tanulmányok. Tudományos szemle. 22/2000. Szerk. Bana József. Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata, Győr, 2000.

Fazekas Csaba: A balkányi jobbágy házassága, a geszterédi plébános szitkozódása és az egyházpolitika 1841-ben. Egyháztörténeti Szemle 3. 2002. 1. sz.

Fazekas Csaba: 1848–1849. In: Miskolc története IV/1. 1848-tól 1918-ig. Szerk. Veres László. BAZ Megyei Levéltár–Hermann Ottó Múzeum, Miskolc 2003. (Miskolc története hat kötetben)

Fazekas Csaba: Deák Ferenc egyházpolitikája a reformkorban. Lucidus Kiadó, Budapest, 2008.

Fazekas Csaba: Folyószabályozás és egyházpolitika. Az 1840. évi IV. törvény által kiküldött országos választmány irataiból. Lybus. Magyarástudományi Forrásközlemények 9. 2011.

Fazekasné Toma Katalin: Gróf Nádasdy Ferenc országbíró politikusi pályaképe, 1655–1666. [Doktori disszertáció] Budapest, 2005.

Fazekasné Toma Katalin: A Wesselényi-összeesküvés, 1671. In: Magyar Történelmi Archívum. Archív Kiadó, Budapest, 2010/1.

Fábián Istvánné: Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Kézirat. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1969.

Fábiánné Kiss Erzsébet: Az 1848–49-es magyar minisztériumok. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.

Fábri Anna: „Eszmesúrlódások”: A 19. századi magyar közirodalom a (pesti) társaséletről. Budapesti negyed 12. 2004. 4. sz.

Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. Melyben minden város, falu és pusztá betűrendben, körülményesen leíratik. Kozma Vazul, Pest, 1851. III. k.

Finkey Ferenc: A sárospataki református jogakadémia története 1793–1923. Szerk. Szathmáry Béla. Sárospataki Református Kollégium–Hernád Kiadó, Sárospatak, 2019.

Fónagy Zoltán: Deák Ferenc és a jobbágyfelszabadítás. In: A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere. Szerk. Molnár András. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1998.

Fónagy Zoltán: Kossuth Lajos, az első magyar pénzügyminiszter. Pénzügyi Szemle 47. 2002. 9. sz.

Fónagy Zoltán: A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában: Adattár I-II. MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2013.

Fónagy Zoltán: Végtisztesség, politikai demonstráció és látványosság.: Nagy temetések a 19. században. Rubicon 25. 2014. 7. sz.

Futó Mihály: Az 1843/44-ik évi vallásügyi tárgyalások. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. Új folyam 37. 14–18. sz.

Gaal György: Vörösmarty 1845-ös erdélyi körútja. Deák kíséretében, Wesselényi vonzásában. Honismeret 28. 2000. 6. sz.

Gergely András: A fiumei vasút vitája az utolsó rendi országgyűlésen. Századok 113. (1979.) 4. sz.

Gergely András: A magyar reformellenzék kialakulása és megszilárdulása 1830–1840. In: Magyarország története 1790-1848. Szerk. Mérei Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. II. k. (Magyarország története tíz kötetben 5/2.)

Gergely András: Áruló vagy áldozat? István, az utolsó magyar nádor rejtélye. Helikon, Budapest, 1989.

Gergely András: Kossuth nemzetiségi politikája 1847-1853. Tiszatáj 56. 2002. 9. sz.

Gergely András: Deák Ferenc 1848-ban. Magyar Tudomány 48. 2003. 12. sz.

Gergely András: Általános választójog 1848-ban? A megyei törvény vitája az utolsó rendi országgyűlésen. Századok 139. 2005. 3. sz.

Gergely András: Az állampolgárság ügye 1847-ben és 1867-ben. In: Rendszerváltások kortársa és kutatója. Tanulmánykötet Izsák Lajos 70. születésnapjára. Szerk. Erdődy Gábor. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2013.

Glósz József: Tolna megye középbirtokos nemességének anyagi viszonyai a 19. század első felében. Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd, 1991.

Gosztonyi Péter: Történelemszemlélet, történelemtudat és történeti irodalom Magyarországon. *Korunk* 3/6. 1995. 4. sz.

Gueniffey, Patrice: A biográfia a megújuló politikatörténetben. *AETAS* 17. 2000. 3. sz.

Gyáni Gábor: Polgárság és középosztály a diskurzusok tükrében. *Századvég* 2. 1997 tél. 7. sz.

Gyáni Gábor: Történetírásunk az évezred fordulóján. *Századvég* 5. 2000. 18. sz.

Hadobás Pál: Az Edelényi Füzetek 1987–2006. Művelődési Központ, Könyvtár és Múzeum, Edelény, 2006.

Hanák Péter: A magyar „középosztály” történetének problémájához. *Valóság* 5. (1962) 3. sz.

H. Balázs Éva: Berzeviczy Gergely a reformpolitikus (1763–1796). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.

Hermann Róbert: Csány László, mint a feldunai hadtest kormánybiztosa (1848. szeptember 29.–1849. január 18.) In: Kossuth kormánybiztosa Csány László 1790–1849. Szerk. Molnár András. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1990.

Hermann Róbert: Görgei és a felvidéki kormánybiztosok, 1849. január 5–február 10. *Hadtörténelmi Közlemények* 104. (1991) 3. sz.

Hermann Róbert: Szemere Bertalan. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998.

Hermann Róbert: A kormánybiztosi rendszer 1848–49-ben. *Hadtörténelmi Közlemények* 111. 1998. 1. sz.

Hermann Róbert: Görgei Artúr és Csány László levelezése. Második, befejező közlemény. *Fons* 5. 1998. 2. sz.

Hermann Róbert: Megtorlás az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után. Útmutató Kiadó, Budapest, 1999.

Hermann Róbert: Kossuth és a fővezéri kérdés 1848–1849-ben. *Hadtörténelmi Közlemények* 115. (2002) 3. sz.

Hermann Róbert: A korona kálváriája (1848–1853). *Rubicon* 22. 2011. 1. sz.

Hermann Róbert – Manhercz Orsolya: A magyar korona a szabadságharc idején és után – föld felett, majd föld alatt (1848–1853). In: *A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978)*. Szerk. Pálffy Géza. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2019.

Holopcey Péter – Szöllösi István: A háromi nyaralótelep elnevezése. *Honismeret* 27. 1999. 2. sz.

Horváth Gergely Krisztián: A belső vámhatár működésének jogszabályi háttere és gyakorlata a paraszti termelés és kereskedelem szemszögéből. Moson vármegye a 19. század első felében. *Metszetek* 2. 2013. 2–3. sz.

Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből. 1823–1848. Harmadik kiadás. Ráth Mór, Budapest, 1886. II. k.

Horváth Zoltán: Teleki László 1810–1861. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. I. k.

Hóborné Kiss Gabriella – Hóbor József: Az 1843–44-es országgyűlés és Zala megye. Polvax: társadalomtudományi folyóirat 1. 1997. 2. sz.

Hörcsik Richárd: A sárospataki református kollégium gazdaságtörténete (1800–1919). Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Sárospatak, 1996.

Ipolyi Arnold: A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása. Magyar Tudomány Akadémia, Budapest, 1886.

Jankovich Miklós: Újabb források a Wesselényi-féle hűtlenségi per történetéhez. *Levéltári Közlemények* 46. 1975.

Kajtár István: A büntető igazságszolgáltatás modernizációja a XIX. században. In: *Tanulmányok Földvári József tiszteletére*. Szerk. Korinek László. JPTE, Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 1996.

Karvasy Ágoston: A magyar váltójog. Streibig, Győr, 1846.

Kasza Péter: Pártváltó diplomata és egyházi méltóság két király között. A Brodarics–életrajz módszertani tanulságai. In: Vonyó J. (szerk.) 223–238.

Katona Csaba: Botrányos tisztújítás a reformkori Szabolcs vármegyében –ahogy Kossuth lát(att)a. In: *Pro Patria. Tanulmányok*. Szerk. Kujbusné Mecsei Éva. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, Nyíregyháza, 2004.

Katus László: A túrmezei nemesi közösség. *Rubicon* 5. 1994.

Károlyi Árpád: Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1936.

Kávássy Sándor: Nemesi vezeték- és keresztnevek Szatmárban az 1809. évi inszurrekciós összeírás alapján. In: *Helytörténeti tanulmányok 07*. Szerk. Gyarmathy Zsigmond. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 1989.

Kecskeméti Károly: Magyar liberalizmus 1790–1848. Argumentum Kiadó, Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2008.

Kempelen Béla: Magyar nemes családok. Grill, Budapest, 1911. II. k.

Kempelen Béla: Magyar zsidó családok. Budapest, 1937–39. (reprint: Makkabi Kiadó, Budapest 1999.) I. k.

Királyfi Árpád: A magyar állampolgárság kizárólagossága. In: Ünnepi dolgozatok Concha Gyöző egyetemi tanársága negyvenéves emlékére. Szerk. Angyal Pál [et al.] Franklin, Budapest, 1912.

Kiss László: A szlovák nemzeti tudat születése. Tanulmányok a szlovák „nemzeti ébredés” és a reformkori szlovák–magyar viszony történetéből. EKF Líceum Kiadó, Eger, 2005.

Kolgyári Császár Ferenc: A magyar váltójog. Trattner Károly, Pest, 1845.

Komáromy András: A tolcsvai Bónis család őseiről. I–II. közlemény. Turul 4. 1886. 1–2. sz.

Konrád Miklós: Zsidóságon innen és túl. Zsidók vallásváltása Magyarországon a reformkortól az első világháborúig. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2014.

Kosáry Domokos: A Görgey-kérdés története. Osiris-Századvég, Budapest, 1994. II. k.

Kosáry Domokos: Kossuth Lajos a reformkorban. Osiris Kiadó, Második, bővített kiadás, Budapest, 2002.

Kovács Endre: Az 1846. évi galíciai parasztfelkelés magyarországi hatásához. Századok 91. 1957. 5–6. sz.

Kovács I. Gábor: Diszkrimináció, emancipáció–asszimiláció, diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. I. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012.

Kovács Kálmán: Az esküdtszék és az „articuláris bíróság” ügye az 1843–44. évi büntetőeljárás törvényjavaslatok előkészítésének vitáiban. Jogtudományi Közlöny 29. 1974.

Kovács Rozália: A bernáthfalvi Bernáth család érmihályfalvi ága. In: Érmihályfalva: Barangolás múltban és jelenben. Szerk. Ádám Sándor – Kovács Rozália – Szalai Ilona. Polgármesteri Hivatal, Érmihályfalva, 2005.

Kozári Monika: Andrassy Gyula. Gondolat Kiadó, Budapest, 2018.

Kozári Monika: Tisza Kálmán. Gondolat Kiadó, Budapest, 2019.

Kövér György: Biográfia és történetírás AETAS 15. 2000. 3. sz.

Kövér György: A biográfia nehézségei. AETAS 17. 2002. 2–3. sz.

Kövér György: Középrend vagy középosztály(ok)? Századok 137. 2003. 5. sz.

Kövér György: Hitelkonverziók. A nagykállói Kállay család hitelügyei a 19. század közepén. AETAS 25. 2010. 2. sz.

Kövér György: Biográfia és társadalomtörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 2014.

Kövér György: Az élet sokfélesége a rajz egysége? In: Vonyó J. (szerk.) 25–45.

Kulcsár Krisztina: A páros életrajz írásának kérdései és lehetőségei. Albert szász-tescheni herceg és hitvese, Mária Krisztina főhercegnő összefonódó élete. In: Vonyó J. (szerk.) 169–185.

Kuncz Ödön: A magyar kereskedelmi- és váltó jog tankönyve. Grill Károly, Budapest, 1938.

Lácza Magdolna: A szabolcsi nemesség rétegződése 1797-ben. In: Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás, 1–2. Szerk. Gyarmathy Zsigmond. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, Nyíregyháza, 1979.

Lácza Magdolna: A megyei önkormányzat a reformkori Szabolcs megyében. Levéltári Szemle 31. 1981. 1. sz.

Lácza Magdolna: Szabolcs megye politikája és nemesi társadalma 1790–1830 között. [Doktori értekezés] Debrecen, 1982.

Lácza Magdolna: Sorsok a múltunkból. Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács V. B. Tudományos Koordinációs Bizottsága, Nyíregyháza, 1988.

Lácza Magdolna: A szabolcsi nemesség társadalmi tagozódása a 19. század első felében. [Kandidátusi értekezés] 1997.

Lácza Magdolna: Nemesek, tulajdonosok és birtokosok Szabolcs megyében a XVIII. század végén. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 35. 2000. 2. sz.

László Géza: A tiszadobi lakosok zenebonája 1848/49-ben. In: A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49 történetéhez. Szerk. Takács Péter. Debrecen, 1998.

László Géza: A Felső-Magyarországi Védsereg 4. (szabolcsi) osztálya, 1849. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 34. 1999. 3. sz.

Levi, Giovanni: Az életrajz hasznáról. Ford. Czoch Gábor. Korall 2. 2000. tél.

Margócsy József: Nyíregyháza nemzet- illetve országgyűlési képviselői. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv. Szerk. Nagy Ferenc. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 1995.

Margócsy József: Értelmiségi társulás a polgárosodó Nyíregyházán. 1831-ben szervezkedik a Magyar Olvasó Társaság. In: A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 43, Szerk. Almássy Katalin – Istvánovics Eszter. Nyíregyházi Jósza András Múzeum, Nyíregyháza, 2001.

Mályusz Elemér: Falutörténet. Magyar Szemle 3. 1929. 6. k.

Mályusz Elemér: A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1939.

Márki Sándor – Beksics Gusztáv: A modern Magyarország (1848–1896). Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1898. 10–11. pp. (A magyar nemzet története X. Szerk. Szilágyi Sándor)

Márki Sándor: Bónis és a szent korona. Századok 47. 1913. 5. sz.

Mezey Barna: Deák Ferenc és a büntető eljárásjog reformja 1848-ban. In: A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere. Szerk. Molnár András. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1998.

Mezősi Károly: Petőfi megbuktatása a szabadszállási követválasztáson. In: Petőfi és kora. Szerk. Lukácsy Sándor – Varga János. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.

Miru György: Szabadság és politikai közösség. Kossuth Lajos politikai alapfogalmai. Argumentum Kiadó, Bibó István Szellemi Műhely, Budapest 2011.

Miskolczi Gyula: A kamarilla a reformkorszakban. Franklin Társulat, Budapest, 1938.

Molnár András: „Deák Ferenc nekünk nem királyunk!” Az 1843-as zalai követválasztás anatómiája. In: Skandalum. Magyar közéleti botrányok 1843–1991. Szerk. Gerő András. T-Twins Kiadó, Budapest, 1993.

Molnár András: Katonai karhatalom a reformkori megyegyűléseken. Hadtörténelmi Közlemények 107. 1994. 3. sz.

Molnár András: „A kormányt hatalmának visszaélésével vádolom!”: Batthyány Lajos gróf az 1839/40-es országgyűlésen. Levéltári Szemle 45. 1995. 1. sz.

Molnár András: Batthyány Lajos a reformkorban. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1996.

Molnár András: A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1998.

Molnár András: Zala megye követei az 1825–27. évi országgyűlésen. Levéltári Szemle 52. 2002. 4. sz.

Molnár András: Viam meam persecutor. Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökségig. Osiris, Budapest, 2007.

Molnár András: Deák Ferenc követté választásának ára. Kortesköltségek Zala megyében 1843-ban. Századok 145. 2011. 3. sz.

Molnár Mátyás: Adalékok Tompa Mihály Szabolcs-Szatmár megyei kapcsolataihoz. In: A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, 11. Szerk. Csallány Dezső. Nyíregyházi Jósa András Múzeum, Budapest, 1969.

Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Friebeisz István, Pest, 1858. II. k.

Négyesy László: Zrínyi prózai munkáinak új kiadása. Budapesti Szemle 48. 182. kötet. 520. sz. 1920.

Nyárády Gábor: Júdaspénz a bajtársakért... Adatok az Almásy–Nedeczky-szervezkedés történetéhez (1864). Hadtörténelmi Közlemények 110. 1997. 2. sz.

- Oplatka András: Széchenyi István. Osiris Kiadó, Második kiadás, Budapest, 2010.
- Ódor Imre: A „tékozló másodhegedűs”: Batthyány Kázmér gróf pályaképehez. Levéltári Szemle 57. 2007. 4. sz.
- Pajkossy Gábor: A reformkori Országgyűlési Tudósítások. Levéltári Közlemények 66. 1995. 1–2. sz.
- Pajkossy Gábor: „mit welchen ich im geheimen Dienstverbande stehe” Sedlnitzky magyarországi besúgóí a reformkor hajnalán. In: Miscellanea fontium historiae Europaeae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára. Szerk. Kalmár János. ELTE Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 1997.
- Pajkossy Gábor: A Polizeihofstelle magyar vonatkozású iratai, a Takáts Sándor-gyűjtemény és a történelmi kutatás. Levéltári Közlemények 77. 2006. 1. sz.
- Pajkossy Gábor: A kormányzati "terrorizmus" politikája és az 1839–1840. évi országgyűlés. Történelmi Szemle 48. 2006. 1–2. sz.
- Pajkossy Gábor: A kormányzati "terrorizmus" politikája Magyarországon 1835 és 1839 között. Századok 141. 2007. 3. sz.
- Pajkossy Gábor: Vármegyei tisztújítások, követválasztások és katonai segédlet a reformkori Magyarországon. In: Homályzónák: Felvilágosodás és liberalizmus: tanulmányok Kecskeméti Károly 80. születésnapjára. Szerk. Borsi-Kálmán Béla. Sík Kiadó, Budapest, 2013.
- Pajkossy Gábor: Kormányzati informátorhálózatok a reformkorban. In: Kémek, ügynökök, besúgók az ókortól Mata Hariig: a szombathelyi Mediawave Fesztivál keretében 2011. június 3-án megrendezett tudományos konferencia előadásai. Szerk. Katona Csaba. Mediawave Alapítvány–MNL Vas Megyei Levéltára, Szombathely, 2014.
- Palugyai Imre: Megye-rendszer hajdan és most III. Megye kiadási rendszer és megye statisztika. I. rész Tiszán inneni és Tiszán túli megyék. Geibel Károly, Pest, 1847.
- Pauler Gyula: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése. (1664–1671) I–II. k. MTA Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1876.
- Pálmány Béla: Az első népképviseleti országgyűlési választások Magyarországon. Baranya: történelmi és honismereti folyóirat 11–12. 1998. 1. sz.
- Pálmány Béla: Az országgyűlési naplók történetéből (1790–1949). Valóság 41. 1998. 6. sz.
- Pálmány Béla: Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történelmi almanachja. Magyar Országgyűlés, Budapest, 2002.
- Pálmány Béla: Dubraviczky Simon reformkori politikus (1791–1849.) Honismeret 31. 2003. 6. sz.
- Pálmány Béla: A reformkori magyar országgyűlések történelmi almanachja 1825–1848. Argumentum Kiadó–Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2011. I–II. k.

Pálmány Béla: A magyar rendi országgyűlések történeti almanachja 1790–1812. Országház Könyvkiadó, Budapest 2019. I–II. k.

Pelyach István: Egy életpálya vonzásában. Összeállításunkkal köszöntjük Urbán Aladár történészt 80. születésnapján. AETAS 24. 2009. 1. sz.

Pető Beáta: Bónis Sámuel, a hűséges hazafi (1810–1879.) [Egyetemi szakdolgozat] Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Miskolc, 2001.

Petrovay György: A Bilkeyek (1338–1711). Második és befejező közlemény. Turul 12. 1894. 2. sz.

Pettkó Béla – Reiszig Ede: Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv. Második rész: Nemes családok. Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, Budapest, 1905.

Plósz Sándor: A magyar váltójog kézikönyve. Eggenberger, Budapest, 1895.

Pók Judit: Kísérletek a megyék rendezésére a reformkorban. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv. Szerk. Nagy Ferenc. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, Nyíregyháza, 1995.

Pók Judit: Az adminisztrátori rendszer Szabolcs megyében. Honismeret 24. 1996. 6. sz.

Pók Judit: A Szatmári tizenkét pont visszhangja Szabolcs megyében. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv. Szerk. Nagy Ferenc. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 1997.

Pók Judit: Szabolcs megye társadalmi, politikai viszonyai a reformkorban. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 33. 1998. 2. sz.

Pók Judit: Választási küzdelmek a reformkori Szabolcs megyében. Honismeret 30. 2002. 2. sz.

Prepuk Anikó: A zsidóság Közép- és Kelet-Európában. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1997.

Ráczy István: Az 1841. évi szatmári 12 pont. In: Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae. Tom. II. Tankönyvkiadó, Budapest, 1955.

Ráczy Lajos: Állam és egyház Deák Ferenc korában. In: Deák Ferenc emlékezete. Szerk. Szabó András. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.

Reiszig Ede: Szabolcs vármegye története. In: Szabolcs vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Apollo Irodalmi Társaság, Budapest, 1900. (Magyarország vármegyéi és városai 5.)

Révész Lászlóné: Bónis Sámuel közéleti tevékenysége. [Főiskolai szakdolgozat] Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza, 1990.

Rozsályi Éva: Bónis Sámuel 1848-ban. [Főiskolai szakdolgozat] Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza, 1982.

Ruffy Péter: Koronánk könyve. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1981.

Ruszoly József: Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon 1861–1868. Püski Kiadó, Szeged, 1999.

R. Várkonyi Ágnes: A Wesselényi-szervezkedés történetéhez 1664–1671. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk: Fodor Pál [et al.] MTA TKI Gazd.- és Társadalomtört. Kutatócsoport, Budapest, 2002.

Sarlós Béla: Deák és Vukovics. Két igazságügy-miniszter. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.

Sándor Pál: Deák Ferenc és a vallásszabadság. Valóság 33. 1990. 8. sz.

Schwarcz Gyula: A budapesti társaság. Pallas Részvénytársaság, Budapest, 1886.

Somorjai Lehel: 18. századi tudományszervezési törekvések Magyarországon, a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása. In: Tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémia megalapításáról. Szerk. Dobrossy István. MTA Miskolci Akadémiai Bizottság–Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár–Miskolci Egyetem Központi Könyvtár és Levéltár, Miskolc, 1997.

Somorjai Szabolcs: Hiteltörténet a be- és kitáblázási jegyzőkönyvek alapján a 18. század második és a 19. század első felében. A megyei hitelezés Csongrád, Fejér és Pest–Pilis–Solt vármegye példáján keresztül. [Doktori értekezés] Budapest, 2014.

Soós István: Választások Magyarországon. Kísérletek a vármegyei tisztújítások „megreformálására” (1810–1821). Levéltári Közlemények 80. 2009.

Spira György: 1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.

Spira György: Polgári forradalom (1848–1849.) In: Magyarország története 1848–1890. Szerk. Kovács Endre. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. I. k. (Magyarország története tíz kötetben 6/1.)

Steier Lajos: Görgey és Kossuth. Ismeretlen adalékok az 1848–49-iki szabadságharc történetéhez. Genius-kiadás, Budapest, é. n.

Steier Lajos: Haynau és Paskievics. Ismeretlen adalékok az 1848–49-iki szabadságharc történetéhez. Genius-kiadás, Budapest, é. n. I. k.

Stipta István: Vármegyei reform a törvényhozás előtt (1844–1848.) In: Nagy Ferenc [et al.]: Kovács István emlékkönyv. József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 1991.

Szabad György: Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében. Kossuth Könyvkiadó–Magyar Helikon, Budapest, 1977.

Szabó Dániel: Politikai társadalomtörténet – A politika társadalomtörténete. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe. Szerk. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

Szabó István: Kossuth és a jobbágyfelszabadítás. Századok 86. 1952. 3–4. sz.

Szakállas Sándor: Fassiós (bevallási) levelek Szabolcs megyében a II. József-kori felmérés idején. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv. Szerk. Henzsel Ágota. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, Nyíregyháza, 2003.

Szádeczky Béla: A vallásügyi sérelmek történetéből. Harmadik és befejező közlemény. Erdélyi Múzeum 16. 1899. 7. sz.

Szász Géza: Kossuth Lajos elfogatása és perének első szakasza a francia kortárs szemével. AETAS 18. 2003. 3-4. sz.

Szekfü Gyula: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez. 1790–1848. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1926.

Szemző Piroska: Petőfi Sándor képviselőjelöltségének egykorú hazai sajtója. Irodalomtörténet 31. 1942. 4. sz.

Szigeti István: Az 1884-es Komárom megyei tisztújítás. Limes 13. 2000. 1. sz.

Szijaártó M. István: Nemesi társadalom és politika. Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről. Universitas Könyvkiadó, Budapest, 2006.

Szikszainé Nagy Irma (szerk.): Kossuth Lajos, a szó művésze. Tanulmányok Kossuth stílusművészetéről. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete, Debrecen, 2002.

Szilágyi Adrienn: Az uradalom elvesztése. Nemesi családok a 19. századi Békés megyében. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest 2018. (Magyar Történelmi Emlékek: Értekezések–Magyar családtörténetek: Tanulmányok)

Szilágyi István: A Magyar Tudományos Akadémia alapítása. Vasárnapi Újság 23. (1876. január 23.) 4. sz.

Szilágyi József: Tóti község monográfiája. Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Bizottság–Királyhágómelletti Református Egyházkerület–Nagyvárad Római Katolikus Püspökség, Nagyvárad, 2006.

Szilágyi Márton: A költő mint társadalmi jelenség. Csokonai Vitéz Mihály pályájának mikrotörténeti dimenziói. Ráció Kiadó, Budapest, 2014.

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Hornyánszky Viktor, Budapest, 1909. 13. k.

Szögi László: Adatok a Habsburg monarchián belüli egyetemi peregrináció történetéhez, 1790–1850. Levéltári Szemle 42. 1992. 4. sz.

Szöcs Máté: Párhuzamos történetek. A dzsentrik a szép- és szakirodalomban. Múltunk 56. (2011) 2. sz.

Szőcs Sebestyén: Csány László kormánybiztosi tevékenysége 1848 áprilisától szeptember végéig. In: Kossuth kormánybiztosa Csány László 1790–1849. Szerk. Molnár András. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1990.

Takács László: Onga története. Onga Község Önkormányzata, 1998.

Takács Péter: A dadai járás parasztjainak vallomásai, 1772. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 1987.

Takács Péter: Parasztvallomások a kisvárdai járásból 1772. Rétközi Múzeum, Kisvárd, 1988.

Takács Péter: Adalékok a nemesi polgárosodás útvesztőjéhez (egy szolgabíró politikai portréja a dualizmus korában). In: Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára. Szerk. Somogyi Éva. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1991.

Takács Péter: Úrbéresek vallomása Szabolcsban 1772. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.

Takács Péter: Deák Ferenc egyházpolitikai nézetei. In: Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon. Szerk. Hegedűs András – Bárdos István. Kultsár István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány, Esztergom, 1999.

Takács Péter: Kossuth és Szabolcs megye. Pedagógiai Műhely 27. 2002. 3. sz.

Takács Sándor: Társasélet a pozsonyi országgyűléseken. In: Emlékezzünk eleinkről. Genius-kiadás, é. n.

Takács Sándor: Kémvilág Magyarországon. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980.

Tarczai Béla: A négyesi Szepessy család története. In: A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve XLII. Szerk. Veres László – Viga Gyula. Hermann Ottó Múzeum, Miskolc, 2003.

Tidrenczel Sándor: Arcképvázlat Bónis Sámuelről. Szabolcs-Szatmári Szemle 14, 1979. 4. sz.

Tidrenczel Sándor: Böszörményi László a „Kis-Kossuth”. Krúdy Gyula Könyvtár, Nagykálló, 1986.

Tidrenczel Sándor: Kállay Ödön: „Az igazi Danton”. Nagykálló, 1992. (A Nagykállói Helytörténeti Füzetek 2.)

Tilcsik György: Tisztújítások és országgyűlési követválasztások Vas megyében a reformkorban. In: Előadások Vas megye történetéről. 3. Szerk. Tilcsik György. Vas Megyei Levéltár, Szombathely, 2000.

Tolnai Vilmos: Kortesnóták a Kubinszky–Pecsovics világból. Irodalomtörténeti Közlemények 25. 1915. 4. sz.

Tóth Árpád: A diétaváros fellázad. A pozsonyi háztulajdonosok érdekei az országgyűlési ingyenszállások körüli konfliktusban az 1840-es években. In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon - A kezdetektől 1918-ig. Szerk. Ifj. Bertényi Iván [et al.] Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2013.

- Tóth Béla: Mendemondák. A világtörténet furcsaságai. Athenaeum, Budapest, 1896.
- Tóth Vilmos: A Kerepesi úti temető 1999-ben. Budapesti Negyed 25. 1999. ősz.
- Ugrai János: Önállóság és kiszolgáltatottság. A Sárospataki Református Kollégium 1793–1830. L'Harmattan, Budapest, 2007.
- Ungár László: A magyar nemesi birtok eladósodása 1848 előtt. Századok 69. 1935. 1–3. sz.
- Ungár László: Az 1845–47. évi felvidéki éhínséggel kapcsolatos intézkedések Pesten és Budán. Tanulmányok Budapest múltjából 6. 1938.
- Urbán Aladár: Petőfi választási kudarca és az országgyűlés. Irodalomtörténeti Közlemények 105. 2001. 3–4. sz.
- Urbán Aladár: Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála. Argumentum Kiadó, Budapest, 2007.
- Vaderna Gábor: A nagy másik: gróf Desseffy József. Egy életpálya kutatási lehetőségei. Korall 12. 2011. 44. sz.
- Vaderna Gábor: Élet és irodalom: Az irodalom társadalmi használata gróf Desseffy József életművében. Ráció, Budapest, 2013.
- Varga János: A bihari nemesség hitelviszonyai a polgári forradalom előtt. Történelmi Szemle 1. 1958. 1–2. sz.
- Varga János: „A kőszívű ember fiai”-nak történeti mintái és forrásai. Irodalomtörténeti Közlemények 68. 1964. 5–6. sz.
- Varga János: A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.
- Varga János: A kormányiszervek előkészületei az 1843. évi diétára. Századok 114. 1980. 5. sz.
- Varga János: Az 1840-ben kiküldött folyószabályozási országos választmány működése. In: Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára. Szerk. Bertényi Iván. ELTE Történelem Segédtudományai Tanszék, Budapest, 1980.
- Varga János: Deák és az első magyar polgári büntetőrendszer tervezete. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1980.
- Varga János: Megye és haladás a reformkor derekán, 1840–43. I. In: Somogy megye múltjából. Szerk. Kanyar József. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár, 1980.
- Varga János: Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.
- Varga Norbert: A magyar állampolgársági jog a 19. században. Az első állampolgársági törvény [1879: L. tc.] előzményei, dogmatikai alapja és gyakorlata 1880–1890. [Doktori

értekezés] Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Miskolc, 2009.

Vargha Gyula: A magyar hitelügy és hitelintézetek története. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest, 1896.

Várkonyi Gábor: Wesselényi Ferenc és a 17. századi politikai elit fejlődése. [Bölcsészdoktori disszertáció] ELTE BTK, Budapest. 1992.

Velkey Ferenc: Egy „rettentő döntés” háttéréről. Miért „támadt kedve” Széchenyi Istvánnak 1847 őszén „követnek menni”? In: Történelmi tanulmányok: A Kossuth Lajos Tudományegyetem Történelmi Intézetének Kiadványa 16. k. 2008.

Velkey Ferenc: „Szívemből szólok.” Széchenyi állásfoglalása a fordulóponton, 1848. március 14-én. Századok 144. 2010. 3. sz.

Vietórisz József: A nyíregyházi kaszinó története. Jóba Elek Könyvnyomdája, Nyíregyháza, 1896.

Virágh László: A Felső-Szabolcsi Tiszai Ármentesítő és Belvíz-Levezető Társulat. In: Szabolcs vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Apollo Irodalmi Társaság, Budapest, 1900. (Magyarország vármegyéi és városai 5.)

Völgyesi Orsolya: Családtörténet, politikatörténet, mikrotörténelem. Egy reformkori Békés megyei politikai karrier: Novák Antal. In: Mikrotörténelem: vívmányok és korlátok: A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 1999. évi miskolci konferenciájának előadásai. Szerk. Dobrossy István. Hajnal István Kör–BAZ Megyei Levéltár, Miskolc, 2003.

Völgyesi Orsolya: Kossuth Lajos és Pest vármegye 1845-ben. In: Tanulmányok Pest megye monográfiájához I. Pest Megye Monográfiája Közalapítvány, Budapest, 2005.

Völgyesi Orsolya: Középponti vármegyéből vezérvármegye. Pest vármegye a reformkorban. Magyar Napló 19. 2007. 9. sz.

Völgyesi Orsolya: Rendi nyilvánosság és rendi politika a reformkorban: Tanulmányok. Ráció Kiadó, Budapest, 2016.

Vörös Károly: A magyar reformellenzék harca a polgári átalakulásért (1840–1847.) In: Magyarország története 1790–1848. Szerk. Mérei Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. II. k. (Magyarország története tíz kötetben 5/2.)

Vörös Károly: Forradalom előtt (1847–1848). In: Uo.

Zichy Antal: Gróf Széchenyi István életrajza (1791–1860). Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1897. II. k.

Zsoldos Ildikó: Pártviszonyok és országgyűlési képviselő-választások Szabolcs vármegyében 1905–1906-ban. [Doktori értekezés] Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Miskolc, 2008.

A szerző tudományos közleményei

Tanulmányok

1. Adalékok egy politikai pályafutás kezdetéhez. Bónis Sámuel fiatalkori évei. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 53. 2018. 2. sz. 3–23.
2. Szabolcs vármegye és az 1839–40. évi országgyűlés. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 52. 2017. 3. sz. 25–43.
3. A tolcsvai Bónis család birtokviszonyainak alakulása a 18. századi Szabolcs vármegyében. In: Hallgatói Műhelytanulmányok 2. Szerk. Forisek Péter [et al.] DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, Debrecen, 2013. 166–182.
4. Bónis Sámuel a szabolcsi reformellenzék élén. A Tiszántúli Történész Társaság Közleményei. 2010. 6. sz. 69–82.
5. A liberális ellenzék politikai törekvései a reformkori Szabolcs vármegyében. A Tiszántúli Történész Társaság Közleményei. 2009. 4. sz. 59–72.

Egyéb közlemény

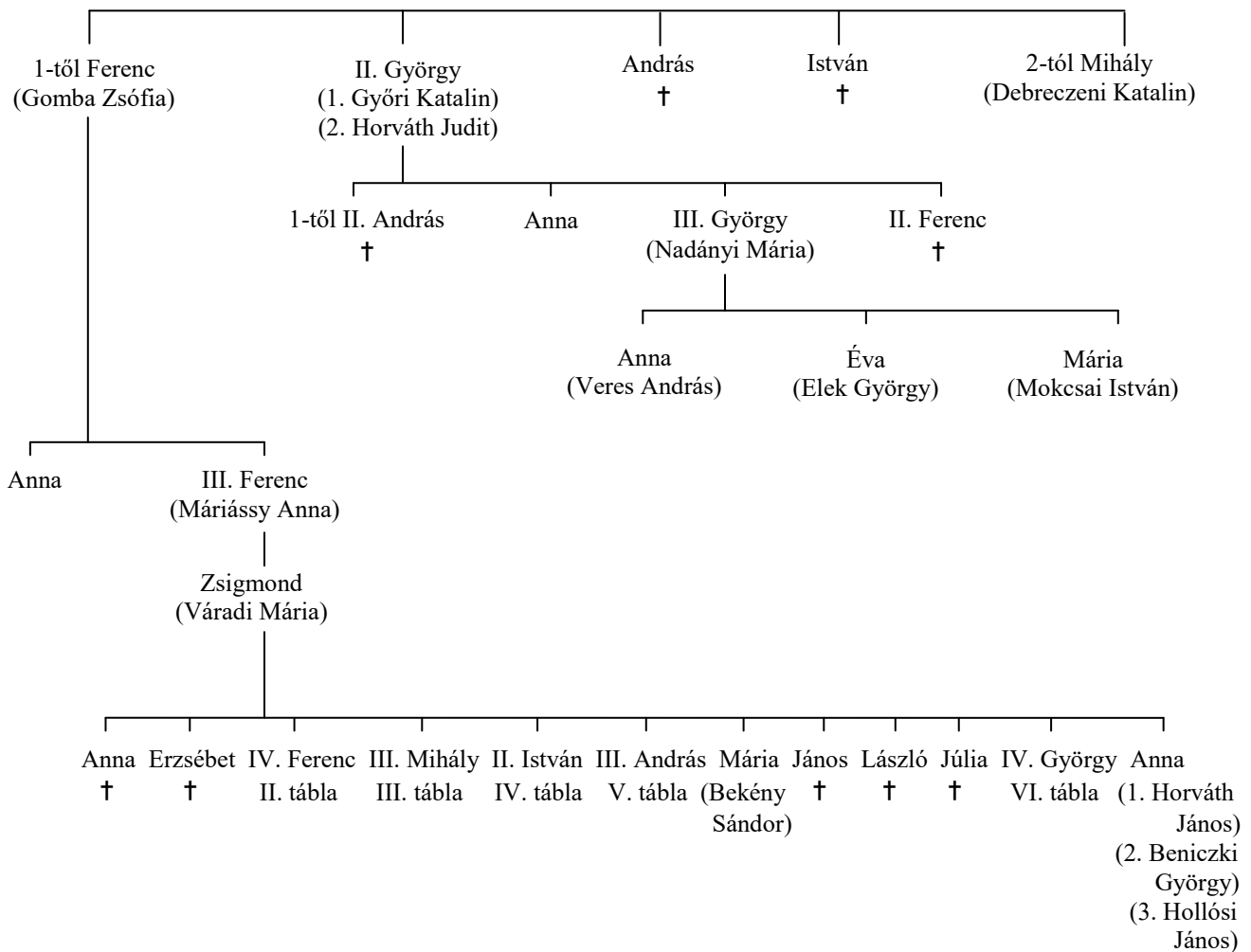
1. Magyar történelmi személyek és helyek a középiskolai történelemoktatásban, a kerettantervek és a tankönyvek tükrében. In: A nemzeti emlékezet vizsgálatának pszichológiai szempontjai. Szerk. Münnich Ákos – Hunyady György. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2010. 217–236.

Melléklet

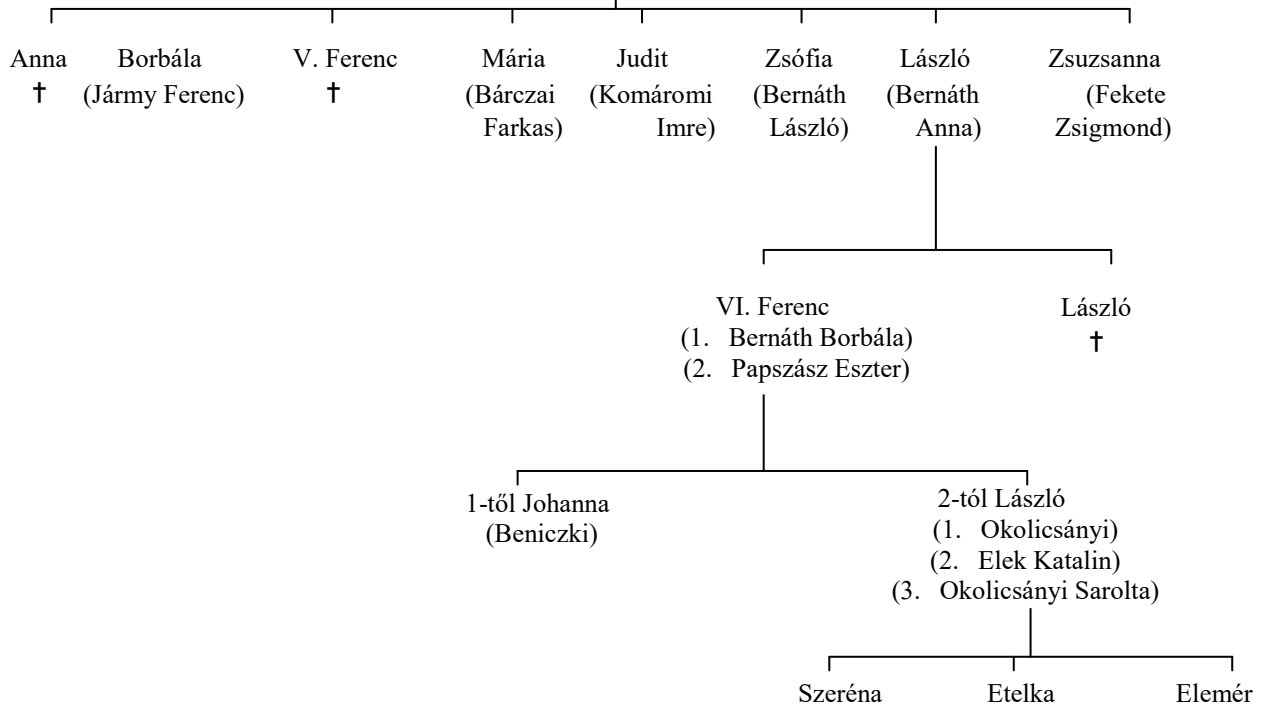
A tolcsvai Bónis család leszármazása

Bónis György
(1. beregszászi Lantos Zsófia)
2. Somodi Anna)

II. tábla
 IV. Ferenc
 (Draveczy Zsuzsanna)

III. tábla
III. Mihály
(Szunyoghy Erzsébet)

IV. Mihály
(Jármy Klára)

Jozefa
(nagysenyei
Majos Dániel)

Johanna
(Majos Péter)

Franciska

Menyhért
(Ragályi Terézia)

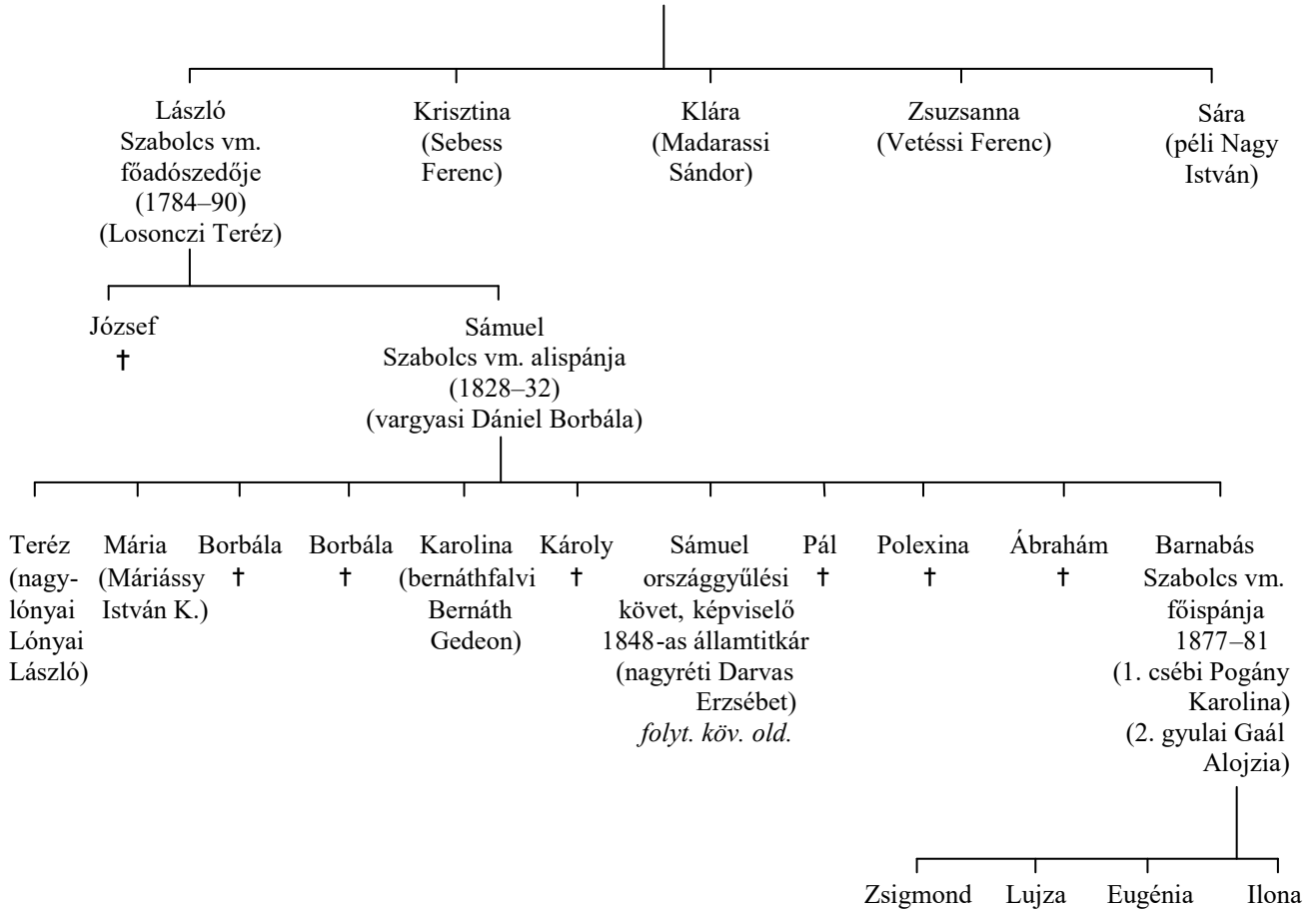
Lajos
(Szentmiklósy Irma)

Lajos
(Bónis Margit)

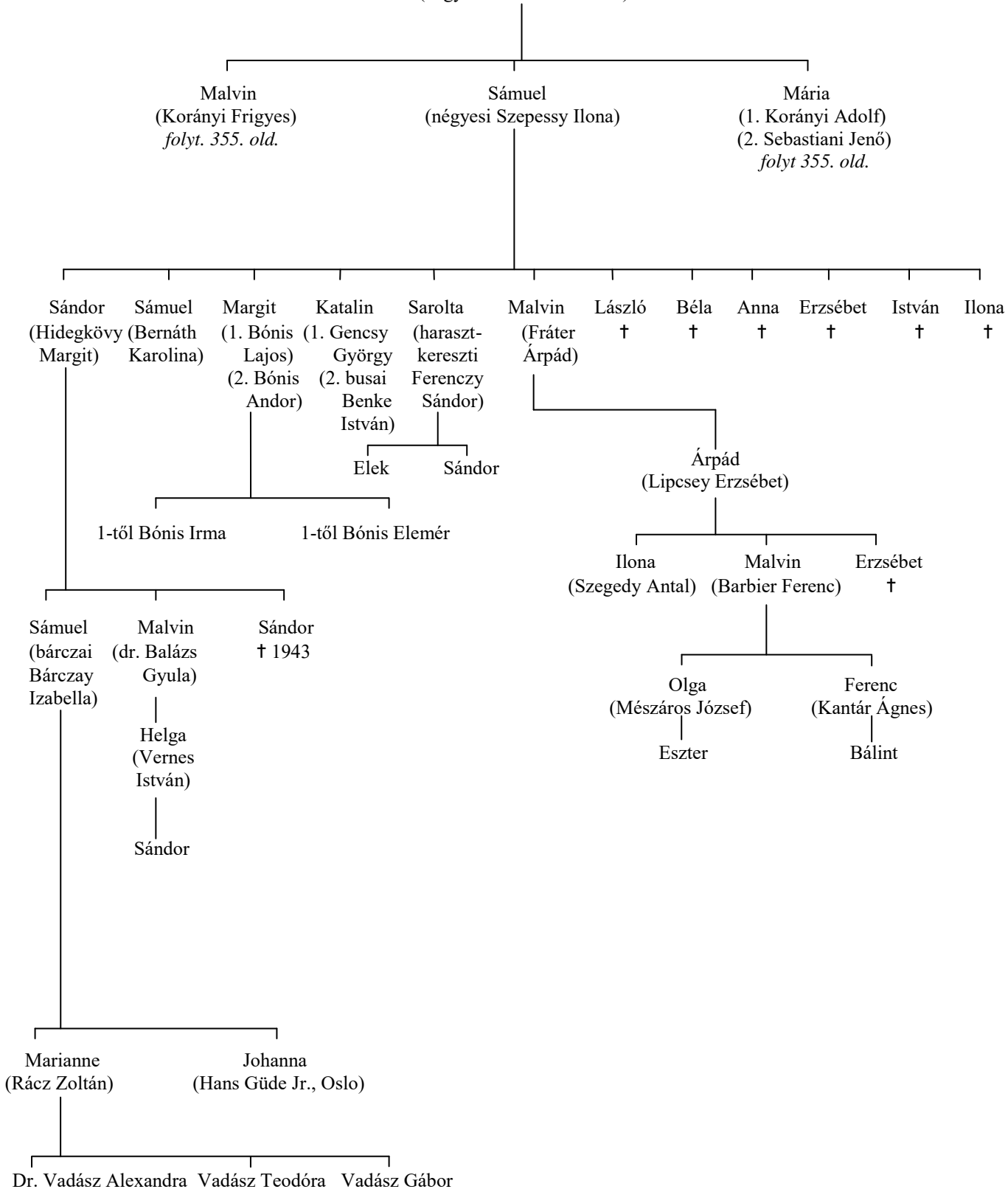
Irma

Elemér

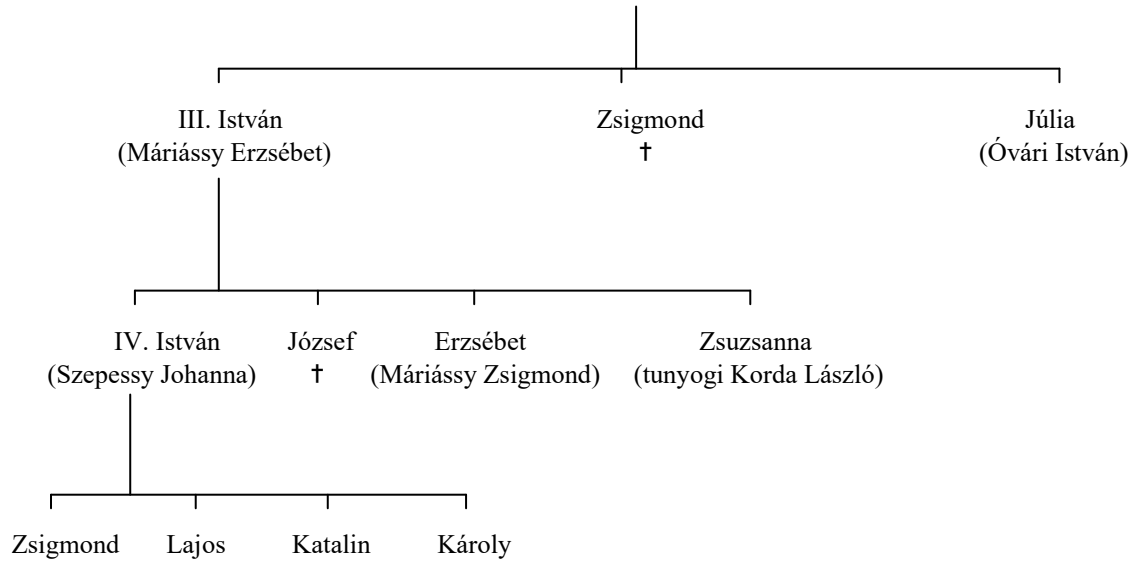
IV. tábla
 II. István
 (1. borosjenői Rácz Mária)
 (2. Széll Judit)

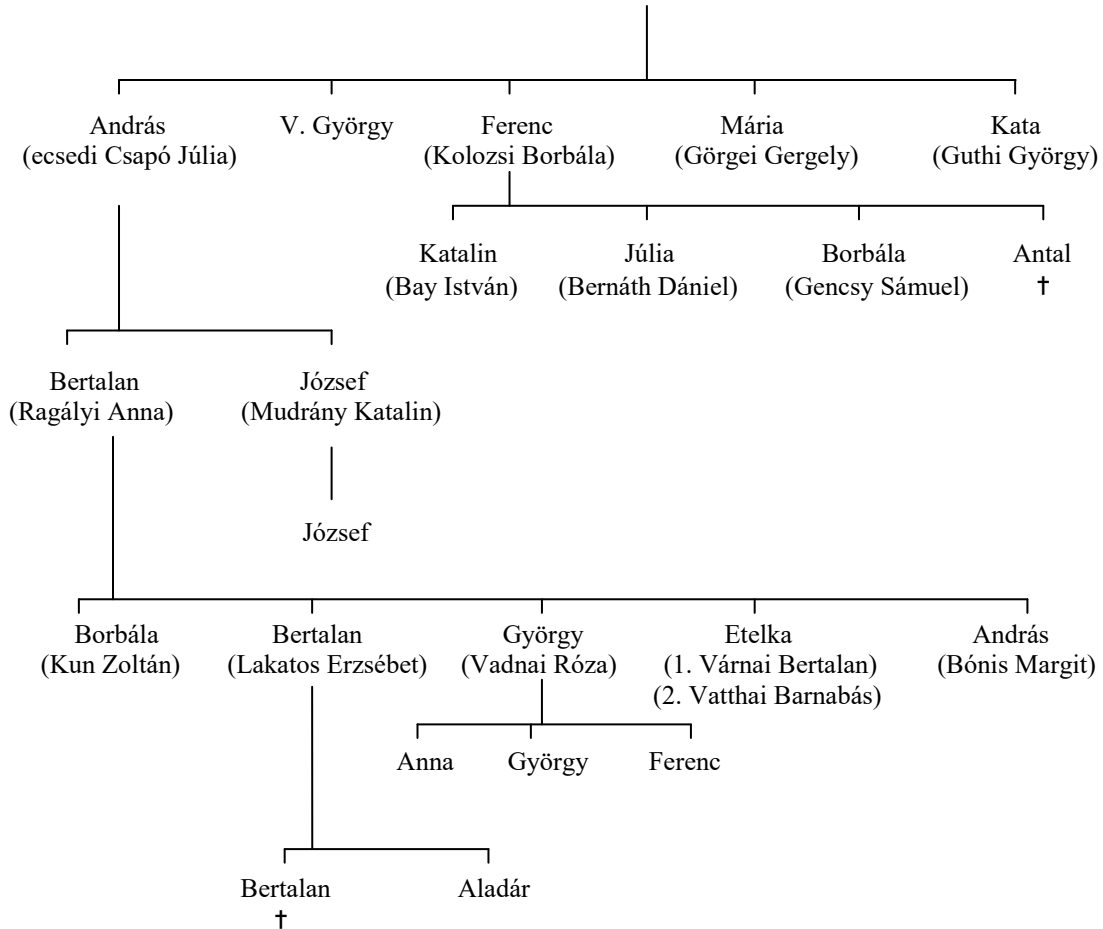
IV. tábla folytatása
Sámuel
(nagyréti Darvas Erzsébet)

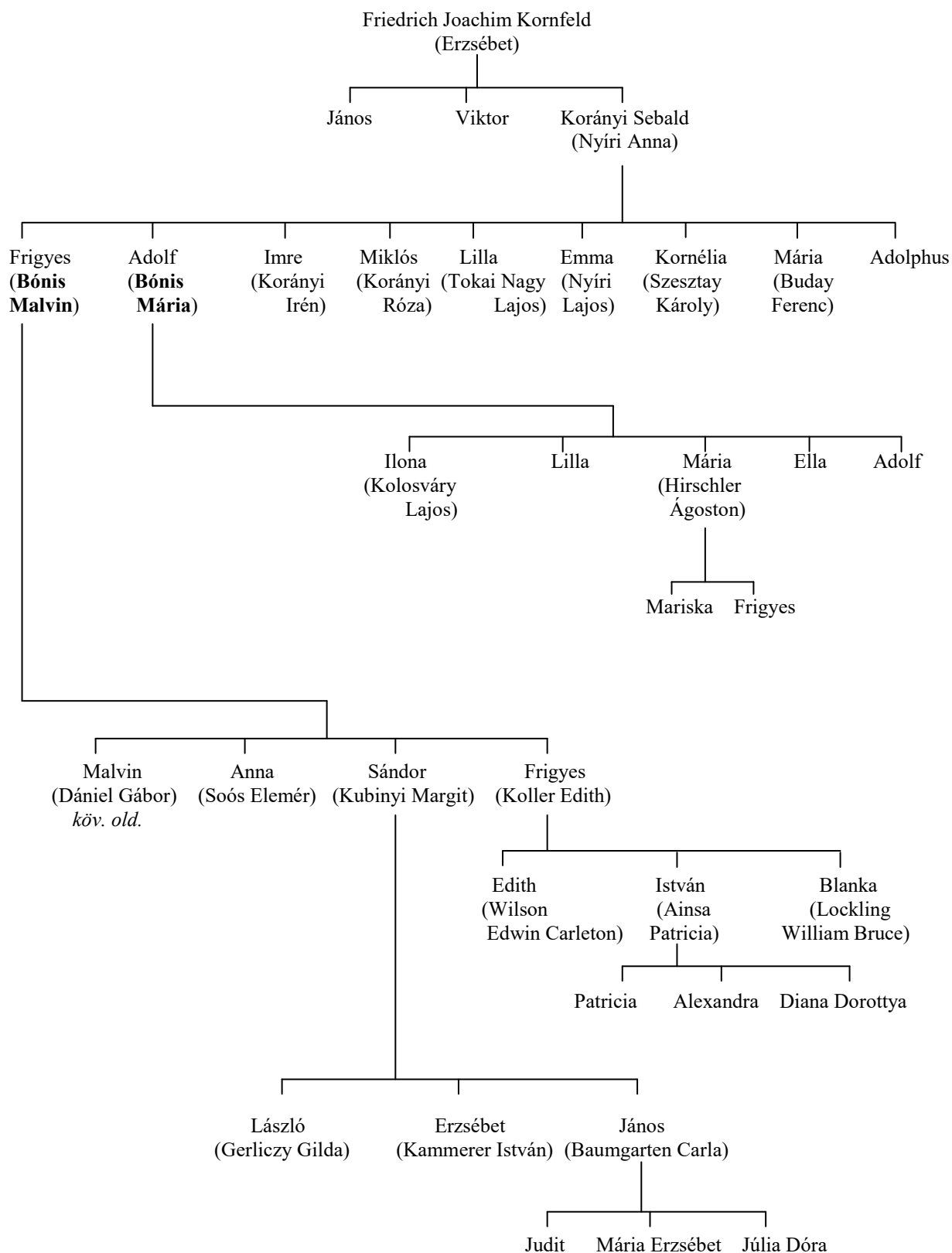
V. tábla
III. András
(Pongrácz Borbála)

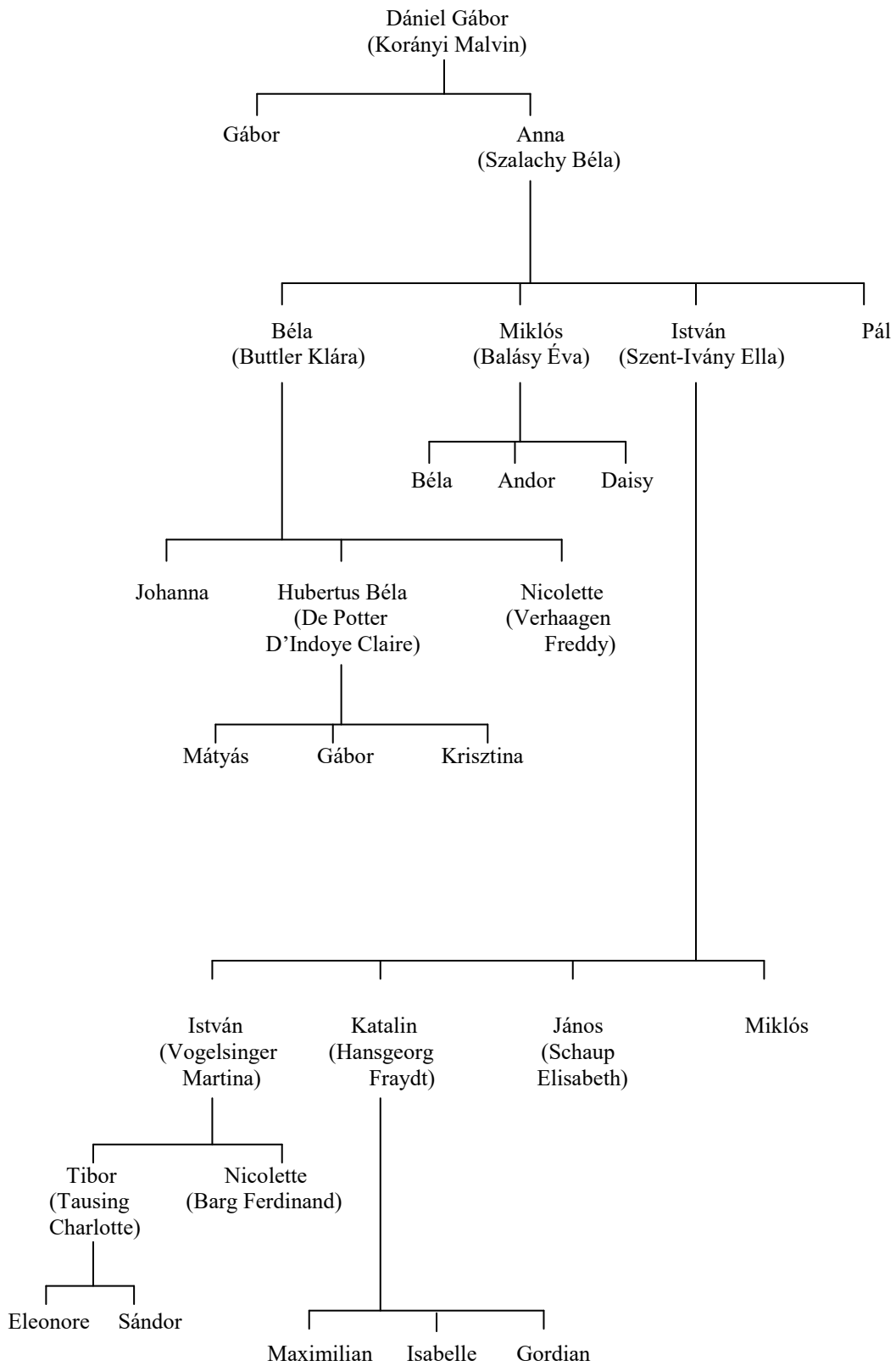

VI. tábla
 IV. György
 (Vahl Katalin)

A tolcsvai Korányi család Bónisokkal rokon ágainak leszármazása

Absztrakt

Tolcsvai Bónis Sámuel (1810–1879) a 19. századi Szabolcs vármegye egyik legismertebb politikusának számított. Pályája a törvényhatóság tisztikarában kezdődött, ahol már közvetlen ősei is jelentős hivatalokat viseltek. 1839-ben némileg váratlanul választották meg megyéje egyik országgyűlési követévé. Karrierje ezt követően vett valódi lendületet. Folyamatosan mélyítette kapcsolatait a formálódó reformellenzék vezetőivel, ezzel párhuzamosan pedig a szabolcsi opposzió legmeghatározóbb alakjává vált. Az utolsó rendi országgyűlésen került Kossuth bizalmasainak körébe, aminek hatására a márciusi fordulatot követően is fontos pozíciókban számítottak rá. Az új kormány munkájába az Igazságügyi Minisztérium osztályigazgatójaként kapcsolódott be, majd a szeptemberi fordulatot követően több ízben kormánybiztosként ténykedett. A tavaszi hadjárat sikerei után rövid ideig államtitkárként dolgozott, majd a kormány megbízottjaként az Arad felé vonuló főszereggel tartózkodott. Világos után bujdosás, végül hatévnyi raboskodás várt rá. Josefstadti fogságából 1856 végén szabadult, a politikai életbe pedig 1861-ben tért vissza. Képviselői székét 1869-ben cserélte bírói hivatalra. Tíz évvel később a Semmitőszék tanácselnökeként helyezték örök nyugalomra.

Dolgozatunkban a hiánypótlás szándékával közel fél évszázados pályafutásának a szabadságharc végéig tartó szakaszát próbáljuk rekonstruálni. Célunk nem csupán az újabb helytörténeti vonatkozású kutatási eredmények megosztása, valamint a korábban már feltárt hasonló vonatkozású anyagok integrálása. Úgy véljük, Bónis Samu életútján keresztül, amellet hogy bepillantunk a vidéki birtokos nemesség mindennapjaiba, életkörülményeinek alakulásába, újabb adalékokkal gazdagíthatjuk a reformkori diétákra, valamint a forradalom és szabadságharc időszakára vonatkozó ismereteket is. Az ő személyén keresztül is demonstrálható, hogy a többvonalú politikai elitben, a fő jellegadó személyiségek környezetében sokakat találunk, akik a rendszer működtetése szempontjából fontos szerepet játszottak, színes és változatos pályájuk pedig méltatlanul merült feledésbe. Bónis élete példája egy jó értelemben vett hazafiúi elkötelezettségnek, melynek érdekében a személyes biztonság és jólét oltárán is képes volt jelentős áldozatokat hozni. Munkánk elsősorban sikereiben és megpróbáltatásokban egyaránt bővelkedő közéleti pályáját vizsgálja, de a lehetőségekhez képest próbáljuk megragadni Bónis Samu lobbanékony, olykor provokatív, életvidámsága és közvetlensége miatt mégis kedvelt személyiségét is.

Summary

Sámuel Bónis Tolcsvai (1810–1879) was considered as one of the most prominent politicians of Szabolcs County during the 19th century. He began his career as a member of the judiciary, where his immediate ancestors had already held significant offices. In 1839, he was somewhat unexpectedly elected one of the county's parliamentary ambassadors. His career then gained real momentum. While constantly deepening his relations with the party leaders of the emerging opposition of the government, Sámuel Bónis became the most dominant figure in the opposition at Szabolcs. He was included among the confidants of Kossuth in the last National Assembly, which resulted in the continuation of holding key positions, as expected after the March turnaround. He joined the new government as the Department Director of the Ministry of Justice, then, following the September turn, he acted several times as government commissioner. For a short time, he served as Secretary of State after the success of the Spring Campaign, then, as an agent of the government, he joined the main army marching towards Arad. Hiding after Világos, he was finally caught and sentenced to six years' imprisonment. Having been released from the incarceration in Josefstadt at the end of 1856, he returned to political life in 1861. After eight years, he switched his seat of representative to a judicial office. Ten years later, he was laid to rest as the President of Chamber of the Cour de Cassation [Supreme Court].

The purpose of the thesis is an attempt to fill the research gap via reconstructing the period of Sámuel Bónis' career, which spanned nearly a half-century, till the end of the War of Independence. Our research scope is not limited just to share recent results of local history, or to integrate the materials of similar aspects that have already been identified. The presentation of Samu Bónis' complete biography might result in gaining an insight into the gentries everyday life in the country, their living conditions, furthermore, it provides a comprehensive understanding on the National Assembly at the reform era, including new knowledge regarding the period of the revolution and the war of independence. Bónis' personality genuinely demonstrates that, in the multilevel party elite, especially in the circles of the chief characteristic figures, many played key role in relation to the operation of the system, yet, their colourful and varied career paths vanished into oblivion. Bónis' life sets an example to a patriotic commitment in a good sense, for which he was able to make significant sacrifices on the altar of personal safety and well-being. This research is aimed to examine primarily his public career, which is full of both success and hardship. Furthermore, to the

extent possible, it is to seize Samu Bónis' flared temper, his occasional provocative nature, who, at the same time was highly popular due to his cheerful and open personality.